Drohobych Memorial Book

Sefer zikaron li-Drohobits, Borislav ṿeha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Gelber, N. M. (Nathan Michael), 1891-1966.
TITLE	Sefer zikaron li-Drohobits, Borislav yeha-sevivah / ba-'arikhat N. M. Gelber.
IMPRINT	880-03 [Tel-Aviv : Irgun Yots'e Drohobits, Borislav yeha-sevivah, 1959]
DESCRIPT	224 p. : ill., maps, ports. ; 32 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Drohobych.
	Drohobych (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Drohobych.
ADD'L TITLE	Memorial to the Jews of Drohobycz, Boryslaw and surroundings

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון לדרוהוביץ, בוריסלב והסביבה

הוצאת ארגון יוצאי דרוהוביץ, בוריסלב והסביבה
תל־אביב

ספר זכרון לדרוהוביץ,
בוריסלב והסביבה

בעריכת

ד״ר נ. מ. גלבר

Memorial to the Jews of Drohobycz, Boryslaw and Surroundings

Edited by

Dr N. M. GELBER

Published by the Association of former residents
of Drohobycz, Boryslaw and surroundings.

תל־אביב
סודר ונדפס בדפוס „השומר הצעיר", מרחביה

1959 — תשי"ט

חברי הועד של ארגון יוצאי דרוהוביץ, בוריסלב והסביבה
במדינת ישראל

יו"ר: ד"ר שמחה מרגלית

י. אוברלנדר, צבי אורנשטיין, א. איידלהייט, צבי באואר, צבי ביטמן, י. בנקנדורף, ד"ר יחיאל דויטשמייסטר, יצחק הל־אור (הלר), ו. טפר, פנחס כהן, מהנדס צבי מגר, שמעון סגל, צבי צאום, א. צינאדר, יוסף קיטאי, מ. קליינר, מ. ראוור, יוסף רייפלר, צבי רייפלר, מ. שטוק, ז. שפיגלר.

תוכן הענינים — דרוהוביץ

I דרוהוביץ

II בוריסלב — מדניץ — סכודניצה

III מדור אידיש

רשימת התמונות

I דרוהוביץ

נכבדי, ארגון יוצאי דרוהוביץ׳־בוריסלב והסביבה.

אף על פי שלא נולדתי בדרוהוביץ׳, הרי זו עיר ילדותי, עיר מגורי בית אבי, שאלפי נימים של זכרונות מקשרים אותי אליה ואל יהודיה התוססים, העממיים, רגושי הלב וחריפי המוח.

משהו בלבי מתקומם נגד ההתפלגות לקהילות קהי־לות, עדות עדות, שבטים שבטים ועיירות עיירות גם במדינת ישראל, ואפילו אם היא באה לשם המטרה הנעלה, שלה הוקדש הספר הזה. אסתפק איפוא באמירת יישר כוחכם וחילכם על העמל והטורח שהשקעתם בהקמת המצבה לעיר ואם בישראל ואביע תקותי הנא־מנה, שספר זה מתוך שנכתב בכונה קדושה וטהורה, ישמש אף הוא נדבך לאחדות ישראל השלמה, שאליה אנו נושאים את נפשנו.

אחיכם,

ש. שלום

חיפה, חנוכה תשט״ז

תולדות היהודים בדרוהוביץ

מאת ד"ר נ. מ. גלבר

א

דרוהוביץ היתה כבר במאות הקודמות עיר מלכותית על יסוד החוק המאגדבורגי. התעודות הראשונות מוסרות, שכאן הוקמה בשנת 1392 כנסיה ובה רוכז כל המינהל של בתי מבשל המלח, שמכרותיו היו נמצאים בדרוהוביץ, בוריסלב, דולינה, סטרי וסביבותיהן. במכרות אלה לא הוציאו את המלח בצורת חתיכות שלמות, אלא בשלו אותן. במכירת המלח ושיווקו טיפלו עפ"י רוב משרדי־מכרות שהוחכרו עפי"ר ליהודים.

בשנת 1460 (31 במרס) אישר המלך קאזימירז יאגיאלונציק בלבוב למוכתר (wójt) ולעירונים את כל הפריבילגיות שהוענקו להם ע"י המלך ולאדיסלב וביחוד את החוק המאגדבורגי, זכות חטיבת־עצים חפשית ביערות המלך לצרכי בניה והסקה. העיר נהנתה מתמיכת המלכים, ביחוד של זיגמונד I, שהקים בשנת 1540 בית־חולים לילדים. ב־1571 נוסד בית מחסה לזקנים. גם זיגמונד אוגוסט דאג לפיתוח העיר והעניק לה פריבילגיות שתרמו תרומה גדולה לפיתוח העיר ומסחרה. הוא העביר לידי העיריה את זכות־הפרופינציה והתיר לה לגבות תשלום מיוחד מכל עגלה הבאה לקחת מלח או סחורות.

מראשית המאה הט"ז גדל הישוב הרותני. המלכים יאן אולבראכט, אלכסנדר, זיגמונד I העניקו לכנסיה הרותנית מספר פריבילגיות מקיפות שביססו לא רק את חופש הפולחן אלא הניחו יסוד לקיומה הכלכלי. אולם בהשפעת התושבים הפולנים אסר זיגמונד I בשנת 1540 להקים כנסיה רותנית בתוך חומות העיר.

מבחינה גיאוגראפית־כלכלית היתה דרוהוביץ נקודה בעלת ערך רב בקו התחבורה לבוב־גרודק־סאמבור ומשם למכרות המלח בדרוהוביץ וסטבניק.

כבר בראשית המאה החמש־עשרה, בשנת 1404, נמצאים בדרוהוביץ יהודים [1]. אולם פרט לחוכרי המלח אין ליהודים רשות להתגורר בתוך העיר, אלא בפרבר העיר Na Lanie ושם הקימו להם במרוצת הזמן קהלה משלהם. אמנם ניתנה להם רשות להתישב על האדמות הסמוכות למכרות, אולם נאסר עליהם להקים שם בית־עלמין. כי אכן, בית־עלמין ובית־כנסת היוו תמיד בסיס לקהלה יהודית. שכן כשהיה ליהודים בית־קברות לא רצו כבר לעזוב את המקום, כי חששו להשאיר שם את קברות אבותיהם.

מחוכרי מכרות המלח היהודים ידוע וולצ'קו (Wołczko) שמוצאו מדרוהוביץ. מלבד חוכר מכרות מלח היה גם הבנקאי של חצר המלך יאגיאלו, שלקח חלק פעיל בפעולות ההתישבות שבוצעו בתקופה זו ברייסין.

בשנת 1425 מוזכר בדרוהוביץ היהודי דטקו (Detko Dzatco) שהיה חוכר מכרות־מלח וגם סוחר סיטוני עם קיוב ותורכיה וספק החצר המלכותי. הוא נקרא במכתבי המלך "Officialis noster". דטקו זה ניהל עסקים פיננסיים עם חצר המלך יאגיאלו, מאגנאטים וגם עם עירוניים מלבוב אשר להם שילם סכומים ניכרים לפי הוראות המלך[2]. מלבד דטקו ידוע לנו חוכר אחר מדרוהוביץ, נטקו (נתן), שחכר את מכרות המלח בשנים 1452—1454 ושילם דמי־חכירה לשנתיים סך 3050 גרזיבני (גרזיבנה = 200 גרם כסף). גם החוכר הידוע במאה זו, שמשון מזידאצ'וב חכר את המכרות בשנים 1471—1474 ועליו היה לשלם דמי חכירה לשנה 2363 גרזיבני בעד חכירות מכס לבוב וגרודק ובעד חכירת מלח בדרוהוביץ. מלבד זאת היה חייב לספק לחצר המלך — ומשנת 1472 לארכי־הגמון בקראקא — חבילה אחת של בד משי תורכי (Kofryt).

גם במאה הט"ז היו חוכרים של מכרות המלח החשובים ביותר ברייסין האדומה. הם היו שואפים גם לחכירת הכנסות המונופולין של העיר גופא. המלך זיגמונט אוגוסט העניק לחוכר מכרות המלח היהודי בדרוהוביץ יעקב יודיץ בסוף פברואר 1564 [3] את הזכות לחכור מידי העיר את ההכנסות מהיי"ש. לפי כתב המלך יביא זה תועלת לעיר. יעקב יודיץ היה גם סוחר סיטונאי ידוע ברייסין. על יסוד פריביליגיה זו החכירה עירית דרוהוביץ מיזמתה היא ליהודים

הכנסות מונופולין של העיר דרוהוביץ, כגון חכירות יי"ש, בתי־מבשל המלח, ויבוא העצים וחמרי הבנין מוחכרים כל השנים בידי יהודים. אצל חוכרים אלה היו עסוקים, מלבד חוכרי־משנה, גם מנגנון פקידי מכס יהודים במספר ניכר, לבלרים, ואלה הגדילו את מספר התושבים היהודים.

מובן כי מצב זה לא היה נוח לעירוני דרוהוביץ והם עשו כל מאמץ להיפטר מן היהודים. הדבר הזה אפשר היה רק באמצעות החוק "De non tolerandis Judaeis". בשנת 1569 הביאה הבעיה היהודית לידי סכסוך בין העיריה למלך. באותה שנה החכיר המלך את הפרופינאציה בסעות לשני יהודים, שמואל מארקוביץ מחלם ויצחק יאקושוב (Jakuszow) מלבוב. העיריה מחתה נגד זה בטענה שזכות להחכיר את הפרופינאציה היא אך ורק בידי העיריה. המלך הוכרח על יסוד המחאה הזאת לבטל עוד בשנת 1569 את תקנתו. החוכרים הגישו משפט נגד העיר.
(adversus famatos proconsulem, consules, advocatum et scabinos oppidi nostri Drohobycz).
אולם המלך דחה את תביעתם בנימוק, שלפי פריבילגיות העיר הישנות ניתנה לעיר פרופינציה חפשית ולכן אין בידיו להעניק לשמואל מרקוביץ וליצחק יאקושוב את הזכות להחזיק את הפרופינציה — הואיל ואין אפשרות לתת להם יתרון מעל לפריבילגיות העיר, ולכן יש להחזיר את הפרופינציה לעיר[3]א. סכסוך זה מעורר את העיר להשתדל להשיג בשבילה את הפריבילגיה de non tolerandis Judaeis מאמציה נשאו פרי. ביום 20.III 1578, בו התגוררו בדרוהוביץ 3600 תושבים, העניק המלך סטאפן באטורי את הפריבילגיה המבוקשת. לפיה אסור היה ליהודים להתגורר בעיר גופא ומחוץ לחומותיה, לחכור, ולנהל איזה מסחר שהוא פרט בירידים וגם אז במשך מעת־לעת. אסור להם להתישב גם בשטח מחוץ לעיר. יהודי שיתמהמה בעיר יותר משלושה ימים ייענש ב־1000 מרק והמאכסן אותו ב־100 גרזיבני. הקנס ינתן בחציו לאוצר הממלכה ובחציו השני לעיר לכסוי צרכיה[3]ב.

במשך 57 שנים לא היו יהודים בדרוהוביץ וסביבתה הקרובה. באותה התקופה סבלה העיר מפלישות כנופיות־טטרים. בשנת 1618 נהרסה העיר כולה. מצב זה נמשך עד שנות הארבעים של המאה הי"ז במידה כזו שבשנת 1645 שוחררה העיר „עקב ההרס הגדול" מכל המסים[3]ב/1. אך בשנת 1635 בא מפנה ניכר. הוויבודה של רייסין, יאן דנילוביץ, נתן ליהודים רשות להתישב על אדמותיו Na Łanie, בדרוהוביץ, אולם התיר להם להתגורר לא בעיר אלא רק מחוץ לעיר, ליד בתי־מבשל המלח, ואסר עליהם להקים בית עלמין.

מתן רשיון זה היה קשור בנחיצות כלכלית. חוכרי מכרות המלח, תחנות מכס וגם הכפרים בסטרוסטבו דרוהוביץ זקוקים לפקידיהם היהודים והודות למאמציהם הושג מאת דאנילוביץ מתן הרשיון המדובר. כי אין לשכוח שדוקא בסביבות דרוהוביץ בתקופה זו נמצאו אחוזות־מלכות בידי העשירים הלבוביים יצחק נחמנוביץ ושותפו יצחק בן מרדכי (מארקוביץ), שהיו חיים ונוהגים כאצילים והשפעתם בשלטון גדול עד כדי כך שיוכלו להשיג מתן רשות ישיבה ליהודים. מקום מושבם נמצא na Łanie שהוא כאחוזה פרטית, יורידיקה פרברית. jurydyka podmiejska. אין היהודים הגרים בה כפופים לשיפוט העיריה. רשיון זה אושר גם ע"י המלכים וולאדיסלאוו ה־IV ויאן קאזימיארז.

בשנת 1648 (ת"ח) הסתובבו הקוזאקים של בוגדאן חמילניצקי בסביבות העיר. העירונים התקשרו אתם וצברו בשבילם תכשיטים בכנסיה הרותינית, אולם הכומר גנב אותם ונמלט מן העיר. כאשר הקוזאקים הופיעו לפני העיר, התחילו העירונים הקטולים לירות אולם הרותנים עזבו את הסוללות וצעקו אל הנותרים שיפסיקו את היריות, כי ישמידו את עצמם ואחרים[3]ג. בינתים הוציאה קבוצה אחרת מתוך החומות והסוללות את הנשק והסגירו לקוזאקים. הם התנפלו יחד עם הרותנים על הכנסיה הקטולית, שחטו את הקטולים שנמצאו שם ושדדו הכל. ורק הודות לעזרה הצבאית של עירוני סטרי נסוגו הקוזאקים. אחרי שהצבא מסטרי עזב את העיר, התאספו העירוניים והכפריים הרותנים מסביבות דרוהוביץ, שדדו והרסו ממש את העיר.

מה קרה עם יהודי דרוהוביץ אין ידיעות, אולם יש להניח שהם ברחו עם העירונים שנמלטו מן העיר לסטרי.

בשנת 1663 נמנו במפקד בפרבר na Łanie, רק 15 בתים יהודים. מפקד זה בוצע ביום 8 באוקטובר ע"י הלוסטראטורים הקאשטלאן מוואהלין וסטרוסטה מפינסק יאן פראנצישק לובוביצקי והסופר מהאליץ יֶרזי מרוזוביץ וסטניסלב מאקאלסקי המזכיר המלכותי.

במפקד זה התאוננה העיר בפני הלוסטראטורים שה־יהודים היושבים ב na Łanie, בפרבר מביאים לעיר רק נזק. הם התישבו ובנו רחוב שלהם (ulica Żydowska). בניגוד לחוקים ופריבילגיות העיר מחזיקים חנויות ומנהלים מסחר, מוזגים תמד, ליקורים, בירה ויי"ש. לכן מבקשת העיר לחסל את הרחוב היהודי ולפנות מכאן את היהודים, שלפני זה לא היו בדרוהוביץ פרט לאחד, או שנים שהיו עסוקים בשרות מכרות־המלח.

נגד תלונה זו יצאו היהודים והראו את אישור המלך קאזימורז IV מיום 18 בדצמבר 1659 שניתן בורשה ובו נכלל מכתבו של סגן שר האוצר דנילוביץ וכמו כן האישור

(confirmatio) של אותו המכתב בידי המלך ולאדיסלב IV. היהודים טענו ג"כ שבידיהם נמצאות עוד פריבילגיות ישנות יותר, אולם לא היו יכולים להביאן לפני הלוסטראטורים, הואיל והיו בידי המשפטן זאדבורני בורשה. אחרי שיקולים ודיונים הכירו הלוסטראטורים ש Łan שייך לסטרוסטבו דרוהוביץ הגובה מיהודים שכר חכירה שנתי בסך 100 זלוטי. אולם לא החליטו שום החלטה, אלא העבירו את הענין לשיפוט בית־הדין המלכותי, המתכנס שבועים לאחר הסיים העומד להתאסף. מלבד תלונה זו התאוננה העיר על החוכר המקומי אהרן בן יצחק (איזאקוביץ), שהוא מחזיק לנוחיותו ושרותו 4 משרתים־חיילים ומכריח את העיר להמציא לו אכסניות ולשלם בעד כל חייל בכל שבוע 1½ זהובים.

תושבי הפרבר התאוננו שאהרן בן יצחק לוקח מהם יי"ש ומטיל עליהם איסור לקנות במקום אחר יי"ש לחתונות ושמחות שלהם במחירים זולים יותר ממה שהוא דורש.

לטענות אלו השיב אהרן בן יצחק שהוא מחזיק ברשות וע"ס חוזה עם העיר לא 4 אלא 2 משרתים הדרושים לו לזרוז מכירת יי"ש, כדי שלא יימכר בגניבה ע"י רוכלים צדדיים.

הלוסטראטורים פסקו שלפי ההסכם עם העיר רשאי אהרן בן יצחק להחזיק 2 משרתים־חיילים.

בחוזה החדש שייחתם בידיעת והסכמת העירונים רשאים להתנות בענין משרתים־חיילים תנאים חדשים. את תלונת תושבי הפרבר הכירו כבלתי מוצדקות.

בפני הלוסטראטורים התלונן החוכר אהרן בן יצחק שהעיריה אינה משלמת לו את החוב בסך 2511 זהובים ו־10 גרושים ואינה מתירה לו לנכותו מדמי החכירה, הגם שהעיר אינה שוללת שהיא חייבת לו את הסך. הלוסטראטורים החליטו שאהרון בן יצחק ינכה את החוב מדמי החכירה ב־8 שעורים[3ד].

אחרי המפקד הנזכר החכירה העיריה ב־28 בספטמבר 1664 ליהודי ה־Łan למשך 6 שנים ממזגה אחת ועשר חנויות למכירת סחורות שהורשו ע"י הגילדות. דמי החכירה בסך 200 ז"ה לשנה שולמו למפרע. לפי הסכם זה שוחררו היהודים מתשלומים אחדים. בלי הסכמת פרנסי הקהלה לא תרשה העיר ליהודים זרים לגור בעיר. היהודים אינם כפופים לשיפוט העירוני אלא לבתי הדין משלהם ולבתי הדין של פודוויובודה.

במקרה של סכסוכים עם הגילדות (cechy) יטענו בפני מועצת העיר. אסור להעסיק בחנויותיהם יהודים מהחוץ.

כל אחד מהצדדים שלא יקיים את תנאי ההסכם יענש בסך 1000 זהובים.

על חוזה זה חתמו מצד היהודים יצחק יוספוביץ, שמואל הירשוביץ, יצחק אייזיק מאירוביץ, מנדיל דוידוביץ מפשמישל, לייזר ראובן זלקוביץ, משה יעקובוביץ ממושציסקה, שלמה ברקוביץ, דוד יוסיוביץ, יודקא זלמנוביץ מקראקא. החוזה חודש בשנת 1672 ו־1678. החוזה השלישי (1678) קויים רק ארבע שנים — במקום שש שנים, כי היהודים היו מוזגים תמד, בירה ב־8 בתים — במקום ב־2 בתים, והחזיקו 40 חנויות במקום 8, כפי שנקבע בהסכם. אולם לאט לאט גדל הישוב וחלק מהם, האמידים, חדר אל תוך העיר גופה למרות האיסורים החוקיים והם הקימו במרוצת הזמן את הקהילה עם המוסדות שלה. כמובן שהמצב הזה עורר מזמן לזמן את התנגדות העיריה, והיא מחתה כנגד זה. היחסים בין היהודים והאוכלוסיה הלא־יהודית לא תמיד היו ידידותיים. ביחוד הוחמר היחס בסביבות דרוהוביץ עקב הדכויים של האוכלוסיה הכפרית ובפרברי העיר מצד החוכרים היהודים ופקידיהם. העירונים ובעלי המלאכה שוב ראו ביהודים מתחרים קשים מבחינה כלכלית והתלוננו שהיהודים חותרים תחת קיומם ומהרסים את מעמדם הכלכלי.

בשנת 1670 כהן בדרוהוביץ הרב ואב"ד ר' יקותיאל זלמן סגל חריף, בנו של הרב מפשמישל ר' יוסף סגל חריף[3ה]. הוא היה רב עשר שנים. בשנת 1680 ישב על כסא הרבנות בדרוהוביץ ר' צבי הירש בנו של הרב בקולומיא ר' חיים בן ר' יהושע מקראקא שהיה קודם רב בברז'זאן. ומדרוהוביץ עבר לשבת על כסא הרבנות בטישמיניץ. בנו ישראל[3ו] שגם כן היה רב בדרוהוביץ וא"כ התגורר בקאמיניץ פודולסקי נתמנה ב־26 בפברואר 1736 ע"י המלך אוגוסט ה־III לסוכנו ומשרתו עם הזכות לקנות בשביל המלך יינות וסחורות אחרות שישוחררו מכל תשלום מכס. בכתב המינוי[3ז] מצויין הוא בפירוש כרב בדרוהוביץ: "Israel Herschowicz Rabinus Drohobicensis incola Camenecii Podoliensis" וכאיש ישר ונבון, למעשה היה הוא הסוכן היהודי היחידי של חצר המלך אוגוסט ה־III. בשנת 1755 נתמנה גם לנאמן בית ישראל ד־ד' ארצות[3ח].

אחרי ר' צבי הירש נבחר לרב ר' יהודה ליב בן יעקב. בשנת תנ"ו (1696) נתן הסכמה לספר „דת יקותיאל" (ז'ולקבה 1696) מאת ה"ר יקותיאל זיסקינד ב"ר שלמה הלוי, תרי"ג מצוות בחרוזים.

יורשו על כסא הרבנות היה הרב נפתלי הירץ, שנתן בדרוהוביץ בכ"א סיון תקכ"ו (1766) הסכמה לספר „אוהל מועד" (פרנקפורט ד/א 1767) מאת הרב אבדק"ק אולינוב ר' יוסף יאסקי בר' יחיאל מיכל, חדושים על מס' ברכות וסדר מועד.

דרוהוביץ, שהיא בחבל פשימשל, היתה שייכת גם מבחינה אדמיניסטרטיבית של מוסדות האוטונומיה היהודית לועד מדינת רייסין, ומשגרת למושבו שני פרנסים. ביחוד מתבלטת פעילותם החל ממחצית המאה הי״ח. באותה תקופה התגורר בדרוהוביץ אחד מהגאונים המפורסמים בדורו וגם מקובל ידוע וממתנגדיו החריפים של שבתאי צבי, ר׳ יצחק חיות (1660—1726). הוא היה נכדו של הרב הוילנאי ר׳ מאנוש חיות. שימש רב בסקולה אולם בגלל סכסוכים עם פרנסי הקהלה עזב את רבנותו והשתקע בדרוהוביץ, בה לקח גם חלק פעיל בחיי היהודים. הוא נפטר ונקבר בדרוהוביץ (1726).

ביחוד גדל הישוב היהודי בימי מלכותו של יאן ה־III סוביסקי (1679—1696), שהתעניין במיוחד במצב היהודים בזולקבה, פשמישל ודרוהוביץ. הוא דאג ליהודים בדרו־הוביץ ועשה הרבה לשיפור מצבם. בימי מלכותו הסכימו חוכרי הממזגות והחנויות ב־13 ביוני 1682 לשלם במשך 6 שנים, בהסכמת ראשי הקהלה, דמי חכירה שנתיים בסך 300 זה׳, החל מ־1 ביוני 1683. אחרי סיום התוקף רשאית העיר להתנהג לפי החוק והפריבילגיות שלה, באם לא תרצה לחתום על חוזה חדש. הפעם נחתם ההסכם בידי פרנסי הקהלה יצחק יוזפוביץ, אברהם מושקוביץ, ישראל דוידוביץ, גץ הלצלוביץ, ישראל הייפר מלבוב ושמעון קרוץ[3ט]. בשנת 1684 היו כבר בידי היהודים 40 חנויות וריכזו את כל ענפי המסחר. כמובן שהעירונים הביטו על זה בעין רעה ולא היו מוכנים לסבול שהיהודים יתפשטו בתוך העיר.

ב־8 בספטמבר 1685 הגישו העירונים משפט נגד החוכרים היהודים יצחק שמואל, שמשון שמואל, ד״ר דאנילב (Danielew), יעקב גץ, מנדיל יונה ומשה שמואל דוד, שהם מביאים נזקים לעיר בניגוד לחוזים הקודמים. היהודים הגישו תביעה נגדית וב־18 במרס 1686 ציוה המלך יאן III סוביֶסקי, לא להפריע ליהודים במסחרם, חנויותיהם ובתי ממזגה שלהם עד קבלת החלטת הועדה המלכותית. בהוראה זו ציוה המלך להשאיר ליהודים גם את מנהגיהם ובית הדין משלהם כפי שמותר להם לפי חוקי הממלכה. בשנת 1688 פרץ סכסוך חדש בין העיר לבין שני יהודים, שמואל בן חיים (חיימוביץ) וליב בן יצחק (איזאקוביץ) בעניני חכירה עירונית. המלך יאן III נתן הוראה, שהועדה המלכותית תחקור את הענין. החוכרים הללו התלוננו, שהעיריה ויועצי דרו־הוביץ — פיוטר וואַשצינובסקי (Woszczynowski) ואלכסנדר טרוסקה (Truska) חתמו על חוזה־חכירה עמהם לשלוש שנים (1688—1691) ובלי שום נימוק ניהלה העיריה משא־ומתן עם אנשים אחרים. על הועדה הוטל לבדוק את הענין מבחינה משפטית, לבוא בדברים עם שני הצדדים ולעשות מאמץ לפשר ביניהם[3י]. אולם אין לנו פרטים על יישוב הסכסוך הזה.

באותה תקופה, ב־6 באוקטובר 1690, אסר המלך יאן III, לפי בקשת העירונים ליהודי ליברמן, שהחזיק ממזגה בשכנות הכנסיה למזוג יי״ש ובירה, היות ועסוקו בניגוד לפריבילגיות ומביא נזק לעיר ולכנסיה וכן עליו לפנות את בית המרזח ועל העיריה לפצותו.

במאה הט״ז והי״ז מתעסקים היהודים בעיקר במזיגת משקאות חריפים, בחכירות ובמסחר. כמעט כל הכפרים בסביבת העיר הוחכרו ליהודים. בשנת 1564 ידוע היהודי יעקב יודיץ (Judicz), כחוכר מכרות המלח והפרו־פינציה בעיר. אחריו חכרו שני יהודים אחרים. מגדולי החוכרים היה אהרן בן צבי שנזכר לעיל.

בסוף המאה הי״ז, משנת 1683 חכר את הפרופינציה העירונית ראש הקהלה יצחק יוספוביץ.

בשנים אלו התחוללו סכסוכים בין החוכרים היהודים והחוכר ליברמן שקבל מאחורי ראשי הקהלה בהסכם עם הסטרוסטה את הפרופינציה ורק הודות להתערבותו של המלך חוסל הענין ברוח החוקים. בראשית המאה הי״ח השתנו התנאים מבחינות רבות לטובת היהודים. כי מני אז התפשטו היהודים בעיר ותפשו בידיהם את כל המסחר והתעשיה וגם רוב המלאכות בעיר. פרט לחכירות של מונופולין העיר, ממזגה ובשול יי״ש ובירה, התעסקו במסחר סיטוני בממדים נרחבים וביחוד השתלטו על סחר החוץ. אנו פוגשים סוחרים יהודים מדרוהוביץ מזדמנים במספר ניכר בירידי ברסלאו, פרנקפורט ע/א, דאנציג, קניגסברג, לייפציג ובערים גרמניות אחרות. את הסחורות משם היו הסוחרים הסיטונאים מוסרים לתגרים או לסוכנים שהיו נוסעים בשליחותו של הסיטונאי בשכר ומוכרים בתוך העיר או בסביבותיה. תגרים קומיסיונרים אלה היו נוסעים גם לירידים בערים אחרות ומוכרים את הסחורות. רוכלים אלה היו אז עמודי־התווך של המסחר. ענף מסחרי חשוב היה המסחר במלח ממכרות דרוהוביץ שהיה מרוכז כמעט רק בידי היהודים. הם הביאו את המלח ללבוב, אולם כאן הם נתקלו בהתחרות קשה מצד סוחרי־מלח יהודים המביאים מלח פרטי מבוליחוב וקאלוש ומוכרים אותו במחיר נמוך. כך, למשל, מכרו בשנת 1621 במשך 5 שבועות 4000 חביות מלח מבוליחוב במחיר של 1 זהוב ו־6 גרוש בעד חבית והמלח מדרוהוביץ לא נמכר בגלל המחיר היקר שלו. אולם סוחרי דרוהוביץ היו מוכרים את המלח גם לערים אחרות ולואלחיה.

מסחר המלח וחכירת מכרות המלח נמצא בידיהם גם במאה הי״ח.

בידי מספר יהודים היה מרוכז סחר השוורים לחוץ לארץ, ביחוד לברסלאו. השותפים יהושע בן שמואל וברוך בן אלישע, אלעזר בן אריה ואלעזר בן יצחק היו קונים עדרים של מאות ראשי שוורים ובקר והיו מובילים אותם לשלזיה.

בדרוהוביץ נמצאו גם סוחרים סיטונאים באריגים ובדים, אחד מהם ברקו מאירוביץ היה קונה ומוכר בדים באלפי זהובים. סיטונאי אחר וולף בן יוסף היה מביא ממוהילב כמויות גדולות של סחורות שונות. ליב ליבוביץ, בעל הון של יותר ממאתים אלף זהובים, היה מנהל מסחר מקיף עד חו"ל.

סוחרי דרוהוביץ עשו בחו"ל גם עסקים פיננסיים גדולים, בשטח זה ידוע ישראל, בנו של הרב בדרוהוביץ הירש בן יעקב, שנפטר בשעת סיור אחד בדרזדן.

כמרכז מסחרי מושכת דרוהוביץ מספר רב של יהודים ברייסין להתישב פה ובאופן כזה הולך וגדל מספר האוכלוסין. בשנת 1716 עלה מספר היהודים בעיר דרו־הוביץ גופה ל־200 משפחות. במרוצת השנים היה מרוכז כל המסחר בדרוהוביץ וסביבותיה בידי היהודים. בשנת 1769 מציינת תעודה רשמית ש„היהודים פרנסי הקהלה, סוחרים, חנוונים, בעלי מלאכה, והמון של יהודים בדרו־הוביץ, הגרים בעיר גופא וב־Łan מחזיקים בידיהם כמעט אז כל ענפי המסחר והתישבו גם בעיר הנוצרית".[4א]

עם גידול האוכלוסיה היהודית גדל גם מספר בעלי המלאכה.

בשנות 1716—1717 נמנו בדרוהוביץ חייטים יהודים אחדים, 3 נחתומים, 2 צורפי־זהב, פחח אחד, חובש אחד, פרוון אחד, כורך ספרים אחד, קשט אחד וצבעי אחד.

בשנת 1728 נמנו כבר 6 חייטים, 3 נחתומים, 2 פחחים, 2 צורפי זהב ו־2 קשטים. בדרוהוביץ נמצא עוד סוג עובדים יהודים שאינם נמצאים בערים אחרות והם אנשי שרות במכרות מלח, כגון לבלרים ופקידים נמוכים אצל החוכרים היהודים.

מבין העשירים היו גם עוסקים במתן הלוואות. אצל רובם היה זה בחזקת עיסוק מקצועי. היה סוג מלוים רק ליהודים וסוג שהלוה כספים ליהודים ולנוצרים. עפ"י רוב היו מלוים בשטרות או על משכונות. גם סוחרים שלא טיפלו בהלואות כספים מבחינה מקצועית היו עוסקים בזה לשם השקעת הרווחים שלהם, כדי שהכסף לא יהיה מונח בלי רווחים. סוג מיוחד היו שולחנים שעסקו עפ"י רוב בהחלפת מטבעות. הואיל ודרוהוביץ קיימה קשרי מסחר עם הונגריה ודרכה היו עוברים סוחרים יהודים מערים אחרות בדרכם להונגריה ואוסטריה, היו הם זקוקים למטבע זה. כך מספר בר בירקנטל־בוליחובר[5] שאביו והוא בנסעם להונגריה לשם קניית יינות „...הלכנו דרך ק"ק דרוהביטש כדי להחליף מעות פוליש שבידינו במטבעות הגרים[6] מאריאשין קיר"ה[7] היוצא' במדינת הגר[8]". ועזר להם הנגיד וקצין המפורסם מו"ה זלמן בינת[9].

כבר במאה הי"ז הסוחרים ובעלי המלאכה שהיו מאורגנים יפה באגודותיהם עוד בסוף המאה הט"ו התנגדו להתגברות השפעת היהודים בחיי הכלכלה. מפנקס הקהלה, שרובו מוקדש למאה הי"ח, ידוע לנו על קיום אגודות בעלי מלאכה. אולם אין שום העתק אגרת הקלף של איזו שהיא אגודה.

מתוך תעודה אחת בימי השלטון האוסטרי אפשר ללמוד שבין בעלי המלאכה היהודים ואגודות בעלי המלאכה הנוצריים התקיימו, כמו ביתר הקהלות בפולין, מלחמות ממושכות עקב ההתחרות הקשה ביניהם. בעלי המלאכה הנוצריים רצו, אם לא להרוס לגמרי את המלאכות היהודיות, הרי לכל הפחות להגביל את פער־לותיהם המקצועיות במספר בעלי המלאכה הגבלה ניכרת ביותר. לצערנו אין לנו פרטים על הרקע המציאותי והיקף המאבק הזה ובאיזה מחיר פצויים הגיעו לידי פשרות, כמו בערים אחרות.

קהלת דרוהוביץ מבחינה ארגונית־מינהלית נכללה עם עוד 33 קהלות בועד הגליל פשמישל, אולם לא השתתפה בתשלומי־מסים, כנראה מפני שתושבי דרוהוביץ היו פטורים מנטל־מסים.

בית־הכנסת ובית־העלמין היו קיימים כבר בראשית המאה הי"ז.

בשנת 1711 קבלו היהודים מאת החשמן בפשמישל יאן קאזימירז היתר לשפץ את בית־הכנסת.[9א] בשנת העשרים של המאה הי"ח פרצה דליקה ובית־הכנסת נשרף. אחרי השתדלויות רבות קבלו בשנת 1726 מידי החשמן בפש־מישל אלכסנדר אנטוני, היתר להקים באותו מקום בית־כנסת חדש בתנאי, שהבנין לא יהיה גבוה ויפה יותר מאשר הישן. הוצאות הבניה עלו בסכומים גדולים והיהודים היו מוכרחים ללוות לשם כך סכומים ניכרים.

בשנת 1733 הורשו היהודים ע"י הכנסיה לגדר את בית־העלמין תמורת אספקת שמשות וביצוע תיקונים שונים בכנסיה הקטולית.

מבחינה ארגונית־מינהלית התנהלו עניני הקהלה כביתר קהלות רייסין.

מתוך פרטיכל בחירות משנת 1717 אנו למדים שבראש ועד הקהלה עמדו 2 אלופים ראשים, 4 פרנסים, 3 טובים, 3 אנשי קהל ומספר ועדות־גבאים, בנות 3 עד 7 חברים.

בקהלה זו היו קיימות ועדות דלהלן: א) גבאי בית־הכנסת (3—5 חברים), ב) גבאי ארץ־ישראל (7), ג) גבאי

תלמוד־תורה (5), ד) גבאי יתומים ואלמנות (4), ה) גבאי צדקה גדולה (4—7), ו) ועדת שמאים (30), ז) ועדת רח"ש (5 בוררים). מלבד זה בחר הקהל שני בתי דין מורכבים מ־6 חברים כל אחד.

עם גידול מספר התושבים הועלה מספר חברי הקהלה והועדות.

לקהלת דרוהוביץ היו מסונפים היהודים שהתגוררו בכפרים והשתתפו בהוצאות הקהלה. מספרם גדל במרוצת השנים ובשנת 1765 השתייכו לקהלה 86 כפרים.

מסגרת הפעולות של הקהלה הקיפה עניני המינהל הכספים, השיפוט, הדת והחינוך, כמו בכל קהלות פולין.

ועדי הנהלת הקהלה הראשונים הידועים לנו מתוך תעודות הם משנת 1664 ו־1682. בשנת 1664 היה ועד הקהלה מורכב מ־10 חברים ואלה הם:

1) יצחק יוספוביץ; 2) שמואל הרשוביץ, חתן מקריניצה; 3) יצחק אייזיק מאירוביץ; 4) מנדיל דוידוביץ מפשמישל; 5) לייזר ראובן זליקוביץ; 6) משה יעקובוביץ ממושציסקו; 7) שלמה ברקוביץ; 8) דוד יושיוביץ מלובלין; 9) אשר אהרונוביץ; 10) יודקא זלמנוביץ מקראקא.[9ב]

בשנת 1682 היה הועד מורכב רק מ־7 חברים, והם:

1) יצחק יוספוביץ; 2) אברהם מושקוביץ; 3) ישראל דוידוביץ; 4) ישראל האיפר מלבוב; 5) מתתיהו זליג מלבוב; 6) שמעון קרו;[9ג] 7) גציל הלצלוביץ. לפי תקנון הבחירות נשאר השלטון בקביעות בידי אמידים ועשירים, חוכרי מכרות ופרופונציה, סוחרים סיטונאים.

בין ראשי הקהל היו במרוצת השנים תקיפים שניצלו את שלטונם לטובתם הם. אחד מהם, יונה מקרופיבניק, העביר[9ד] החלטה שלפיה נבחר לכל ימי חייו ל"ראש לראשונים". את שלטונו ניצל לשינוי קיצוני של שיטת הבחירות לטובת מזימותיו וכך נבחרו בניגוד לתקנון מ־4 ראשי הקהל 2 מבני משפחתו.

בימי שלטונו הוגשו ערעורים מצד חברי הקהלה בפני השלטונות המלכותיים. למרות התלונות הצליח להחזיק את הגה השלטון בעזרת בני משפחתו. אחד מראשי הקהל ועוזרו הראשי היה בנו יהודה ליב, ששלט בתקיפות אכזרית, הטיל מסים לפי רצונו בלי להתחשב במצב אנשי הקהלה. אחרי מותו נבחר בנו יהודה ליב (1728) לראש הקהלה לכל ימי חייו.

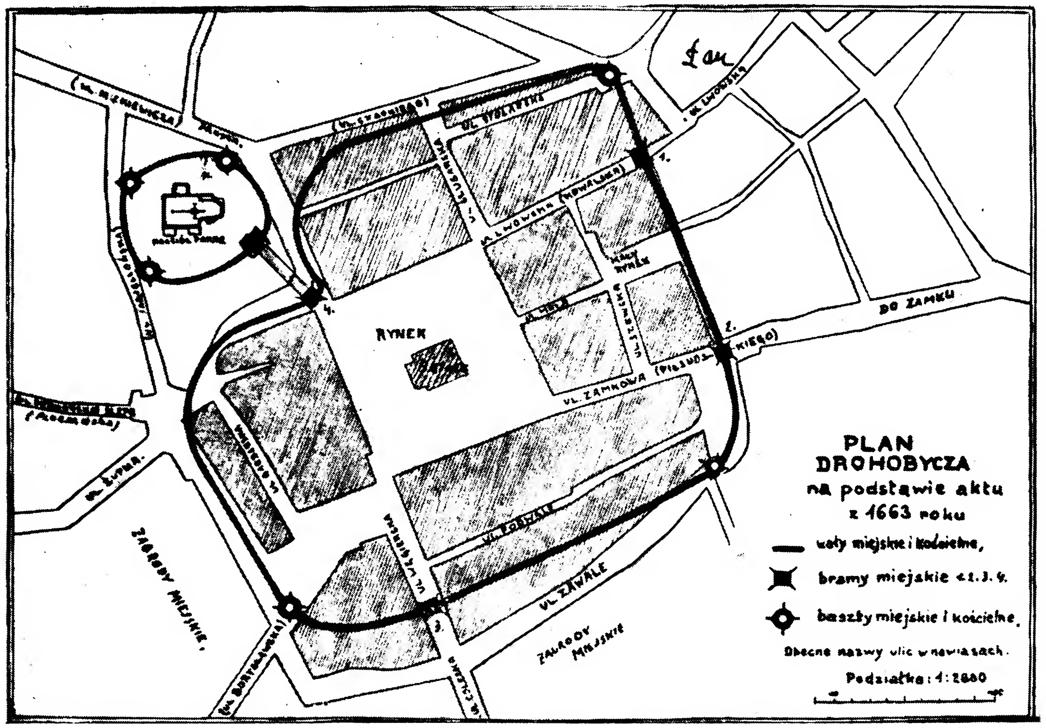
לקהלה היה גם מנגנון פקידותי מורכב מרבנים, מגידים, דיינים, שוחטים והסופר שהוא הפקיד האדמיניסטרטיבי של הקהלה ועפ"י רוב גם השתדלן. הקהלה היתה דואגת לכל ענייני תושביה — הדתיים, הכלכליים, החברתיים, התרבותיים והחינוכיים. היא היתה קובעת וגובה את המסים הדרושים לכסוי תקציבה, הכולל משכורות מנגנון האדמיניסטראטיבי, תשלומים לפקידות הממלכתית, לכמרה, לעיריה ויתר המסים הישרים והעקיפין, דמי חזקה (בשנת 1738 בסך 100 ז"ה) ותשלומים מחופות, הלוויות, נדוניות ומתוארים „חבר ומורנו".

דרוהוביץ היתה משתייכת לועד המדינה: רייסין ולוקחת בה חלק פעיל. היא היתה משגרת למושב ועד המדינה שני נציגים ומתוך חשבון משנת 1758 ידוע לנו שנציגי הקהלה למושב ועד המדינה שהתכנס בראדום קבלו מקופת הקהלה 640 זהובים הוצאות[10] (דיאטות). משכורות קבועות קבלו רק שתדלנים בסיימים, סיימיקים ושתדלני הקהלות שהיו פקידי קהלתם.

ולא פעם היתה עומדת הקהלה במלחמה עם ראשי מדינת רייסין. בשנת 1756 הגישה היא יחד עם קהלת דולינה תלונה בה מחו שתי הקהלות נגד עומס המסים ושמוש שלטונם לרעת הכלל. נציגי דרוהוביץ בועד הגליל רייסין הצטרפו לאופוזיציה נגד פרנס הגליל דוב בעריש באב"ד מברודי.

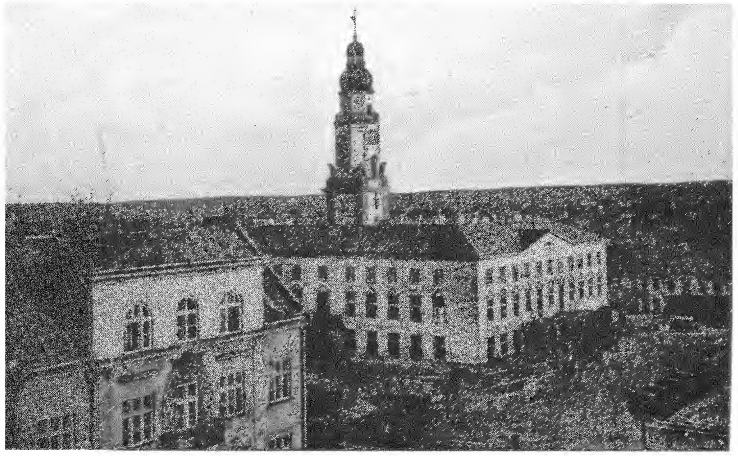
היחסים שבין הקהלה וראשי ועד המדינה היו די מתוחים וחמורים ביחוד בתקופה שבראשה עמד זלמן בן זאב (וולפוביץ) וגם אחרי שסולק מכהונתו בשנת 1758 כאשר היא יחד עם קהלת דולינה ורוז'ניאטוב מחו ב־15 באפריל 1758 נגד ועד המדינה רייסין עם המנהיג ברק רבינוביץ (באב"ד) בראש, שהשתמשו לפי הצהרתן בשלטונם אך ורק לטובתם הם ומדכאים את הקהלות בעומס מסים קשים[11].

בתקופת הקנאות הדתית הגדולה ביותר בפולין בזמן מלכותו של המלך הפולני אוגוסט ה־II מסכסוניה (1697—1733) התקיים בשנת 1718 משפט עלילת דם נגד בתו של הגביר הראש והמנהיג בקהלת לבוב ר' משה קיקיניש, אדיל, שהיתה נשואה לבנו של חוכר מכרות מלח בדרוהוביץ. מקום מגוריה היה בדרוהוביץ ולכן קראו לה מרת אדיל מדרוהוביץ. היא ניהלה עסקים נרחבים. וזה דבר המשפט: שפחתה הנוצרית הסתירה בביתה בליל פסח ילד נוצרי מת והודתה בפני כמרים כי היא שחטה את הילד בפקודת גבירתה לצורך הדם הדרוש ליהודים למצות חג הפסח. על יסוד זה עצרו אדיל וכל יהודי דרוהוביץ. עקב הענויים האכזריים הודתה אדיל שהיא עצמה עשתה זאת ושום יהודי אינו מעורב במעשה זה. היהודים שוחררו ואותה הביאו למשפט בלבוב. המשפט לא נמשך זמן רב והיא נדונה למות אכזרי. כאשר השפחה שמעה את גזר הדין התחרטה והצהירה שהודאתה היתה לא נכונה, כי היא בעצמה הרגה את הילד וקראה גם את שם הנוצרי שהסיתה לכך. היא

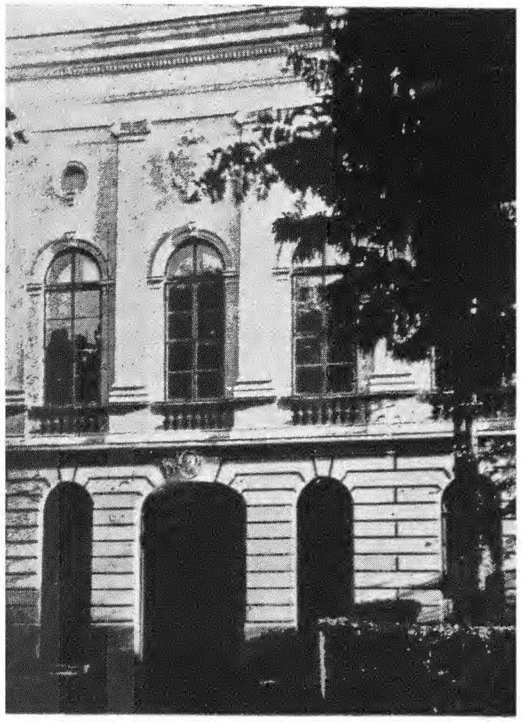

מפת העיר דרוהוביץ

דרוהוביץ, המראה הכללי

בנין העיריה

מגדל העיר

גמנסיה

הוצאה מיד מבית המשפט ונחנקה בבית הסוהר, כי הכמרים לא היו מעונינים שפרטי המעשה יוודעו.

למרות הודאתה החדשה הזו לא רצו השופטים לשנות את פסק הדין. הגלחים התחילו לשכנע את אדיל שתתנצר ואז תשוחרר, אולם אדיל סרבה לקבל את חסדם באומץ לב והלכה למות בשמחת נפש על קדוש השם. אדיל נקברה בלבוב וזה נוסח מצבתה:

„ביום שבת עש״ק כ״ז אלול תע״ח נדונה האשה הקדושה והטהורה, הגבורה מ׳ אדיל בת הראש והמנהיג מו״ה משה קיקיניש, שם הגדול קדשה ומסרה נפשה בעד כל ישראל, ד׳ ינקום את דמה ובזכות זה ת.נ.צ.ב.ה.״

ב

תקופה קשה עברה על יהודי דרוהוביץ באמצע המאה הי״ח, בתקופה בה שלט עליהם זלמן בן זאב, הדמות המרכזית של העיר ואחד הטיפוסים האכזריים ביותר ביהדות רייסין.

זלמן נולד בשנת 1711 בדרוהוביץ, אביו היה פרוון עני ואביון [11א]), ימי נעוריו עברו עליו בדחקות, עד שהשיג משרה כקופאי במכרות מלח. הוא היה חי חיי הוללות ופריצות והוציא כספים רבים תוך בזבוז רב. ביום אחד (1729) כשבדקו את הקופה מצאו גרעון ואז הרעיל את הממונה עליו שמת למחרת. זלמן נאסר לפי פקודת בית־הדין, עונה, אולם לא הצליחו להוציא מפיו הודאה ולכן ניתן פסק־דין קל לפיו קיבל בטבור העיר 100 חבטות שבט וגורש מן העיר. שנים אחדות היה קופאי במכרות־מלח בסביבות סמבור. שם הסתבך עם יהודים וביום אחד שמו לו מארב ביערות בסלופניצה כדי להמיתו, אולם לא הצליחו. זלמן הגיש משפט וב־30 בדצמבר 1732 נידונו 6 יהודים למות אולם בהשתדלות הקהילה היהודית שינו את פסק הדין ויוזם ההתנפלות, יצחק, נידון לשנה אחת מאסר וקנס כסף בסך 1300 גרזיבני (1000 קיבל זלמן, 300 בית המשפט) ויתר הנאשמים לחצי שנה מאסר [12]. זלמן הצליח לרכוש לו את לב שר המחוז בדרוהוביץ חומנטובסקי, וקיבל ממנו בחכירה את כל הכנסות המחוז ומכרות המלח שבסביבה.

באותו זמן מת הסטרוסט מדרוהוביץ חומנטובסקי, ואשתו שנשאה אח״כ לסטרוסט טארלו, אלמנה צעירה, התאהבה בזלמן שהיה גבר יפה תואר. היא תמכה בו והחכירה לו את אחוזותיה, מכרות מלח ומונופולין יי״ש בכפרים ובעיר דרוהוביץ. ביזמתה הוציא סופר העיריה מתיקי בית הדין את פסק הדין נגדו משנת 1729 וזלמן טוהר לחלוטין. אהובתו עזרה לו ג״כ להבחר לראש הקהילה.

באותו זמן מת ראש הקהילה ר׳ חיים. בחול המועד פסח התאספו בני הקהילה בבית הכנסת לשם בחירת ראש קהילה חדש. זלמן העמיד את מועמדותו. יריביו התנגדו והפריעו בבחירות. ההצבעה הופסקה ולמחרת הביא מריחציץ, נציג הסטרוסטה ביאלסקי, יותר מארבעים אכרים מזוינים במלגזים ומחבוטים ובנוכחותם ציוה למחוק את שמות מועמדים אחרים ולבחור בזלמן כפרנס וראש הקהילה.

היהודים נבהלו וראו שאין טעם להתנגד לרצון השלטון ונגד רצונם נבחר זלמן לראש הקהילה.

חדשיים אחרי בחירתו התחיל זלמן להשתלט על כל הקהילה. קודם־כל נתמנה חתנו שמואל בן ליב לרב הקהילה. ליהודים לא נשארה ברירה אלא להכנע. מי שהעיז להרים את קולו נגד זלמן הפסיד את פרנסתו וזכות הקיום בדרוהוביץ. זלמן היה נוקם ונוטר, רודף אחר השררה ואוי ואבוי ליהודי ולנוצרי שלא מלא את רצונו ופקודתו.

הוא ריכז בידו לא רק חכירות המונופולין, אחוזות ומכרות מלח, אלא גם את כל הסחר הסיטוני ביינות וברזל, העמיס מסים (הוא בעצמו לא שלם מסים!) והגדיל דמי חזקה. הטיל על בעלי המלאכה כל מיני מסים ותשלומים, דיכא והלקה אותם בלי רחמים בשבטים כשלא סלקו את הנדרש מהם. מי שהתנגד נענש במלקות ולא אחד נפצע קשה. מאסרים בבית הכלא של הקהילה היו על סדר היום אולם כל זה לא היה איכפת לזלמן, כל דאגתו היתה להשתלט ולצבור הון. אגודות בעלי המלאכה הוכרחו להעמיד בשוק העיר, לפני ביתו ובתי בני ביתו יום יום משמרות מזוינים לשמור יומם ולילה על אוצר הכספים של מכרות המלח. הוא לא נרתע מפני גניבת כספים של הקהילה, זיופים וכל מיני תרמיות. בשנת 1734 נכשל בבחירות ולראש הקהילה נבחר דוד. אולם בשנת 1735 הביא זלמן אכרים עם מקלות ומלגזים והכריח את הבוחרים לבחור אותו לראש הקהילה. היהודים הגישו לסטרושצ׳ינה תלונות אולם לשוא. חומנטובסקה אישרה אמנם את חופש הבחירות ונתנה הוראות לבצע בחירות חדשות, אולם ההוראה נשארה על הנייר ולא קויימה. זלמן החזיק בשלטון, ברם סוף כל סוף פקעה הסבלנות ובשנת 1741 הגישו מספר יהודים קובלנות נגדו והאשימו אותו שזייף רשימות מסים. דוד אבוסוביץ הגיש משפט כי נפצע קשה על ידו. באותה התלונה פנה גם יצחק יוסופוביץ, וולף הרשקוביץ, הנקרא בוראצק נפצע קשה ע״י גיסו שמואל בן יעקב, שהכה אותו בשדולו של זלמן. בבת אחת פרצו המעינות ובית־המשפט הוצף ממש תלונות. גם הקהילה הגישה נגדו

קובלנה, כי ביזמתו הוטל ללא צדק חרם. משפחות אחדות הגישו משפט כי גזל מהם בתים ומשקים, ועשרות אנשים — עקב עומס מסים, ולא חסרו גם תלונות על מעילות בכספי הקהלה והציבור. אולם זלמן לא הגיב. להפך, בימים בהם נקבעו המשפטים נעדר מן העיר. תמיד מצאו הוא ובני משפחתו, שעזרו לו בכל מעשיו, איזו שהיא תחבולה להתחמק מדיוני בית המשפט. אל הקהל נבחרו רק אנשי שלומו וקרוביו. בנו, אנשיל לייב, נבחר לסגנו. עזרה נאמנה העניק לו חתנו הרב שמואל סגל. יחד אתו נבחר זלמן בשנת 1746 ל„מנהיג וראש המדינה", על כתב מינויים חתמו רבני לבוב, זולקבה, טרנופול, מנהיגי הקהלות ברודי, טישמיניציה, קאלוש.[12א] שניהם משתתפים בישיבות ועד המדינה ורשאים לחתום על הפרוטוקולים. אולם תמיד חתם זלמן. בשנת 1748 השיג זלמן מועד המדינה כתב, בו הודיעו על החלטה, שבאם נמצא באיזו קהלה מנהיג המדינה, מוסמך רק הוא לדון בסכסוכים בין הקהל ואנשים פרטיים, או בין הכפרים המסונפים לבין הקהל. יחד עם זה נמסר בכתב הנ"ל לכל הרבנים בפולין שזלמן, תושב דרוהוביץ, הוא מנהיג וראש המדינה ועל סמך זה רק בסמכותו הוא להכריע בסכסוכים שבין הקהל בדרוהוביץ ואנשים פרטיים ולכן אסור לרב ולקהל להתערב בסמכויותיו. באופן כזה שם לאל כל אפשרות לערעורים ותלונות.

אולם התנהגותו היתה אכזרית גם לגבי עירונים ואכרים. לחץ על העיריה והכניעה אותה, ואפילו את השופטים, לרצונו. בלי הסכמתו אסור היה לקנות או למכור בתים בעיר. הוא מינה ראשי עיריות, מוכתרים בכפרים ואפילו ראשי גילדות. ולא אחת הוא מכה אנשים בשוטים, ביחוד את האכרים שהיו מוכרחים לעבד את שדותיו, להמציא סוסים ועגלות ולשלם לו כל מיני תשלומים. הנחתומים הוכרחו לקנות אצלו את הקמח ולשלם לו כל מחיר שנדרש על ידו.

אולם במרוצת הזמן עברו תעלוליו ופשעיו כל גבול והענין התפוצץ בשנת 1752, בה הגישה העיריה נגד זלמן ובני משפחתו תלונה קיבוצית בשם האוכלוסיה הנוצרית בעיר ובכפרים, הקהלה היהודית ויעקב שמואלוביץ חוכר מכרות המלח לשעבר, בגלל ענין חכירת הפרופינאציה העירונית. משפט זה הוגש גם נגד הסטרושצינה חומנטובסקה. המלך אוגוסט ה־III קבע את תאריכי המשפטים, אסר על הצדדים כל סכסוך שהוא ונתן לשני הצדדים salvum conductum.

זלמן זלזל בכל הענין והמשיך במעשיו וכך סחט מן הקהלה מס בסך 50 זהובים אדומים הונגריים, על יריבו יעקב שמואלוביץ הוטל בבית הכנסת חרם. מבלי לשים לב למכתב החסות שלו תפסו אותו, הלקוהו ושמוהו בבית הכלא, משם הצליח לאחר שלשה שבועות לברוח לעיר אחרת.

בינתיים נתוספו עוד תלונות רבות ואז מינה המלך בהוראה מ־16 לפברואר 1753 את הרֶגֶנט ליאון לובישבסקי, איגנצי קרוקונדה — טרפקה כקומיסרים והטיל עליהם לחקור את המצב. אולם גם הפעם לא יצא כלום מכל הענין. להיפך, זלמן השיג מסטרוסט בפשמישל משמר בן 20 דרגונים שעמדו לפני ביתו ושמרו עליו מפני הזעם האפשרי מצד האוכלוסין.

בשנת 1752 העסיק זלמן גם את ועד ד' ארצות, שהתועד בשנה זו בקאנסטאנטינוב. יהודי דרוהוביץ הגישו משפט נגד הפרנס התקיף. אולם מחמת חוסר זמן הציע השתדלן הראשי ר' שמעון להעביר בירור הסכסוך הזה להתועדות הגליל לבוב. פרנס ועד הארצות ר' אברהם מלובלין ביצע את החלטת הועד והודיע על כך לפרנס הגליל ר' יצחק יששכר בעריש ב"ר משה וולף באב"ד (מברודי)[12ב].

בשנת 1753 הובא ענין הסכסוך של יהודי דרוהוביץ עם זלמן על סדר היום של ועד הגליל לבוב שהתכנס בבוברקה בראשותו של המנהיג ר' בעריש באב"ד. לפני הועד הופיעה משלחת יהודי דרוהוביץ בת 5 אנשים עם הנחתום ליב בראש. הוא תאר בפרוטרוט את עברו של זלמן, כיצד הגיע לשלטון בעזרת אהובתו הסטארושצינה חומנטובסקה ואת כל תעלוליו, פשעיו ומעילותיו. מנהיג המדינה ר' בעריש שהסתכסך בעצמו לא מעט עם בני קהלתו ברודי, בה ביצע שלטון תקיף ואוטוקרטי, לא היה נלהב מכל דיון בענין זלמן. רוב חברי הועד ראו בתלונותיו של ליב תופעה ידועה להם של אי שביעת רצון ההמון, שהוא לפי דעתם תמיד בלתי מרוצה, ומוכן בכל הזדמנות להתלונן על פרנסיו ומנהיגיו. ומתוך הנחה כזו לא ראו שום סבה לתלונות יהודי דרוהוביץ הואיל לפי הכרתם זלמן חף מכל אשמה. הענין נגמר בלא כלום ומשלחת יהודי דרוהוביץ חזרה הביתה מבלי להשיג איזו שהיא החלטה נגד זלמן[12ג].

ובדרוהוביץ הכין לה זלמן, שקיבל כבר מידי סופר הועד יוסף מסקאלאט דו"ח על מהלך הדיונים במושב ועד הגליל, קבלת פנים מתאימה. עוד לא הספיק ר' ליב לעבור את גבול העיר וכבר נתפס ע"י שכיריו של זלמן והובא לבית הכלא. התחילה פרשה חדשה של רדיפות, קנסות והטלת מסים קשים. ובתוצאה עקולים ועביטות. מי שהעיז להתנגד, הכריז עליו חתנו הרב ר' שמואל בן ליב חרם.

בתקופה זו השתולל זלמן והתנהג באכזריות לגבי

אזרחי דרוהוביץ, דולינה וסמבור, יהודים ונוצרים, ולא נרתע להכניס לבית סוהר ראשי הערים, מוכתרי כפרים ולהעניש כל מי שלא מלא את רצונו.

והנה פקעה הסבלנות של כל האוכלוסיה. ב־29 באוגוסט 1753, ביזמתו של ראש העיר יאן יאַכנוביץ התאחדו תושבי הפרברים — זאווז׳נזו, לישניאנסקיה ונאדבורנה עם עירית דרוהוביץ לשם הגנה על זכויותיהם והפריבילגיות שקבלו מידי המלכים ולהשיג צדק במשפט שהגישו נגד זלמן. כך הגישו תלונה גם לורשה ואליהם הצטרפו גם יהודי דרוהוביץ, דולינה וסמבור, החוכרים וחוכרי המשנה מסטבניק, קאלוש, צ׳הרין וטרוסקאוויץ. בכינוס מיוחד של נציגי היהודים בסטרי התחייבו היהודים לשתף פעולה עם הנוצרים ולעשות כל המאמצים כדי לחסל את זלמן, הואיל ולא נעזרו לא ע״י ועד ד״ד׳ ארצות ולא ע״י ועד הגליל, על כן בחרו בעזרה עצמית[13].

ב־12 באפריל 1754 הגיע לידי העיריה בדרוהוביץ, לסטרוסט גנרל־מאיור גרף נוסטיץ רז׳בוסקי דקרט מלכותי, בו מינה המלך קומיסרים לשפוט את הסכסוכים של טארלובה־חומנטובסקה וזלמן מצד אחד לבין העיר דרו־הוביץ ושלוש הקהלות דרוהוביץ, דולינה וסמבור מצד שני זמן קצר לאחר שנתקבל הדקרט הגיעה הועדה. העיריה החזירה את תלונתה נגד חומנטובסקה והפנתה את כל האשמותיה נגד היהודי זלמן, בנו ליב, חתנו הרב ויתר בני משפחתו. שני יועצי העיר סטניסלב פּיאחוביץ וצֶרניגוביץ בדקו את ספרי חשבונותיו. על יסוד בדיקה זו נאסר זלמן וכל בני משפחתו. בתוך החקירה חדשו את ענין ההרעלה משנת 1729. היהודים מסרו לועדה את ספרי הקהלה ופרטו את מיקח־שוחד בזמן בחירת הרב ויתר מעילותיו ותעלוליו. חתנו הרב ברח מדרוהוביץ, זלמן וליב ניסו גם כן לפרוץ מבית הסוהר אולם בריחתם לא הצליחה. הקומיסרים העבירו את כל הענין לבית דין מורכב מסטרוסט ושופטי העיר.

ב־9 ביוני 1755 ניתן פסק דין ולפיו נידון זלמן למות בתליה ובנו ליב לקבלת 100 חבטות שבט לפני בנין העיריה. כל רכושו הופקע לפצוי הנזוקים. בנו ליב ואשתו חויבו למסור את כל הרכוש, זהב וכסף, מזומנים ותכשיטים, ועד גמר המסירה יוחזקו במאסר.

בפסק הדין הואשם זלמן בקשירת קשרים עם שדים, מכשפות וקסמים ובאמצעותם הביא נזקים רבים לנצרות וריכז בידיו את השלטון בסטרוסטבו דרוהוביץ. כולם היו תלויים בו, הביאו לו מתנות וקיימו אפילו בביתו בתי דין, והראו לו קודם כל דקרט ודקרט ששונה גם לפי דרישתו. בעד כל דבר דרש כסף. כל אגודות בעלי המלאכה, מועצות הכפרים הוכרחו להמציא לו את כל הכספים. האכרים עבדו חנם את אדמותיו, ביערות הסטרוסטבו גדע עצים בלי לשלם את תמורתם. במשקים ואחוזות שלו, בעיר ובפרבריה דרש מכל קנית מגרש ובנית בית תשלומים מיוחדים, ורק אחרי סלוק הסכומים התיר להכניס את התעודות לתיקי העיריה. את התושבים הכריח לשתות יי״ש כדי שיוכל למכור את תוצרתו. מי שבישל בלי ידיעתו יי״ש נענש בקנס כסף גדול. הוא בעצמו לא שילם מסים בכל השנים לא לממלכה ולא לעיריה. מחצית הבתים וכל החנויות בעיר היו בידי משפחתו, אולם מסים בעדם הוכרחה העיריה לשלם.

בשים לב לעובדה שברפובליקה נוצרית חפשית היה יכול יהודי אחד לדכא את האוכלוסיה הנוצרית, מצא בית הדין שאין עונש אחר מתאים בשבילו אלא תליה והפקעת רכושו בכל מקום לפצוי הניזוקים. ב־14 ביוני 1755, ביום השבת היו צריכים להוציא לפועל את פסק הדין ולתלות את זלמן בטבור העיר.

כשבא שמש העיר לבית הכנסת והודיע ליהודים הנאספים שם את מועד תליתו ושיבואו לראות את סופו, פרצו היהודים בבכי, כי לא את מותו רצו.

בינתים התאספו ההמונים בטבור העיר. באמצע הוקם פיגום לתליה. בית הדין עם ראש העיר ויועצי העיר התישבו במקומותיהם ואחרי תפיפת התופים התחיל סופר העיר קורא את פסק הדין. לפתע פתאום הופיעו יהודים מספר ונהרו ישר אל ספסלי חברי מועצת העיר והתחילו לשאת ולתת. הסופר הפסיק את הקריאה. פרנסי הקהלה — אביגדור בן זאב, אנשיל בר ליב, וואלציא בוינוביץ, יהושע בן משה, לייזר בן ליב ואבל בן אהרן — הציעו לעיריה 500 זהובים אדומים (9000 זהובים) תמורת החלפת תליתו של זלמן במאסר עולם. אחרי התיעצות קצרה הודיע הפרוקונסול שהעיריה מוכנה לקבל את ההצעה אם ישולם מיד כל הסכום. בגלל קדושת השבת הסתפקו במשכונות שהיהודים הביאו אתם: סל מלא חפצי זהב, שרשראות, טבעות, רבידים, ענקים, עגילים ונזמי־אוזן. בו־במקום הכין סופר העיריה כתב־התחייבות מטעם פרנסי הקהלה ובשם המשפחות של זלמן יצחק בן הירש, ליב בן זלמן ויונה בן הירץ, ולפיה קיבלו עליהם בשם הקהלה לגבי העיריה להמציא עקב השבת מיד משכונות בערך של 500 זהובים אדומים, בעד שחרורו של זלמן וולפוביץ מידי התלין והחלפת ענשו במאסר עולם. הכסף ימסר למחרת במזומנים. הם התחייבו למלא את התביעות השונות של היהודים מדולינה וסמבור שתובעים מזלמן. זלמן יאסר בבית הסוהר למאסר עולם (in instanti na wieżą ratuszową pod zegarem). ולא יעשו שום צעדים כדי לשחררו כליל.

באם זלמן לא יתנהג במאסר כראוי אזי רשאים לבצע בלי שום משפט חדש את פסק הדין למות. בנו ליב שוחרר מענשו — 100 חבטות שבט לפני בית העיריה.

למחרת סלקו פרנסי הקהלה את הכסף. שנים רבות נמשך משא ומתן של הקהלה עם קהלות דולינה וסמבור מהן דרשו פרנסי דרוהוביץ להשתתף בתשלום שסלקו לעיריה. הענין נדון גם במושב ועד הגליל בברודי ונמסר להכרעת הרב הלבובי.

ליב ומשפחת זלמן עזבו את העיר וזלמן בעצמו ישב במאסר בדרוהוביץ. לפי הוראותיו של השופט ליפוסקי קיבל כל הנוחיות. אפילו אוכל כשר הביאו לו. למרות הכל חשב זלמן איך להשתחרר. רכושו אמנם הוחרם, אולם הוא ובני ביתו הספיקו בעוד מועד להעביר לפני פסק הדין כספים לחאצ׳ים.

בריחה היתה בלתי אפשרית ולכן החליט זלמן להתנצר תמורת שחרורו מבית הסוהר. בסוף 1755 התנצר זלמן וקיבל את השם יֶנדרזיי וולפוביץ. הוא שוחרר אמנם מבית הסוהר אולם הועבר למנזר הכרמליטים בסביבת העיר. זלמן ניסה להשתחרר מן המנזר וכל שאיפתו היתה להגיע לחאצ׳ים. מספר מאוהדיו היהודים ניסו אפילו להוציאו בגנבה, אולם לא הצליחו. המשמרות עליו הוכפלו וזלמן מת במנזר בשנת 1757 ונקבר ע״י הכנסיה הקטנה בפרבר זבאריצקי בדרוהוביץ.

זכרונו הונצח בגליציה באגדות וביחוד בשירה העממית הרותנית. בחגיגות הפסחא הרותנית (haiłka) שרו בתולות שירים שונים על חייו ומעשיו האכזריים של זלמן. עוד לפני 1914 שרו בסביבות הר׳ דרוהוביץ על זלמן את השיר הבא:

1. Jede, jede Zelman
Jede, jede jeho brat
Jede, jede Zelmanowa rodyna
2. W sej koreti Zelman
W sej koreti jego brat
W sej koreti Zelmanowa rodyna
3. Pomahaj bih Zelman
Pomahaj mi jeho brat
Pomahaj bih Zelmanowa rodyna
4. Każe kłasty Zelman
Każe kłasty jeho brat
Każe kłasty Zelmanowa rodyna
5. Każe byty Zelman
Każe byty Zelman jeho brat
Każe byty Zelmanowa rodyna
6. Perebrau wże Zelman
Perebrau wże jeho brat
Perebrala Zelmanowa rodyna
7. Ne panuje Zelman
Ne panuje jeho brat
Ne panuje Zelmanowa rodyna
8. Na pohybel Zelman
Na pohybel jeho brat
Na pohybel Zelmanowa rodyna.[14]

ג

כל עוזריו, אנשי שלומו של זלמן שניהלו אתו את עניני הקהלה, חוסלו, פרט לאנשיל לייבוביץ שנשאר עוד שנים אחדות בראש הקהלה ונתמנה גם למנהיג המדינה. מלבד 9000 זה׳ שהקהל שלם בעד שחרורו מהתליה הוכרח למלא את התביעות הכספיות של הקהלות דולינא וסאמבור. מכל רכושו של זלמן, הצליח הקהל לקבל רק 1000 זה׳. שנים רבות פיגר הקהל בסילוק מסים — והשלטונות העיקו עליו בלחץ קשה. לשם כך שיגר הקהל לורשה את חוכר מכרות המלח יעקב בן שמואל ושם תיאר לפני השלטונות את המצב העגום של הקהלה שהוא תוצאה משלטון זלמן.

השתדלות זו עלתה סכומים ניכרים וגרמה לסכסוכים בינו לבין הקהל שלא סלק לו את ההוצאות.

יעקב שמואלוביץ אחד מריביו הקשים ביותר של זלמן נבחר אחרי חיסולו לפרנס הקהלה.

במחצית השניה של המאה הי״ח כהנו כרבנים ר׳ הירש בן יעקב, מעשירי העיר, ור׳ ישראל בן צבי. החל עוד משנת 1716 רבצו על הקהלה חובות, התשלומים בעד הרבית והשעורים עלו ל־10.000 זה׳. למסדר הכרמליתים בסאמבור בלבד היתה חייבת הקהלה 50.000 זה׳.

בשנת 1741 גדלו החובות ל־90.000 זה׳, מהם הגיעו למיסדר הישועים בסאמבור 50.000 זה׳, למיסדר הכרמליטים 11.500 זה׳, לדומיניקאנים בלבוב 2.000 ולכנסיה בפלשטין 3.000 זה׳[14]א.

לקהלה היה קשה לשלם את הרבית, היא היתה זקוקה לשם כך לקבלת הלוואות חדשות. הקהלה נכנסה למשפטים אין מספר — דבר שגרם להוצאות מרובות.

עוד בשנת 1716 הוחלט באספה הכללית של כל אנשי הקהלה להעלות את המסים הקיימים ולדרוש מסים בלתי־ישירים מכל 100 זה׳ — 20 זה׳, מחפצי זהב, כסף ותכשיטים 10% מן הערך, מבתי־דיור (5%) מבתים פשוטים (3,1%). ועדה מיוחדת גבתה בשבועה מכל אחד עדות על מצבו הכלכלי ורכושו. אולם הסכום שגוייס באופן כזה לא הספיק לסילוק החובות. כשהוחמר המצב הוחלט בשנת

1733 להעלות שוב את המסים. בשנת 1738 החליט הקהל להטיל על כל חפצי מסחר וענפי מקצועות מס מיוחד (קורופקא). עומס המסים עלה ביחוד בימי שלטונו של זלמן וולפוביץ.

בשנת 1752 עלה תקציב ההכנסות עם ההלוואות ל־15,652 זה׳ וההוצאות ל־18,768 זה׳. בהן לא נכללו תשלומי החובות, משכורת הרב ותשלומי מסים כגון היברנה, מס גולגולת בסך 2.200 זה׳.

לכן אין פלא שמצבה הכספי של הקהלה בשנים אלו היה עגום עד אין שעור. נוסף לזה הטביעה עוד תקופת שלטונו של זלמן וולפוביץ את חותמה הקשה על המצב הכספי של הקהלה. בשנת 1754 היתה הקהלה חייבת 121.574 זה׳. מהם 89.174 לכמרים ו־32.400 לאצילים [15]. עד כמה עלה עומס המסים למדים אנו מתוך תקנות הקהלה משנת החמשים של המאה הי״ח [16], שבהן נקבעו 71 סוגים של מסי קורובקה. לאמיתו של דבר פרט למסים הישירים לא היה מצרך או מזון שלא היה מוטל עליו מס.

מתוך רשימת מסים בפנקס הקהלה שנערכה בשנת 1753 אפשר ללמוד על ההרכב המקצועי של יהודי דרוהוביץ בתקופה זו.

מבחינה תעסוקתית היו מורכבים היהודים המפרנסים את משפחותיהם מ־8 סוגים, והם: א) חוכרים ומוכסנים. ב) בנקאים וחלפנים. ג) סיטונאים. ד) מוזגים ובעלי אכסניות. ה) קמעונים ותגרים. ו) סרסורים, ושוולי מסחר. ז) כלי קודש. ח) בעלי מלאכה.

על סוג I, החוכרים והמוכסנים, נמנים: א) חוכרי טחנות העיר, ב) חוכרי בית בישול תמד, ג) חוכרי מכס דרכים, ד) חוכרי פרופינאציה מטעם העיר, ה) חוכרי מכרות מלח וסוחרי מלח.

II, בנקאים וחלפנים: כפי שהוזכר כבר לעיל היתה דרוהוביץ במאה הי״ח תחנת מעבר חשובה במסחר עם הונגריה וכאן נעשו בקשר עם מסחר זה עסקי ממון שונים וביחוד עסקי חלפנות. בסוג זה נמנים: א) יהודים מלוים ברבית. ב) יהודים המלוים ליהודים ונוצרים נגד משכונים, מין „מעבטות". ג) חלפנים שטיפלו בהחלפת כספים.

בסוג III, הסיטונאים נמנו לא פחות ולא יותר מ־14 סוגים. בראש עומדים א) הסיטונאים שנסעו בעצמם לירידים בברסלאו, פרנקפורט ד/א, ראווה ודאנציג והביאו משם סחורות למכירה בדרוהוביץ. מעניין לציין שסוחרי דרוהוביץ הם בתקופה זו הסוחרים היחידים מפולין שבאו לירידים. ב) סוחרי יינות המביאים את היינות מהונגריה או מעיר אחרת ומוכרים אותם בחביות. יין הונגרי קנו גם מסוחרי יינות בסטרי שהיו סיטונאי יין הונגרי הידועים ביותר בפולין. ג) סוחרים סיטונאים שסחרו עם ארצות שמעבר לויסלה (גרמניה) והביאו משם ברזל, מחרשות וכל מיני מכשירי ברזל. ד) סוחרים המביאים מכשירים מבוהמיה ואיטליה, חרמשים ומסמרות לגגות. ה) סוחרי עופות. ו) סוחרי בדי פשתן ומביאים בדי פשתן מדאנציג. ז) סוחרי אריגים צרפתיים וסחורות משי. ח) סוחרי תבואות. ט) סוחרי עורות. י) סוחרי סוסים ושוורים. י״א) סוחרים המוכרים בסיטונות דגים מלוחים. י״ב) סיטונאי שעוה ודונג. י״ג) סוחרי זהב וכסף. י״ד) סוחרי בירית.

בסוג IV, מוזגים ובעלי אכסניות נמנו: א) מוזגים המבשלים בעצמם בירה ומוכרים ליקורים, דונג ותמד. ב) הסוחרים בדבש חיטה. ג) מוכרים „וישניאק" בכדים. ד) בעלי אכסניות הסוחרים גם בשיבולת שועל.

בסוג V, קימעונים ותגרים, נכללו: א) מוכרי מלח בליטראות. ב) בדגים מלוחים בככר העיר. ג) בשזיפים ובאגוזים קטנים ואיטלקיים. ד) בגבינות־עזים. ה) בתבר־אות. ו) בדונג בליטראות. ז) בדי פשתן. ח) בנעלים. ט) בעורות. י) בעופרת, חרמשים ומסמרות לגגות.

בסוג VI, נמנים: א) לבלרים אצל חוכרי מלח. ב) סרסורים.

VII, כלי־קודש — רבנים, דיינים, מגידים, שוחטים, מלמדים, ריש־דוכנא, שמשים.

VIII, בעלי־מלאכה. לפי ההסכם משנת 1664 הותר ליהודים לסחור בסחורות שלא יביאו נזק לגילדות בעלי המלאכה הנוצרים. אולם היהודים לא שמו לב לתקנה זו. בעלי המלאכה היהודים התעסקו במלאכות המספקות את צרכי האוכלוסיה היהודית. מספר בעלי המלאכה בראשית הישוב היהודי עד המאה הי״ח היה באופן יחסי קטן. עוד במאה הי״ז היה בדרוהוביץ מרכז חשוב של בעלי מלאכה יהודים שהפיצו את תוצרתם — ביחוד פרוונים וקשטים (szmuklerzy) — בכל איזורי רייסין וגם מחוצה לה.

במפקד משנת 1765 נמנו בדרוהוביץ 6 נחתומים, 6 חובשים (cyrulicy), 7 צורפי זהב, 16 חייטים, 4 פרוונים, 3 צבעים, 1 פחח, 1 כורך ספרים, 2 קשטים ומספר כלי־זמרים.

במחצית המאה הי״ח נמצאה כבר בקרב בעלי המלאכה שכבה אמידה שהיתה בעלת השפעה בעניני הקהלה, ביחוד בהטלת מסים. לפי תקנון ה„קורופקא" משנת 1742 שלמו החייטים מכל רוח בסך 1 זה׳ — 2 גרושים. החייטים „הולכי דרך" שעבדו בכפרים מכל רוח של זהוב אחד 3 גרושים, פחחים מכל זהוב — 4 גר׳. קשטים שהיו מעבדים חומר גלמי משלהם מ־100 זה׳ של ערך הסחורה 3 זה׳,

קשטים שעבדו חומר גלמי זר מכל זהוב של שכר 4 גר׳. בהשוואה לתשלומי הסוחרים שלמו בעלי המלאכה פי 2—4 יותר מאשר הסוחרים. גם בין בעלי מלאכה העובדים על חשבונם בשביל השוק ואלה העובדים בעד אחרים יש הבדל בסכום התשלום.

דרוהוביץ כעיר מסחר היתה בעלת אוכלוסיה יהודית רב־גונית מבחינה מקצועית. אולם אין למדים מרשימה זו פרטים על הרכב היהודים העסוקים במלאכות וכפועלים ושכירים. יש להניח שגם בשכבות אלו היה ההרכב רב־גוני.

בקרב ההמון לא תמיד היו מרוצים משלטון הקהל. עפ״י רוב לא אהדו את השליטים והבליטו את אי־רצונם. ידוע לנו אמנם רק מקרה אחד — וזה כמובן מפני חוסר חומר תעודתי על מקרים דומים — של נסיון התקוממות נגד שליטי הקהלה. בשנת 1770 הוכרז בבית־הכנסת חרם על אביגדור הרשוביץ, בנימוק שהסית את ההמון נגד הקהל. על יסוד חרם זה הוצא לכל ימי חייו מכל משרה ותפקיד בקהלה.

במחצית השניה של המאה הי״ח היה כבר פה ישוב יהודי גדול ומיוצב מבחינה חברתית־כלכלית. הבתים בטבור העיר הם בבעלות היהודים. הזעזועים שהביא עליהם שלטונו של זלמן עברו במהרה והקהלה חזרה למסלולה התקין. היא הצליחה גם לסלק סכום ניכר מחובותיה עד כדי כך שחובותיה הגיעו בימי סיפוחה של גליציה לאוסטריה, ל־26.968 זהובים. בשנת 1765 היו בדרוהוביץ וסניפיה לפי המפקד האחרון בימי פולין, 1923 יהודים. בעיר דרוהוביץ גופא שלמו 979 יהודים את מס־הגולגולת. בידי היהודים היו 200 בתים, עפ״י רוב בתי־עץ. בתקופה זו כיהן כרב ואב״ד הרב ר׳ נפתלי הירץ.

בשנת 1769 עברו דרך דרוהוביץ וחנו שם צבאות פולניים רבים שהטילו על האוכלוסיה הוצאות מרובות בקשר עם אכסונם, תזונה, מספוא והמצאת משקאות. לפי הוראות הסטרוסטה וואצלאוו רזבוסקי שניתנו לבנו יוזף ב־20 ביולי חולק הנטל על האוכלוסיה לפי המפתח הבא: מכסוי ההוצאות חל שליש על הנוצרים, שליש על הכפרים ושליש על היהודים היושבים בעיר וב־Łan.

כדי לבצע חלוקה צודקת של משקאות, מזונות ומספוא בחרו הנוצרים והיהודים כל אחד שני פקחים שהושבעו ע״י העיריה[16]ב.

לא ידוע לנו עד כמה הזעזועים שבאו על יהודי פולין עקב השבתאות והפרנקיזם פגעו ביהודי דרוהוביץ. המקורות הקיימים אינם מוסרים לנו שום פרט בענין זה. לעומת זאת חדרה לישוב היהודי התנועה החסידית. מראשוני החסידים היה ר׳ יצחק מדרוהוביץ. אביו ר׳ יוסף היה איש אמת ובפי העם נקרא יוסף „ספרא ווייעדליוועֶר״. אביו היה מאוהדיו של הבעש״ט. בימי זקנתו עלה לארץ ישראל ושלח משם לבנו חומש. אמו נקראה „יענטה די נביאה״.

ר׳ יצחק היה מגיד מישו״ים בדרוהוביץ. בתחילה היה מתנגד לבעש״ט ותורתו, על שהוא כותב קמיעות. אולם למרות התנגדותו — מספרת האגדה החסידית — היה הבעש״ט חפץ בקרבתו. עד כמה הוקירו וכיבדו הבעש״ט נלמד מתוך האגדה המוסרת כי הבעש״ט נ־ע אליו לשמשו. אולם לילה אחד לא יכול לישון. הוא ידע איפוא כי עבר איזו עבירה ועליו לעשות תשובה קודם השינה. כאשר פישפש במעשיו ולא מצא שום חטא רק זה שהיה עומד בחברת ליצים שעשו ליצנות מהבעש״ט והוא שתק ולא מיחה. נעס תיכף לבעש״ט ועשה שלום אתו ונעשה למקורבו. מני אז נהיה מתלמידיו הנאמנים.

ר׳ יצחק דרוהוביצ׳ר עבר, לאחר הצטרפותו לבעש״ט, לאוסטרהא והיה אחד מעשרה בטלנים, ואחר כך מגיד מישרים בבית מדרשו של הנגיד הידוע ר׳ יוסף יוזפא בן ר׳ שמואל יעקליש (נפטר 1762). תקופת זמן מסוימת ישב גם בברודי והתידד עם ראש הישיבה ר׳ יצחק המבורגר. אח״כ היה מגיד מישרים בהורוכוב ושוב בדרוהוביץ. הוא נפטר בהורוכוב[17]. בנו הוא ר׳ יחיאל מיכאל המגיד מזלוצוב, מתלמידיו המובהקים של הבעש״ט[18].

מהחסידים הראשונים בדרוהוביץ יש להזכיר גם את ר׳ יוסף דראביטשער (אשכנזי), אביו של ר׳ ישראל נחמן דראביטשער, שהיה רב ודיין דחברה חייטים באוסטרהא[19] ואח״כ דיין ור״מ במספר ערים בפולין ובגרמניה. בסוף המאה הי״ח נסע לאיטליה ונדד הרבה. הוא היה יליד סטאניסלבוב והיה ג״כ מאוהדי החסידות. הוא עלה עם אשתו ובני־ביתו לארץ־ישראל והשתקע בצפת בשנת 1804. ב־1807 יצא לחו״ל להפיץ את ספריו. אח״כ יצא שוב ב־1813 וחי שנים אחדות בליוורנא ובסוף ימיו השתקע שוב בא״י.

במאה הי״ח אין עוד מספר ניכר של חסידים בדרו־הוביץ והשפעתם היא בלתי מורגשת בחיי הקהלה. השפעת החסידים בדרוהוביץ התחילה להתבלט רק במאה הי״ט.

ד

בשנת 1772 סופחה רייסין לאוסטריה, ודרוהוביץ הפכה להיות עיר אוסטרית. מובן שמפנה פוליטי זה הביא אתו שנויים בכל שטחי החיים. קודם כל האדמיניסטרציה האוסטרית שבאה לרייסין, הנקראת מ־1772 גליציה, היו לה משימות קולוניזאטוריות לבד. בהוראות, צווים, פקודות

ו„האפ־דעקרעטע" רצו לטשטש את עברה ולהפכה לפרובינציה קיסרית כדוגמת יתר המדינות הכלולות במסגרת המונרכיה ההאבסבורגית.

מראשית הכיבוש ראו הפקידים את דרוהוביץ לכל הפחות כמקום בעל צורת עיר.

מיד אחרי כיבוש גליציה הועמדה העיר דרוהוביץ בפני בעיה חשובה אשר פתרונה השפיע על קיומה הכלכלי־הכספי.

בתורת עיר מלכותית זכתה דרוהוביץ, יחד עם יתר ערים בעלות מעמד זה, לתשומת־לב מיוחדת של הביורוקרציה. בניגוד ליתר הערים בהן היו העיריות בעלות זכויות ומונופולין הפרופינאציה הוחכרו בדרוהוביץ, סאמבור וסטרי בימי פולין המונופולין ע"י הסטארוסט המיופה־כח של המלך — עפ"י רוב ליהודים על יסוד הסכם שהושג מצד העיריה, מרצונה או בכפיה. הסכמים אלה נעשו לפני עשרות־עשרות בשנים מבלי שהעיריות התענינו באופן חכירתם ולמי נמסרו ההכנסות. השלטונות האוסטריים הצהירו מיד שזכויות אלה יש להחזיר לערים ובעצתם הגישה גם דרוהוביץ משפט נגד האוצר והחוכרים בדרישה לבטל את החוזים ולהחזיר את המונופולין לעיר עצמה. במשפט זכתה העיר והיתה האפשרות להשיג הכנסות בסך 5000—6000 זהובים לשנה. מובן ששנוי זה פגע קשה באינטרסים החיוניים של היהודים. נוסף לכך ראו הפקידים בעין רעה שרוב התושבים בדרוהוביץ הם יהודים, — אותם היהודים שרוב הביורוקרציה ראתה אותם כמבריחים, רמאים וגנבים.

מבחינה אדמיניסטרטיבית השתייכה דרוהוביץ למחוז סאמבור. כמובן שגם בחיים הפנימיים של היהודים חלו שינויים. לפי תקנון היהודים של הקיסרית מריה תרזיה משנת 1776 היו יהודי גליציה מאורגנים בגוף מיוחד שבראשו עמדה ההנהלה הראשית של יהודי גליציה (Generaldirektion der Juden) המבוססת על סולם הירַרכי המורכב מקהלות עם 6—12 פרנסים בראש.

הקהלות במחוז דרוהוביץ ובמחוז סאמבור נמצאו תחת הנהלת פרנס המחוז (Kreisältester) ועליהם היו ממונים 6 פרנסי המדינה Landesältester עם רב המדינה בראש. ששת פרנסי המחוז וששת פרנסי המדינה עם רב המדינה בראש היוו את ההנהלה הראשית של יהודי גליציה והיו ממונים על כל עניני היהודים.

בשנת 1786 חוסל ארגון זה ובמקומו לא הוקם כבר גוף ארצי, אלא נשארו רק פרנסי הקהלות המקומיות. פרט לקהלות לבוב וברודי, שבראשן עמדה הנהלה מורכבת מ־7 פרנסים, עמדו בראש יתר הקהלות, ובכללן גם בדרוהוביץ, הנהלות מורכבות מ־3 פרנסים. מתפקידם היה לייצג את קהלתם בפני השלטונות, לדאוג לעניי הקהלה, יחד עם רב הקהלה לפקח על רישום לידות, נשואים ומיתות, גביית מס הקהלה, ביצוע גביית מסי היהודים וניהול כל עניני הקהלה. הפרנסים היו תלויים בשלטון המחוז ונתונים תחת ידו.

בתנאים כאלה חקרו שלטונות המחוז קודם־כל מה הם המסים והתשלומים המוטלים על הקהלה דרוהוביץ ובני קהלתה. אח"כ הגישו לאשר את רב הקהלה ופרנסי הקהלה [20]. בינתיים נתעוררו בעיות כלכליות שחתרו תחת קיום היהודים. בניגוד לפולין היה סחר המלח באוסטריה מונופולין ממלכתי, ולכן התחילו השלטונות לרכז בידיהם את כל סחר המלח ולשם כך הוקמה הנהלה למכירת המלח הגליצאי. (Direction des galizischen Salzverschleisses).

מלבד מכרות המלח הגדולים בבוכניה, בוִליצ'קה רוכזו גם יתר מכרות המלח, ובכללם בדרוהוביץ, יחד עם מעיינות מי־המלח שמהם נוצר סיד מלח ומלח מבושל (Sudsalz).

מיד לאחר כיבוש גליציה השתדלו יהודי מברסלאו, שלמה דוד וזאב משה היימן מפרוסיה, להשיג מאת הנהלת מונופולין המלח זכיון למכירת כל תוצרת המלח בגליציה, הן ממכרות המלח, ממעיינות מי המלח והן מבתי מבשל המלח. למעשה הצליח שלמה דוד אחרי משא־ומתן בוינה לקבל את זכות הקניה בסך של 2 מיליונים גולדינים, אולם לא הצליח לקבל בחכירה את ניצול המכרות [21]. בדרוהוביץ גופא קיבלו יהודים מספר את זכות המכירה של מלח מידי הנהלת המונופולין. אולם הריכוז של תוצרת המלח בידי הממשלה קיפח בכל זאת מספר רב של יהודים ובמרוצת הזמן חוסלו אפילו היהודים המעטים שקיבלו את הזכות לכך בראשית הכיבוש האוסטרי.

בדרוהוביץ היה בית מבשל המלח החשוב ביותר בכל גליציה עם סניפים בהוצק, סטבניק וסולאץ. מבתי מבשל אלה הופקו מדי שנה בשנה 50.000 צנטנר מלח מבושל והם הכניסו לאוצר קרוב ל־180.000 פלורין לשנה.

בקשר עם ענין המלח טיפלה הממשלה גם באוצר אדמה אחר. עוד בשנת 1772 חפרו יהודים אחדים בסלובודה רונגורסקה בפוקוציה באדמה כדי לנצל מתוכה מין שמן שנמצא מתחת לקרקע. מחומר זה, שלאמיתו של דבר היה זה נפט מבלי שהכירו אותו, ייצרו היהודים משחות לעגלות ולעורות. בשטחים שבדרוהוביץ וסביבתה, שאח"כ נתגלה שם נפט, שמו התושבים לב שמתוך האדמה מבצבץ מין שמן־אדמה, ממנו היו האיכרים מייצרים משחת עגלות ונעלים וגם מין חומר ללאכה. בעד הזכות לנצל את

השמן הזה שילמו האיכרים בעד כל חור שקדחו 2 פלורין ו־50 קרייצר[22]. נסיונות ראשונים להשיג נפט נעשו בשטח בוריסלאב בשנת 1810 ע״י היהודי הקר (Höcker), אולם בלי תוצאות חיוביות. עברו עוד יותר ממחצית המאה עד שהצליחו לחקור ששטחים אלה עשירי נפט הם. עד כמה היו היהודים מנצלים אוצר זה ומתעסקים בייצור משחות לעגלות ולנעליים — אין לנו ידיעות מפורטות.

בינתיים השתדלה העיר, לאחר שזכתה במשפטה בענין החזרת זכות הפרופינאציה לידיה, לעשות מאמצים ולהשיג את הכרת הפריבילגיה שלה בענין מעמדה כעיר de non tolerandis Judaeis ולגרש מתוך העיר את כל היהודים. למעשה היא הצליחה בזה. בראשונה ביקשה העיריה עוד בשנת 1780 שאזרחיה יקבלו בחזרה מידי היהודים את הבתים שפעם היו שייכים להם[22א]. מיופי־כח העיר פיאָחוביץ ואנטון היסוביץ פנו באוקטובר 1783 אל השלטונות בדרישה להטיל על היהודים לפנות מיד את העיר ולעבור לרובע שלהם אשר מזמן הותר להם להתגורר שם na Łanie. מלבד זאת דרשו שיימנעו בעיר מכל מסחר ומזיגת יי״ש. הגוברניום ענה כי אחרי בדיקת כל הפריבילגיות של העיר יכריע עד כמה ביצוע כזה הוא במסגרת חוקית[23]. בנובמבר 1783 דרשו מוינה את כל התעודות הנוגעות לפריבילגיות של דרוהוביץ. אולם עוד לפני פנייה זו ביקשו מיופי־הכח הנ״ל לתת הוראה כי בחירות למועצת העיר תתקיימנה אך ורק בנוכחותו של מושל המחוז ובלי השתתפות היהודים[24]. ב־3 באפריל 1784 הכריע הגוברניום וענה שבחירות למועצת העיר יש לקיים בראשותו של קומיסר המחוז ובנוכחות פקיד בעל האחוזה, אולם יש להוציא מן הבחירות את היהודים[24א]. בעונה זו חודשה הפריבילגיה de non tolerandis Judaeis. ובראשית 1784 נצטוותה הקהלה היהודית לעזוב את העיר, למכור את בתיהם ולהשתקע אך ורק ברובע המותר להם na Łanie. צו זה בוצע בחומרה ובדייקנות שאין כמותה, — דבר שגרם להתמוטטות כלכלית של היהודים.

בקשר לפינוי זה דרשו חוכרי מס־משקאות אבא בן זלמן, משה בן ישראל וזאב בן ליב את החזרת מסי־המשקאות ששולמו ע״י מוזגים יהודים כמפרעות או כתשלום־שלא־בצדק. אחרי משא־ומתן ממושך הגיעו לידי הסכם בין הקהלה והעיריה ובהסכמת וינה נקבע כי יש להחזיר כל סכום ששולם יותר מ־45 קרייצר בעד חבית בירה. המפרעות שניתנו בסך 3573 פלורין ו־7½ קרייצר הושקעו כהון הקהלה היהודית בדרוהוביץ בקרן צבורית ורווחיו שימשו לכיסוי הוצאות הקהלה. בשנת 1787 הסכימה הממשלה להשתמש ברווחי ההון הזה לתשלום חובות הקהלה מימי פולין[25]. באותו הזמן דרשה הקהלה מאת הממשלה לתת הוראה שיחזירו לה 15.000 פלורין המגיעים לה מאת יורשיו של הסטרוסט האחרון, גנרל רזבוסקי[26]. ב־9 בדצמבר דרשו מוינה את המסמכים, אולם אין לדעת עד כמה נתמלאה דרישת הקהלה ואם הוחזר הכסף הזה. היו גם מאמצים מטעם העיריה לחסל את יתר החוכרים, כגון את שמואל מאירוביץ, חוכר הטחנות, אולם במקרה זה העיריה נכשלה.

יהודי דרוהוביץ, למרות הדקרט לפנות את העיר ולהחזיר את בתיהם בעיר, לא אמרו נואש. שבועות מספר אחרי הודעת החלטת השלטונות פנה בשם הקהלה הפרנס יצחק בנימין בכתב בקשה להשאיר להם את בתיהם ולהרשות להם את המסחר. והנה בנובמבר 1784 הורו השלטונות המרכזיים בוינה שיש לחסות על היהודים נגד כל חשדות[27].

ברם, היהודים עמדו בפני מאבק לא קל בענין זכות בעלותם ויישובם בעיר. הנוצרים, בעלי הבתים הקודמים, התפרצו לתוך הבתים והכריחו את בעליהם היהודים לצאת מהם. השלטונות הוצפו כתבי תלונות מאת היהודים בענין פינוי בתים או בבקשות להרשות להם להתעסק במסחרם ובמלאכתם.

ראש הקהלה יצחק בנימין, שלפני הכיבוש האוסטרי היה שתדלן הקהלה[28], עמד על משמרתו והשתדל בכל מקרה ומקרה. כך הודיע בנובמבר 1784 על המקרה המביש של החייט היהודי צימלס ברקוביץ, ושל שני סוחרים אמידים שפונו מבתיהם וסחורותיהם הושלכו לרחוב. בשם הקהלה ביקש הוא להפסיק מכירת הבתים ולחקור מחדש את המצב[29].

מלבד המאבק עם העיריה סבלו יהודי דרוהוביץ מנטל המסים והקנסות בעד עבירות על איסור נשואין וגטין ומצבם בנדון זה לא היה קל מזה של יתר היהודים בגליציה.

אחרי הכיבוש האוסטרי הורע מצבם הכלכלי של היהודים והקהלה לא יכלה לספק את צרכיה החיוניים. מלבד זאת לחצו עליה בעלי החובות מימי השלטון הפולני. כפי שהוזכר לעיל עלו חובות קהילת דרוהוביץ בשנת 1772 לסכום של 26.968 זהובים. ביחוד לחץ עליה היהודי הדרוהוביצאי פייבל הרושוביץ, שתבע להחזיר לו 8916 זהובים שהקהלה היתה חייבת לו. עוד בחודש מרס 1774 ביקשה הקהלה ארכה בת עשר שנים. ארכה זו אושרה לה ועי״ז אפשר היה לקהלה לנשום קצת לרווחה[29א].

בשנת 1785 חוסלו שרידי האוטונומיה הקהילתית ובוטלו כל זכויות מדיניות ושיפוטיות. המסים לא הוטלו

יותר על קהלות שלימות כי אם על כל פרט יהודי לחוד וגבייתם נמסרה לפקידי הממשלה. מהקהלה הוסר האופי הלאומי והיא הפכה להיות חברה דתית בלבד.

הקיסר יוסף השני ניסה, כאוהד השקפות פיזיוקרטיות, להקל על הבעיה היהודית בדרך יישובם של היהודים בתור איכרים על האדמה.

מעניין לציין, כי זמן קצר אחרי הכיבוש האוסטרי רצה הרוזן פוטוצקי, בעל העיר ברודי, ליישב בעיירתו סטאני־סלאבצ׳יק (בסביבות ברודי) יהודים על האדמה כחקלאים. להצעתו של פוטוצקי אל הגוברניום ענה זה האחרון, לפי הוראת הממשלה הוינאית, בשלילה.

אולם במרוצת השנים שינתה הממשלה את דעתה, בחשבה, שדוקא באמצעות התישבות חקלאית של יהודי גליציה אפשר יהיה לפתור את הבעיה היהודית שהחלה להעיק עליה כמעמסה כבדה. בשנת 1782 יצאה פקודה מוינה שהיהודים, עובדי אדמה, ישלמו רק חצי מס הנשואין ואחר זמן קצר ישוחררו לגמרי מתשלום המס הזה, אולם בביצוע התכנית הוחל רק אחרי שיצאה הוראת הקיסר ב־16 ביולי 1785. באביב 1786 נוסדה המושבה היהודית הראשונה בכפר דומברובקה ליד נובי־סונץ׳, ואח״כ המושבה „בבל החדשה״ בקרבת בוליחוב, ועוד מספר מושבות קטנות שלא האריכו ימים.

לפי תכנית הממשלה נקבע, כי בתוך המספר הכללי של המתישבים היהודים בכל גליציה — 1410 משפחות — יש ליטול מדרוהוביץ 24 משפחות. עד שנת 1792 יושבו 24 משפחות והן 25 גברים, 28 נשים, מתחת לגיל 18: — 12 נערים ו־14 נערות.

רכושם של מתישבים אלה היה 24 בתים, 24 גרנות ורפתות, 190 חלקות אדמה, 24 יחידות ציוד חקלאי, 12 סוסים, 15 שוורים, ו־28 פרות.

כסוי התקציב הוטל על הקהלות בשטחי ההתישבות באופן שהוצאות ההתישבות של משפחה אחת נחשבו בסך 250 פלורין. כל 25, 30, 40 אבות־משפחה חויבו ליישב משפחה נצרכת אחת [29]ב). מכלל מספר המתישבים היהודים 72 משפחות שהוטלו על מחוז סאמבור, בו היתה נכללת גם העיר דרוהוביץ, יושבו עד שנת 1803 117 משפחות עם 278 בוגרים, 179 בני נעורים מתחת לגיל 18, ורכושם היה 117 בתים, 117 גרנות ורפתות, 980 חלקות אדמה, 117 מכשירי חקלאות, 128 סוסים, 130 שוורים, 206 פרות [30].

בישיבת לשכת חצר הקיסרות בוינה מ־29 ביוני 1804 הודגש במיוחד כי לעומת המחוזות מישלניצה, בוכניה, טרנוב, יאסלו, פשמישל, ריישא, סאנוק, לבוב, זלוצוב, טרנופול, סטרי סטניסלבוב וזאלשציקי ששם התישבו פחות 356 משפחות מהמספר שנקבע להם, הצטיינו היהודים במחוזות סאמבור, זולקבה, זאמושץ, ברזזאני ובוקובינה, במיוחד יהודי סאמבור שנתנו 45 משפחות יותר מהמספר שחל עליהם (72), וברזזאני, שנתנה 62 משפחות יותר [30]א).

בשנת 1822 נשארו בחקלאות בכל מחוז סאמבור 72 משפחות שיושבו על חשבון הקהלות, ואף אחת לא על חשבונה.

עד כמה קשה היה עול המסים שהביאו לא מעט לדלדול מצבם הכלכלי אפשר לראות ממספרים דלקמן: בכל מחוז סאמבור שילמו 1662 משפחות רק בעד מס־סבילות (Toleranzsteuer) 8,310 פלורין.

בגלל מצבם הכלכלי המדולדל נשארו בשנים 1788—1789 חייבים 3083 פלורין ו־45 קרייצר. בשנת 1801 חל בדרוהוביץ על משפחה מסוג א׳ (של המס הנמוך ביותר) לשלם במקום 4 פלורין ו־9 קרייצר לשנה, אולם עקב החובות מהשנים הקודמות, — 15 פלורין ו־35 קרייצר, כך, שבשנת 1801 היו יהודי דרוהוביץ חייבים 4,101 פלורין ו־57 קרייצר רק בעד מס הסבילות. נוכח מצבם הכספי הקשה ביקש משרד המחוז בעצמו לתת להם ארכה ל־5 שנים, כך שחל עליהם לשלם בכל שנה 820 פלורין ו־23 קרייצר [31].

רוב היהודים התפרנסו ממזיגה ומסחר הקמעוני בפרבר na Łanie.

בשנים אלו ניסו יהודים יחידים להקים גם בתי חרושת. בשנת 1792 קיבל ליב יוזפסברג, שהיה חוכר מס־נרות מאת הקיסר יוסף II דקרט מיוחד להקים בית־חרושת לעיבוד עורות לנעלים והקים מפעל שהתקיים בידי המשפחה קרוב ל־150 שנה ונמנה למשובחים בתעשיות העורות בגליציה.

לצערנו אין לנו מספרים מדויקים על מספר האוכלוסיה היהודית בדרוהוביץ גופא והרכבה המקצועי.

בשנת 1788 נערך מפקד בכל גליציה ויש לנו רק נתונים על מספר היהודים במחוזות שלמים בלי פירוט הערים. במחוז סאמבור, אליו היתה משתייכת גם העיר דרוהוביץ, היו 4 קהלות (סאמבור, דרוהוביץ, טורקה, קומארנו), עם 1812 משפחות יהודיות ובהן 8690 נפשות, מהן 4315 גברים ו־4375 נשים.

בשנת 1790 היה מספר המשפחות במחוז סאמבור 1662, והם שילמו 8310 פלורין מס סבילות.

בשנת 1792 בה צורפו למחוז סאמבור עוד 7 קהלות קטנות, שילמו מס סבילות 1801 משפחות ובהן 8140 נפשות [32].

כמו בכל קהלות גליציה נוסד בדרוהוביץ בשנת 1788

בית־ספר עממי יהודי (judische Normalschule) לפי תכניתו של הרץ הומברג. כמורה עבד בו פרנקל איידליץ ומשכורתו השנתית 150 פלורין[33]. בשנת 1793 משמש כמורה משה צֶקנדורף והוא מאוהדי ההשכלה הקיצונית הדואג לשיפור המצב התרבותי הרוחני של יהודי גליציה. בסוף 1793 הגיש לממשלה הוינאית תזכיר עם הצעותיו. אולם ביקש לדאוג שתזכירו לא יפול לידיו של הרץ הומברג, הממונה עליו. תזכירו עובד ביזמת כמה יהודים, כנראה מדרוהוביץ, המעוניינים בתיקון מצבם של יהודי גליציה. צקנדורף דרש בתזכירו שהממשלה תכריח את היהודים להחליף את לבושם המסורתי בלבוש גרמני, תאסור נשואי בוסר לפני הגיל המבוגר, הוא מודה שליהודים חולשה לתת מתן־שוחד, אולם בדרך חינוך שיטתי אפשר לשנות הלך־חייהם ולהביאם לידי כך שיפסיקו, מבלי שירגישו, להיות יהודים וימאסו באותם היהודים הקשורים במסורתם ובמנהגיהם ועקרונותיהם המיושנים. לפי דעתו יש להשאיר את היהודים בכפרים, כי ע״י העברתם לערים מיהדים (machen jüdisch) את הערים. יש לאסור עליהם כל מסחר וייצור של יי״ש, המצוקה והעוני שוררים בהם לא עקב התנאים הכלכליים אלא מחמת עקרונותיהם הדתיים המעכבים אותם להיות מייצרים ובעלי מלאכה. מתזכירו אנו למדים שהוא מאסכולת המשכילים מסוגו של הרץ הומברג, ששאפו בכל האמצעים להכשיר בקרב יהודי גליציה את תהליך הטמיעה הקיצונית.

לכן אין פלא ששלטונות וינה מצאו ענין בתזכירו והעבירו אותו לגוברניום הלבובי בהוראה להשתמש בהצעותיו היות והממשלה היתה בעונה זו עסוקה בעיבוד תקנון יהודים חדש[34].

אולם המורה צקנדורף אינו היחידי בדרוהוביץ שהגיש לממשלה הצעות לתיקון חיי היהודים.

יהודי דרוהוביצאי אחר, עוזר ליפמן, דאג לא רק לתיקון היהודים אלא גם להגדלת הכנסות האוצר הממ־לכתי. בנובמבר 1793 הגיש לנציב גליציה, הרוזן בריגידו, תזכיר ובו הצעה להגביל בקרב היהודים את מתן התוארים „מורנו" ובמקרה הענקת תואר זה לגבות לטובת האוצר תשלום מתאים. הנציב מצא ענין בהצעה ומסר את התזכיר לחוות דעת של הרץ הומברג. הומברג לפי דרכו נתן הסבר על מהותו של התואר „מורנו" וקבע שבגליציה משתמשים בו לרעה, כי מעניקים אותו גם לאנשים שאינם ידעני תלמוד ומגבירים על ידי כך את גאוותם של בעלי תואר, ההופכים ברובם הולכי בטל. מצד שני מעכב זה את הלימוד בבתי הספר הגרמניים. בניגוד לחוות דעתו קבעה לשכת החצר בוינה שהבטלה בקרב היהודים אין לה קשר עם מתן איזה תואר שהוא, אלא בעקרונות הדת היהודית והחינוך היהודי. למרות העמדה הזו לא נרתעה הממשלה להחליט שעל מועמדים לתואר „מורנו" לדעת פרט לתלמוד גם את השפה הגרמנית ולשלם תשלום בסך 6 דוקאטים ומי שישתמש בתואר זה במרמה יענש בקנס בסך 12 דוקאטים[35].

עוזר ליפמן לא היה כנראה מהטיפוסים האידיאליים. במאי 1793 מגיש הוא הודעה שראשי הקהלה בדרוהוביץ מחביאים כספים שמקבלים בשביל קהלתם ומעלו 50 פלורין. הוא מוכן בלוית קומיסר לערוך בדיקות ולהכניס את „הכספים המעוקלים", אולם תמורת שרות זה מבקש הוא לתת לו משרה בבית מבשל בירה בדרוהוביץ[35א]. השלטונות המרכזיים דחו את הצעתו ודרשו דו״ח מפורט על משק־הכספים בקהלת דרוהוביץ[35ב].

בשנים אלו קמה בקרב הקהלה מריבה ומספר יהודים עם וולף שטרנבאך, אייזיק זוננברג, משה באומגארטן, יצחק בנקנדורף ויוסף דיאמאנטשטיין בראש הגישו בסוף 1792 תלונות על ראשי הקהלה בנידון ניהול בלתי ישר בכספי הקהלה. משרד המחוז והגוברניום דחו את תלונתם, אולם הם הגישו במרס 1793 ערעור־כנגד[36], אבל גם הפעם לא השיגו את מבוקשם. שלטון הקהלה לא עבר לידי האופוזיציה.

סבל רב סבלו היהודים בדרוהוביץ, כמו גם ביתר הערים, מחוכרי משנה של מס בשר ונרות בעיר המחוז סאמבור ומדי פעם בפעם הציפו את השלטונות בתלונות על מעשי דיכוי של החוכרים, שבצעו את גביית המסים באכזריות יוצאת מן הכלל, שהביאה עשרות משפחות יהודיות לדלדול כלכלי ע״י עקולים והחרמת הרכוש המעט שלהם.

מבחינת התעסוקה ריכזו הסיטונאים היהודים ענפים משקיים חשובים בידיהם. אולם הרוב שהתעסק בקמער־נות, רוכלות ואפילו בממזגה נלחמו קשה על קיומם.

טרם נגמרו המשפטים שהוגשו ע״י העיריה נגד היהודים בענין החזרת בתיהם שרכשו פעם מידי הנוצרים. אך בשנת 1822 נודע לנו ממספר תעודות, שאחרי מו״מ ממושך הסכימו בעלי הבתים הנוצרים בדרך פשרה ופצויים כספיים להשאיר את הבתים בידי היהודים. הסכמים אלו אושרו ע״י השלטונות המרכזיים בוינה וכך נגמרה פרשה זו שהעיקה על יהודי דרוהוביץ, שבבעלותם היו בתים והוכרחו להחזירם לנוצרים וסוף סוף נשארו בידיהם. משפט ממושך כזה ניהל הסוחר היהודי עקיבא קאנאריאנשטיין נגד יוהאן דולאנסקי כמעט שלוש עשרות שנים עד שבדרך פשרה ופצויים קיבל את ביתו בהסכמת וינה[37].

גם המוזגים היהודים עמדו במאבק קשה עם השלטונות שהיו מצמצמים את מספרם וביטלו את רוב הזכיונות. אולם גם במאבק זה עלה למספר ניכר לסדר את עניניהם בדרך הארכה שעל ידה נדחה ביטול הזכיונות, למרות התלונות מצד המוזגים הנוצרים.

מאבק זה בין המוזגים היהודים ושלטונות העיריה מצד אחד ועם מוזגים נוצרים מצד שני נמשך עד מחצית המאה הי"ט, למרות שלפי סעיף 33 הפאטאנט מ־7 במאי 1789 הותרה הממזגה רק ליהודים שהחזיקו בה כבר בשנת 1784 בבתים משלהם.

בשנת 1819—1820 כשהשלטונות העלו באופן ניכר את מכסת המסים הצטרפו יהודי דרוהוביץ ליתר הקהלות שבקשו להקטין את המסים, הואיל ונוכח ירידת המסחר ודלדול כלכלי אין ביכלתם לסלק את המסים בגובה הנדרש. בשים לב למצב הקשה המליץ הגוברניום לוותר על המס הנוסף (Ergänzungssteuer)[38]

במפקד בשנת 1812 נפקדו בדרוהוביץ 636 משפחות יהודיות שמנו 2492 נפשות בהן 1237 גברים, ו־1255 נשים. בכל המחוז סאמבור שאליו השתייכו עוד: 1) סמבור עם 280 משפחות יהודיות (599 גברים, 591 נשים = 1190 נפשות) 2) טורקא עם 126 משפחות (286 גברים ו־268 נשים = 554 נפשות) 3) בוריסלב עם 5 משפחות (9 גברים ו־14 נשים = 23 נפשות) — נמצאו 2337 משפחות בנות 9907 נפשות. מהם: 5054 גברים ו־4853 נשים. לפי זה היו חיים ב־4 הערים 1047 משפחות עם 4259 נפשות (2131 גברים ו־2128 נשים). ובכפרים, אחוזות ועיירות בסביבות הערים 1290 משפחות יהודיות עם 5648 נפשות (2923 גברים ו־2725 נשים). מלבד היהודים גרו בדרוהוביץ 6 משפחות קראים עם 22 נפשות (10 גברים ו־12 נשים)[39].

בחיי הקהלה לא חלו בתקופה שלפני 1848 שנויים גדולים. כרבנים כיהנו הרב ר' יוסף צבי הירש בשנים 1822—1825 ואחריו ר' אברהם יעקב בן פייבל הורשובסקי עד מותו בכ"ז טבת תקכ"א (1841). הרב הורשובסקי שהיה מקודם רב ביוזפוב ואוהניב ומשנת 1825 בדרוהוביץ תרם תרומה רוחנית גדולה לעיצוב הקהלה ומוסדותיה והצטיין בגישתו האנושית ויחסו הנאה אל בני קהילתו שהעריצו אותו.

השנים בהן התחילו בקהלות גליציה מלחמות קשות בין המתנגדים והחסידים מזה, ולבין המשכילים מזה, עברו בדרוהוביץ הודות להשפעתו של הרב הורשובסקי בשקט ובלי שום זעזועים פנימיים כפי שראינו אותם בקהלות אחרות.

בשנת 1849 סידרה חברה קדישא עגלת מתים מיוחדת עם תיבה שחורה. סידור דומה לזה שנעשה בברודי ועורר שם סערה בקרב החרדים עם המגיד ר' שלמה קלוגר בראש, שמצאה אפילו המשך במאסרים ובבתי הערכאות. לא כן בדרוהוביץ. כאן קבל הציבור היהודי את הסידור הזה בשקט ובין החרדים — לפי דברי בן הזמן — „אין פוצה פה ומצפצף". כשנודע שהשלטונות חושבים לגזור על היהודים להחליף את לבושם המסורתי בלבוש האירופי הגישה קהלת דרוהוביץ, יחד עם יתר הקהלות במחוז סאמבור, תזכיר, בו בקשו לא לבצע חוק כזה הואיל והחלפת הלבוש תגרום הוצאות כספיות גדולות, — דבר שיגרום נזק רב להכנסות ממס הבשר הכשר. שנית, חוק זה יביא נזק גדול לבתי המסחר אשר בידיהם מלאי גדול של אריגים ויעלה את המחיר של הלבוש האירופי. לתזכיר זה, ולתזכירי יתר הקהלות, השיבה הממשלה ששינוי הלבוש היהודי במורביה לא הפחית את הכנסות המס מבשר כשר. הממשלה חושבת לתת ארכה לביצוע החוק[39א].

מפנה בחיי הקהלה חל עם עלותו של הרב אליעזר ניסן טייטלבוים (1786—1856) על כסא הרבנות בדרוהוביץ.

הרב טייטלבוים היה בנו של הרב בסיגט ר' משה, בעל „ישמח משה", מיסד שושלת האדמורי"ם בהונגריה הצפונית. אביו ר' משה טייטלבוים (1759—1841) נולד בפשמישל, היה רב בסיאניאבה ואח"כ בפשמישל, נתקרב אל האדמו"ר מלובלין, ר' יעקב יצחק, בזמן ישיבתו של זה בלאנצוט ונתפרסם בקרב המוני ישראל כבעל מופת. ר' משה למד ממנו את דרכי החסידות וביחוד את ההתקדשות בעיני ההמון. בשנת 1809 עבר להונגריה והתישב בעיר אוהלי, בה נמצאה קבוצה קטנה של חסידים. כאן משך אחריו בהנהגתו ובהתלהבותו הדתית את בני הקהלה. מלבד דרשותיו, שהלהיבו את שומעיו, היה עיקר פעולתו בנתינת קמיעות לחולים ולכל מבקשי עזרה במצוקתם. מספר חסידיו שביקשו את עזרתו הלך וגדל מיום ליום גם בערים אחרות בהונגריה הצפונית וכך נוסדה דינסטיה חדשה של אדמורי"ם, הדינסטיה הטייטלבוימית. בנו, ר' אליעזר ניסן, שנתחנך בבית אביו באוירה חסידית, השפיע כמובן בדרוהוביץ בכוון זה. בזמן רבנותו התגברה החסידות בדרוהוביץ. לפני בואו לדרוהוביץ היה רב במרמרוש־סיגט שהפכה בזמנו למבצר החסידות של שושלת טייטלבוים בכל החבל. בדרוהוביץ כיהן עד פטירתו, בט' תשרי תרט"ז (1856). אם כי שנים מבניו היו רבנים — ר' יהודה בסיגט ור' שמואל בגורליצה — בחרה הקהלה אחרי מותו, לרב הקהלה, את בנו של קודמו, ר' אליהו הורשובסקי (בעל ספר „פני אליהו"), שלפני זה היה רב ביוזפוב

ואוהניב. המשכילים שמספרם גדל בשנים הללו השפיעו בכוון זה על הנהלת הקהלה. נוכח העליה הכלכלית של העיר וסביבתה בקשר עם תגליות הנפט שבהן התענינו לקוחות מחוץ לארץ לא היה רצוי רב חד־צדדי. לעומת זאת הצטיין הרב אליהו הורשובסקי, כמו אביו, בגישה מציאותית לעניני הכלל והיה מקובל על כל בני קהלתו בגלל יחסיו האנושיים ואי־מפלגתיותו. הוא נפטר בג׳ מרחשון תרמ״ד, אחרי שישב על כסא הרבנות בדרוהוביץ 27 שנה.

*

במלחמה להתפשטות התרבות הכללית, שהתחוללה באמצע המאה הי״ט בקהלות לבוב, ברודי, טרנופול, בולי־חוב, סטאניסלבוב, טישמיניצה ויארוסלאב, לא היה חלקה של דרוהוביץ ניכר. היא גם נעדרה, כאמור, מזירת ההי־אבקות שפרצה בין החרדים ואוהדי ההשכלה. בכל זאת הצליח גם כאן חוג מצומצם של משכילים, ששאפו לתיקו־נים ושינויים באורח־החיים הפנימיים של היהודים, להרחיב את גבולותיו ולמשוך אליו מספר ניכר מקרב הסוחרים ואנשי הנפט. במרוצת השנים עלה בידו לתפוס לידיו את הגה השלטון בקהלה ומוסדותיה.

אמנם, עיקר שאיפתם — תיקונים בחינוך וחיסול השיטות הישנות בחדר — נשארו עוד pium desiderium. הנסיונות להקים בי״ס עממי יהודי נשארו רק על הנייר וביצועם הצליח אך בשנות ה־60 של המאה הי״ט. בתקופה המדוברת ביקר מספר קטן מאד של ילדים בבית הספר הכללי. במספר משפחות לימדו מורים פרטיים את הילדים שפות זרות.

המגע ומשא עם חוגים לא־יהודיים ויהודיים מחוץ לדרוהוביץ המעונינים בפיתוח מכרות הנפט, אחרי שנת־גלו, השפיעו לא במעט על הסתגלות תרבותית והפצת השכלה כללית בקרב משפחות הסוחרים.

בניגוד ללבוב, טרנופול, סטאניסלבוב, ברודי, ששם עמדו בראש המשכילים אנשים משכבת בעלי השכלה אקדמאית, עפי״ר רופאים, היה חוג המשכילים בדרוהוביץ מורכב מסוחרים ופקידי מסחר. בהנהלת הקהלה ישבו כבר משכילים מתונים שלא רצו ולא ניסו להסדיר סדרים חדשים שהיה בהם כדי לעורר התנגדות האדוקים. בראש הקהלה עמדו הסוחר בריש גוטליב, הירש גולדהאמר, זליג לאוטרבאך ויהושע משה שטרנבאך. היו אלה אנשים מתונים שלא ששו אלי קרב והיאבקות עם החרדים.

מאורעות שנת 1848 לא הסתמנו באופן מיוחד בחיי היהודים ואין שום ידיעות עד כמה השתתפו יהודי דרו־הוביץ במאורעות הפוליטיים בימים ההם ומה היתה תגובתם. אולם יש להניח שראשי הקהלה ידעו ונתנו את הסכמתם, שרב המחוז בסאמבור, ר׳ שלמה דויטש, הגיש ערב 1848 לממשלה את התזכיר בענין חיסול מס־בשר ונרות, בהתאם להחלטת הכינוס הראשון של נציגי הקהלות הגדולות בגליציה שהתכנס ביזמת קהלת לבוב בקיץ 1847. בתזכירו של הרב דויטש הוצבע על המצב הכלכלי המדולדל בו נמצאת האוכלוסיה היהודית ועל הסבל הנובע מהגבלות החלות לגבי היהודים במסחר ובמלאכה וברכישת משקים חקלאיים. ביחוד סובלים היהודים מעומס המסים המיוחדים המוטלים אך ורק על היהודים בגלל יהדותם. בתזכיר שנחתם ע״י הרב דויטש ושלושת ראשי הקהלה בסאמבור נדרשה הממשלה להקים בתי־ספר לנוער היהודי [41]. תזכיר זה נשלח, כאמור, כתוצאה מהחלטת כינוס נציגי הקהלות הגדולות בגליציה. בכינוס זה הוחלט, כי על יהודי המחוזות לבוב, טרנופול, סטרי, ברודי, סאמבור, סטאניסלבוב להגיש לקיסר פרדיננד הראשון תזכירים עם דרישות לבטל את הגיטו, מס־הבשר הכשר והנרות, וההגבלות הקיימות במסחר, במלאכות ובמקצועות החפשיים.

ה

עוד בתקופה שלפני 1848, לפני תגליות הנפט בבורי־סלב וסביבותיה, התחיל השגשוג הכלכלי. במחצית המאה הי״ט, ובפרט אחרי 1848, הפכה דרוהוביץ להיות נקודה מסחרית ותעשיתית חשובה במשק הגליצאי. האוכלוסיה היהודית גדלה והלכה ע״י זרימת יהודים אליה מערי השדה וממקומות אחרים, שבאו הנה לשם חיפוש פרנסה. חשי־בותם המשקית השפיעה גם על מעמדם הפוליטי של היהודים. כידוע ניתנה ליהודים בשנת 1848 זכות בעלות על אחוזות המוחזקות בידיהם. על יסוד זה רכש גם בדרוהוביץ מספר יהודים אחוזות בסביבות העיר. אחרי שהפטנט מ־31 בדצמבר 1851 ביטל את הקונסטיטוציה משנת 1849 נתעוררה השאלה מה יהיה עם האחוזות ועם נכסי דניידי שהיהודים רכשו בשנות 1848—1851. בפטנט מ־3.X 1853 הוחזרו כל ההגבלות בזכות הבעלות מלפני 1848, אולם הודגש שהגבלות אלה אינן חלות על הרכישות החוקיות של נכסי דלא ניידי שבוצעו ע״י היהודים לפני 3 באוקטובר שנת 1853. מי שרצה לרכוש אחרי תאריך זה אחוזה או נכסי דלא ניידי היה מוכרח להגיש בקשה מיוחדת לממשלה המרכזית. כך ביקש חוכר האחוזות שלמה ברונשטיין מדרוהוביץ ביוני 1855 להתיר לו לקנות אחוזה בגליציה. אחרי שהשלטונות אישרו שהוא איש ישר ואזרח לויאלי, בעל נימוסין מתאימים ומצטיין בנטיה מיוחדת לחקלאות, המליצה מועצת המיניסטרים על מתן רשות ובקשתו אושרה בחיוב ע״י הקיסר פרנץ יוזף

הראשון. ב־20 ביוני 1855 [41א]), אחרי שהותר ליהודים בדקרט מיום 18 בפברואר 1860 לרכוש נכסי דלא ניידי הגישו 30 יהודים מדרוהוביץ ר־2 יהודים מבוריסלב בקשות לקבל אישור לרכוש בתים, נכסי דלא ניידי

ואלה הם האנשים שהגישו על יסוד הדקרט מ־18 בפברואר 1860 בקשות, שאושרו:

1) ראש הקהלה בריש גוטליב, רצה להקים בתי מגורים [42].
2) הרש גולדהאמר, חוכר פרופינאציה, בעל מכרות נפט וספק הצבא [43].
3) מרקו ווינטר, עמילסחורות מולדביה[43].
4) דן לינדנבאום קיבל עוד בשנת 1850 את האזרחות של העיר יחד [44] עם זעליג לאוטרבאך.
5) יעקב סגל [45].
6) בניש גוטליב [46].
7) זליג לאוטרבאך שקיבל כבר את האזרחות של העיר דרוהוביץ, בעל בתים, מיסד ומנהל בית־החולים היהודי [47].
8) רפאל הרש פיצֶלֶה בעל בית־חרושת לזיקוק נפט בדרוהוביץ[48].
9) אלטמאן גוטליב, „יצרן נפט פרטי״ [49].
10) א. פרגר רצה לקנות נכסי דלא ניידי לשם רכישת מכרות, הוא בעצמו בעל מכרות נפט ושותף בבית חרושת לנפט בבוריסלב ובית חרושת לנרות פאראפין [50].
11) קאהלנברג סוחר [51].
12) רופא חירורג ואקושור (מילד). מ. צוואנגהיים, עמד בבחינות הדרושות בשנת 1854. „פשט את הלבוש היהודי ואינו מסור למנהגים היהודים המיושנים״ [52].
13) שטרנבאך, בעל בתים ומגרשים, סוחר תבלין "Spezerei Kaufmann" בעל בית חרושת לנפט ונרות פאראפין בבור־סלב, משנת 1858 פרנס הקהלה בדרוהוביץ [53].
14) שפאנדורפר, נפח [54].
15) פיכמן, בעל בית חרושת לנפט [55].
16) ארנאואר, סוחר [55].
17) זוסמן אבל, ספק הצבא והעיר[56].
18) לבנטאל, מייצר נפט [56].
19) ליברמן, ספק הצבא והעיר [56].
20) ברגר, חיל משוחרר [57].
21) חיות [57].
22) פריליך, אחד מייצרני הנפט החשובים ביותר [57].
23) הנדל, בעל מכרות נפט ובית חרושת לייצור נפט [58].
24) מאוזר, חיל משוחרר, ספק צבא [58].
25) בלוך [59].
26) הרש דרפלר [59].
27) גולדהאמר, חרשתן נפט[60].
28) גרטנברג, יצרן נפט [60].
29) שופמן בוריסלב [60].
30) קרייזברג בוריסלב [61].
31) ווייצמן[60] דרוהוביץ.
32) שרייאר [61].
33) יוזפסברג לייב.

בשנות הארבעים גילו בכפר בוריסלב ברגבי האדמה נוזל דומה לשמן ודונג בעומק של 6—5 מטר, ואחרי שחפרו 40—30 מטר גילו שכבות מוצקות של דונג שנקרא Łep, מזה נקראו הפועלים החופרים „לעפיאקיס״. גם באבנים מצאו שכבות דונג, שהורד ע״י סוג מיוחד של פועלים kuczyniery.

עוד לפני 1848 עשה יהודי מדרוהוביץ, אברהם שריינר [61א]), את הנסויים הראשונים. אחרי מספר נסויים פרימיטיביים גילה שהנוזל השמן הנמצא ברגבי האדמה מפריש נוזל שקוף. אחרי בדיקות כימיות שעשה אצל הרוקח הלבובי י. לוקאשֶביץ ויאן צה (Zeh) נכח לדעת שזהו נפט נקי.

מני אז התחילה בהלת חיפושים וחפירת מעינות, כמובן במכשירים פשוטים ובאופן פרימיטיבי מאד. רק בעומק של מטרים מספר. מיד הוקמו עפי״ר בדרוהוביץ בתי זיקוק של נפט לפי שיטותיו של שריינר־לוקאשיביץ. מלבד שריינר ולוקאשיביץ גילה גם אפשרויות תפוקת נפט מדונג בנימין לאנדסברג. עד שנת 1840 ניהל בברודי סחר יצוא של סחורות אנגליות לרוסיה. עקב המשבר במסחר הברודאי יצא לוינה. בשנת 1850 חזר לגליציה והתענין בייצור נפט בבוריסלב. אחרי בדיקות מספר מצא אופן ייצור שמן־פאראפין ופאראפין, הקים ביח״ר בבוריסלב שנשרף אחרי זמן קצר. אחרי שיקומו קיבל בשנת 1866 מאת הקיסר פרנץ יוסף הראשון כיהודי היחיד זכיון מונופולי לייצור פאראפין ושמן־פאראפין. לשם כך הקים בלבוב ביח״ר. בנו, מאריאן, הקים עוד בשנת 1860 בלבוב בית חרושת לייצור סטֶארין, נרות סטארין וסבון. מאריאן מצא גם אופן צביעת הנפט.

בעלי מגרשים וחלקות אדמה בבוריסלב התחילו בחפי־רות בתחתית האדמה ובחיפושי נפט. עניים נהפכו, אם מצאו מעין נפט, תוך זמן קצר לעשירים. לאחר זמן־מה השתנתה התמונה, בעלי חלקות אדמה שבהן נמצאו מעינות נפט התעשרו בין־לילה.

בן הדור ההוא, שהיה עד למאורעות אלה, מתאר את תהפוכות אלה כדלקמן: „רבים שהיו עניים בערום ובחוסר־כול ורעבו ללחם באו עתה אל גרם המעלות ויעשו להם בתים, נשיהם שמנו, ענדו עגילים על אזניהם, טבעות וצמידים על ידיהן, פנינים, אבנים יקרות, כלי כסף וזהב להם, אוכלים ושותים, לובשים חליפות בגדים יקרים ושמלות וחוגגים כל ימי חייהם. גם יקנו שדות וכרמים, חופרים בורות בארות ברובם מוצאים נפט"[62].

בימים ההם עבדו עוד בטחנות־יד, ונערות ונערים אספו את הנפט לכלים. מלבד מעינות נפט הוציאה האדמה ממחבואיה דונג בכמויות כבירות.

עפ"י רוב חפרו בתקופה זאת רק עד 30 אמות בעומק, החל משנת 1862 עד 250 מטר בעומק. בשנים אלה הגיעה התפוקה ל־10 טונות ליום.

כל עבודות אלה נעשו רק ע"י פועלים יהודים, ואחרי שנות ה־60, כשחברות זרות היו משקיעות כספים, התחילו לדחוק את רגלי הפועלים היהודים. תפוקת הנפט עלתה ביחוד בשנת 1866, כאשר יהודי אחד חפר בור על גבול וואליאנקו בסביבת בוריסלב ומצא נפט הרים שעד כה לא גילוהו. יום־יום שאבו מבור זה 100 עד 150 עגולים. מחיר עגול אחד עלה 10 פלורין.

בשנת 1865 עבדו כבר 5000 פועלים ב־2500 פירים (Schächte) ובשנת 1872 10.500 ב־4500 פירים, מהם היה רק שליש פועלים יהודים שברובם המכריע היו עסוקים רק כשכירי יום בחיתוך הדונג. מספר ניכר של יהודים עבד גם בבתי זיקוק לנפט ובבתי־חרושת לנרות פאראפין, ביחוד בפירמות לויטרבאך, גארטנברג, גולדהאמר, זכריה הנדיל, ביחד כ־500 פועלים. הפועלים היהודים יסדו בדצמבר 1866[62א] אגודת „פועלי־צדק" עם קופת־חולים.

ייצור נפט בממדים גדולים ובמכונות מודרניות התחיל רק בשנת 1885. עד 1864 הוציאו פועלים יהודים 30.000 עגולים דונג ומחיר עגול אחד עלה 6—12½ פלורין. מדונג עשו נרות לבנים, פאראפין, ומהפסולת — משחות לעגלות.

את הנפט זיקקו בבתי חרושת לזיקוק שהוקמו ע"י יהודים מספר בדרוהוביץ. מראשוני תעשייני הנפט היו שריינר, גארטנברג, א. פרגר, פריליך, הירש גולדהאמר, מרמלשטיין, ליברמן, זליג לאוטרבאך, רפאל הירש פיצלה, פיכמן, וואלדינגר, לוונטאהל, הנדיל וקרייזברג.

בסוף המאה הי"ט הופסקה תחפורת הדונג. התחילו בקידוחים באמצעות מכונות מודרניות והוקמו בתי־חרושת גדולים לזיקוק.

מלבד בוריסלב מצאו גם שכבות דונג ומעיינות נפט בכפרים אראזנילע, טוסטאנוביצה, סכודניצה, פאפיעל, אוניאטיצה, שהיו אחוזות של יהודי דרוהוביץ ולבוב.

„מהפכת" הנפט הביאה לידי מפנה בחיי היהודים בדרוהוביץ. עם התפתחות התעשיה גדל מספר הפקידים היהודים שהיו ברובם משכילים. בקרב הקהלה התחילו מתנגדים לחסידים, שמספרם גדל בימי הרב אליעזר ניסן טייטלבוים. ביחוד פרץ המאבק בשטח החינוך. המשכילים יצאו נגד החרדים שלא נתנו לילדיהם ללכת לבתי הספר הכלליים. אמנם, הבחורות הלכו לבתי הספר ולמדו שם אשכנזית, פולנית ומלאכת־יד, אבל רק מעטים שלחו את הבנים לבית הספר הכללי. בגימנסיה שהיתה קיימת כבר בדרוהוביץ למדו בשנים ההן רק שלשה בחורים יהודים. המשכילים שהשתתפו בהנהלת הקהלה רצו להקים בית ספר עממי יהודי כדוגמת טרנופול, בוליחוב, ברודי ולבוב. אולם החרדים התנגדו לכך בכל תוקף והעדיפו לתת לילדיהם חינוך ב„חדר" שלפי דברי משכיל מהימים הללו היה זה „בית מלא צחנה ובאשה" ונמצא במצב סניטארי ירוד מאד והילדים נתונים „להתנהגות פראית של מלמדים"[63]. ביחוד ראו המשכילים בעין רעה את שיטות ההוראה ויחס המלמדים אל הילדים, וקרה מקרה שמלמד אחד, אברהם, היכה את הילדים ברצועת שוט, ופעם היכה ילד ופצעהו בנשכו אותו בשיניו. הילד חלה קשה והוריו הגישו משפט לפני הרב, אולם הוא רגז ואמר שלא יתערב בריב לא לו. האב רצה להגיש משפט פלילי בערכאות, אך ביקשו ממנו שלא יעשה זאת[64]. מקרה זה גרם שאפילו חרדים רבים הוציאו את ילדיהם מן ה„חדרים" ושלחו אותם לבתי־הספר הממשלתיים.

המשכילים, בראותם תופעה זו שוכנעו שיש לייסד בית ספר יהודי, כי בבתי הספר הממשלתיים „יפנו הילדים עורף לשפת עבר וחכמת ישראל ורוח לאומי בקרב בני ישראל ילך מטה מיום ליום ומעת לעת". ביחוד הטיפו להקמת בית ספר יהודי־עברי המשכילים זליג לאוטרבאך, יעקב סגל, א. ה. זופניק ושמואל אבל אפפל.

חוג המשכילים יצא נגד התנאים ואורח־חייהם של היהודים: נשואי־בוסר, המצב הסאניטארי והבערות, והשתדלו בדרך הסברה לשפר את המצב.

המפנה בחיי הכלכלה גרם גם לשנויים באורח־החיים. האוכלוסיה היהודית גדלה עקב זרימת אלמנטים חדשים, ברובם פועליים, וצריכת כוחות־עובדים במכרות דונג, במעיינות נפט, בבתי הזיקוק ובתי החרושת משכה את הנוער לעבודות פרודוקטיביות.

בשנת 1864 התגוררו כבר בדרוהוביץ אלפי משפחות יהודיות, ברובן התפרנסו מיגיע כפיהן.

מלבד סוחרים ובעלי בתי מרזח היה הרוב עסוק בתעשיה ובמלאכה. היו קיימים 12 בתי חרושת לזיקוק

נפט, מהם 10 בידי יהודים, 7 בתי בורסקי ובתי מבשל בירה ויי"ש, כולם בידי יהודים, שהעסיקו אך ורק פועלים יהודים.

מבין בעלי המלאכה היו יהודים: חייטים, סנדלרים, סתתים, נגרים, נגרי־בנין, רפדים, זגגים, יוצקי־פליז, פחחים, צבעים, שענים, נחושתאים, שזרים, קשטים, רצע־נים, חבתנים, כורכי־ספרים, חרטים, סבנים, זקקי נרות, כבלים, אגדנים רתכים, חרתים, כובענים, פרוונים, חוטבי עצים ושואבי מים. יהודים היו גם מנהלי עבודה (Werkführer) בבתי־חרושת. במכרות־הנפט לא נר־תעו מפני העבודות הקשות ביותר.

בהשפעת חוג המשכילים הונחה בשנת 1844 אבן־הפינה לבית כנסת מפואר שהושלם בשנת 1863 ונפתח חגיגית בחג השבועות בשנת 1863. הוצאות הבנייה והסי־דור עלו 50.000 גולדין. בשנת 1860 ייסד זליג לאוטרבך בית חולים לעניים שהכיל 8 חדרים. הוקם גם בית מחסה לעניים.

לשם כסוי הוצאות בית החולים קיבלה הקהלה מאת השלטונות את הרשות לקחת תשלום מכל עוף שחוט קרייצר אחד, מאווז — 2 קרייצרים, מתרנגול הודו — 3 קרייצרים, והעיריה השתתפה בהחזקת בית החולים בסך 50 גולדין לשנה.

לאחר מאבק קשה הצליחו המשכילים לבצע את משי־מתם בשטח החינוך ולפתוח בשנת 1860 בי"ס עממי יהודי עם 20 ילדים, בו למדו עברית, אשכנזית, פולנית, חשבון, לפי תכנית הלימודים הכללית. בית הספר היה פרטי וניהל אותו מורה מובחן ומנוסה, בלומנטאל, שנתקבל לפי המלצת המטיף הלבובי ברנהארד לוונשטיין.

הלימודים התקיימו שלוש שעות לפני הצהרים ושעה אחת אחה"צ. מלבד זה לימד מורה מיוחד תלמוד. החסידים לא השלימו עם ייסוד ביה"ס והטילו חרם על בית־הספר, על ההורים ועל הילדים. בפעולה זו היו מעורבים המלמדים שראו בזה מתחרה קשה ל„חדרים" שלהם. ביחוד יצאו בחריפות נגד המורה לתלמוד ומררו ממש את חייו. אולם בהשתדלות הקהלה הוכרחו לסגת ולהפסיק את מעשי החתירה שלהם. בהשתדלות הקהלה נתמנה גם מורה דת בגימנסיה לפי בחירתה, הואיל ומספר התלמידים היהודים הלך וגדל משנה לשנה. בתקופה זו היו קיימים בדרוהוביץ שני בתי כנסת ו־24 בתי מדרש פרטיים.

בשנת 1866 נוסדה אגודת „עושי חסד" אשר מטרתה היתה „לחזק ולתמוך ידי הנופל למשכב על ערש דווי, כעשיר כדל, ואז יבואו שני חברים לשרת אותו ולסעדו ולהפוך משכבו בחליו לא ימושו מעל מיטתו כיומם כליל". למעשה היתה זו אגודת „ביקור חולים". לשם כיסוי ההוצאות חולקו קופסאות לבתים ונאספו תרומות [65].

בשנת 1866 סבלה אוכלוסית דרוהוביץ סבל רב ממחלת ה„חולירע", שקטפה מספר ניכר מהתושבים היהודים, בתוכם את חתן בן הרב ר' אליעזר ניסן טייטלבוים.

עם פרוץ מלחמת אוסטריה־פרוסיה החליטו הפולנים בגליציה להקים גדוד מתנדבים מגליציה "freiwilliges Krakusenregiment" בפיקודו של הרוזן סטארז'ינסקי. למען ציודו של הגדוד אספו בערי גליציה תרומות. לדרוהוביץ בא הרוזן קומארובקי. עוד לפני זה הקימו ראשי היהודים בדרוהוביץ ועד לאיסוף תרומות לצרכי המלחמה "patriotisches Komitee" מורכב מצבי גולדהאמר, זליג לאוטרבך, חיים יואל שטרן וראשי הקהלה יהושע שטרנבך וישׂשכר בריש גוטליב. ע"י פעולת הועד נאספו במשך ימים מספר 1800 פלורין והעמידום לרשות הנציבות הגליצאית, מלבד זה הגישו לרוזן קומארובסקי תרומה בסך 200 פלורין.

*

בעונה זו נתעוררה שאלת מתן זכויות אזרחות העיר ליהודים. לפי הקנון היהודים מ־7 במאי 1789 נקבע בפירוש היהודים הם חברי העדה המקומית הפוליטית ושאליה משתייכים כחברים גם הנוצרים של אותו המקום; מבלי שהיהודים היו נהנים מזכויות האזרחות של יתר חברי העדה. בשנת 1792 ואח"כ בדקרט מ־14 ביולי 1847 סודר, שהיהודים בכל ערי גליציה, שהם בעלי בתים או בעלי מלאכה מאומנים (Meister) רשאים לרכוש את זכות האזרחות. מתן זכות זו היה נתון לידי העיריות, אולם היתה גם אפשרות להשיגה באמצעות הוראות המשרד המחוזי.

בדרוהוביץ קיבלו עד 1867 את זכות האזרחות ארבעה יהודים לא ע"י העיריה אלא על יסוד הוראותיו של משרד המחוז, היות והעיריה סירבה להעניק להם זכות האזרחות. בשנת 1850 הוענקה זכות האזרחות לדן לינדנבאום, לזעליג לויטרבך, ואח"כ עוד לגולדהאמר ולשטרנבאך, אולם כולם על יסוד הוראות משרד המחוז.

לפי חוק הערים מ־25 לאפריל שנת 1859, ו־5 במרס 1862 היו אך ורק מועצות הערים מוסמכות להעניק זכות אזרחות. בסמכות חוק זה החליטה מועצת העיר דרוהוביץ בשנת 1864 לבטל לחלוטין כל הענקת זכות אזרחות ליהודים עד פירסום חוק מיוחד ביחס לזה. כנימוק להחלטה זו נאמר שכל זמן שלא יעשה בדרך החוק סידור יסודי בנוגע ליחס היהודים ומעמדם במדינה נוצרית יש לראות הענקת זכות האזרחות ליהודים כעומדת בניגוד לאינטרסים של העיר ובמיוחד לאלה של חבריה הנוצרים מבחינה דתית, מוסרית וכלכלית [66].

החלטה זו נתקבלה בהזדמנות בקשתו של תושב דרוהוביץ, יעקב סגל, אחד מס־טונאי עצים, שביקש הענקת אזרחות העיר על יסוד שניתנה לו זכות בעלות על נכסי דלא ניידי. מועצת העיר דחתה את בקשתו, וסגל הגיש נגד סירוב זה ערעור. בתשובתה הדגישה מועצת העיר שזכות הענקת האזרחות היא אך ורק בסמכותה. לפי דעת המועצה אין סגל ראוי לכך היות ולא רכש לו זכויות כנגד העיר. העיריה הדגישה עוד בתשובתה, שהתושבים היהודים אין להם חלק בהחלטות המועצה ובכל מוסדות העיר וכן גם בתי הספר מכסים את תקציביהם מהכנסות העדה הנוצרית. אמנם, היהודים מכניסים להכנסות הפרוּפינאציה ומחזיקים את בית החולים ובית מחסה לעניים על חשבונם הם. את ילדיהם שולחים אמנם לבית הספר הכללי אולם לאמיתו של דבר מהוים היהודים עדה מיוחדת בתוך העיר ליד התושבים הלא־יהודים. בעצם הדבר לפי החוקים בסמכותה של מועצת העיר להחליט החלטות לפי דעתה. סגל הגיש באמצעות הנציבות למשרד הפנים בוינה ערעור נגד החלטת המועצה, אולם המיניסטריון החליט פה אחד לדחותו [67].

בניגוד למספר ערים: סטאניסלבוב, פשמישל, טרנוּפול, בז׳אֶז׳אַני, בהן היו היהודים רשאים להשתתף בבחירות אל מועצת העיר, ובברודי ששם היתה מועצת העיר לפי הדקרט מ־7 בספטמבר 1792 מורכבת מ־20 נוצרים ו־20 יהודים וסגן ראש העיר השני היה יכול להיות יהודי, — היו יהודי דרוהוביץ per nefas מוצאים ע״י מועצת העיר מכל זכות הבחירה, למרות שהיו מוכרים בפירוש כאזרחי העיר, כפי שצויין בתקנון בשביל עושי יי״ש בדרוהוביץ משנת 1802. (Regulativ für die Drohobyczer städtischen Brantweinbrenner II Abteilung § 1.). לפי הדקרט מ־16 בפברואר 1789 היה יכול יהודי לקבל אזרחות העיר רק כשהוענק לו לשם כך רשיון מיוחד מגבוה או במקרה והיה תושב בעיר ששם השיגו כבר את האזרחות על יסוד פריבילגיה. בדרוהוביץ היו היהודים, לפי התקנון בשביל עושי יי״ש, שייכים לסוג זה ולכן היו רשאים לקבל את האזרחות[68]). כאזרחי העיר היה בדרוהוביץ יהודי בעל בית או בעל מלאכה לפי הדקרט מ־7 בספטמבר 1792 בר־בחירה [69]).

בשנת 1848 קיבלו אמנם היהודים באופן תיאורטי זכות ההשתתפות בבחירות, אולם למעשה נשאר המצב הקודם בתקפו. נגד הצעת החוק של הממשלה האוסטרית מ־5 במרס 1862, שלא הכיר שום הגבלות לגבי הדתות הלא־נוצריות, הכניס הסיים הגליצאי פרק מיוחד (VI) על טיפול בענינים המיוחדים של האוכלוסיה הנוצרית והיהודית. לפי הוראה זו היו צריכים לטפל בעניני הנוצרים חברי מועצות הערים בלי החברים היהודים, ועניני היהודים נשארו בטיפול הקהלות.

ביתר הסעיפים הוגבלו זכויות היהודים כך, שהוצאו מבחירה לראש או סגן ראש העיר, וכן נקבע (II §15) שלכל הפחות שני שלישים של היועצים הנבחרים בכל איזור בחירות וממלאי מקומותיהם צריכים להיות נוצרים. החל משנת 1848 טענו הפולנים במועצת העיר בלבוב, ובראשם חבר מועצה קשצונוביץ, שליהודים אין חלק ברכוש העיר והוא רק בבעלות התושבים הנוצרים של העיר. לעמדה זו הצטרפו כמעט כל ערי גליציה ובכלל זה גם דרוהוביץ, שהודיעה גם לקהלה על עמדתה זו. מובן שהיהודים לא הסכימו לתקנון זה וכל הקהלות, ודרוהוביץ בכללן, הגישו כתבי ערעור למיניסטר הרוזן באָלקרידי. אולם — לשוא. ב־12 לאפריל 1866 אישר הקיסר את התקנון והוא נכנס לתוקף חוקי ב־12 באוגוסט 1866.

אולם עד לפרסום הקונסטיטוציה מ־2 בדצמבר 1867, שלפיה היו כל תושבי המונרכיה שווי זכויות, היה התקנון על הערים בניגוד מוחלט לתקנות. לסיים הגליצאי הוצע תקנון חדש וב־19 בנובמבר 1868 הוחלט, אחרי ויכוח סוער בשאלה היהודית, על ביטול הגבלות שהיו נהוגות עד כה בנוגע ליהודי גליציה.

לפי תקנון הערים החדש הורכבה מועצת העיר דרוהוביץ מ־36 חברים. בשנת 1874 היו במועצת העיר מיוצגים 8 פולנים, 12 רותנים ו־16 יהודים. הרש (הרמן) גולדהאמר[69]א) (1826—1899) נבחר לסגן ראש העיר ואחריו ד״ר וואָהלרנר. מני אז נבחר תמיד סגן ראש העיר יהודי.

בשנת 1869 נמנו על 16.880 תושבים, 3931 פולנים, 4844 רותנים, 8055 יהודים ו־151 בלתי דתיים.

בשנים אלו השתפר המצב הכלכלי עד כדי כך שלאחר לבוב וקראקא היתה דרוהוביץ העיר העשירה ביותר בגליציה.

ו

בזמן שהמשכילים בברודי, טרנופול, לבוב וזמן קצר אחרי כן מטישמיניצה, בוליחוב וסטניסלבוב היו משליטים בקרב אחיהם את רעיונות ההשכלה ושאיפותיה, לא התרשמו יהודי דרוהוביץ מסיסמאותיה.

חלוצי ההשכלה בדרוהוביץ הופיעו כבר בתקופת האָפיגונים ואחר ששמש־ההשכלה הגליצאית שקעה. חלוצים אלה עשו בדרוהוביץ כפי יכלתם כדי להדריך את בני דורם ותרמו תרומה ניכרת לפיתוחה התרבותי של הקהלה.

לוח III

מוריץ גוטליב : אויטופורטרט

מוריץ גוטליב : תמונת אשה

מוריץ גוטליב : שיילוק ויסיקה

ארבעה הם האישים שעיצבו בתקופה המרוברת את אופי הקהלה והטביעו עליה את חותמם. אשר זליג לאוטרבך, שמואל אבל אפפל, אלכסנדר חיים שור וא. ה. זופניק. האישיות הצמרתית בחוג המשכילים היה אשר זליג לאוטרבך, הודות להשכלתו היהודית הרחבה ולמעמדו הכלכלי־החברתי. הוא היה יליד דרוהוביץ. נולד בח' שבט תקפ"ו (16 בינואר 1826). אביו, יעקב בצלאל בן צבי, נולד בבאוואריה בשנת 1800. היה יהודי אדוק ותורני מופלג, נדיב לב, נגיד. טיפוס פאטריארכאלי ומקובל על בני קהלתו. אמו רחל (1805—1860) היתה בתו של דוד מֶנדל, מטובי יהודי בוצ'אץ'.

בבית הוריו קיבל חינוך מסורתי כבימים ההם. כשהגיע פרקו להתחתן היה עליו, כדי שיקבל רשיון לכך, לעמוד לפי החוק בבחינה בשפה הגרמנית ובחשבון. בדרך זו התחיל להתענין בלימודי חול ובא לידי הכרה כי „לא טוב היות האדם לבדו תלמודי ונעור וריק מחכמת חכמי העמים ובינת נבוניו".

הוא התחיל גם להתעמק במדעי היהדות, לקרוא ספרי השכלה והחליט לאחוז בעט סופרים. אחרי חתונתו התעסק במסחר, אולם קבע לו גם זמנים ללימוד ולכתיבה. בהיותו פעם לרגל מסחרו בלבוב הכיר את המו"ל של מכתב־העת „הציר" וָבֶר, שיצא לאור בשנים 1860—1862 והוא עודד אותו לכתוב והבטיח לו להדפיס את מאמריו במכתב־העת הנזכר. בשנת תרכ"ב הדפיס שם את מאמרו הראשון „תעלומות אור או מעייני נפש הרים".

אחרי ש„הציר" הפסיק להופיע השתתף בעתוניו של יוסף כהן צדק („המבשר", „הנשר"). תחילה פירסם כתבות ואח"כ מאמרים והערות לש"ס, לאגדות התלמוד והמדרשים וגם נובילות ושירים בסגנון זמנו.

לאוטרבך כתב גם כתבות בכל יתר כתבי־העת העבריים שהופיעו בגליציה ומחוצה לה. לאוטרבך היה אחד מגדולי החרשתנים והקים יחד עם גארטנברג וגולדהאמר את ביהח"ר הידוע Apollo-Naphta Parafin und Parafinkerzenfabrik.

בחיי הקהלה מילא לאוטרבך תפקידים שונים. היה שנים חבר הנהלת הקהלה והקים את בית החולים היהודי, הקים קרן לכלכלתו ומסר אותו להנהלת הקהלה שלא רצתה לקבלו. הוא יסד גם בדרוהוביץ אולם קריאה עם ספריה ומסר לו אוסף ספרים גדול במדעי היהדות במטרה להרחיב השכלה בקרב היהודים. כשנוסד בוינה „האיזראעליטישע אליאנץ" יסד בדרוהוביץ סניף. לאוטרבך היה משכיל טיפוסי וסמל את עולם ההשקפות של משכילי דורו. היה קשור ביהדות בכל נימי נפשו, שאף להרים את המצב התרבותי של בני עמו ולסגלם לחיי העם בקרבו הוא חי ועובד.

כל דאגתו היתה נתונה לבעיות החינוך של בני דורו. את המכה הגדולה ביותר ראה הוא בחינוך המוזנח והמושחת כפי שהוא נהוג בחדרים.

במאמר מקיף „על ישראל ורבנן ותלמידיהון" שפירסם ב„השחר"[70] של פרץ סמולנסקין שפך את לבו על רוע החינוך היהודי בגליציה ובעיר מולדתו דרוהוביץ שהיה מעכב את קידום היהודים ומחזיק אותם במצב תרבותי ירוד. הוא מתח ביקורת עניינית חריפה על החדרים, מלמדים ושיטות הלימוד. בתוך המאמר תאר בצורת דו־שיח בין המלמד יקותיאל ור' ברוך את אופן השכרת מורה מלמד לילדי בעל אחוזה או חוכר יהודי בכפר[71]. בנימה סטירית מגלה את כל השחיתות והאפסות המזיקה בחינוך זה. במאמרו זה הקדיש גם תשומת לב מיוחדת למצב החינוך בקרב יהודי דרוהוביץ, שמספרם עלה בשנת 1876 ל־9000 נפשות (מחצית האוכלוסיה כולה). 200 ילדי ישראל למדו בבתי הספר העממיים ו־75 בגמנסיה. בני היהודים הרוצים שילדיהם ידעו תורה לומדים מפי מלמדים מחוסרי השכלה יהודית וכללית. נוכח תופעה עצובה זו מזניח הדור החדש הלומד בבתי הספר הלא־יהודיים את לימוד השפה העברית, שהיא יסוד היסודות של העם היהודי ותרבותו. הוא דרש תיקונים מכריעים בחדרים ושיטת למודים אחרת כדי להמנע מהרס התרבות העברית.

לאוטרבך היה מכל הבחינות בן דורו והשקפותיו. את האידיאל שלמענו צריכים היהודים להלחם ראה בשאיפות „האליאנס האיזראֶאליט". היא־היא העושה לפי דעתו את המאמץ להציל את כבוד ישראל, לדרוש את זכויותיו בכל ארצות הגולה, בהן היהודים מדוכאים ומנוצלים והיא־היא שהצילה גם את פליטי ישראל ברוסיה בימי הפרעות בשנת 1880. לאוטרבך נקט גם עמדה ברורה לגבי חיבת ציון. הוא אינו מתנגד לתחיתה של ארץ ישראל היהודית. אולם ראייתו היא מציאותית. הוא אינו משוכנע שהשולטן התורכי יתן רשיון לישב יהודים בארץ ישראל. ואם חובבי ציון יקבלו כבר רשיון אזי צריכים הם להכין הכל. „אכן, גם הרעיון לישוב ארץ ישראל נכבדות מדובר בו אבל לימים יבואו ואם באמת רבים מהמתנדבים לבוא לארץ ישראל, רק אחת ראוי להעיר כי על היושבים עתה בארץ אבותינו להיטיב דרכם ולמנוע אנשי בליעל המבאישים ריח כל יושביה ומחרידים בזה לבות החפצים קרבתה". דבריו אלה מכוונים למעשי הכוללים, מריבותיהם ותעלוליהם שעליהם כתבו בימים אלה בעתונות העברית אלעזר רוקח[72]) ומנחם מנדיל איילבוים[73]. „אשר יתנו עדות נאמנה מהשערוריה הנעשה בערי ירושלים וצפת וכן מיהו זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לעלות לארץ אשר יושביה

אוכלים זה את זה, האם אל עקרבים ישב? ינוסו מפני הארי ופגעם הדוב"... על כן יטהרו „אוירא צבי" טרם יעלו אחינו בני ישראל לישב בארץ ההיא". כי לפי דעתו רק אז יצליח הישוב. אולם עד בוא היום הזה עלינו לאסוף נדבות ולקבץ כסף לעזור לפליטי רוסיה[74].

כשהתחילה תנועת חיבת ציון בגליציה לא הצטרף אליה אבל תמך בה וכל־שכן שלא התנגד לה.

פרט לעסקיו המסחריים־התעשיתיים ידע רק את עבר־דתו המדעית לה הקיש את כל זמנו הפנוי. השפעתו בעירו היתה מסתמנת ביחוד בחיים התרבותיים של קהלתו. ב־25 במרס 1904 (ט' ניסן תרס"ד) נפטר לאוטרבך בדרוהוביץ.

מסופרי ההשכלה הידועים בדרוהוביץ שעיצב את דמו־תה הרוחנית של הקהלה היה שמואל אברהם (אבל) אפפל. לפי דברי בני דורו היה דמות יקרה, בעל מידות ומעלות אישיות יוצאות מן הכלל שחיבבוהו על כל אחד שנפגש אתו פעם. נולד ב־17 ביוני 1831 בגרודק ונתחנך ע"י אביו ר' נתן שהיה בעל בית מכובד ברוח המסורת המקובלת. בהיותו בן י"ג שנה נתיתם ונשאר לבדו חסר כל אמצעים חמריים. הוא עבר אל דודו ליבוש אפפל בזולקבה ללמוד אצל הרב ר' צבי הירש חיות, כי החליט להיות רב בישראל. נתחבב על הרב חיות ובני משפחתו, והתידד עם בניו. פרט ללימודים התלמודיים התמסר גם ללמודי חול, במיוחד התעמק בספרי רנ"ק, שי"ר. אולם בהשפעת אביו של המשורר ד"ר מוריץ רפפורט, ר' שמחה רפפורט, החליט לוותר על הרבנות ולהתמסר למקצוע מעשי — להיות מנהל חשבונות. שנים אחדות עבד בבנק ביאסי ובשנת 1865 נתקבל למנהל חשבונות ראשי בבית החרושת גארטנברג — לאוטרבך־גולדהאמר. זמן קצר אחרי שעבר להשתקע בדרוהוביץ תפס עמדה מכובדת בקרב היהודים וביחוד בחוגי האינטליגנציה. היה חבר במועצת העיר, עסקן מסור בהנהלת התמחוי ומוסדות צדקה. פעל הרבה לגידור והרחבת בית העלמין, אסף בעצמו את הכסף הדרוש בסך 5000 פלורין והוא בעצמו הקדיש את ההכנסות מתרגומו של „פיאַסקו" בסך 725 פלורין. מימי נעוריו הראה אפפל לא רק נטיה לספרות העברית אלא הוכיח כבר במכתביו, בביאוריו לתנ"ך ובשיריו שנתונים לו כשרונות ספרותיים. בשנת 1856 התחיל לפרסם ב„כוכבי יצחק"[75], פרט לבאורי מקראות, גם שירים. כל ימי חייו התענין בספרות, את שעותיו הפנויות הקדיש לעבודתו הספרותית. תרגם לעברית את המחזה „פיאַסקו" של פרידריך שילר בשם „קשר פיסקא בגענוא" (דרוהוביץ 1888), כתב ספר פילוסופי „כשרון החכמה ומפח נפש" (צ'רנוביץ 1883). כתב גם באידיש פואימה בדיחותית „צום נייעם יאהר" (דרוהוביץ 1893). היה איש תם וישר, צנוע, רחוק מכל פרסומת פומבית סואנת, וכל שאיפתו ומגמתו להיות לבני עמיתו לעזר ולראות את בני עמו על רמה רוחנית תרבותית, מותאמת לצרכי הזמן. נפטר בדרוהוביץ ב־5 באפריל 1892.

השלישי בחוג המשכילים היה אלכסנדר חיים שור, יליד ז'וראוונה, ממשפחה מיוחסת. אבי אמו, מרדכי קריס היה ראש הקהלה. בהשפעתו של ידיד נעוריו זליג אלרהאנד (1842—1870) התקרב לחוגי ההשכלה. אחרי שהתחתן ועבר לדרוהוביץ היה סוחר. פה תפס לאחר זמן קצר עמדה בצבוריות היהודית. נבחר לחבר הנהלת הקהלה ובשנת 1878 ייצג את הקהלה ביום הקהלות שהתכנס ביזמת „שומר ישראל" ביוני 1878 בלבוב. לקח חלק פעיל מאד בעבודות הכנוס כמזכיר הנשיאות, הציע לבחור בועדה שתטפל בהקמת בית מדרש לרבנים, אולם חזר ממנה לפי בקשת רוב הצירים. הוא היה איש משכיל ובעל השקפות ליבראליות, חובב השפה והספרות העברית ודאג לחינוך עברי של הנוער. כתב שירים עבריים שנדפסו בשנים 1862 ו־1869 ב„כוכבי יצחק"[76]. אולם אחרי שנשא לאשתו את ליבא, בתו של אשר זליג לאוטרבך ועבר לדרוהוביץ נאלמה המוזה שלו. אבל התענינותו בספרות העברית נשארה ערה. מזמן לזמן פירסם מאמרים, כתבות ב„המבשר", „המגיד", „עברי אנכי", והשתתף עוד בראשית שנות השמונים ב„טנא המליצה" („קבוצת מכתבים והעתקות שונות המשובצות באבני נזר המליצה לטובת אנשי בינה") שידידו יהושע ווידמן (1840—1917) יליד גאדבורנה ואח"כ מוכר ספרים בצרנוביץ הוציא לאור בשנת 1881 בצרנוביץ. הודות להשכלתו היהודית והכללית השפיע השפעה ניכרת על חוג המשכילים ולא מעט גם על האינ־טליגנציה היהודית בדרוהוביץ כולה. גם מחוץ לעירו תפס עמדה חשובה בחיי הצבוריות היהודית בגליציה במחצית השניה של המאה הי"ט. גם אחיו, נפתלי הירץ שור שגר בסטניסלבוב, היה מידועי המשכילים בגליציה. אלכסנדר שור בילה את ימי חייו האחרונים בוינה ונפטר שם ב־23 בספטמבר 1913.

לחוג המשכילים יש עוד למנות את המדפיס ומו"ל העתון המקומי, אהרן הירש זופניק, נולד בסאמבור א' ניסן 1848. בנעוריו כתב מסאמבור כתבות ל„המבשר". בשנת תרכ"ו התישב בדרוהוביץ ופירסם כתבות מדרוהוביץ ב„המבשר", „המגיד" ו„השחר", בהן התאונן במיוחד על המצב הירוד של חינוך הנוער ודרש תקונים מרחיקי לכת. במובן זה ניסה גם להשפיע על בני עירו. יחד עם לאוטרבך, אפפל ושור הצליח לשפר במידת־מה את מצב החינוך בעירו. בשנת 1883 הקים בית דפוס עברי והוציא

לאור שבועון בשפה הגרמנית באותיות עבריות „דרא־האביטשער צייטונג" במטרה להפיץ דרך צינור זה בקרב יהודי גליציה השכלה גרמנית. לשם כך הדפיס גם מזמן לזמן הוספות עבריות. ייסד גם ירחון עברי „ציון", אולם לא הצליח להחזיקו. ממנו הופיעו 3 חוברות בשנת 1886 ו־7 בשנים 1896—1897. זופניק הוא טיפוס משכיל מיוחד במינו שלא העמיק במחשבה אלא ראה הכל במליצות הדורות מלאות פאטטיות. בעתונו החזיק בקו פאטריוטי אוסטרי וניצל כל הזדמנות לפרסם מאמרי תשבחות על בית הקיסרות ולמשטרו. אולם זופניק היה מסור בכל נימי לבו לעמו, לשפה העברית ולרעיון ישוב א"י.

מלבד מאמריו תרגם לעברית את ספרו של ד"ר לודביג פיליפסון „קדושת השם" (ברודי 1867) וכתב ביאוגרפיה של המטיף הראשון בלבוב שהורעל באופן אכזרי ע"י האדוקים בלבוב: „תולדות אברהם הכהן (וינה 1869 נדפס בראשונה ב„השחר" כרך ו עמ' 32—44. זופניק לקח חלק פעיל גם בחיי הקהלה והצבוריות היהודית בדרוהוביץ. נפטר בוינה ב־8 באפריל 1917, (ט"ז ניסן תרע"ז).

לחוג המשכילים נמנו עוד ישעיהו ליברמן, פירסם תרגומים ב„כוכבי יצחק" (1865—1866) וכתב ב„המבשר", משה קוהמרקר, גיסו של המשכיל הידוע בסטניסלבוב שמואל ליבסמן (1834—1903), יעקב בלום, א. פייארשטיין, זיסקינד קוהל, ד"ר אדולף דוידוביץ, יוסף פרידמן וד"ר פיסק. משכילי דרוהוביץ דמותם לא כדמות ראשי ההשכלה בברודי, לבוב או טרנופול. פעילותם בשטח הספרותי היתה פחותה, אולם אין להכחיש כי הודות להשפעתם הרוחנית עיצבו במובן חיובי את החיים התרבותיים של יהודי דרוהוביץ.

ז

בסוף שנות השבעים שבמאה הי"ט חלה בהתפתחות העיר דרוהוביץ עליה הן מבחינה מספרית והן מבחינה כלכלית. מ־8055 יהודים בשנת 1869 גדל מספרם בשנת 1880 ל־9,181 נפשות מ־18.225 תושבים (50.4%). בכל המחוז דרוהוביץ הגיע מספר היהודים ל־21.963 נפשות ומספר הלא־יהודים ל־86.562 נפשות. מ־21.963 יהודים התגוררו 17.528 (79.89%) לעומת 13.075 לא־יהודים בערים ובעיירות, 4435 ב־96 כפרים.

בשנת 1890 היה מספר היהודים בכל המחוז 23.819 נפשות ומספר הלא־יהודים 92.469. מ־23.819 יהודים התגוררו 18.012 (75.6%) בערים ובעיירות לעומת 14.282 לא־יהודים, ב־89 כפרים 5807 יהודים.

בשנת 1900 הגיע מספר היהודים בכל המחוז ל־22.001 נפשות ומספר הלא־יהודים ל־109.650 נפשות. בערים ובעיירות התגוררו 15.931 יהודים כנגד 18.385 לא־יהודים, ב־95 כפרים 6070 יהודים.

בעיר דרוהוביץ גופא היו בשנת 1890 על 17.916 תושבים 8.708 (48.%) יהודים, 1900 על 19.432 תושבים 8.683 (44.7%) יהודים, 1910 על 34.665 תוש' 15.313 (44.2%) יהודים.

בהשוואה למספר התושבים בכללו ירד אחוז היהודים בשנים 1880—1910 מ־50.4% בשנת 1880 ל־44.2% בשנת 1910.

בשנת 1880 היה מספר תושבי דרוהוביץ 18.225 נפש ובכללם 9181 יהודים — לעומת זאת גדלה האוכלוסיה הכללית בשנת 1910 ל־34.665 נפש ובכללם רק 15.313 יהודים.

בשנים 1880—1910 גדלה האוכלוסיה הכללית ב־96.2% והאוכלוסיה היהודית ב־66.8%.

הרכוש היהודי בקרקעות בשנת 1889 בכל המחוז הגיע ל־12.199 הקטר (22.3%) ובשנת 1902 ל־11.276 הקטר (20.9%)[77].

בתקופה זו חלו שני מאורעות שסימנו גם את היחס האנטי־יהודי בקרב האוכלוסיה הלא־יהודית. ביולי 1884 ערכו פועלי־המכרות פרעות נגד היהודים, בהם נהרסו כליל 8 בתים יהודיים ומספר יהודים נפצעו [77א]). בשנת 1888 קרה מקרה שני שהראה את היחס מצד השלטונות. ערב ראש השנה הופיעה בבית המדרש „עושי חסד" ועדת ההפקעה מבית המשפט והוציאה משם ספרי תורה וחפצי קודש, הואיל ולא שולמו דמי־משפט (Rechtsgebühren) משנת 1876. הקהלה השתדלה בענין ולא הצליחה, אך רק כששולם הכסף הוחזר הכל [77ב]).

מבחינה כלכלית חל שינוי קיצוני עקב התפתחות תעשית הנפט בה היו יהודים עסוקים.

בשנת 1873 הועמדה האוכלוסיה לפני בחירות ישירות לפרלמנט האוסטרי. ביזמת הארגון היהודי בלבוב „שומר ישראל" הורכב ב־28 במאי ועד הבחירות המרכזי בו היו מיוצגים קהלות הערים הגדולות ובכללן גם נציג דרוהוביץ. לנשיא הועד נבחר ד"ר יוליוס קולישר ולמז־כיר — ד"ר אמיל ביק. הועד לא ניסח שום פרוגרמה פוליטית, אלא קבע שיהודי גליציה מעונינים להחזיק בקונסטיטוציה ולנקוט קו צנטראליסטי הואיל ומכל שאיפות אוטונומיסטיות של גליציה צפויות סכנה לאינטרסים של היהודים.

האינטליגנציה שאהדה את ההתבוללות לפולנים עם ד"ר סמלזון מקראקא בראש לא הצטרפה לתכנית.

בטרם שועד הבחירות ניגש להעמיד רשימות מועמדים ניהל הוא מו"מ עם ועד הבחירות הפולני מתוך הנחה

שישיג פשרה. אולם — לשוא, הפולנים לא הסכימו לדרישות היהודים וכן להבטחת 6 מנדטים עירוניים בלבוב, ברודי, קולומאי, סטאניסלבוב, פשמישל, דרוהוביץ, והעמדת מועמדים פולנים ליבראליים אנטי־פדראליסטיים בערים בנות אוכלוסיה יהודית ניכרת. ואז כרתו היהודים ברית בחירות עם הרותנים והצליחו לרכוש 3 מנדטים בברודי (ד״ר יואחים לנדאו), קולומאי (ד״ר אוסוואלד הניגסמן) ובדרוהוביץ נבחר הרמן מיזש. בדרוהוביץ עברו הבחירות במלחמה קשה.

לפני בחירות לפרלמנט התקיימו ב־23 באפריל 1873 בחירות למועצת העיר. הפולנים ברובם מהמפלגה הלאומית הקלריקאלית, העמידו בראש וראשונה את הכומר בארֶביץ, מנהל הגימנסיה וציר הפרלמנט לשעבר. נגדו התאגדו היהודים, הרותנים וקבוצת פולנים מתונים בראשות עו״ד היהודי ד״ר וואהלרנר, שעד כה היה סגן ראש העיר. הבחירות היו סוערות. הפולנים איימו על הבוחרים היהודים, ביחוד במחלקת הבוחרים השלישית, ולא נתנו לבוחרים היהודים להצביע. היה צורך לגייס את הז׳נדרמריה. בטירור השיג בארביץ 12 מנדטים, ב־24, 25 באפריל התקיימו הבחירות במחלקת הבוחרים ה־1 וה־2.

אולם כאן רכשו היהודים 16, הפולנים הליבראליים 2 והאינטליגנציה הרותנית 6 מנדטים. על יסוד תוצאות אלה לא היו סכויים שבארביץ ייבחר לראש העיר. הוא איים בערעור בפני הנציבות, אולם לא הצליח[78].

מובן שאוירה מתוחה זו השפיעה לא מעט על מהלך הבחירות לפרלמנט שהתקיימו בנובמבר 1873. בתהליך התעמולה הסיתו הפולנים את המוניהם נגד היהודים. ב־23 ו־24 באוקטובר ערכו תהלוכות ברחובות העיר, ניפצו שמשות בדירות היהודים וחנויותיהם. בעיר השתררה תמונה של הרס [79]. מטעם הפולנים הועמד המדינאי הידוע מאדייסקי. בכל מחוז הבחירות (דרוהוביץ, סאמבור, סטרי) הצביעו 1815 קולות, מהם 9 פתקאות ריקות.

המועמד היהודי הרמן מיזש קיבל 1007 (בדרוהוביץ 355, סאמבור 347, סטרי 305). הפולני מאדייבסקי — 799 קולות. נבחר מיזש ובחירתו אושרה ע״י הנציבות.

אחרי הבחירות ערכו פולנים תהלוכות בעיר עם קריאות נגד היהודים.

הפולנים ערערו נגד בחירתו, אולם הפרלמנט, אחרי שבדק את כל חומר הבחירות, אישר את מיזש כציר הפרלמנט. מיזש הצטרף יחד עם ד״ר הניגסמן, ד״ר לנדאו ונתן קאליר שנבחר ע״י לשכת המסחר בברודי למפלגת הקונסטיטוציה (Verfassungspartei) וייצג את דרוהוביץ בשנים 1873—1879. ב־1878 הוענקה לו ע״י העיר אזרחות כבוד. אחריו לא נבחר שום ציר יהודי ודרוהוביץ היתה מיוצגת בפרלמנט עד 1906 ע״י ציר פולני נוצרי.

בשנת 1879 בוטלה תכנית „שומר ישראל״ ומנהיגיו התאחדו עם הפולנים. בשנת 1876, נוכח בחירות לסיים הגליצאי באו לידי הסכם עם הנוטבלים הפולניים לפיו הסכימו לעזור לבחירת ציר יהודי בלבוב, בקראקא, סטרי, ברודי, קולומיא ודרוהוביץ, בתנאי שהיהודים יתמכו במועמדים פולנים בכל מחוזות בחירות כפריות.

הנהלת הקהלה בדרוהוביץ היתה משנת 1874 בידי מנדיל סאמואלי שהיה גם חבר מועצת העיר, בריש גוטליב ויהושע שטרנבאך.

באותה שנה החליטה הנהלת הקהלה להקים בית ספר יהודי ובהשתדלות חברי מועצת העיר היהודים הקציבה העיריה מתקציבה לקיום בית הספר היהודי 2300 פלורין. לבנין בית הספר היו דרושים 5000 פל׳. לשם גיוס הסכום הדרוש נבחר ועד מיוחד מורכב מ־15 החברים הבאים: צבי גולדהאמר, מרדכי בריש גולדברג, תנחום פרידמן, שלמה לויטרבך, שלמה רוטנברג, ליב יוזפסברג, אליהו פייארשטיין, מנדיל מאורר, הירש חיות, יוסף לאוטרבך, זליג לויטרבך, ליפא בערגווערק, יונה קוהמערקער, א. ז׳ופניק. גם שר המחוז דזרמק השתדל לטובת בית הספר [80א].

גם בשטח עבודת סעד התקדמה הקהלה. ביזמת המשכילים מנדיל סאמואלי, משה רייצנר, צבי חיות, ליפא בערגווערק נוסדה חברת „דורשי טוב וחסד״ לתמיכת נצרכים[80א].

בשנת 1876 דרשה הנציבות מהקהלות להחיש את ביצוע הריאורגניזציה. „שומר ישראל״ עשה מאמצים לייצב את מעמד הקהלות ע״י חקיקת תקנון אחיד מאושר ע״י הממשלה וליכוד כל הקהלות בארגון ארצי מאוחד.

לשם כך קרא „שומר ישראל״ את הקהלות להשתתף ביום הקהלות בו ידונו על כל הבעיות הקשורות בחיי היהודים בגליציה. קהלת דרוהוביץ היתה מיוצגת ביום הקהלות שהתכנס ביזמתם של „שומרי ישראל״ בלבוב ב־18—20 ביוני 1878 ע״י אלכסנדר חיים שור ומענדיל סמואלי. שור נבחר למזכיר הנשיאות. בישיבה הראשונה הציע שור לבחור בועדה לשם הקמת בית מדרש לרבנים, אולם לפי בקשתם של הרב לוונשטיין וד״ר ביק חזר שור מהצעתו מטעם דרישת השעה.

שור וסמואלי לקחו חלק פעיל בדיונים בשאלות ארגון הקהלות. סמואלי דרש לעבד תקנון קהלות אחיד לדוגמא ולבצעו בקהלות בדרך החוק. אולם הצעה זו נדחתה לעת עתה.[80ב] לועדה המתמדת שנבחרה לשם ביצוע החלטות הכנס בראשותו של ד״ר אמיל ביק נבחר גם אלכסנדר שור.

בשנת 1877 עיבדה קהלת לבוב תקנון לדוגמא שנתקבל בהשפעת אלכסנדר שור גם ע"י מועצת הקהלה בדרו־הוביץ. נגד מאמצי הקהלה הלבובית ללכד את הקהלות על יסוד תקנון אחיד מותאם לרוח ולצרכי הזמן יצאו החרדים המאורגנים ב„מחזיקי הדת" בראשותם של הרב שמעון שרייבר והאדמו"ר מבלז.

בינתיים יזמה הממשלה התיעצות בענין הסדרת הקהלות ושר הדתות והחינוך בארון קונרד פון אייבספלד כינס בשנת 1881 אנקיטה בה השתתפו נציגי הקהלות במדינות אוסטריה, רבנים מתקדמים. את גליציה ייצגו נתן פון קאליר מברודי והרב שמעון שרייבר. הרב שרייבר דרש שלא יתבעו מהרבנים השכלה כללית ורק השכלה תלמודית, ושיהיו רשאים להוציא מן הקהלה יהודי שלא יחיה לפי דיני התורה.

דרישתו של הרב שרייבר לא מצאה הסכמת הנאספים. אז החליט לעורר את קהלות גליציה לפעולה נגד חקיקת תקנון קהלות ברוח הזמן. בפברואר 1882 התכנס בלבוב כינוס הנציגים האורתודוכסים בקהלות ושל הרבנים שהחליט על הצעת תקנון קהלות ברוח דרישות „מחזיקי הדת". עקרוני התקנון קובעים שהרב נבחר ע"י הקהלה לכל ימי חייו ומפקח על כל עניניה. הוא יחד עם יתר הרבנים בקהלות האחרות מוציא פטנטים רבניים, מפקח על החינוך ולמודי הדת. על הקהלות להחזיק רק חדרים וישיבות ולא בית ספר אחר. זכות הבחירה והיבחרות בקהלה מוענקת רק לחברי הקהלה החיים אך ורק לפי שולחן ערוך, יתר חברי הקהלה מוצאים מתוך הקהלה. לפי תקנון זה רצה הרב שרייבר להביא לפי דוגמת הונגריה לידי פילוג בתוך היהדות הגליצאית.

נגד הצעת תקנון זה מחו רוב הקהלות ובכללן דרו־הוביץ. שם ניהלו פעולה זו רוב החברים המתקדמים בקהלה. הרב שרייבר הגיש את תכניתו למיניסטריון הדתות כדרישת יהודי גליציה. במאי 1882 הגישה קהלת לבוב למיניסטריון מחאה חריפה נגד הצעתו של הרב שרייבר וצרפה למחאתה הצהרות־מחאה של יתר קהלות ובכללן גם של קהלת דרוהוביץ. הודות לתנועה זו ניצחו בקהלות הגדולות בבחירות אל הקהלות שהתקיימו בתקופה זו וכן גם בדרוהוביץ רשימות המועמדים המתנגדים לדרישות מחזיקי הדת.

בדרוהוביץ נשאר בתוקף תקנון־דוגמא משנת 1877 עד שנת 1890, בה פורסם ב־21 במרס התקנון האחיד לכל קהלות באוסטריה שעובד ע"י הממשלה בהסכם עם נציגי היהודים שהתנגדו התנגדות חמורה לשאיפות האורתו־דוכסים לפלג גם באוסטריה את הקהלות לפי דוגמת הונגריה [81].

לפי החוק הזה נהלו עניני הקהלה ע"י מועצת הקהלה (Cultusrat) שנבחרה ל־6 שנים.

מועצת הקהלה בוחרת מתוכה ועד קהלה (Cultusvorstand) שהוא הגוף המבצע את החלטותיה ומנהל את העבודה האדמיניסטרטיבית. על יסוד התקנון החדש התקיימו בשנת 1891 בחירות אל הקהלה, ובהן השיגו המתקדמים רוב מכריע. לנשיא הקהלה נבחר הירש גולדהאמר, כסגנו — יהושע שטרנבאך. להנהלת הקהלה נבחר גם אלכסנדר שור, שהיה בה הכוח המניע.

ח

החל מסוף שנות השבעים למאה הי"ט מסתמנים בגליציה הקווים הראשונים של תנועה לאומית יהודית עם שאיפות לחדש בארץ ישראל את המרכז הלאומי של העם היהודי.

בהשפעת סטודנטים שלמדו בוינה והשתייכו לחוגי „קדימה" נוסדו בערי גליציה השונות אגודות לאומיות. בלבוב נוסדה עוד בשנת 1883 האגודה „מקרא קודש" על רקע לאומי. מתוכה יצאו המייסדים של אגודת „ציון" שהתחילה בתעמולה בערי השדה.

בדרוהוביץ היו שמואל אבל אפפל וזליג לאוטרבך תומכים שנתיים של האגודה „קדימה" בוינה, וא. ה. זופניק התיחס בעתונו „דראהאביטשער צייטונג" מיום היווסדו באהדה וחיבה מלאה לרעיון יישוב ארץ ישראל ולתנועה הלאומית. שכן עוד בשנת 1873 התאונן הוא במאמרו ב„השחר" שהילדים בבתי הספר הכלליים „יפנו עורף ל„שפה העברית וחכמת ישורון" ורוח הלאומי בקרב בני ישראל ילך מטה מיום ליום ומעת לעת" [82].

לכן אין לתמוה שבעתונו הטיף לרעיון הלאומי ולחנוך יהודי־לאומי. גם שמואל אפפל וזליג לאוטרבך היו חדורי רוח לאומי שנבע אולי יותר מאהבתם החזקה לשפה העברית אשר בה ראו את יסוד היסודות לקיום היהדות. בקרב הנוער הלומד האקדמאי שאוכזב מכל סיסמאות ההתבוללות התחילו להפיץ את הרעיון הלאומי. קבוצת אקדמאים, עם סאלו היימברג בראש, יסדה, אחרי שהתקשרה עם אגודת „ציון" בלבוב, בשנת 1887, אגודה יהודית לאומית של אקדמאים בשם „אייניגקייט" (אחדות), ומטרתה העיקרית היתה להשריש בקרב הנוער את ההכרה ה־לאומית, את הספרות הלאומית והמסורת הלאומית. לייסוד חברה זו גרם הלחץ המוסרי והמצפוני שהעיק בימים אלה על היהודים. בגלל הסיסמאות להתבוללות, שדרשו מהיהודים „חדל ישראל להיות עם בתבל, במתים יתחשב, נשכח מלב ולמה יתגאה וידבר גבוה מתעודתו ומלאכתו בתבל ?"

השקר המוסכם הזה העיק על קבוצת אינטליגנטים עד

כדי כך שמתוך מחאה עמוקה נתעוררו להתלכד לחברה, שמטרתה לצאת נגד המתבוללים. בגלוי דעת שהחברה פרסמה בשנת 1887 בעתונות העברית [83] נאמר בפירוש: „חמת המציק גברה עלינו בימינו אלה שבעתיים מבשנים קדמוניות. לפנים מחוץ שכלה חרב שנאת ישראל ונרדפנו על צוארנו מאויבינו־בנפש האומרים לעשות כלה לשארית עמנו, ועתה היהודי בעצמו, נוסף על שונאינו, ללחום בנו במלחמת תנופה, להוציא עלינו את דיבתו רעה לאמור: חדל ישראל להיות עם בתבל, כמתים יתחשב, נשכח מלב, ולמה יתגאה וידבר גבוה מתעודתו ומלאכותו בתבל? הנה כי כן שונאי ישראל הנקראים בשם „אנטיסמיטים", נמצאים בתוך עם ישראל ורבים מבני בריתנו לא לבד כי יבושו ויחפרו אם שם „יהודי" נקרא עליהם, כי אם בעוכרינו הם לבקש תואנה לאמור, כי גוי „מושקו" ממורט אנחנו ולא נצליח לחיות בתור אדם המעלה להיות כאחד מתושבי הארץ הרמים והנישאים. הם יאמרו כי נתערב בגויים ונלמדה ממעשיהם הטובים והרעים, ולמחות את שם היהודי מתחת שמי ד'."

„אמת נכון הדבר, כי גם אנחנו חפצים לחיות בשלום ושלווה עם שכינינו (פולנים ורותנים) במדינתנו, וחוק קדוש הוא לכל אשר בשם ישראל יכונה כי ידרוש כל אחד שלום העיר והמדינה בכל לב ונפש באמת ובתמים; בכל זאת בל ישכח את חובתו לעמו, תורתו, לשונו וספרותו מימי קדם. אלפי שנים שמרנו את האוצר הקדוש והיקר הזה, שפתנו וספרותנו. ועתה נבגוד בה בגד, לפנות לה עורף ולעזוב אותה בידי זרים? מאבותינו ירשנו את שארית מחמדנו זאת, ועתה כריקים וכפוחזים נשליך אותה אחרי גוו? הכי תיחשב זאת לנו לצדקה, למוסר ויושר?"

„בימים ההם אשר לאום מלאום יאמץ לפאר ולרומם את לשונו, ספרותו והשכלתו, ודם רב נשפך על מזבח אהבת הלאום, ואנחנו מחשים, נשים למו פה, ונהיה כלא היה?"

„להסיר מכשול הזה מדרך עמנו, ולעורר בנו את חיי הלאום אשר ירדו פלאים יסדנו חברה המכונה בשם „אחדות" למען נהיה כולנו לאגודה אחת לשמור את עצמותנו, עצם ישראל, כבבת עינינו, ואיש את רעהו יעזור להרים את קרננו בכבוד, לחזק את הרגש הלאומי בתוכנו, להיות כאיש אחד חברים, להטבת מצבנו הרוחני והגופני, למען דעת כי ישראל גוי אחד הנוסד על אחדות אמיתית בארץ.

„לא ברעם וברעש כי בשובה ונחת, בטוב טעם ובדעת, בשים לב והגיון נבוא אל מטרתנו, המטרה הנשגבה: לחדש את עצמות לאומנו ביתר שאת. תקותנו חזקה כי רבים וכן שלמים ינהו אחרי החברה הנכבדה הזאת כי עוד יהודי חי, חי הנהו, ובמתים לא יתחשבו! חזקו ואמצו ליתן יד לחברתנו אשר תכליתה היא: א) להעיר את רגש האחדות בתוכנו. ב) לעורר את האהבה לספרות ישורון ותולדותיו. ג) להרחיב לימוד שפתנו הקדושה ומהשם הברכה."

על גלוי דעת זה חתומה „החברה „אחדות" בדרוהוביץ".

באחת הישיבות הראשונות הקריא סאלו היימברג הרצאה על „היהדות וזרמיה בהווה" [84], ובה תיאר המרצה את מטרת האגודה; א) בכוון תרבותי: לימוד השפה העברית ורכישת השכלה כללית ותולדות ישראל; ב) בכוון כלכלי: הכשרת היהודים למלאכות ועיצוב מעמד בעלי מלאכה איתן, הסדרת ההגירה; ג) בכוון פוליטי: שכנות טובה עם אוכלוסית הארץ עד כמה ש„לא תפגע בתכונותינו המיוחדות כיהודים, אולם לגבי ההת־בוללות יש לצאת בהתקפה חריפה כי „ההתבוללות היא אֲשליה והתאַבדות לאומית". ביחוד יצא היימברג בחריפות נגד מנהיגי המתבוללים שמטרת כל פעולתם היא להשיג „מנדטים" והוא מכנה אותם בשם Mandatsjäger und Würdenträger.

בקרב האינטליגנציה היהודית שהיתה בימים ההם נוטה להתבוללות או לאדישות גמורה לעניני לאומיות יהודית קמו — לפי דברי „המגיד" [85] מתנגדים רבים „ולולא שעמד לימינה המשכיל הנודע לתהלה מו"ר א. ה. זופניק כמעט נגזרה מארץ החיים בעודה באיבה". זופניק נבחר לאלוף החבורה והתאמץ לרכוש חברים ולהפעילם לפעולה. בחנוכה ערכו חג חשמונאים הראשון בדרוהוביץ וזופניק דיבר על חשיבות החג.

במרוצת הזמן פרצה בקרב האגודה מחלוקת. זופניק הצליח להחזיר את השלום והאגודה המשיכה בפעולתה.

אולם מתוך סיבות תכסיסיות נוסדה בשנת 1889 אגודה לאומית שניה בשם „העברי" ובראשה עמד הסטודנט למשפטים מרדכי (מוריץ) כאכטמן. מספר חבריה היה 60 ועל פי רוב הצטרפו אליה ג"כ חברי „אחדות". במרוצת הזמן התמזגו שתי האגודות לאגודה אחת.

מלבד זה הצליחו הלאומיים לסדר אולם־מקרא עממי (Volkslesehalle) שנוסד עוד כמועדון יהודי בשנת 1880, בו נערכו הרצאות על השאלה היהודית וויכוחים על המתרחש בעולם היהודי. לאט לאט החדירו את הרעיון הלאומי־הציוני לחוגי האינטליגנציה. המרצים העיקריים על הבעיות האקטואליות היו מ. פאכטמן, יוסף פרידמן, המשכיל צבי בארד ניהל קורס לתולדות ישראל. הואיל וכאן התרכזו שכבות עממיות, התחילו המתבוללים להחרים את המועדון הזה ולבקר ב„סוקול" הפולני או במועדון

הקאטולי. יחס זה עורר בחוגים ציונים רוגז רב וביחוד שגם אחד מוותיקי הציונים, אהרון זופניק, עורך ה„דרא־האביטשער צייטונג״ הצטרף דוקא לחוגים אלה.

הציונים נכנסו למועדון היהודי כשראו שעקב אדישות המתבוללים יש סכנה של חיסול המרכז החברתי היהודי היחידי בעיר. ביחוד השתדל הרופא ד״ר היינריך פרידמן, שהיה יהודי לאומי, להצילו ולהפכו למועדון יהודי אמתי. אולם מאמציו לא הצליחו ואז הזמין את האינטליגנציה היהודית לאספה ובה הציע להקים מועדון חדש בעל אופי לאומי בשם „השכלה עממית״ Volksbildungsver-ein.

בהצעתו תמכו גם המתבוללים שלא הרגישו את עצמם טוב בחוגי הפולנים והתחילו לפקפק באפשרויות ההתקר־בות הפולנית־היהודית.

נבחר ועד מורכב מד״ר מ. פאכטמן, ד״ר פרידמן, יוסף פרידמן, מאוריצי שרייאר, ברתולד לינדנבאום וכעבור 3 חדשים נוסדה החברה החדשה עם 130 חברים.

בשנת 1887 הדפיס פולני אלמוני בשם בדוי „אומגה״ בעתון "Nadniestrzanka" שיצא לאור בדרוהוביץ בשם "Mesyada" שורת מאמרים בהם הציע פתרון לשאלה היהודית לא ע״י התבוללות אלא בדרך ריכוז טריטוריאלי של העם היהודי בטריטוריה אוטונומית בה יקימו את מדינתם המחודשת לא בארץ ישראל אלא באמריקה בחבל שעל גדות הנהרות נברסקה, קנסס, ארקנסס בין 35 ובין 40 מעלות רוחב גיאוגרפי.

את מאמריו הוציא לאור גם בחוברת מיוחדת בשם Nowa Judea czyli praktyczne (בקולומיא 1887)[85א]. rowiązanie kwestyi Żydowskiej.

בשנת 1893 נוסד כאן גם סניף מקומי של התאחדות חברות ישוב א״י „ציון״ עם 71 חברים. ב־6 בינואר 1893 התקיימה בלבוב הוועידה הארצית הראשונה, בה הוקמה ההסתדרות הציונית הארצית. בוועידה השתתפו גם נציגי ציוני דרוהוביץ.

ב־11 ביוני התקיימה בראשותו של אלברט גלהרטר האספה הכללית הראשונה, בה הרצו וילהלם רוהרברג וליאון רייך. לועד נבחרו אלברט גלהרטר, נשיא, וילהלם רוהרברג סגנו, יואחים היימברג, מרכוס הורוויץ, משה לייברג, מתיהו הלפרן, איגנץ פרניץ, א. זוסמן, משה שנקנדורף, דוד שטרנבאך, נתן לבנטאל, מנדל טורנשטיין.

בספטמבר התפטר אלברט גלהרטר מנשיאותו ובמקומו נבחר אפרים לילין, שהיה עסקן ציוני פעיל מאד.

בוועידה הארצית השניה שהתכנסה בלבוב ב־2—4 בספטמבר 1894 ייצגו את דרוהוביץ אפרים לילין מחברת „ציון״ ויוסף פרידמן (פולקבילדונגספריין).

אל ועד התעמולה לגליציה שהוקם אז נבחר י. פרידמן כגזבר.

מני אז הפכה דרוהוביץ מרכז ציוני חשוב שלקח חלק פעיל בכל עבודות לאומיות־ציוניות.

בשנים אלה ניסו גם הסוציאלדמוקרטים לארגן פועלים יהודים ולקיים אגודה. אחרי מאמצים קשים נוסדה בדרו־הוביץ אגודה סוציאלדמוקרטית „ברידרליכקייט״, אולם מספר החברים היה קטן. המניע הפעיל היה סטודנט צעיר מבוריסלב שלמד אז בגימנסיה בדרוהוביץ הרמן ליברמן[86] (נולד 1870 בדרוהוביץ), בנו של מנהל מכרות דונג בבוריסלב. הוא ארגן כאן את התאים הראשונים של הסוציאלדמוקרטים.

בשנת 1892 היה כאן פעיל הרמן דיאמאנט, שניסה לארגן שביתות הפועלים הראשונות. פעילותו הרגיזה את הצבור היהודי. העתון „דרוהוביטשער האנדלסצייטונג״ יצא נגדו במאמר חריף "Was will Chaim Diamand der neue Messias von Drohobycz" והאשים אותו שהוא הורס את יחסי השלום בין המעבידים והעובדים. נאומיו באספותיו גורמים רק לתסיסה הרסנית ועליו לדעת ש„אנחנו היהודים נוכל לבטוח רק בסדר וחוקים הדואגים לסדר החברתי ושלום. והסוציאליזם מחשב דרכו על התמוטטות הסדר החברתי״ [87].

אולם אזהרותיו של העתון היו לשוא ולא היה יכול לעכב את ארגון הפועלים שמשנות התשעים היוו חלק ניכר בצבוריות המקומית.

התנועה הציונית חדרה לכל שכבות האוכלוסיה היהו־דית ורכשה את הנוער מכל החוגים. היא נעשתה לגורם הפעיל ביותר בחיי היהודים בדרוהוביץ.

מבין ראשי הציונים הראשונים יש להזכיר במיוחד את ד״ר מוריץ פאכטמן, יליד דרוהוביץ (1866—1941), אחרי גמר לימודי גמנסיה למד באוניברסיטה בלבוב ובוינה ופה נפגש עם סטודנטים ציונים מאסכולתו של ד״ר נתן בירנבוים. בשובו לגליציה התישב כעורך־דין בעיר מולדתו והתמסר לעבודה ציונית בדרוהוביץ. שנים רבות עמד בראש התנועה. לימינו עמד אפרים משה לילין (1874—1925) גם כן יליד דרוהוביץ. היה פעיל עד שנת 1895, בה עזב את דרוהוביץ ויצא למינכן. כצייר ושרטטן עלה לגדולה, נשאר כל ימי חייו חבר נאמן לציונות, היה ציר בקונגרסים, היה יחד עם וייצמן, מוצקין, בובר ופייבל ממייסדי הפרקציה הדימוקראטית. שנה אחת היה מורה בבית־הספר בצלאל בירושלים.

אחרי הקונגרס הציוני הראשון גדל מספר חברי התנו־עה הציונית, ביחוד בשורות הנוער. מספר החברים עלה בדרוהוביץ ל־130. הנשיא היה א. זופניק, סגנו ד״ר

מוריץ פאכטמן, ובועד היו אברהם באקנרוט, ליאון רייך, א. פריילין, הלל אופרמן, א. גרוסמן, מאוריצי יר־זפסברג.

נציגי דרוהוביץ השתתפו בועידה הציונית הארצית החמישית, שהתכנסה בלבוב בדצמבר 1897, וב"כ של ציוני דרוהוביץ, פייבל לאוטרבך, מפעילי האגודה, נבחר לחבר הועדה הארגונית הארצית.

בשנת 1897, עקב הבחירות לפרלמנט האוסטרי, דנו בלבוב על העמדת מועמדים ציונים וחשבו להעמיד בדרוהוביץ, שבה היה רוב הבוחרים יהודי, כמועמד ציוני את ד"ר ליאון קלנר, אולם הוא הסתלק והועה"פ הציוני בוינה החליט לא להעמיד מועמדים ציונים.

אחרי הקונגרס הציוני הראשון נגשו הציונים, ובמיוחד נשים ציוניות לארגן אגודות נשים ציוניות, הואיל ונחוץ ללכד ולרכז את כל כוחות העם בשטח הלאומי ולכן גם על העבריה לזכור שבה רואים, אפילו הנשים הנלחמות לאמנציפציה של האשה, לא רק את האשה אלא קודם כל את היהודיה. עובדה זו מטילה עליה את החובה להצטרף לדגל הלאומי ולפעול למען עמה.

בדרוהוביץ פורסם בימים האלה כרוז אל הנשים — הפעם לא מטעם ועד נשים אלא מטעם הועד לתעמולה של האגודה המקומית „ציון". הועד הדגיש שהתנועה הציונית זקוקה לשיתוף־פעולה של הנשים. לכן פנייתם אל האשה להצטרף אל התנועה הציונית ולקחת בידיה את חינוך הנוער. באופן פאטטי מצביעים על התפקידים שהעבריה מילאה בתולדות ישראל ומביאים לפניה את מעשי דבורה ואסתר. המצב הקשה שבו נמצא העם היהודי, התקוה לעתיד מזהיר יותר בארץ־ישראל מחייבים את העבריה להתיצב במחנה הלאומי ולהתלכד מסביב לדגל הלאומי — כי הפעם נאבק עם ישראל לשחרורו וחירותו בארצו ההיסטורית.

מבין פעילי התנועה הציונית בדרוהוביץ בתקופה 1897—1903 יש עוד למנות, פרט לאלה שנזכרו למעלה, גם את נתן לבנטאל, לאופולד זוסמן, ד"ר פרידמן, יוסף פרידמן, חיים פרידמן שהיה גם פעיל מאד בארגון הציוני בבוריסלב, וילהלם רוזנפלד, אבי הד"ר מכס רוזנפלד, היה אח"כ פעיל בפועלי ציון.

אחרי שזופניק הסתלק מנשיאות האגודה נבחר לנשיאה ד"ר פאכטמן, שכיהן בתפקיד זה עם הפסקות קצרות עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בתקופה הראשונה היה גם פעיל מאד ליאון רייך, שארגן את הנוער הגימנזיסטי והאקדמאי, ובעברו ללמוד באוניברסיטה בלבוב היה פעיל בלבוב ונכנס לאחר זמן קצר לזירת המנהיגות והיה משנת 1901 חבר הועד הציוני המרכזי הארצי.

בדרוהוביץ נוסד בשנת 1898 סניף של חברת ישוב א"י „אהבת ציון" בטרנוב, בראשותו של זופניק, שאסף סכומים ניכרים ליסוד המושבה הגליצאית בא"י „מחנים". נוסדה גם אגודת נשים ובראשה עמדה העסקנית הציונית הידועה גברת בחדראצקה. בשנת 1901 הוחלט בועידת ציוני כל אוסטריה באולמיץ להקים בגליציה 5 ועדים גליליים ואחד מהם בדרוהוביץ, אולם הדבר לא יצא לפועל.

בשנת 1902 נוסדה אגודת פועלי ציון ובועידתה בשנת 1903 מיוצגים פועלי ציון בדרוהוביץ ע"י ציר משלהם. בשנת 1899 נוסדה אגודה אקדמאית „מכביה" ונציגיה השתתפו בועידה הראשונה של סטודנטים ציוניים שהת־כנסה ביזמת בר־כוכבא הוינאית בלבוב ביולי 1899. נוסדה גם אגודת גימנזיסטים שמנתה בממוצע 70 עד 80 חברים וקוימו 5 קורסים ללימוד תולדות ישראל והשפה העברית.

כמובן שציוני דרוהוביץ לקחו חלק בכל פעולות ציוניות. הקימו גם ארגוני נוער וקורסים ללימוד השפה העברית. בשנת 1903 נוסד בי"ס עברי בהנהלתו של המורה העברי רפאל סופרמן שעבד בדרוהוביץ עד 1905.

בשנת תרס"ו (1906) הוקם מטעם „עזרא" חברה ש־נוסדה לשם הפצת דעת היהודים וההיסטוריה העברית ע"י החזקת ספריה והרצאות, בית ספר העברי. כמורים שמשו נ. י. כביטנר בשנות 1906—1907, קרמרוב מראשית שנת תרס"ח עד חג הפסח 1908. בשנת תרס"ז נסגר בית הספר מחוסר אמצעים. אחרי פסח תרס"ח הוקם בית הספר מחדש תחת הנהלתו של נפתלי זיגלבוים, שהצליח לארגן אותו מיסודו ולהעמידו על רמה פדגוגית ראויה לשמה. לידו עמדו כמורים עוזרים י. דודזוהן ורדליך. בית הספר הלך והשתכלל ורכש לו אהדה בכל שכבות ה־אוכלוסיה היהודית.

בשנת 1911 היו קיימות בו כבר שתי מכינות וארבע כתות. במכינה א' היו 50 תלמידים, בני 6—7 שנים, במכי־נה ב' 35 תלמידים בני 8—11 שנה. בכתה א' 24 בני 7—8, בכתה ב': לשכה א' 23 בני 10, בלשכה ב', 16 בני 8—9; בכיתה ג' 20 תלמידים בני 11—13, בכתה ד' 10 תלמידות בנות 14—16. יחד היו בו 178 תלמידים.

בית הספר היה נמצא בבית העם „בית־יהודה" ותפס 4 חדרים. שכר דירה עלה ל־400 כתרים.

סכום המשכורות הגיע ל־470 כתרים לחודש.

ההוצאות בשנת תרע"א הסתכמו ב־5280 כתרים וההכנ־סות ב־5316 כתרים.

בית הספר העברי היה קיים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

בשנת 1907 נוסד סניף של הבנק הציוני בגליציה

Unia kredytowa, שתרם את תרומתו לשיפור המצב של סוחרים, קמעונים ובעלי המלאכה.

לפי המאזן מ־31.XII 1913 הגיע סכום המניות ל־550.600 כתרים, קרן הרזרבה ל־97.983 כתרים, הון עצמי ל־648.583 כתרים, מספר החברים: 1003, סכום החסכונות 515.248 כתרים, שטרות 10.762000 כתרים, המחזור עלה ל־82,745.769 כתרים.

בועידות הציוניות הארציות היו ציוני דרוהוביץ מיוצגים ע״י מספר צירים עם ד״ר פאכטמן בראש. בתקופה זו לקחו ציוני דרוהוביץ, עם ד״ר מוריץ פאכטמן וד״ר אברהם באקנרוט בראש חלק פעיל בחיים הפוליטיים, ביחוד ניהלו מלחמה נגד יעקב פייארשטיין שהשתלט כראש הקהלה וסגן ראש העיר, על הציבור היהודי לשם הכנעתו לרצון השלטונות. באספות ובפעולת הסברה מאורגנת השתדלה ההסתדרות הציונית להדריך את האוכלוסיה היהודית בכיוון לאומי־ציוני — פעולה שהיתה כבר מחושבת נוכח הפעילות הפוליטית בקשר עם שינוי חוק הבחירות אל הפרלמנט הוינאי.

בשנת 1907 התקיימו הבחירות הראשונות לפרלמנט האוסטרי על יסוד תקנון הבחירות, שהעניק לכל אזרח את זכות הבחירה. הציונים העמידו כאן את ד״ר גרשון ציפר. עקב הטירור שבוצע ע״י ראש־הקהל יעקב פייארשטיין קיבלו מ־7263 בוחרים שהצביעו — ד״ר ציפר 1331 קולות ונכשל, ד״ר לונשטיין 3935, הסוציאלדמוקרט הֶקֶר 551, הרותני ד״ר אולשניצקי 1528. למרות כשלון זה התגברה הפעילות הציונית. הנוער הגימנזיסטי וחברי „מכביה״ התמסרו להשתלמות בשפה העברית. מנהיגי הנוער זוסמן, שמעון לוסטיג, מקס רוזנבוש כיוונו את הנוער ברוח עברית־ארצישראלית.

בקרב התנועה „פועלי ציון״ היו פעילים בשנים אלה ד״ר מקס רוזנפלד, מישל מייזל, ד״ר זישע ברח״ש שארגן קבוצת סטודנטים פועלי ציון.

ד״ר מקס רוזנפלד (1884—1919) יליד דרוהוביץ קיבל בבית אביו, וילהלם שהיה ציוני, חינוך יהודי לאומי. בזמן עבודתו כעוזר עורך־דין בדרוהוביץ היה פעיל בתנועה הציונית. בשנת 1903 עזב חלק האינטליגנציה הציונית את שורות ההסתדרות והצטרף לפועלי ציון ובתוכם גם ד״ר רוזנפלד. בראשית הצטרפותו היה עוד רחוק ממנהיגות. הוא היה פעיל בארגון פועלי ציון בדרוהוביץ. בכינוס השלישי של פועלי ציון 1906 הופיע על במת המרצים והמתווכחים בשאלות הכלכלה הלאומית בארץ־ישראל לפי תורתו של פרידריך ליסט והאוטונומיה הלאומית. מבחינה אידיאולוגית לא הסכים לדעות פועלי ציון ברוסיה ועמדתם המרקסיסטית המוחלטת. עיקר עבודתו היה עבוד המצע של אוטונומיה הלאומית ליהודים באוסטריה ובאירופה המזרחית. בשטח זה היה מראשוני התיאוריטיקנים בשורות התנועה הציונית ועבודותיו הצטיינו ביסודיותן המחקרית ובגישתו הריאליסטית.

בשנת 1909 עזבו הגימנזיסטים שנטו לאידיאולוגיה של פועלי ציון את הסתדרות הגימנזיסטים „צעירי ציון״ והקימו ארגון עצמאי משלהם. בועידתם החמישית בקיץ 1912 הוחלט להוציא ירחון בפולנית "Nasze Hasla" בעריכתו של ד״ר מקס רוזנפלד ובשנת 1913 הועבר מרכז הארגון לדרוהוביץ.

עוד בשנות השמונים ניסו המתבוללים לארגן את האינטליגנציה, „אגודת־אחים״ בלבוב הפעילה מאמצים בכוון זה. מורה הדת יואחים בלומנטאל[88] שכהן כאן משנת 1864 השפיע ברוח זו על הנוער אולם הנסיון המעשי הראשון נעשה אך בראשית המאה העשרים, ע״י הארגון, שהוקם בשנת 1904 ע״י ד״ר ליאון שפיצמן, יעקב שפיצמן, יעקב פייארשטיין וואלמער. לארגון זה הצטרפו פרט לעורכי דין, רופאים גם אילי הנפט שתרמו תרומות לתמיכת האגודה האקדמאית של מתבוללים בלבוב "Zjednoczenie" שמטרתה העיקרית היתה מלחמה בציונות ובכל דבר יהודי־לאומי.

לתמיכת האגודה האקדמאית של מתבוללים בלבוב שמטרתה העיקרית היתה מלחמה בציונות ובכל דבר יהודי־לאומי.

בשנת 1911 עברה סערה קשה על יהודי דרוהוביץ בזמן הבחירות לפרלמנט שהתקיימו ב־19 ביוני. מטעם הציונים הועמד שוב ד״ר גרשון ציפר, מטעם המתבוללים בתמיכת השלטונות ד״ר נתן לונשטיין, מדמוקראטים לאומיים באליצקי, מסוציאלדמוקראטים נאחאר, מאוקראינים — השופט ד״ר קוברין והבלתי תלוי — ארנסט ברייטר. ראשי הקהלה עם יעקב פייארשטיין בראש תמכו בד״ר לונשטיין. פייארשטיין הכין באמצעות הטירור, בדרך זיופים ותרמיות, דמי שוחד, ובעזרת השלטונות והז׳נדרמריה, הכל כדי להכשיל את המועמד הציוני.

בשעה 5 בבוקר התחילו הבחירות. עד 7 שרר שקט, אחרי כן התחיל משחקו של פייארשטיין, הכניסו לאולם הבחירות רק בוחרים מצוידים ברשיונות של שר המחוז. מבית הקהלה הובאו פתקאות־הצבעה שהושלכו לקלפי בשעת ההפסקה לארוחת הצהרים בלי שום פיקוח. באותה ההפסקה נכנסו בוחריו של פייארשטיין בתעודות מזויפות והצביעו. המון הבוחרים שעמד בחוץ ולא ניתן לו לקיים את זכות הבחירה צעקו והתרגזו בראותם את תעלולי ועדת הבחירות. לפתע פתאום הופיעו שתי פלוגות צבא והסגן היטל ציווה לירות. נתנו 94 יריות. היבול היה

נורא: 26 הרוגים ו־55 פצועים. לזמן קצר הפסיקו את הבחירות אולם בערב הודיעו שמ־7955 קולות שהצביעו קיבל ד״ר לונשטיין 5979, באליצקי 372, ד״ר ציפר 802, ד״ר קוברין 708. בעיר השתרר אבל כבד, למרות זאת קיבל ד״ר לונשטיין את המנדט. הבחירות עוררו תגובה חזקה בצבוריות היהודית והלא־יהודית. השלטונות ערכו חקירה. בזמן הויכוח בפרלמנט האוסטרי על הבחירות הודו שרי הפנים והבטחון שהצבא ירה בטעות ולכן גם הקרבנות שנפלו — נפלו עקב טעות זו.

אחרי הבחירות האלה התאוששו מהר הציונים והגבירו את פעילותם, ביחוד בשטח הארצישראלי. דרוהוביץ אספה סכומים ניכרים להקמת הגימנסיה העברית בירוש־לים, שבוצעה ע״י ד״ר ציפר בקיץ 1911. עבודה מרחיבה נעשתה בשטח ארגון הנוער. הוקמו האגודות „תיאודור הרצל" ו„האור" בהן ניהלו את הפעולות שמעון לוסטיג ומקס רוזנבוש.

בשנת 1912 החליטה קבוצת סטודנטים מגליציה שלמ־דה בוינה להתחיל בפעולה לליכוד ארגוני של תנועת הנוער האקדמאי. ביזמתם של שמעון לוסטיג ומקס רוזנ־בוש התכנסה ב־15 בספטמבר 1912 בדרוהוביץ ועידה של נציגי כל הקורפורציות והאגודות האקדמאיות שבגליציה, שהניחה את היסוד להסתדרות האקדמאים הציונים (HAZ).

בתקופה שלפני פרוץ מלחמת העולם היה בדרוהוביץ מרכז של פעילים ציונים, שכיוון את הפעולה הציונית משטח הפוליטיקה הארצית לעבודה בשטח התרבות והחינוך. ד״ר חיים טרטקובר (1883—1944) שעמד בראש ועד ביה״ס העברי, ד״ר מרדכי זילברשיין (1882—1951), ד״ר אברהם דרימר (1879—1949) ריכזו סביבם את חוגי האינטליגנציה הציונית והניחו את היסוד לפעילות פוריה.

בתנועה הציונית בדרוהוביץ גופא התרכזו כל הפעו־לות למען החינוך העברי, ביסוס ארגוני ואיסוף כספים למען ארץ־ישראל, — פעולה נמרצת בעזרת פעיליה שהופסקה ביולי 1914, עקב פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

ט

בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה התגוררה בדרוהוביץ אישיות בולטת — האדמו״ר מדרוהוביץ, ר׳ חיים שפירא, שהיה אהוד על כל הישוב היהודי, החרדי ולא החרדי, ונקרא בפי העם „יהודי טוב". הוא היה טיפוס מיוחד במינו, דתי, אולם סביל, המבין לנפשו של כל אחד. טוב ונוח לבריות. בעל רמה מוסרית טהורה, מלא הוד אמתי ואוהב ישראל שאין כמוהו. מצד אמו היה נכדו של האדמו״ר אברהם יעקב מסאדיגורה ונתחנך בחצרו של זקנו. מנעוריו היה מסור לרעיון חיבת ציון ופעיל למען ישוב א״י. עקב חיבתו זו פנו לו רבים מחסידיו עורף כי ראו בו „אוהד" הציונות. למרות הכל הטיף בכל הזדמנות לרעיון שיבת ציון ויישוב א״י.

לא הועילו כל הנסיונות מצד חסידיו להשפיע עליו שישנה את דעתו ויסתייג מהציונות. הוא נשאר כל ימי חייו נאמן להשקפותיו.

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה נמלט עם בני משפחתו לוינה וכאן הרחיב את פעולתו למען א״י בקרב חוגי החרדים. ביתו היה בית ועד לעסקנים ציונים דתיים. הצטרף בגלל זה ל„מזרחי" והשתייך לצמרת מנהיגותו.

אחרי הצהרת בלפור התחיל בארגון פעולה מעשית בחוגים אורתודוכסים בוינה ומגמתו היתה לשכנע את האדמורי״ם והרבנים, כי הגיעה השעה לעמוד לימין בנין ארץ־ישראל. ביזמתו נוסדה בוינה „חברת יישוב א״י" שהפעילה מאות יהודים חרדים למען בנין הארץ, ושיכנעה את טובי היהדות הדתית ובתוכם גם את האדמו״רים שנמלטו לוינה עם האדמו״ר מצ׳ורטקוב בראש. החברה אספה גם סכומים ניכרים למען בנין הארץ, הקימה חוות הכשרה ובית מלאכה לצעירי המזרחי בוינה. הוא עצמו שלח שמה את בניו להכשרה. לא נרתע משינוי יחסם של אי־אלה אדמו״רים, שפרשו יחד עם האדמו״ר מצ׳ורטקוב, מהועד, אלא המשיך בפעולתו ההסברתית והמעשית. אוהב ישראל היה ללא גבול, וכל שאיפתו היתה — אחווה ואחדות בתוך העם. לא סבל את הרעשנות המליצתית של חוגים חרדים מסוימים, שהיו מאיימים מיד בפילוג ובפירוד.

בקונגרס הציוני הי״ב בקארלסבאד (1921) כאשר לא נתקבלה ההצהרה הסיסמתית של „המזרחי" — „ארץ־ישראל לעם ישראל עפ״י תורת ישראל" וציריו בהשפעת אגפו הקיצוני דנו על עזיבת הקונגרס, יצא ר׳ חיים שפירא נגד כל פילוג והתבדלות. לפי דעתו, נוכח המצב הקשה בו נמצא עם ישראל, ברגע שהיהודים זכו לאפשרות לבנות את מולדתם, יהיה זה פשע לפורר את התנועה הציונית ולהחליט על יציאת „המזרחי" מההסתדרות הציונית. דבריו השפיעו וצירי „המזרחי" חזרו לאולם הקונגרס.

בשנת 1922 עלה הוא עם בני משפחתו לארץ־ישראל. בניו ונכדיו נכנסו לשורות הבונים את המולדת. בשנת 1924 נפטר בירושלים.

דמות, שהטביעה חותם מיוחד על התפתחות הרעיון הלאומי בדרוהוביץ היה ד״ר ליאון רייך. נולד בשנת 1879 בדרוהוביץ, שם קיבל את חינוכו היסודי וסיים את למודי

הגמנסיה. אח״כ למד משפטים בלבוב והוסמך לד״ר למשפטים. בגימנסיה אירגן אגודה ציונית של תלמידים, ובהיותו תלמיד הכתה השמינית פירסם מאמרים בעתונות הציונית. בזמן למודיו באוניברסיטה הלבובית היה פעיל בחוגי הסטודנטים, השתתף בכתבי־העת „מוריה״, „ווסכוד״, סייר בערי גליציה ונתפרסם כאחד הנואמים המקובלים ביותר על הקהל.

עוד לפני גמר למודיו האוניברסיטאיים נמנה על הצמרת שבתנועה הציונית בגליציה. בשנים 1904—1907 למד בבית המדרש ללמודים פוליטיים בפריז, ערך את ה„אלמאנך״ בשפה הפולנית.

בשנת 1907 לקח חלק פעיל בבחירות לפרלמנט האוסטרי. ב־1907—1912 היה מעורכי ה„ווסכוד״ וחבר הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בגליציה. הוא פרסם מאמרים ומחקרים על בעיות ציוניות ב„ווסכוד״, „מוריה״, „וועלט״, „יודישע צייטוג״, ו„טאגבלאט״. בשנת 1911 הועמד בבחירות לפרלמנט האוסטרי במחוז סטרי־קאלוש נגד המועמד של פ.פ.ס., מוראצ׳בסקי, ונכשל.

בשנת 1908 ביקר בארץ־ישראל. משנת 1907 אנו רואים אותו משתתף בקונגרסים הציוניים ומייצג את ציוני גליציה בועד הפועל הגדול. ב־1918 נבחר יחד עם ד״ר רינגל לנשיאות ההסתדרות הציונית בגליציה. אחרי מלחמת העולם הראשונה ארגן את הועד הלאומי היהודי בלבוב, נאסר ע״י הפולנים והוחזק במחנה עצורים עד דצמבר 1918, שוחרר בהשתדלות השגרירות האנגלית בורשה. ב־1919—1920 היה נציג יהודי גליציה המזרחית בועידת השלום בפריס, חבר „ועד משלחות״ וסגן יושב ראש שלו. בשנות 1922—1929 היה ציר לסיים הפולני. מראשי הקלוב היהודי, ניהל משא ומתן בענין הסכם עם ממשלת פולין להסדרת הבעיה היהודית בפולין. על רקע זה בא במאבק קשה עם יצחק גרינבוים. הרוב בקלוב היהודי תמך בד״ר רייך והוא נבחר יחד עם הציר הארטגלס ליו״ר הקלוב. בסתו 1929 נפטר בלבוב. עצמותיו הועברו למקום מנוחתם בתל־אביב. ד״ר רייך היה אחד המנהיגים הכשרוניים ביותר של היהדות הגליצאית ומלא תפקידים חשובים גם בתנועה הציונית העולמית.

*

יהדות דרוהוביץ הוציאה מתוכה במחצית המאה הי״ט ובראשית המאה העשרים גם מספר אישים שתרמו תרומה תרבותית בת ערכים בשטח האמנות, הספרות והמדעים.

בחבר הציירים שמוצאם מדרוהוביץ, תופסת מקום מיוחד משפחת גוטליב, שנתנה ארבעה ציירים והם מאוריצי (מאיר), ליאופולד, מארטין, פיליף, שירשו את הכשרונות לאומנות מאמם.

מחצבת משפחת גוטליב היא בדרוהוביץ. הראשון שידוע לנו הוא אבי־סבם ר׳ בעריש, שהיה סוחר עצים בדרוהוביץ והביא את סחורותיו ברפסודות על הוויסלא לדאנציג. הוא היה למדן. גם סבם מאיר היה יהודי בקי בתורה. אביהם יצחק היה כבר נמנה על דור המשכילים ואחיו בריש* עמד שנים מספר בראש הקהלה. אביהם היה בין ראשוני תעשייני נפט וניהל עסקים נרחבים. אמם היתה מבית טילאֶרמן. ליצחק גוטליב היו עשרה ילדים, חמישה בנים מוריצי (מאיר) ליאופולד, מרטין, פיליף וסטניסלב שהיה עורך דין וחמש בנות, מהן ידועים רק השמות של שתים — רוזה** ואנא.

מאוריצי (נולד בדרוהוביץ ב־21 בפברואר 1856, נפטר ב־17 ביולי 1879 בקראקא) הצטיין כבר בילדותו בכשרו־נותיו הציוריים. בגמנסיה הציע מורה הציור לאביו לשלוח את בנו ללבוב להשתלמות הואיל והוא מבטיח גדולות כצייר. בגיל של 13 שנה בא לבובה, למד בגמנסיה הגרמנית וציור למד אצל הצייר הפולני מיכאל גודלבסקי. כעבור זמן קצר הורחק מהגמנסיה בגלל ציור קריקטורה של מורה. מאז למד כאקסטרניסט ועמד בבחינות בגמנסיה בסטרי. בשנת 1872 הביא אותו אביו לוינה, שם נתקבל כתלמיד לאקדמית ציור. בוינה התענין בו נשיא הקהלה המדינאי הידוע ד״ר איגנאץ קוראנדא שעזר לו גם בשנים הבאות. לאחר שראה פעם בתערוכת תמונות בוינה את תמונתו של מאטייקו „רייטאן״ הושפע ממנו וכל שאיפתו היתה להשתלם בהדרכתו. אחרי מאבק קשה עם אביו, שראה בוינה את שיא התרבות והאמנות, עבר לקרקא.

בקרקא בבית האולפנא לציור בהנהלתו של יאן מאטייקו הושפע גוטליב מכיוונו ההיסטורי והרגיש את עצמו מאושר שהגיע לידי אמן גדול כמו מאטייקו. אולם לא זמן רב נמשך סיפוקו הנפשי. הוא היהודי שרצה ליצור בעזרת האמנות גשר יעיל בין היהודים והפולנים, ואף על פי שלא שלט יפה בשפה הפולנית חשב שהוא פולני בכל נפשו ולבו ושיוכל ליצור יצירות־ציור בתימ־טיקה ההיסטוריה הפולנית. הוא אוכזב לגמרי מיחס העוין של חבריו, שהשפילוהו בגלל היותו יהודי, מבלי שמורו מאטייקו היה מגן עליו. עקב סכסוכים אלה חזר לוינה והמשיך בלמודיו אצל פרופסור ווארצינגר, אולם נשאר ביצירתו האמנותית תלמידו של מאטייקו.

* בנו היה ממשכילי דרוהוביץ, היה גם בעל כשרונות ציור, ביחוד בשטח קריקטורות, בתו חנה היתה נשואה לד״ר סאֶלזי רוזנוויזר.

** היתה נשואה לצייר הפולני מיאֶציסלאֶב יאקימוביץ.

גם בוינה לא מצא את סיפוקו האמנותי. אחרי ביקור בדרוהוביץ בשנת 1875, שם צייר מספר פורטרטים של משפחות שונות, עבר למינכן. האקדמיה לציור במינכן בהנהלתו של קארל פון פילאטי שהצטיין בתמונותיו משטח ההיסטוריה והקים אסכולה גדולה של ציירי היס־טוריה, היתה בשנים אלו אחת האקדמיות המפורסמות ביותר באירופה. במינכן הניח גוטליב למעשה את היסוד העיקרי ליצירתו הבאה. במינכן יצר את תמונותיו הידועות „אחשור" שהוא אוטופורטרט שלו, „שיילוק ויסיקה" „השיכור" שמושפע במידה רבה מרמברנדט.

בשנת 1876 עבד גוטליב בעיר מולדתו דרוהוביץ והיה כולו שקוע ביצירתו. פה צייר 15 פורטרטים של קרוביו והקו האופייני שבהם הדקות שבתאור הדמויות וגיוון התאמת הצבעים.

בשנת 1877 נתקבלה תמונתו „שיילוק ויסיקה" בתע־רוכה ההיסטורית בוינה ע"י הבקרת באהדה והכרה רבה. 1877—1878 יוצר הוא בוינה את תמונותיו „אוריאל אקוסטא ויהודית", „הזקנה", „שולמית", פורטרט של ד"ר איגנאץ קוראנדא. בשנים אלו הכיר בחורה לבובית לאורא והתאהב בה, כתב לה מכתבים מלאי געגועים, בקש ממנה שתבוא לדרוהוביץ, שם תערך חתונתם. אהבה זו נמשכה חדשים רבים ובסוף נסוגה לאורה והחזירה לו את מכתביו. אכזבה זו זעזעה אותו לזמן ממושך.

בשנים 1877—1878 צייר פורטרטים רבים, ביניהם של המדינאי היהודי בהונגריה מוריץ וואהרמן וצירי הפרלמנט ההונגרי, צייר גם בשביל הוצאות ספרים איל־סטרציות לספרים שונים. החיים במינכן נמאסו עליו בגלל היחס האנטי־יהודי והוא עבר שוב לוינה. פה צייר את תמונותיו הידועות: „ישו בין דייגי כפר נחום" ו„יהודים מתפללים". בתמונה השניה הנציח את זכרונות נעוריו בדרוהוביץ. הנושא הוא בית־הכנסת הדרוהוביצי. רוב הדמויות הם בני דרוהוביץ והיהודי העומד נשען על עמוד הבמה הוא גוטליב עצמו.

אחרי שגמר תמונות אלו החליט לצאת לרומא. ד"ר קוראנדא השיג בשבילו סטיפנדיה בסך 500 גולדן. לפני נסיעתו מבלה הוא את חופשתו בדרוהוביץ ובטרוסקאביץ, ומצייר פורטרטים של אביו, אחותו אנא, הרוזן וולאדיסלאו טארנובסקי ואחרים. בתקופה זו ירד אביו מנכסיו, ביתם נשרף וגוטליב במצוקתו פנה אל הקהילה הדרוהוביצאית בבקשה לאשר לו הלוואה בסך 500 גולדן. לבקשתו קבל מאת הנהלת הקהילה תשובה ש„מתפקידה של הקהילה להעדיף לתמוך בגודר ולא בצייר". במצב זה עזר לו שוב ד"ר קוראנדא ונסיעתו לאיטליה אופשרה.

באיטליה עבד במרץ ביחוד על נושאים מוקדשים לישו הנוצרי, פה צייר גם את „יענקיל" מ„פאן טאדא־אוש". הוא נחל סיפוק גדול בהזדמנות החגיגה שציירים הפולנים ערכו לכבודו של יאן מאטייקו שביקר בסוף 1878 ברומא. בארוחה זו הרים הצייר הפולני בולסלב לאשצינסקי על נס את יצירתו של היהודי גוטליב שהוכיח כי גם יהודים יכולים לתרום תרומה לפירסום שמה הטוב של פולין בחו"ל. בתשובתו הדגיש גוטליב ששאיפתו לחסל את השנאה לגבי היהודים הסובלים ולהקים שלום בין הפולנים והיהודים, כי תולדות שני העמים האלה הן קורות מצוקות. לפי הזמנתו של מאטייקו, שהציע לו לצייר תמונה של קאזימיר הגדול במעמד מתן זכויות ליהודי פולין, נסע גוטליב לקרקא — לא לזמן רב; ביולי 1879 הצטנן וחלה בדלקת־גרון ולמרות הניתוח המוצלח נפטר ב־17 ביולי 1879.

הקו האופייני ביצירתו האמנותית היתה הדגשת הנקודה היהודית, ולכן בחר גם בנושאים יהודיים. שאיפתו היתה לפייס את הפולנים והיהודים וזה מתוך ההשקפה, כי תולדות שני העמים מלאות תלאות וסבל רב. למרות שאיפתו זו לא הצליח לשכנע את טובי הפולנים להסתלק מכל משפט קדום לגבי היהודים.

גם אחיו מארטין, פיליפ וליאופולד התמסרו לציור.

מארטין נולד בדרוהוביץ בשנת 1867 ונפטר בוינה 1931. התענין גם בנושאים יהודיים. צייר שתי תמונות „שרפת בית הכנסת", „אשה מדליקה נרות שבת" ודמויות של יהודים וינאים. התמונה הידועה ביותר היא: „יאן קוחא־נובסקי (המשורר הפולני המפורסם) על יד גוית בתו אורשולא". את רוב זמנו הקדיש להעתקת תמונותיו של אחיו מוריץ.

פיליפ שנולד בדרוהוביץ בשנת 1870 למד ציור באקדמיה במינכן ומשם היגר לאמריקה ומני אז נעלם.

אחר היה אחיו ליאופולד שגם הוא היה מגדולי הציירים היהודים. הוא נולד כבר אחרי פטירתו של מוריץ בשנת 1883 בדרוהוביץ ונפטר בשנת 1934 בפריס. הוא למד לפני מלחמת העולם הראשונה בפריס, חי זמן ממושך בטולידו ואח"כ בארץ־ישראל כמורה בבית הספר „בצלאל". בימי מלחמת העולם הראשונה התגייס ללגיון הפולני באוסטריה, התפרסם כצייר פורטרטים. היצירות הידועות שלו בשטח זה הן הפורטרטים של אמו, ט. דוביה (Daubier) א. סלמון, וולאדיסלב ריימונט, סטפן ז'רומסקי, יאן קאספרוביץ', ג. פסקין, שלום אַש, א. נוימן, יוזף פילסוד־סקי ועוד.

מתמונותיו על נושאים יהודיים ידועים „הלויה", „תשעה באב", „תשליך".

בשטח השרטוט והגרפיקה הצטיין במקוריותו האופיי־

נית אפרים משה לילין, גם הוא יליד דרוהוביץ (1874—1925).

אחרי גמר לימודיו בוינה ומינכן היה ממשתתפיו הראשונים של כתב־העת לספרות ואמנות „יוגענד", „זידדייטשער פאָסטילון". אחרי שנים אחדות עבר לברלין וצייר את חיבורו של הסופר פרייהר פון מינכהאוזן „יהודה", את שירי רוזנפלד „לידער דעס געטא" ושיא יצירתו האמנותית הם שרטוטיו לתנ"ך.

יליד דרוהוביץ היה המלומד בעל שם עולמי בשטח חקר השפות הקלסיות, פרופסור ד"ר ליאון שטרנבאך (1864), נכדו של יהושע שטרנבאך מראשי היהדות בדרוהוביץ בסוף המאה הי"ט ובראשית המאה הנוכחית. שטרנבאך למד בלשנות קלסית בוינה ובלייפציג. בגיל של 25 שנים נתמנה ב־1889 למרצה באוניברסיטה הלבובית ובשנת 1892 לפרופסור באוניברסיטה בקרקא. שטח עבודתו המחקרית מקיף בעיקר את הספרות היוונית החל מהומרוס עד אחרוני הביצנטיים. מחיבוריו הראשיים יש להזכיר את האנתולוגיה היוונית, הוצאת סיפורי אזוף ומחקריו הביצנטיים על יסוד נוסחאות וכתבי יד בלתי ידועים וכן על המקורות היווניים של ורגיליוס, ועל אריסטופנס.

ד"ר שטרנבאך היה חבר באקדמיה למדעים בקרקא ושנים רבות מלא גם תפקיד של מרצה לעניני החינוך. בתור שכזה התנגד ללימוד השפה העברית במסגרת לימודי הדת בבתי הספר התיכוניים. לפי השקפתו היה מתבולל קיצוני והתנגד לציונות התנגדות חריפה ועויינת.

בשטח הספרות יש להזכיר את ד"ר הרמן שטרנבאך. נולד בדרוהוביץ בשנת 1880, ואחרי גמר לימודיו באוני־ברסיטה הלבובית והוינאית היה עד 1935 מורה בגימנסיה בסאמבור ואח"כ בלבוב. ד"ר שטרנבאך הוא משורר ופרסם כרך שירים בשנת 1904 בשם "Dunkle Stunden". אח"כ Ein Erntelied der Liebe und des Lebens (1906), Wenn die Schakale feiern (1917), Sommerfeier (1918), Aram der Mensch (1952), Tag der Mutter (1929).

שטרנבאך תרגם לגרמנית אלגיות של פרופרטיוס וטיבולוס, וכן אפיגרמות של מרטיאליס ושיריו של קאטולוס. הוא היה יהודי לאומי ופרסם מאמרים בעניני ספרות בכתבי עת ובעתונות הציונית. נפטר בימי מלחמת העולם השניה.

*

בשנים 1901—1914 היתה דרוהוביץ מרכז תעשיתי ומסחרי חשוב, בו מלאו היהודים שמספרם עלה בשנת 1910 ל־15.313 (44.2%) נפש תפקידים רבי ערך. מבחינה תרבותית גרמה התנועה הציונית לתסיסה בחיי היהודים. הוקמו קורסים ללימוד השפה העברית ובשנת 1908 נוסד בית ספר עברי שהתרחב והשתכלל בשנים 1909—1914 בהנהלתם של המורים העבריים נפתלי זיגלבוים וקראמרוב. התנועה הלאומית הקיפה חוגים רבים מבין האינטליגנציה, הפקידים והסוחרים. בקרב מעמד העובדים התבלטה פעולת מפלגת פועלי ציון ובראשם ד"ר מקס רוזנפלד וד"ר ז. ברחש. בכל החיים הציבוריים הורגשה התחדשות רוחנית תודות לפעילות האינטליגנציה הציונית ובראשה ד"ר חיים טרטקובר, ד"ר זילברשיין, ד"ר לוסטיג, ד"ר דרימר, ד"ר זוסמן ומספר עורכי דין ורופאים צעירים.

כל זה הופסק בסוף יולי 1914.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה פלשו הרוסים לדרוהוביץ. סבל התושבים היהודים היה קשה כביתר המקו־מות שנכבשו בידי הרוסים. ביחוד סבלו מהקוזקים שהרגו מספר יהודים. שנים רבות היתה זכורה הריגתו של ראובן הופנר בשעה שהגן על אשתו אשר קוזקים ניסו לאנסה [89]. השלטונות הרוסים חסלו את הקהלה היהודית, רכוש היהודים החרם וכל הסחורות בחנויות היהודים נשדדו. יהודים קשישים וחולים נסחבו בלי רחמים לעבודות קשות ולניקוי רחובות. הפקידות והקצונה התיחסו ליהודים באיבה ובאכזריות ממש. ימים קשים עברו על העיר, בעיקר בזמן הקרבות העזים בין צבאות אוסטריה ורוסיה, בחודשים מאי־יוני 1915, מספר רב של בתים בטבורה של העיר הופצצו ונהרסו כליל. ב־3 ביוני 1915 הוכרחו הרוסים לסגת עד גדות הדנִיֶסטר והאוסטרים כבשו חזרה את דרוהוביץ וסביבתה. לאט לאט חזרו חיי העיר למסלולם. העבודה בבתי החרושת ובמכרות הנפט חודשה, משרדי הממשלה, הבנקים, משרדי מפעלי התעשיות חזרו, וכראש העיר הועמד קומיסר ממשלתי ריימונד יארוש ולעזרתו האסאָסור שטייאַרמן. ועד ההצלה היהודי שבלבוב הקים בדרוהוביץ סניף שהשתדל, ע"י הקמת מוסדות סעד ועזרה להקל על יהודים אשר בתיהם ומגוריהם נהרסו במלחמה. הונחו גם יסודות לשיקום המשפחות. לאט לאט חזרו גם התושבים היהודים שנמלטו למדינות אוסטריה הפנימית והיה נדמה שהחיים חזרו באמת למסלולם הרגיל, — אולם לא היה זה לזמן ממושך.

עם סיום מלחמת העולם והתפוררות המונרכיה ההבס־בורגית התחילה תקופה קשה בחיי היהודים בגליציה המזרחית. יסוד הרפובליקה האוקראינית המערבית והמל־חמה הפולנית־האוקראינית הביאו על יהודי דרוהוביץ סבל רב.

בראשית נדמה היה כי האוקראינים יתיחסו לאוכלוסיה היהודית בצדק וביושר. ואמנם בימים הראשונים ניתנה ליהודים האפשרות להקים מוסדות לאומיים. במקום הקהלה

הנשנה הוקמה מועצה לאומית במסגרת הארגון הארצי, עם המועצה הלאומית העליונה — ועד לאומי — בסטניסלבוב בראש.

ב־18—20 בדצמבר 1918 התקיים הכינוס הראשון של המועצות הלאומיות ובו השתתפו גם נציגי דרוהוביץ. על יסוד החלטות הכינוס התחילה בכל הערים פעולה נמרצת בכל שטחי החיים הצבוריים היהודיים ביחוד בשטח החינוך. אולם מבחינה זו נתקלה המועצה הלאומית בדרוהוביץ בקשיים גדולים. בפברואר 1919 הודיעה המועצה לועד הלאומי בסטניסלבוב שהנהלת הגימנסיה בדרוהוביץ שוללת כל זכות מצד היהודים לבצע את החלטות הכינוס בשטח רשת החינוך בטענה שאין היהודים זכאים ליהנות מאיזו שהיא אוטונומיה לאומית־תרבותית. מנהל הגמנסיה דרש אפילו שלימוד הדת היהודית יינתן בשפה האוקראינית, ומפקח על רשת החינוך הכללי במחוז דרוהוביץ התנגד לקבלת מורים לשפה העברית בבתי הספר היסודיים על חשבון הממלכה כפי שהובטח ע״י הממשלה המרכזית. לא הועילו הפניות אל השלטונות כי כל עיר ועיר היתה ממלכה לעצמה ולא צייתה להוראות הממשלה המרכזית.

גם מבחינה כלכלית השתרר בקרב האוכלוסיה היהודית חוסר פרנסה ועבודה. השלטונות עשו הכל כדי להרוס את המסחר והמלאכה היהודיים. הפועלים היו מחוסרי עבודה. ע״י הלאמת מכרות הנפט הורחקו היהודים לחלוטין מענף כלכלי זה.

המועצה הלאומית בדרוהוביץ דאגה להקל על תושביה את המצוקה הכלכלית. היא הקימה מוסדות סעד והשתדלה ליצור אפשרויות של תעסוקה. במאי 1919 התקיימו בדרוהוביץ הבחירות הראשונות למועצה הלאומית המקומית. נבחרו 50 חברים, מהם 30 ציונים ו„מזרחי". 20 מאנדטים נפלו בחלקם של פועלי ציון, חרדים ובעלי מלאכה.

במאי 1919 קרו התנפלויות רבות של חיילים אוקראינים על חנויות ודירות היהודים מלוות גזל ושוד. בהתקרב קווי החזית לדרוהוביץ הורע עוד יותר מצב התושבים היהודים.

ביוני נכבשה העיר ע״י צבאות פולין, ויהודי דרוהוביץ הלכו לקראת זמנים קשים שהחלו בשביל יהודי גליציה המזרחית בראשיתו של השלטון הפולני.

הערות

1. Dr. Ignacy Schipper : Studya nad stosunkami gospodarczymi Żydów w Polsce podczas średniowiecza. Lwów 1911 p. 154.

2. Detco Judaeus tenetur (civitati) 19 marc. pol super quibus recepit quitationem regalem (Prohaska : Materiały archiwalne Nr. 52 rok 1425. — I. Schipper l. c. p. 136.

3. נדפס ב:
Mathias Bersohn : Dyplomatarjusz dotyczący Żydów w dawnej Polsce (1388—1782) Warszawa 1911 Nr. 85. p. 67—68.

3א. Z Archiwum Drohobycza, Zbiór przywilejów, aktów, dekretów granicznych, lustracyj, memorjałów itp. Wydał prof. Feliks Gątkiewicz, Drohobycz 1906. Nr. XLI p. 122—124.

3ב. Z Archiwum Drohobycza Nr. XLVI p. 131—134.
וזו לשון הפריבילגיה בנ־גע ליהודים:
"Item ut nemo iudeorum audeat tam in oppido nostro Drohobicensi, quan etiam extra oppidum permanere, nec arendas suscipere neque etiam mercantias quasi contrahere seu vendere aut emere, excepto tamen tempore nundinarum, si vero aliquis iudaeorum advena seu hospes in oppidum aliunde advenerit, post decursum trium dierum tenebitur exinde discedere sub poena mille marcarum, concivis vero, qui illum in domo sua celaverit ac proconsuli et consulibus eum non revellaverit luet poenam centum marcarum, cuius medietas pro fisco nostro, altera vero consulatin ad reparationem eiusdem oppidi harum, quas manu nostra subscripsimus et sigillum regni nostri appendi iussimus testimonio literarum" 20.III.1578.

3ב/1. Akta grodzkie i ziemskie t. XX p. 89.

3ג. Aleksander Kuczera Samborszczyzna (1935) str. 305

3ד. Z Archiwum Nr. LXXVI
פרט החוב הזה היתה חייבת העיריה ליצחק ודוד יוסייוביץ 4500 זה. יצחק יוסוביץ שהיה חתנו של אהרן יוזפוביץ תבע גם את החוב הישן של העיריה ודרש מועדת הלוסטראטורים, שבאה לדרוהוביץ ב־1681.30.9 להורות לעיר לשלם לו את החוב. הועדה החליטה, כי על העיר לסלק את כל החובות ליהודים מהכנסות העיר ולא מדמי החכירות.
(Nr. LXXX p. 250—253)

3ה. ר' יוסף סגל חריף, בנו של הרב מפולנאה ר' משה בן שלמה סגל חריף, היה חתנו של הגאון ר' משה אריה יהודה ליב אבד"ק פשמישל, הנודע בשמו ר' ליב חסיד. בנו ר' יקותיאל זלמן, הרב בדרוהוביץ, הוא אביו של משה מאיר הלוי אבד"ק דוברומיל, חותנו של ר' נתן, בנו השלישי של הגאון בעל „פני יהושע".
שלמה בן יצחק אברהם חריף מפשמישל, תלמידו של ר' יהושע פאלק (בעל הסמ"ע), היה רב בפולנאה ובלבוב, נפטר בשנת 1638.

שלמה

1. יצחק סגל, חתנו של המהרש״א, רב ברימנוב

2. משה, רב בפולנאה וראש הישיבה בלבוב, חתן ר׳ נתן־נטע כהנא, אבד״ק אוסטרהא.

יוסף, רב בפשמישל, נפטר 1702.

ר׳ יקותיאל זלמן, רב בדרוהוביץ, היה חתנו של ר׳ מרדכי אבד״ק בריסק, בעמח״ס „מים עמוקים״.

1. מרדכי אבד״ק דוברומיל
2. שמחה אבד״ק (?)
3. יעקב אבד״ק פולנאה
4. נטע אבד״ק אלעסקו
5. יעקב יצחק 1762—1700

בנו ר׳ יעקב יצחק (1762—1700) הוא מחותנו של ר׳ יונתן אייבשיץ. היה רב בדוקלא. במחלוקת של עמדין—אייבשיץ היה ממצדדיו של עמדין ואח״כ הצטרף לאייבשיץ והכריז חרם על מתנגדיו (1754). בשנים 1759—1756 היה רב בצילץ ובשנים 1762—1759 היה רב בפרשבורג. הוא בעמח״ס „אמרי רברני״ על 3 הבבות. ידוע בשמו ר׳ איצקל דוקלער.

13. בשנת 1729 בא הרב ישראל הרשקוביץ לפרנקפורט ד/א והכיר פה תלמיד־רפואה יצחק רעביץ בנו של הרב בעמח״ס „כתר יוסף״. הוא נולד בברלין, היה למדן גדול. ב־1732 הוסמך לד״ר לרפואה. הרב ישראל ערך אתו תנאים כי ישא את בתו לאשתו. הבטיח לו נדוניה במזומן בסך 4000 ז״ה, 2 בתים בקאמינץ פודולסקי בשווי של 12000 ז״ה, בית אחד בדרוהוביץ בשווי של 3000 ז״ה, תכשיטים וכן מכתב של הוויבודזינה מלובלין, בו הובטחה לו הכנסה שנתית בסך 8000 ז״ה, הרופא שלח את אחיו לקאמינץ לבדוק את נכונות הבטחותיו. בבואו לקאמינץ הראה לו הרב את בתו, אולם אח״כ נודע לו שזו היתה בחורה אחרת ולא בתו. הרב שלח אל הרופא 2 יהודים מדרוהוביץ להביא אותו לקאמינץ. אולם בדרך לקחו ממנו את ארגזו עם כל רכושו וגם הדיפלומה שלו ושלחו הכל לדרוהוביץ. אותו הביאו לקאמינץ. כשלא הסכים להתחתן עם בתו נאסר והוחזק בבית הכלא 8 חדשים עד שהסכים להתחתן. זמן קצר היה רופא בקאמינץ ומשם עבר לברודי, שם היה רופא עד מותו בשנת 1775.
מלבד שירותו כרופא בברודי היה גם מחוייב לתת פעם בשבוע שיעור בתלמוד. בנו משה היה ג״כ רופא ידוע בברודי. עליו ראה: כתב יד מס׳ 36 ; ד״ר נ. מ. גלבר, תולדות יהודי ברודי עמ׳ 98—99, 175.

3ז. M. Bersohn : Dyplomatarjusz p. 169 Nr. 300 p. 181

3ח. ישראל היילפרן: פנקס ועד ארבע ארצות עמ׳ 400.

3ט. Z Archiwum Nr. LXXXII p. 257

3י. Nr. LXXXV p. 262—263
LXXXVI p. 264—265, LXXXVII p. 265—266

4. ההיתר של המלך זיגמונד אוגוסט להחכיר לו את הפרופינציה נדפס ב:
M. Bersohn : Dyplomatarjusz Nr. 85 p. 67—68

5. זכרונות ר׳ דוב מבוליחוב (תפ״ג—תקס״ה), י״ל ע״י ד״ר מ. וישניצר, ברלין, 1922, עמ׳ 53.

6. הונגארים.

7. מטבע אוסטרי = 20 קרייצר של כסף.

8. הונגריה.

9. זלמן וולפוביץ, שעליו עוד ידובר.

9א. בפנקס הקהלה נמצאת רשימת בעלי־המקומות בבית־הכנסת משנת 1680 שהיא ע״ד מהשנים הקודמות (Jakob Wikler : Z dziejów Żydów w Drohobyczu p. 27 n. 4)

(עבודת גמר אצל פרופ. ד״ר מאיר בלבן, כתב־יד מספר 36 בארכיון המכון ההיסטורי היהודי בורשה).

9ב. Gątkiewicz : Z Archiwum m. Drohobycza Nr. LXXVII p. 242

9ג. Gątkiewicz : Nr. LXXXII p. 257

9ד. כתב־יד 36 ע׳ 30.

10. Dr. I. Schipper : Beiträge zur Geschichte der partiellen Judentage in Polen M. G. W. J. 1912 p. 467

11. Dr. M. Balaban : Z zagadnień ustrojowych Żydostwa polskiego. Lwów 1932 p. 23

11א. בתעודות המשפט נקבע כלהלן:
"Zelman Wolfowicz, kuśnierz z ubogiej i podłej kondycji urodzony"

12. Franciszek Zych : Zelman Wolfowicz, Lwów 1890 p. 7 Dr. M. Balaban: Z historji Żydów w Polsce (1920) p. 120—146

12א. פנקס דרוהוביץ ע׳ 136 בכתב־יד 36.

12ב. ישראל היילפרין: פנקס ועד ארבע ארצות, ירושלים תש״ה ע׳ 511, סי׳ תתקפ״ח.

12ג. Dr. M. Balaban : l. c. p. 132—135

13. Dr. M. Balaban : l. c. p. 140

14. נדפס ב: Dr. Zych l. c. p. 20—21

14א. כתב־יד 36 ע׳ 43.

15. ד״ר יצחק שיפר: פינאנציעלער חורבן פון דער יודישער אויטאנאמיע אין אלט פוילען. ב„עקאנאמישע שריפטען, איווא, ווילנע 1932, כרך II עמ׳ 18.

16. בזמן ביקורי בדרוהוביץ בשנת 1931 עיינתי בפנקס הקהלה שהיה בידי נשיא הקהלה ידידי ד״ר טאננבוים ז״ל ועשיתי לי משם רשימות־מספר.

16א. Gątkiewicz : Nr. XCVI p. 289—291

16ב. Kleczynski-Kluczycki, Liczba głów żydowskich w Koronie w r. 1765. Kraków 1898 p. 11

17. בספר „שבחי בעש״ט״ (הוצאת ש. א. הורודצקי, ברלין תרפ״ב עמ׳ נב—נג) ובשאר ספרי ספורי צדיקים (דברים ערבים א׳, כ״ט, מעשיות ומאמרים יקרים בשם „נתיב מצוותי״ מסופר על נפלאות ממנו. — עליו ראה שם הגדולים החדש, ווארשה 1879 עמ׳ 68—69. — אריה ליבוש ביבר: ספר מזכרת לגדולי אוסטרהא, ברדיטשוב 1907 עמ׳ 148—149 ; ר׳ יוסף לעווישטיין, דור דור ודורשיו דף ל״ה ; רמ״ח קליינמן: זכרון לראשונים, פיעטרקוב תרל״ב עמ׳ 9 ; ד״ר ש. א. הורודצקי: החסידים והחסידות, ברלין תרפ״ג כרך I עמ׳ 20, כרך IV עמ׳ קי״ב.

18. היו לו 5 בנים: ר׳ יוסף מיאנופולי, ר׳ מרדכי מקרמניץ, ר׳ יצחק מראדויץ, ר׳ משה מזוואהיל ור׳ בנימין וואלף מזבאראז.

19. ציין עליו של ש. אברמסון בספר: רבי שמואל הנגיד בן קהלת, תל־אביב תשי״ג עמ׳ 301—320 ; אברהם יערי: שלוחי ארץ־ישראל לדורותיהם, ירושלים עמ׳ 627—629 ; ביבר גדול, אוסטרהא עמ׳ 222.

20. ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה
A. M. d. J. Galizien Protokolle 1776, April, Nr. 91

21. A. M. d. J. Protokolle, 1773, Dezember, Nr. 32 1776, Februar Nr. 160, 177, 180

22. Dr. A. J. Brawer: Galizien wie es an Oesterreich kam, Wien 1900, p. 73

22א. Protokolle, 1780, April, Nr. 12

23. A. M. d. J. Protokolle 1783, Oktober 22

24. Protokolle 1783, Oktober 16; 1783, Dezember Nr. 91

24א. **אבא זלמנוביץ התקשר עם חבר המועצה באזיל, שמלובסקי ועל שמו קיבל את חכירת מס־משקאות.**

24ב. Protokolle, 1784, November, Nr. 99

25. A. M. d. J. Protokolle Galizien 1786, Dezember acta Nr. 78; 1787, Juni, Nr. 83

26. A. M. d. J. Protokolle Galizien 1783 Dezember, Nr. 32. Acta Nr. 22

27. Protokolle 1781 November, Nr. 21

28. **בעד הוצאותיו בימי שתדלנותו בפולין הגיעו לו מהקהלה 750 פלורין, ששולמו לו בשנת 1786 מרבית הסך 3573 פלורין שהקהלה קיבלה חזרה בעד מס־המשקאות**
(Prot. 1786 Mai, Nr. 152)

29. A. M. d. J. Protokolle 1784, November, Nr. 101, 111, 149

A. M. d. J. Galizien IV T. ad Nr. 201 ex Juni 30, 1804
Protokolle Galizien 1774, Msi, Nr. 47

30. ר׳ מאמרי: סטאטיסטיק פון די יידן אין פוילען, ב„איווא״ **שריפטען פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק, כ׳ | עמ׳ 188**

30א. IV T. 11 Carton 2580, 201 ex Juni 1804, 1089/739

30ב. באותה תקופה הקימו השלטונות האוסטריים במספר מחוזות בגליציה ישובים של מתישבים גרמניים, שהובאו מגרמניה ומבוהמיה הגרמנית. במחוז דרוהוביץ הוקמו עוד בשנת 1783 מושבות גרמניות; קעניגסאו (Konigsau), ניידורוף.
בשנת 1784 גאססענדארף; בשנת 1785 יוזעפסבערג; זומעראו־לעטניא, אוגארטסבערג.
לפני 1812 דוברוהוסטוב, בשנים 1833/1834 קורוסט (Korost).

31. A. M. d. J. IV T. 11 Carton 2658 (1786—1792) ad Nr. 77 ex Dezember 1802 Nr. 7260 ex 1801

32. A. M. d. J. IV 2 ad. Carton 2580 (1792—1804)

33. A. M. d. J. IV T. 11 Carton, 2658 (1786—1792);
באותו זמן שימשו כמורים במחוז סמבור: בטורקה — הרש לוינסקי עם משכורת שנתית של 200 פלורין; בקומארנו — מנדל אנגשטיין, 200 פלורין. בסמבור: משה וייסבאך, 200 פלורין.

34. A. M. d. J. IV T. 11 Carton 2658, Nr. 6 ez Januario 1794

35. IV T. 11 Carton 2580, Nr. 2576 ex November 1793,

35א. A. M. d. J. Protokolle 1793 Mai, Nr. 54, 1796 Juni, Nr. 132, November Nr. 100, 235

35ב. A. M. d. J. Galizien Protokolle 1793 Juni, Nr. 132, November. Nr. 100, 235

36. 1793 Maerz 119 Acta. Nr. 22

37. A. M. d. J. IV T. 2, 2605, 10583/517, 114 ex April 1822

38. A. M. d. J. IV T. 11b, 2663, 4 Januar 1820
בשנת 1820 הוטל על 22.815 משפחות יהודיות (מ־44.929 משפחות) לשלם: מס בשר בסך 659.525 פלורין ו־18 קרייצר, מס־נרות 326.467 פלורין — בס״ה 985.992 פלורין, 24 קרייצר. מסים אחרים 274.007 פלורין ו־36 קרייצר. בס״ה 1.259.999 פלורין ו־60 קרייצר.

39. A. M. d. J. IV T. 11 Carton 2582 (1811—1818) Nr. 143, ex October 1812

39א. **ז. ה. לאוטרבך ב„ביכורים״ | עמ׳ 212—213.**

39ב. A. M. d. J. IV T. 11 carton 2583 (1819—1824), 113 ex April 1821

40. Leopold Loew: Vergangenheit und Gegenwart der Chassidaer, Gesammelte Schriften, II p. 77, 79, 97; Dezsö Schön: Istenkeresök a Karpatok allat Cluj 1935 p. 13—22

41. **ארכיון הנציבות בלבוב, אח״כ** Archiwum Państwowe II Judensachen Allgemeine Sachen, Fasc. 11 Nr. 48122 e. a. 1848

41א. Wiener Staatsarchiv: Kabinettsarchiv: Protokolle der Ministeratsitzungen e. a. 1855 Nr. 1707. Protokoll V. 5. Juni 1855

42. A. M. d. J. IV T. 2 1861: Z. 21279/1576
43. IV T2 1863: Z. 1154/426
44. IV T2 1862: Z. 14323/1160
45. IV T2 1862: Z. 2467/222
46. IV T2 1862: Z. 22266/1781
47. IV T2 1864: Z. 14562/1071
48. IV T2 1864: Z. 14562/1041
49. IV T2 1865: Z. 8323/870
50. IV T2 1868: Z. 17389/1805
51. IV T2 1865: Z. 18881/2124
52. IV T2 1865: Z. 13346/1315
53. IV T2 1866: Z. 371/63
54. IV T2 1866: Z. 2574/354
55. IV T2 1866: Z. 3751/505
56. IV T2 1866: Z. 8167/1022
57. IV T2 1866: Z. 12813/1630
58. IV T2 1866: Z. 13812/1977
59. IV T2 1866: Z. 16166/2108
60. IV T2 1866: Z. 18435/2513
61. IV T2 186: Z. 27326/2811

61א. Allgemeine Zeitung des Judentums 1905 Nr. 6 (10 Februar) p. 69—70

נדפסו הפרטים הבאים על שריינר שפורסמו לפני שנים ע״י הוגוווארמהולץ בכתב העת הגרמני: Vom Fels zum Meer
„בקרתי בדרוהוביץ את בית החרושת של הפירמה גארטנברג לאוטרבאך, גולדהאמר ושות׳, שם הראה לי והסביר לי המנהל וואַן הכט (van Haecht) בלגי אדיב, את הייצור, הכנת הפטרולאום ועבודו. שוחחנו על התגליות של הנפט והוא התרגז על האמריקאים המיחסים לעצמם את זכות הראשונים בתעשיית־הנפט. בהתרגזותו קרא לי: אני אציג לפניך את אבי־הפטרוליאום. נעשה לו עוול הזועק עד לשמים. הוא הוא הראשון שייצר את הנפט באמצעות דסטילציה והביאו לשוק. העולם מודה לו בעד התעשיה הגדולה והחשו־בה, שהעשיר מספר רב של אנשים אבל הוא עצמו נשאר עני ואביון.

כעבור רגעים מספר בא „אבי הנפט״ לבוש בגדי שבת מרופטים אולם נקיים — טיפוס של יהודי גליצאי — אברהם שריינר, זקן ובפניו סימנים בצורת קמטים המעידים מה שעבר עליו. לפני 35 שנים היה לו בבוריסלב שטח אדמה. מעומקה יצאו רגבים מלאים שמן. האכרים השתמשו בהם לרפוי פצעים של אנשים ובהמות ועשו ממנו גם משחת עגלה. לאהר זמן התחיל שריינר בבדיקות מתוך הנחה ששמן זה אפשר לנצלו למטרות אחרות לגמרי. פעם אחת עשה מרגבי האדמה כדור, הכניס לתוכו פתיל שספג את הנוזל, וכאשר הציתוהו יצאו שלהבות אדומות. היתה זו עששית הנפט הראשונה.

מני אז העסיקה אותו הבעיה כיצד להוציא מעומק האדמה את השמן. הוא שמע דבר מה על זיקוק ותהליכיו, ידע את שמושו מתוך בישול יי״ש. הוא קנה סיר ברזל ועשה ממנו כלי זיקוק. מלא אותו ברגבי האדמה השמנים, העמידו מעל אש — אילם הסיר התפוצץ והוא נכוה בכל גופו. התפוצצות זו לא מנעה אותו מלהמשיך בנסויים. מאת רוקח קבל כלי זיקוק והנסיון הצליח. הוא הוציא מתוך השמן — נפט. התחיל לייצר בקבוקים עם הנוזל המוצא לרוקחים בדרוהוביץ, בסאמבור ולרוקח ניקולסון בלבוב. בעד כל צנטנר קבל 15 גולדן. ניקולסן שהיה גם חימאי שכלל את תהליך הזיקוק והשיג נפט בהיר וטהור.

Erscheint Freitag.
30. Jahrgang
צייטונגספערשלייסער ער
האלטען ענטשפּרעכענדען
ראבאט. אנאָנצען ווערדען
בילליגסט בערעכנעט.
רעקלאמאציאָנען
זינד פּאָרטאָפֿרייא.
קאָררעספּאָנדענצען
אונד געלדזענדונגען זינד צו-
אדרעססירען:
Admii istration
der
Drohobyczer Zeitung
Drohobycz (Galizien)

דראָהאָביטשער
צייטונג

Nr. 36

DROHOBYCZER
ZEITUNG

פרשיינט פרייטאג.
30 יאהרגאנג.
פראָנומעראציאָן
פיר אינלאַנד:
קוואַרטאַל 2 Kr. 60 hl.
האלביאָהריג 5 „
גאנציאָהריג 9 „
פיר אויסלאַנד:
קוואַרטאַל פראנקס 3.—
האלביאָהריג 6.—
גאנציאָהריג 12.—
ראַבבינער, קולטוספאָרשטע-
הער אונד פעראיינע ביי
גאנציאָהריגער פראנומערא-
ציאָן ⅓ בילליגער.

Drohobycz, Freitag 8. November 1912.	הערויסגעגעבען פאָן א. ה. זופּניק ק. אונד ק. האָפליעפעראנט.	דראָהאָביטש, ו׳ פ׳ תולדות כ״ח חשון תרע״ג

לוח V

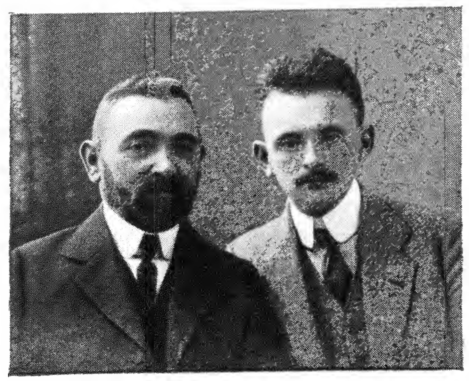
ד"ר מוריץ פכטמן

ד"ר סאלו היימברג
מיסד האגודה הציונית „אחדות" בדרוהוביץ בשנת 1887

ד"ר ליאון רייך

ד"ר מקס ואביו וילהלם רוזנפלד

בשנת 1853 הפנו את תשומת לבו של מפקח מסילת הרכבת של חברת הקיסר פרדיננד שנפתחה באותה שנה, והוא קנה 300 צנטנר (במחיר של 20 גולדן לצנטנר אחד) לתאורת נס־סימנים, שריינר התחיל בהרחבת הייצור, ובשנת 1856 חפר את הפירים הראשונים, סדר בתי זיקוק והתעשר, והנה בשנת 1866 פרצה דליקה וכל הבנינים נשרפו כליל. הוא הפסיד הכל.

בינתים קמו מפעלים והוא לא הצליח להתאושש, ועכשיו, בגיל של 70 מתפרנס הוא מבית מרזח קטן.

הוא הראה לי כל התעודות שלו מהן יוצא שתעשיית הנפט התחילה בגליציה שנים לפני זו שבאמריקה. האמריקאים בעצמם מסמנים את 27 באוגוסט 1859 כ„תאריך הולדת" של תעשיית הנפט שלהם.

שריינר המגלה והממציא הוא אביון. הוא סיפר לי שהשתדל להשיג רשיון לחנות טבק, נתקבל לראיון אצל הקיסר אולם מבוקשו לא נתמלא. אחרים שהתחילו אחריו בייצור הנפט התעשרו וקוצרים את הרווחים.

בראותי את הזקן הרצוץ — כותב ווארמהולץ — החלטתי למסור את תולדותיו מתוך הנחה שימצא מישהוא שיצליח לתקן את העוול שנעשה לו".

62. ז. ה. ל. (זליג הכהן לאוטרבאך): דראהאביטש ב„בכורים" בעריכתו של נפתלי קעללער, וינה תרכ"ה עמ' 216.

62א. המבשר 1866 גל' 43, עמ' 334.

63. „בכורים" I עמ' 212.

64. **א. ה. זופניק: חדשות בישראל ב„השחר" כרך IV, ע' 187.**

65. „המבשר" 1866 גל' 13 עמ' 102.

65א. „המבשר" 1866 גל' 22 עמ' 174.

66. A. M. d. J. IV T1, 1867 Zahl 14667/369

67. IV T1, 1867 14667/369

68. Gub. Zahl 29031; Stöger I p. 180

69. Michael Stöger: Darstellung der gesetzlichen Verfassung der Galizischen Judenschaf, Lemberg 1833, I Band p. 184, §§ 117, p. 187 Anm. 3.

69א. סבו של המלומד, הבלשן בשפות הקלסיות, פרופ. ד"ר שטרנבאך בקראקא.

70. „השחר", וינה תרל"ו (1876) כרך VII, ע' 319—325, 369—374, 433—436.

71. „השחר", כרך VII, עמ' 433—436.

72. אלעזר רוקח (1854—1914) בשבועונו העברי „יזרעאל" ובאידיש „די האפנונג" שי"ל ביאסי.

73. מאמריו על המצב העגום בהנהלת כספי החלוקה ב„השחר" כרך IX, X, „ארץ צבי", מכתבים על־אודות המסע לארץ־ישראל והישיבה בה, מאת תושב א"י אל אחד מאוהבי שער ציון".

74. נר חנוכה (נאום בחנוכה) נדפס בספרו „מנחת ערב", דרו־הוביץ 1891 עמ' ל"א.

75. בכרך XXI ע' 67—70, פרסם מכתב אל חותנו עם באורים ל„ויקרא" כ"ו, 42—46; שמואל ב', ב, 6—8; ישעיהו ח, 3, 1, כ"ב 5, כ"ו 14—15; צפניה ג, 10 ועוד. בכרך XXII ע' 46—49 מכתב תנחומים אל שלמה חיות במות עליו אביו, רצ"ה חיות. בכרך XXIII ע' 3—4 שיר שמחת תורה, תרגום של שיר גרמני מאת ילינק

76. חבורו העברי הראשון שהדפיס ב„כוכבי יצחק" היה תרגום של דרשת המטיף הוינאי י. נ. מנהיימר משנת 1834 בשם „דברי חפץ" כרך כ"ח (1862) ע' 39—45. אח"כ פרסם בשנת 1864 4 שירים: בכרך ל' ע' 61—62 „הצבי ישראל" כאשר עורך „כוכבי יצחק" לא הדפיס את המוטו לשיר הדפיסו עוד פעם ב„הגשר" (לבוב) כרך 4 ע' 77—78 ושלח לשטרן פתגם „אל שור נגח" (שנדפס בכרך ל"א ע' 2). בכרך ל"א ע' 46—51 נדפס שירו „רגשות הגבר בימי בציר" ובעמ' 87—89 תרגום השיר הגרמני של המשכיל מיכאל זיידמן מקולומיא „הסער בהרי קארפאטן". בכרך ל"ב עמ' 91—94 נדפס השיר „החיים והמות". בשנת 1865 פרסם בכרך ל"ג עמ' 51—52 את השיר „שרון", ע' 52—53 „הצפור בכלוב". בשנת 1869 בכרך ל"ו ע' 33—37 „תומת אהבה וזימת התאווה" לפי בולבר ובעמ' 74—79 קינה על מות אחותו הנדל (נפטרה בגיל רך בח' ניסן 1865), בשם „על קבר אחותי".

77. Dr. S. Gruiński: Materjały do kwestji żydowskiej, Lwów 1910 ; Dr. Ignacy Weinfeld : Ludność miejska Galicji i jej skład wyznianiowy (1887—1910). Lwów 1912

77א. Allegem. Zeitung des Judentums 1884 v. 21 Juli

77ב. Allgem. Zeitung des Judentums 1888 Nr. 38 p. 599

78. Allgem. Ztg. d. Jdtms 1873 Nr. 21 p. 344
כתבה מדרוהוביץ מ־30 במאי.

79. Allgem. Ztg. d. Jdtms 1879 Nr. 45 p. 740

80. Allgem. Ztg. d. Jdtms. 1873 Nr. 47 p. 773

80א. המגיד 1873 גל' 7 עמ' 59.

80ב. המגיד 1874 גל' 17 עמ' 145.
בחריפות יצא סמואלי בויכוח על דו"ח הועדה ליסוד בית המדרש לרבנים. היא האשים את הועדה והמרצה עמנואל פרנקל בחוסר באומץ רוח בהציעו החלטה שמטשטשת את ענין בית המדרש לרבנים..

81. Verfassung der israelitischen Religionsgesellschaft. Regierungsblatt 57 v. 21/3 1890
ב־36 סעיפים. מלבד זה הוצאו הוראות־ביצוע בשביל בוהמיה, בוקובינה, דלמציה, וב־2 באפריל 1891 בשביל גליציה, שמנתה 252 קהלות. על ידי המיניסטריון לדתות והחינוך פורסם גם תקנון־לדוגמא בשביל הקהלות בגליציה מותאם לתקנון הכללי מ־21.3 1890.

82. „השחר", כרך 4 תרל"ג עמ' 187.

83. „עברי אנכי" (ברודי) 1887 גל' 26 מ־16 בספטמבר עמ' שפ"ה.

84. Das Judentum und seine Strömungen in der Gegenwart

85. „המגיד" 1887 גל' 49 מיום 22 בדצמבר, עמ' 388—389.

85א. ראה את מאמרי Prae-Sionistica Galiciana **מזכרת** לוי ע' 152—154.

86. **ד"ר הרמן ליברמן הכיר בבוריסלב את חיי הפועלים במכרות דונג ונפט. למד בדרוהוביץ וגמר את למודיו בגמנסיה בסטרי. בנעוריו הצטרף לתנועת פ.פ.ס. וארגן את הנוער. אחרי גמר לימודי גמנסיה נסע לפריז, שם למד שנתיים ועמד בקשרים עם מנהיגי פ.פ.ס. סטניסלב מנדלזון (חתנו של נחום סוקולוב), אל. דאָבסקי, ויטולד יודקו ועם מהפכנים רוסיים. נעצר גם באשמת חתירות מהפכניות וישב מספר חדשים בבית הסוהר בפריז. אחרי שובו לגליציה למד באוניברסיטה בקרקוב, נעצר ונאסר בגלל פעילותו הסוציאליסטית. אחרי גמר למודיו עבד כעורך־דין ברישא ואח"כ בפשמישל. לקח חלק פעיל בתנועת „פ.פ.ס.". הצטיין במשפטים פוליטיים. בשנת 1907 נבחר לציר הפרלמנט האוסטרי והיה חברו עד 1918. בשנים 1917—1918 היה סניגור במשפטי הלגיוניסטים הפולניים. בפולין המחודשת היה חבר הסיים, ואחרי מהפכת מאי (1926) נאסר, ישב במחנה ריכוז ונדון למאסר. אולם נמלט לפריז ושם חי עד פטירתו.**

87. Drohobyczer Handelszeitung 1892 Nr. 11 (3/IV)

88. בלומנטאל פרסם בשנת 1884 גם מין קאטאכיזם בשם Zasady religji mojżeszowej (ב' חלקים).
העתון של ד"ר ילינק בוינה. כתב על הספר:
"Dieses Buch ist ein trauriges Zeugnis von der Bildungsstufe eines Religionslehrer, ein wahres Tohu wabohu. Auch die polnische Sprache ist karrikiert". Neuzeit (1884, Nr. 19 (9/V) p. 181)

89. Jüdisches Archiv Wien 1916. H. 6—7 p. 18

נספחים

I. תלונת העיריה משנת 1663

Za wielkie maiący sobie praeiudicium szkodę i zgubę przez osadę niewiernych żydow na iednym tutecznym łanie, miasto i przedmieście uskarzali się, isz contra iura et privilegia civitatis zasiadszy tu żydzi na przedmieściu y pobudowawszy się całą ulicą, różne swoie maią kramy, handle y targi publiczne odprawuią, liquory różne, iako to miody, piwa y gorzałki szynkuią, upraszaiący, aby ta żydowska ulica zniesiona byıa y żydzi żeby ztąd rellegowani byli, ktorych tu przed tym nigdy nie bywało, oprocz iednego a nawięcei dwoch respectu tutecznych żupy usługi, iakosz na to rożnych krolow miasto produxit iura et privilegia. Na ktorą obiectią niewierni replikuiący żydzi, producowali confirmatią krola IMCI Kazimierza Czwartego de data w Warszawie dnia XVIII miesiąca grudnia 1659, która w sobie list IMCI Pana Daniłowicza podskarbiego na on czas koronnego a potym y confirmatią tegosz listu krola Władysława IV wspomina, twierdząc przy tym, że maią y insze dawneyzse prawa, ktorych na ten czas producere nie mogli, bo wszystkie zostawaią u iurysty Zadwornego w Warszawie, będący z miastem o tęsz obiectią y controversią od lat kilkunastu in lite za dworem, czego i samo non negavit w gromadzle miasto. A tak my lustratorowie skargę y replikę obu stron wysłuchawszy, y onę dobrze zważywszy, na grunt nadto, iako to na ten łan, na ktorym więcy nie masz nad pietnaście domów żydowskich condescendimus list albo raczy confirmatią krola IMCI przeczytawszy, uznawszy, że ten łan do starostwa Drohobyckiego należy, bo się i po dziś dzień z niego złotych sto czynszu do tutecznego zamku płaci, a doszedszy rzetelnie ex inquisitione et adversae partis agnitione, że o ten grunt y żadne obiecta w prawie po dziś dzień za dworem oboia strona zostaie. Tedy żadny decysij, adiudicatij ani tesz abiudicatij nie czyniąc, cum toto causae effectu tę sprawę pro cognitione et iudicio do sądu J.Kr.MCI. odsyłamy cum praefixione termini we dwie niedzieli po seymie przyszłym.

Tosz miasto uskarzało się na Arona Izakowicza niewiernego żyda arendarza tutecznego, że chowaiący czterech pachołków dla swoiey wygody y usługi, miasto do, oddania gospod y

do płace co tydzień lelonkow[1] na każdego soldata po złotych połtora niewoli y przymusza. Na tegosz y przedmieszczanie skargę przekładali, że im gorzałkę zabiera y ony zasiągać z kądinąd za tańsze pieniądze na prazniki, wesela, krzciny y pogrzeby zabrania. Na co arendarz replikował: czterech pachołków nie mam, bo tylko dway są y to za konsensem a co większa y za kontraktem miasta, bo samo tego miasto potrzebowało dla prędszego odbytu gorzałki, która się od miasta przez arendę trzyma, żeby postronni gorzałki nie szynkowali y ukradką osobliwie przedmieszczanie, ktorzy się to niesłusnie skarzą zkądinąd nie zasięgali. A tak My Lustratorowie obudwu stron wysłuchawszy y rationes pro et contra uważywszy, poniewasz miasto consensit i contractem się obowiązało tych zoldatow chować, tedy circa contractum arendarza zachowuiemy, takim iednak sposobem, żeby iusz nie cztery ale dway tylko byli, poniewasz po dziś dzień y ci sufficiunt. A za nowym contractem, ktory ma bydz cum scitu et consensu pospolstwa wolno będzie no potem sobie tych zoldatow excipować a co do skargi przedmieszczan, tedy sie niesłuszną bydz uznawamy, kiedy in contrarium żadnego prawa przedmieszczanie nie pokazuią i arenda oraz się z miastem y przedmieściem stanowiła.

II. ההסכם בין העיריה והיהודים מ 28 בספטמבר 1664

Magistrat Drohobycki wydzierżawia żydom z łanu żupnego jeden szynk i 10 kramów na sprzedaż towarów niekwestyonowanych przez cechy. Miejsce na budowę kramów wskaże rada miejska. Dzierżawa trwa 6 lat od 28 września 1664. począwszy; za dzierżawę płacą rocznie z góry 200 złp. Wolni są od niektórych ciężarów, opłat; w sporach z cechami odpowiadają przed radą. Obcych żydów do kramów przyjmować niewolno. Obie strony pod karą 1000 zpł. mają pilnowaś warunków umowy.

Procunsul et consules, advocatus et scabini iurati nec non cechmagistri contuberniorum cum tota communitate civitatis SRM. Drohobycensis. Między zacnie Sławetnemi Panem Burmistrzem y raycy wóytem y ławnikami cechmistrzów y wszystkiego pospolstwa miasta JKMości Drohobyczu z iedney a z żydami starszemi spólnie z pospolstwen onyh na tymże łanie żupnym Drohubyckim mieszkaiących z drugiey stronami stało się pewne y nieodmienne postanowienie pewnych pakt w sprawach niżey opisanych, iż przerzeczony urząd Panów Radnych Drohobyckich, maiąc zupełną moc y władzę postanowienia wszelakich kontraktow a mianowicie teraz z temiż żydami referuiąc się do laudum feria 6 postridie, festi Exaltationis S. Crucis 1662, Anno, na ratuszu Drohobyckim przez pospolstwo ustanowionego y uchwalonego tudzież iteruiąc laudo praesenti, które świeżo stanęło pro feria 3 ipso die festi S, Casimiri Confessoris 1664 Anno maiąc z pomienionemi żydami Drohobyckiemi sprawę, przez decret lustratorski w zamku Drohobyckim ferowany, una cum praefixione termini post regni curiam odesłaną, na którą wszelkiego potrzebaby sumptu, a przez zniszczenie tak od ognia nieprzyiaciela koronnego iakoteż przez częste y wielkie podatki, executię, skarbowę y żołnierza przechodzącego y stanownego miasta tego impossibile, aby na takowe expensa y sumpt nakłady wystarczyć mogło, a niemniey maiąc też y insze a prawie nieznośne sprawę i kłopot, przez co żadną miarą, o to iure z pomienionemi nie mogąc a od tego terminu ustępuiąc y kupuiąc one urząd tedy Panow Radziec zabiegaiąc temu, aby to ubogie miasto do ostatniey ruiny nie przyszło et quod in bonum tego miasta spolnie z pospólstwem puscilismy pomienionym żydom przez pewne pakta kramów dziesięć różnych w miescie Drohobyczy, aby wszelakie kupić y towary trzymać y handle prowadzić mogli z tą iednak kondycyą, aby w takowych prawach żadnego towaru ani roboty nie przedawali, ktoraby mogła być z przeszkodą et cum praeiudicio cechow miasta tego. A ieżeliby ci mianowani żydzi kramów nie mogli mieć iako się niżey położyło, tedy

[1] Löhnung = שכר עבודה, טרחה.

za kram ieden ławek dwie do przedaży mieć mogą, takowe tedy kramy, niżey mianowane puszczaiąc żydom na lat sześć po sobie idących, które zaczynaią się a die 28va mensis septembris pro festo S. Michaelis Archangeli, roku 1664 a konczyć się będą powinni na tenże dzień y święto S. Michała Archanioła w roku 1670. Ciż mianowani żydzi na łanie mieszkaiący wszelakich szynków odstępuią, aby na tymże łanie żadnego kupiectwa i przedaży nie było ratione kramów w mieście iuż pozwolonych, tylko domek ieden maią mieć do szynkowania na tymże łanie powinni dawać summę ciż żydzi na każdy rok po złp. 200 monety i lidzby polskiey w każdy złp. po groszy 30 licząc i rachuiąc, takową tedy mianowaną powinni oddawać anticipative do rąk niżey mianowanych Panow Radziec Drohobyckich. Kramnice maią mieć w mieście pokazane przez panow Radziec do przedaży, a ieżeliby iakie kontrowersye na tych kramnicach z Pany Mieszczany zachoddzić w naięciu od żydow maią Panowie Radzcy okazać miesce sposobne do zbudowania kramic, a maią bydz wolne ab omnibus oneribus tam civilibus iako też i skarbowych. Ciż mianowani żydzi do żadnego sądu mieyskiego nie należą tylko do swoiey iurysdykcyi będą powinni. Gdyby się co pokazało strony przeszkody cechowey od pomienionych żydów powinni będą przed sądem Panow Raddziec odpowiadać y iustyfikować się. Waruią sobie obydwie strony, aby żydów obcych z innych miast przeieżdżających, nie ważyli się więcey niż do kramów y kramnic do przedaży przyimować osobliwie ieno ci, którzy będą podani od starszych żydowskich. Ciż żydzi maią bydz, mieć wcześnie przed expiracyą rumacyą y opowiedzenie, ktoreto punkta pomienione tak Panowie Radzcy zupełnie z Panem Woytem y pospolstwem Drohobyckiem iako też mianowani starsi Żydowscy dotrzymać sobie wszystkiego będą powinni pod zakładem 1000 złotych koniecznie. Działo się w Drohobyczy w domu Pana Teodora Łużeczka burmistrza na ten czas dnia 28 mensis septembris A. 1664. Na co dla lepszey wagi y miary rękami naszemi podpisuiemy się y pieczęciami urzędu naszego stwierdzamy y do roboracyi pozwalamy. Ciż mianowani Żydzi podług dekretu lustratorskiego do żołnierza przechodzącego powinni dawać do miasta dziesiąty grosz to iest na złotych sto dziesieć złotych powinni dawać. Tu po hebraysku imiona: Icko Jozefowicz Szmuyło Herszowicz, zięc z Krynicy, Icko Eysyk Majorowicz, Mendl Dawidowicz Przemyski, Leyzor Rubin Zelikowicz, Moszko Jakubowicz z Mościsk, Szloma Berkowicz, Dawid Josiowicz z Lublina, Uszer Aronowicz, Judka Zelmanowicz z Krakowa.

Ex actis officii proconsularis consularisque Drohobycensis extraditum est.

Nicolaus Truskawiecki,
Drohob. notarius.

III. ההסכם מ 13 ביוני 1682

My niżej podpisani starsi synagogi żydowskiey miasta J. K. M. Drohobyckiego, zeznaiemy, iż my libere pozwalamy na lat sześć poczynaiąc od roku 1683 a die 1a Januarii za szynki, handle, kramiki, iako stat in praetio z miastem et in approbatione eorundem pactorum privilegii SRM. Zł. pol. trzysta rachuiąc na każdy rok po zł. trzysta, a po wyiściu tych sześciu lat libere zeznaiemy miastu, że im wolno będzie czynić prawem a prawa y przywileje swoie in quantum by daley na tę ugodę zezwolić nie chcieli y ta karta nikomu szkodzić nie ma w prawie. Datum w Drohobyczy die 13 Junij 1682 Izaak Josefowicz, Abraham Moszkowitz, Srul Dawidowicz, Giecio Helclowicz, Srul Hayfer Lwowski, Matys Zeylik Lwowski, Szymon Kru. In cuius rei fidem sigillum officii consularis Drohobicensis adimpensum est.

Ex actis officci consularis
Drohobicensis extraditum.

Jan Wesołowski pisarz przysięgły
miasta Drohobycza mp.

IV. תלונת העירונים מ 28 פברואר 1685

Actum Samboriae feria quinta pridie festi Sanctae Appoloniae Virgnis et Martyris, anno domini 1685.

Coram officio consulari Samboriensi comparentes personaliter spectabiles Alexander Truszyk et Johannes Macowicz, consules Drohobycenses sue et utriusque magistratus atque communitatis Drohobycensis nomine, solenniter et gravi cum querela in et contra infideles Ickonem Szmoylonem, Samsonem Szmuylonem, Doctor Danielew et Jacobum Giec atque Mendel, Jonam et Mosio Szmoylonem Davidum et alios incolas Drohobycenses protestati sunt ideo, że oni przeciwko prawom y kontraktowi miasta wielkie praeiudicia czynią, szynki zakazane odprawuią y handel chrześcianom przeszkadzaiące ważą się odprawować, czyniąc to nad kontrakt pierwszy anno 1664, drugi anni 1672 y trzeci ostatni anno 1678 na zdradę miasta zawarty, ktory przez dekret Jaśnie Wielmożnego Jego mości Pana Woynickiego iest zniesiony, że do czterech lat tylko miał trwać, więcey sobie pozwalając nad obloquencyą kontraktu w którym dwa domy tylko do szynku piwa y miodow są pozwolone, oni ośmiu zażywają y kramów tylko dziesięc maiąc wymowionych teraz nad czterydzieści pokazuje się. Co iest zniszczeniem y praw y wolności chrześcian, a lubo komissia zaszła Jego Krolewskiey Mości y dekret komissarski do lat sześci czas im prorogował, iednakże sami kontrawencyą tymże dekretom czynią. Przeto przy prawach y wolnościach swoich stoiąc zechcą im takowych abusus zabronić tą protestacyą do tego środkuiącą, ktora się do pierwszey naszey protestacyi w Xięgach Drohobyckich na razie uczynioney stosuie: sed prout non dederunt cancellaria de sui diligentia manifestatur. In cuius rei fidem sigillum officii consularis Samboriensis adimpressum est.

Ex actis officii consularis Samboriensis extraditum est.

Joannes Fiałkiewicz civitatis Samboriensis notarius iuratus m. p.

V. הוראות המלך מ 18 מארס 1686

Jan z Bożej łaski, krol Polski, Wielki książe Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Inflantski, Kiowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Smoleński, Siewerski y Czernichowski Sławetnym y Uczciwym, Burmistrzowi, Woytowi, Raycom, Ławnikom y wszystkiemu Pospolstwu miasta naszego Drohobyczy wiernym Nam miłym, łaskę Naszą królewską.

Sławetni Uczciwi, wierni nam mili. Doniesiona nam iest przez P. P. Rad naszych u boku naszego residuiących imieniem niewiernych żydow starszych y młodszych Drohobyckich skarga. Iż Wierni WW. przeciwko prawom, przywileiom y dekretom commissarskim wszelkie między sobą przyiąwszy postanowienia y zwyczaie, zdawna żydom służącze, sobie postępuiąc onymże w handlach, kramach y szynkach a osobliwie tamecznemu arendarzowi Ickowi Jozefowiczowi w wolney arendzie, nie dbaiąc na decisią y postanowienie pomienionych commissarzów naszych y według praw opisane przeszkadzacie. A nadto sprzeciwiaiąc się z obopolnemu uspokoieniu wszedszy w prawo przed sądem Wielmożney Kasztelanowy Woynickiey Starościny Naszey Drohobyckiey y maiąc przez remissę do masy sądu naszego assesorskiego wytoczoną sprawę pendente lite rożne privatim i przez zawzięcie swoie nieznosne krzywdy, aggrawacye y przeszkody czynicie, dlaczego pożywienia miec dla siebie y podatków do skarbu Rzeczypospolitej wydać nie mogąc y te grunta puste, ktore żydzi osiedli byli, na ich się pobudowali y budynki restaurowali in desolationem y ruinę przeyscby musiały. Czemu zabiegaiąc y chcąc, aby iako wszelkie narody w państwach naszych rządowi naszemu od Boga powierzonę przy prawach, wolnościach y zwyczaiach pospolitych zostaią, także y pomienioni żydzi przy swoich wolnościach y nadanych przywileyach zostawali z władze i opat-

rzności naszey krolewskiey ten nasz reskript na konservacyą onychże wydać z cancellariey naszey koronney rozkazaliśmy. Wierny WW. przykazując, abyście od takich postępków supersedowali, w handlach, szynkach y kramach, także dawnych ich zwyczaiach nieprzeszkadzali, ani pomienionemu arendarzowi Drohobyckiemu w kontraktach y przez commisarzow naszych uczynionemu postanowieniu przeszkody nie czynili, albo iakim sposobem y wymyślnym praetextem przeciwić się nie ważyli, ale wcale y nienaruszenie tychże pomienionych żydów konserwowali, poty aż sąd nasz assesorski między żydami y Wiernymi WW. uczynioną premissę decydować będzie y wzwyz pomienioną sprawę zupełnie osądzi. A te żydow poki się sprawa toczyć będzie conserwacya Wiernym WW. iniungimus sub poenis nostris arbitrariis iako in violatores prawa y przywileiow sanciendis, ktoryto rescript nasz, aby in suo był valore y pomienioni żydzi przy zwyczaiach swoich aż do skończenia tey sprawy zostawali zlecamy wzwyż mianowaney Wielmożney Kasztelanowy starosciny naszey Drohobyckiey lub urodzonym iey namiestnikom, podstaroscim albo urzędnikom pomienionego rescriptu conservationis staranie y pilność y żeby ciż żydzi w sądach synagodze swoiey należących we wszelkich porządkach y zwyczaiach, przykładem y według prawa wszystkim żydom koronnym służącego a nie we dworze sądzili się y dekretowali, miec chcemy. Inaczey nie czyniąc dla łaski naszey, który to reskrypt ręką naszą podpisawszy, pieczęć koronną przycisnąc rozkazalismy. Dan w Żołkwi dnia XVIII miesiąca marca, roku Pańskiego MDCLXXXVI panowania naszego XII° Jan krol.

X. Stanisław Boglewski Kanonik
Włocławski J. K. Mości
sekretarz.

(הנספחים I—V הועתקו מהארכיון העירוני בדרוהוביץ)
Feliks Gątkiewicz: Archiwum miasta Drohobycz. Nr. LXXVI, LXXVII, LXXXII. LXXXIII, LXXXIV.

VI. פקודת המלך אוגוסט ה־III, בה נקבעו תאריך המשפט והאשמות נגד זלמן

Augustus tertius, Dei gratia rex Poloniae etc. Significamus praesentibus literis. nostris, quorum interest universis et singulis. Expositum nobis esse per certos consiliarios nostros, lateri nostro assidentes, nomine et pro parte spectabilium et famatorum proconsulis, consulum, advocati, scabinorum ac singulorum civium et suburbanorum oppidi nostri Drohobycz, quomodo illi ex occasione causae et actionis per ipsos magnificae Dorotheae de Tęczyn et Czekarzowice Tarłowa, palatinae Lublinensis antecedaneae capitaneatus Drohobycensis, praesenti vero Dolinensis tenutariae, generosis ejus commissariis et oeconomis, tum infidelibus Zelman Wulfowicz, ejusdem capitaneatus Drohobycensis et proventuum suburbii oppidi Drohobycz arendatori parenti. necnon infidelibus Leyba Zelmanowicz, filio ipsius et Wolcio Bieniasiewicz, subarendatoribus judaeis in eodem oppido Drohobycz degentibus, ratione variorum praejudiciorum contra jura et privilegia, eidem oppido servientia, attentatorum, tum damnorum et injuriarum ad judicia nostra assessorialia institutae et in iisdem judiciis dependenti, vim sibi aliquam etiam stan (tem)[1] hac et pendente lite non expectata ejus decisione, a qu (i) am ex supradictus collitigantibus sive modernis dicti capitaneatus et proventus suburbani Drohobycensis tenutariis, vel ab aliis personis per eos subordinandis inferri, molestari et quomodolibet ultra jura sua et libertatis gravari metuant. Suplicatumque nobis est nomine eorundem spectabilium ac famatorum proconsulis, consulum, advocati, scabinorum, totiusque urbanae et suburbanae communitatis ejusdem oppidi nostri Drohobycz, ut ipsos singulos in protectionem nostram regiam assumere ac de opportuno juris remedio clementer providere, literas salvi conductus nostri regis a vi et potentia quarumvis personarum ad jure agendum litisque inhoandae continuandum dare et concedere dignaremur. Cui supplicationi nos benique annuentes eosdem spectabiles et famatos proconsulem, consules, scabinos, cives et

suburbanos singulos, totamque communitatem oppidi nostri Drohobycz in protectionem nostram regiam assumendos esse duximus, uti quidem pro authoritate nostra regia assumimus, literasque salvi conductus nostri a vi et potentia quarumvis personarum ad decissionem causae in judiciis nostris actu pendentis damus et concedimus praesentibus literis nostris. Quibus quidem iidem spectabiles ac famati proconsul, consules, advocatus et scabini totaque communitas seu singuli cives et suburbani Drohobycenses freti et muniti, tute, secure, libere ac sine omni perhorescentia negotia sua licita et honesta peragere, coram quovis judicio et subsellio regni comparere, causas suas promovere valeant; personis singulorum rebusque suis generaliter omnibus sub hac protectione et salvo conductu nostro salvi manentibus. Ita tamen, ut et ipsi modeste se gerant, hocque beneficio nostro non abutantur. Quod omnibus, quorum interest praesertim vero magnificis ac generosis locorum quorumvis capitaneis seu eorum loca tenentibus ad notitiam deducendo mandamus, ut praesentes salvi conductus nostri literas ad acta sua suscipi, easque publicari faciant, tum quoque ipsi observent et ab aliis observare curent. Pro gratia nostra regia et sub poenis legibus regni descriptis. In quorum fidem praesentes manu nostra subscriptas sigillo regni communiri jussimus.

Datum Dresdae die 12 mensis aprilis, anno Domini 1754 regni vero nostri 21 anno.

VII. פסק הדין על זלמן ובנו

Actum die 26 Junii, anno 1755.

Oblata dekretu między zacnie sławetnym magistratem i pospólstwem miasta Drohobyczy a starozakonnymi: Zelmanem Wolfowiczem ojcem, Lejbą Zelmanowiczem synem i Wolciem Bieniaszewiczem pozwanemi, w takowy tenor.

Działo się w zamku Drohobyckim dnia 9 miesiąca czerwca R. P. 1755.

Między zacnie sławetym Magistratem, pospólstwem i przedmieściami wszystkimi miasta Drohobyczy powodów i pozwanych przez sławetnych Stanisława Piechowicza, Jana Czernigowicza i Kazimierza Wróblewskiego urzędownie i specyalnie zapisanych plenipotentów swym, magistratu, pospólstwa i przedmieść imieniem oczywisto, a starozakonnymi Zelmanem Wolfowiczem ojcem, Lejbą Zelmanowiczem synem i Wolciem Bieniaszewiczem pozwanemi i powodami oczywisto, sławetnemi Jerzym i Janem Jachniewiczami, bracią rodzonemi, przypowiadającemi się oczywisto, gromadami wsiów przypowiadającemi jako to: Orowego przez pracowitego Iwana Ihnaciowego wójta, truskawiecką, przez Chwedza Beca, wójta, modrycka, przez Jacka Cukłę wojta, solecką przez Hrehorego Kulenicza wójta, stebnicką przez Stefana Mielnika wójta, stanelską, przez Iwana Staska wójta, oczywisto piszącemi się i stawiającemi. Sąd starościński i wojtowski, ponieważ zacnie sławetny magistrat, pospólstwo całe i przedmieścia od prezekucyi sprawy dekretami, w assesoryi koronnej ferowanemi i w znacznej części expedyowaną komisyą zaczętej transakcyami przed aktami grodzkiemi żydowskiemi zaszłemi, w własnym grodzie przemyskim oblatowanemi, odstąpili a jurisdykcyi sądu, starościńskiogo i wójtowskiego do rozsądzenia i Zakończenia sprawy z starozakonnemi Zelmanem Wolfowiczen ojcem, Iejbą Zelfanowiczem synem i Wolciem Bieniaszewiczen poddali się, forum należyte starościńskie i wxjtwoski przyznali, przeto w sprawie postempować nakazuję, ażeby tak magistrat, pospólstwo, przedmieścia i gromady wsiów, jako Zelman Wolfowicz ojciec, Leqba Zelmanowicz syn i inni jego adherenci interrogatorya spisali, podpisali, sobie komfuinkowali i regestra świadków podali.

A ponieważ dcsyć czyniąc sentencyi sądowej strony obydwie interrogatorya wraz z regestrami świadków spisane, podpisane, sobie komunikowane podali, świadków wprowadzili i według prawa jako tychże świadków nie korumpowali, sławetny Jan Czernigiewicz z strony powodowey przed sądem swoim a Zelman Wolfowicz w szkole żydowskiej rotą zwyczajną przysięgli; więc sąd do słuchania inkwizycyi przystępuje,

którą wysłuchawszy, przeczytawszy, zważywszy i przez wszystkie cyrkumstancye doskonale wyrozumiawszy, kiedy oczywiście ,pokazuje się jako Zelman Wolfowicz, kuszmierz, z ubogiej i podłej kondycyi żydowskiej urodzony, zapomniawszy o przykazaniu Stwórcy nieba i ziemi, przez Mojżesza narodom danym, do czarów i gusłów udał się, kiedy czarownice w domie swoim skrycie trzymał, w każdym na siebie przypadku, których w niecnotliwym życiu dosyć miewał, worożbitów sprowadzał a temi sposobami chrześcijańistwu i wszelkiej kondycyi ludziom szkodzić usiłował. Za kryminalne akcye w roku 1729 był osądzony, trzy razy koło ratusza obwieziony i z miasta Drohobyczy po skonfiskowaniu całej substancyi wypendzony. Sztukami i sposobami powróciwszy najpierwej dekret wyż wspomniany, w aktach miejskich roku wyż wyrażonego oblatowany, aby nie był pamiątką zbrodni jego, zatracił, co tym gorszym wykonał uczynkiem, kiedy trzy karty w protokule radzieckim wyrżnąć kazał, nie bez szkody inszych transakcyj, przy oblacie dekretu pomienionego znajdujących się, jako cbszerniej w tym zarzucie dekret Imci pana Winnickiego, przeszłego ekonoma drohobyckiego, z magistratem drohobyckim i sławetnym Janem Jachniewiczem, wojtem terazniejszyn a na ten czas burmistrzem obranym — z poprzedzających inkwizycyi ferowany świadczy. Niby ukrywszy takowym złym sposobem dawniejsze akcye, nowe od pierwszych gorsze, chrześcijańistwu czynił przykrości i uciski.

Ponieważ do tej przyszedł władzy, że całym rządzil starostwem drohobyckim, ekonomowie od niego dependowali, w sprawach tak mieszczanie, pospólstwo, przedmieszczanie i wsiów gromady do niego udawali się, jemu podarunki nosili i sprawiedliwości żądali. Panowie ekonomowie czasem u niego sądzili w domu, czasem w zamku, ale napisane dekreta pierwej mu czytali; na jego woli było ująć lub grzywien przyczynić, lub taką ferować sentencyą, jaka bezsumiennej, żydowskiej przewrotności potrzebną była. Takowym sposobem ludzi w prostocie żyjących do wszelkiej nakłoniwszy bojażni i posłuszeństwa coraz w gorszą wzmagał się ambicyą, burmistrzów, mieszczan, ludzi z pospólstwa w domu swoim policzkował, za głowę targał, trzciną bił, przedmieszczan i ludzi ze wsiów położywszy kijmi i nahajami w domu swoim, albo na podsieniu karał. Lejba, syn Zelmanów, ojcowskim trybem ludzi we wsiach żywych tym samym ćwiczył sposobem. Magistraty stanowił. Żydzi podczas elekcyi magistratów bywali i w zachodzącej jąkowej trudności do Zelmana posyłali i prosili o rezolucyą. Kto się nieopłacił dobrze Zelmanowi, ten nie rzów, w gromadach przedmiejskich wóitow, najmógł być burmistrzem. W cechach cechmistrzach, w gromadach przedmiejskich wojtów największych pijaków utrzymywał gorzałczanych a to ponieważ sam trzymal arędę gorzałczaną ratuszną, aby za przepoje, ile sam zechce, sum wkładano.

Jakoż tak się działo: Każdy cechmistrz na swój cech narachował czterysta i więcej zł., każdy wójt na gromadę kilka set zł., które pieniądze wojtowie i cechowi bracia za ciężkimi exekucyami oddawać musieli. Przedmieszczanie Zelmanowi z pługami orać wychodzili, obornik w pole, kopy do gumna, drwa do folwarków, domostwa i browaru wozili, kosili i do innych robót za exekucyami bez zapłaty wychodzili, podwód ile potrzeba było Zelmanowi, gdzie kazał przedmiejskie gromady wysyłać, składki między sobą robili i furmanów na podwody najmowali, przezco się zadłużyli i teraz każde przedmieście po kilka tysięcy winno, od których dotąd prowizyą i żydom lichwy płacą.

W mieście i na przedmieściach kto chcial domostwo, budynek, plac, grunt, łąkę kupić, bez pozwolenia Zelmana nie mógł; obydwie kontraktujące strony, jak mu się opłaciły, natenczas pozwolił i do akt miejskich przyjęto, czyli ręcznie napisano. Któren przedmieszczanin gorzałki nie pił, a słyszał u niego Zelman pieniądze, miał sposób zniszczenia. I takowych trzymał kilkunastu żydziuków sprawnych, ci z pachołkami szukali po domach gorzałek.

Podczas rewizyi w kącie nieznacznie z sobą przyniesionej gorzałki flaszkę, albo w innem miejscu zostawili a trafiło się, że i w garnek mleka wpuścili. Zrobiwszy tak ciężką napaść drugi raz lepiej szukać wracali się i tę gorzałkę znaleźli, człeka niewinnego w punkcie zagrabili, konie, woły, krowy, sprzęt domowy zabrali, dopiero do zamku pozywali, gdzie grzywnami wielkimi karali. Jeżeli grzywien nie zapłacil, to grabież tracili. Te grzywny gorzałczane do Zel-

mana należały, innymi zaś z ekonomami dzielił się. Tenże Zelman żyta z stokłosą, pszenice podłe, jęczmiona, hreczki, owsy zanikłe kupował, z zamkowem zbożem folwarków drohobyckich zmieszawszy na piekarzów chrześcijan i krupiarzów narzucał cenę, jak sam chcial, stanowił, a potem za egzekucyami odbierał. Na targi z Podola, Ukrainy, Wołynia i pobliższych wsi, jak podwody przychodziły, nie wolno było nikomu kupić, tylko Zelmanowi i jego krewnym; dopiero z szpiklerzów drożej, jak w targu i mniejszą miarą ludziom przedawał. Na wsie żupne, osobliwie Truskawiec z Stanellą, zboża w szpiklerzach popsute, także jagły, krupy narzucał, za (co) drwa wozili i sól warzyli. Wieś Stanella i druga Dereżyce rozeszła się, a z całego starostwa prawie trzecia część ludzi poszła.

W cyrkule miasta podczas jarmarków kupcy w kolei po pod domami stawać powinni. Zelman przez wszystkie czasy pod swoim i krewnych swoich domami stawać kazał, co mu znaczny czyniło pożytek, mieszczanom uszczerbek. Podatków żadnych Rzeczypospolitej i miejskich nie płacil przez wszystkie lata. Krewni jego przez połowę w cyrkule miasta domy mają, handle wszystkie i szynki najlepsze, miasto za nich opłacać musiało. Tenże Zelman dawszy się sprocesować w trybunale koronnym JW. Kalinowskiemu, podkomorzemu inflanckiemu, obawiał się, żeby nie był złapany, drugi raz grasującego Doboszczuka sprowadził dragonii konnej dwadzieścia i pachołków ziemi przemyskiej dwunastu, aby go pilnowali, rozpisał dyspartyment na gromady przedmiejskie i na wszystkie wsie starościńskie: płacila jedna gromada po kilka set zł. pol. na miesiąc. Z tego dyspartymentu jeszcze się Zelmanowi zostawało.

Nim pachołcy i dragonie stanęły, kazał się wartować cechom z nabitą bronią. Sławetnego Kazimierza Wróblewskiego zrobił komendantem, dawszy moc, jeżeli który zaśnie, aby go karał, jakoteż i bito i sadzano, czapki, strzelbę spiącym odbierano a u Leyby, syna Zelmanowego, przepijano. Chodzili i z przedmieść z cepami, kosami, wszyscy stali koło domu jego. Tenże Zelman szlachcica Lewandowskiego, który wziął w sklepie zięcia jego Icka kilkanaście sztuczek kitaju, któren wrócil się, tylko miał szkody, co na odkrycie siebie kazał zrobić, ale szlachta, księża, popi, mieszczanie składali się, żeby nie był kryminalnie sądzony i ścięty. Nie dał się ubłagać Zelman. Magistrat też przez bojażń władzy Zelmana, osądzil szlachcica na śmieró. Delatorem był jego Herszowicz, zięć Zelmana. Żupy wszystkie dzierżawił i ledwie nie w każdej miał swoją część Zelman; Truskawieckiej zaś cudzym nie puszczał, tylko syn jego Leyba trzymał a żupy siła drew potrzebują. Do tego w mieście z starościńskich lasów postawil browar na sześć bań gorzałczanych, siódmy kociół piwny, ósmą ozdownia[1]; folwarków z oparkanieniem dwa, domostwo z kilku piecami, u syna jego drugie. Do żup, browaru i domostw od roku 1729 drwa z lasów starościńskich, póki stawało, woził, czarny las pod Orowym, gdzie tylko dla gór mógł być przystęp, w Bołochowcach dębowy w pień wyciął, także zarośle blisko Drohoyczy warunków nie zachowując A przedtem starostwo drohobyckie swoim do budowania obchodziło się lasem, teraz drwa do żup kupuje. Budynki żupne, karczmy zdezolował, ludzi zniszczył, co się ich zostało i zubożył.

Na ostatek przy kończącej się posesyi JW. starościny, kiedy zupełnie chciał od ludzi wyciągnąc czynsze, a ci w małej kwocie dostarczyć nie mogli, podał sposób, aby puste grunta i łąki szlachcie pozastawiali. Jakoż mając kontrahentów Zelman gotowych, przymusił ich do kontraktów i opisów ciężkich, jeszcze swoim zastawnikom pańszczyznę, robić obligowali się.

Każdego w mieście człeka w pospólstwie, rzemieślnika, na przedmieściach i wsiach u kogo mógł wziąć jaki grosz, tylko sztuk, sposobów, okazyi i napaści szukał, żeby odebrał. Poskromiony będąc w tych czasach od sposobów, płacz ludzki wyciskających, tudzież od trzymania żup, aby nie miał zwierzchności nad ludźmi, gdyż wsie są do żup naznaczone, wszystkie sposoby obrócił, aby wendycyi[2] szkodził, ludziom, że jeszcze do pierwszej będzie wrócony mocy, odgrażał.

Dlatego zważywszy całe życie Zelmana, jak wielkiem chrześcijan od jednego, niewiernego żyda było uciśnieniem, fortuny zdarciem i ustawicznym łez wylaniem, tegoż Zelmana Wolfowicza excessa, lubo najcięższych męk traceniem,

1. בית ייבוש לתמד.
2. רוכלות.

na przykład drugiemu żydostwu, aby w wolnem, chhześcijanskiem państwie do takowej nie podnosiło się mocy, dosyć ukarane bydźby nie mogły, jednak śmiercią tylko szubienicy skaranym bydź sądzi i aby przez mistrza był obwieszony, deklaruje. Domostwo, folwark i całą substancyę jego, tak w Drohobyczy będącą, jako gdzie się wywiezioną bydź pokaże, jako z ludzkiej krzywdy i ucisku zebraną, dłużnikom, sumy dekretami przyznane mającym, tak w generalności, jako w szczególności przysądza.

Leyba, syn Zelmanów, ponieważ torem ojca swego ludzi w Truskawcu a czasem i publicznie w mieście, żupnych, w gębę ręką, po głowie i plecach trzciną sam bił, tudzież położywszy kijmi i nachajami karać przy sobie rozkazywał, mając wzgląd, że mu śmierć następująca ojca jego będzie poprawą, aby pod ratuszem stem rózg był oćwiczony nakazuje. Że zaś Zelman zebrawszy wielkie sumy złota, srebra, klejnoty i apparacyą to wszystko wyprowadził i sam z synem podczas agitującej się sprawy mało nie uciekł, przeto Zelmanowa żona i Leyba póty w detencyi zostawać powinni, póki substancyi wywiezionej dla satysfakcyi ukrzywdzonym nie powrócą których wartowanie, aby magistrat drohobycki, ile dla ich interesu, miał w pilności, sąd ostrzega i pokazuje czyniąc zadość prawu do konwikcyi kryminalnej. Sławetnego Kazimierza Wróblewskiego, delatora, samosiódm przypuszcza w tę rotę, jako Zelman Wolfowicz za swoje zbrodnie i zdarcie całego starostwa drohobyckiego teraz kryminalnie sądzony godzien śmierci, któren jurament, kiedy sławetny Kazimier Wróblewski z sławetnymi: Grzegorzem Szemelowskim, Józefen Urbanowiczem, Cypryanem Serbinowskim, Janem Kuzikiem, Janem Millanowiczem i Antonim Stockim, mieszczanami drohobyckimi, wypełnił, przeto Zelmana dla exekucyi do sądu miejskiego drohobyckiego odsyła. Wolcia Bieniaszowicza, inkwizycyami nie obwinionego od wszelkiej imputacyi sąd uwalnia mocą dekretu ninejszego.

Józef Łopuski
miecznik ziemi podolskiej i
sędzia grodzki chełmski.

VIII. התחייבויות פרנסי קהלת דרוהוביץ במתן פקדון בעד שחרורם של זלמן ובנו

My Anszel Leybowicz, Oszyja Moszkowicz, Leyzor Leybowicz, Abel Aronowicz, Wolcio Bieniaszowicz, Chaim Mortkowicz, Wolcio Buynowicz, Widgor Josefowicz starsi teraźniejsi kahału drohobyckiego; Icko Herszowicz, Leyba Zelmanowicz, Jowa Hercykowicz ze wszystką familią swoją, swym i całego pospólstwa żydowskiego drohobyckiego imieniem, którzy się kolwiek niżey po hebrajsku podpisujemy, czynimy wiadomo tym naszym skryptem zacnie sławetnym panom: Stanisławowi Piechowiczowi, Janowi Czernigowiczowi, Kazimierzowi Wróblewskiemu, miasta IKMci Drohobyczy, do sprawy z Zelmanem Wolfowiczem ojcem, Leybą Zelmanowiczem synem i innymi żydami plenipotentom, przed sądem starościńskim i wojtowskim agitującej się danym, na to, iż (co) kiedy na dniu niniejszym z dekretu sądu wspomnianego starościńskiego i wojtowskiego i sprawiedliwości świętej de super pomieniony Zelman Wolfowicz na śmierć szubieniczną skazany, zaprzysiężony i dla exekucyi do sądu jurysdykcyi miasta IKMci Drohobyczy zostawszy oddany, po przeczytanym na ratuszu dekrecie do szubienicy był prowadzony: ale kiedy my wyżej wyrażeni kahalni żydowscy i z pospólstwem swoim żydowskim z pewnych według religii naszej żydowskiej racyi i przyczyn, jakoteż nad starością toties wspomnianego Zelmana Wolfowicza, lubo niegodnej, jako nad oczywistym kryminalistą kompassyi, wspomnianych de super zacnie sławetnych plenipotentów i pospólstwo chrześcijańskie drohobyckie od exekucyi nad nim śmiertelnej uprosiwszy, z rąk prawie mistrza sprawiedliwości wyjęliśmy i wyrenczyliśmy. Tedy za taką powolność zacnie sławetnych panów plenipotentów i całego pospólstwa chrześcijańskiego dro-

hobyckiego i miłosierdzie nad Zelmanem Wolfowiczem pokazane zawdzięczając, jako też od kata uwalniając tymże sławetnym panom plenipotentom na subsidium interesów miasta IKMci Drohobyczy nie będąc podczas sabatu do zebrania pieniędzy w gotowiźnie sposobni dajemy i kładziemy zastawy ad proportionem sumy czerwonych złotych pięciuset, która to sumę czerwonych złotych pięciuset wagi sprawiedliwej, wykupując zastawy dane, po skończonym szabasie nazajutrz oddać i zupełnie wyliczyć assekurujemy się. Którą to sumą specyfikowaną, jakoteż domostwem, folwarkami, szpiklirzem, browarami i wszelką tak ad praesens w domostwie i gdziekolwiek znajdującą się ruchomością, jako też ad mentem decreti dnia dzisiejszego currentis prolati ostatniej Zelman Wolfowicza konwikcyi i temi jako z rewizyi pierwszej ruchomości onego przy braniu tegoż roku w areszt czynionej, czego nie dostaje kompertować się przez Leybę Zelmanowicza syna i Rayle Zelmanową małżonkę, — excepto niektórego sprzedanego srebra — mającymi rzeczami ciż zacni panowie plenipotenci z wiadomością jurysdykcyi starościńskiej zamkowej na potrzeby a specialiter na bonifikacyą ukrzywdzonych mieszczan, przedmieść i wsiów dysponować i exdywidować mają.

A że toż miasto wiedząc o różnych do Zelmana Wolfowicza tak kahałów samborskiego i dolińskiego, jako też samborskich i dolińskich żydów pretensyach obowia się ażeby za niego do sadów i odpowiadania pociągane nie było tedy my obligujemy się u każdego sądu i prawa miasto JKMci Drohobyczy naszem w to włożeniem się i traktowaniem z wyrażonymi wyżej kahałami i tych kahałów żydami zastąpić i swoim kosztem wszystkie ich pretensye uspokoić i jako najprędzej ułatwić. Co się zaś tycze, ażeby Zelman Wolfowicz zwykłych zdawna praktyk, kłótni i ucsku w mieście JKMci Drohobyczy i całym starostwie tutejszym dotad nie czyilł, tedy zabiegając temu zacnie sławetne magistraty drohobyckie toties wyrażonego Zelmana Wolfowicza in instanti na wieżą pod zegarem ratuszowym znajdującą się aż do śmierci samej pod zamknięciem jako najlepszym i pod dozorem przysięgłego klucznika osadzić mają, gdzie osadzony ani sam przez się, jako civiliter mortuus w żadne interesa, korespondencye i praktyki wdawać się, ani też żaden z najbliższych i najdalszych kolligatów jego protekcyi ani instancyi nigdzie szukać nie mają i nie powinni będą, ani też my za nim instancyować, o wolność jego kiedykolwiek starać się, pod zakładem tysiąca grzywien nie powinni będziemy, ani inne kahały do tego animować, owszem onych od tego odwodzić submitujemy się a dla bezpieczeństwa jako najlepszego wartę na noc przy wieży sumptem naszym żydowskim konserwować przyrzekamy. I in quantum by dekretowany na śmierć Zelman Wolfowicz zwyczajne sobie kłotnie i praktyki siedząc niespokojnie na wieży czynić odważył się, tedy bez żadnego nowego procesu i intentowania z nim sądownie akcyi rygorowi dekretu nad nim na śmieć ferowanego i exekucyi w nim wyrażonej podlegać i podpadać ma.

Synowi zaś jego Leybie Zelmanowiczowi lubo w tymże dekrecie (na instancyą nasto) przysądzonych rózg sto dania pod ratuszem darowane są, jednakowoż jeżeliby kiedykolwiek biciem, znieważaniem, kalumniowaniem jakowy przeciwko chrześcijanom rezolwował uczynić występek, tedy temuż rygorowi sto rózg eo ipso podpadać będzie. A nietylko Leyba Zelmanowicz, ale ani żaden z familii onego najmniejszych przeciw chrześcijanom inwektyw, z nimi o teraźniejszą akcyą swarów, przemowisk i wszelakich zbytków wznawiać i wszczynać pod podobnym sto rózg rygorem praevia przed zwierzchnością zamkową świadków deductione nie ma, ani powinien będzie. Co my wszystko na instancyą czyjąkolwiek, czyto sławetnych mieszczan, czyli z przedmieść i wsiów dotrzymać i wypelnić obowiązujemy się. A który to nasz skrypt eiusdem chcąc mieć valoris, jakoby przed aktami autentycznymi, koronnymi zeznany i roborowany był, dla lepszej wiary, mocy i wagi po hebrajsku rękoma naszymi własnymipodpisujemy się. Działo się w Drohobyczy dnia 14 mensis Junii, Anno Domini 1755.

Ten skrypt we wszystkich punktach i kondycyach aprobuję, aby do akt wojtowskich per oblatam był podany zlecam. J. Łopuski m. p. sędzia grodzki chełmski.

"1755 die 14 Juni. Ponieważ pospólstwo z całym kahałem opisało się, żeby uspokoili w interesie Zelmana kahały samborski i doliński, tudzież in particulare żydów samborskich i

dolińskich według obowiązków skryptu na dniu dzisiejszym danego, więc po przeczytanym dekrecie na ratuszu Zelman prosto na wieżę zaprowadzony pod zegar być ma i tam do zgonu życia zamknięty a to odkupując życie i śmierć szubieniczną, które to w tym czasie relaxowanie zacnie sławetnemu magistratowi i wojtowi miejskiemu drohobyckiemu z władzy starościńskiej zwierzchności do wiadomości i zachowania podaję.

J. Łopuski m. p.
s. g. chełm.

תעודות VI—VIII מארכיון העירוני בדרוהוביץ:
Acta scabinalia Drohomycensia ab anno 1754 usque ad annum 1765 Nr. 67. נדפסו בספר:
Franciszek Zych: Zelman Wolfowicz Lwów 1896 p. 23—43.

IX. רשימת ראשי הקהילה בדרוהוביץ בשנים 1716-1765*

בשנת 1716

ראשים:
יונה קרופבניצקי — ראש לראשונים דוד
ליב מטרוסקאביץ וולף מפשמישל
ליב בן יונה קרופובניצקי (קרופיבניצקי)

טובים:
שמעון הזקן וולף זאב
יחיאל

גבאים:
ליב קרמנרז יונה
אליהו ליב הוביצקי
זלמן יצחק

דיינים I
איסר חר"ן בר
הרץ כ"ץ

דיינים II:
מנדיל מדולינה יעקב
מתתיהו

בשנת 1728

ליב בן יונה קרופובניצקי — ראש לראשונים

בשנת 1730

ראשים:
זלמן וולפוביץ — ראש לראשונים
משה יהושע כץ
שלמה סגל מליסקו יוסף
בר

טובים:
שמואל בן אליהו חיים בן הירש
אליהו גצל

בשנת 1734

ראשים:
זלמן וולפוביץ — ראש לראשונים
דוד בן משה מקומארנו יהושע בן יוסף כץ
יצחק בן הירש שמעון בן ישראל
הירש בן חיים

טובים:
אביש ליב מסטרו
יחיאל ליב מסטאָבניק

בשנת 1735

ראשים:
יוסף בן משה — ראש לראשונים
דב בער — סגנו אביש
דוד בן משה מקומארנו יונה בן הירש
יוסף בן דוד יוסף בן יצחק

טובים
הירש בן יצחק חיים בן הירש
שמעון בן ישראל

בשנת 1752

ראשים:
זלמן וולפוביץ — ראש לראשונים
בנו אביש ליב — סגנו וולף יעקב
אשר אנשיל בן ליב משה

טובים:
חיים בן הירש וולף
יצחק

בשנת 1755

ראשים:
אשר אנשיל בן ליב — ראש לראשונים
יהושע בן משה וולף
אליעזר בן ליב דוד בן ליב
אברהם אליהו בן אהרן חיים
וולף בונימוביץ

בשנת 1765

ראשים:
אשר אנשיל בן ליב — ראש לראשונים
וולף הירש מסאמבור
נחום אברהם אביש
טובים:
וולף זאב וולף
יעקב בן יצחק

* לפי פנקס, קהלת דרוהוביץ, עמ' ל"א, ל"ג, ל"ד, מ"ב, ע"ג, פ"ז, פ"ח, צ"ג, קפ"ב, קפ"ד, ר"ב (כ"י 36).

התכונות הדמוגרפיות, החברתיות והכלכליות של יהודי דרוהוביץ והסביבה*

מאת ד״ר בנימין צבי גיל (פריליכמן)

מבוא

מקורות החומר:

סקירה דמוגרפית זו באה לתאר את הרכבם וכמה מתכונותיהם החברתיות של יהודי עיר דרוהוביץ והסביבה הכפרית בלי העיר בוריסלב ובנותיה (כגון טוסטנוביצה, סכודניצה — שמבחינה אדמיניסטרטיבית—ממלכתית היתה חלק של נפת דרוהוביץ, אולם מבחינת הארגון הקהילתי היהודי היו לה מוסדות קהילתיים נפרדים החל משנת 1935. הסקירה מבוססת בעיקר על הפרטים שהיו רשומים בכרטיסית המשפחות שבידי משרד הקהילה בדרוהוביץ. חלק קטן של הסקירה מוקדש לעיר בוריסלב, שם העתקנו במשרד הרישום של לידות, פטירות, גרושין ונשואין כמה פרטים מענינים הנוגעים לתנועה הטבעית, כגון: גיל הנפטרים וסיבות הפטירה וביחס לנשואין — גיל החתן והכלה ומשלוח יד החתן. לגבי דרוהוביץ לא היה בידינו לאסוף פרטים על לידות ופטירות אלא רק על נשואין.

הפרטים שהועתקו מהכרטיסיה הם: א) לגבי האב והאם — שנת לידה, מקום המוצא או הלידה, משלוח היד, והשכלה; ב) לגבי כל ילד — שנת לידה, מין, משלוח יד, השכלה, מצב משפחתי, ומקום מגורים במקרה שהילד לא היה גר בבית. השם לא הועתק, נוכח העמדה המובנת מאליה של משרד הקהילה לא למסור פרטים של הכרטסת מחוץ לכתלי המשרד שלה הסכמתי ללא קושי כי לצרכים סטטיסטיים השם לא היה הכרחי (מי ידע שרשימת שמות כזו היתה יכולה להיות אוצר יקר היום לא רק לשארית יהודי דרוהוביץ והסביבה אלא גם למוסדות הנצחה של יהדות אירופה). לעתים לא היה קל לשכנע את מוסדות הקהילה למסור פרטים אלה. הפקידים השתוממו — „מה פתאום רוצים ברומא לדעת מה נעשה בדרוהוביץ?״ במקרה אחד בעיירה קטנה הפנה אותי פקיד רישום הלידות והפטירות, לקצין הנפה הפולני שתחת פיקוחו התנהל אז המשרד, כדי שאקבל רשות להעתיק את המספרים. לפעמים, מאידך, הייתי נתקל ביחס אוהד ובהבנה מלאה.

הכרטסת כללה גם את הילדים שמחוץ לבית, ז. א., ילדים שגרו מחוץ לדרוהוביץ וגם את אלה שהתחתנו וגרו בדרוהוביץ והיו רשומים גם באופן נפרד היות והיתה ערוכה בצורת השתייכות משפחתית. לכן היה עלינו, במקרים שעבדנו סטטיסטיקה על האוכלוסיה הקיימת בדרוהוביץ, לא להתחשב בילדים שמחוץ לבית בעוד שבמקרים שרצינו לבדוק בעיות כגון מספר ילדים לאם, משלוח יד האב והבן או השכלתו הכללנו את „כל הילדים״.

הפרטים הועתקו בשנים 1934—36 כאשר בתור סטודנט באוניברסיטה שברומא (איטליה) התחלתי לאסוף חומר בשביל עבודת הדוקטור שלי. בשביל עבודה זו שנושאה היה המצב הדמוגרפי של מספר קהילות יהודיות בפולין, ערכתי בקיץ 1934 מחקר דמוגרפי מקיף בעיירה קטנה האליץ׳ ואספתי בזמן חופשות הקיץ 1935—36 פרטים דמוגרפיים שונים על העיר דרוהוביץ, בוריסלב והסביבה, בה נולדתי (בכפר סטבניק הסמוך לעיר דרוהוביץ), וכמו כן בכמה ערים גדולות אחרות, כגון לבוב, קראקא ווארשה. חלק מהחומר הנ״ל בוצע על ידי עובדים בשכר. התקציב ניתן לי על ידי אבי המנוח שבשבע נחת מהעובדה שאינפורמציה על קהילות דרוהוביץ ובוריסלב והסביבה ישמשו נושא למחקר ולויכוח ברומא הרחוקה.

החומר הנ״ל הועבר לרומא לועדה האיטלקית לחקר בעיות אוכלוסין. שם עבדתי את הפרטים. בשנת 1939,

---

* העיבוד הסטטיסטי של הנתונים במאמר זה נעשה על־ידי מר אלכסנדר גרסטן, יליד בוריסלב וכעת תלמיד האוניברסיטה העברית בירושלים, תחת פיקוחם של הגברת מלכה שגב ומר אמנון קוטלר, שניהם מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. לכולם ניתנת תודתנו.

תודה מיוחדת חייב אני לד״ר נ.מ. גלבד, עורך ספר הזכרון הזה שביזמתו הקציב הועד של יוצאי דרוהוביץ ובוריסלב את הסכום הדרוש לעיבוד הנתינים וכמו כן מביע אני את תודתי לועד עצמו וליו״ר ד״ר שמחה מרגלית.

כאשר עזבתי את איטליה כדי לעלות לארץ ישראל באנית מעפילים לא יכולתי לקחת אתי את החומר מכיון שבאותו הזמן איטליה היתה כבר בהשפעת הנאצים והיה מסוכן להעביר חומר דרך בקורת הנמל. החלק העקרי של החומר, פרט לנתונים על סיבות המות נשאר אצל חבר נוצרי איטלקי ונשתמר אצלו עד לבואי לביקור לרומא באוגוסט 1954.

בזמנים כתקונם לא היה באיסוף החומר הנ"ל שום דבר מיוחד. חומר סטטיסטי המתקבל מכרטיסיות של מוסדות קהילתיים לא נחשב למדויק ביותר כי העדכון בדרך כלל היה מפגר ומוזנח. אולם לאחר מה שקרה ונחרבו המסמכים הסטטיסטיים של הקהילות בפולין משמש חומר ממין זה מקור חשוב ויקר להכרת מצבם הדמוגרפי והחברתי של קהילות יהודי פולין. עד כמה שידוע לי זהו המקרה היחידי שהועתקה ונשתמרה כרטיסיה שלמה ממשרד קהילה יהודית בפולין וסקירתם בספר הזכרון הזה היא אולי גם כן היחידה ממינה.

טיב החומר הסטטיסטי של כרטסת המשפחות.

ידוע שבדרך כלל כרטיסיות ממין זה לא היו מעודכנות. בהתחשב בגודל האוכלוסיה היהודית בדרוהוביץ העיר (כ־13 אלף נפש) ובפיזור הכפרים שבסביבה אי־אפשר היה גם לקוות כי יקוים עדכון מסודר. חסר היה המנגנון הדרוש, חסרו האמצעים המוניציגליים והממלכתיים הקיימים למשל כיום בישראל. במקרים ממין זה היתה קיימת במשרד הקהילתי התלהבות להקמת כרטיסיה מבלי לחשוב ולתכנן למפרע את תפעולה של הכרטיסיה.

ערכנו מספר בדיקות והשואות כדי לעמוד על טיב המספרים. כך לפי מפקד האוכלוסין 1931 שנערך על ידי ממשלת פולין היו בדרוהוביץ העיר 12,931 יהודים ובסביבה הכפרית 3,691 (ביחד 16,892) בעוד שלפי כרטסת המשפחות שבידינו היו בדרוהוביץ העיר 13,640 יהודים ובסביבה 2,148 (יחד 15,788). זאת אומרת, שבדרוהוביץ העיר היו לפי הכרטסת יותר מאשר במפקד 1931 דבר שיתכן אם נקבל את ההנחה שהעדכון נמשך גם לאחר 1931. באשר לסביבה נמצא כי הכרטסת לא היתה שלמה וחסרו ישובים שלמים. בסוף הסקירה מובאת רשימת (1) הישובים של נפת דרוהוביץ עם ציון מספר התושבים הכללי ומספר היהודים לפי המפקד של 1921 ורק לגבי הערים דרוהוביץ ובוריסלב צוינו גם המספרים של 1931. לשם השואה סימנו בסוגרים את המספרים של כרטסת המשפחות המצויים בידינו עבור המקומות הקטנים. אנו רואים כי במספר מקומות המספרים שלנו שונים מאלה של הרשימה, דבר המתקבל על הדעת בהתחשב בזמן שעבר בין 1921 ובין תאריך הכרטסת. אולם לגבי מספר כפרים וישובים כפריים קטנים חסרים לנו מספרים ומכאן יש להניח שכרטסת המשפחות של הסביבה לא היתה מלאה והיתה פחות מעודכנת מאשר הכרטסת של העיר דרוהוביץ וזאת בגלל פיזור הקהילות הכפריות. כאן יש לציין כי חלק מהכפרים שלגביהם חסרים מספרים, השתייכו למשרד הקהילה של בוריסלב (כגון: טוסטנוביצה, סכודניצה) ולכן גם אינם צריכים להכלל במערכת המספרים שלנו.

עמדה בפנינו גם בעיית קביעת המועד אליו התיחסו הנתונים. לאחר בדיקה החלטנו כי נתוני העיר דרוהוביץ עודכנו עד לשנת 1932 בעוד שאלה של הסביבה התייחסו לשנת 1924. על אף השוני בתאריכים החלטנו למזג את שתי מערכות המספרים וברוב הפרקים נעשה הניתוח לגבי דרוהוביץ והסביבה יחד.

ידיעות אחדות על נפת דרוהוביץ

נפת (powiat) דרוהוביץ שכללה את הערים דרוהוביץ ובוריסלב ואת הסביבה הכפרית המורכבת מ־90 כפרים וישובים כפריים קטנים (ראה את הרשימה בסוף הסקירה — לוח XXII) היתה לפני מלחמת העולם הראשונה חלק של גליציה במסגרת הקיסרות האוסטרו־הונגרית. בתקופה שבין מלחמות העולם היתה דרוהוביץ חלק של מחוז (województwo) לבוב שבגבולה הדרומי של פולין עם צ׳כוסלובקיה. נפת דרוהוביץ היתה אחת מ־27 הנפות של אותו מחוז וכללה כ־5% משטחי וכ־7% מאוכלסיתו (וביחס לכלל פולין: 0.4% מהשטח וכ־0.3% מהאוכלוסיה).

הנפה ובעיקר הערים בוריסלב ודרוהוביץ היו ידועות כמרכזים תעשיתיים ושל מכרות נפט, דונג ומלח. אוכלוסית הנפה התפרנסה במחציתה (53%) מחקלאות (ובמחצית השניה מתעשיה, מכרות ושרותים) בעוד שבמחוז לבוב (אינו כולל את העיר לבוב) היוותה החקלאות כ־70% מקור פרנסה.

הרוב של אוכלוסית הנפה היוו הרותנים (האוקראינים) 56%, בעוד שהפולנים היוו רק 27% והיהודים 15% (בדיוק 14.8% — לפי המפקד של 1931) השאר היו גרמנים, רוסים וכו׳. הרותנים היוו את הרוב המכריע (77%) בכפרים בעוד שבעיר דרוהוביץ היוו היהודים את הרוב היחסי — 40% והפולנים 33% והרותנים 25%, ובבוריסלב הפולנים 47%, היהודים 29% והרותנים 23%.

הרכב זה של האוכלוסיה היה מקור לצרות ליהודים מכיון שהפולנים השתמשו, בעיקר בשנות השלושים של המאה העשרים באנטישמיות כאמצעי להשכיח מלב התנועה

(1) הרשימה הועמדה לרשותנו על ידי המוסד „יד ושם" ובזה ניתנת תודתנו להנהלת המוסד.

הלאומית האוקראינית את הניגודים הפוליטיים בינם לבין האוקראנים. וזכור ההסכם הידוע לשמצה בין הממשלה הפולנית והמנהיגות האוקראינית שבעקבותיו באה תעמולת ארס אנטי יהודית וחרם כלכלי. חמור היה מצבם של היהודים בעיקר בכפרים, שם היוו הרותנים את הרוב. על ידי הצתת שדות ובתים יהודיים הכריחו את הקהילות הקט־נות לחסל את עסקיהן, לעזוב את הכפרים ועל ידי כך השיגו (האוקראינים) את מטרתם — „ניפוי הכפרים מה־יהודים".

א. התכונות הדמוגרפיות

גידולה של האוכלוסיה היהודית בדרוהוביץ

הנתונים על מספרי היהודים בדרוהוביץ לקוחים ממקר־רות שונים, מתוך ידיעות שנמסרו על ידי סופרים, מתוך מפקדים ומתוך הערכות שונות. כמקובל, נמצאות בין מקר־רות כאלה סתירות וקשה לקבוע את מידת מהימנותם. אפי־לו אם מדובר על מפקדים אין לסמוך על דיוקם בידענו שהאוכלוסיה (גם הלא־יהודית) היתה נמנעת מלהפקד מכיון שמפקדים אלה שמשו בדרך כלל אמצעי לגבית מסים וכדומה.

לפי הלוח שדלהלן (לוח I) היו בשנת 1663 ברחוב היהודי (na Łanie) 15 בתים יהודיים ואחרי כ־150 שנה לפי המפקד של 1812) כבר התגוררו בדרוהוביץ העיר 636 משפחות או 2492 נפשות. בשנת 1880 נמצאו, לפי המקר־רות, 9181 יהודים אולם 10 שנים אחר כך (1890) פחות מזה — 8708 יהודים. יתכן שהיו תנודות בגידול האוכלוסיה אולם גם יתכן שהבדלים אלה נובעים מאי־דיוקים או מחוסר הגדרה לאיזה שטח מתיחסים מספרי האוכלוסיה המובאים במקורות השונים. הגידול הכי גדול חל כנראה בשנים 1900—1910, אם כי קשה לקבוע אותו מכיון שלא ידוע באיזו מידה נכללו הקהילות בסביבה שהגדולה מהן היתה בוריסלב.

לוח I — מספרים על יהודי נפת דרוהוביץ, בשנים 1663—1931

(האחוזים בסוגרים מציינים את אחוז היהודים מס"ה האוכלוסיה)

Table 1 — Data on t'he Jews in the sub-district of Drohobycz 1663—1931

(The percentages in brackets denote the percentages of Jews at out of the total population).

השנה Year	דרוהוביץ העיר Drohobycz town	ביריסלב העיר Boryslaw town	הסביבה Perifery	ס"ה נפת דרוהוביץ Total Drohobycz subdistrict	המקור הראשי אי המשני Primary or secondary rysources
1663	15[1] בתים = 75 נפש houses				גלבר, ע' 12 Gelber, p. 12
1812	2 492				" " 27 27 " "
1869	8,055				" " 32 32 " "
1876	9,000				" " 33 33 " "
1880	9,181 (50.4%)			21,963	" " 35 35 " "
1890	8,708 (48.0%)			23,819	" " 35 35 " "
1900	8,603 (44.7%)	1,240		22 001	" " 35 35 " "
1910	15,313 (44.2%)			29,600 (17.2%)	and also Gruiński and also Krzy..anowski and Kumaniecki
1921	11,833 (45.0%)	7,170 (44.5%)	7,308	26 311[2] (16.1%)	מפקד 1921 Census 1921
1931	12,931 (40.1%)	11,996 (29.0%)	3,961	28,888 (14.8%)	מפקד 1931 Census 1931

1. נמסר רק מספר בתים ולא מספר הנפשות. בכל יתר השנים המספרים מתייחסים למספר הנפשות. לפי חישוב ההיסטוריונים הפילניים כולל כל בית בממוצע 5 נפשות. במקרה זה 75 נפש.
2. יתכן והירידה בין 1910—1921 נובעת גם משינוי גבולות הנפה.

מהמספרים לשנים 1921 ו־1931 נראים כמהימנים ביו־תר. אלה מתבססים על מפקדים ועל שטחים מוגדרים. כך היו בשנת 1921 בנפת דרוהוביץ 26,311 יהודים ובשנת 1931 — 28,888, ז. א. גידול של כ־2,500 נפש או פחות מ־10% תוך 10 שנים. זהו גידול לא חזק ביותר. ההאטה בגי־דול נגרמה בחלקה על ידי ירידת הילודה ובחלקה, יש להניח, על ידי הגירה מדרוהוביץ (ראה להלן).

התופעה המודגשת בכתבי סופרים רבים ובספרי סט־טיסטיקה היא ירידת אחוז היהודים בתוך האוכלוסיה הכל־לית. ב־1880 היוו היהודים 50.4% מאוכלוסית העיר דרו־הוביץ ובשנת 1931 רק 40.1%. בנפה כולה היוו היהודים 17.2% ב־1910, ו־14.8% ב־1931. הירידה הכי חזקה הן בדרוהוביץ העיר והן בנפה היתה לפי המספרים הנ"ל בש־נים 1921—1931. לאחר 1931 אין אמנם בידנו מספרים על האוכלוסיה אולם לפי מה שידוע על ירידת הילודה הרי הפחתת האוכלוסיה הלכה ונמשכה בשנות השלושים.

תנועות ההגירה

במרשם המשפחות של הקהילה צויינו שני פרטים העשויים להפיץ אור על אי אלה תופעות ההגירה. ליד שמות ההורים צוין במקרים שאחד מהם נולד מחוץ לדרוהוביץ, ישוב מוצאו. וליד הטורים של הילדים צוין מקום המצאם במקרים, שהבן או הבת גרו מחוץ לדרוהוביץ.

פרטים אלה אינם נותנים מידה מלאה של היקף ההגירה. במקרה הראשון מדובר רק על אלה מההורים שהיו בחיים ולכן יש כאן אומדן־חֶסֶר מסוים של ההגירה לדרוהוביץ. במקרה השני ז. א. בנוגע לעזיבת דרוהוביץ האומדן־חסר הוא הרבה יותר חזק כי מדובר רק על בנים ובנות שהיו להם הורים בחיים ואינם נכללים העוזבים שלא היו להם הורים בדרוהוביץ וגם לא העוזבים במשפחות שלמות. יחד עם זאת יכולים נתונים אלה להאיר כמה תכונות ההגירה.

לוח II

משפחות בהן שני ההורים או אחד מהם נולדו מחוץ לדרוהוביץ, לפי מספר הילדים

Table 2 — Families in which both parents or one of them was born outside Drohobycz, by No. of children

רק האם Mother only	רק האב Father only	שני ההורים Both Parents	מס. הילדים No. of children
412	417	93	ס״ה Total
162	162	17	0
40	65	20	1
72	63	24	2
53	44	7	3
35	40	12	4
25	20	4	5
12	10	6	6
6	9	1	7
7	4	2	8+

מקום מוצאם של ההורים: **מתוך לוח II יוצא כי מעטות היו המשפחות בהן שני ההורים הגיעו מחוץ לדרוהוביץ — בס״ה 93 משפחות מתוך 4857 משפחות (כולל בודדים ובודדות) שהיו בדרוהוביץ והסביבה (לפי נתוני הכרטסת), ז. א. פחות מ־2% של המשפחות. ברוב המקרים רק אחד ההורים מקום מוצאו מחוץ לדרוהוביץ. כך היו 417 משפחות שבהן האב היה ממוצא לא דרוהוביצ׳אי ו־412 משפחות בהן האם מוצאה היה מחוץ לדרוהוביץ. פירושו כי ברוב המקרים של הגירה לדרוהוביץ מדובר היה על נשואין[2] ולא הגירה מסיבות כלכליות. כאסמכתא עשויה לשמש העובדה כי מספרי המשפחות בהן רק האב היה ממוצא לא דרוהוביצ׳אי כמעט זהה עם מספר המשפחות בהן האם היתה ממוצא לא דרוהוביצ׳אי. ואם כי אין לנו מספרים ביחס לתנועה הפוכה הרי אין ספק כי תופעה זו של נשואין מחוץ למקום מגורים פעלה בשני כוונים. כך שבסופו של דבר לא היתה בזה משום תרומה לגידולה של אוכלוסית דרוהוביץ.**

93 **המשפחות בהן שני ההורים הגיעו מחוץ לדרוהוביץ הסתכמו יחד עם ילדיהן, ב־217 נפשות.**

יציאת הילדים:

בעיבוד פרטים אלה עמדנו על שני דברים:

א) באיזו מידה משפיע גודל המשפחה על עובדת עזיבת דרוהוביץ על ידי הילדים (דהיינו בנים ובנות) ומהו מספר הילדים שעזבו את המשפחה?; ב) לאן הגרו ילדים אלה?

מתוך לוח III יוצא כי היו בס״ה 554 משפחות שילדיהן יצאו את דרוהוביץ. ז. א. 11% מתוך ס״ה המשפחות בדרוהוביץ והסביבה (4857). ב־284 משפחות רק ילד אחד עזב, ב־163 משפחות עזבו שני ילדים, ב־56 משפחות עזבו 3 ילדים וכו׳. ובס״ה עזבו 1013 ילדים שהם כ־13% מס״ה הילדים של דרוהוביץ והסביבה שעזבו את משפחותיהם.[3]

עיקר העזיבה היתה בין ילדי המשפחות הגדולות. כך בין 796 המשפחות בנות שתי נפשות עזבו רק 14 ילדים, ז. א. אצל פחות מ־2% המשפחות עזב הילד את הבית. בין המשפחות הגדולות כגון בנות 5 נפשות היו כ־23% (115 מתוך 558), שמהן עזב ילד אחד או יותר את הבית ובין המשפחות בנות 8 נפשות היו כ־43% (53 מתוך 123)) מהן עזב ילד אחד או יותר את הבית. ובאותה המידה עם עלית גודל המשפחה, גדל גם מספר הילדים שעזבו את הבית, בעוד שבין המשפחות בנות 4 נפשות היה המספר הממוצע של ילדים שעזבו את הבית, 1.6 ילד, הרי בין המשפחות בנות 8 נפשות היה מספר העוזבים הממוצע 2.5.

רוב העוזבים את דרוהוביץ (603 מתוך 1013) (לוח IV), עברו לעיר אחרת בפולין ורק כ־40% היגרו לארצות אחרות. יתכן ובין העוברים לעיר אחרת הסיבה העיקרית היו הנשואין, כפי שזה קרה אצל ההורים, אם כי לא חסרו גם מניעים אחרים. בנידון זה מעניין לציין כי אחוז הזכרים היה קצת למעלה ממחצית (54%) בעוד שבין אלה שיצאו לארצות אחרות היה אחוז הזכרים גבוה יותר (65%). תופעה

2) ידועה הנטייה לחפש בן או בת זוג מחוץ לעיר המגורים.

3) בעמודית של ילדים רשומים 6916 ילדים וביחד עם אלה שעזבו מסתכם המספר הכולל של ילדי דרוהוביץ והסביבה ל־7929.

לוח VI

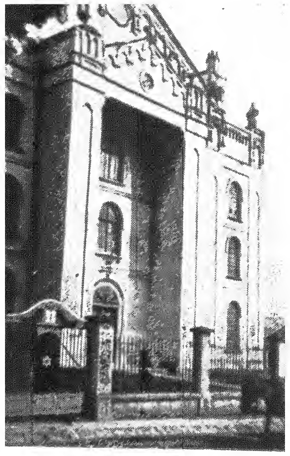
אשר זליג בן יעקב בצלאל לאוטרבך
(1906 — 1826)

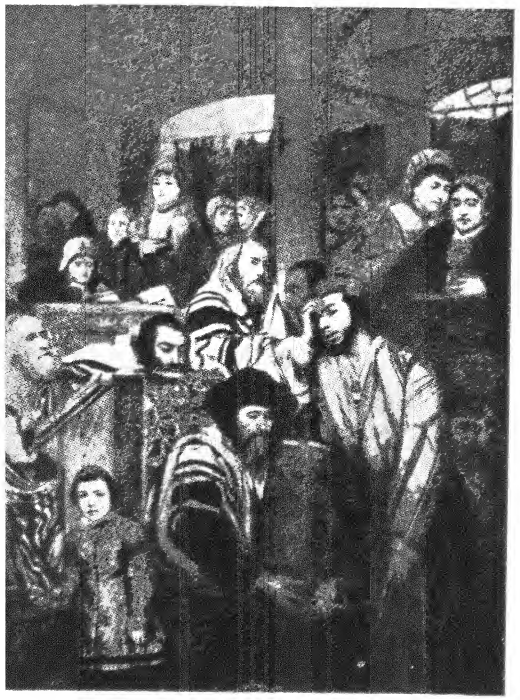
שמואל אבל אפפל
(1887 — 1829)

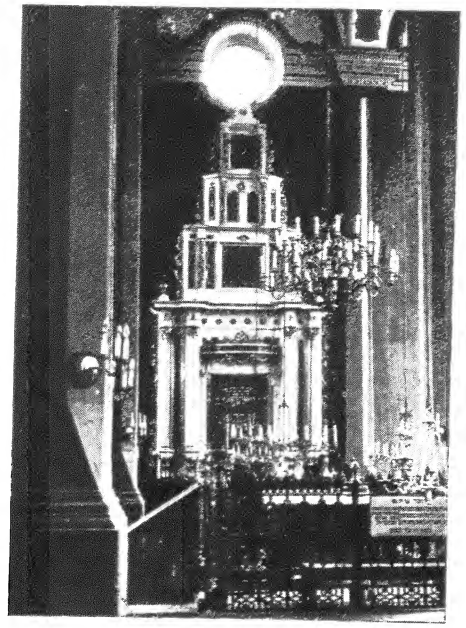
פרופ ד"ר יעקב בצלאל לאוטרבך
(1937 — 1873)

בית הכנסת הגדול

מיריץ גיטליב: פנים בית הכנסת הגדול

ארון הקודש

לוח III — משפחות שילדיהן יצאו את דרוהוביץ לפי גודל המשפחה ומספר הילדים שעזבו את המשפחה

Table 3 — Families whose children Emigrated from Drohobycz by size of family and number of children who left the family

ממוצע של ילדים מהגרים למשפחה Average No. of emigr children per family	ס"ה ילדים שהגרו	שעור ההגירה ל־100 משפחות per 100 families Emigration rate	By No. of children emigrating לפי מספר הילדים שעזבו							גודל המשפחה Size of family
			6+	5	4	3	2	1	ס"ה Total	
1.8	1,013	1.5	7	12	32	56	163	284	554	ס"ה Total
(1)	(14)	(2.0)	—	—	—	—	—	14	14	2
1.1	41	4.9	—	—	—	—	3	35	38	3
1.6	141	11.5	—	—	—	7	37	46	90	4
1.5	173	23.4	—	—	1	10	35	69	115	5
1.7	185	29.0	—	2	3	10	39	55	109	6
2.2	181	37.0	1	4	10	13	23	30	81	7
2.5	133	43.1	2	2	8	11	16	14	53	8
2.5	88	58.4	1	2	9	2	7	14	35	9
3.0	57	(40.4)	3	2	1	3	3	7	19	10+

לוח IV — ילדים שהיגרו מדרוהוביץ, לפי מין וארץ ההגירה

Table 4 — Children Emigrating from Drohobycz, by sex and country of immigration

Country	נקבות Females	זכרים Males	שני המינים Both sexes	הארץ
	419	594	1,013	כל הארצות
To another town in Poland	275	328	603	עיר אחרת בפולין
USSR	—	5	5	ברית־המועצות
Romania	—	2	2	רומניה
Yugoslavia	1	2	3	יוגוסלביה
Germany	12	35	47	גרמניה
Austria	49	54	103	אוסטריה
Czechoslovakia	4	21	25	צ׳כוסלובקיה
Hungary	2	5	7	הונגריה
Switzerland	1	2	3	שויץ
Belgium	—	3	3	בלגיה
Netherlands	—	2	2	הולנד
France	2	17	19	צרפת
United Kingdom	1	2	3	אנגליה
Finland	—	2	2	פינלנד
Italy	—	2	2	איטליה
United States	43	92	145	ארצות־הברית
Brazil	1	1	2	ברזיל
Argentine	3	8	11	ארגנטינה
Israel	7	15	22	ארץ־ישראל
Other countries	1	1	2	ארצות־אחרות

לוח V — הרכב הגילים של יהודי דרוהוביץ (1932) והסביבה (1924), של דרוהוביץ ובוריסלב (1921), של מחוז לבוב ושל פולין (1931)

Table 5 — Age distribution of Jews in Drohobycz (1932) in the villages (1924) in Drohobycz and Boryslow (1921) and in Lwow dist. and Poland (1931)

גיל Age	מספרים מוחלטים Absolute figures — דרוהוביץ עיר 1932 Drohobycz Town — שני המינים Both sexes	זכרים Males	נקבות Females	הכפרים Villages 1924 — שני המינים Both sexes	זכרים Males	נקבות Females	אחוזים Percentages — דרוהוביץ העיר Drohobycz	כפרים Villages	דרוהוביץ בוריסלב Drohobycz Boryslow	מחוז לבוב Lwow distr.	יהודי פולין Jews of Poland
ס"ה Total	13,640	6,523	7,117	2,148	1088	1,060	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
0—4	443	238	205	196	96	100	3.6	9.3	6.4	8.4	9.6
5—9	1,106	554	552	117	53	64	9.0	5.6	9.7	11.0	11.6
10—14	820	440	380	210	125	85	6.7	10.0	13.1	7.4	8.4
15—19	1,056	493	563	261	127	134	8.6	12.4	12.7	8.7	9.7
20—24	1,414	655	759	239	103	136	11.6	11.4	10.8	10.8	10.6
25—29	1,388	619	769	197	96	101	11.3	9.4	7.9	9.5	9.3
30—34	1,158	528	630	125	65	60	9.4	5.9	12.6	7.9	7.4
35—39	876	401	475	114	62	52	7.2	5.4		6.6	6.5
40—44	813	390	423	109	46	63	6.6	5.2	11.9	5.7	5.5
45—49	698	313	385	106	49	57	5.7	5.0		5.0	4.8
50—54	743	361	382	124	54	70	6.1	5.9	8.2	4.9	4.3
55—59	613	300	313	81	51	30	5.0	3.8		4.2	3.7
60—64	419	216	203	115	68	47	3.4	5.5	6.7	3.7	3.3
65+	712	336	376	110	58	52	5.8	5.2		6.1	5.3
לא מסומן undefined	1,381	679	702	44	35	9	—	—	—	—	—

ידועה היא כי בהגירה מארץ לארץ היה אחוז הזכרים יותר גדול מזה של הנשים.

בין הארצות העיקריות אליהן היגרו היו:

ארצות הברית (145), אוסטריה (103), גרמניה (47), צכ'וסלובקיה (25), ארץ ישראל (22).

המספר שעלה לארץ ישראל הוא נמוך בהרבה ממה שידוע ממקורות אחרים. ההבדל נובע, או מכך שאלה שיצאו לארץ ישראל לא השאירו הורים בדרוהוביץ, או שהרישום היה לקוי, או משתי הסיבות גם יחד.

מבנה הגילים[4]

מלחמת העולם הראשונה הטביע את חותמה על מבנה הגילים של האוכלוסיה היהודית. דבר זה ניכר בהשואת האחוזים של קבוצות הגיל השונות (לוח V). באוכלוסיה היהודית של כפרי דרוהוביץ האחוז הנמוך ביותר של ילדים (5.6% מס"ה האוכלוסיה) נמצא בגילים 5—9 — שהם שנתונים 1915—1919, ומרובים יותר הילדים בגילים 10—14 (10%) והנוער בגיל 15—19 (12.4%) השייכים לשנתונים שלפני המלחמה. תופעה דומה מוצאים בהרכב הגילים של יהודי דרוהוביץ, בוריסלב וסביבותיה, שנתקבל מספרי מפקד האוכלוסיה בשנת 1921. אחוז הילדים בגיל 0—4 שנתונים (1916—1921) ובמידת מה גם האחוז בגילים 5—9 (שנתונים 11—1915) נמוך מזה שבגילים 10—14 או 15—19. תוצאות המלחמה נראות גם בגילים של העיר דרוהוביץ, בה הקבוצות 10—14 (שנתונים 1918—1922) ו־15—19 (שנתונים 17—1918) פחותות מאשר קבוצות הגיל 20—29, ובדומה לכך המצב אצל יהודי מחוז לבוב וכלל יהודי פולין בשנת 1931.

מאידך גבוה יותר אחוז הילדים שנולדו בשנים הרא־שונות שלאחר המלחמה — הגילים 5—9 בעיר דרוהוביץ (9.4%) ו־0—4 בסביבה (9.3%) מראים על עלית הילדים. אולם תקופה זו היתה קצרה. כבר בשנות העשרים המאוח־רות יותר הולכת ופוחתת הילודה באופן ניכר; אחוז היל־דים בעיר דרוהוביץ בגיל 0—4 הגיע בסוף שנת 1931 ל־3.6% בלבד. זהו המספר הנמוך ביותר שאפשר למצוא באוכלוסיה. אם כי יתכן שבמידה מסוימת המספר הנמוך

4. הנתונים של יהודי דרוהוביץ מתיחסים לשנת 1932 בעוד שאלה של הסביבה — לשנת 1924. דברים אלה יש לזכור בזמן הניתוח של המספרים.

הזה נובע גם מהרישום הלקוי של ילדים קטנים ותינוקות — הרי הסיבה העיקרית קשורה בילודה הנמוכה. שאסמכתה לה מוצאים בשנת 1931 בקרב האוכלוסיה היהודית שבמחוז לבוב (אינו כולל את העיר לבוב) — 8.7% בגילים 0—4 בהשואה ל־11.3% בגילים 5—9 ובקרב כלל האוכלוסיה היהודית בפולין 9.6% בגילים 0—4 לעומת 11.6% בגילים 5—9. ראוי לציין כי ירידת הילודה נמשכה גם לאחר 1931 כפי שאפשר לראות מתוך שיעורי הילודה. בניגוד למצוי במחוז לבוב היה בדרוהוביץ אחוז גדול יותר של אנשים בגילים 20—64 (66.3%) בהשואה ל־58.3% במחוז לבוב ו־55.4% בכלל האוכלוסיה היהודית בפולין.

זאת כתוצאה מהגירה פנימית של יהודים בגיל העבודה מאיזורי הארץ האחרים לעיר תעשיתית זו. אחוז האנשים בגיל־הקשישים, מ־65 ומעלה לא היה גבוה לא בדרוהוביץ (5.8%), לא במחוז לבובו (6.9%) וגם בכלל האוכלוסיה היהודית בפולין (5.3%), מה שיכול לרמוז כי אורך החיים הממוצע של יהודי פולין לא היה גבוה.

המצב המשפחתי

האחוזים המציינים את התפלגות הגברים והנשים בגיל 15 ומעלה לפי המצב המשפחתי באים לאשר כמה עובדות על נוהגי הנשואין בקרב היהודים. כך למשל רואים (לוח VI),

לוח VI — האוכלוסיה בגיל 15 ומעלה לפי מין, גיל ומצב משפחתי בדרוהוביץ והסביבה מחוז לבוב (לא כולל העיר לבוב)

Table 6 — The Population aged 15 and over by sex, age and merital status, Drohobycz and Lwow district

Lwow District מחוז לבוב (בלי העיר לבוב)					Drohobycz and Periphery דרוהוביץ והסביבה					הגיל
גרוש Divorced	אלמן Widowed	נשוי Married	רווק Unmarried	ס"ה Total	גרוש Divorced	אלמן Widowed	נשוי Married	רוק Unmarried	ס"ה Total	Age
Males					זכרים					
0.3	4.7	56.3	38.7	100.0	0.1	2.3	47.4	50.2	100.0	ס"ה 15 + Total 15 +
—	—	0.1	99.9	100.0	—	—	—	100.0	100.0	15—19
0.1	—	3.9	96.0	100.0	—	—	3.3	96.7	100.0	20—24
0.2	0.3	31.2	68.3	100.0	0.1	0.3	21.2	78.4	100.0	25—29
0.3	0.4	71.5	27.8	100.0	—	0.4	62.9	36.7	100.0	30—34
0.5	0.8	89.3	9.4	100.0	0.2	0.8	82.0	17.0	100.0	35—39
0.4	1.3	94.0	4.3	100.0	—	0.7	87.5	11.8	100.0	40—44
0.4	2.3	95.0	2.3	100.0	0.3	1.9	90.6	7.2	100.0	45—49
0.5	4.7	93.2	1.6	100.0	0.2	1.7	94.4	3.7	100.0	50—54
0.2	8.1	90.6	1.1	100.0	0.2	5.7	91.5	2.6	100.0	55—59
0.3	13.8	85.2	0.7	100.0	0.3	7.6	88.5	3.6	100.0	60—64
25.5	9.5	64.4	0.6	100.0	0.3	19.8	76.2	3.7	100.0	65 +
Females					נשים					
0.8	12.1	50.6	36.5	100.0	0.3	8.7	43.4	47.6	100.0	ס"ה 15 ומעלה Total 15 +
—	—	0.6	99.4	100.0	—	—	0.8	99.2	100.0	15—19
0.1	0.1	10.1	89.7	100.0	—	0.3	9.1	90.6	100.0	20—24
0.7	0.4	43.3	55.6	100.0	0.2	0.4	36.9	62.5	100.0	25—29
1.4	1.8	78.1	18.7	100.0	0.5	2.3	67.3	29.9	100.0	30—34
2.1	4.2	86.6	7.1	100.0	0.7	2.5	80.0	16.8	100.0	35—39
1.8	9.4	85.2	3.6	100.0	1.8	6.6	83.0	8.6	100.0	40—44
1.0	15.2	82.3	1.5	100.0	1.4	13.6	78.9	6.3	100.0	45—49
1.1	21.6	75.8	1.5	100.0	0.9	16.0	79.4	3.7	100.0	50—54
0.5	28.8	69.7	1.0	100.0	0.3	27.4	68.9	3.4	100.0	55—59
0.5	38.1	60.6	0.8	100.0	0.8	32.6	64.0	2.9	100.0	60—64
0.3	59.2	39.7	0.8	100.0	1.1	55.1	41.2	2.6	100.0	65 +

כי אחוז הרוקים והרוקות בגיל 50 שנה ומעלה היה נמוך מאוד (פחות מ־4%), פירושו כי הנשואין היו כמעט כלליים בקרב יהודי דרוהוביץ. אמנם אם נשוה את אחוז הרוקים או הרוקות שבכל גיל בקרב יהודי דרוהוביץ עם האחוזים של קבוצות יהודים אחרות נמצא הבדלים ניכרים. כך למשל הנתונים של מפקד אוכלוסין (1931) של יהודי מחוז לבוב (אינו כולל את העיר לבוב) מראים אחוז גבוה יותר של נשואים־ות ואחוז נמוך יותר של רוקים־ות מאשר הנתונים לגבי דרוהוביץ. פירושו כי יהודי דרוהוביץ התחתנו בגיל מבוגר יותר מאשר היהודים במחוז לבוב. הגיל הממוצע של הנשואין אצל הנשים, המחושב בשיטה גלמית (על פי קבוצות גיל של 5 שנים) היה32.5 שנה בדרוהוביץ ו־31.0 שנה במחוז לבוב.

האחוז הנמוך ביותר של אלמנים־ות בדרוהוביץ נובע כנראה גם מתוך כך שחלק מהאלמנים והאלמנות הצהירו את עצמם כרוקים־ות או שעדכון המרשם לא היה מלא. כמו כן נראים נמוכים מדי האחוזים של הגרושים־ות הן בדרוהוביץ והן במחוז לבוב. אחוז הגרושים בדרוהוביץ הגיע ל־0.1% (ז. א. גרוש אחד לכל 1000 גברים בגיל 15 ומעלה) ואחוז הגרושות ל־0.3% בהשואה ל־ 0.3% בקרב הגברים ו־0.8% בקרב הנשים במחוז לבוב, 0.7% בקרב הגברים ו־1.3% בקרב הנשים ילידות פולין בארץ לפי המפקד של 1948 (ראה רישום התושבים חלק ב', ירושלים 1956). יתכן גם שחלק גדול מאלה שלא הצהירו את המצב המשפחתי או הצהירו שהם רוקים־ות היו למעשה אלמנים־ות וגרושים־ות.

הבדלי הגיל בין הבעל והאשה או בין החתן והכלה

הבדלים לפי גיל הבעל

כרגיל מבוגר הבעל מאשתו ותופעה זו מוצאים גם אצל יהודי דרוהוביץוהסביבה (לוח VII). הבעל היה באופן ממוצע מבוגר יותר מאשתו ב־4—6 שנים. מעניין כי יחד עם זאת אחוז הבעלים שהיו צעירים מהאשה היה לא קטן כלל וכלל בעיקר בגילים צעירים. כך מבין הבעלים בגיל 25—29 היו 34% צעירים מהאשה, 15% באותו הגיל ורק 51% מבוגרים מהאשה. בגילים מבוגרים כגון בגילים 60—69 היו רק 8% מהבעלים צעירים מהאשה, 13% באותו הגיל ו־79% מבוגרים מהאשה. באופן מקביל גם גדול יותר ההבדל הממוצע בין גיל הבעל והאשה בגילים מבוגרים יותר. כך בגיל 25—29 היה ההבדל הממוצע 1.5 שנה בעוד שבגיל 60—69 הוא היה 5.9 שנה. דבר זה נובע בחלקו מכך שהגברים המתחתנים בגיל מבוגר יותר נוטים לקחת אשה צעירה בהרבה מהם מאשר הגברים המתחתנים בגיל צעיר כגון 20—24 או 25—29 שנה. כך למשל בין הגברים בגיל

לוח VII — המשפחות לפי גיל הבעל והבדל הגילים בינו לבין האשה בדרוהוביץ והסביבה (באחוזים)

Table 7 — Families by Age of Husband and the Differences in Age between Husband and Wife Drohobycz and province

גיל הבעל Age of Husband	ס"ה זוגית All Couples	הבעל צעיר מהאשה בשנים Husband younger than wife by years: ס"ה Total	5 +	4	3	2	1	בגיל שוה Both in same age	הבעל מבוגר מהאשה בשנים Husband older than wife by years: ס"ה Total	1	2	3	4	5—9	10—14	15 +	הבדל ממוצע Mean difference: צעיר Younger שנים — Years —	מבוגר Older שנים + Years +	ס"ה Total שנים + Years +
ס"ה Total	100.0	13.3	3.2	1.5	1.7	3.4	3.5	11.2	75.5	6.9	9.9	8.3	8.3	27.3	10.3	4.3	−3.1	6.4	4.6
20—24	100.0	(44.0)	(12.0)	(4.0)	(8.0)	(16.0)	(4.0)	(8.0)	(48.0)	(24.0)	(8.0)	(4.0)	(12.0)	(—)	(—)	(—)	−(2.1)	(2.4)	(0.2)
25—29	100.0	34.2	7.2	2.6	3.4	9.2	11.8	14.5	51.3	7.9	13.8	12.5	3.3	13.2	—	0.6	−1.7	3.8	1.5
30—34	100.0	20.3	4.9	3.2	3.2	4.1	4.9	13.5	66.2	11.3	11.3	9.2	11.2	21.6	1.6	—	−1.9	4.3	2.6
35—39	100.0	14.6	2.9	1.3	2.7	4.0	3.7	11.2	74.2	5.9	8.3	9.3	9.6	32.8	8.3	—	−2.1	5.7	4.1
40—49	100.0	13.1	3.1	1.3	1.7	3.4	3.6	9.4	77.5	7.2	10.2	7.7	7.8	29.4	13.4	1.8	−2.0	6.3	4.9
50—59	100.0	8.8	2.6	1.1	0.6	2.4	2.1	10.8	80.4	5.5	10.7	6.5	8.9	29.1	13.5	6.2	−4.1	7.0	5.4
60—69	100.0	7.7	1.5	0.8	0.8	2.3	2.3	12.7	79.5	5.8	6.8	9.6	6.0	26.7	12.9	11.8	−5.5	7.7	5.9
70 +	100.0	5.1	2.2	0.7	—	0.7	1.5	8.8	86.1	2.2	11.0	8.0	5.1	29.9	17.5	12.4	−1.7	8.3	5.9

לוח VIII — זוגות נשואים לפי הבדל הגילים בין החתן לבין הכלה, ולפי תקופת רישום הנשואין (באחוזים) דרוהוביץ והסביבה ובוריסלב

Table 8 — Married Couples by Difference between Bridegroom and Bride and by Period of Marriage Registration. Drohobycz and Periphery and Boryslaw (Percentages)

ההבדל הממוצע Mean Difference			החתן מבוגר מהכלה בשנים Bridegroom older than Bride by years								שניהם בגיל אחד Both in same age	החתן צעיר מהכלה בשנים Bridegroom younger than Bride by years						ס"ה זוגות Total couples	גיל החתן Age of Bridegroom
ס"ה Total	החתן מבוגר מהכלה Groom older than Bride	החתן צעיר מהכלה Groom older than Bride																	
שנים + Years +	שנים + Years +	שנים — Years —	15 +	10—14	5—9	4	3	2	1	ס"ה Total		1	2	3	4	5 +	ס"ה Total		
								Drohobycz דרוהוביץ											
3.7	5.2	3.0	4.2	9.4	20.2	8.4	8.9	13.1	11.6	75.8	9.5	4.7	3.5	3.1	1.6	1.7	14.7	100.0	עד 1900 Up to
3.5	5.4	2.9	3.6	7.3	26.9	5.9	8.9	10.2	9.8	72.6	8.2	5.7	4.0	2.8	2.2	4.5	19.2	100.0	1901—18
3.2	5.5	2.7	3.0	7.5	25.9	8.6	7.5	9.8	8.7	71.0	6.4	5.7	4.2	4.5	2.6	5.6	22.6	100.0	1919—35
								Boryslaw בוריסלב											
4.3	5.7	2.7	1.7	8.4	31.6	8.6	10.9	7.7	10.0	78.9	8.9	3.3	3.1	1.4	1.6	2.7	12.2	100.0	עד 1918 Up to
3.4	5.6	2.9	7.8	7.8	27.4	8.6	10.9	6.9	1.8	71.3	7.0	6.2	4.8	3.1	3.1	4.5	21.7	100.0	1919—35

69—60 12.9% היו מבוגרים מהאשה ב־10—14 שנה ו־11.8% היו מבוגרים מהאשה בלמעלה מ־15 שנה. ברור שבין האנשים המתחתנים בגיל 20—24 קשה למצוא הבדל שלמעלה מ־15 שנה, פרושו שהכלה היתה צריכה להיות בגיל למעלה מ־15 שנה. מקרים כאלה אמנם קרו בעבר אולם היו אלה יוצאים מהכלל.

בחלקם עשויים ההבדלים הנ"ל לנבוע מהעובדה כי לאחר מלחמת העולם הראשונה גדל אחוז הנשואין בהם החתן היה צעיר מהכלה וירד ההבדל הממוצע בין גיל החתן והכלה כפי שנראה להלן.

הבדלי הגיל לפי תקופת רישום הנשואין.

בפנקסי רישום הנשואין בדרוהוביץ ובוריסלב מצאנו נתונים על גיל החתן והכלה בזמן רישום הנשואין או של הבעל והאשה במקרים שהרישום נעשה זמן רב לאחר הנשואין. האיחור ברישום הנשואין היה מאוד שכיח ולעתים קרובות מספר רב של נשואין לא הגיעו בכלל לרישום. מכאן שאין הנתונים האלה יכולים לשמש לחישוב גיל הנשואין אלא אך ורק לחישוב הבדלי הגיל בין החתן והכלה בזמן נשואיהם.

מתוך הנתונים הנ"ל (לוח VIII) יוצא כי בעיר דרוהוביץ בין הנשואין שנרשמו עד 1900, 14.7% של החתנים היו צעירים מהכלה בהשואה ל־22.6% בשנים 19—1935, ובבוריסלב בין הנשואין שנרשמו עד 1918, 12.2% מהחתנים היו צעירים מהכלה בהשואה ל־21.7% בין הנשואין לאחר 1918. באותו הזמן ירד בדרוהוביץ ובעיקר בבוריסלב הבדל הממוצע בין גיל החתן לבין גיל הכלה בזמן הנשואין (או בזמן רישומו). בנשואין שנרשמו בסוף המאה ה־19 בעיר דרוהוביץ היה החתן מבוגר יותר מהאשה בממוצע ב־3.7 שנה. הבדל זה ירד ל־3.2 בנשואין שנרשמו בשנים 1919—1935 ובבוריסלב היה ההבדל 4.3 שנים לפני 1918 וירד ל־3ח4 שנה בתקופה 1919—1935. **המעניין כי תופעה זו נבעה, כאמור לעיל, מתוך עלית אחוז הנשואין בהם החתן היה צעיר מהכלה ולא מתוך הקטנת ההבדלים בין גיל החתן והכלה שכמעט ולא השתנו במרוצת הזמן. בנשואין בהם החתן היה מבוגר מהכלה ההבדל הממוצע היה בדרוהוביץ 5.2 שנה עד 1900 ו־5.5 שנה בתקופה 1919—1935 ובין הנשואין בהן החתן היה צעיר מהכלה ההבדל אף פחת; הוא היה של 3.7 שנה ו־3.2 שנה באותן התקופות.**

יש גם להעיר כי הנתונים שנתקבלו מתוך מרשם מנשואין בדרוהוביץ שונים מאלה של כרטסת המשפחות. לפי כרטסת המשפחות היה ההבדל הממוצע בין גיל הבעל לבין זה של האשה גדול יותר מאשר לפי מרשם הנשואין.

קשה למצוא הסבר מוסמך לכך. אחת הסיבות יכולה לנבוע מעצם העובדה כי כרטסת המשפחות נותנת תמונה של האוכלוסיה בזמן מסוים בעוד שמרשם הנשואין משקף את גילי המתחתנים בזמן נישואיהם במשך תקופה ארוכה. סיבה אחרת אפשר למצוא בהשערה כי סוגים מסוימים של זוגות שביניהם הבדלי הגיל היו גבוהים לא הודיעו למרשם על נשואיהם כגון: הנשואין השניים והשלישיים הכוללים נשואי גרושים־ות ואלמנים־ות והמתקיימים בגיל מבוגר יותר או נשואין של שכבות סוציאליות בהן הבדלי הגיל היו גדולים יותר. יש לזכור כי האדישות לרישום היתה ירושת העבר ונבעה מהתנאים התחיקתיים שהקשו והכריחו את היהודים לבצע נשואין חשאיים (נשואים דתיים) (חוק מס נשואין היה קיים עד שנת 1848).

הבדלי הגיל בין הבעל והאשה לפי משלוח־יד הבעל. מעניין לבדוק את הבדלי הגיל בין הבעל והאשה לפי משלוח־יד הבעל המשקף במידה מסוימת את השכבות הסו־ציאליות השונות.

אם נחלק את משלוחי היד לשתי שכבות גדולות נמצא כי בקרב השכבה האינטלקטואלית הכוללת מקצועות חפ־שיים וטכניים, מינהליים ופקידים (לוח IX) הבדלי גיל בין הבעל והאשה (נעים בין 5.1 ל־5.6) גדולים יותר מאשר בקרב הפועלים, אנשי מסחר, מלאכה ותעשיה (בין 4.0 ל־5.0). יתכן והבדלים אלה נובעים מכך שהשכבה האינטלק־טואלית היתה מתחתנת בגיל מבוגר יותר מאשר שכבת הפועלים והסוחרים (כאמור הבדלי הגיל בין החתן והכלה גדולים יותר כאשר מתחתנים בגיל מבוגר יותר).

גודל המשפחה ומספר הילדים

א. גודל המשפחה: עיבדנו שני סוגי מספרים השונים מבחינת משמעותם אולם ביחד נותנים תמונה מעניינת על המצב הדמוגרפי. המספרים על גודל המשפחה באים ללמד את ההרכב הכלכלי של המשפחה במובן של משק בית אחד. מתוך רשימת המשפחות הוצאנו את הילדים שלידיהם צוין „מחוץ לבית" כגון בחוץ לארץ או בעיר אחרת ואת כל הילדים הנשואים המופיעים גם באופן נפרד בכרטסת המשפחות. באופן כזה הפרדנו את המשפחות של שנים או שלושה „דורות" למשפחות של דור אחד. ז. א. שלמשל המשפחות המורכבות מהורים זקנים, צעירים נשואים ויל־דיהן הופרדו ונחשבו לשתי משפחות נפרדות.[5] ומכאן יש לחשוב את הנתונים שקבלנו על גודל המשפחה כאומ־דן חסר ובהשוואתם לנתונים אחרים יש לקחת בחשבון עובדה זו.

אם נשוה את חלוקת המשפחות בדרוהוביץ לפי גודל

לוח IX — המשפחות לפי הבדלי הגיל בין הבעל והאשה לפי משלוח יד הבעל, דרוהוביץ והסביבה (באחוזים וממוצעים)

Table 9 — The families by Difference in Age between Husband and Wife and by Occupation, Drohobycz and Periphery (Percentages and Averages)

Occupation of Husband	Mean difference הבדל ממוצע בשנים			הבעל מבוגר מהאשה ב־שנים					שניהם באותו גיל	Husband older than wife by .... years הבעל צעיר מהאשה ב־שנים				ס״ה משפחות	משלוח יד הבעל
	ס״ה מבוגר Total older	החתן מבוגר מהכלה Husband older	החתן צעיר מהכלה Husband young.	10 +	5—9	2—4	עד 2 שנים Up to 2 years	ס״ה מבוגר Total older	Both in same age	עד 2 שנים Up to 2 years	2—4	5 +	ס״ה צעיר Total young	Total Families	
	שנים + Year +	שנים + Year +	שנים — Year —												
All occupations	4.6	6.4	3.1	4.3	38.0	16.5	16.7	75.5	11.3	6.8	3.2	3.2	13.2	100.0	כל משלוחי היד
Professional and Technical	5.6	7.2	2.9	3.9	48.1	14.0	14.0	80.0	8.6	5.7	3.5	2.2	11.4	100.0	חופשיים וטכניים
Managers	5.2	7.0	4.1	3.7	49.2	14.0	11.8	78.7	10.3	3.7	2.9	4.4	11.0	100.0	מנהלים
Clerical Workers	5.1	6.4	2.4	2.0	46.6	14.4	17.5	80.5	9.2	6.7	2.4	1.2	10.3	100.0	פקידים
Merchands	4.3	5.9	3.1	3.2	36.9	17.1	18.6	75.8	11.8	6.2	3.1	3.1	12.4	100.0	עובדי מסחר
Crafts and Industry	4.7	6.6	2.9	6.4	34.9	15.2	16.7	73.2	13.5	6.9	3.1	3.3	13.3	100.0	מלאכה ותעשיה
Unskilled workers	4.0	6.0	3.2	3.3	32.3	20.9	16.9	73.4	9.7	8.3	4.3	4.3	16.9	100.0	פועלים בלתי מקצועיים
Service workers	5.0	6.6	1.9	2.8	39.5	25.3	8.4	76.0	9.9	7.1	5.6	1.4	14.1	100.0	עובדי שרותים
Unemployed	6.2	7.2	1.0	(9.8)	(39.2)	(9.8)	(21.6)	(80.4)	(15.6)	(2.0)	(2.0)	(—)	(4.0)	(100.0)	בלי תעסוקה
Not stated	3.9	6.4	3.3	5.7	30.4	17.1	15.4	68.6	10.7	11.8	2.8	6.1	20.7	100.0	בלתי מסומן

המשפחה עם זו שבמחוז לבוב ועם זו שבישראל ב־1957[6] נמצא הבדל עיקרי באחוז גדול יותר של משפחות בנות נפש אחת המכונות לעתים „בודדים־ות" (בעיקר בקרב נשים ראשי משפחה). בקרב אוכלוסית דרוהוביץ — 23.3% של המשפחות בהשואה ל־7.4% במחוז לבוב ו־9.9% באוכ־לוסיה היהודית בישראל (לוח X). מאידך אם נבסס את ההשערה רק על משפחות של יותר מנפש אחת נמצא שה־גודל הממוצע של המשפחה אינו שונה — 4.1 נפשות למשפחה בדרוהוביץ בהשואה ל־4.0 בקרב כלל האוכלוסיה היהודית בארץ (ממוצא אירופאי ואסיה־אפריקה). יוצא כי לולא ההטיה של אומדן־חסר (בגלל הפרדת המשפחות הגדולות) היינו מקבלים בדרוהוביץ משפחה ממוצעת הרבה יותר גדולה מאשר בארץ.

לוח X — ראשי משפחה לפי מין ומספר הנפשות במשפחה, דרוהוביץ (1932), לבובי מחוז (1931), ישראל (1957)

Table 10 — Heads of families by Sex and Number of Persons in household. Drohobycz (1932)' Lwow district (1931) and Israel (1957).

מס' הנפשות במשפחה No. of persons in family	דרוהוביץ והסביבה Drohobycz and Periphery: שני המינים Both sexes	זכרים Males	נקבות Females	שני המינים Both sexes	זכרים Males	נקבות Females	מחוז לבוב (בלי העיר לבוב) Lwow district	ישראל 1957 שני המינים Israel Both sexes
	מספרים Absolute figures			אחוזים Percentages			אחוזים Percentages	
כל המשפחות All families	4,857	3,598	1,259	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1	1,141	479	662	23.3	13.3	52.6	7.4	9.9
2	874	703	171	18.0	19.6	13.6	14.2	18.9
3	844	688	156	17.4	19.2	12.4	16.2	21.2
4	826	713	113	17.1	20.0	8.8	19.4	23.5
5	540	454	86	11.1	12.6	7.0	17.0	12.7
6	318	278	40	6.6	7.8	3.2	11.7	5.8
7	163	146	17	3.4	4.0	1.4	7.0	3.1
8	88	78	10	1.8	2.9	0.8	3.8	2.4
9	32	29	3	0.7	0.8	0.2	1.9	1.3
10 +	31	30	1	0.6	0.8	—	1.4	1.2
ממוצע כולל משפחות של נפש (1) Average incl. one person fam.	3.3	3.6	2.3	—	—	—	4.3	3.7
ממוצע אינו כולל משפחות של נפש (1) Average not incl. one person families.	4.1	4.2	3.7	—	—	—	4.6	4.0

(1) אינו כולל את העיר לבוב.

1) Not including the town, Lwow

גדול במיוחד היה מספר הנשים ראשי משפחה. מתוך 4857 משפחות בדרוהוביץ והסביבה כרבע (1259) היו מש־פחות בהן ראש המשפחה היתה אשה. אם נקח בחשבון כי היו כ־600 אלמנות וגרושות יוצא כי למעלה מ־600 נשים ראשי משפחה היו רוקות. מביניהן יש שגרו כבודדות ויש שגרו יחד עם אחיהן ואחיותיהן.

ב. מספר ממוצע של ילדים לפי גיל האם: **סוג אחר לגמרי של נתונים שנתקבלו מתוך כרטסת המשפחות מת־יחס למספר הילדים שבחיים לפי גיל האם (ראה לוח XI). מספרים אלה באים ללמד על פריון האשה. אולם גם במקרה זה יש לנהוג בזהירות בהשואות ובהסקת מסקנות. מצד אחד יש במספרים אלה אומדן־חסר, כי הם כוללים רק את**

5. היה הכרח לעשות ככה כי המשפחות הצעירות הופיעו גם באופן נפרד וקשה היה לזהות אותן וליחס למשפחות הוריהן. המרשם היה ערוך לפי משפחות על בסיס ביולוגי דמוגרפי.

6. לפי סקר כוח אדם; ראה ירחון סטטיסטי לישראל פברואר 1958.

לוח XI — האמהות (¹) לפי הגיל ומספר הילדים שבחיים,(²) דרוהוביץ והסביבה (אחוזים)

Table 11 — Mothers' by age and No. of children alive,' Drohobycz and Periphery.

גיל האם Age of mother	כל המשפחות Total families	בלי ילדים No children	1	2	3	4	5	6 +	ממוצע כולל בלי ילדים Average including "O" children	ממוצע אינו כולל בלי ילדים Average excl. children
כל בנות +15 Total 15+	100.0	15.4	19.2	23.8	15.6	10.5	6.9	8.6	2.5	3.0
15—19	100.0	66.7	33.3	—	—	—	—	—	0.3	1.0
20—24	100.0	53.1	34.9	10.5	1.5	—	—	—	0.6	1.3
25—29	100.0	34.1	38.2	21.2	5.3	0.4	0.8	—	1.0	1.5
30—34	100.0	19.6	28.6	33.2	11.4	5.6	0.8	0.8	1.6	2.0
35—39	100.0	15.0	23.0	28.8	18.7	8.2	4.0	2.3	2.1	2.4
40—44	100.0	11.7	14.4	27.3	19.3	11.7	6.7	8.9	2.7	3.1
45—49	100.0	6.7	12.7	23.1	21.3	14.9	9.0	12.3	3.1	3.4
50—54	100.0	9.0	7.0	17.3	18.0	18.4	13.8	16.5	3.5	3.9
55—56	100.0	6.3	8.3	16.7	17.7	16.7	15.0	19.3	3.7	4.0
65 +	100.0	4.6	8.3	16.7	15.7	16.7	13.9	24.1	3.9	4.1

1) כולל רק את המשפחות בהן חיים שני ההורים.
2) כולל כל הילדים, גם אלה שמחוץ לבית.

1(Including also children outside the house.
2(Including only families in which both parents live.

הילדים שהיו חיים בזמן שהעתקנו את המספרים (ולא את כל הילדים שנולדו) ובאופן כזה מבטאים את פריון „נטו". מצד שני כללנו רק את המשפחות בהן שני ההורים היו בחיים ולכן לא את כל האמהות.

שתי עובדות חשובות מזדקרות מתוך המספרים. אחוז נמוך מאוד של נשים בלי ילדים (עקרות), הנע בין 4.6% לבין 9% בקרב הנשים הנשואות בגיל 45 ולמעלה דהיינו בגיל של גמר תקופת הפריון. בהתחשב בעובדה כי לא נכללו הילדים שמתו הרי שהאחוז של עקרות המתקבל מה־מספרים הוא נמוך יחסית.

העובדה השניה היא הפריון הגבוה של הדור מלפני מלחמת העולם השניה. כך מוצאים כי מספר הילדים הממו־צע לאשה בגיל 50 ולמעלה היה יותר מ־ 3.5 ילד. כמובן שיש לקחת בחשבון כי מדובר רק בנשים נשואות (אינו כולל רוקות, אלמנות וגרושות). אולם גם אם נקח בחשבון את הקבוצות האלו נמצא פריון גבוה למדי. אחוז הרוקות בגיל זה היה נמוך מאוד וכולל האלמנות והגרושות הגיע אחוז הנשים הבלתי נשואות בגיל 50 ולמעלה קרוב לשליש מס"ה הנשים באותם הגילים. מספר הילדים הממוצע „נטו" (שבחיים) לנשים אלה בגיל 50 ומעלה הגיע ל־2.2 ולכן הממוצע נטו של מספר הילדים לכל הנשים בגיל 50 ומעלה היה קרוב ל־3.2.

מאידך נמוך היה מספר הילדים אצל הנשים הצעירות יותר שרובן התחתנו לאחר המלחמה. רק אצל הנשים הנשו־אות בגיל 40—49 הנמצאות קרוב לסוף תקופת הפריון היה המספר הממוצע של ילדים 2.9 ויחד עם האלמנות, הגרושות והרוקות 2.7 ילד.

ג. מספר הילדים לפי משלוח יד האב: **המספרים** המובאים בלוח XII באים ללמדנו על הבדלים בפריון בין השכבות הסוציאליות השונות. לשם השואה נכונה נכללו כאן רק המשפחות בהן האם היתה בגיל 45 ולמעלה, כלומר רק הנשים שסיימו את תקופת הפריון. המספרים אינם מר־אים הבדלים ניכרים בין קבוצות משלוח היד פרט לשתי קבוצות קיצוניות: אצל המקצועות החפשיים, הטכניים והפקידותיים (עובדי „הצווארון הלבן") היה המספר הנמוך ביותר — 3.0 ילד ואצל עובדי הובלה הגבוה ביותר (4.6 ילד).

גם כאן יש לזכור כי מדובר בעיקר בדור מלפני מלח־מת העולם הראשונה. אין לבדוק מתוך מספרי המרשם באיזו מידה היו הבדלים בפריון אצל הדור שלאחר המלחמה מכיון שניפוי השפעת הגיל מפרט את הנתונים במידה שאין להם מובהקות סטטיסטית. יחד עם זאת מתקבל כי ירידת הפריון היתה כללית ולא נוצרו הבדלים ואף אם נוצרו הרי לא היו ניכרים בין השכבות השונות.

לוח XII — משפחות לפי משלח יד האב ומספר ילדים שבחיים, דרוהוביץ והסביבה (אחוזים) (1)

Table 12 — Families by Occupation of Father and Number of children alive, Drohobycz and Periphery (Percentages)

משלח יד האב Occupation of father	כל המשפחות All families	בלי ילדים No children	1	2	3	4	5	6+	ממוצע כולל ה"בלי ילדים" Average incl. childless	ממוצע ללא ה"בלי ילדים" Average not incl. childless	Occupation of father
כל משלחי היד	100.0	8.2	9.4	16.7	19.7	16.8	12.8	16.4	3.5	3.8	All Occupations
מקצועות חפשיים, טכניים, מנהלים ופקידות	100.0	7.9	15.0	23.4	19.0	13.7	10.0	11.0	3.0	3.3	Liberal, technical managing and clerical
סוחרים ומתווכים	100.0	8.5	16.8	18.5	18.1	12.2	6.6	17.4	3.5	3.8	Merchants mediators
עובדי מלאכה ותעשייה	100.0	5.1	6.2	10.8	27.3	21.6	12.5	16.5	3.7	3.9	Craftsmen and industry (workers)
עובדי בנין ופועלים בלתי מקצועיים	100.0	7.4	9.0	16.4	18.0	15.6	17.2	16.4	3.5	3.8	Building and unskilled (workers)
עובדי הובלה	(100.0)	(3.2)	(6.2)	(15.6)	(15.6)	(15.6)	(15.6)	(28.2)	(4.6)	(4.7)	Transport workers
שונות ובלתי מסומן	100.0	11.0	8.4	15.6	18.2	14.8	13.5	18.5	3.5	3.9	Miscellaneous and undefined

1) כולל רק משפחות בהן האם היתה בגיל 45 ומעלה.

1) Including only families in which the mother was 45 years and over.

ב. התכונות הכלכליות

אחוז המפרנסים

הכוונה לכל אותם האנשים שלגביהם צוין במרשם של הקהילה משלוח יד פעיל במובן כלכלי, ולכן יש להוציא מן החשבון את כל הנתמכים, צעירים וזקנים, עקרות בית וכל אלה שהיו חיים מהכנסות רכוש, רנטה, פנסיה וכו׳. אין זה אומר כי כולם עבדו והיו למעשה פעילים במובן כלכלי. קרוב לודאי שהיו גם אנשים שציינו מקצוע כלומר ידיעה מקצועית ולא עבדו מעולם או שלא עבדו זה זמן רב. לפי ההגדרה המודרנית של כוח העבודה (שהוכנסה לשימוש תחילה בארצות הברית ואחר־כך במספר ארצות אחרות כולל ישראל) אין איש נחשב כחלק מכוח העבודה אלא אם כן הוא עובד, או עסוק בדרך כלל או במקרה של חוסר עבודה אם הוא מחפש עבודה באופן ממשי. יוצא שלפי הגדרה זו יתכן והמספר של המפרנסים המובא בלוח XIII הוא במידה מסויימת אומד־יתר (מוגזם). מצד שני הוצאנו מחשבון המפרנסים כל אלה שלגביהם לא צוין מק־צוע והנחנו כי אלה אינם שייכים לכוח העבודה. הנחה המתבססת על עובדה כי אחוז לא קטן של יהודים בעיקר צעירים לא התפרנסו בעצמם והיו למעשה תלויים בהוריהם.

אם כי אין להשוות באופן מדויק את אחוז המפרנסים, כפי שהוגדר על ידינו על סמך הידיעות שאספנו עם אחוז כוח העבודה לפי ההגדרה הנהוגה בישראל, יש בכל זאת ערך מסוים בהשואה גלמית. יוצא כי לגבי הגברים אין כמעט הבדל באחוז כוח אדם בין דרוהוביץ (75%)) לבין יהודי ישראל (80%) וההבדל הקטן הקיים יכול לנבוע מהרכב הגילים השונה. מאידך נמוך בהרבה אחוז כוח האדם בקרב נשי דרוהוביץ (11%) מאשר בקרב נשי ישראל (28%).

נמוך מדי נראה מספרם של מחוסרי העבודה (37) והחיים מרכוש, חסכונות, רנטה ופנסיה (32) וכמו כן של תלויים ונתמכים. כפי הנראה חלק מהם נכלל בין הבלתי מסומנים.

הרקע הכלכלי[7]

ד"ר גלבר מוסר במאמרו פרטים על ההרכב המקצועי של יהודי דרוהוביץ במאה ה־19 ובתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה וכן את הרקע הכלכלי להתפתחות המלא־כה והתעשייה בעיר זו. בה ובסביבתה היו מכרות מלח, דונג, נפט ומפעלי מוצריו. הוא הדגיש את המספר הרב לא רק של בעלי מלאכה זעירה כגון חייטים, סנדלרים, נגרים, רפדים וזגגים אלא גם של פועלי חרושת: פחחים, רתחים, נחושתאים ועוד וכמו כן של פועלים בלתי מקצו־עיים במכרות ובתעשיה של הדונג והנפט. במרוצת הזמן

לוח XIII — תכונות כח עבודה לפי המין והגיל בדרוהוביץ בלבד (באחוזים)

Table 13 — Labour Characteristics by Sex and Age. Drohobycz only (Percentages)

Labour Characteristics	65 +	55—64	45—54	35—44	25—34	20—24	15—19	ס"ה + 15 Total	תכונות כח עבודה
				ז כ ר י ם					
All males	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	ס"ה גברים
In labour force	70.0	89.4	91.4	91.0	79.0	62.5	24.5	75.2	שייכים לכח עבודה
Students	—	—	—	—	3.2	16.1	36.0	6.9	תלמידים וסטודנטים
Dependents	2.4	2.5	0.1	—	0.8	1.2	3.2	1.2	תלוים ונתמכים
Undefined	27.6	8.1	8.5	9.0	17.0	20.2	36.3	16.7	בלתי מסומנים
				נ ק ב ו ת					
All females	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	ס"ה נשים
In labour force	8.3	7.4	7.2	6.4	13.9	23.1	7.1	10.9	שייכות לכח עבודה
Dependents	—	—	—	—	1.1	13.9	41.6	6.7	תלמידות וסטודנטיות
Undefined	91.7	92.6	92.8	93.6	85.0	66.0	51.3	82.4	בלתי מסומנות

עבר מרכז התעשיה והמכרות לבוריסלב עיר הנפט הידועה. כך לפי נתוני מפקד אוכלוסין בשנת 1931 היה אחוז האוכ־לוסיה (כולל מפרנסים ותלויים בהם) שהתפרנסה ממכרות ותעשיה בקרב כלל האוכלוסיה (יהודית ולא־יהודית) 68% בבוריסלב, 41% בדרוהוביץ ו־34% בכל הערים שבמחוז לבוב (אינו כולל את העיר לבוב). דרוהוביץ שמשה גם כמרכז מסחרי (17%) ושל שרותים בשביל הסביבה החק־לאית.

משלוח היד

ההרכב המקצועי של יהודי דרוהוביץ והסביבה בשנות השלושים כפי שמתקבל מכרטסת המשפחות (לוח XIV) היה שונה מזה של כלל האוכלוסיה באותה העיר ושל כלל יהודי פולין.[8] מתוך למעלה מ־3900 גברים (מספרי הנשים שלגביהן צוין משלוח היד היה קטן ביותר ולכן לא הכללנו אותן בניתוח משלוח היד) בגיל 15 ולמעלה שלגביהם צוין משלוח היד, 1285 (33.2%) עסקו במסחר ומהם כ־800 סוח־רים, 220 רוכלים וכ־200 מתווכים ועובדי מסחר אחרים; במלאכה ובתעשיה היו עסוקים 1127 (29.0%) ומהם רק 722 בחייטות וטכסטיל בעוד שאחרים במכניקה עדינה — 270, נגרות ובניה — 243 ובתעשית מזון 188. בין יתר קבו־צות המקצועות יש לציין עובדי מינהלה ופקידות (13.9%), מקצועות חפשיים (9.4%) ופועלים בלתי־מקצועיים — כולל סבלים (9.9%). אם נחלק את כל המפרנסים לשני סוגים כפי שנוהגים, נמצא כי עובדי „הצווארון הלבן" (כולל סוחרים) היו 56% בעוד שעובדי מלאכה—תעשיה, פועלים ועובדי שרותים היוו 44%. אגב בקרב יהודי ישראל היחס הוא הפוך: עובדי הצווארון הלבן 39% ועובדי מלאכה, תעשיה, חקלאות, תחבורה ושרותים — 61%.

שינויים בהרכב המקצועי

מושג מה על השינויים שחלו בהרכב המקצועי של יהודי דרוהוביץ ושל יהודי בוריסלב מקבלים מתוך מרשם הנשואין (לוח XV). יש להעיר כי המספרים מתייחסים לרוב לגיל בו הגברים מתחתנים ולכן אינם נותנים תמונה על כל האוכלוסיה מכל הגילים. כפי שנראה להלן שונה ההרכב של ההתעסקויות לפי הגיל. וכמו כן אין המספרים כוללים את כל אלה שלא נרשמו, ומספר אלה לא קטן ויתכן אף שהאנשים המפגרים ברישום שייכים ברובם לשכבה סו־ציאלית נמוכה יותר. כך למשל אם נשווה את מספרי מרשם הנשואין מדרוהוביץ עם אלה של כרטסת המשפחות נמצא כי במרשם הנשואין אחוז עובדי התעשיה והמלאכה (20%) בקרב החתנים בתקופה 19—1935 קטן יותר ואחוז עובדי המסחר (45%) גדול יותר מאשר בכרטסת המשפחות (29% ו־33%). לכן ניתן לערוך רק השוואה היסטורית של משלוחי היד של קבוצת גילים מסוימת, בהנחה שה־שינוים בה ישקפו את השינוים במשלוח היד של כל המ־פרנסים.

השינוים העיקריים המסתמנים מתוך מספרים אלה

7. תולדות יהודי דרוהוביץ.

8. אין להשוות השוואה מדויקת בין הנתונים המובאים על ענפי הכלכלה של האוכלוסיה (כולל מפרנסים ותלויים בהם) במפקד של איכלוסין כפולין (1931) לבין הנתונים על ההרכב המקצועי של המפרנסים מתוך כרטסת המשפחות של קהילת דרו־הוביץ. אפשר לקבל רק מושג גלמי ביותר.

לוח XIV — גברים בגיל 15 ומעלה לפי משלוח היד והגיל בדרוהוביץ והסביבה

Table 14 — Males aged 15 + by Occupation and Age, Drohobycz and Periphery

Occupation	65 +	55 — 64	45 — 54	35 — 44	25 — 34	למטה מ־25 Below	65 +	55 — 64	45 — 54	35 — 44	25 — 34	למטה מ־25 Below	ס"ה +15 Total 15 +	משלוח היד
	אחוזים על 100 מכל משלוח יד Percentages per 100 in each occup.						Absolute figures מספרים מוחלטים							
All occupations	7.9	12.3	15.2	17.5	24.2	22.9	401	633	777	896	1,243	1,175	5,125	כל משלוחי היד
Professional and technical	6.6	9.0	23.8	24.8	28.4	7.4	24	33	87	91	104	27	366	מקצועות חופשיים וטכניים
Managers and proprietors	18.3	26.4	24.3	20.3	10.1	0.6	27	39	36	30	15	1	148	מנהלים ובעלים
Clerical workers	4.6	11.3	16.4	28.1	32.4	7.2	18	44	64	110	127	28	391	פקידים
Merchands mediators	8.2	15.8	20.4	22.8	23.5	9.3	106	203	262	293	301	120	1,285	סוחרים ומתווכים
Craftsmen and manuf. workers	5.7	12.6	14.6	17.5	24.8	24.8	66	142	165	196	280	278	1,127	עובדי מלאכה ותעשייה
Unskilled workers	5.9	19.2	16.6	17.9	31.3	9.1	23	74	64	69	121	35	386	פועלים בלתי מקצ.
Service workers	6.2	15.3	18.6	13.0	19.8	27.1	11	27	33	23	35	48	177	שרותים

לוח XV — החתנים לפי משלוח היד ושנת רישום נשואיהם בדרוהוביץ ובוריסלב 1935—1880

Table 15 — Bridegroom by Occupation and year of Mariage Registration, Drohobycz and Boryslaw 1880—1935

Occupation of Bridegroom	Boryslaw בוריסלב 1919-35	Boryslaw בוריסלב עד Up to 1918	Drohobycz דרוהוביץ והסביבה 1919-35	Drohobycz דרוהוביץ והסביבה 1901-18	Drohobycz דרוהוביץ והסביבה עד Up to 1900	משלוח יד החתן
All Occupations	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	כל משלוחי היד
Professional and technical	3.9	2.9	6.2	4.3	8.9	מקצועות חופשיים וטכניים
Managers and proprietors	1.2	15.5	2.1	4.8	18.8	מנהלים ובעלים
Clerical workers	16.2	4.4	15.2	9.0	10.9	פקידים
Merchants and mediators	38.4	42.4	45.0	39.3	42.3	סוחרים ומתווכים
Craftsmen and manuf. workers	15.8	9.1	20.5	24.1	10.7	עובדי מלאכ' ותעשייה
Unskilled workers	22.3	12.2	8.4	15.1	2.2	פועלים בלתי מקצועיים
Service workers	2.2	13.5	2.6	3.4	5.2	שרותים

הם: ירידה באחוז המנהלים (כולל בעלים) ועליה באחוז הפקידים גם בדרוהוביץ וגם בבוריסלב. כמו כן עלה אחוז עובדי מלאכה ותעשיה. כל זה בא להמחיש את השינוי שחל במבנה הכלכלי של יהודי דרוהוביץ ובוריסלב. עם גידול התעשיה והמפעלים הגדולים ירד מספר המנהלים והבעלים של מפעלים קטנים ומאידך גדל מספר הפקידים והעובדים המקצועיים בתעשיה ובמפעלים עיסקיים אחרים. זוהי תופעה ידועה מאוד בארצות בעלות תעשיה מתפתחת.

משלוח היד לפי הגיל

הרכב הגילים של העסוקים במשלוחי יד השונים תלוי בגילי הכניסה אל מעגל העבודה של התעסקות מסוימת והיציאה ממנה. כך למשל, מעטים האנשים שמגיעים למשרה של מנהל או בעל מפעל בגיל צעיר (רק 0.6% מהמנהלים היו בגיל למטה מ־25). אולם מצד שני, הם ממשיכים בתפקידים אלה עד לגילים הגבוהים ביותר (18.% היו בגיל 65 ומעלה). לעומת זאת, עובדי מלאכה ותעשיה נכנסים לעבודה בגיל צעיר (24.8% היו בגיל למטה מ־25) ומפסיקים לעבוד במשלוח יד זה בגיל מוקדם יותר (5.7% היו בגיל למעלה מ־65). ברוב המקרים עוברים בגיל מבוגר למקצוע אחר „קל" יותר. אותו הדבר אפשר לומר גם לגבי עובדי השרותים.

במידה מסוימת הבדלים אלה יכולים להיות תלויים בשינוי הנטיות המקצועיות אצל הדור הצעיר. כפי שנראה להלן הצעירים נטו יותר למקצועות פרודוקטיביים מאשר הדור הקודם.

משלוח יד האב ושל הילדים

בעיבוד זה כל אב נכלל מספר פעמים, ומספר ילדיו בגיל 15 ומעלה. בין הילדים נכללו גם אלה שגרו מחוץ לדרוהוביץ מכיון שהכוונה לבדוק את הנטיות המקצועיות של כל הילדים, כולל אלה שעזבו את הבית. מכאן שהמספרים מתיחסים לתקופה ארוכה של דור שלם. נכללו גם האבות שלא היו מועסקים ובין הילדים נכללו הסטודנטים וגם אלה שלגביהם לא צויינה ההתעסקות. מספר האחרונים הי הגבוה למדי (בעיקר הבנות).

אם כי קיימת, פרט למקצועות אחדים, התאמה ניכרת למדי בין משלוח יד האב והילדים (XVIII) אפשר לזהות שתי תופעות: הנטיה הידועה לעלית בסולם המקצועי ויחד עם זאת הנטיה ל„פרודוקטיביזציה" מקצועית. אחוז גדול של ילדים נוטה למקצועות חפשיים וטכניים (כולל סטודנטים בבתי הספר התיכוניים והגבוהים שבחלקם הגדול נטו למקצועות אלה). בעיקר ניכרת נטיה זו אצל בני המנהלים, הפקידים והסוחרים. ובאופן כללי היה אחוז המקצועות החפשיים והטכניים גדול יותר אצל הבנים מאשר אצל הבנות.

מצד שני גם אחוז בעלי המלאכה ועובדי התעשיה (המקצועיים) היה גבוה יותר בקרב הבנים מאשר בקרב ההורים. בס"ה הגיע אחוז עובדי מלאכה ותעשיה בקרב הבנים ל־40% בהשוואה לקצת למעלה מ־20% בקרב ההורים. בין אלה שנטו למקצועות אלו היו פרט לבני בעלי המלאכה עצמם (55% מס"ה הבנים, שלגביהם צוין משלוח היד) גם בני הסוחרים (29%) ובני הפועלים הבלתי מק־

לוח XVI — מידת ציון משלוח היד של הילדים מחולקים לפי משלוח יד האב, בדרוהוביץ והסביבה

Table 16 — Extent of children's occupational desig nation by Occupation of fathers. Drohobycz and Periphery

Occupation of father	בלתי מסומן not stated	סטודנטים Students	עם ציון משלוח היד occupation indicated	כל הילדים All children: באחוזים Percentages	כל הילדים All children: במספרים Absolute figures	משלוח יד האב
All Occupations	62.6	18.7	18.7	100.0	5,394	כל משלוחי היד
Professional and technical workers	58.6	26.2	15.2	100.0	275	מקצועות חופשיים וטכניים
Managers and proprietors	66.9	17.3	15.8	100.0	279	מנהלים ובעלים
Clerical workers	45.8	35.9	18.3	100.0	292	פקידים
Marchants and mediators	61.8	21.4	16.8	100.0	1,825	סוחרים ומתווכים
Crafts and industry workers	67.0	15.2	17.8	100.0	1,378	עובדי מלאכה ותעשיה
Unskilled workers	58.0	14.8	27.2	100.0	561	פועלים בלתי מקצועיים
Services workers	56.7	19.4	23.9	100.0	134	עובדי שרותים
Unemployed (undefined)	77.0	9.7	13.3	100.0	174	בלתי מועסקים (מוגדרים)
Not stated	68.8	12.2	29.0	100.0	475	בלתי מסומן

צועיים (57%) שלגביהם מעבר זה פרושו גם עליה בסולם המקצועי.

ג. דרגת ההשכלה — רמת החינוך החילוני

דרגת ההשכלה לפי הגיל והמין

עבדנו את הפרטים הנוגעים לאוכלוסיה המבוגרת מגיל 15, מכיון שהפרטים על הילדים היו לעתים כלליים מדי כגון „תלמידים", ללא ציון הכתה. הנתונים המובאים בלוח XVIII מתיחסים לרמת החינוך החילוני הרשמי של האוכלוסיה היהודית ולא לרמת ההשכלה הממשית. בדרך כלל אין בארצות אירופה הבדל בין החינוך הרשמי לבין החינוך הממשי כי מעטים האנשים המקבלים את השכלתם שלא באמצעות בתי ספר. אולם לא כן היה הדבר לגבי האוכלוסיה היהודית במזרח אירופה לפני מלחמת העולם הראשונה, שהיתה מקבלת את חינוכה העברי הדתי ולעתים גם את חינוכה החילוני כגון את ידיעת השפה הלועזית (שהיתה גרמנית או פולנית בהתאם לשטח הכיבוש) או את ידיעת החשבון — ב„תלמוד תורה" או באופן פרטי. מכאן שהנתונים כגון אי־ידיעת קרוא וכתוב אין פירושם כי כל האנשים האלה היו אנלפבתים. קרוב לודאי כי רבים מהם אם לא כולם ידעו קרוא וכתוב בשפת אידיש או אף בשפה לועזית אחרת. ברישומים שמהם העתקנו את המספרים לא תמיד היה רשום האם אי־ידיעת קרוא וכתוב התייחסה לשפה הפולנית או לכל שפה אחרת. רק במקרה השני נחשב האדם לאנלפבית (לחסר כל ידיעת קרוא וכתוב).

יחד עם זאת יש לנתונים שהבאנו, ענין רב כי הם נותנים מושג על חלוקת האוכלוסיה לפי רמת ההשכלה לגבי כל מין, גיל ומשלוח היד.

כ־10% מהגברים בגיל 15 ולמעלה וכ־13% מהנשים לא ידעו קרוא וכתוב (לוח XVIII). האחוזים היו גבוהים בעיקר בגילים קשישים, תופעה הידועה בכל האוכלוסיות בעולם. מבין הגברים בגיל 65 ולמעלה 44% ומבין הנשים 59% לא ידעו קרוא וכתוב.

האחוזים האלה של חסרי ידיעת קרוא וכתוב נמוכים מהמצוי בקרב האוכלוסיה הכללית של נפת דרוהוביץ (היהודית והלא־יהודית). לפי המפקד של 1931 היה אחוז חסרי ידיעת קרוא וכתוב (משני המינים) בכל נפת דרוהוביץ שכללה את הערים דרוהוביץ, בוריסלב והכפרים שבסביבה 21% מהגברים בגיל 10 ולמעלה ו־33% מהנשים. אחוז חסרי ידיעת קרוא וכתוב אצל היהודים בדרוהוביץ היה דומה יותר לאחוזים שנמצאו בקרב כלל האוכלוסיה בערים דרוהוביץ, ובוריסלב — 10% בקרב הגברים ו־16% בקרב הנשים (רמת ההשכלה של הלא־יהודים ושל הכפריים היה

לוח XVII — הילדים בגיל 15 ומעלה (עם ציון משלוח היד) לפי משלוח יד האב ומשלוח ידם. דרוהוביץ והסביבה

Table 17 — Children aged 15 and over (with stated Occupation) by Occupation of father and theirown Occupation. Drohobycz and Periphery

Occupation of father	שרותים Services	בלתי מקצועיים Unskilled	מלאכה ותעשיה Carfts and industrial	סוחרים ומתווכים Merchants and Mediators	פקידים Clerica	מנהלים ובעלים Manufac. Propriet.	מקצועות חופשיים Profess and techinacl	סה"כ Total	משלוח יד האב
All Occupations	3.4	7.3	39.2	27.9	12.2	0.9	9.1	100.0	כל משלוח היד
Professional and technical	(4.8)	—	(26.2)	(16.7)	(11.8)	(—)	(40.5)	(100.0)	מקצועות חופשיים וטכ'
Managers	2.3	—	9.1	43.1	20.5	9.1	15.9	100.0	מנהלים ובעלים
Clerical workers	—	3.7	28.3	18.9	20.8	1.9	26.4	100.0	פקידים
Merchnats and mediators	0.7	4.6	28.5	43.3	11.8	1.0	10.1	100.0	סוחרים ומתווכים
Crafts and industry workers	1.6	8.1	54.5	23.6	10.2	—	2.0	100.0	עובדי מלאכה ותעשיה
Unskilled workers	9.9	18.4	56.6	8.5	6.6	—	—	100.0	פועלים בלתי מקצועיים
Services workers	21.9	3.1	37.5	25.0	12.5	—	—	100.0	עובדי שרותים
Unemployed	1.1	7.7	33.0	28.5	16.5	—	13.2	100.0	בלתי מועסקים

( ) המספרים בסוגריים מציינים מספרים קטנים.

( ) Figures in bracket denote small numbers.

לוח XVIII — האוכלוסיה בגיל 15 ומעלה לפי המין, הגיל ודרגת ההשכלה

Table 18 — Population aged 15 and over by sex, age and level of education. Drohobycz and Periphery

גבוה University	בי"ס תיכון Secondary school	בי"ס יסודי Elimentary: כתות Class 5—8	כתה Class 4	ידיעת קרוא וכתוב בלבד Write and read only: yes כן	no לא	לא מסומן Not stated	גבוה University	בי"ס תיכון Secondary school	בי"ס יסודי Elimentary school: כתות Class 5—8	כתה Class 4	ידיעת קרוא וכתוב בלבד Write and read only: yes כן	no לא	ס"ה Total	הגיל Age
Males							**זכרים**							
Percentage per 100 אחוזים על 100 בכל גיל						Absolute figures מספרים מוחלטים							Total ס"ה	
7.8	19.2	24.1	34.1	4.6	10.2	1,066	276	683	860	1,217	165	365	[1]4,632	15+
1.2	23.6	39.6	31.2	2.5	1.9	404	9	178	300	236	19	14	1,160	15—24
9.9	27.0	29.0	29.6	1.9	2.6	195	95	258	277	283	18	25	1,151	25—34
12.9	17.6	20.2	39.7	3.1	6.5	133	85	116	133	262	21	43	793	35—44
11.7	14.2	18.5	36.5	7.3	12.4	133	60	77	100	198	40	67	675	45—54
3.1	9.9	8.2	39.5	10.4	27.2	101	13	41	41	164	43	113	516	55—64
5.9	5.5	3.8	31.2	10.1	43.5	100	14	13	9	74	24	103	337	65+
Females							**נקבות**							
													Total ס"ה	
1.4	11.7	46.9	24.5	2.3	13.2	1,350	55	462	1,855	969	91	517	[1]4,803	15+
0.5	21.0	57.0	18.6	1.0	1.9	383	5	177	479	157	9	16	1,226	15—24
3.0	16.0	58.7	19.4	1.2	1.7	60	34	180	659	218	14	19	1,184	25—34
1.7	9.8	50.7	26.4	1.9	9.5	7	12	71	367	191	14	68	730	35—44
0.6	3.2	38.8	34.4	4.4	18.6	3	3	19	229	203	26	110	953	45—54
0.2	2.6	25.0	31.9	4.3	36.0	1	1	10	98	125	17	141	593	45—54
—	1.8	8.3	27.1	4.0	58.8	—	—	5	23	75	11	163	277	65+

1) Excluding not stated

1) אינו כולל לא מסומן

כידוע נמוכה: 29% מהגברים ו־45% מהנשים לא ידעו קרוא וכתוב.

כמו כן מוצאים בקרב הגברים היהודים אחוז גבוה יותר של אלה שבקרו בבית ספר תיכון (בלי ציון הכתה ובלי ציון אם גמרו את בית הספר התיכון או לא) ובבית ספר גבוה: גברים 19% בבית ספר תיכון ו־7% בבית ספר גבוה בהשוואה ל־12% ו־1% בלבד אצל הנשים. יש לציין כי אחוז תלמידי בית הספר התיכון בקרב יהודי דרוהוביץ גדול בהשוואה לאוכלוסיה הכללית והלא־יהודית שבפולין ואפשר להשותו אף לתנאים שבארץ.

תופעה אחרת מעניינת היא האחוז הגבוה של תלמידות בכתות 5—8 של בית הספר היסודי — 47% מכל הנשים בגיל 15 ולמעלה. יוצא כי הנערה שהתחילה לבקר בבית הספר היסודי היתה מסיימת אותו, בעוד שחלק גדול יותר של הנערים היה מסתפק לסיים את 4 הכיתות הנמוכות בלבד. זה היה קורה בעיקר לפני מלחמת העולם הראשונה כפי שמראים האחוזים של הגילים 35 ולמעלה אם כי נמשך במידה מסוימת גם לאחר המלחמה (עיין הגילים 15—24).

הדבר היה קשור במידה מסוימת בהלך המחשבה של אותם הזמנים וגם באפשרויות רכישת ההשכלה (כפי שמתאר ד"ר גלבר במאמרו).

אחוז הנערות, תלמידות בית הספר התיכון גדל עם הקמת בית הספר התיכון העברי לנערות בדרוהוביץ ואנו מוצאים כי בגיל 15—24 אחוז התלמידות (21 מתוך 100 נשים בגיל זה) לא היה כמעט שונה מהמצוי אצל הנערים 23.6%. לעומת זאת בקרב הגברים בגיל 45—54 מוצאים 14% שלמדו לפני המלחמה בבית ספר תיכון בהשוואה ל־3% בלבד בקרב הנשים.

לאחר המלחמה גדל גם אחוז הנערות שהמשיכו ללמוד בבית הספר הגבוה, בעוד שאחוז הנערים ירד אף במידת מה. מבין הגברים בגיל 35—44 היו 12.9% בעלי השכלה גבוהה בהשוואה ל־9.9% בגיל 25—34. אם בהיותנו זהירים עקב אי דיוק מסוים במספרים ובקחתנו בשחבון כי חלק מהנוער שלמד בחוץ לארץ נשאר שם ולא נרשם בפנקס הקהילה, קשה להניח כי האחוז של הלומדים בבתי הספר הגבוהים בקרב הנערים עלה במידה ניכרת לאחר המלחמה.

לוח XIX — האוכלוסיה בגיל 15 ומעלה לפי משלוח היד וההשכלה, בדרוהוביץ והסביבה

Table 19 – Population aged 15 and over by occupation and level of education. Drohobycz and Periphery

כולל רק אבות וילדיהם משני המינים (אינו כולל אמהות)

Includes only fathers (not mothers) and children

Occupation	בי"ס גבוה University	בי"ס תיכון Secondary	בי"ס יסודי Elementary 5—8	בי"ס יסודי Elementary עד כתה Up to 4	ידיעת קרוא וכתוב Write and Read לא Yes	ידיעת קרוא וכתוב Write and Read כן No	ס"ה Total אחוזים Percentages	ס"ה Total מספרים מוחלטים Abs. figures	משלוח יד
All Occupations	6.2	16.8	34.5	30.5	3.7	8.3	100.0	[1]4,570	כל משלוחי היד
Professional and technical	64.8	12.2	6.9	8.8	4.7	2.6	100.0	319	מקצועות חפשיים וטכניים
Managers and proprietors	8.6	33.3	13.6	33.3	6.3	4.9	100.0	81	מנהלים ובעלים
Clerical	7.9	55.5	28.8	6.6	1.2	—	100.0	365	פקידים
Merchants and mediators	1.6	14.6	29.7	38.8	7.7	7.6	100.0	930	סוחרים ומתווכים
Crafts and industryworkers	0.4	6.6	37.6	46.5	2.7	6.2	100.0	932	בעלי מלאכה ותעשיה
Unsnilled workers	—	2.5	18.2	41.6	5.4	32.3	100.0	315	פועלים בלתי מקצועיים
Services workers	—	2.8	24.6	41.6	5.6	25.4	100.0	142	שרותים
Not stated	1.7	19.6	48.1	22.0	1.7	6.9	100.0	1,486	בלתי מסומן

1) Excluding education not stated

1) אינו כולל ילדים עם השכלה בלתי מסומנת

רמת השכלה לפי משלוח היד

בדרך כלל קיימת התאמה בין רמת ההשכלה לבין משלוח היד (לוח XIX). האחוז הגבוה ביותר של השכלה גבוהה — 65% מס"ה, מוצאים במקצועות החפשיים והטכ־ניים (רופאים, מהנדסים, עורכי דין וכו') ואחוזים אפ־סיים או כמעט אפסיים אצל עובדי השרותים, פועלים בלתי מקצועיים, עובדי מלאכה וסוחרים. במקצועות אלה גם אחוז הלומדים בבתי הספר התיכוניים נמוך מאוד, אולם גבוהים כנגד האחוזים של חסרי ידיעת קרוא וכתוב ושל בעלי חינוך עד כתה רביעית של בית הספר העממי. מקום ביניים תופסים המנהלים, בעלי מפעלים, עסקים והפקידים שביניהם אחוז אנשי השכלה גבוהה מגיע ל־8% עד 9% ואחוז בוגרי בית הספר התיכון בין 33% אצל המנהלים, עד 56% אצל הפקידים.

במיוחד יש להדגיש כי אצל המנהלים ובעלי המפעלים, ועסקים מוצאים גם אחוז גבוה של רמת חינוך עד כתה רביעית של בית ספר עממי ונראה כי קבוצה זו מורכבת משני סוגי אנשים: סוג אחד עם השכלה נמוכה עד כתה הרביעית (למעלה משליש של כל המתפרנסים במקצוע זה) וסוג שני של רמת השכלה של בית ספר תיכון וגבוה (42%) בעוד שנמוך אחוז בעלי השכלה של בית ספר עממי גבוה (כתות 5 עד 9 — 14% בלבד לעומת כ־30% אצל הפקידים והסוחרים).

מעניין גם לציין את האחוז הגבוה של בעלי השכלה עממית גבוהה (כתות 5 עד 9 — 48%) ושל בית ספר תיכון (20%) בקרב האנשים שמשלוח היד שלהם לא נרשם. רובם הם צעירים שאולי טרם נכנסו למעגל העבודה, טרם הת־חתנו והיו תלויים במובן כלכלי מהוריהם.[9]

השכלת הבעל והאשה

בדרך כלל היתה קיימת „התאמה" בין השכלת הבעל והאשה. הדבר מוסבר בצורה בולטת בלוח XX בו מובאות שלוש סדרות של מספרים ואחוזים. על עובדת קיום מתאם (קשר סטטיסטי) בין השכלת הבעל והאשה מצביע באופן מיוחד החלק התחתון של הלוח המוסר את חלוקת הנשים שבכל דרגת השכלה לפי דרגת ההשכלה של הבעל. לולא היה קיים מתאם אזי האחוזים שבעמודים אלה היו צריכים להיות זהים עם האחוזים של העמודה הראשונה המוסרת את חלוקת כל הנשים (או כל הזוגות) לפי דרגת ההשכלה של הבעל.

בניגוד לנ"ל אנו רואים ש־13.4% מכל הנשים התחתנו עם גברים חסרי ידיעת קרוא וכתוב. מבין כל 100 נשים בעלות דרגת השכלה עד כתה הרביעית 66% התחתנו עם בעלים בדרגת השכלה זהה; מבין כל 100 נשים בעלות דרגת השכלה של בית ספר תיכון, 41% התחתנו עם גברים באותה דרגת השכלה, בעוד 39% מהן התחתנו עם גברים בדרגת השכלה יותר גבוהה. בקרב נשים בעלות השכלה של

9. ראה את הלוח XVII בו נתונים על זכרים לבד.

לוח XX — הזוגות לפי השכלת הבעל והשכלת האשה, בדרוהוביץ והסביבה

(כולל רק משפחות בהן חיים שני בני הזוג)

Table 20 — The couples by educational grade of Husband and Wife. Drohobycz and Periphery

(Including only families where husband and wife lived)

Educational grade of husband	University בי"ס גבוה	Secondary בי"ס תיכון	Elementary בי"ס יסודי: class 5—8	Elementary בי"ס יסודי: Up to class 4 עד כתה 4	Write and Read ידיעת קרוא וכתוב: Yes לא	Write and Read ידיעת קרוא וכתוב: No כן	All wives or couples כל הנשים או הזוגות	דרגת השכלה של הבעל
All husbands	20	158	737	482	55	231	[1]1,683	כל הבעלים
Read and write only: No,	—	—	16	70	4	135	225	קרוא וכתוב: לא
Read and write only: Yes	—	2	29	22	32	20	105	קרוא וכתוב: כן
Elemetary: up to 4 classes	—	6	275	319	10	67	677	בי"ס יסודי: עד כתה 4
Classes 5—8	—	24	222	46	6	9	307	כתות 5—8
Secondary school	2	64	149	23	1	—	239	בי"ס תיכון
University	18	62	46	2	2	—	130	בי"ס גבוה

אחוזים: חלוקת הגברים בכל דרגת השכלה לפי השכלת האשה

Percentages: Distributes of Husband in each educational grade by education of wife.

University	Secondary	class 5—8	Up to class 4	Yes	No	All wives	
1.2	8.9	43.9	29.2	3.2	13.6	100.0	כל הבעלים
—	—	7.1	31.2	1.8	59.9	100.0	קרוא וכתוב: לא
—	1.9	27.6	20.9	30.6	19.0	100.0	קרוא וכתוב: כן
—	0.9	40.6	47.1	1.5	9.9	100.0	בי"ס יסודי: עד כתה 4
—	7.8	72.4	14.9	2.0	2.9	100.0	כתות 5—8
0.8	26.8	62.4	9.6	0.4	—	100.0	בי"ס תיכון
13.8	47.7	35.5	1.5	1.5	—	100.0	בי"ס גבוה

אחוזים: חלוקת הנשים בכל דרגת השכלה לפי השכלת הבעל

Percentages: Distribution of the wifes in each educational grade by education of Husband

University	Secondary	class 5—8	Up to class 4	Yes	No	All wives	
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	כל הבעלים
—	—	2.2	14.6	7.3	58.4	13.4	קרוא וכתוב: לא
—	1.3	3.9	4.6	58.2	8.7	6.3	קרוא וכתוב: כן
—	3.8	37.3	66.2	18.2	29.0	40.2	בי"ס יסודי: עד כתה 4
—	15.1	30.2	9.5	10.9	3.9	18.2	כתות 5—8
10	40.6	20.2	4.8	1.8	—	14.2	בי"ס תיכון
90	39.2	6.2	0.4	3.6	—	7.7	בי"ס גבוה

1) אינו כולל זוגות בהם חסר היה הסימון של השכלת הבעל או האשה

1) Excluding couples with not stated education of husband of wife.

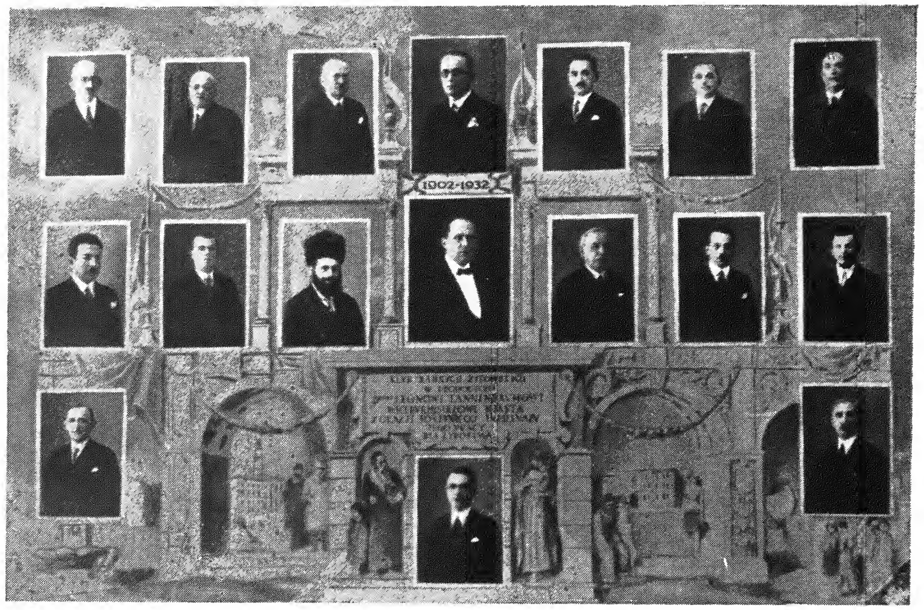
בית הספר התיכון היתה קיימת נטיה לנשואין עם בן זוג בעל השכלה יותר גבוהה.

האחוז הגדול ביותר של תלמידי בית הספר הגבוהה (לוח XXI) נמצא בקרב הילדים של המנהלים והבעלים (בעלי בתי חרושת ועסקים): 13% מילדיהם בקרו בבית ספר גבוה בעוד שאחוזים אפסיים ממש מוצאים בקרב הילדים של בעלי מלאכה ועובדי תעשיה, פועלים וכו'. יחס דומה מוצאים גם לגבי בית הספר התיכון — קרוב ל־10% מילדי בעלי המלאכה והפועלים בקרו בבית ספר תיכון כנגד 40% עד 60% אצל ילדי הפקידים והמנהלים במקצועות החפשיים.

הלימוד בבית הספר התיכון ובעיקר בבית הספר הגבוהה

מועצת העיר בשנת 1936, בכללה 11 יהודים

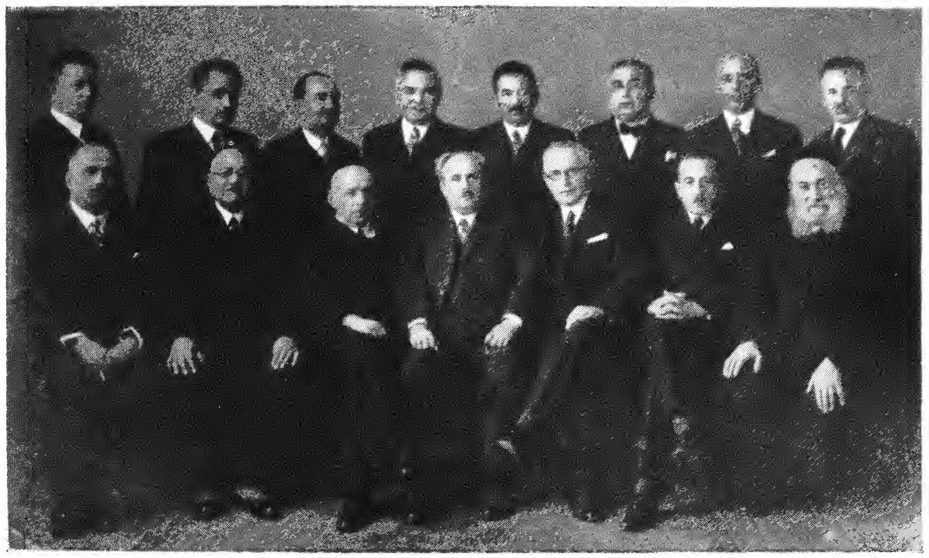

הסיעה היהודית בעירית דרוהוביץ בשנת 1932

שורה למעלה מימין לשמאל: **יצחק זיסוויין, שמערל זאנדהויז, ד״ר שמחה מרגלית, ד״ר פנחס אדלסברג, דוד דינסטאג, ליאו שפאנדורף, זיגמונד צווילינג.**

שורה שניה: **ליב פאנצר, ד״ר הויזמן, מגר, אמיל סאפרין, ד״ר ליאון טאננביים, הרב ד״ר יעקב אביגדור, ד״ר הנריק גרינהויט, שמיאל רוטנברג.**

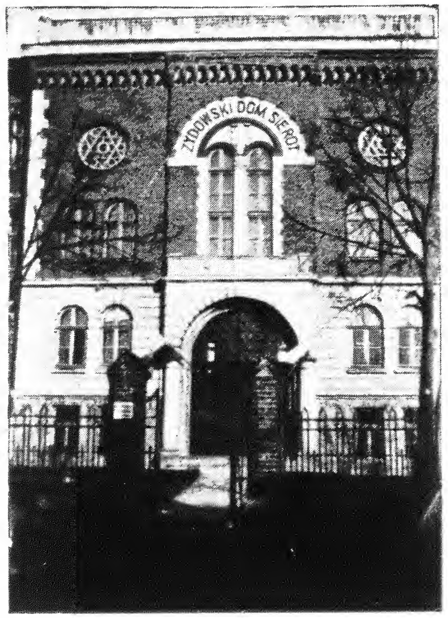
שורה שלישית: **יוסף בק, ליאון סגל, קראפט.**

הסיעה היהודית במועצת העיר בשנת 1933

שורה ראשונה מימין: **גוטנפלאן זיגמונד, רוזנבלט יצחק, ד״ר אהרן פירמן, שמואל רוטנברג, ד״ר אברהם קריגל, ווילהלד רוהרברג, ד״ר שמחה מרגלית, יואל רייפלר.**

שורה שניה: **ליפא יולס, ד״ר הויזמן, ד״ר אדלסברג, ד״ר טאננבוים, ד״ר ליברמן, ליאון שפאנדורף, מהנדס באואר.**

בית היתומים

ליל סדר בבית היתומים

הועד המקומי של ההסתדרות הציונית בשנת 1934

יושבים מימין: ד"ר יצחק שניידר, ד"ר אדלסברג, ד"ר מוריץ פכטמן, ד"ר ליאו טאננבוים, אברהם פרנקל.
שורה שניה: סלדרפר, פוקס, עו"ד קופפרמן, שטך.
שורה שלישית: גרינדרפר, ד"ר רוהרברג.

משה טאננבוים

ד"ר ליאון טאננבוים

היה טעון בהוצאות. אפשרויות של לימוד בבית הספר הגבוה היו מוגבלות בפולין (numerus clausus) וברוב המקרים היה הנוער צריך ללמוד בחוץ לארץ. לכן רק במקרים יוצאים מן הכלל היה יכול ילד של משפחה לא אמידה להמשיך בלימודיו. ולאחר שגמר את בית הספר היהודי. משפחות אלו היו מטופלות בילדים והילד הבכור נאלץ לעזור למשפחה בפרנסתה. המקרים, בהם הילד של השכבות העניות היה „פורץ" את הדרך היו יוצאים מן הכלל ועשו רושם על בני העיר וסייעו להשרשת הדעה כי רבים הם בני השכבות הפחות אמידות הממשיכים בלי־מודיהם בבית הספר הגבוה.

לוח XXI — **משלוח יד האב ודרגת השכלה של הילדים** (כולל רק משפחות בהן הבן הבכור מעל גיל 15)

Table 21 — Occupation of father and level of children's education. 'Including only families in which the oldest son was aged 15+

Occupation of father	בי"ס גבוה University	בי"ס תיכון Secondary	בי"ס יסודי Elementary 5—8	בי"ס יסודי Elementary עד כתה 4 class	ידיעת קרוא וכתוב Write and Read כן Yes	ידיעת קרוא וכתוב Write and Read לא No	ס"ה Total אחוזים Percentages	ס"ה Total מספרים מוחלטים Abs. figures	משלוח יד האב
All Occupations	4.2	24.2	48.6	20.6	1.0	1.4	100.0	2,036	כל משלוחי היד
Professional and technical	5.9	38.2	41.2	5.9	4.9	3.9	100.0	100	מקצועות חפשיים וטכניים
Managers and propriators	(13.0)	(50.0)	(26.1)	(10.9)	(—)	(—)	(100.0)	92	מנהלים ובעלים
Clerical workers	13.9	59.3	22.2	4.6	—	—	100.0	275	פקידים
Merchants and mediators	4.2	29.1	50.9	14.5	0.6	0.7	100.0	663	סוחרים ומתווכים
Crafts and industry workers	0.5	11.6	57.6	29.3	0.5	0.5	100.0	387	מלאכה ותעשיה
Unskilled workers	0.4	5.4	50.7	40.2	1.4	1.9	100.0	276	פועלים בלתי־מקצועיים
Services worker	—	8.3	75.1	16.6	—	—	100.0	60	עובדי שרותים
Unemployed	6.6	19.7	46.4	20.2	2.9	4.2	100.0	193	בלתי מסומן

1) אינו כולל השכלה בלתי מסומנת

1) Excluding children with education not stated.

לוח XXII — רשימת הישובים של נפת דרוהוביץ
עם מספר התושבים הכללי ושל היהודים בשנים 1921, 1931
List of Settlements of the Drohobycz subdistrict with the number of total and Jewish population

	Total population		(יהודים) Jews	
	1921	1931	1921	1931
Borysław (עיר)	16099	(41.496)	7.170	(11.996)
Drohobycz (עיר)	26.736	(32.261)	11.833	(12.931)
Bania Kotowska (כפר)	1891		247	
Bilcze	27		7	
Bilcze	1580		39	
Bolechowce	1659		7	(6)
Bronica	1897		57	(48)
Bystrzyca	784		22	(12)
Delawa	567		7	(5)
Dereżyce	700		45	(31)
Dobrohostów	102		21	(17)
Dobhohostów	2203		27	
Dobrowlany	1933		54	(77)
Dobrowlany	45		8	
Dołhe Modenickie	746		8	(9)
Dołhe Podbuskie	2097		144	
Gaje Niżne	2328		33	(35)
Gaje Niżne	44		3	
Gaje Wyżne	1216		29	(29)
Gaje Wyżne	5		4	
Gassendorf	191		6	(7)
Horucko	2098		41	(38)
Hruszów	3023		16	(17)
Hubicze	2651		226	
Jasienicka Solna	2079		31	(4)
Kołpiec	1259		29	(27)
Korosnica/Yosefsberg	912		8	(5)
Kropiwnik Nowy	1809		80	
Kropiwnik Nowy	42		18	
Kropiwnik Stary	1376		78	
Kropiwnik Stary	34		14	
Krynica	1441		52	(39)
Letnia	2835		53	(47)
Loipwica	—		—	(6)
Lisznia	1361		30	(37)
Litynia	2449		29	(31)
Łastowski	1329		44	
Łuzek Dolny	1065		40	(25)
Majdan	710		84	
Manaster Dereżycki	346		8	(7)
Manaster Liszniański	300		4	(7)
Medenice עיירה	2805		193	(180)

Medenice	63	23	
Michałowice	1257	23	(25)
Młynki Szkolnikowe	—	—	(69)
Modrycz	1540	80	(6)
Mrażnice	1827	176	
Nahujowice	2330	66	(71)
Neudorf	—	—	(5)
Niedźwiedza	1088	5	(5)
Nowa Wieś	405	6	
Opaka	2277	80	
Opary	585	9	(15)
Orów	2928	101	(90)
Podbuż	2188	204	(184)
Poczajowice	911	15	
Podmanasterek	352	6	(94)
Podmanasterek	21	10	
Popiele	1834	27	
Popiele	53	23	
Rabczyce	1208	5	(4)
Radelicz	922	11	
Radelicz	8	5	(14)
Ralów	1542	34	(18)
Raniowice	888	14	(13)
Równo/Königsau	748	3	
Rybnik	855	103	
Rychcice	2922	64	(59)
Rychcice	64	9	
Schodnica	2692	689	
Saska Kameradna עיירה	2726	—	(1)
Słońsko	744	3	
Smolna	837	37	(38)
Sniatynka	975	38	(39)
Sniatynka	91	15	
Solec	1490	47	(49)
Staniła	667	8	(8)
Stara Wieś z Hyrawka	381	45	(63)
Stebnik	2341	134	(133)
Stronna	1709	34	(7)
Truskawiec עיירה	2281	149	(29)
Tustanowice	13240	2803	
Tustanowice	53	1	
Tynów	656	12	(4)
Uniatycze	1169	33	
Ugantsberg	—	—	(9)
Łyczno	—	—	(49)

זעליג הכהן לויטערבאך

אוטוביוגרפיה

לא ארחיב פה ולא אאריך לשון להשמיע את קוראי דברי גדולות ונצורות, לא אגביה עוף על במתי רמות ונשגבות, לא ארימה פעמי לצעוד בצעדי ענק אל מרומי על, אך אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני, ואספרה קורות ימי חלדי במספר השנים עד היום הזה... שמונה ימים לירח שבט תקפ״ו יצאתי מרחם אמי פה דראהביטש. והורי הישרים בלבותם, ביתם היה פתוח לכל מבקשי טובתם, ובית ועד לחכמים ומביני מדע, ליראי ה׳ וחושבי שמו, פנת יקרת מוסדם לתמוך ידים רפות, להיות למשענת לכל איש מצוק ומר נפש, על ברכיהם גדלתי ובמשחר טל ילדותי היה כל ישעם וכל חפצם לנהלני על מבועי תורה ותעודה, ואני בתומי שקדתי על דלתות מלמדי להועיל אשר אך בתורת ה מאויי נפשם, לכל בהם חיי רוחם, ולכל דבר חכמה ותבונה אשר לא ממי יהודה יצאו רוחם זרה. ככה חלפו לי הימים עד שנת טו״ב. ואז היתה עוד הדת מטעם המלך בתקפו: לבלי קחת אשה טרם יכין לדבר ולכתוב שפת אשכנז ומלאכת החשבון, ויורני מורה אחד את כל הנחוץ, והשגתי הרשאון לאמר לדבק טוב... אמנם גם אחרי אשר היה לי עזר כנגדי, בעד אשנבי שכלי נשקפתי וארא כי לא טוב היות האדם לבדו תלמודי ונעור וריק מחכמת חכמי העמים ובינת נבוניו, אך טוב לגבר לאחוז בתורה והמצוה, וגם מדעת ומזמה בל תנח ידו, והבטתי צר מעון וארא כי צעירי ימים בעירנו הוזים שוכבים, נרדמים בירכתי הבערות, באין משים על לב לדרוך על מפתן בית החכמה, ולכונן אשוריו בארחות למודי ישרים המה ספרי תנ״ך והבאורים המלאים זיו ומפיקים נוגה תושיה ודעת, והנה לאשרי ומרגוע נפשי הקרה ה׳ לפני איש חמודות יקר רוח חכם ושלם ה״ה הד״ר שאול קלוגער הי״ו בן להגאון המנוח אב״ד דק״ק גראדעק ז״ל. ואבינה אודותיו וארא כי מודע לבינה יקרא, עיניו יחזו נכוחות והגות לבו תבונות, ואכרות עמו ברית ידידות ומאז קשר האהבה אמיץ בינינו. אליו גליתי מצפוני לבבי, כי נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות החכמה, לפקוח עינים על כל דבר השכל ומזמות דעת, ויראני איזה הדרך ישכון אור, מה אבחרה ומה אחרי גוי אשליכה, ובכן הכינותי את לבבי לתת חלק לשבעה ימי השבוע ללמודי שכל ותושיה אשר באורם נראה אור יקרות ונשבע בצחצחות כל ימי עולם. ואף בהיותי נאחז בסבך המסחר ומרכולת הגיפותי ידי לנער רסיסי טרדותי, והמניעות אשר הקיפו עלי סביב, ואצלתי מספר רגעים לשוטט מבטי בספרי חכמי לב ונבוני דעת לדלות פנינים מבאר חפרוה שרי המליצים והחכמים אשר שם להם על פני חוצות. ומה מאד מתקו לי רגבי נחלי אמרותם, כי רוחם נשבה בי והפיחו בקרבי רשפי הגיוני לב וכתבתי בחרט אנוש את אשר הרו וילדו מזמותי והגליונות סגרו על מסגר בסתר אהלי, אך בהיותי בלבוב וע״פ מקרה היו למראה עיני המו״ל מ״ע „הציר״, ויחלה את פני לתת מהמאמרים אשר יסודתם בהררי השכלה בהליכות ענינים קוה לו, לשומם בנקרת הציר. אז באתי במגלת ספר, ונדפס בשנה ההיא (תרכ״כ) מאמרי „תעלומות אור, או: מעיני נפט הרים״, „פלאות כח החיוני בנפש האדם או סתרי הטבע״, „בית חנוך העורים״ (בלינדענאנשטאלט), ויען כי חיש קל הציר חלף הלך לו ואיננו נאבדו יתר מאמרי אשר שלחתי אז להמעריך. גם עשיתי חוזה עם ידידי הרב החה״ש מוהר״ר יוסף כהן צדק הי״ו מו״ל מ״ע המבשר ומשנה ג׳ והלאה נפשי דרכה עוז לבשר צדק בקהל רב, והנשר פרש מטות כנפיו גם על מאמרים נכוחים למבין מתוארים בשרד המליצה וצחות הלשון מאתי, ונדפסו „דברי רב״ הנפוצים הנה והנה עלי רחבי אפיקי התלמוד ואנכי קבצתים כעמיר גורנה ואוספו אספה אחת לאחת יתלכדו ולא יתפרדו, והראתי לדעת כי דבריו כולם, מדותיו ותכונת רוחו צרורים בכנפיהם, חברו יחדו לעמק השוה, ואם במקום אחד סתומים וחתומים המה באין חזון נפרץ, מכוסים בצעיף עלטה וערפל חתולתם, קוי זהר ינוצצו ממקום אחר אשר יופיעו נהרת עליהם, וכל עקוב יהיה למישור, ובשום עין חודרת כשחר נכון מוצאם. — אז רבים וכן שלמים הכתירו דברי בזר תהלה.[1] כמו כן ראו אור בהיר מאמרי „צלותא דרב״,

ו„פטירת רב", גם נאוועלע „המשפט לאהלים", ומן אז ערכתי שנה שנה מאמרים והערות באגרות התלמוד ומדרשים לגלות פני הלוט ולחשוף מי תבונה מגבא חכמי כל דור, כי אך בני נכר אשר אין ניגה להם תנואות עליהם ימצאו, כי עיניהם לא לנוכח האמת יביטו, טח מהשכל לבותם ורעיונותם יחזו להם משאות שוא ומדוחים, לכן ילפתו ארחות דרכם, יפלו במהמורות השגיאות ומפיהם יצא עתק לדברי תועה ויפיחו כזבים. בארתי הקודש ומקראות נעדרי הבנה, גם באתי בחליפות מכתבים ברצוא ושוב עם משכילי עצמנו, ובמכתב „יהיה מקורך ברוך".[2] יצאתי לישע ידידי הנ־נוח הרב ר' ברוך וערבער נ"ע למלט נפשו ממלתעות השגות ידידי הגאון המנוח רח"י פאללאק ז"ל ב„המגיד". — שנת תרכ"ג היתה אלי יד ידידי המנוח המליץ ר"ז צבי מאנדשיין ז"ל ושחר פני לשום עין על ספרו „אמרי יושר" ושלחתי לו מאמר „דברי חפץ וכתב יושר", ויענדהו עטרה בראש ספרו. שנת תרכ"ה שלחתי להרב המטיף אביר הדרשנים המנוח ר' יצחק נח מאנהיימר נ"ע מאמר „רחש ל"ב" עם שיר בשולי הגליון, ליום מלאת לו שבעים שנה, ונדפס בוויען בספר מיוחד הנקרא „ציון לזכר עולם", אשר הוקם על מאת רבני וחכמי הדור ליקרת כבוד הדרשן הנ"ל. ואח"כ בהיותי בוויען בצל קורתו הגיד לי כי דברי יצפנו דעת ומזמה. גם רותה נפשי עונג ודשן לבקר בהיכלי שאר חכמי דורנו אשר איתן מושבם בקרית מלך המעטירה, ה"ה הרב הדרשן המתנשא לכל לראש ר"י יעלינעק והרב המפואר החכם ר' אייזיק הירש ווייס הי"ו, והמליץ המנוח הר"מ לעטערים ויד"נ המנוח החכם המליץ ר' נפתלי קעללער ז"ל אשר כרע וכאח התהלכתי עמו וימים רבים היתה מרוצת מכתבים בינינו,[3] וכאשר הפיץ המכתב השנתי (בכורים לשנת תרכ"ה) ענן אורו, היתה נסבה שנבוא אני וידידי החכם המליץ ר' אלכסנדר לאנגבאנק ממדינת גאליציען להביא בכורים פרי הלולים אל האוצר „משא גליציה", הוא כתב אודות מצב הרוחני של בנ"י במדינתנו ואנכי כתבתי ממצבם החמרי וביחוד של אנשי עירי, וחתמתי מטעם כמוס בר"ת S.H.L. (והוא זה"ל[4]). ואם לא אהיה עליך, הקורא, למשא, מוצא אני את לבבי להודיעך כי בשנה ההיא תרכ"ד כאשר לשמע אוזן הקשבתי כי השר וגדול בישראל ר"מ מונטיפיורי ז"ל אזר כגבר חלציו לשים לדרך פעמיו לנסוע למאראקא להחיש מפלט לאחיו שמה, עם ממושך וממורט שהיו לבז ולמשסה, נתונים לחרב ומטים להרג מחמת המציק, אז חשתי ולא התמהמהתי, הערותי בצדק בקול גדול את אחב"י לשאת רנה ותפלה בכל מקהלות בתי מקדש מעט בכל תפוצות בנ"י בעד השר והטספר ר"מ מונטיפיורי אשר לשמו וזכרו תאות נפש ישורון, כי חילים יגבר וידיו תעשינה תושיה וחפץ ה' בידו יצלח ובריא אולם בהשקט ובטחה ישוב לנות ביתו, גם ידי"נ ש"ב ומחו' הרב הגאון אבד"ק חתם שמו על הקריאה הזאת, והיא נדפסה ב„המבשר" ו„המ־גיד" שנת תרכ"ד. ויהי בשובו שאנן ושלו אל ביתו הגישתי לו מנחה מרכבת בשמן תודה אשר רחש לבי, על הטוב אשר רחש לבי, על הטוב אשר עשה עם עם סגולה, לבל יוסיפו בני עולה לענותם, ונדפס מכתבי באלבום „נוה תהלה" לידידי החה"ש ר"י כהן צדק הי"ו. גם שירי הרצוף במכתבי „הגיון ל"ב" נדפס אח"כ ב„עברי אנכי" שנת תרל"א[5] והשר הרם והנשא כבדני בחין מליצת אגרתו[6] הטהורה עם תשורה, ויען מטרת חפצי לא היתה להשיג מתנה מהשר הנכבד הזה אשר בצדקת פזרונו הציל נפשות נקיים מיד מרעים ותודה לה' אשר ברך חילו, וחלילה לי מהקל ערכי בקחת מנת תשורה מיד מי, נצר מטעי מזמותי וילדי עשתנותי, לכן כתבתי לו שנית את אשר עם לבבי, להתנדב כסף הקדשים זה לדבר מצוה, וכן עשיתי, כנודע לכל באי שער עירי. —

בהמשא אשר הזכרתי נכבדות מדובר על בית החולים לאחינו בית ישראל פה"ק, ואגלה את אוזן הקורא כי אנכי העמסתי עלי משא לעיפה והתאמצתי בעמל וטורח עד למכביר להוציא הדבר הזה הנחוץ מאד לפעולת אדם. ות"ל אנכי בניתיו ממסד עד הטפחות, אנכי נתתי אל לבי בשום עין פקוחה להכין אותו ולסעדו ביושר סדרים הנאותים לו בכל מקצעותיו, ויד ידידי הרב החכם ר"ש קלוגער והרר"פ קופפערבערג הי"ו מלאו אחרי ותמכו בידי מזה ומזה. עוד זכור אזכור כי לעת מצוא בבוא נסיך המדינה הגראף מענסדארף, לעירנו, יצאתי לשחר פניו כי יואיל לבקר גם את בית החולים המצער הלז, והפקתי רצונו ויעתר למבוקשי ויבוא בהדרת כבוד ויקר עם השרים העוטרים עליו מסביב אל בית החולים הנ"ל והיה שבע רצון ממשטרו וסדרו. ופעם א' בא בגבולינו אדון נוצרי מגדולי עשירי ווען בלוית איש מפקידיו עושה מלאכת כעמיע בבית מלאכתו הגדול בעיר שטאקעריו, ויחלה פקידו במכאוב על ערש דוי, ויפנה אל בית החולים אשר להנוצרים ולא ישרה נפשו לעזוב את החולה שמה למצוא בו רפאות תעלה ומזור למחלתו, ויפצור בי לפנות לו חדר בבית החולים לאחב"י באשר מצא הכל מהודר ונקי מכל חלאה ביתר שאת מביהח"ל להנוצרים.

אכן, לא ארכו לי הימים הנעימים האלה, כי חצי המתקנאים נעוי לב נחתו בי, נצב בצד ימינם וידרכו את לשון קשתם לירות במו אופל לכל שוחרי טובת הכלל. אלה צרי עין הפריעו את רוחי, עכרו את נפשי, עדי הסירותי מסבל שכמי מבלי נחות בתבונת כפיים הבית הזה אשר טיפחתי ורביתי. ואסגרהו אחרי עבור 10 שנים, אל עוילים נלוזי דרך, אוהבי אי־סדרים. ומני אז גלה כבוד הבית הזה ורבה העזובה. גם ביה"ס הקטן אשר הזכרתי שם והודעתי כי נפלו אשיותיו

ערות עד היסוד באין מקום יריעותיו, כי גרו מדון ומלמדים ללא הועיל בשאט נפש בעוצם משטמתם יצאו חוצץ כולם לתת את המורה לשמצה ולחרפות. הה! נסתמו מעיני תקותי לימים הבאים כי עוד מצהרים יקום חלדי באור בוקר לא עבות, אשקטה ואביטה במכוני ואבליגה על יגוני... אכן תוחלתי ושברי כהנדוף עשן ינדופו, כקצף בורית על פני המים נמסו, והיו כלא היו...

והנה לא ארבה מלין עוד, ואשובה להודיעך כי ב„המגיד" מן שנה ו', עד תום שנת כ"ו נמצאו ממני מכתבים ומאמרים, הערות והארות, ובאורים לכתובים, וקצתם אזכיר פה שמותם: „מות ישרים" (שנה כ'), „למען האמת" בהוספה (שם, גל' נ'), „מי מגידו" (שנה כ"ב), „מושכים בשבט סופרים" בקורת לספר ערוך השלם מידידי החו' דאקטאר קאהוט הי"ו, לס' תהלת הכסילים, ואח"כ לס' בירוסי הכשדי לידידי הח' דאקטאר רובין נ"י שהזכרתיו למעלה, לס' מדרש לקח טוב עם העות"ק מידידי הח' ר' שלמה בובר הי"ו מלבוב (שנה כ"ה—כ"ו). וכמו"כ מצא חן בעיני הקוראים ספור מסעי מעירי, דרך טריעסט„ אל איטליא, צרפת, בריטניא, הולנד ואשכנז, אשר נסעתי לרגל מסעי והתבוננתי אל קצת ענינים ובפרטות לאחב"י במקומות מושבתם, הלא המה כתובים בשנה כ"ג—כ"ד בהמשכים... כמו"כ תמצא מאתי במ"ע „עברי אנכי" מיום צאתו לאור עד היום הזה מכתבים, והערות לש"ס ומדרש, באורים לתנ"ך, וקצת שירים לעת מצוא, ואזכיר פה קצת מהרבה: „פלאות מפעלות ה'" (שנה ח', י'), „תחבולות מחבלות" (שנה י'), „קן צפור")שנה ט'), „מערכי ל"ב" בקורת לאות א' לערוך השלם (שנה ט"ז), „מכריז רב" (ש' ג'), הקריאה אשר קראתי בבית הכנסת הגדול פה"ק (ש' ג), „והשב לו הכהן, וראה הכהן שנית" (ש' ו'), „הקריאה א' והקריאה הב'" אשר קראתי באזני חברים[7] בבית לעזע אונד געזעליג־קייטספעריין (ש' י"ח), הקריאה שלא קראתי וכו' (שנה כ'). מאמרי „מי מגידו" נדפסו כמעט בכל שנה קודם הפסח, כי המה פירושים וביאורים לסדר ההגדה בדרך חדש; „אהלי שם" (ש' ה', י"א וש' י"ד), „מושכים בשבט סופרים" (ש' כ"א) בקורת למדרש תנחומא הקדום והישן שהו"ל ידי"נ החו' ר' שלמה בובר הי"ו. „מה עלינו לעשות" (שנה י"ג); שיר לחג הרב ר"א. דאקטאר יעלינעק הי"ו מ"מ בעיר מלוכה ויען (ש' י"ט), והרב הזה כתב לי מכתב תודה ע"ז. „ברכת טוב" לחתונת כסף אשר לאדוננו קיסר אוסטריה (שנה ט"ז), „לתקופת הימים" (ש' ה'), „שאלה בענין מזיק וכו'" (שנה י"ט, תחת שם אבי"ה ר"ל אשר בן יעקב) וכהנה רבות.

גם למ"ע „החבצלת" לאיש בריתי וידידי הח' רי"ד פרומקין שלחתי מכתבים משנת השלש לצאתו לאור העולם, ועד היום הזה לא אמנע הטוב מבעליו ואשלחה לו פרי מגדי בכורים לירושלים עיה"ק, ומאמרים ובאורים ודרשות והערות לש"ס ומדרשים, ושירים ומליצות וכו' וכו'. מהדרשות אזכיר פה מאמר „בית אלהים" כאשר נגמר בנין ביהכנ"ס הגדול בעירנו (שנה ז'), נר חנוכה (ש' י"ב), עין תפוח (שנה ו'), עין יעקב (שנה ח'), בקורת והערות לפסקתא דר"כ שהו"ל בהעות"ק ידידי הח' ר"ש בובער נר"ו (ש' ז'), חרות מני קדם (שנת ג'), „שם בשלשה" (ש' ו') על מאמרים בש"ס שבאו במנין שלשה.[8] „מי מגידו" על הגדה ש"פ, פעמים אין מספר, „מי אפסים" (ש' ז' ושנה...) „אהלי שם" משנה ג' והלאה ידיעות אין מספר. „אל תקרי" (ש' י"ב) הערות לש"ס והערות לאבות כמעט על כל ד' פרקי האבות. „מושכים בשבט סופרים" (ש' י"ג) בקורת על ספר חכמה ומוסר לידי"נ החה"ש ר' מרדכי וויסמאן חיות הי"ו, ועל ב' מחברות לידידי החה"ש דאקטאר י"ש בלאך הי"ו יושב בשבת תחכמוני בבית ועד לנבחרים (רייכסראטסאבגעארדנעטע) בקרית מלך רב, וחוברת א' לידידי החה"ש ר' מרדכי דושאק נר"ו רב לעדת אשכנזים בקראקא. באורי מקראות הרבה מאד. גם הביא בשמי ידידי הח' הרב ר' אבוש אייזנר נ"ע תשובה באריכות והמשכים אשר כתבתי לו ע"ד ישוב אחב"י במצרים (שנה ח')[9] וכחא דהתירא לע"ד. גם מעת האיר „השחר" וליהודים היתה אורה, באו ממני לפעמים דברי חכמה; ככה נדפס מאמרי „הנסתרות והנגלות" ומאה עקסעמפלארען שנתן לי המו"ל ממאמרי החלקתי ופזרתי אותם בין מיודעי ואוהבי החכמים בכל מקומות פזוריהם, וקצתם כתבו לי דעתם עליו לטובה, ובראשם יד"נ הרב הגאון רח"י פאללאק נ"ע והח' המפורסם בשם מישו"ב ז"ל וידידי החכם המליץ ר"א לאנגבאנק הי"ו וכו'. בשנה החמישית בא מאמרי הקטן „דברי חכמים", בשנה ז' „על ישראל ורבנן ותלמידיהם" גם בשנה הי"ב כתבתי על אודות ספר הקונקורדאנץ שברצון ידידי הח' ר"ש מאנדעלקערן הי"ו להוציאו לאור, וצר לי מאד כי נאסף נגהו... אכן, גם הירח לא יאהיל עוד אך ב' שנים נראה במחנה ישראל, ואנכי נתתי על ידו מאמרי הגדול „אהלי שם" אשר מצא חן בעיני כל דורשי תושיה ונדפסו ממנו ארבעים עמודים, אך בשגיאות רבות שכמעט לא יבין הקורא תוכן הענין, והחדלתי לתת לו ההמשך, ובהיות אצלי הח' המליץ ר' אברהם בער גאטטלאבער מסרתי לידו ההמשך, ונדפס בהבוקר אור (שנה ב' ג'). אכן כפלים מאשר הוא כב' מ"ע הנ"ל נדפס בהחבצלת משנה ג' והלאה. ואם יהיה ד' עמדי וינחני במעגלי טוב וחסד, וירוח לי מעצבי ומרגזי, נכון אני לאסוף הכל יחד ולהוציאו המאמר הזה בשלמות לאור עולם עם נוספות מועילות; — כן עם לבבי אשיחה, אם חפץ ה' בידי יצליח ושלום יהיה לי

מסביב אדפיס מס׳ אבות עם הערותי על ו׳ פרקיו, ואשית עליו עוד פירש״י, אשר ממנו אתנו ב׳ הוצאות, האחת נדפסה על ס׳ דרך חיים להרב ליוואי מאור הגולה, והשניה אצל מדרש שמואל, ושונים דבריו בב׳ ספרים ההם, וגם עלו קמשונים וחרולי הטעויות על שניהם, ומראה מקומות ממאחז״ל ומדרש לא באו בפירש״י, ואני אסיר הקוצים מכרמו והיה לביאור נחמד... גם יש ת״י ספר „מי מגידו״ אשר נפזרו מאמריו במ״ע שונים כנ״ל ובעזר ד׳ אדפיסם על נכון כסדרן עם מבוא; „מים קדושים״ (לדיני קדש ורחץ וכו׳) ו„מעין נובע״ (מקור הדינים מש״ס ופוסקים) ועוד ת״י הערות והארות ומכתבים שונים.

ומלבד האמור נפזרו מאמרי, באורי לכתובים, והערותי ומכתבים שונים במ״י העת מיום צאתו עד שנה ב׳ שנקטף בלא עת... ב„היהודי״ שנה ג׳ ובשנה ד׳ מכתב ארוך להרב בעהמח״ת בשמים ראש ובית המדרש לידידי החכם רא״ה ווייס נ״י (הערות לתלמוד ירושלמי), בבית תלמוד להנ״ל והרב איש שלום י״נ שנה ב—ג (נטפי מים, מים התלמוד), ב„אוצר חכמה״ ח׳ ג׳ לידי החכם ר׳ יוסף כהן־צדק (דברי חכמים וחדותם) ובהריאל — בס׳ זמרת הארץ ח״א לידידי הח׳ מתתיהו שמחה ראבנר הי״ז, מכתב לידידי הח׳ רייפמאנן ובקורת ספרים, במכ״ע „האוהב״, „המזכיר״ במגיד משנה ובמגילת ספר לידידי הח׳ מוה׳ נ״י, ובראש ספר ידידי המנוח הח׳ ר׳ אהרן דארענצווייג נ״ע „נבל וכנור״ כתבתי אני והח׳ אב״ג ב׳ שירים לכבוד המחבר, ועוד בהרבה ספרים, ויש אשר כתבו לי הצעירים ואנשים אשר שמו בכליהם לימים יבואו ונשכחו מכתבי אשר השיבותי להם; וזה שנה אשר ידידי המעריך „אידישע צייטונג״ פה״ה החל להו״ל מכ״ע „ציון״, ואך שלוש חוברות נדפסו, אשר בא בהן ממני מכתב והערות, אבל עמד המחבר מלדת מחסרון חותמים הרבה...

על דבר הקורות והמוצאות אותי מיום היותי לאיש עד היום, כרתי ברית לעטי לבל אכתוב אף מאומה, הן נודע מאמר ההמון: שובע שמחות עלי תבל אין, לכן גם בשחוק לב דמוע תדמע העין... ומה בצע כי אאריך ואודיע להקורא את כל אשר נעשה לי מהזמן האכזר? איה איש אשר לא נמכר לעבד לו, ואכפו יסיר ממנו? הלא גם אלה אשר דרך מסחרם צלחה, לבם סחרחר ועל שרשי רגלם יתחקה עמל ואון, ריב משפחות, צרה ויגון, או חולי ומדוה, כי הוא ישחית רחמיו ויראם נחת זרועו. ולי מה יקרות אמרי קדושא[10] כי לולא יעצרו בעד האדם מניעות שונות אשר בשם „כרובים ולהט החרב המתהפכת״ תקראנה, הנקל היה לו לבוא לגן עדן לאכול פרי תבונה מעץ החיים וישגיא כוח בתורה וחכמה ובאהבתם ישגה תמיד... ואך את הטוב תקבל, על כן הנני עוד להשמיעך כי בי״ג לחודש תשרי שנה ראמ״ת בנסוע אדוננו הקיסר לראות את שלום עבדיו תושבי גליציען, ויעבור דרך עירנו לבוריסלאב, מקום מוצא לנפט ודונג במעבה אדמה ובתחתיות ארץ בדרך הזה יעמוד בית מלאכתי אשר לי ואחוזת מרעי (הנודע תחת השם: Apollo-Nafta-Paraffin, Paraffinkerzen-Fabrik der Firma Gartenberg, Lauterbach et Goldhammer.

הופיע מלך ביופיו עם סיעתו (סוויטע) יועץ מלך ושרים גבוהים, ויתמהמה חצי שעה באשר ראה ויתבונן על המכו־נות בבתי המלאכה והעבודה, וימצא הכל חן בעיניו ויכתוב שמו בספר הזכרון למזכרת־נצח... וגם הואיל בטובו לקחת מאתנו תיבה קטנה העשויה בפאריז בפאר ויופי ובה דוג־מאות (מוסטער) מכל מיני סחורה העשויה בבית מלאכתנו, וגם ביום הראשון של החג הסוכות כבד אותנו פעלדצייג־מייסטער ערץ הערצאג ריינר בלווית שריו, ואז הייתי אנכי לבדי שם וקבלתיו בכבוד ויקר ויתמהמה שעה וחצי וטרם נסע לדרכו חתם בספר הזכרון ובפה מלא אמר לי כי ישרה המלאכה בעיניו — בעצם היום ההוא בא אח״כ ראש הכנסיה בארצנו (מעטראפאליט, ערצבישאף דאקטור סעמבראטא־וויטש, אציל בית האדונים) עם אדונים נשאים, וגם הוא ראה הכל ויכתוב את שמו בספר, ויתן לנו תודתו קבל עם. וכל המעשה ההוא בפרטות, והפאר וההדר אשר פארנו בתי המלאכה וכל החצרות וסביבותיו, עד שנהפך הככר לגן נחמר ובו מרזי מים (שפרינגברונען) ודגלים ושערי נצחון וכו׳ וכו׳ הלא המה כתובים בספרי מכתב עת העברי „המגיד״ וה„חבצלת״ שנת תרכ״ד במ״ע היוצאים במדינה ללשונותם. כי שם בא הענין ברוב דברים... בשנה החלפה בניתי בית מדרש נאוה מאד, באם העיר אצל ביתי, למען יבואו שמה בנ״י אל הרנה ואל התפלה, ונתתי אליו מאוצר הספרים אשר לי יותר מחמש מאות כרכים ש״ס ומפרשיו וכל מיני מספרי הפוסקים ושו״ת ומדרשים שונים וספרים מכל מקצועות חכמת ישראל למען ישוטטו רבים ותרבה דעת. וביום הולדתי פתחתי שעריו ומני אז יבוא גוי צדיק שומר אמונים בו. מי יתן ויהגו תמיד שמה בנ״י בתורה לאורך ימים.

(דרוהוביץ שנת תרמ״ט (1889)

הערות

1. אלה הדברים אשר כתב בכוכבי יצחק חלק ל״א ידידי החה״ש ר׳ שלמה הנקרא דאקטאר רובין הי״ו, באגרת בקרת לכוכבי יצחק חלק כ״ח: „צד 77 מכתב הנותן אמרי שפר וערוך בטוב טעם ודעת מהחכם ר׳ זעליג לויטערך מדרוהוביץ׳ בעל המאמר היקר „דברי רב״ במ״ע הנשר הנ״ל, אשר מצא חן ושכל טוב בעיני כל מוקירי חכמי ישראל ודורשיה וכו׳ ״ עכ״ל.
2. הנשר שנה ד׳ מן צד 44 והלאה.
3. נדפסו ב׳ מהם במ״ע החבצלת שנה ד׳ ולדאבון לבי נאבדו יתר המכתבים הגדולים בדרך שהעלה אותם הב״ד ירושלימה.
4. לפעמים מטעם כמוס לא חתמתי שמי המפורש, ע״כ תמצא: זה״ל, ז׳, ל׳, ז״ך ל״ב, אלמוני שלום, מני א״ז ויש אשר רק כוכב או נקודה שמתי לאות, ופעם אחת כתבתי מאמר ארוך בהעברי על דבר המזיקים אשר בשם „מחזיקי הדת״ יתימרו, ואך לריב ושמצה יוציאו עלים מדי שבת בשבתו, קראתי המאמר אשר בא בהמשכים רבים, בשם „עת לדבר״, וחתמתי „מאת חובב עמו ודורש שלום״ ראה עברי אנכי שנה ט״ז מן הגליון י״ד עד י״ז.
5. ארשום פה אך טור אחד הנוסד על מאמר חז״ל (ב״ב י״א וסנהדרין ל״ז). כל המקיים נפש א׳ מישראל כאלו קיים עולם מלא. וע״ז כתבתי: אם פודה נפש אחת / מחיה העולם מרדת שחת / לך אין מספר עולמות / — אלה צאן קדשים צאנך / הנפשות אשר נשית, בניך / כאלה וכאלה עשית נשמות...
6. וז״ל: בע״ה פה ק״ק לונדון כ״ה תשרי התרכ״ה לברי״ע. לכבוד המליץ המפואר מו״ה זעליג הכהן לויטערבאך נ״י ויזרח, מק״ק דראהביטש יע״א. כן ראיתי את שירו הנחמד והנעים אשר שר להודות לה׳ על רב חסדו וטיבו שעשה עמנו עת הלכתי לישע עמי בערי מאראקא, ושמחתי מאד על כל אמרותיו נוטפות חן וכבוד ؛ המיוסדות על אדני משקל ומליצה, ועתה. יהי נא חסדו לקבל בזה את מנחת תודתי — להיות לו לעדה כי חפצתי בו, יוסיף ה להאר פניו אלינו ויקבץ נדחינו מהרה כעתרת מוקירו „משה מונטיפיורי״.
7. ע״ד הקריאות הללו באו בעברי מרוצת דברים ביני לבין חכמים. וידידי הד״ר דושק שלח לי מכתב מיוחד שהוטבו בעיניו דברי ושלח למנחת מזכרת ספרו „ירושלים הבנויה״. וגם הח׳ ר״ה כהנא ועוד כתבו לי מכתבים אודותם.
8. ובבית ועד לחכמים אשר הוציא לאור יד״נ החכם ר״ל לאנדעסבערגער מק׳ גראסוואראדיין באו ג״כ מאמרים אחדים ממני תחת „שם בשלשה״, ובא שם עד״ז מידידי החה״ש מישו״ב ז״ל הערה בשם „לשון נקיה״, וגם אנכי כתבתי לו תשובה ע״ז.
9. לא רציתי להעתיק מה שכתב שם הרב על מעשי ידי, כי לא ראתה לאיש כמוני להתהלל בתוך קהל ועדה, באשר שויתי לנגדי מאמר החכם יהללך זר וכו׳ והרוצה לדעת הכל יעיין שם.
10. ר״י אבוהב הספרדי בספרו מנורת המאור (הקדמה לנר ד׳ על ענין ת״ת) וז״ל: ע״כ כל מי שרוצה לראות אמתת העולם ועמידתו יבין למה נברא האדם וכו׳ ונתן עצי הגן בידו עם כל ברואי מטה, ונתן ברשותו לאכול מעץ החיים שהיא השגת החכמה העליונה להבדיל בין אמת לשקר והזהירו מעץ הדעת שהוא להבחין בין טוב לרע שהוא חכמה מדינית, ועי״פ שחטא בהטות עצמו לידיעת הטוב והרע בעוה״ר נשאר לו אפשרות פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם, לולא שיש לאדם מונעים רבים שנקראו כרובים ולהט החרב המעכבין לאדם מלהידבק תמיד בתורה שהיא עץ חיים ולקיים בה והגית בו יומם ולילה עכ״ל. אבני חפץ כאלה מפוזרים בחבורו לרוב ולפני שנים רשמתי אותם לי לבדי... הכותב.

אלה אזכרה...

(בתי־כנסת וקלויזין בדרוהוביץ)

מאת שמעון סגל

דרוהוביץ, עיר מולדתי! הנה את עומדת לנגד עיני כאז, על המוני יהודיך, אחים ואחיות, קרובים ורחוקים על בתי הכנסת ובתי־המדרשות, על הקלויזים והקלייייזליך וכל המוסדות הצבוריים והחברתיים המרובים. כל חייך החביבים והמגוונים עוברים לנגד עיני־רוחי כאילו רק אתמול עזבתיך.

ואני רק את מחצית חיי ביליתי בתוכך. את המחציה השניה הקדשתי למולדתי הישראלית. אבל המחצית הרא־שונה הזאת לא תשכח ממני עד יומי האחרון, כי היא חיה בי — ברוחי ובנשמתי.

את רשימתי זאת אני מקדיש לבתי־הכנסת ולבתי־המוסדות שבעירנו, פאר יהדות הדרוהוביצ׳אית, שנחרבו ונהרסו וזכר לא נשאר מהם עלי אדמות.

תהא רשימתי זו מצבת־עד למקומות הקדושים הללו ולאלה שהשכימו לבא לתוכם ואיחרו לצאת.

•

הנה בית־הכנסת הגדול. אותו הבנין הענקי שעמד בכ־ניסה לרובע היהודי ה„לאן" המפורסם והמטיל את צלו על כל הסביבה. היה זה בנין גבוה מאד עם ארבעה עמודים רחבים ומוצקים שתמכו את התקרה המקומרת.

במשך כל ימות השנה לא היו מתפללים מרובים בבית הכנסת הגדול. המרחב הרב והגובה המאיים לא משך הרבה מבקרים בימי חול או בשבתות רגילות. בחורף בכלל קשה היה להתפלל בבית־הכנסת הגדול מחמת הקור הגדול, כי אסור היה להסיק תנור בתוכו ולחממו.

בית הכנסת הגדול שמש מרכז רוחני רפרזנטטיבי של יהדות דרוהוביץ. בימי גנוסיא של המלכות ובחג־גות הלאו־מיות היהודיות התאסף כאן קהל רב. מורה רוחני כי נת־קבל — נשא את דרשתו הראשונה בבית־הכנסת הגדול, חזן עירוני התפלל בבית־הכנסת הזה עם חבר משוררים. אבל רק בחגים ובימים נוראים נתמלא בית־הכנסת מתפל־לים מפה אל פה.

בשנות השלושים החליט ועד הקהלה לשפץ את בית הכנסת ולעשותו כח משיכה להמוני מתפללים; בפעם הרא־שונה בהיסטוריה של בית הכנסת העתיק האפור הוחלט לצבעו בצבעים בהירים. הוזמן מהנדס־מומחה מלבוב והוא הורה לצבוע את הפנים בצבע כחול־צהוב ובתמונות אמנו־תיות. גם הזמינו חזן צעיר בעל קול חזק וערב. ואמנם היה חוג רחב שראה לעצמו כתפקיד מיוחד להתפלל בק־ביעות בבית הכנסת הרפרזנטטיבי הזה.

זכרונותי עם בית־הכנסת הגדול, שבו התפללו בנוסח אשכנז, מגיעות עד לשחר־ילדותי, סבא שלי, ר׳ אלחנן שוייב ז״ל היה המוהל של דרוהוביץ והיה הולך להתפלל לבית־הכנסת של „בעל הברית" ביחוד בשבתות. ברצון הייתי מצטרף לסבא, בכדי לשמוע את נוסח אשכנז ולתהות על המנהגים והמסורת המיוחדים בבית־הכנסת הגדול.

זכורני פעם בבואי בשבת של חורף ובראותי את המת־פללים עטופים בפרוות ובסודרים ובכובעי חורף (קוטש־מעס) — עשה עלי הדבר רושם מוזר לעומת החום והחמימות שבבתי המדרשות שהייתי רגיל להם בעיר.

אבי ז״ל היה „בעל־תוקע" בבית־הכנסת הגדול ולכן הייתי מתלווה אליו בתפלות ראש השנה ושומע את החזן והמשוררים, למרות שבעצם השתייכנו לקלויז חסידי.

יש לי עוד קשר מיוחד במינו עם בית־הכנסת הזה. בש־עה שצבעו אותו מחדש, העמינו בפנים פגומים גבוהים מאד עד לתקרה. פעם עליתי עד לקצה הפגום על יד אחד העמודים ומעל לעטורים האמנותיים רשמתי באותיות גדר־לות: שמעון בר׳ משה הלוי, חזק! האם נשאר בית־הכנסת? האם נשאר גם חקוק שמו של בן־העיר הנאמן?

בימי השואה והחורבן עלתה עירי במחשבותי ושרעפי. רבות ראיתי אותה בחלומי. בקרתי בחלומי גם בפנים בית־הכנסת הגדול, ראיתיו בדמיוני כשהוא מלא יהודים, יהודים שהכרתים, שחייתי עמהם מחצית חיי ושכל כך התגעגעתי לראותם שוב.

עד היום לא הירפו ממני חלומות עירי החרבה והם מדריכים את מנוחתי על משכבי בלילות.

*

בפרוזדור של בית־הכנסת, משני הצדדים היו שני אולמות קטנים („שוהלעללעך") בשביל בעלי מלאכה, כגון חייטים („שניידר־שוללעכעל") וסנדלרים. אבל היו גם „בעלי־עגלות" שדרשו מקום באחת השוהלעכלעך האלה ומשלא קבלו, התפללו בכל שבת בבית פרטי מול בית־הכנסת בהביאם ספר תורה משם. בתקופה מסויימת שימשתי אני „בעל־קורא" במנין של בעלי־עגלה אלה. היו אלה אנשים פשוטים ויהודים טובים ונאמנים, שכיבדו כל יודע ספר ושתו בצמא דבריו. התחבבתי מאד עליהם וגם הם עלי. כשנסעתי לארץ ונפרדתי מהם, מסרו לי מתנה יפה מעבודות „בצלאל" שרכשו אצל נתן לוינטל (סוחר חפצי חן ותכשיטים וציוני מסור).

המקצוע של „בעל־עגלה" היה מקצוע יהודי טהור בעירנו. בין עגלות למשאות ובין כרכרות לאנשים — כלן היו בידי בעלים יהודיים, בעלי כח ובעלי אומץ מיוחד. ווי לאותו גוי שהיה „מתחיל" עם יהודי בנוכחות בעל־עגלה כזה!

*

היו עוד מקצועות יהודיים מפורסמים בעירנו. ברצוני להזכיר את בעלי ה„שאַפּע" — סוחרי פירות מפורסמים שהתרכזו סביב שוק הפירות בדרוהוביץ שאַפּע). היה זה סוג סוחרים מיוחד במינו בדרכי המסחר הקואופרטיבי וביזמה הפרטית שלו.

עוד מקצוע מיוחד אזכיר פה ודוקא בקשר לבית־מדרש. זהו מקצוע סוחרי הדגים (פישערס). רובם ככולם היו בני משפחת וילף שגרו על ה„לאַן" וקראו אותם משום מה בשם „קאטשקעלעך". משפחות הדייגים התפללו בבית־המדרש הישן בקרבת בית־הכנסת הגדול.

את בית־המדרש ללאַן אני זוכר רק מהמריבות התדירות והמשפטים על הגבאות שניהלו שתי משפחות דייגים. כל תפלה בשבתות נהפכה לשדה מריבה וקטל על „חזקה" לגבאות ולעליות. סיפרו אפילו שהורידו בשבת קנים ממנורות הנחושת (הענגעללייכטער) וזרקו זה בזה. והמשטרה התערבה לא פעם בריב מר ועקשני זה.

בני משפחת וילף (ה„קאטשקעלעך") היו ידועים כעקשנים וכאנשי ריב ומדון וקשה היה להשכין שלום ביניהם.

בבית־המדרש הישן היה עובר לפני התיבה ר' מישל מיזלס ור' נתנאל'ה שוחט, ומבית־הכנסת הגדול היו רבים עוזבים את החזן עם התפלה הכורלית והיו באים לשמוע את בעלי התפלה הערבים עם הנוסח הבעל־ביתי המסורתי.

בבית־מדרש זה היו הרבה לומדי תורה. היה שם תנור רחב מידות — כמעט קיר שלם! ובימות החורף הקשים היו יושבים שם ומתחממים ועוסקים בתורה.

גם עוברי אורח היו לנים שם בעת שהותם בעיר וכן הרבה מוכרי ספרים (פאקענטרעגער) היו פורשים את ספרי הרומ"ל שלהם וה„מעשה ביכלעך" למכירה.

*

עוד בית־מדרש אחד נחרת בזכרוני כמכניס אורחים לומדי תורה. הלא זהו ה„לאַן־קלויז" המפורסם.

מול בית־המרחץ בסימטא, עמד בית ישן נושן בשם „לאַן־קלויז". הבית היה שייך ל„רבי" אחד שקראו לו בשם „דער ספאַדיק" — וזה בגלל שהלך בקולפאק כל ימות השבוע והיה נוסע לעיירות ולכפרים לאסוף כסף „מעמדות" (ז"א תרומות קבועות למשפחת הרבי, שהיה נקרא „נכד").

מסביב לקלויז הזה היה תמיד בוץ וקשה היתה הגישה אליו. על הרחבה לפניו עמדה הבאר הצבורית שממנה שאבו מים כל דיירי סביבה. על יד הבאר היתה המפחיה של האחים לבר, יהודים גברתנים, נפחים מומחים, אוהבי תורה ושומרי מצוות (אחד היה מראשי „נושאי המטה" — מצוות הלוית המת, שהיתה מונופולין של יהודים פשוטים, בעלי מלאכה וחנונים).

ב„לאַן־קלויז" הזה למדתי אני בצעירותי ולכן זוכר אני אותו היטב על כל שלחנותיו וספסליו המרופטים ומלא כתמי חלב של נרות, על כל ארחי־פרחי שהתאכסנו שם, דהיינו ישנו על הספסלים ומסביב לתנור הגדול והחם.

וכאן עלי להזכיר לטובה יהודי אחד, בן כפר שנשא אשה דרוהוביצ'אית והתישב בה. שמו היה ר' יענקל פיאניוויטשער (מכפר פיאניוויטש ע"י סאמבור). סוחר תבואות היה היהודי הזה, מחוסר אמצעים אבל שומר מצוות ומוקיר רבנן שהתגורר בקרבת ה„לאַן־קלויז".

בלילות החורף הקשים, היה הוא לוקח ממחסנו הדל שק תפוחי־אדמה, היה מבשל אותם בסיר ברזל גדול על משלש (דרייפוס) והיה מביא אותם ל„לאַן־קלויז" ומגיש לעוברי אורח ולסתם עניים מרודים שהיו באים שם ללמוד תורה ולחמם את עצמותיהם.

שנים רבות רצתה העיריה להרוס את הבית הזה שהיה באמת נוטה ליפול, וה„ספאדיק" והגבאים השתדלו כל הזמן לעכב את הגזרה, וגם אספו כספים לבדק הבית (לשם כך נסע ה„רבי" להונגריה שם היו לו כנראה חסידים), אבל בסופו של דבר, כשהייתי כבר בארץ, שמעתי שה„לאַן־קלויז" נמחה מעל פני האדמה.

לפי המסורת למד בקלויז הזה הצדיק ר' יצחק'ל דראָביטשער זצ"ל. מספרים עליו שישב ולמד ב„לאַן־קלויז" ופתאום קם וזרק כסא לעבר הדלת ואמר שהיצר הרע בא לבטלו מלמודו ולכן הוא מגרש אותו. הכסא נשאר שם כל

הזמן. היה זה שריד עתיק של „הקלויז" הטיפוסי בערי גליציה.

*

עוד בית־כנסת אחד שהיה מטה ליפול ושגם הוא היה מפורסם בעירנו היה „זידיטשובער קלויז". בעירנו היו הרבה חסידי זידאטשוב, אבל אלה לא התפללו דוקא ב־„קלויז" הזה. זה היה בית קטן של עץ, צר וארוך, מחולק לחצאין בין גברים ונשים והיה נמצא ברחוב צדדי לא רחוק מככר השוק (רינגפלאץ). אבי ז"ל היה נכנס שם לעתים קרובות לתפלת מנחה כי היה זה קרוב לחנות שלנו. שם אהבו לאחר שבת אחרי התפילה לשוחח על פוליטיקה.

מכל בעלי הבתים של הזידיטשובר קלויז אזכיר אחד שייחס את עצמו לבית זידאטשוב וליצים אמרו שאמו היתה מינקת בחצר הרבי ומכאן כל היחוס שלו... שמו היה ר' יהושע העשיל והיה סוחר דונג. הוא היה שולט שלטון מלא ב„קלויז" הזה: היה יושב במשך כמה וכמה מנינים בבוקר (התחילו להתפלל בעלות השחר וסיימו בערך בצהרים); הוא היה מחלק את היי"ש והתופינים שבעלי היארצייט היו מביאים ל„תקון" ומגרש במקלו את הילדים המרובים שהיו נטפלים אליו.

תמיד היינו לוקחים אצלו קמצוץ טבק להרחה. נוהג היה לספר מעשיות של צדיקים וביחוד של ר' אייזיקל זידיטשובר.

גם שם ישבו בחורים ולמדו כל היום, ביניהם אזכיר את בנו של הרב פאנצר, ר' לייבלה פאנצר, שפנה אח"כ למסחר של נפט.

*

לא רחוק מכאן היה „קלויז" קטן עם רצפת אדמה בלתי מכוסה שהיה נקרא "ר' מדרכי"לה ר' יאנטשעס קלויז". היה זה רבי ממוצא בלתי ברור שהקדיש את ביתו לבית־מדרש־מעט ולהתפלל אצלו באו דיירי הבתים הסמוכים.

הקלויז היה ידוע מ„שלש־הסעודות" שלו — ר' מרדכי"לי היה יושב בסעודה השלישית עם כל בני משפחתו המרובים ואנשי הסביבה והיה מספר — בכשרון ציורי רב — סיפורי צדיקים, נסים ונפלאות מגדולי הצדיקים. מפאת החושך ששרר סביב והאוירה המיוחדת של מוצאי־שבת בין השמשות קבלו המעשיות האלה צליל וגוון מיוחד והעבירו את השומעים לספירות אחרות, כאילו התרחקו מעולם הזה ושקעו בעולמות אחרים של דברי „תורה" (אמרות צדיקים על יד ה„שולחנות" של הרביים היו נקראות בשם „תורה"). כך ישבו עד שעה מאוחרת ונהנו מ„זיו" החשכה המוצאי־שבתית.

למרבה הצער נמצאו בתוך הקלויז הזה כמה ליצנים, שלא שעו לדברי הרבי לקחו את המגבת הרטובה שמעל ל„כיור" הרחצה, גלגלו אותה וזרקו אותה בכוח בראש אחד המקשיבים התמימים.

כמובן שקמה מהומה וצעקות אבל שום איש לא ראה בחשכה את הקלעי האלמוני ורב צחוקם של הצעירים־הליצים.

אותה המגבת שימשה גם קלע מתאים לאיזה בעל־תפילה שניגש לעמוד מבלי לדעת היטב את הנוסח או הניגון או אפילו ה„עברי" וכדי בזיון וקצף. היה שם בין המתפללים איש מפורסם בחוסר־חכמתו ובתמימותו. שמו היה א. א. קראו אותו „פעטער מיט די פינף קראַנען" — מדוע נדבק השם הזה לאיש האדמוני שסחר בפחמים ובעצים והיה ציוני נלהב — לא ברור לי. פעם בימי בחירות שלטו ברחוב אנשי פייארשטיין והטילו את פחדם על הבוחרים. כמובן ש א התקומם נגדם והשוטרים אסרוהו. עמדנו אז כולנו מאחורי הסורג בכלא המשטרה אשר בככר השוק וצעקנו: פעטער מיט די פינף קראַנען, עד ששיחררו אותו.

הוא היה כאמור איש בעל שכל מצומצם ולא הבין חכמות. הוא חבש תמיד כובע נוקשה עגול (אצלנו היו קוראים לזה משום־מה „קראך" אם כי ביהודית־גרמנית קראו לזה שטייף־הוט). כמובן שהכובע הזה שימש מטרה מצויינת לקליעות המגבת הרטובה.

זה היה לכן קלויז „שמח" ושימש נקודת משיכה לילדי הסביבה ולהולכי בטל קלי־דעת.

בימי חנוכה היו יושבים שם בערבים ומשחקים ב„קוויטלעך" (מיני קלפים עם מספרים מ־1 עד 32, קראו לזה גם כן „שערוועוצען") !

ציינתי את הקלויז הזה כיוצא דופן אבל ראוי לציון.

*

נעבור לבתי תפילה רציניים יותר, בעלי בתים. שניים היו בככר השוק, שניהם בתוך חצרות הבתים בבנינים מיוחדים ובנויים לתפארת. האחד: קלויז של ר' זליג לויטרבך „ישרי־לב". משפחת לויטרבך היתה ידועה כמשפחה משכילה ואמידה. היו אלה ה„בעלי בתים" המודרניים הראשונים בעיר. השתתפו במפעלי ההשכלה, שדרוהוביץ היתה אחת מערי המבצר שלה ובין מוסדות אחרים בנו גם קלויז מודרני עם מושבים נוחים, בימה יפה, גבאים מודרניים וכו'.

בקלויז הזה התרכזו סוחרי העיר, בעלי בתים, ביחוד אלה שהתגוררו בככר השוק. היה זה קלויז עשיר. המתפללים היו קרובים לציונות ביחוד ל„מזרחי". שם הופיעו הדרשנים והמגידים שבאו לבקר בעירנו. בו נאמו גם המטיפים הציוניים המפורסמים בגליציה שהיו מעוררים את המתפללים לאהבת ציון ולישוב ארץ־ישראל. בקלויז הזה התאגדה חברה לקניית אדמה בארץ־ישראל ומפעלים דומים.

הקלויז השני המפואר בככר השוק היה בית־המדרש „חברת קדושים". שם משל בכפה ליאון שפאנדורף, דמות פופולארית בדרוהוביץ. שפאנדורף היה מנהל „מטריקה" (רישום לידות, נשואים ומוות), מוסד רשמי חשוב מאוד שניתן ע"י הממשלה לאישיות בעלת אימון בלתי מוגבל. שפאנדורף זה היה מקובל אצל המושלים הפולניים והשתדל הרבה למען יהודי דרוהוביץ.

אצל הסבא שלי היה הוא מבקר לעתים קרובות ביחוד בשבתות. סבי ר' אלחנן שוייב ז"ל היה מפורסם ב„קוגל מיט קישקע" שהיה מופיע בשפע רב על שולחנו הערוך בשבתות. שפאנדורף אהב את מלאכת האכילה והיה בא ל„קידוש" ולטעום מן הפשטידה. הוא נשא עמו תמיד מערכת כלי אוכל מיוחדים: סכין, כף ומזלג שהיו מתקפלים והיה שם אותם בכיסו אחרי הסעודה.

הקלויז „חברה קדושים" התפללה העלית של יהודי דרוהוביץ, אנשי הנפט והתעשיה וכן בעלי מקצועות חפשיים. היה להם שם מקום קבוע, שקנוהו לצמיתות בסכום כסף הגון.

בסימטא שליד „חברה קדושים" היה בית מדרש עתיק „דאס אלטע שטאָט־בית מדרש" שם התפללו הנמושות של הסביבה, שלא יכלו לשלם עבור המקום הקבוע ב„חברה קדושים" האריסטוקרטית והמתבוללת.

*

עוד בית כנסת מפואר ברצוני לתאר. ברחוב סטרייסקה היה בית כנסת בנוי לתפארת בשם „עושי חסד". לא קראו אותו בשם „קלויז" או „בית מדרש" אלא סתם „עושי חסד".

זכורני החלונות הגובהים מלאי אור ושמש עם זכוכיות צבעוניות שהרצידו גווני אור שונים על השולחנות הבנויים כ„עמודים" במיוחד בשביל המתפללים שיראו לפניהם את ספרי התפילה ושלא יצטרכו להתכופף.

גם בבית כנסת זה היו רוב המקומות הקבועים מכורים לצמיתות, אבל בעלי המקומות, עשירי העיר, רופאים, עורכי דין וכו', באו להתפלל לעתים רחוקות ומקומותיהם היו פנויים למתפללים מפשוטי העם.

הגבאי והדואג העיקרי היה בזמני ר' אברהמטשי פרידלנדר, סוחר עורות ודמות ידועה, ציוני נלהב שעלה אחר כך לארץ ישראל, התישב בכפר סבא כאכר ונפטר לפני שנים מספר.

אני זוכר את „עושי חסד" כיוון שהיינו לומדים שם בחדר צדדי. גם הרב ד"ר אביגדור (החי כעת במקסיקו) ואחיו היו מתפללים שם. האינטליגנציה היהודית־התורנית־המודרנית מצאה ב„עושי־חסד" מקום מקלט בטוח.

*

האריסטוקרטיה הדרוהוביצאית הגבוהה בנתה לעצמה בתי כנסת מודרניים בשם „טעמפעל". במה התבטאה המודרניות, קשה לבאר. אפשר בזה שבמקום רב הופיע „ראבינער", שדרש בפולנית ולא באידיש. ואפשר בזה שלא היה „עמוד" מיוחד לחזן (תיבה) אלא התפלל על יד ה„בלאמור" (בימה).

„טעמפעל" כזה היה ב„זיכענהויז" (בית הזקנים) ברחוב מיצקביצא שהוקם ע"י הגרטנברגים. שם הוקמה גם הספריה של מדעי היהדות, שהמנהל שלה היה המורה לעברית שטרנבאך, שרבים מבני העליה שלנו למדו תורת השפה והדקדוק מפיו. ב„טעמפעל" הזה היה מטיף ה„ראבינער" ד"ר מרגליות שהיה מורה לדת היהודית בגימנסיה העירונית ורב מודרני של הקהלה, נוסף לרבנים האדוקים. אחרי מות הראבינער מרגליות ירש את מקומו הראבינער שרייאר. בעל הזקן השחור ההרצלאי המוכר היטב לדור לומדי הגימנסיה בהטפותיו המשעממות ובפולנית המשובשת. הרב שרייאר היה קרוב לציונות והיה בא לאספות ציוניות. פעם ארגנו קורס לשפה הערבית, היות והתכוננו לעלות ארצה, חשבנו שכדאי לדעת את השפה הזאת. הרב שריאר, שלמד פעם שפות שמיות בברלין, התנדב ללמד ערבית, אבל ידיעותיו בשפה הזאת היו תיאורטיות והתיחסו רק לשפה הספרותית שאין לה קשר רב עם הערבית המדוברת. בכל זאת למדנו דבר־מה ממנו.

ה„טעמפעל" השני הוקם בשנות השלושים ב„וואיזענהויז" (בית היתומים) המפואר ביותר בגליציה שהוקם על ידי אילי הנפט וביחוד על ידי המהנדס מֶציס מבתי הזקוק „גליציה". בבנין הגדול והמוקף גן רחב ידים וששיכן בתוכו גם את ועד הקהלה היהודית — נבנה בית כנסת לפי כל כללי הטכניקה המודרנית. שם התפללו חניכי המוסד והוא הפך גם „טעמפעל" רפרזנטטיבי של הקהלה. (רק בחגיגות גדולות ונרחבות השתמשו אח"כ בבית הכנסת הגדול של הלאָן).

חסידים ואנשי מעשה עקרו רגליהם מה„טמפלים", אם כי לא החרימו אותם ח"ו.

*

לחסידי העיר היו מקומות תפילה משלהם. נמנה אחדים מהם:

סאדיגורער קלויז. „החצר" האדמו"ראית היחידה בעירנו היתה זו של הרב ר' חיימוניו „דער סאדיגורער רבי". שמו המלא היה ר' חיים מאיר יחיאל שפירא והיה מפורסם בעולם כ„הרבי מדרוהוביץ", שעלה לארץ ישראל יחד עם כל משפחתו. „החצר" הזאת היתה פאר הרכוז החסידי בדרוהוביץ. בית הכנסת רחב הידים כינס מאות חסידים מקומיים

וכן מהסביבה שבאו אל הרבי.

היה זה בית הכנסת הראשון שהתקין מנורות־גז למאור במקום ה„הענגעל־לייכטערס" עם הנרות. את הקירות כיסו ב„טאפעטין", חדוש רב בעיר בזמן ההוא. כל זה הוסיף גוון של עושר שאיפיין את החצרות משושלת ריז'ין, וטשורטקוב. אם נוסיף לזה את „החדר המיוחד" בו התפלל הרבי, כמנהג אנשי ריז'ין נראה לפנינו את המיוחד שב„חצר" הזאת שעוררה כבוד בין תושבי העיר.

על יד בית הכנסת היתה דירת הרבי ודירות הילדים והגבאים — וזה יצר שלימות חסידית חמימה ומושכת.

אחרי מלחמת העולם הראשונה נפתחה על יד בית הכנסת הסאדיגורי „ישיבה" ראשונה בעירנו. בה ראש הישיבה ר' רפאל קיטייגרודזקי ואחיו ר' אברהם ומשפחותיהם שהפיצו תורה ברבים לפי שיטה ליטאית, שהיתה אז בלתי ידועה בעירנו. למדתי בישיבה הזאת והושפעתי הרבה מההתלהבות והאהבה ללמוד התורה ששפעה מאחים קיטייגרודזקי. ב„עזרת הנשים" של ה„סאדיגורער קלויז" הדהד קולו של ראש הישיבה בנוסח הערב והחולמני של הלומדים הליטאים. עשרות בחורי ישיבה הצטופפו בחצי גורן עגולה ושתו בצמא את דבריו.

הקלויז הסאדיגורי החזיר את התורה לתינוקות של בית רבן והניח יסוד ל„ישיבות" נוספות שנוסדו אחר כך על ידי חסידים מגוונים אחרים וכן על ידי עסקני חנוך תורני שקמו בעיר בשנות השלושים.

קלויז חסידי שני היה: ר' נחום הירש קלויז ברחוב זאוואלה. שם התרכזו חסידי בלז בעיקר. סבי ז"ל היה מתפלל שם בקביעות ובילדותי הלכתי גם אני שם להתפלל ביחד עם אבי ז"ל, שעבר אחר כך לקלויז של ה„סאמבאָרער רבי". גם דודי ר' יצחק ליב שוייב היה בין מתפללי ר' נחום הירש קלויז.

עוד קלויז חסידי: קאמארנער קלויז. שם התפללו חסידי קאמארנע שהיו מרובים בעירנו.

לקלויז הזה היה בא כמעט בכל שנה הרבי מקאמארנע, רבי בעל צורה ובעל קומה שהיה מתפלל ושר במתיקות רבה ולפי נוסח קאמארנע והיה מושך קהל רב ביחוד בלילות שבת.

בקלויז של קאמארנע ערך הוא גם את השולחנות והיינו באים שם לשמוע דברי „תורה" וגם מנגינות ערבות מפי הגבאי של הרבי מקאמארנע.

אדמו"רים — מחוץ לר' חיימוניו מסדיגורה לא היו בעירנו. לעומת זאת התישבו אצלנו הרבה „נכדים" (אייניקלעך) של רביים מפורסמים. היה „זידאטשובר" שלא היה מתפלל בקלויז של זידאטשוב שהזכרנו לעיל, אלא הקים לו מנין מיוחד בירכתי העיר וניהל „רבנות" לעצמו. הוא השאיר בנים תלמידי חכמים ואחד מהם התישב במאה שערים בירושלים והולך בדרכי אביו.

היה נכד „בלזאי" שפתח קלויז לעצמו וכשלא הספיקה לו פרנסתו מחסידי העיר נדד לעיירות והביא משם טרף לביתו. היה גם נכד הרבי מסאמבור. ר' יהושע העשיל היה שמו והוא היה איש מודרני לפי רוח הזמן. אחד מעשירי דרוהוביץ ר' משה איציק קורנהאַבר, קנה לו בית מדרש ושם התפללו חסידי סאמבור. גם אבי ז"ל היה אחד מהם ושם התפלל עד סוף ימיו. בזמן הכיבוש הנאצי, היה הגיטו ברחוב הזה (שקולנה). לא נשאר מהם זכר. היה עוד רבי אחד, מהוותיקים בעירנו קראו לו משום מה: לעמבערגער רבי ר' מאיר פנסטר ז"ל. היה מורם ורבם של פשוטי העם, של נשי הלאַן. נתן קמיעות וברכות תמורת תשלום קטן. מקודם התגורר בלאן על יד בית המדרש הישן, אח"כ עבר לרחוב קומינארסקה על יד בית מבשל המלח (זשויפ). האריך ימים ונפטר בהיותו כבן תשעים. היה לו „חצר" בו התגורר עם בניו ונכדיו והקים מחוץ לקלויז, גם בית מרחץ ומקוה מיוחדים.

היה גם נכד „קוטובער רבי" ו„קומרנער רבי" ועוד, שנמשכו לעירנו על ידי השפע ששרר לרגל עסקי הנפט ששגשגו בדרוהוביץ ובבוריסלב.

*

מנינו את בתי הכנסת העיקריים בעיר, כמובן שלא יכולנו להעלות את זכרון כולם. במיוחד את בתי התפילה הקטנים בפרברי העיר: סטריער פערשטאָט, סקוטניק, גורנה־בראמה, סאמבורער־וועג וכו' וכו'.

אזכיר רק לבסוף את בית הכנסת ב„בית יהודה". מרכז הציונות והחיים הלאומיים היה בבית המרווח „דאס יודישע הויז" ברחוב גרונוואלדזקה („בית יהודה"). שם התקיימו כל האספות הציוניות, שם היה בית הספר העברי שהוציא מתוכו אלפי יודעי עברית. בו התרכזו כל תנועות הנוער הציוניות מ„השומר הצעיר" עד „אחוה" הציונית הכללית ו„בית"ר"; שם היתה הספריה הציונית הגדולה. „בית יהודה" היה לשם דבר לא רק בעירנו אלא בכל גליציה המזרחית. ועידות ארציות התקיימו באולם הגדול של הבית הזה ובכלל היה זה מרכז לחנוך ציוני ולאומי לילד, לנער ולמבוגר.

כמובן שגם מנין היה בו. במשך כל השנה באו אליו רק מעטים להתפלל, לעומת זאת בחגים, ביחוד בראש השנה ויום כפור נהרו שם המונים למנין זה ובעיקר בכדי להיפגש עם ידידים, חברי מפלגה ומכרים.

בדרוהוביץ היו הרבה יהודים „נאורים", שהיו רחוקים מחיי הדת והמסורת ולבית הכנסת היו באים רק ל„מזכיר נשמות" ול„כל נדרי". אטרקציה דתית גדולה היתה גם

ערב ל„סליחות" הראשון. המוני נוער ואנשים הרחוקים בכל השנה מבתי־התפילה היו צובאים, על דלתות בתי־הכנסת ביחוד של „סאדיגורער קלויז" או בית כנסת גדול אחר, שם היה חזן משמיע את קולו הערב עם צוות המקהלה.

ב„בית יהודה" היה תמיד בא קהל רב ב„ימים הנוראים" וכל האולמים והחצר הרחבה היו מלאים מתפללים עטופי טליתות משי קטנות. כל עסקן ציוני היה רואה חובה לעצמו להתפלל שם או לכהה"פ לבוא לבקר בשעת אחת התפילות.

*

המוני העם בעירנו היו בדרך כלל קשורים בבתי־מדרשות שלהם במשך כל ימות השנה. שם נפגשו בבוקר ובערב, התפללו בצוותא, טינו את צרותיהם, שוחחו על פוליטיקה ויתר הענינים שעמדו ברומו של עולמם. רק בשנים המאוחרות קמו בדרוהוביץ מקומות־מפגש אחרים כגון: מועדון הסוחרים הזעירים, קלוב הסוחרים והתעשיינים הגדולים, מועדון עורכי הדין והאינטליגנציה וכן בתי קפה, שהחלו לרכז צבור נרחב.

בשנות העשרים היו רק שני בתי קפה מוכרים בעיר, האחד: שענהאַלף־קאפע־הויז והשני: שעכטער'ס־קאפע־הויז. בראשון היו באים סוחרי ה„ברוטאס" ז"א בעלי מניות־בכורה במכרות הנפט והיו עושים מסחר ב„סחורה" שאף אחד לא ראה אותה בעיניו. הבורסה של הנפט התקיימה בשעות לפני הצהרים וריכזה שם מאות אנשים מכל החוגים, גם אדוקים. בקפה של שעכטער היתה מוסיקה ולפעמים גם קברט ושם בא „נוער הזהב" לבלות בערבים. למען האמת יש לציין עוד בית קפה „שולץ" ברחוב מיצקביצא. אבל הוא נועד לאילי הנפט ולאנשים מהחוץ והמחירים שם עלו ביוקר רב.

המטיילים ברחוב מיצקביצא (קורזו) נהנו מהמוסיקה שהשמיעה תזמורת בקפה־שולץ הפתוח לרוחה.

*

ברשימתי זו לא באתי לתאר את בתי הקפה או בתי־המפגש האחרים בדרוהוביץ. רשמתי אותם בדרך־אגב אם כי הם ראויים לציון יותר מדוייק.

ציינתי כאן את בתי־הכנסת ובתי־המדרשים בעיר, עשיתי זאת כפי שהם נחרתו בזכרוני מלפני 30—25 שנה.

אפשר נשתנה דבר־מה בשנים האחרונות, אבל אין זה יכול לשנות את התמונה הכללית, המלבבת והחמימה של דרוהוביץ־של־מעלה.

חבל על דאבדין !...

החיים הדתיים של יהודי דרוהוביץ

מאת **יהודה בן־אברהם**

תושבי דרוהוביץ היהודים עבדו קשה יומם ולילה והיו שקועים בעסקיהם ובעבודתם למעלה ראש. אולם משהגיע זמן מנחה נתמלאו בתי־הכנסיות ובתי המדרשות מתפללים מאותם היהודים הטרודים והשקועים בעסקיהם. רבים מהם לא הסתפקו בתפילה, אלא נצמדו לארון הספרים, מהם בעלי גמרא, מהם בעלי משנה ומהם שהסתפקו ב„עין יעקב". יהודי שבא לדרוהוביץ ברכבת בלילה בשעות חצות, או אפילו יותר מאוחר, היה נכנס לאיזה „קלויז" במקום ללכת לבית מלון. בחורף מצא את הקלויז מוחם ומואר, קבל שם כוס תה חנם והרגיש שהוא נמצא באווירה ביתית, לא כזר אלא בין אחים. בתי המדרשות היו מיועדים לתורה ולתפילה. ימים ולילות היה ניגון הגמרא מתרונן מתוך בתי המדרשות של דרוהוביץ. ביום היו בחורים ואברכים סמוכים על שולחן חותניהם עוסקים בתורה, בערב נצטרפו אליהם „בעלי בתים", סוחרים, בעלי תעשיה ובעלי מלאכה לשיעור בהוויות דאביי — ורבא.

מקום מיוחד בחיים הדתיים של יהודי דרוהוביץ תפס הקלויז דסדיגורא שהיה נמצא בחצר של הצדיק — רבי חיימוניו זצ"ל. היה גם בית מדרש של חסידי בויאן ועוד ועוד. בבתי החסידים האלה נוצרה וטופחה האוירה החסידית של דרוהוביץ היהודית. אחרי יום עבודה קשה הלך יהודי לקלויז ושם הסיר מלבו את כל דאגותיו, שכח את טרדותיו היומיומיות וספג לתוכו את אורות הניצוץ היהודי. בקלויז ערכו סעודות־מצווה, בקלויז שתו „לחיים" ב„יארצייט" של הרבי הנפטר. בקלויז נחוגו השמחות הפרטיות של כל יחיד, שכאן, בקלויז, הוא לא היה יחיד ושמחתו לא היתה שמחת יחיד. בקלויז ידעו על מצבו של כל אחד ואחד וידעו מי זקוק לעזרה ומי יכול להגיש את העזרה. בקלויז דנו והתוכחו על הענינים שעמדו ברומו של העולם, בעסקי הקהילה ובענין בחירת רבנים ובכל שמחשיב איש מישראל ובכל שהוא מבטל. וכשהפוליטיקה תפסה מקום כה חשוב בחייהם של יהודי דרוהוביץ נקט הקלויז עמדה חזקה בבחירות לסיים ולעיריה והמועמדים היו זקוקים לאהדתם של באי בתי המדרשות.

בית הכנסת הגדול הרפרזנטטיבי שבדרוהוביץ היה מכונה ע"י היהודים החרדים „בית הכנסת האשכנזי". למעשה לא היה בית כנסת זה שונה מכל שאר בתי כנסיות. נוסח התפילה לא היה שונה, עוגב לא היה בו, הנשים ישבו בעזרת נשים, ובמקהלה לא נשמע קול אשה. פעם בשנה, בשלישי למאי, — יום חגה הלאומי של פולין — הושמע בבית כנסת זה נאום בשפה הפולנית מאת הרב ד"ר אביגדור.

בשנת 1920—1921 העבירו את הישיבה שאבי הרה"ג ר' אברהם קיטייגורודסקי זצ"ל כיהן בה בתור ראש מתיבתא מבנין ה„תלמוד תורה" בהנהלתו של הרב הדיין הראשי ר' זאב (וולוולה) זצ"ל לבנין בית הכנסת הגדול, בחסותו של הרב הראשי ד"ר אביגדור שליט"א. שיטת החינוך העברי שהיתה נהוגה בין יהודי דרוהוביץ היתה קבועה. תכנית הלימודים כללה: קריאה („עברי"), אחר כך תורה ו„פסוק" (נ"ך) ולבסוף גמרא ופוסקים מערכת החינוך של דרוהוביץ כללה שלושה בתי ספר מיוחדים: בית הספר העממי, ביה"ס היסודי — חדר לדרדקים, התיכון — חדר לבחורי חומש ורש"י ודיני שולחן ערוך ופרקי משניות, ו„גבוה" — גמרא עם מפרשים ופוסקים („מתיבתא" — הישיבה לבחורים מתבגרים). המתיבתא היתה מעין מוסד חינוכי תורני שאליו פנו אלה שעשו תורתם אומנותם. אני זוכר את הישיבות שבה כיהן אבי זצ"ל כראש הישיבה קודם בבית התלמוד תורה ושם היה גר ולבסוף בבית הכנסת הגדול. אפילו עניים שבישראל חסכו להם מפיהם כדי לאפשר לבניהם ללמוד תורה. כך נתחנך היהודי בכל פיזורי הגולה היהודית וכך גם בדרוהוביץ, במשך דורות. אבי זצ"ל נפטר בביתו כשהוא שוכב חולה מאד ומרצה עוד בשיעור ב„שמונה פרקים להרמב"ם" לפני אנשי רוח, סוחרים ובעלי מלאכה. הוא זכה להקים הרבה תלמידים ולהפיץ תורה ברבים. הקהילה, שבראשה עמד אז ד"ר טאננבוים, חלקה לנפטר כבוד רב ועם פטירתו הרגישו את האבל בעיר כולה. קברו אותו ע"י הצדיק מקרלין תנצב"ה.

דרוהוביץ בתקופה שבין שתי מלחמות

מאת **שמואל רוטנברג ז"ל**

לפני מלחמת העולם השניה מנתה האוכלוסיה בדרו־הוביץ כ־38.000 נפש, מזה כ־19.500 יהודים, 11.000 פולנים ו־7.500 אוקראינים. האוכלוסיה היהודית היתה מורכבת מסוחרים, רופאים, עורכי־דין, מהנדסים, שכבה קטנה של חרשתנים, פקידים בבתי־חרושת, פועלים, בעלי־מלאכה וגם אנשים ללא מקצוע („אנשי אוויר") ופושטי־יד. היו בדרוהוביץ כעשרים ארגונים ציבוריים יהודיים, ביניהם כאלה שהיקף פעולתם היה גדול מאד.

הקהלה העברית.

עד שהגוש היהודי הלאומי בסיים הפולני השתלט על הקהלות היהודיות בערי פולין נשא ועד הקהלה היהודית בדרוהוביץ את השם „הקהלה הדתית לעדת ישראל" (Izraelicka gmina wyznaniowa) ורק אחרי כיבוש הקהלות ע"י הגוש היהודי הלאומי ניתן לה השם „הקהלה היהו־דית הדתית" (Żydowska gmina wyznaniowa) שנים על שנים נלחם הגוש היהודי הלאומי לכיבוש הקהלות. זכות הבחירה לועד הקהלה היתה אז רק לאזרחים ששילמו את מס הקהלה, ומס זה הוטל רק על אלה שמכווני הפוליטיקה היו משוכנעים כי הם משתייכים לסוג של „פולנים בני דת משה". עם קום מדינת פולין נכנסו לקהלה היהודית בדרוהוביץ יהודים בעלי הכרה לאומית והנשיא הראשון של ועד הקהלה היה ד"ר אברהם באקנרוט, אשר בגלל מצב בריאותו הרופף התפטר ובמקומו נבחר כנשיא הקהלה ד"ר ליאון טאננבאום וליו"ר המועצה — מר וילהלם רוהרברג.

לאחר שהגוש היהודי השתלט על הקהלה נג־שו להסדיר את מעמדה המשפטי של הקהלה. בהוצאות כספיות גדולות ובהשקעת עבודה מרובה תוקן והופעל בית־המרחץ, נוסד בית־עלמין חדש, הוחזר לקהלה היהודית שטח קרקע גדול, אחרי היותו כמה מאות שנה בידי איכרים אוקראינים, והוקם עליו בית יתומים. הוקם והופעל בית מושב זקנים. בית החולים היהודי, שהיה אז במצב של חיסול, נמסר לידי ועד מיוחד שהורכב לשם כך ואשר אליו השתייכו: המהנדס קארל באואר, ד"ר יונה הירשדורפר, מאוריצי פרוינד, שמואל רוטנברג, ד"ר מייזלס, מהנדס אלכסנדר גולדוואסר, ד"ר שמואל מישל, ד"ר ויקטור קרייסברג, ליאון שוצמן. אחרי ארבע שנות עבודה מאומצת עלה בידי הועד להביא את בנין בית החולים לידי רמה מסו־ימת. התקינו בו הסקה מרכזית, הכניסו בו 20 מיטות נוספות, הותקן בו ציוד מתאים ובסתיו 1938 הוחזר בית־החולים לש־רות הציבור היהודי. התכניות נעשו בידי המהנדס גולוואסר, אשר גם ניהל את עבודת הבניה מהחל עד גמירא. למנהלו הראשון של בית־החולים נבחר ד"ר ויקטור קרייסברג. לא עלה על דעת אף אחד לראות מראש את התפקיד החשוב שימלא בית חולים זה בימי הכיבוש הנאצי, באותם הימים לא נתקבלו יהודים לביח"ל הכללי והיינו נאלצים למצוא את השירותים הרפואיים אך ורק בבית החולים היהודי. אמנם, אף אחד מהחולים בביהח"ל לא זכה להישאר בחיים עד תום הכיבוש, אולם אפשר היה ליהודים אלה, לפחות לזמן קצר, לקבל את השירות הרפואי הנחוץ.

אחרי כיבוש הקהלה בשנת 1918 הוסרו, ביזמת ד"ר ליאון טאננבאום, מהקירות התמונות של מנהיגי הקהלה הרא־שונים, שדמויותיהם מתנוססות עוד כיום לעיני, ונתלו על כתלי אחד מאולמי בנין ועד הקהלה: יהושע שטרנבאך (יהושע רגירר) סבו של הפרופסור ליאון שטרנבאך, יוסף הירש שטרנבאך, מרכוס שטרנבאך, אליהו פייארשטיין, יונה קופארמרקר, ד"ר אלכסנדר ברגוורק, הירש גולדהאמר, מאוריצי פרנס.

הרוח החיה של ההתבוללות בדרוהוביץ במשך רבות בשנים היה יעקב פייארשטיין, שכיהן כנשיא ועד הקהלה ויחד עם זה גם כסגן ראש העיר. היה זה איש בעל רצון ברזל, לא נכנע ללחץ והתנגדות משום צד. הוא היה השליט היחיד בעיר. הוא מינה ראשי עיר, חברי מועצת העיר, חברי ועד הקהלה, רבנים, ובמידה רבה היה קשור באישורו המינוי של כוהני העיר שנעשה על סמך המלצתו. את

תנועת „השומר" בשנת 1919

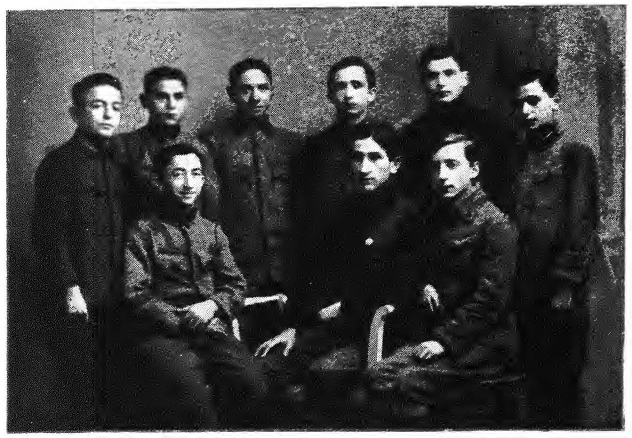
קבוצת זרזיר

קבוצת סיס

קבוצת שועל

קבוצת צבי

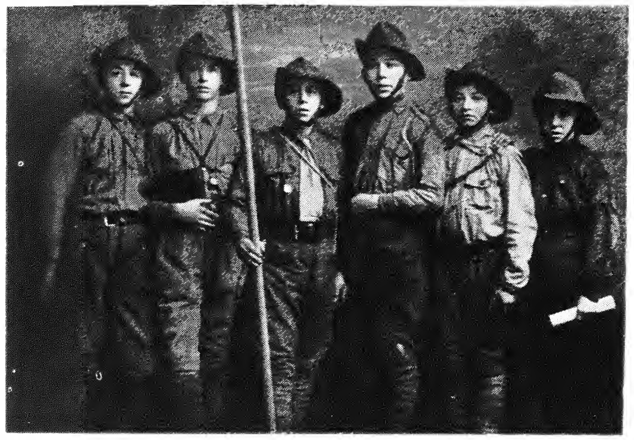
קבוצת נשר

קבוצת אהדות

לוח XII

תנועת „השומר" בשנת 1919

קבוצת לילית

קבוצת ארז

קבוצת ציינה

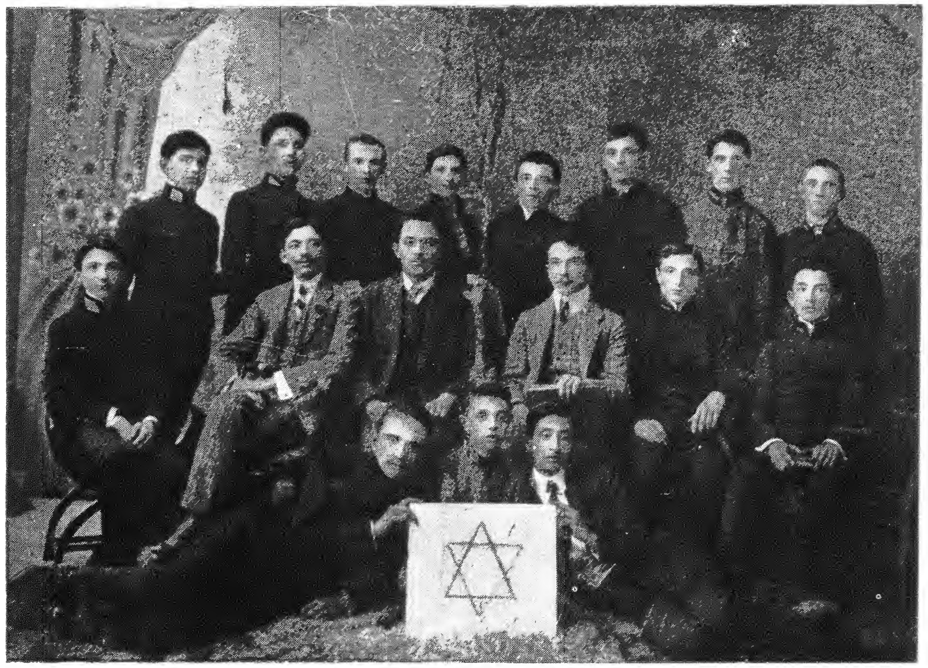
קבוצת חופש

קבוצת זכריה

קבוצת דריר

אגודת הסטודנטים (גמנסיסטים) הציינים בשנת 1909
יושבים מימין: הלל שפנדל, מקס ריזנביש — שמעון ליסטיג

מתנגדיו הפוליטיים הוא חיסל בלי למאוס בשום אמצעי שהוא. בעלי בתי־המרזח שלא הצביעו בעד רשימתו באו על ענשם והוא שלל מהם את הרשיון להחזקת בית־המרזח. היו בעיר בתים ישנים שהיה צורך לתקנם, אך הוא לא הרשה לבעליהם לתקנם, אף תיקונים קטנים כגון כיסוי הגגות ברעפים וכדומה, והרכיב ועדה מיוחדת מטעם העיריה שקבעה בתים אלה כ„רעועים"; הוא הרס את דוכני הרוכלים שבככר השוק הקטנה אשר בעליהם נראו לו כמתנגדיו הפוליטיים; הוא השפיע על מנהלי בתי־חרושת שיפטרו פועלים שלא הלכו בתלם שלו. לעומת זאת הושיט את עזרתו לחסידיו הפוליטיים בכל מה שהיה באפשרותו, והשפעתו הגיעה עד לחלונות הגבוהים ביותר במדינה. ככה התנהג גם ביחס לאוכלוסיה הפולנית והאוקראינית. כאשר באחת מישיבות מועצת העיר, בשנת 1907, הביע סטארומייסקי, מנהל הגימנסיה דאז, את התנגדותו להצעה שהציע פייארשטיין, אמר הלה: אתם הפולנים מה לכם פה? קחו לכם את כנסייתכם ואת אולם הסוקול ולכו לעזאזל. הפולנים לא שכחו את הישיבה הזאת, ועם קום מדינת פולין החליפו את שם הרחוב שהיה נקרא על שמו, רחוב יעקב פייארשטיין, בשם „רחוב הנריק סנקביץ".

בשנת 1911 ניתנה בפעם הראשונה לנוער היהודי הלאומי זכות בחירה לפרלמנט האוסטרי. היה זה אותו הנוער שפוירשטיין רגיל היה להתיחס אליו בבוז בכנותו אותם „הנערים" („די יינגלעך") ואשר התיצב במלחמת בחירות אלה בחזית מלוכדת נגדו.

בבחירות אלו נחל נצחון מלא שעלה בדם רב. עקב הסערה וההתמרמרות שבקרב האוכלוסיה היהודית התחמקו פייארשטיין ותומכיו מעיני הצבוריות למשך פרק זמן קצר בוינה, אולם אחרי שובם לא הפריע להם איש בהמשך פעולתם הפוליטית.

בית היתומים.

אחרי מאבק הבחירות החליט יעקב פוירשטיין, נשיא הקהלה היהודית, לערוך מגבית לטובת בנין בית היתומים. הוא פנה לעשירי העיר ולאילי הנפט שהתגוררו בוינה, ותוך זמן קצר נאספו הסכומים הדרושים. ברחוב סובייסקי נקנה מגרש בגודל של 3 דונם ונגשו להקמת הבית. בראש ועדת הבניה עמדו: יוסף מציס, מהנדס קארל באואר, הנריק קוהמרקר, מנהל הקופה העירונית, ליאון שוצמן ואדולף קיזלר. התכניות עובדו ע"י המהנדס פרנצישק יֶלונק. בסתיו שנת 1913 התנוסס כבר בנין מפואר אשר הוצאות בנייתו והציוד שלו הגיעו ללמעלה מ־100.000 דולר.

בראשונה הוכנסו למוסד 25 יתומים. למנהל המוסד נתמנה קארל אונטר. ב־16 בספטמבר 1914 נכבשה דרוהו־ביץ ע"י הצבא הרוסי, וזה השתמש במוסד כקסרקטין. ביום 15 במאי 1915 נכבשה שוב דרוהוביץ בידי הצבא האוסטרי־הונגארי, שהשתמש במוסד כבית־חולים צבאי. רק באביב 1919 הוחזר בנין בית־היתומים רשמית ע"י השלטונות הפולניים לקהלה היהודית. מלווה־הבראה שאושר עוד בימי השלטון האוסטרי מומש עתה ע"י השלטונות הפולניים בסכום של 225.000 זהוב, ועי"ז הובטח קיומו של המוסד. נתקבלו למוסד 40 ילד והוקם לפעולה הועד, שחבריו היו: יוסף מציס, ד"ר ויטולד ויזנברג, קארל ואננה באואר, שמואל רוטנברג, הנריק קוהמרקר, ד"ר זיגמונד ברכש ואמיל סאפרין. מספר חניכיו של המוסד הגיע במשך הזמן ל־70. לאחר שהשלטון בקהלה עבר לחוגים הציונים הופנתה תשומת לב מרובה לחינוך הילדים ברוח לאומית. נתקבל מורה לעברית ונוסדה ספריה מתאימה. הרכוש הקרקעי של הקהלה, שהוזכר למעלה עבר לרשות בית־היתומים ובהנהלת כותב השורות האלה הוקמה חווה ששימשה דוגמא אף לאכרי הסביבה. היו לנו 10 פרות וצמד סוסים. בית היתומים פיתח פעילות חזקה ומצב המוסד הלך וטוב מיום ליום. עזר לנו בכך ארגון יוצאי דרוהוביץ ובוריסלב בניו־יורק. בשנת 1933 החליט הועד לארגן קרן־עזבון וזה גרם לסכסוך חריף בין קבוצת מציס ולבין הקבוצה שהיתה מיוצגת ע"י ליאון טאננבאום. עמדת מציס ואנשיו היתה שמייסדי הקרן צריכים להיות אנשים אשר בזמנו תרמו להקמת בנין המוסד, וטאננבאום נימק את התנגדותו לכך בטענה כי חלק הארי של אלה שתרמו התנצרו, או יתנצרו בעתיד הקרוב, והיהודים הלאומיים לעולם לא יסכימו להקמת קרן־עזבון שחבריו יהיו אנשי גארטנברג, פוירשטיין וכו'. אחרי מו"מ ממושך הביע מציס את הסכמתו לעמדת טאננבאום, ובעזרת איש דרוהוביץ, ד"ר הרמן הורוביץ, אחיו של דוד הורוביץ, נשיא בנק ישראל, שכיהן כמנהל במיניסטריון העבודה והביטוח הסוציאלי בווארשה הוסכם מטעם שני הצדדים על הרכב הקוראטוריון היהודי הראשון של בית־היתומים: מציס נבחר כנשיא המוסד לכל ימי חייו. יתר חברי הקוראטוריון היו: חנה וקארל באואר, שמואל רוטנברג, ד"ר ז. ברכש, ד"ר יוסף פרידמן, ד"ר אברהם באקנרוט, ד"ר ליאון טאננבאום, דר" יואכים האוזמן, אברהם פרנקל, ליאון ספאנקנסדורף, ווילהלם רוהרברג. למען הדיוק ברצוני להזכיר את לוחות השיש שנקבעו למזכרת בקירות פרוזדור הבית. על לוח אחד התנוססה הכתובת: „בנין זה הוקם בימי מלכותו של מלכנו האהוב קיסר פראנץ יוזף הראשון". עם קום מדינת פולין הפכו את הלוח הזה וקבעו עליו כתובת אחרת ההולמת את רוח הזמן. הכתובת השניה לשרנה „את הרעיון להקים את בית היתומים יזם אליהו פייארשטיין ובצעו בנו יעקב". הכתובת השלישית היתה:

„הנותן ליתומים — כנותן לאלהים". היו גם כמה לוחות שהכילו שמות האנשים שתרמו סכומים גדולים להקמת המוסד.

בפברואר 1939 החליט הקוראטוריון למכור 5% של אגרות המלווה ובעד תמורת הכסף לרכוש בית גדול בלבוב. ד"ר ל. טאננבאום, ד"ר יוסף פרידמן ושמואל רוטנברג נשלחו לשם כך ללבוב והם קנו שם, ברחוב יאן לאם 3, בית בעד סכום של 230,000 זהוב. בשנת 1937 נפטרה בדרוהוביץ האשה מרת הנריאטה אדולף והשאירה את ביתה היפה שבכיכר ה„רינק" עזבון לבית היתומים ולבית החולים היהודי במשותף.

בדרוהוביץ לא היה צורך בהקמת סדנאות־מלאכה לחניכי בית היתומים, כפי שזה היה בערים אחרות, הואיל ורוב החניכים מצאו להם עבודה ומקומות השתלמות בבתי זיקוק „גאליציה". היו לנו כבר מסגרים, חרטים רתכים, נגרים ופועלי זיקוק משלנו שקיבלו את השתלמותם המקצועית בתעשיית הנפט „גאליציה".

החלוצים הראשונים בתעשית הנפט בדרוהוביץ ובבוריסלב היו האחים משה ואלעזר גארטנברג. בשנת 1862 קנה יעקב גוטליב (אביהם של האחים גוטליב, הציירים הנודעים), בהמלצת האחים גַארטנברג, שטח קרקע באחד מפרברי דרוהוביץ ויסדו מפעל לזיקוק נפט בשם „גארטנברג, גולדהאמר, לאוטרבך, וואגמן ושותפים". בית־הזיקוק הזה היה נקרא בפי העם „בית־החרושת הגדול". שני האחים גארטנברג, אשר בקושי סיגלו לעצמם את החכמה לחתום את שמם, התגלו כגאונים. הרוח החיה והיוזמת היה האח משה, אשר בהמלצתו קנו שטחי קרקע, שהיו בהם מעיינות נפט, בבוריסלב ובסכודניצה והתחילו לעסוק בקידוחים. בכל מקום שניגשו הגארטנברגים לקידוח נתגלה נפט גלמי שהוזרם דרך צנורות מיוחדים לדרוהוביץ ועובד אח"כ בבתי־הזיקוק שלהם למוצרים שונים. תוך זמן קצר השתלטו על השוק במונרכיה האוסטרית־אונגרית והתחילו לחפש שווקים חדשים. למטרה זו שיגרו את האח אלעזר לרוסיה והלה בא לידי מסקנה כי חלק כמות הפאראפין שהנפט הגלמי בבאקו וגרוזיניה מכיל בקרבו הוא קטן ובלתי ניכר. בכל עיר וכפר מצא אלעזר גארטנברג את בני העם הרוסי בהתפללם על ברכיהם לאיקונין, ולפולחן דתי זה הרי יש צורך גדול בנרות. הוא חזר איפוא מרוסיה כשבידו הצעה לייסוד בית חרושת לנרות ברוסיה ובית־הזיקוק אשר בדרוהוביץ יספק למפעל לנרות את כל כמויות הפאראפין שיהיו דרושות לייצור הנרות. האח משה ניגש למימוש ההצעה הזאת. בשימשיץ, אז בשטח פולין הקונגרסאית, נרכש שטח אדמה ומדרוהוביץ נשלחו המכונות הדרושות וגם כוח־אדם מקצועי.

מנהל בית החרושת בדרוהוביץ היה בזמן ההוא ון האכט, אציל מבלגיה וכימאי גדול, שבעד ההמצאות שלו קיבל חלק הגון מההכנסות של המפעל. ון האכט נסע לרוסיה לשם סיור של בקורת בביהח"ר בשימשיץ, אך הוא לא שב כבר משם. בעברו ע"י דוד פתוח שהיה מלא פאראפין חם התחלק ונפל לתוך הדוד ומת מפצעי הכויות. חשדו בגאַרטנברגים כי העמידו אחד מהפועלים הנאמנים לסלק את ון האכט. אלמנת ון האכט מצאה לה את דרכה אל הקיסרית האוסטרית דאז, אליזבט, שהתענינה בפרשה זו. בהתערבותם ותמיכתם של אנשי צמרת גבוהים ורמי־מעלה בממשלת אוסטריה טושטש הענין, שעלה לגארטנברגים בדמים לא מעטים.

עושרם והונם של הגארטנברגים גדל מיום ליום. אך יחד עם זאת גדל גם ניצול הפועלים מיום ליום. הפועלים עבדו בעד שכר עבודה זעום 12 שעות ביממה, וכשהיה צורך בכך, עכבו את הפועלים בבית החרושת עוד כמה שעות נוספות ללא כל תשלום. בעת בחירות הביאו את הפועלים בהמוניהם לקלפי, ושם, בהדרכת אנשים נאמנים, הכריחו אותם להצביע בעד המועמדים שנקבעו ע"י הגארטנברגים.

למשה גארטנברג היתה אמביציה להשאיר אחריו לזכרון נצח שם כבעל מעשים טובים לטובת תושבי דרוהוביץ היהודים, ועל פי הפצרת רעיתו אוטיליה, אשה בעלת לב חם, הוקם על ידיהם ברחוב מיצקביץ' „מושב זקנים מיסודם של משה ואוטיליה גרטנברג". במושב זקנים זה אושפזו 16 זקנים, גברים ונשים. באותו הזמן בערך הוקם ברובע היהודי הזה בנין בית החולים היהודי.

לשיא שאיפותיהם ואושרם הגיעו הגארטנברגים עם ביקורו של הקיסר פרנץ יוזף הראשון במפעלם. היה זה בימי ראשית תקופת הסתיו של שנת 1878.' ליד הכניסה לביהח"ר הוקם שער עשוי מדוֹנַג אדמה ובחצר ביהח"ר הוקמו שדרותיים של הפועלים והאומנים. הפועלים לבשו בגדי עבודה חדשים שקיבלו בביהח"ר, והאומנים — בגדי חג שחורים ו„האלבצילינדר" („צילינדר למחצה"). מיד לאחר שעזב הקיסר את המפעל לקחו מהפועלים חזרה את בגדיהם החדשים, אך לעומת זאת השאירו אצל האומנים את ה„האלבצילינדרים". אלה לבשו אותם במשך כל חייהם בחגיגות וביומא דפגרא. עם פרוץ המלחמה בשנת 1939 עוד היו בביהח"ר שני מוהיקנים משנת 1878, שחבשו בהזדמנויות שונות של חגיגות את ה„האלבצילינדר".

בשנת 1885 נתקבל לעבודה בביהח"ר מהנדס צעיר בשם יוסף מציס, שהיה לא רק כימאי טוב, כי אם גם בעל כושר ארגוני רב. הוא הנהיג כמה וכמה חידושים שהיו לתועלת לעובדי המפעל. הוא גם ייסד קופת חולים לעובדי המפעל. תודות לסידורים ולשיפורים השונים צומצמו מקרי

התאונות בעבודה עד למינימום. מציס הביא במאמציו לידי כך שביהח״ר העסיק שליש אחד של עובדים יהודים, שליש פולנים, ושליש אוקראינים. מעמד זה של היהודים במפעל לא השתנה בתקופה הפולנית והוא נמשך עד לפרוץ המלחמה בשנת 1939. המנגנון הטכני והאדמיניסטראטיבי היה מורכב מ־80% יהודים ו־20% פולנים.

בשנת 1905 הפירמה „גארטנברג, גולדהאמר, לאוטרבאך, וואגמן ושות׳״ הועברה לרשותם של אילי נפט אוסטרים ואנגלים. מאז שונה שמה והיא נקראה „חברת הנפט האנגלית־גליצאית״, (The Anglo-Galician Oil Company) שהמשיכה בהתפתחותה.

משפחת גארטנברג עברה לגור לוינה, לאחר שהוציאה את כספה תמורת חלקה בשותפות בסכום של 14 מיליון כתרים. כעבור זמן שינתה החברה שוב את שמה ל־„חברת מניות גאליצאית לנפט, „גאליציה״ Galicyjskie towarzystwo akcyjne naftowe "Galicja".

ביהח״ר „גאליציה״ היה בשביל האוכלוסיה היהודית בדרוהוביץ אי־הצלה בימים אלה, כשהאוכלוסיה הפולנית היתה כבר חדורת ארס האנטישמיות. לפועלים היהודים היה כאן מקום עבודה ופרנסה בטוחה. לשורת ההישגים שיש לזקפם לחשבונו של מציס יש להכניס גם הכשרת שני דורות של פקידים ופועלים מומחים מהאוכלוסיה היהודית, שהיו ידועים כעובדים מצוינים לא רק בעירנו ובמחוזנו, כי אם גם בכל מקום שהיה נמצא בו מפעל לייצור מוצרי נפט.

בשנת 1907 הופעל בדרוהוביץ ביח״ר ממשלתי לשמנים מינראליים. בחוגי הממשלה היתה קיימת אז תכנית לייצור קטרי רכבת מותנעים ע״י שימוש בנפט גלמי, במקום השימוש בפחם. למטרה זו הוקם בית־זיקוק חדיש שהיה מכוון לזיקוק הנפט הגלמי רק תוך הוצאת הבנזין ממנו, ויתר היסודות המינראליים יישארו לשימוש כחומר דלק בהתנעת הקטרים. מפעל הזיקוק הוקם, אך התכנית לא מומשה. בית הזיקוק עבר איפוא לייצור נפט בצורה הרגילה ובתהליכים רגילים. המנהל הראשון של בית־זיקוק זה היה ד״ר סטאניסלאב פילאט, שנתמנה לאחר מכן כפרופסור בפוליטכניקה הלבובית. ל„שבחה״ של הנהלת ביח״ר זה ייאמר שאף יהודי אחד לא היה מועסק בו.

בתקופה ההיא, בערך, הקימה החברה „טורן־טקסיס״ במקום לא רחוק מביהח״ר הממשלתי לשמנים מינראליים בית־זיקוק גדול „אוסטריה״, אשר מנהלו הטכני הראשון היה ד״ר ליכטנשטרן, החי אתנו כיום בארצנו.

מלבד בתי־הזיקוק שנזכרו למעלה הוקמה לאחר מכן שורה של בתי־זיקוק קטנים יותר, שנוסדו ע״י יהודים חלוצים בשטח זה. בית־זיקוק „נאפטה״, בית־זיקוק של האחים הנדל, של יעקב אשכנזי, מרמלשטיין ושוצמן בבוריסלאב, בית־זיקוק הוביצקי, בית־זיקוק דֶרז׳יצקי ועוד כמה בתי־זיקוק אחרים שהוקמו בידי יהודים. בתי־זיקוק אלה היו מנוהלים בידי מהנדסים וטכנאים יהודיים, והעבודות הקשות ביותר נעשו בידי הפועלים היהודים. גם בערים אחרות, כגון יאסלו, סטאניסלאב ועוד הקימו היהודים מפעלי נפט, ללא התחשבות בקשיים שעמדו על דרכם, ויצרו בזה מקומות עבודה ופרנסה לא רק ליהודים, אלא גם לפועלים פולניים ואוקראיניים.

גם בשטח קידוחי הנפט היו היהודים החלוצים הראשונים.

דרוהוביץ תחת השלטון האוקראיני

(זכרונות)

מאת **אלמוני**

מיום 2 לנובמבר 1918 נמצאה דרוהוביץ תחת השלטון האוקראיני. אם כי הידיעות שהגיעו לפני כן מהמערב הכינו את דעת הקהל לאיזה שינוי שיבוא, בכל זאת באה ההפיכה במפתיע. ביום השבת בצהרים נודע לתושבי העיר כי הפלוגה הקטנה של חיל המצב הדרוהוביצ׳י התפזרה לכל עברי העיר, כי מחסני הצבא נפרצו ונשדדו לילה שלפני כן, וכי הצבא האוקראיני כבש את נקודות המפתח שבעיר, את השלטונות העירוניים, תחנת הרכבת, את מינהל המחוז (סטארוסטוו) וכו׳.

בראש מינהל המחוז הועמד מצד האוקראינים מלכת־חילה השופט הדרוהוביצ׳י ד״ר בודרוגי. הלה התפטר מיד ומסר את תפקידו לעורך־דין מקומי, ד״ר הורבאצ׳בסקי (אחי המיניסטר לבריאות האוסטרי לשעבר), **שתפס במשרה פוליטית זו כקומיסר מטעם המועצה האוקראינית הלאו־מית. ברם, מינויו כממונה על המחוז היה רק כלפי חוץ. לאמתו של דבר החזיק למעשה בהגה השלטון של העיר והסביבה הציר הסוציאליסטי בפרלמנט האוסטרי לשעבר, סֶמֶן ויטיק, נשיא המועצה האוקראינית המקומית, והוא־הוא היה הסמכות העליונה והמכרעת בכל הענינים המדי־ניים, הכלכליים ואף הצבאיים.**

ההפיכה בעיר נתנה מיד את אותותיה: שיתוק אטי של כל רשת הרכבת והדואר. כמה ימים לאחר ההפיכה נמשכה עוד תנועת הרכבת ללא תכנית וסדר. היו אלה בעיקר רכבות שהסיעו קבוצות חיילים שחזרו מהחזית ושבויים מהונגריה לרוסיה. עם הפסקת הזרם הזה שותקה תנועת הרכבת כליל. את הסיבה לכך יש לראות בחלקה בחוסר מנגנון מקצועי — שכן עובדי הרכבת הפולנים, פרט ליחידים יוצאים מן הכלל, לא המשיכו בשירותם — וכן במחסור קטרים וקרונות, ולבסוף, מה שחשוב ביותר, במחסור הפחם, אשר עלול היה להגיע עוד מעט לממדים קטסטרופליים.

ליד השלטון האזרחי היה קיים בעיר גם ממשל צבאי אוקראיני: יחידת צבא קרבית שבראשה עמד „סוטניק״ אוקארמא. העיר עצמה, וכן כל קו מסילת הברזל סטרי־סמבור, היה נמצא בשטח המלחמתי. לכן, מיד עם תפיסת השלטון הוכרז מטעם מפקדת הצבא על מצב חירום והקמת בית דין צבאי. כל האולמות והמועדונים הצבוריים היו פתוחים רק עד שעה 10 בלילה. לטייל ברחובות העיר הותר רק עד שעה 8 בערב. ל„מאושרים״ אשר ברשותם היו רש־יונות מיוחדים לכך, מותר היה להיראות ברחובות גם לאחר שעה זו, אך לא היה זה כלל מהדברים הנעימים, — ולו רק מחמת ההטרדות התכופות מצד המשמרות הצבאיים. ברם, יתרון חשוב אחד היה במצב מיוחד זה: בגללו נשמר שלומה של העיר ובטחונה. פה יש לציין תוך הדגשה מלאה, כי היה שורר בדרוהוביץ במשך כל הזמן שקט וסדר מוחלטים, ולא היה כל נסיון של הפרת השקט הצבורי.

במחצית נובמבר הכריזו שלטונות הצבא על גיוס חלקי. נקראו אז לבדיקה צבאית השנתונים 1900—1883, אולם אך ורק מבני הלאום האוקראיני. לא נקראו לצבא לא פולנים ולא יהודים. ברם, גם ביחס לאוקראינים לא דובר על גיוס חובה, כי אם התנדבות של יוצאי צבא מרצונם הטוב. שכן השלטונות האוקראינים, בדעתם את נפש האי־כר, הנמצא על סף אפיסות כוחות בעטייה של המלחמה הממושכת, ואת צמאונו לשלום, הסתפק בפנייה אל הצבור ואל מצפונו הפטריוטי. לכן, הרוב המכריע בשורות הצבא האוקראיני החדש, היה זה של השנתונים הצעירים ביותר, שנענו מיד לקריאת השלטונות. בקשר להקמת הצבא האוק־ראיני הוצא בסוף נובמבר צו האוסר את לבישת המדים וענידת סמלים של הצבא האוסטרי לשעבר. צו זה, שפגע קשות בהרבה מאות חיילים לשעבר, מחוסרי אמצעים כל־כליים־כספיים, גרם להתמרמרות חזקה בחוגים הללו.

כתוצאה מהתערבותה של המועצה היהודית הלאומית, „רוכך" הצו הזה ובוטל בחלקו.

בשטח המשקי של העיריה החדשה, שבראשה עמד הכומר רודניצקי, לאחר התפטרותו של ראש העיר הקודם יארוש, הרי בין הפקודות שהוצאו על ידיה באחרונה, החשובה שבהן היתה ביטול כל ההגבלות שהיו קיימות במסחר מצרכי מזון והחזרת המסחר החפשי לקדמותו. צעד זה, שנתקבל בברכה ע"י הציבור כולו, כהקלה גדולה הטומנת בקרבה סכויים מרובים, איכזב בינתיים את התקוות שתלו בו. ההתיקרות בדרוהוביץ הוסיפה להשתולל, המחירים לא רק שלא היו יורדים, אלא אדרבה, לגבי כמה מצרכים עוד היו מוסיפים לעלות ומגיעים לשיאים פנטסטיים. הסיבה היא בחלקה בכך, שע"י ניתוקה המוחלט של העיר והפסקתה הגמורה של האספקה נעשה המחסור במצרכים כגון סוכר, פחם, גפרורים, וכדומה חמור מאד מיום ליום. ברור כי בתנאים כאלה המסחר החפשי שרץ שחיתות ורמאות.

בניגוד בולט לפקודות הליברליות המתיחסות למצרכי מזון עוררה הפקודה שהוצאה ע"י השלטון העירוני המקומי בשטח אחר רוגז והתמרמרות אצל האוכלוסיה כולה. המדובר הוא בפקודה האוסרת את המסחר בנפט הגלמי ובכל מוצרי־הלווי שלו. מי שיודע את חשיבותם וטיבם של תעשית הנפט הגלמי וסחרו בשביל דרוהוביץ והסביבה — הוא יבין את הצפון בפקודה הזאת. בעטיה של הפקודה נשארו אלפי אנשים מחוסרי פרנסה וקיום. ועדת „אד הוק" אוקראינית לעניני נפט, שבראשה עמד ציר הפרלמנט ויטיק, לקחה את כל עניני המסחר בנפט גלמי לידיה כמונופול שלה. כל עסקה, אף הקטנה ביותר, בשטח הנפט, טעונה היתה רשיון מאת ועדה זו. למותר להוסיף כי כל מחזור הייצור של הנפט, שאף בלאו הכי צומצם כתוצאה מההפיכה, מתנאי הבטחון שנוצרו ומהעדר התחבורה, שותק לגמרי. לא הועילו שום פניות והתערבויות מצד כל החוגים המעונינים אצל השלטונות האוקראינים. השלטונות האלה, לא רק שלא ביטלו את הפקודה, כי אם עוד הוסיפו והטילו מסים על כל קרון של נפט בסכומים ניכרים. ברור כי בעטיין של פקודות אלה, שאמנם לאוצר האוקראיני הן הגדילו את ההכנסות, ניתנה לתעשיית הנפט מהלומה קשה.

ואכן, תעשייה זו נמצאה במצב קריטי למדי. העיר הסמוכה, בוריסלב, שהרוב המכריע של פועליה, היו פולנים, היתה בראשית נובמבר בידי הפולנים. לאחר שבוע ימים בקירוב היתה נאלצת להכנע לצבא האוקראיני. חלק הארי של הפועלים הפולנים יצא מן העיר וכתוצאה מכך שותק הרוב הגדול של מפעלי הנפט. לאחר מכן התחילו קשיי ההובלה, ניתוק התחבורה של הרכבת, וזה גרם לצמצום נוסף בייצור הנפט הגלמי. לבסוף נתווסף לכל זה המחסור המוחלט של אמצעים כספיים במזומנים בדרוהוביץ ובכל הסביבה. כתוצאה מכך נאלצו הנהלות המפעלים לפטר חלק ניכר של פקידים ופועלים, — מה ששוב גרם לצמצומים בייצור הנפט הגלמי. המחסור הזה במזומנים גדל במידה כזו, ששבעת המפעלים הגדולים ביותר היו נאלצים, למען כיסוי צרכיהם הכספיים לפחות בחלקם, להקים ועד מיוחד שפנה אל כל האוכלוסיה בבקשה להמציא לבנקים את סכומי הכסף הנחוצים להם בתורת הלוואה וברבית גבוהה. התוצאות של הפנייה הזאת היו מצומצמות למדי. ואכן, הקפאון הלך והשתרר בתעשיית הנפט.

מכל הסיבות הנזכרות נעשו החיים עצובים וחדגוניים. המשרדים הממשלתיים היו אמנם פעילים, אך פעילות המנגנון בכללו היתה צולעת מחמת חוסר תחבורה תקינה, אף לסביבה ולמקומות הקרובים ביותר. מובן, כי לכל המשרדים נתמנו מנהלים אוקראינים. כמחאה נגד זה הפסיקו הרבה מהפקידים את עבודתם במשרדיהם. בתי הספר העממיים נסגרו ע"י הקומיסאריאט האוקראיני עוד בימים הראשונים של חודש נובמבר. לעומת זאת היתה פתוחה הגימנסיה. ואם כי חבר הפרופסורים שבו היה מצומצם מאד, הרי בכל זאת נשאר מוסד זה היחיד שלא נפגע ע"י האוקראינים ושנשתמרה בו צורתו הקודמת.

מסבת העדרם הגמור של עתונים נעשתה האוירה מתוחה ונוחה להצמחת כל מיני שמועות, שנפוצו בצורות דמיוניות שונות. בעד גליון בודד של עתון שהתגלגל הנה באיזה אופן שהוא היו משלמים מ־4 עד 5 זהובים. הידיעות והחדשות החיוניות ביותר היו מגיעות לידיעת הציבור הרחב ע"י הודעות מודפסות המתחלקות ברחובות העיר לעתים מזומנות, והמכילות את הטלגרמות החשובות ביותר. בימים האחרונים של הרפובליקה חודשה הופעתו של השבועון היהודי „דאס יידישע ווארט".

כרעם מן השמים הגיעו בראשית דצמבר הבשורות האיומות בדבר הפרעות בלבוב. בהתחלה היו הידיעות מטושטשות, אולם לאחר מכן החלו להתגבש ולקבל את צורתן הגלויה והאמיתית. מפי פליטים שהגיעו מלבוב נודעו פרטים חדשים על הטבח השפל. האוכלוסיה היהודית נמצאה כולה תחת הרושם המחריד של המאורעות האיומים. מועצת הקהלה היהודית, אשר האוטוריטה שלה גדלה והלכה מיום ליום, החליטה להביע בצורה פומבית את מחאתה והתמרמרותה נגד הרצח הבארבארי הזה. ליום ה־8 בדצמבר 1918 נקראה לבית הכנסת הגדול אספת מחאה המונית, בה נערכה תפילת אזכרה ואספת אבל לנשמות הקרבנות הקדושים. אלפי אנשים, מכל החוגים והשכבות, מילאו את בית הכנסת ואת הרחבה. לאחר נאום אזכרה

ותפילת „אל מלא רחמים", שנערכו ע"י הרב והחזן, השמיע ד"ר פרירמן נאום, בו הביע במלים נרגשות ומלאות כאב את שאט הנפש של יהודי דרוהוביץ לרצח האיום שבוצע באנשים חפים מכל פשע. עם גמר האספה התארגנה באופן ספונטאני תהלוכה רבת ממדים של המוני האוכלוסיה. יש לציין כי תהלוכה רבת רושם כזאת בגדלה וברצינותה, העיר דרוהוביץ לא ראתה. מעל ראשי המפגינים התנוסס דגל שחור גדול. התהלוכה נעמדה ליד בנין מועצת הקהלה היהודית שם נאם ד"ר פרידמן וסיים בתקוה כי דמם השפוך של הקרבנות החפים האלה וקברי הקרבנות החדשים הם־הם שיחישו את בואו של עתיד טוב יותר ומאושר יותר ליהדות.

דרוהוביץ — העיר הציונית

(מזכרונותי)

מאת ד״ר צבי הלר

דרוהוביץ, בוריסלב וכל מקומות הסביבה היו במידה רבה אחרות במינן מכל יתר המקומות הגדולים והבינוניים בגליציה המזרחית. דרוהוביץ והסביבה הפכו בתקופה מסויימת מחוז הגירה במובן הרחב, כי עברו שמה אנשים מכל גליציה ואפילו מוינה וביניהם בעלי הון שהשקיעו סכומים ניכרים במכרות נפט ובתעשיות, סוחרים, סרסורים הרפתקנים שיצרו חברות־נפט לשם הפצת מניות.

סביב הענף המסחרי־התעשייתי התרכזו גם עורכי־דין במספר ניכר, הואיל וכל טרנסאקציות מסחריות היו קשורות בפעולות משפטיות, כתיבת חוזים ותעודות שונות. מובן שבאו גם מומחים וטכנאים, פועלים מקצועיים ושחורים, פקידים רבים ובין כל אלה היו רבים מבני־ישראל. על יד כל אלה מצאו שם את פרנסתם קמעונים, קבלנים ובעלי מלאכה וכמובן גם רופאים, רוקחים, מהנדסים, מודדים ובעלי מקצוע אחרים.

דרוהוביץ, בוריסלב והסביבה היו מרכזים ציוניים עוד מתקופת „חיבת־ציון״. במפלגות ובמוסדות היהודיים היו פעילים עסקנים ציוניים פעילות נאמנה ומסורה.

במשך שנים רבות לפני מלחמת העולם הראשונה הייתי נפגש עם נציגי הנוער הציוני הגימנסיסטי בועידות של „צעירי־ציון״ שהיו מתכנסות מדי שנה בשנה בלבוב ומשנת 1908 בועידות הארציות של התנועה הציונית הגליצאית עם צירי דרוהוביץ, שהיתה מהסניפים החשובים ביותר בהסתדרות הציונית הארצית.

בפרוץ מלחמת העולם, בקיץ 1914, יצא לי להיות זמן ממושך בסביבת דרוהוביץ. אחרי שחיילי רוסיה הצאריסטית פלשו לאיזורים המזרחיים, ברחה משפחתי מבוצאץ לבוריסלב מתוך ההנחה שצבאות אוסטריה לא יפקירו את מחוז־הנפט לידי הרוסים. אולם טעינו ולאחר שדרוהוביץ שוחררה לזמן קצר, ברחנו לוינה — שם נשארנו שנים מספר.

אחרי מלחמת העולם הראשונה חזרנו לגליציה שם התגוררתי קודם בעיר מולדתי בוצאץ ואחרי כן בצורטקוב הסמוכה. פה הקימונו את מפלגת „צעירי־ציון״ בחלקה המזרחי של גליציה התפוסה בידי האוקראינים. „צעירי־ציון״ כבשו את רוב המקומות במועצות הלאומיות (יודישע נאציונאל־ראטען), שנוסדו בכל ערי השטח האוקראיני ובכללן גם בדרוהוביץ.

בראש המועצה בדרוהוביץ עמדו ד״ר ליאון טאננבוים מציונים הכלליים כיו״ר וד״ר שמעון לוסטיג מטעם „ארץ ישראל העובדת״ כסגנו.

אחרי כיבוש גליציה המזרחית בידי הפולנים, באתי לדרוהוביץ לעזור לעסקנים המקומיים עם ד״ר טאננבוים בראש להקים מחדש את חורבות ההסתדרות הציונית. ד״ר טאננבוים היה גם פעיל במועצה הארצית ובועידות הארציות ובהשפעתו החליט רוב צירי הועידה הארצית — בניגוד לעמדתו של ד״ר רייך ושלי — להוציא את ה„התאחדות״ משורות ההסתדרות הציונית הארצית. מאז הפכו ה„התאחדות״ וסניפיה להיות פדרציה נפרדת במסגרת ההסתדרות הציונית העולמית ומאוחדת עם „הפועל הצעיר״ בארץ־ישראל. בכל זאת המשיכו כל המפלגות הציוניות לעבוד בצוותא במוסדות וקרנות הלאומיות.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, עמד ד״ר טאננבוים בראש הארגון הציוני בדרוהוביץ והיה גם ראש הקהלה וסגן ראש העיר. הוא הצטיין במיוחד במומחיותו המקיפה בשטח המוניציפאלי. לימינו עמד אחיו משה שהיה עורך השבועון הציוני המקומי.

ד״ר טאננבוים רצה לעלות לארץ־ישראל, בקר בארץ, אולם לא הצליח להסתדר מחוסר דאגה מצד חבריו הקרובים וחזר לדרוהוביץ. עבר בשלום את תקופת הכיבוש הקומוניסטי ונעלם בימי הכיבוש הנאצי.

סגנו במפלגת הציונים הכלליים, שהיתה הגדולה ביותר בעיר היה חברו ד״ר אדלסברג, ראש הקהלה, ציוני מסור ואיש תרבותי. בימי הכיבוש הרוסי גורש לסיביר יחד עם הסגן השני ד״ר אליהו נאכט, הפטרון של הנוער הציוני. עקב עבודתו זו גורש לסיביר יחד עם נציג הבונד גולדשטיין.

שלשתם הושמדו בסיביר.

מהעסקנים הותיקים בתנועה הציונית בתקופות הרא־שונות, אזכיר את אנשי המקום ואת עורכי דין ממקומות אחרים, שהתגוררו בדרוהוביץ ותרמו תרומה ניכרת להת־פתחות התנועה הציונית כגון ד״ר דוד מאלץ, ד״ר ליאון רייך, יליד דרוהוביץ, ד״ר מיכאל רינגל, ד״ר אברהם זילברשיין מבוצאץ, ממיסדי תנועת הנוער הגימנסיסטי „צעירי־ציון" בגליציה, ד״ר פיליפ קורנגרין מטרנופול, ד״ר דוד שפינדל מקאלוש שהיה מטובי הנואמים, ד״ר חיים טרטקובר מברודי, ד״ר מרדכי אריה דרימר מסטניסלב, ד״ר משה פייארמן מהעסקנים העבריים הידועים, ד״ר מקס רוזנפלד יליד דרוהוביץ, שנבחר מטעם „פועלי ציון" בפולין לציר הסיים הפולני ונפטר בשנת 1919 בוינה לפני הכנסו לתפקיד זה, ד״ר שמחה מרגלית מפודהאיצה, חבר הקהלה והעיריה בדרוהוביץ מנהל בנק קואופרטיבי ובנק מחוזי בדרוהוביץ. מראשוני העסקנים הציוניים המקומיים, היה ד״ר מוריץ פאכטמן, שעמד בראש התנועה בדרוהוביץ בשנים 1893—1914. היה מפעילי התנועה בכל שטחי העבודה הציונית, ממיסדי בית הספר העברי הראשון, כיו״ר הועדה הארצישראלית של ההסתדרות הארצית יזם בשנים 1912—1914 פעולות רבות למען ארץ־ישראל, היה מתומכי הגמנסיה העברית בירושלים. בפרוץ מלחמת העולם הרא־שונה עבר לוינה וגם שם היה פעיל בתנועה הציונית. עמד בראש המשלחת של הועד הלאומי היהודי בגליציה המזרחית (בשנים 1918—1921) היה יו״ר המשלחת הגלי־צאית שביקרה בשנת 1920 באמריקה לשם ארגון מפעל־עזרה ליהודי גליציה. וחבר הנהלת ה„ג'וינט" באוסטריה. בשנת 1923 חזר לדרוהוביץ והמשיך בפעילותו הציונית עד פטירתו הטראגית בימי השואה.

רבים זוכרים בודאי את העסקנים הידועים ד״ר א. באקנרוט ואברהם פרנקל אביו של הפובליציסטן והמורה ד״ר ירמיהו פרנקל, נתן לבנטל, פייבל לויטרבאך, הציוני הנאמן, התוסס ובעל יזמה יוצאת מן הכלל, משה גרוס־צימרמן עתונאי ומנהל „קול ציון לגולה" בירושלים, ואת ידידו עקיבא שניאור. שניהם ברחו לפני 1914 לוינה ומשם עלו בשנת 1938 לארץ־ישראל. ציוני פעיל ונאמן היה ליפא שוצמן מבוריסלב ואח״כ בלבוב, בנו ליאון בעל עסקי נפט גדולים היה, עסקן מובהק, ציר לקונגרסים ציונים, גורש לסיביר יחד עם אשתו אידא יו״ר ויצ״ו — שניהם נפטרו בסיביר. בראש ה„התאחדות", שהיתה המפלגה הש־ניה בהסתדרות הציונית בדרוהוביץ עמד ד״ר שמעון לוסטיג. התנועה הריביזיוניסטית היתה די חזקה, לעומת זאת היה ל„מזרחי" מספר קטן של חברים, מבין עסקניו היה פנחס אקר פעיל בכל שטחי העבודה הציונית.

בראש האגודה, שהשפעתה היתה בלתי ניכרת בחיים הציבוריים עמד לייבוש פנצר.

בראש „פועלי ציון" עמדו — ד״ר מקס רוזנפלד וד״ר ברכש. לאחר שהתאחדו באיחוד עם ה„התאחדות" שמשו ד״ר שמעון לוסטיג כיו״ר וד״ר ברכש כסגנו.

ל„פועלי ציון" שמאל ול„בונד" היו ארגונים קטנים.

פעולה נרחבת נעשתה גם ע״י הארגון לנוער ותרבות „בית יהודה" שהניח אח״כ את היסוד לארגון הנוער הציוני. ד״ר שמעון לוסטיג היה גם ממיסדי הארגון של הנוער העובד „תיאודור הרצל" של פקידים ועוזרים מסחריים, שהיה קרוב למפלגת „הפועל הצעיר", בשנים 1912—1914 הוציא לאור שבועון ציוני „דאס יודישע ווארט". יחד עם ד״ר מקס רוזנבוש הקים ד״ר לוסטיג את האגודה האק־דמאית „מכביה". ד״ר רוזנבוש נכדו של המדפיס והמשכיל העברי, המו״ל של „דרוהוביטשבר צייטונג" א. ה. זופניק ובנו של העו״ד ד״ר רוזנבוש, מהמתבוללים הקיצוניים בעיר, גרם למהפכה במשפחה ובין חבריו התלמידים היהו־דים בגמנסיה. אחרי גמר לימודיו עבר עם ד״ר מרדכי ויזל ללבוב ושניהם היו מפעילי מרכז ה„התאחדות" בג־ליציה. ד״ר רוזנבוש היה מורה בגמנסיה היהודית בלבוב ואח״כ מנהל הגמנסיה היהודית בטרנוב. שם נהרג בידי הנאצים.

ד״ר ויזל עלה לארץ־ישראל, היה פעיל ב„הפועל הצעיר" ובעירית תל־אביב, היום עורך־דין בת״א.

ד״ר משה לוסטיג מפעילי הריביזיוניסטים בדרוהוביץ עבר בלבוב ל„התאחדות", היה מעורכי „מארגען־טאגבלאט".

בדרוהוביץ היתה גם, החל משנת 1918, תנועה חלוצית, בהתחלה מיסודו של „השומר הצעיר" שהקים את חוות הכשרה הראשונות. קבוצות חלוצים הצטרפו בא״י לקיבוצים „מרחביה" „שריד", חלוצים מחוגי ה„התאחדות" נכנסו לק־בוצות „גורדוניה" ומחוג הנוער הציוני ומאגודת האקדמאים לקיבוץ „תל־יצחק".

בשנים 1918—1925 באו לדרוהוביץ חלוצים מקרב פלי־טי אוקראינה, חברי „צעירי ציון" עם האחים יהודה ופנחס כהן מפרוסקורוב בראש. יהודה ופנחס כהן עלו ארצה עם קבוצת־חלוצים.

בדרוהוביץ היו קיימים מוסדות תרבות וחינוך, מועדון „עבריה" ובראשה ד״ר משה פייארמן. את בית הספר העברי ניהלו איזידור ראט ובתקופה מסויימת הסופר העברי אשר ברש ונפתלי זיגלבוים. בהוראה היו גם פעילים רגינה נאכט ובעלה יצחק צימרמן מזולקווא. רגינה נאכט־צימרמן יסדה בדרוהוביץ גן עברי ובעלה פתח קורסים לעברית למבוגרים ומתקדמים בשפה העברית. שנים אחדות שמש גד כמורה דת בבתי הספר הכלליים.

זכרונותי על דרוהוביץ

מאת **רבקה שפירא**

זכרונותי הראשונים על עיר מולדתי, דרוהוביץ, מגיעים עד לשנת 1911. באותה שנה התקיימו בעיר זו בחירות לפרלמנט האוסטרי, בהיות חבל זה בימים ההם אחד המחוזות של המונרכיה האוסטרו־הונגרית המסועפת. המאבק היה נטוש בעיקר בין שתי המפלגות היריבות: מפלגת השלטון אליה השתייכו חוגי המתבוללים, פקידי הממשלה, סוחרים ובני השכבות ה„עליונות" שבעיר, ובראשה יעקב פיארשטיין, ראש הקהל דאז; מועמדם לבחירות היה נתן פון לוונשטיין. כנגד מפלגה אדירה זו, שנתמכה, כמובן, ע"י השלטון, התיצבה מפלגה מורכבת מדלת העם — בעלי מלאכה, פקידים קטנים, סוחרים זעירים, הלא היא מפלגת הציונים. אולם למפלגה זו נרתם הנוער היהודי אשר חש כבר אז בפעמי הגאולה המתקרבת, ובכל חום לבו ועוצם התלהבותו התמכר לעבודת הקודש. וזכורתני את היום בו הגיע לעיר מועמדם של הציונים, הד"ר גרשון ציפר. כל הנוער התגייס לקבלת פניו, והיו נערים שרצו ברחובות העיר ובשורה בפיהם: המשיח בא.

בדרוהוביץ היה שוכן אז רבי אחד — ר' חיים מ. י. שפירא, הידוע אח"כ כ„האדמו"ר" מדרוהוביץ, אשר „נתפס" אף הוא לרעיון הציוני, רעיון שהיה פסול בתכלית בעיני החוגים החרדים ובעיני ה„אינטליגנטים" ה„מיושבים" וה„פכחים". האדמו"ר הזה הזמין את הד"ר ציפר לביתו וערך לו קבלת פנים מפוארת, ואת ה„קלויז" שבחצרו מסר לרשות הציונים לשם עריכת אספות־תעמולה ונאומים לבחירות. הדבר היה בעוכריו של הארמו"ר, כי מאז נתגלה ב„קלקלתו" הוחרם ע"י רוב חסידיו ואף ידידיו הקרובים עזבוהו. אולם הרבי המשיך בדרכו אשר, בסופו של דבר, הוליכתו לציון. עם תום מלחמת העולם הראשונה, היה זה בשנת 1921, נטל הרבי את כל בני ביתו ועלה לארץ, דבר שהיה משול בעיני רבים אז לאבוד עצמו לדעת.

*

מאורע הבחירות שהזכרתי לעיל היה מלווה גם טרגדיה לקהלה היהודית בדרוהוביץ, שעלתה לה ב־11 נפשות שנרצחו בדם קר ע"י שליחי השלטונות שירו לתוך ההמון ברחובות העיר ביום הבחירות. פרטי האסון מתוארים תיאור נאמן במקום אחר בספר זה.

זמן רב עבר עד שהעיר התאוששה מן הזעזוע הקשה שבא לה בעקבות שפך הדם. אכן, לא פילל הדור „המפונק" בימים ההם מה גורל צפון לו בשנות־דור הבאות...

דרוהוביץ, בהיותה עיר מגוריהם של עשירים בעלי מכרות הנפט, בבוריסלב הסמוכה, היתה ידועה בעשרה ובנדבנותה, ומרובים היו בה מוסדות צדקה וחסד. כן הצטיינו תושבי דרוהוביץ היהודים במידת הכנסת אורחים. לא היה כמעט בית יהודי שלא הוזמן אליו „אורח לשבת", ורבים היו הנזקקים שהיו מבקרים בעיר זו אשר מוניטין יצאו לה כעיר רבת עשירים ורבת נדבנים.

אם כי מרבית האוכלוסיה בעיר נוצרית היתה, בלט בה ההווי היהודי ורישומו היה ניכר בחיי החברה, שכן היהודים היו „נותני הטון" בעיר בכל הנוגע לעניני תרבות, השכלה והטעם הטוב. בשבתות ובחגי היהודים שבתו המלאכה והמסחר בעיר, כל בתי המסחר סגורים היו, כי רובם ככולם היו שייכים ליהודים. בימי מלחמת העולם השניה, כאשר עלה הצורר על העיר, צווה מיד לאסור את נכבדי הקהלה היהודית והחלה פרשת היסורים והענויים. בראשית שנת 1942 אסף את כל שרידי היהודים שנשתיירו מן ה„אקציות" הקודמות, למען פעולת חיסולם הסופי. הרב ר' זאב וולף נוסנבוים צעד בראש תהלוכת המוות, ובקומה זקופה, בשירה וריקודים עודד את ההולכים לקראת קידוש השם.

וכך נכרתה קהלת יהודי דרוהוביץ, אחת הקהלות המפוארות והנכבדות בגליציה המזרחית.

זכרונות נעימים

מאת **יהודה כהן**

אינני יליד דרוהוביץ. יליד רוסיה אנכי, והורי ז״ל, שמואל יונה וחיה כהן, כשברחו מרוסיה לצ׳רנוביץ הייתי אני אז בגיל 5, אבי ז״ל נתמנה מורה לעברית בביה״ס העירוני, ודודי, הרבנים אליעזר, אברהם ורפאל קיטייגורודסקי, בעזבם את רוסיה באו לגליציה במטרה ליסד ישיבות וככה הגיעו גם לעיר דרוהוביץ. הורי שלחוני לעיר הנ״ל לישיבה — ואבי ז״ל נקרא ללמד תנ״ך וספרות עברית בישיבה וע״י כך בעודני צעיר לימים הספקתי להכיר את יהודי דרוהוביץ, את עסקניה ונכבדיה, וביחוד את הרב הדגול והמכובד ר׳ חיים מוניו שפירא. בחצרו היתה הישיבה וספגנו תורה ודעת. התיחסנו בכבוד רב לדמות האצילה ועדינה של הרבי החביב, שהיה תלמיד חכם, אוהב ישראל, מקרב לבבות, שואף לאחדות ישראל, ציוני אמיתי ששאף תמיד לציון, וככה חינך את בני משפחתו — וזכה גם להגיע לארץ־ישראל. הוא היה גם בארץ דמות משפיעה ומחנכת לקרב לבבות מכל הסוגים. תמיד קרא לאחוה ולאיחוד ובניו הלכו בדרכו של אביהם הרבי המכובד. נכדו, המשורר הידוע ש. (שפירא) שלום, בנו של ר׳ יעקב שפירא אשר בבואו ארצה גם מלא חובתו לתורה ולעבודה.

זוכר אני את ד״ר ליאון טאננבוים, המנהיג הציוני הדגול אשר מסר כל זמנו לפעילות ציונית, לועד הקהלה וליתר עניני צבור, את הציוני הגדול ד״ר שפינדל ז״ל; את ד״ר לוסטיג שמעון, הנמצא בארץ. מנהיגים מסורים לעמם ולציון. וככה ספגתי בעיר היהודית החביבה הזו רוח לאומית, תורה ודעת. בני העיר פזורים בכל קצווי ארצנו ועוסקים בענפים שונים ובשטחי פעולה שונים: אנשי קבוץ, פועלים בעיר, תעשיינים, עורכי דין וכו׳. בעיר הזאת עם יהודיה החביבים היתה למופת לערים אחרות בגליציה באהבת ישראל שבה. בבחירות לפרלמנט הפולני ולעיריות זכתה תמיד הרשימה הציונית ללכת בראש. כאשר התחלתי ביסוד „החלוץ״ במקום נעזרתי מיד ע״י הידיד הטוב שלי ד״ר משה טאננבוים ז״ל, הציוני הנלהב. בלבו החם ובמרצו הרב הקדיש הרבה מזמנו ל„חלוץ״. ובאמת ארגון „החלוץ״ בדרוהוביץ היה לדוגמא לערים אחרות. הקימונו חוה חקלאית בה קבלו מאות חלוצים חנוך חקלאי ע״י עבודה ממש, וכאשר חדרו דרך הגבולות מאות חלוצי רוסיה לגליציה, היה החלוץ בדרוהוביץ בין הראשונים אשר קבל בזרועות פתוחות ובסבר־פנים את אחינו החלוצים מרוסיה. חדשים שלמים ישבו חלוצים אלה בחוה, עבדו וספגו רוח לאומית ואחוות אחים, עד אשר הגיעו לארץ ישראל. בין החלוצים מרוסיה היתה גם הקבוצה החלוצית מפרוסקורוב — הנמצאים במקומות שונים בארץ ויכולים להעיד על היחס הלבבי והחם שקבלו (ביניהם העו״ד שמעון קיטאי מחיפה והרוקח שורץ בטבריה).

יסדנו את מועדון „העבריה״ ומדי פעם בפעם התאספנו שם כדי לשמוע הרצאה על הספרות העברית. השפה המדוברת שם היתה רק עברית. יסדנו אגודת נוער „הרצל״ שד״ר משה טאננבוים היה אחד ממנהיגיה, וחברי האגודה היו הפעילים ביותר בכל עבודה ציונית. בית הספר העברי שבראשו היו המורים קרמר ופינגולד, הוציא מאות תלמידים שספגו דעת ותורה. ביה״ס הזה היה מקום מפגש ללימוד תרבות עברית וחנוך עברי. זוכר אני מקרה מענין: אחרי שמיעת הרצאה עברית, רבים מפעילי „העבריה״ הלכו למלא חובת שמירה בחוה, שגנבים לא יחדרו לגנת הירק. בערב אחד, כשהגיע תורי לשמירה, מצאתי זוג סוסים מטיילים בגנת הירק. גרשתים, ובאותו הרגע הופיע בעל הסוסים, גוי חזק, סטר לי סטירת לחי, דחפני לארץ ושבר לי יד. שכבתי כמה שבועות בבית החולים, והגוי הזה אחר כך הלשין עלי כי אני בוגד במדינת פולין. אז לא ידעתי לדבר פולנית ולא יכולתי אפילו להתגונן, נאסרתי וישבתי בבית הכלא בסמבור כמעט שנה. בבית הכלא נאשמתי כי אני מרגל רוסי. מצאו בכיסי גם מטבעות אוסטריות ואיטלקיות כי הייתי בין המועמדים הראשונים לנסוע לארץ אז סדר המשרד הארצישראלי שד״ר שמורק

וד״ר ויזל עמדו בראשו לכל חלוץ גם כסף זר — להוצאות הדרך. הנסיעה היתה דרך וינה—טרייסט ולמען הקל על החלוצים הכינו להם את כל הכספים הדרושים. האשימוני שאני גם סוחר ולוטות זרות, והרבה טרחו ד״ר טאננבוים ויתר המנהיגים לעזור לי. גם ראש העיר דרוהוביץ, גוי טוב אוהב יהודים, אשר — שאני אמנם יליד רוסי אבל אני ציוני וכל נאומי התעמולה שלי הם לטובת ארץ־ישראל ולא חלילה נגד פולין. בכל זאת ישבתי הרבה חדשים עד אשר הוציאוני בערבות.

בינתים הועברו כל נתיני רוסיה למחנה כי הרוסים עמדו אז בשערי ורשה. גם הורי נאסרו והועברו למחנה בהונגריה, במחנה חלו ותוך שנה מתו שניהם. נשארנו יתומים בלי הורים. אני נשארתי המפרנס היחידי ולמרות היותי פעיל מאד בהתאחדות „צעירי־ציון״ ב„החלוץ״ ויתר אגודות הנוער הייתי צריך לדאוג גם לקיום. נתקבלתי בתור מורה בבית הספר העברי — אבל הרבה זמן לא יכולתי להשלים עם הרעיון לא למלא חובת העליה. עליתי ארצה למרות הקשיים הגדולים, והספקתי במהרה להביא לארץ את אחותי יהודית, עובדת בקופת־חולים, את אחי חנוך, מראשוני פועלי הנמל, ואת אחי פנחס, מזכיר ארגון עולי דרוהוביץ. אחת מאחיותי, צילה ובעלה משה, לא הספיקו לעלות ונפלו בין אלפי הקרבנות ע״י היד הנאצית הטמאה. בת אחת שלהם, חיה חביב, נמצאת במושבה „אבן יהודה״.

תמיד אני נזכר בתקופת ימי נעורי בדרוהוביץ, ליחס החם והלבבי שניתן לי לכל פעולותי הציוניות ועזרה לכל פעולה של הקרן הקימת. בכל פעולה ציונית ויהודית היו יהודי דרוהוביץ הראשונים בשורה ושימשו דוגמא לאחרים.

ילידי עיר זו, שאלפים ממנה זכו להגיע לארץ־ישראל או נמצאים בארצות אחרות, יכתבו ויספרו ודאי הרבה זכרונות ורשימות מההווי היהודי והציוני בעיר נחמדה זו. עיר יהודית ספוגת תורה, אהבה לעם ישראל ולארץ ישראל.

מחיי הפועלים וההמונים היהודיים בדרוהוביץ ובבוריסלב

(קטעי זכרונות)

מאת ד"ר חיים דויטשמייסטר

ברגש של יראת־הכבוד ובכאב עמוק בלב אני ניגש לכתוב כמה שורות על חייהם ומאבקם, על ששונם ויגונם, של אבותינו ואמותינו, אחינו ואחיותינו, פועלים, בעלי מלאכה וסוחרים זעירים שהיוו רוב מנינה ובנינה של האוכלוסיה היהודית בערי דרוהוביץ ובוריסלב, שהוחרבו באופן כה אכזרי ע"י החיה הנאצית.

הכאב עודנו גדול מדי, היגון עודנו עמוק מדי, הפצע עודנו טרי וצורב, ועטי כה חלש מכדי שיהיה ביכולתי להביע את הצער והחרון האופפים אותנו בהעלותנו במחשבתנו את האסון שקרה לנו.

כל שאיפתי היא רק כי שורותי הצנועות ישמשו תרומה למצבת הזכרון שתוקם בצורת ספר לזכר קדושינו היקרים. תרומה להיסטוריון שיבוא, שיהיה בה משום תמונה שלימה של חייהם ומותם של היהודים באירופה המזרחית.

אני רואה צורך להדגיש מראש שאין אני מתימר להקיף את כל החיים היהודיים של אותן הערים ב־50־60 השנים האחרונות. ברצוני רק למסור בקצרה אי־אלה אפיזודות, אי־אלה מומנטים היסטוריים, קטעי זכרונות, מחייו והתלבטויותיו של החלק הגדול ביותר של האוכלוסיה היהודית בשתי הערים האלה. יהיה בזה נסיון־מה למסירת עובדות ומעשים שאירעו לא רק בתקופת חיי, כי אם גם הרבה לפני כן.

אין תחת ידי שום חומר שאוכל להיעזר בו במסירת נתונים ותאריכים מדויקים. עלי איפוא לתת אמון לזכרוני. יחד עם זה אכיר תודה לכל אלה שיוסיפו, למען השלמת התמונה, את מה שנשמט מזכרוני, וגם לאלה שיואילו לתקן את דברי אם הם נמסרו על ידי שלא כהלכה, — לאחר שטושטשו בזכרוני בעטייה של תקופת הזמן הארוכה ותלאותיה המרובות.

רוב האוכלוסיה היהודית בדרוהוביץ ובבוריסלאב התעסקה לפני 50־60 שנה במלאכת יד, במסחר זעיר, בעסקי תיווך ובמקצת במקצועות החפשיים. בעלי המלאכה היהודים, כגון: חייטים, סנדלרים, כובענים, נגרים, מסגרים, פחחים, צבעים, חרטים, שענים, מדפיסים, פרוונים, עושי מטריות, עושי מברשות, וכו', תפסו כולם סדנאות קטנים ועבדו קשה במשך כל היום ועד לשעות המאוחרות בלילה כדי להרויח את מחייתם. בבוריסלאב, ששם היו מכרות דונג, נמצאו כבר בזמן ההוא, מלבד בעלי מלאכה וסוחרים זעירים, גם כמה אלפים פועלים יהודים שעבדו במכרות הדונג האלה.

אנו רואים איפוא שכבר בתקופה ההיא כשבכל ארצות אירופה לא היו בנמצא פועלים יהודים בתעשיה הכבדה או בענפי תעשיית המפתח, היו כבר בבוריסלאב פועלים יהודים בתעשייה הכבדה או בענפי תעשיית המפתח, היו כבר בבוריסלאב פועלים יהודים שהיו מועסקים באחד מענפי תעשיית המפתח החשובים ביותר: במכרות הדונג. פועלים אלה עבדו בתנאי עבודה גרועים ביותר ובשכר עבודה מינימאלי. יום עבודה היה ארוך מאד. על ערעורים, מחאות, או התנגדות למשליטי התנאים האלה אי אפשר היה אפילו לחלום. לא היו קיימים שום ארגוני עובדים שילחמו את מלחמתו של הפועל. כן לא היה קיים שום מוסד או גוף לשם עזרה הדדית באיזו צורה שהיא. לא היו עוד אז לא מוסדות ביטוח, לא קופת־חולים. הפועלים היוו קהל של מדוכאים, סחוטים ורעבים למחצה, וכל אחד נתון היה לסבלו ולגורלו־הוא.

משפחת פועל שהיתה מורכבת מ־5—6 נפשות, היתה מתגוררת בחדר אחד. יש שהקימו מחיצת קרשים בחדר כזה ונתקבלה באופן כזה דירה בת חדר אחד וקיטון. בחדר הזה היה בעל המלאכה יושב כל היום, עד לשעה מאוחרת

בלילה, ומנהל את סדנתו. אשתו, עקרת הבית, היתה מבשלת באותו החדר את תבשילי העוני ובלילה שימש חדר זה חדר־שינה, מקום שם מצאו להם מקום מנוחה ושינה, על מיני מצעות ודרגשים שונים, כל חברי המשפחה — לעתים גם נער־משולח בסדנה, או שוליא. ריהוט הבית, התלבושת והאוכל — היו בתכלית הצנע והעוני. מוצר המזון העיקרי היה: תפוחי־אדמה. את מאכלי תפוחי האדמה ידעה עקרת הבית להכין בצורות שונות: בקליפותיהן או בלי הקליפה, צלי או מבושל, מרוסק או כתושים, והיו נאכלים יחד עם חלב חמוץ, או עם מלפפונים חמוצים, לפי הזמר העממי הידוע: „זונטעג בולבעס, מאנטאג בולבעס" וכו', „און שבת א קוגל אויס בולבעס". מאכל של בשר היה בבתי הפועלים אורח נדיר, עפ"י רוב רק בימי השבת. בשביל משפחה שלימה שמנתה 5־6 נפשות בשלו לשבת מנת בשר בת חצי ק"ג, שהיתה מורכבת כמעט תמיד מריאות, כבד ולב. באמצע השבוע היתה עקרת הבית מכינה לפעמים, בתור מאכל־מעדנים, מין מריחה עשויה גבינה קלוקלת, ז. א. גבינה לבנה רגילה שהתקלקלה מרוב יושן ובגלל זה אפשר היה לקנותה במחיר מוזל. אין איפוא כל פלא אם בבתי משפחות אלה היו מחלות שונות, כגון: שחפת, זו המחלה הפרוליטרית, מהמחלות הרגילות.

בשנים האחרונות של המאה ה־19 התחילה רוח הקאפיטאליזם לחדור לתוך אותם האיזורים באוסטריה שהיו עד אז מהמפגרים במובן הכלכלי, ואז התחילו פני החיים של היהודים בערים ובעיירות לקבל צורה אחרת במקצת. שתי הערים דרוהוביץ ובוריסלאב, כמו גם יתר עיירות גליציה (אז אוסטריה) הוצפו סחורות ומוצרים זולים שונים, כגון: תוצרת טכסטיל ממינים שונים, סחורות עור, עץ ומתכת — מתוצרתם של בתי החרושת החדשים שהוקמו. בעלי המלאכה הקטנים לא יכלו עוד לעמוד בפני ההתחרות מצד בתי התעשיה ומצבם הכלכלי הלך הלוך וירוד. לזו נתוספה התעמולה האנטישמית מצד האנדקים (דמוקרטים לאומניים בפולין). האנדקים, תוך שאיפתם להטות את המוני הפועלים מתנועת הסוציאל־דמוקרטים הפולנית, שהחלה אז להתפתח ולהתבסס בגליציה, ובמגמתם להסיר את חרונם והתמרמרותם של המוני הפועלים והאכרים המרושים מהאשם האמתי במצוקתם, כלומר: מהפריצים והרכושנים הפולנים, — בחרו למטרתם זו את ההסתה האנטישמית, הם הסיתו את הפועלים, האכרים והמוני־העם הפולנים נגד היהודים, בהטילם את גורמי כל צרותיהם וסיבותיהן על היהודים, שכן היהודים הם כולם מנצלים, מספסרים וסרסורים. תחת הסיסמא swój do swego (כלומר: כל אחד יקנה אצל אנשי שלומו) נפתחו חנויות מיוחדות ע"י הפולנים. גם האוקראינים (הרותינים) פתחו חנויות משלהם (קולקה רולניצ'ה) מעין חנויות כל־בו למצרכים חקלאיים, שאליהן מכרו האכרים את תוצרתם תמורת הסחורות מסוג המצרכים הראשונים שקיבלו מהן, כגון: מלח, סוכר, נפט, גפרורים, טבק, עורות ויתר המצרכים מתוצרת טכסטיל ומיני סידקית. באופן זה הם נישלו את היהודים ממעגל המסחר והוציאו את העבודה מבעל־המלאכה הקטן.

כתוצאה ממדיניות נישול כלכלי, וכתוצאה מההתפתחות הכלכלית של הארץ ע"י הקמת בתי־חרושת ובתי־מלאכה, נשארו מאות משפחות יהודיות ללא פרנסה.

בעת ובעונה אחת הוצאו במחי יד אחד קרוב ל־6000 פועלים יהודים ממקומות עבודתם במכרות הדונג, שבבוריסלאב ונשארו מחוסרי לחם.

וכך היה מעשה:

רוב המניות של מכרות הדונג שבבוריסלאב היו בידי שני גדולי הבנקים בוינה ה„קרדיט אנשטאלט" וה„לֶנדר־בנק". שני הבנקים האלה החליטו ביום מן הימים כי עליהם להפטר מיתר מכרות הדונג הקטנים שהיוו מתחרים להם ואשר מספרם הגיע ל־86, ובאופן כזה הם רצו להשאר השליטים היחידים בשוק ייצור הדונג. בעזרת הצירים האנטישמים שבפרלמנט בוינה ובעזרתם של ראש העיריה בוינה צורר היהודים, קארל לואֶגר, והכומר סטויאלובסקי, שנתמכו בידי חבריהם האנטישמים בפרלמנט מסיעותיהן של המפלגות הפולניות הנוצריות־סוציאליסטיות, הצליחו להביא לידי הוצאת חוק שבא, כאילו, „לשם הגנה על הפועלים".

לפי החוק החדש צריך היה להיות מסביב לכל מכרה דונג שטח קרקע בגודל 3600 ממ"ר, במקום שטח של 700 ממ"ר לפי החוק הקודם. מבחינה פורמאלית הוחלט על חוק זה לטובת בטחון הפועלים, אולם למעשה היתה מגמת החוק החדש כדי להביא לידי כך ש־90% ממכרות הדונג הקיימים חוסלו ונשארו רק 10% מכרות פעילים. שני הבנקים הנזכרים לעיל רכשו לידיהם תודות לחוק החדש, בעד מחירים מוזלים את יתר המכרות הקטנים וסגרו אותם. באופן כזה הוצאו בבת אחת ממקומות עבודתם 6000 פועלים יהודים מבלי לתת להם פצויים כלשהם. פועלים אלה, כאילו הושלכו מאותו רגע לרחוב, לסבל ולחרפת־רעב במלוא משמעותה של מלה זו.

ארגונים פרופסיונלים שיהא בידם לצאת להגנת זכויות הפועלים המנושלים טרם היו בבוריסלאב. הפועלים היהודים האומללים ניסו למצוא את הגנתם ע"י שתדלנות. הם שיגרו משלחות לוינה אל בעלי הבנקים הנזכרים, גם ל„יק"א" בפריז, ל„אליאנץ" בוינה ועוד. אולם הכל ללא תוצאות. פועלי המכרות האלה, ברוב מסירותם ואכזבתם,

באין להם כל אפשרות למצוא את מחיתם ומחית משפחותיהם הרעבות, נאלצו לאחוז במקל הנדודים. את זאת נאלצו לעשות גם כל בעלי־המלאכה הקטנים, מחוסרי־העבודה ומחוסרי הפרנסה, שנושלו מהעמדות הכלכליות העלובות שלהם בעטייה של התעמולה בסיסמת swój do swego ובעטיו של תהליך ההתפתחות שחלה בתעשיית התוצרת הזאת אשר גרמה להתחרות קשה לתוצרת עבודתם.

כמה מהם עלו לארץ ישראל ויושבו במושבה „מחניים" בעזרת החברה הציונית הגליצאית „אהבת ציון". כמה עשרות משפחות הועברו ע"י יק"א לקאנדה, חלק היגר לאמריקה וחלק התפזר בערים ועיירות אשר בגליציה ומצאו עבודה בבתי החרושת הקטנים לטכסטיל, לקונפקציה, לתוצרת עץ, לשוקולדה, לממתקים וכו', אשר הוקמו שם בימים אלה. אולם החלק הגדול ביותר מהפועלים היהודים נשארו בדרוהוביץ ובוריסלאב ובקושי רב הרויחו את מחיתם.

בבוריסלאב, הרבה מפועלי הדונג המנושלים עברו למקצוע אחר, הם נעשו ל„לעפאקעס". במקצועם החדש הזה מצאו בקושי רב את מחייתם.

ה„לעפאקעס" — מי הם?

באותה התקופה כבר היו בבוריסלאב, טוסטאנוביצה, סכודניצה וכל הסביבה ההיא מלבד מכרות הדונג גם מכרות נפט. מאותם מכרות הנפט הפיקו חברות־נפט גדולות, אמריקאניות ואנגליות, מיליונים. היו גם יהודים במספר קטן, אשר על שטחי הקרקע שהיו שייכים להם הקימו חברות־נפט מתקני נפט, — ואלה היהודים נעשו תוך זמן קצר עשירים מופלגים. ברם, חלק הארי של היהודים בדרוהוביץ ובבוריסלאב, אשר בעמלם הקשה ובזיעת אפם הוציאו מתוך מכרות הנפט הון עצום לבעלי המכרות, חיו חיי דחקות בהרויחם לאחר יום עבודתם המפרכת רק את מחיית נפשם ונפש ביתם.

אולם חיים יותר גרועים מחיי פועלי הנפט חיו ה„לעפאקעס". הם מצאו להם את פרנסתם הדלה מזה שהיו עומדים ברחובות העיר כשדלי ואגד של זרדים בידיהם ומזמן לזמן אספו את שלוליות העטרן שהיו מופיעות ונוזלות בערוצים שבצידי הרחוב או אף באמצע הרחוב. העטרן, כלומר: הנפט הגלמי שהופק מעומק האדמה, היה נוזל דרך צנורות מהמכרות עד לבתי הזיקוק ששם היה עובר את תהליכי הזיקוק. הצנורות היו מונחים פשוט לאורך הרחובות על פני הארץ או בערוצים שבצידי הרחובות, מכוסים קרשים באופן פרימיטיבי. לעתים קרובות מאד קרה שהצנורות התפוצצו והנוזל השמן, השחור והיקר הזה השתפך על פני הרחובות או בערוצים. עשרות־עשרות עמלים יהודים, גברים ונשים, היו עומדים יומם ולילה ברחובות כשדליים ואגדי זרדים בידיהם ומצפים „לישועה משמים" — שצנור יתפוצץ. ואז היו אוספים בידיהם ובאגדי הזרדים את הנוזל השחור והשמן הזה לתוך הדליים ומוכרים אותו בחנויות מיוחדות לכך (העטרן הוא דביק ובשפה הפולנית דביק הוא: „לֶפקי", ומכאן התואר „לעפאקעס" לאוספי העטרן).

וכך התפרנסו ממקצוע חדש זה עשרות משפחות יהודיות.

ומלחמת הקיום הקשה והיומיומית הזאת, מלוות תעמולה אנטישמית פראית, שמיום ליום היתה מוסיפה לעשוק את פרוסת הלחם מפי הפועל היהודי והאוכלוסיה ההמונית בעירנו, היא־היא שעוררה בהם את רגשי המחאה הסוציאליסטית וההכרה הלאומית. אותם העמלים המאוכזבים, המדוכאים והמנוונים, אשר כל אחד מהם כשלעצמו היה נתון לדאגותיו ומטופל בצרותיו־שלו, התחיל להבין עתה יותר ויותר כי גורל אחד מקשר אותם וכי סבלם הוא סבל של פועל ושל יהודי. הם התחילו איפוא לחפש את התשובה לשאלת הקיום הכואבת היומיומית שלהם.

יחד עם עניותם המנוונת מורגשת היתה אצל בעלי המלאכה העניים ופועלי הנפט וה„לעפאקעס" המרודים נהייה עצומה לתרבות. וכשבערי הסביבה הגדולות, כגון: למברג, קראקא, סטניסלאב וכדומה החלו להיוסד מועדוני־השכלה וארגונים תרבותיים לפועלים יהודים, כגון: „פארווערטס", „גלייכהייט", „ברידערלעכקייט" ו„היד החזקה" (בפולנית: Siła) הוקמו מועדונים כאלה גם בעירנו.

הארגונים החדשים האלה היו נמשכים תחת הנהלתה וחסותה של P.P.S. זוהי המפלגה הפולנית הסוציאל־דמוקרטית.

מובן כי ארגונים חדשים היו עוד רחוקים מאד מיכולת לנהל פעילות מקצועית עצמאית, או לארגן הגשת עזרה לפועלים היהודים המנושלים. במועדונים אלה התנהלה פעולת הסברה חזקה. לארגונים אלה, שניהלו פעולתה סברה חזקה, היה בטאון משלהם: „דאס אידישער פאלקסבלאט", שהופיע בלמברג בעריכת ד"ר הרמן דיאמאנד. בטאון זה ניהל מלחמה חריפה עם התנועה הציונית, שהחלה אז לחדור לתוך הכרתם של ההמונים היהודים.

באותם הימים החלו להתעורר ויכוחים סוערים מסביב לעניני המסגרת הארגונית של המוני הפועלים היהודיים. הפועלים היהודים לא יכלו למצוא את מקומם הנכון במסגרת המפלגה הסוציאלדמוקרטית „פ.פ.ס.". לאחר ויכוחים ארוכים והתגוששויות פנימיות בתוך הארגונים, הוכרז בשנת 1906 בקראקא על ייסוד „המפלגה היהודית הסוציאלדמוקרטית" (ז'.פ.ס. — ז'ידובסקה פארטיא סוציאל־

דמוקרטיצ'נא). תחת הנהגתה של המפלגה החדשה נוסדו גם בשתי הערים דרוהוביץ ובוריסלב ארגונים מפלגתיים כאלה. בדרוהוביץ עמד בראש הפעולה הארגונית הזאת העורך־דין ד"ר פרידמן.

המפלגה לא הביאה אתה כוחות בעלי ערך. אולם זכר־יותיה של מפלגה זו נתגלו בשטח ההתארגנות המקצועית של הפועלים היהודים והפעילות התרבותית בתוך המוני הפועלים היהודים. תודות לפעולה הארגונית אנו רואים כבר בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה את הפועלים היהודים בדרוהוביץ ובוריסלב בהופעותיהם המאורגנות בהפגנות ה־1 במאי ובנכונותם ההכרתית ללחום בעד דרי־שותיהם הסוציאליסטיות כפי שהסתמנו בימים אלה, כגון: יום עבודה של 8 שעות, ביטול שיטת הבחירות האזוריות והנהגת שיטת בחירות חשאיות, כלליות וישירות וכדומה.

נזכר אני באחת מהפגנות ה־1 במאי בדרוהוביץ כשה־משטרה ניסתה לפזר את המפגינים. דודי, אחי אמי, מנדל גלאסברג, החייט־הפועל שעמד בראש תהלוכת המפגינים, פתח את כותנתו וחשף את חזהו מול כידוניהם של השוט־רים ולא נתן להם לפזר את ההפגנה. הוא נאסר אז, ובעד חטא זה ישב בכלא סאמבור זמן ממושך. בשנת 1942 הוא הושמד ע"י חיות הפרא הנאציות יחד עם כל משפחתו (רק בנו שניצל ברוסיה הסובייטית נשאר בחיים ונמצא כיום בשצֶצין שבפולין).

לחלק ניכר מבין חברי ה־ז'.פ.ס. וביחוד לפועלי מכרות הדונג שבבוריסלב לשעבר, נעשה עד מהרה ברור כי הם סובלים לא רק בעד היותם פועלים, פרוליטארים, כי אם בעיקר בעד היותם פועלים יהודים. ולאחר שנוכחו לדעת כי בעיותיהם הכאובות, המיוחדות להם בתורת פועלים יהודים, אינן באות על פתרונן מצד מנהיגי ז'.פ.ס. המת־בוללים, עבר חלק מהם כחברים בארגונים החדשים של הפועלים ועובדי בתי עסק ומסחר „אחדות", „איחוד", שהיו נמצאים תחת הנהגת „איחוד פועלים ועובדי בתי עסק ומסחר יהודים ,פועלי ציון' באוסטריה".

עוד בשנות ה־90 של המאה שעברה היו קיימים בדרו־הוביץ ובבוריסלאב ארגוני „חובבי ציון", שהתעסקו בפעולות תרבותיות לאומיות ובהרבצת השכלה פוליטית. לאחר מכן, עם הגברת תנופתה של הציונות, הוקמו ארגו־נים ציוניים. ברם המוני העמלים היהודים לא מצאו בפעולות הארגונים הציוניים מענה לשאלות־החיים המכאיבות הסו־ציאליסטיות והיומיומיות. רק עם התארגנותם של הארגונים החדשים שהוקמו תחת הנהגת ה„איחוד של הפועלים ועובדי בתי העסק והמלאכה היהודים ,פועלי ציון' באוסטריה", עב־רו הפועלים ועובדי בתי העסק לארגונים החדשים האלה בחפשם שם פתרון למצוקתם הסוציאלית והלאומית.

גם הארגונים של ז'.פ.ס. וגם אלה של „פועלי ציון" ארגנו לעתים קרובות שביתות, שעברו בהצלחה, למען העלאת שכר העבודה, קיצור שעות יום העבודה ושיפור תנאי העבודה. ארגונים אלה ניהלו גם פעולות חינוכיות והסברתיות בין חבריהם בשטחי התרבות והמדיניות. הפוע־לים היהודים בשתי הערים, צמאי דעת והשכלה, היו נוהרים בהמוניהם להאזין להרצאותיהם של עסקני הפועלים המקומיים השונים, כגון: עסקן ה־ז.פ.ס. העו"ד ד"ר פרידמן שנזכר למעלה, עסקן „פועלי ציון" הד"ר מאכס רוזנפלד (מי שהיה עורך הבטאון של הסטודנטים חברי „פועלי ציון" „נאשה האסלא", וציר לסיים הפולני — נפטר בשנת 1919 בדרכו לועידה הסוציאליסטית הבינלאומית בג'נבה), ד"ר ברכש, ד"ר הירש בר אייזנשטיין, וגם עסקני הפו־עלים שהיו באים אלינו מערים אחרות.

כפי שהוזכר כבר לעיל היה מורגש אצל הפועלים וההמונים היהודים למרות העניות המנוונת ששררה אצלם — צמאון עצום להשכלה. להם עצמם קשה היה כבר לרכוש השכלה בגלל גילם המבוגר, עייפותם מתלאות העבודה ובגלל דאגות הפרנסה שלא הפסיקה להטריד את מנוחתם. אולם את ילדיהם היו שולחים לבתי ספר, אם כי להוצאות הכספיות הקשורות בזה היו מוכרחים ממש להכרית אוכל מפיהם.

הילדים נשלחו ל„חדר" בהגיעם לגיל 3. ב„חדר" היו המלמדים ועוזריהם מנהלים את לימודיהם לפי שיטת ה„מגלב" הישנה. התחלת הלימוד היתה בהקניית הקריאה אותיות האלפבית, אך עד מהרה עברו ללימוד הקריאה ואח"כ חומש, רש"י וגמרא. בהגיעם לגיל שש נשלחו לבתי הספר היסודיים הממלכתיים, ואח"כ לבתי ספר תיכוניים אבל יחד עם זה הם המשיכו בלימודי היהדות שלהם ב„חדר" בשעות של אחה"צ. בדרך זו הם קיוו להקנות לילדיהם השכלה כללית ויצליחו להגיע לחיים יותר אנושיים ויותר יפים.

ברם, תקופה זו לא נמשכה הרבה זמן. שכן הילדים לא יכלו להמשיך וללמוד הרבה זמן בבתי ספר אלה. האווירה הגויית, היחס האנטישמי העוין מצד המורים, נחרתו עמוק בנשמות הרגישות של הילד היהודי הצעיר והם הפכו את כתלי בית הספר למין בית כלא. לסבלו ולכאבו של הילד בבית הספר נתוספה עוד חרפת הרעב והמחסור בבית. לכן, אחרי גמר כיתות אחדות בביה"ס היסודי עזב החלק הגדול של התלמידים היהודים את ספסל הלימודים והלך ללמוד מקצוע, כדי שיהא ביכולתו במהירות האפשרית ביותר להביא עזרה להורים בפרנסת הבית.

דרכם של הילדים בלימוד המקצוע לא היתה גם היא סוגה בשושנים. בעד לימוד המקצוע היה על הילד לשלם

לאומן סכום גדול למדי ונוסף על כך — לעבוד שלא על מנת לקבל שכר במשך 3—4 שנים. במשך כל שנות הלימוד מוכרח היה הילד השוליא לעבוד את אדונו ולשמש גם את אשת אדוניו בכל מיני עבודות הבית שלהם. בעלי המלאכה והאומנים שעברו בעצמם את דרך־היסורים בלמ־דם את המקצוע, רצו, בדרך של השפלת שוליותיהם והעלבתם, לפצות את עצמם ולמחוק מזכרונם את עקבות יום האתמול שלהם, את סבלם וחרפתם בתקופת לימודיהם שלהם את המקצוע.

לא טוב מזה היה מצבם של הצעירים שעברו לעבוד בבתי מסחר וחנויות. בוקר־בוקר, בשעות המוקדמות היה עליהם לפתוח את החנויות ואת בתי העסק, לעשות סדר בהם, ואח"כ, במשך כל היום עד לשעות הערב המאו־חרות, לבצע כל מיני עבודות, בין אלה שבחנות או בבית העסק, ובין אלה שבביתו ודירתו של מעבידו.

בינתיים התחילו להגיע לאזני הילדים והנוער העובד שבדרוהוביץ ובבוריסלב ידיעות מהערים הגדולות יותר, כגון: למברג, וקראקא, על אודות קיום הארגונים שהציבו להם למטרה ללחום לתנאי עבודה יותר טובים. הוקמו גם בשתי ערים אלה ארגונים כאלה ע"י „יוגנט", — הסתדרות חינוכית של הנוער העובד היהודי.

פה, בין כתלי הארגון, בא הנוער היהודי על סיפוקו גם בצמאונו להשכלה ודעת. אורגנו חוגים שמתפקידם היה להקנות לנוער העובד היהודי חינוך פוליטי ובמידה מסוימת גם השכלה כללית. היו קיימים קורסים להקניית השכלה יסודית, כגון: קריאה, כתיבה בשפות אידיש ופולנית, חש־בון, היסטוריה, וכדומה. אורגנו שעורי מדע פופולאריים על נושאים שונים, גיאוגרפיה ארץ־ישראלית ואף גם שעו־רים פופולאריים בתורת הרפואה. כן אורגנו חוגים דרמטיים ומקהלות. לימדו את הנוער שירי עבודה ושירי עם, ובשעה שלימדו את שירי העבודה של מוריס רוזנפלד, על חיי העבודה של הפועל היהודי באמריקה, היו מדגימים לפני הנוער את התמונות הנהדרות, כציורי־לואי לשיעורים אלה, מעשי ידי הצייר היהודי המפורסם אפרים משה ליליין, יליד דרוהוביץ. הנוער היהודי היה גאה על היות אמן גדול זה יליד עירם.

מטעם ארגוני הנוער נערכה פעילות פרופסיונאלית ולשם כך הוקמה „ועדת הגנה" לשוליות ולנוער העובד בבתי המסחר. נוהלה פעולה ספורטיבית ולשם כך אורגנו טיולים ותרגילי התעמלות. כן נוהלה פעולה פוליטית ע"י שיתופו של הנוער במפעלים פוליטיים שבוצעו מטעם הפו־עלים המבוגרים, ע"י השתתפותם בהפגנות רחוב ב־1 למאי, באספות, בעצרות־עם, וע"י פעולות הסברה. בדרך זו הכירו החוגים האלה את תנועת הפועלים בארץ ואת הסתדרויות הפועלים השונות בארץ ובחו"ל.

בני הנוער הנלהבים, צמאי הדעת, האזינו והקשיבו תוך הכרת־תודה לכל השיחות והנאומים ולקחו בהם חלק פעיל.

אני נזכר כי בשיחות הפופולאריות שניהלתי על הי־גיינה, הסכנות הטמונות בניקוטין, אלכוהול, וכו' לבריאות האדם, הקיפו אותי בני הנוער בשאלות שונות. אע"פ שהם באו לארגון לאחר יום עבודה קשה ומעייף לא נלאו בני הנוער להמטיר עלי שאלות שונות ולהקשיב להסברתי, וכל זה — בשיחות שהתנהלו בשעות 8—10 בערב. אחד ממאזיני השקדנים ביותר שימש אח"כ כמזכיר „ארגון יוצאי דרוהוביץ־בוריסלב", חבר פנחס כהן.

כפי שהוזכר לעיל, נאלצו רבים מבין הפועלים היהודים לעזוב את ספסלי בתי הספר וללמוד מקצוע, כדי שיוכלו לעזור להוריהם בכלכלת ביתם. חלק קטן מבני הסוחרים ובעלי המלאכה, שמצבם הכלכלי היה יותר טוב, המשיכו את לימודיהם בבתי הספר היסודיים ואח"כ בבתי הספר התיכוניים. אולם בשעותיהם הפנויות הם ביקרו ב„בית היהודי" ששם נוהלה פעולה תרבותית מסועפת בארגונים „התקוה" ו„השומר".

להתפתחות יפה הגיע „השומר", שהציב לו למטרה להקנות לחבריו חנוך גופני ורוחני. היה זה ארגון צופים שדאג לנהל את דרכי פעולותיו תוך התאמה לצרכי הנוער היהודי, לבעיותיו ולסבלותיו. ארגון זה היה מחולק לקבו־צות. כל ארבע קבוצות היוו „פלוגה". כל הפלוגות יחד היוו „גדוד". בגדוד הדרוהוביצ'י היתה גם קבוצה אחת של נערים שלא היו מבקרים בבית ספר. קבוצה זו ניהלה את שיחותיה בשפת אידיש, בעוד שכל יתר הקבוצות ניהלו את פעולותיהן החינוכיות בשפה הפולנית. חברי הקבוצה הזאת היו בני נוער נלבבים, תוססים וצמאי דעת. כותב השורות האלה שימש כראש כיתה שלהם והיה קשור ומסור להם באופן מיוחד. אף אחד מהנוער היקר הזה לא ניצול מידי המרצחים הגרמנים.

היו גם כמה קבוצות של בנות.

אני מעלה בזכרוני שיחה כללית אחת עם בנות, בה הקשבנו בנשימה עצורה לספורים הנפלאים על הדמות ההירואית של האשה אדיל קיקניש שחיה בתחילת המאה ה־18 בדרוהוביץ, אשר הואשמה ברצח ילד נוצרי כדי להשתמש בדמו לאפות מצות לפסח. דרשו ממנה כי תגלה את היהודים שעזרו על ידה בביצוע מעשה הרצח, אולם האשה האומללה קיבלה על עצמה את כל האשם כדי להציל ע"כ את האוכלוסיה היהודית בדרוהוביץ ממות. בית המש־פט דן אותה למות וביצוע גזר הדין בוצע ע"י זה שקשרו אותה בשער ראשה אל זנבו של סוס משתולל, שדפקו

לוח XIV

השומר : קבוצת סיגל

השומר : קבוצת אחדות

אגידה אקדמאית „חברוניה״, 1932

הרוצת כדורגל „ביתר״ בשנת 1920

„ברית הצוהר״ 1928

המועדון העברי „עבריה" לפני מלחמת העולם הראשונה

הועד של „אחוה"

בדרויהוביץ ב־24 באפריל 1932

קיבוץ ההכשרה של „אחוה"

מסיבת פרידה לחלוצי „אחוה"

אותו בשוטים למען ירוץ מאד על פני רחובות העיר מרוצפי אבנים. בקשתה היחידה לפני מותה היתה כי יתנו לה כמה סיכות. בסיכות אלה היא חברה היטב את שולי שמלתה בעצם בשרה, עי"ז שתקעה את הסכות עמוק בבשר רגליה, למען הבטחת כסוי גופה בעת שתיסחב ע"י הסוס על פני הרחובות...

בסיפור זה השתמש י. ל. פרץ בסיפורו: שלוש מתנות.

כאמור, היוו הקבוצות והפלוגות את הגדוד. כראש הגדוד כיהן חברי וידידי היקר המהנדס ה. מאגר, סגן נשיא הארגון שלנו, שהיה גם, בהתאם לרעיון החלוצי של „השומר", העולה הראשון מבינינו לארץ־ישראל.

ב„השומר" למדו, כבכל ארגוני הצופים שלנו, את האל־פבית של מורס, ערכו טיולים, בילו תחת כיפת הרקיע, אולם עם כל זה לא שכחו לשים את הדגש על החינוך החלוצי הציוני. למדו עברית, תולדות היהודים, תולדות הציונות והתנועה החלוצית וגם גיאוגרפיה של ארץ־ישראל.

במסגרת השעורים שבקבוצות למדו את ספרו של ד"ר ל. פינסקר „אוטואמנציפציה", את „מדינת היהודים" של ד"ר הרצל, וכו'. השיחות שהתקיימו על נושאים פולי־טיים, מדעיים וספרותיים, העשירו את אוצר ידיעותינו.

ערכנו מסיבות־ערב ספרותיות, נשפי חנוכה וכדומה. ברצוני להזכיר כאן את הנואם הנלהב בנשפי חנוכה שלנו, החבר מאשה'לע טננבוים, שחלה באופן אנוש והחיות הנא־ציות רצחו אותו בעצם מחלתו האנושה. וייזכרו כאן עוד כמה חברים פעילים ב„השומר" שבדרוהוביץ: מונדיק אור־ברלנדר, חנוך ליברמן, שימק ליברמן (מת באביב ימיו בשחפת), מונדק פריינד, שמואל טייכר, יוסף מיזס, סאמק רוזמן, הרמן שפרינגר (ששימש אח"כ כעורך ה„גלוס דרוהוביצקו — באריסלאבסקי"), — כולם הושמדו בידי החיות הפאשיסטיות הגרמניות ועוזריהם הפולנים והאוק־ראינים.

הפעולה המדינית והתרבותית המסועפת של הצבור הרחב בדרוהוביץ ובבוריסלב, שהופסקה בימי מלחמת העו־לם הראשונה, צמחה מחדש עם תום המלחמה בכוחות חדשים.

בחיי העם של ערי גליציה החלה העמקה ניכרת של הדיפרנציאציה הסוציאלית, כתוצאה מכך — הגדלת מספר הפרוליטריט היהודי. המפלגות „בונד" (ז'.פ.ס. לשעבר) ו„פועלי ציון" המשיכו בפעילותן ולכדו אל תחת דגלן את העמלים היהודים. השתרר חוסר עבודה איום בימים הרא־שונים שלאחר מלחמת העולם והמפלגות האלה ניהלו פעולת עזרה נרחבה. נפתחו מטבחי־עם אשר בהם אפשר היה לכל מחוסרי העבודה היהודים לקבל בעד פרוטות מעטות כוס תה ממותק בסוכר ופרוסת לחם. מפלגת „פועלי ציון" בדרוהוביץ פתחה גם היא מטבח פועלים שבו קיבלו המוני הרעבים היהודים במחיר מוזל מאד ארוחת צהרים טעימה, מזינה ומשביעה. התחילה פעילות פרופסיונאלית אינטנסי־בית. נוסדו מחדש קורסים ללימוד כתיבה, קריאה וחשבון לפועלים צעירים ומבוגרים. אורגנו מזמן לזמן אסיפות הקראה על נושאים פוליטיים, מדעיים וספרותיים.

השלטונות הפולנים החלו לרדוף את המפלגות הנ"ל.

הבטאונים המרכזיים של המפלגות, ה„פאלקס צייט־טונג" הבונדאי, וה„ארבעטער צייטונג" של פועלי ציון, הגיעו לדרוהוביץ ולבוריסלב למרות ההחרמות שהשלטונות הפולניים החרימו אותם מזמן לזמן. הגליונות המוחרמים של העתונים האלה הוברחו לעירנו בדרך בלתי ליגלית, וחברי מפלגה מסורים היו מביאים אותם לבתיהם של הפועלים כדי שהם יוכלו לקרוא את עתונם למרות ההחרמה. פעולות אלה, שביצוען נעשה תוך מסירות נפש, נעשו ע"י חברי פועלי ציון: מאטל שליספלד (סידר), הנמצא כיום בוולבז'ך שבפולין, החיט ברלין, פועל תעשיית הנפט קרקר והחיט הבונדאי מאשה'לע פאגעל, — כולם הושמדו ע"י המרצחים הגרמנים.

פעולה פוליטית התנהלה גם ע"י הקומץ הקטן של קומוניסטים יהודים. אחדים מהם נאסרו ונשפטו לשנות מאסר מרובות. בין היתר נשפט ע"י בית־הדין המחוזי ל־6 שנות מאסר: מרק ראטנר מבוריסלב — סטודנט בפקולטה הרפואית של האוניברסיטה בפראג, אחר ישיבה של 4 שנים בכלא שוחרר בשנת 1939 ע"י השלטונות הסובייטיים ומונה כסגן ראש העיריה בבוריסלב.

זמן קצר לאחר תום המלחמה העולמית נתארגן חוג דרמטי ע"ש יעקב גורדון, בהנהלתו של המשורר הדרוהו־ביצ'י הידוע: טוביה אדלר. חוג זה ניהל פעולה תרבותית נרחבה. נערכו קורסים על תולדות התיאטרון, וביחוד התי־אטרון היהודי, וגם על הספרות היהודית. הועלו על ידינו כמה מחזות בדרוהוביץ, בבוריסלאב ובטרוסקאביץ. בחוג הדרמטי לקחו חלק פעיל: הלה ווגשאט (כיום בחיפה), פרידה ראבאך (כיום בוולבז'ך, פולין), שמואל פרידמן (כיום באוסטרליה), האחיות הודס ומינה סאלצרפר, הטה מנסברג־טננבוים, הרמן שפרינגר, ועוד. כל אלה, ובראשם גם המשורר טוביה אדלר נרצחו באופן אכזרי ע"י הקלגסים הגרמנים מיד עם כניסתם לדרוהוביץ.

התיאטרון היהודי, תחת הנהלתו של האמן הארט, שי־חק במשך כמה חדשים מדי שנה בשנה, ובכל פעם — בפני קהל גדול של צופים נלהבים מבין ההמונים הרחבים של דרוהוביץ ובוריסלב.

הלהקה הווילנאית במסע הנצחון שלה הופיעה בהצ־גותיה בבוריסלב בלבד 10 פעמים. מלבד הצגותיה

שבדרוהוביץ ובטרוסקאביץ. גם „הבימה" התל־אביבית הו־פיעה בזמן סיורה בפולין בהצגות אחדות בדרוהוביץ ובבוריסלב. שתי הלהקות האלה נתקבלו ע"י ההמונים היהודים הרחבים שבעירנו בהתלהבות עצומה.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה הת־נהלה בדרוהוביץ ובבוריסלב פעולה אינטנסיבית מטעם „טאז" — ארגון לשמירת הבריאות של האוכלוסיה היהודית. הנהלת „טאז" בבוריסלב היתה מורכבת מה"ה: יו"ר — מר ליאו שוצמן, נשיא הקהלה העברית בבוריסלב בזמן ההוא (בימים הראשונים לממשל הסובייטי בעיר גורש הוא ומשפחתו, יחד עם עוד תושבים יהודים, פולנים ואוק־ראינים לרוסיה הרחוקה, ושם נפטר. בתו חזרה מרוסיה והיא מתגוררת כעת בתל־אביב); סגן יו"ר — ד"ר מיכאל מייזלס, עסקן צבורי מסור ופעיל; מזכירים — ד"ר הויזר (כיום בוולבז'ך, פולין), וכותב השורות האלה. פעולות „טאז" היו מסועפות: הושמעו הרצאות מזמן לזמן על בעיות היגיינה, על דרכי התגוננות מפני מחלות שונות; נערכו התחרויות בשטח הנקיון, חולקו כמויות סבון, אמצעי חיטוי, מברשות־שניים, וכו'. „טאז" קבלה על עצמה את הפיקוח הרפואי על ילדי ה„חדר" ותלמוד־תורה, חילקה יום־יום לילדים חלב לארוחת הבוקר, קאקאו ולחמניות חמות. בפעולתה הרחבה של „טאז" לקחו חבל פעיל כל הרופאים היהודים בעיר.

הפעולה התרבותית המסועפת בין ההמונים בעירנו נמשכה בהתלהבות גם במשך כל תקופת השלטון הסובייטי.

עם הכיבוש הפתאומי של הגייסות הגרמניים, ביום 22.XI.1941 הופסקו בבת־אחת החיים התוססים של היהודים בעיר דרוהוביץ ובבוריסלב. מתי מספר מהיהודים הצליחו להתחמק מהגיהינום ההיטלרי וברחו לרוסיה הסובייטית. אנו, היחידים שנסחפנו עם גלי המלחמה למרחקי רוסיה, יכולנו רק מרחוק להרגיש ולסבול את זעזועי הצער והעי־נויים במאבקי המוות של אחינו ואחיותינו האומללים.

ככה היו חייהם, יצירתם ומאבקם של אחינו ואחיותינו. הם נשאו אתם תכניות יצירה רחבות ביותר עד להישמדם באופן אכזרי ע"י המרצחים הגרמניים.

אולם אנו לא נשכח את קדושינו. הם חיים בתוכנו. הם חיים בתוך לבותינו, בתוך מחשבותינו. מותם, מות־קדושים, הוא קריאת חיים לנו, לכל העם היהודי בעולם כולו, כי עלינו לבנות מתוך עקשנות חיים יהודיים חדשים וחפשיים, מלאי אהבה ומסירות לעמנו, למדינתנו הצעירה, להמונים היהודיים, חייהם, ומלחמתם לעולם של צדק ויושר.

התנועה הציונית בדרוהוביץ

(זכרונות)

מאת ד"ר שמעון לוסטיג

ניצנים ראשונים

בטורים הבאים מתכוון אני להעלות זכרונות אישיים על פעולות ציוניות בעירנו ולתת ציון לאותם החברים היקרים והאישים הדגולים שפעלו אתי ואני פעלתי אתם ואינם עוד.

יהא זכרם ברוך וצרור בצרור חיי המדינה שלכינונה עשו במסירות רבה.

הניצנים הראשונים לתנועה הציונית בדרוהוביץ — עד כמה שאני זוכר — מקורם ברחוב סטריסקה. במקום שאחר כך הקים ד"ר פרידמן את ביתו, היתה נמצאת חצר ארוכה בין אותו הרחוב לבין הרחוב פודוואלה, שהיה נקרא אַז „בומבה געסל". החצר היתה מרוצפת אבנים בלתי מהוקצעות ובלתי ישרות. בראש החצר היו שתי חנויות: אחת של הפחח „לייב דער בלעכניק", והשניה של מוטיה וילף, סוחר הקמח בסיטונות.

מאחורי שתי החנויות היו שתי שורות של דירות עלובות בנות חדר אחד כל אחת מהן. איני צריך להוסיף כי המתגוררים בדירות אלו לא היו מבני העשירים. תושביהן היו בעיקר בעלי מלאכה ורוכלים. באותה החצר התגוררה גם משפחתי. אבי המנוח, לפי מקצועו כותב בקשות, היה משכיל במובן הרגיל של המלה. הוא־הוא שהביא את בשורת הקונגרס הציוני לדרוהוביץ. באותה חצר התגורר גם פרוון ושמו ברזיליטן. בנו הבכור, שהיה בעל מלאכה טוב במקצועו, ידע גם לצייר אותיות. ביזמת אבי הוא צייר שלט על גבי בד שהכיל את הכתובת באידיש: „דער צווייטער ציוניסטישער קונגרעס אין באזל". את השלט תלו בשער בית החברה שעסקה בהפצת ההשכלה בין יהודי העיר. החברה הפכה תוך זמן קצר לאגודה הציונית במקום בשם „ציון־פעריין".

במה עסקה אז האגודה הזאת „הציונית" לא אוכל לזכור, כיון שהייתי בגיל רך ולא הבנתי הרבה בדבר. לאחר שנים מספר הוברר לי שהפעולה העקרית היתה — קריאה ב„וועלט" ובשבועון הפולני„ פשישלושץ", ולאחר מכן ב„ווסחוד" שירש את מקומו. חברי האגודה היו ברובם שוליות בחנויות, ומעוטם שוליות בעלי מלאכה. אלה האחרונים נטו יותר לתנועה הסוציאליסטית פ. פ. ס. שאף היא החלה לפעול ברחוב היהודי בגליציה. השוליות הללו לא הצטיינו בהשכלה רבה. אולם במקום ההשכלה באה השאיפה והרצון הכביר לפעול לטובת הציבור. לעזרתם עמדו תלמידי הגימנסיה. האינטליגנציה המקצועית עמדה אז, כלומר בשנים הראשונות לתנועה הציונית, בסוף המאה התשע־עשרה, מרחוק, והיתה נתונה בעקר להשכלה הכללית.

מכל פעולות האגודה זוכר אני הצגות החובבים שלהן הקדישו מיטב הזמן והמרץ. ההצגה הראשונה היתה „החשמונאים", מחזה זה היה עבוד מדרמה "Die Makkabäer" (1852) של הסופר הגרמני הידוע — אוטו לודביג (1813—1865) שנעשה ע"י אחד מתלמידי הגימנסיה. עיקר העבוד היה בכך, שהוציא מתוכו את כל תפקידי נשים, כי לפי המקובל באותה התקופה לא יכלו נשים לקחת חלק בהצגה יחד עם גברים. מאליו מובן שהיה צורך להוסיף קטעים מוסיקאליים, וזה נעשה ע"י הכנר המקומי גוטמן, שהיה עוסק גם בהוראת נגינה בכנור אצל בני עשירים בעיר.

כל העיר התפעלה מכשרונו המקורי של הכנר, אולם לאחר מכן הוברר, כי הוא לקט קטעים אלה מאחרים ולא תמיד בהצלחה דוקא. הטקסט לשירים, שלא היו במחזה המקורי, חובר בידי אותו תלמיד. באיזו התלהבות עסקו אותם השוליות בהכנת ההצגה! לא אחת הזניחו את עבודתם הרגילה בגלל ההצגה. כל העיר חכתה להצגה ברטט עמוק. זכורני עוד היום איך אותו פרוון ברזיליטן מלא את תפקיד אנטיוכוס. שפת ההצגה היתה בליל של אידיש וגרמנית שנקרא לאחר מכן „קונגרס־דויטש". כשהחשמונאים הנחילו מפלה אחרי מפלה ליונים, ואנטיוכוס החל ליפול ברוחו, היה מעודד את עצמו בקריאה: „קעניג אנטיוכוס, פאסט עס דיר זא נידריג און פעראכטעט צו זיין?!" קריאה

זו נעשתה בכוח אדיר עד כדי כך שהקהל זועזע עד עמקי נשמתו. קריאה זו של אנטיוכוס השתרשה מאז בלבותיהם של בני העיר דרוהוביץ ובמקרים מתאימים היו משתמשים בה לשם עידוד. את התפקיד מתתיהו הכהן הגדול שיחק אחי לייבוש. לפי מהלך המחזה היה עליו למות בסוף המערכה השניה. בבוא זמן מותו אסף את כל חמשת בניו סביבו כדי להפרד מהם. לכל אחד מהבנים היה בפיו להגיד דבר מה מיוחד. ולבסוף הוציא נשמתו והבנים סיימו את המערכה בשיר „כל הנשמה תהלל יה". המסך ירד ובאולם נִשמע קול בכי. היה זה קול אמו של אחד החברים, יוסל שטוק, שיללה מרה באמרה: דעתו היתה צלולה עד הרגע האחרון והיה כה צעיר, למה נפטר?! ולא רצתה להרגע עד אשר אחי ה„נפטר" הופיע בפניה בריא ושלם...

לאחר ההצלחה הגדולה ב„חשמונאים" הציגו חברי האגודה את „בר־כוכבא", לפי השירה האפית של יארוסלב ורכליצקי (1853—1912), לא פחות ולא יותר! אברהם פריליך, שהיה אז תלמיד הכתה השביעית או השמינית, עיבד את השירה לצרכי הלהקה שלנו. התפקיד של בר־כוכבא הצעיר נמסר בידי לוי דיכטר, זה שלאחר מכן היה סטודנט נצחי בוינה ולמד —מה הוא לא למד? — ושימש מדריך לכל הסטודנטים שבאו מדרוהוביץ לוינה. עצם התפקיד, כלומר של בר־כוכבא בבגרותו, הוטל על מנדל טורנשיין, שהיה נחשב למוכשר ביותר, בין כל הנוער דאז, בעניני מוסיקה ותיאטרון. ואין פלא: הלא הוא שהה בערך שנה בבודאפסט ושר במקהלת חזן או כגון דא. לאחר שחזר הביתה היה מהנה את החברים שלו ואת כל מי שרצה להקשיב לנעימות גרונו. ומנהג היה לו שלפני סיום כל שיר היה מפסיק את זמרתו ודרש לפתוח את החלון כדי שיוכל לסיים בטונים גבוהים. „כשהחלון סגור — היה אומר — איני יכול לפתח את הקול". הצגת הבכורה נקבעה למוצאי שבת. והיא התחילה, כנהוג בכל יתר התי־אטראות היהודיים, באחור רב ונמשכה שעות רבות. וכשסוף־סוף בשתים או שלש אחר חצות מצודת ביתר עלתה באש, מה שראינו באופן ברור על הבימה, הקהל נשם לרווחה והתחיל להסתדר כדי לעזוב את האולם, אולם אותו רגע הופיע מישהו על הבמה והכריז בקול רם: „בלייבט זיצען, מנדלי (כלומר טורנשיין, כלומר בר־כוכבא) בעדארף זיך נאך שטעכן". וכך היה. לאחר רגעים מספר הופיע על הבמה מנדלי ופגיון בידיו ובקול שהיה מסוגל להחיות מתים צעק: פערראט, מאן האט מיך פערראטען! ובתוך הצעקות האלה דקר את עצמו בפגיון ונפל ארצה, ובזה נגמרה ההצגה.

בקשר להצגות יש להזכיר גם את נשפי החנוכה, שהיו מסדרים כמעט מדי שנה בשנה. אולם ברצוני להדגיש כי הנשפים האלה — בראשית התנועה הציונית בעירנו — היו שונים שנוי מוחלט מהנשפים שבתקופה יותר מאוחרת. קודם כל לא השמיעו דקלום עברי, מה שהיה חלק „אורגאני" בכל נשף חנוכה בזמן שלאחר 7—8 שנים. אז, בהתחלה, טרם למדו וטרם ידעו עברית והן הדקלום והן הנאום היו על טהרת השפה הפולנית — או ה„גרמנית" בצורתה הידועה.

הפותח בנשפים אלה היה ר' א(הרן) ה(רש) זופניק. הוא היה בעל השכלה עברית וכללית גם יחד, ולפי מקצועו כותב בקשות. כשהצליח במקצוע ייסד בית דפוס ובעבודתו זו הלך מחיל אל חיל ובמרוצת הזמן רכש בית הדפוס שלו שם בכל רחבי גליציה וגם מחוצה לה. בהיותו בעל בית דפוס משוכלל התחיל להוציא שבועון בשם: „דרא־האביטשער צייטונג". השבועון היה מודפס באותיות עבריות אולם בשפה גרמנית קלסית, מכיוון שכמעט כל המאמרים היו מועתקים מ„נויע פרייע פרעסע". פעם בשנה היה מופיע מאמר מקורי, וגם זה בשפה גרמנית רהוטה. זה היה ביום ה־18 לאוגוסט, ביום הולדתו של הקיסר פרנץ יוסף. את הגליון ההוא היה שולח במשך שנים לחצר הקיסר ותוך חדש חדשיים היה מקבל מכתב תשובה ובו בטוי תודה על המאמר. ה' זופניק היה מציג את המכתב במקורו בחלון הראוה של משרדו לידיעת הצבור. עבודתו נשאה פרי וכעבור שנים אחדות קבל תואר „ק. אונדק. הופליפרנט". כתוצאה מהתואר הזה היה רשאי ה' זופניק להשתמש לציון הפירמה שלו בסמל המדינה, והוא: נשר בצבעים שחור וצהוב.

נחזור לנשפי החנוכה. ה' זופניק היה מופיע ראשון בתור על הבמה, באולם התיאטרון העירוני (צריף עץ עתיק יומין בגן אשר ברח' סטריסקה), ורק אחריו היו מופיעים על הבמה משתתפים אחרים וה' זופניק היה מציג כל אחד ואחד, בערך בנוסח: „איך האב די עהרע פארצו־שטעלען..." וביחס לנואם הראשי היה תמיד מוסיף: איך מוס בעמערקען דער הער... איזט איין פארציגליכער רעדנער".

החוג הראשון — משפחת הורוביץ

כך אני ראיתי את השנים הראשונות של התנועה הציונית בעירנו. היתה זאת אידיליה יפה חדורת אמונה ומלאת צפיה לנס שיבוא. שמו של ד"ר הרצל הלך לפניו ומספר חברי ה„ציון פעריין" הלך וגדל. היתה ההרגשה ברחוב היהודי שמשהו חדש מתהווה. התנועה השתנתה לגמרי לאחר שנכנסתי לגימנסיה. בהיותי תלמיד בכתה השניה התידדתי עם אחד החברים ושמו הרמן הורוביץ. באחת השיחות, שמיום ליום נעשו לבביות יותר ויותר,

הבעתי את צערי על שאין אנו יודעים כמעט ולא כלום מתולדות עם ישראל וארץ ישראל. ומה הפלא, כי הרי ספרי ההיסטוריה שלנו וספרי למוד הדת מכילים רק קטעים מהתנ״ך, קצרים לגמרי. כעבור יומיים או שלושה ימים מהשיחה הנ״ל אמר לי הרמן שאצלם בבית מבקר לעתים קרובות תלמיד הכתה השמינית והוא מוכן לתת לנו שיעורים בתולדות היהודים, אם נצרף אלינו לפחות עוד שני חברים. במצב הרוחות שהיה קיים אז בין תלמידי הגמנסיות היהודיים לא היה קשה למצוא עוד כמה חברים שהיו מוכנים להשתתף בקורס כזה. תוך ימים ספורים צירפנו אלינו את אברהם ויצנר ושייקה טראו, שאגב היה גם קרובו של הורביץ. בהסכמת ארבעתנו נקבעה השעה של השעור הראשון, כמובן בביתו של הורביץ. בלב רועד דפקתי בשעה הקבועה והיה זה בערב — על דלת דירתה של משפחת הורוביץ (אותו זמן התגוררו הוריו של הרמן בביתו של הימברג ברח׳ סטריסקה, בדירה בת 3 או 4 חדרים). יחד אתי בא גם ויצנר. טראו, בהיותו מקורב למשפחה, בא בנפרד, כנראה בלא פעימת לב מיוחדת.

הרמן הכניס אותנו לחדר מיוחד וכעבור רגעים אחדים נכנס תלמיד הכתה השמינית, גבוה, רזה, ובעל פנים צנומים, שלבושו היה רחוק מלהיות יפה. והתחיל לשוחח אתנו פולנית במבטא שפולני מבטן ומלידה היה יכול להתפאר בו. קודם כל הביע את שמחתו שאנחנו בעצמנו הגענו לידי הכרה שיש צורך בלימוד תולדות עמנו. יחד עם זה גילה לנו שבין תלמידי הגימנסיה קיימים כבר חוגים ציוניים, בעיקר בכתות הגבוהות, אולם אין הוא יכול לגלות את שמות התלמידים. כן סיפר לנו שישנם ספרים טובים לתולדות היהודים, ובעיקר שד״ר גרץ חיבר ספר כזה ב־11 כרכים וגם קיצור מספר זה בשלשה כרכים, שניהם בשפה הגרמנית. אולם גם הקיצור הוא ארוך מדי ולכן הוא בעצמו הכין תקציר מהקיצור הנ״ל, ודוקא בשפה הפולנית, שאותה שעה היתה שגורה בפינו יותר מהשפה הגרמנית. הוא הבטיח להשתתף בחוג שלנו ולעזור בלימוד ההיסטוריה. וכדי להקל עלינו את העבודה מסר לנו את המחברת הראשונה מהתקציר. עוד היום אני רואה אותה לעיני: מחברת לא עבה ביותר, צרה וארוכה.

לאחר צאתו של הסטודנט מסר לנו הרמן ששמו מאיר קרון, ושהוא מכין את אחותו הגדולה, קלרה לבחינות בגימנסיה (אותה שעה לא היו קיימים בתי ספר תיכוניים לבנות) ולכן הוא בא לביתם מדי יום ביומו.

קרון קיים את הבטחתו ופעם בשבוע היה משתתף באסיפותינו בהן היה מספר לנו על ענינים אקטואליים בציונות וגם היינו חוזרים על השיעורים בהיסטוריה. אחרי שיעורים מספר הציע לנו שכל אחד מאתנו יכין הרצאה על נושא יהודי מסויים. לי נתן את ספרו של יודט: „היהודים בתור גזע", והטיל עלי לקרוא פרקים מסוימים מהספר ההוא ולמסור את תכנם בצורת הרצאה. בדחילו ורחימו התחלתי לקרוא בספר הנ״ל, שנעשה עלי אהוב ביותר, הפכתי והפכתי בו, וכעבור שבועיים או שלשה שבועות השמעתי את הרצאתי „ברבים", לאמר באסיפת ארבעתנו ובנוכחותו של קרון. היה לי הרושם שקרון לא התלהב ממנה ביותר, וגדול היה צערי על כך. החלטתי בעומק לבי: יהיה מה שיהיה, ההרצאה הבאה מוכרחה לעלות על הראשונה. אולם קרון כבר לא שמע אותה, וזה גרם לי צער רב. אולם החוג שלנו נמשך עוד זמן רב למדי. אמנם ויצנר הסתלק הראשון ואחריו גם טראו, אבל בינינו לבין הרמן נקשר קשר של ידידות אמיצה ביותר. אני נעשיתי לא רק בן־בית במשפחת הורוביץ, אלא ממש חלק ממנה. הייתי מבקר בבית זה יום־יום, בוקר וערב, ולא פעם סעדתי על שולחנם בארוחת ערב. לפעמים היינו מכינים יחד את השיעורים ליום המחרת. ברם יחד עם זאת היו לבותינו נתונים לשאלות העומדות ברומו של עולם, ואם לא של העולם כולו, הרי לפחות של העולם היהודי והציוני. הקשר ההוא נמשך מהכתה השניה ועד הכתה החמישית, שאז עזבה משפחת הורוביץ את העיר.

ביתם של משפחת הורוביץ היה מהבתים הציוניים המעטים שבעיר. הרוח החיה שבבית היתה האם, בתו של המשכיל ר׳ שלמה ליכטנשטיין. האב, זיגמונד הורוביץ, היה שותף למכרה נפט בשם „מזל טוב", אולם לא הצליח ביותר בזה, לאחר שהמכרה נשרף, ואז החל לעסוק באכס־פורט של אוזוקירט לחוץ לארץ, בעיקר לגרמניה. האוזו־קירט, או דונג הקרקע, היו קוראים למינרל שהחלק העיקרי בו היה דונג. חומר זה היה נמצא מתחת לקרקע בבוריסלב (כנראה המקום היחידי בעולם, אך יש אומרים שהוא נמצא גם בהודו). והיתה לו חשיבות גדולה בתעשיה. מתחת לאדמה בבוריסלאב נבנו מכרות כמו מכרות המלח בויליצ׳קה או מכרות הפחם באנגליה, וכדומה.

להרמן היו שתי אחיות: קלרה, שהיתה גדולה ממנו, ורגינה, שלמדה בבית ספר עממי. בהתחלה לא העזתי אפילו להסתכל ברגינה, אולם במרוצת הזמן נעשתה קרובה ללבי מאד. היא היתה בעיני כלילת יופי ואני השתדלתי לרכוש את לבה. עשיתי זאת בעיקר ע״י הספקת ספרי קריאה, שהיתה בולעת אותם ללא שעור.

הרמן ואחיותיו היו מוכשרים מאד. היינו קוראים ספרים מספרים שונים, ובזמן הארוחות ואחריהן היינו מגלגלים שיחות על נושאים כלליים, ובעיקר יהודיים וציוניים, ולפי דעתי השיחות עמדו על רמה גבוהה. ראש המדברים היו כמובן קלרה וקרון.

להרמן היה גם אח קטן, שבזמן הראשון לפגישותינו היה בן 7—8 שנים ושמו דולק. איזה ילד פרא היה׳ זה! כל היום היה צריך להתעסק בו וכל רגע היתה הולכת ונשנית הקריאה: דולק! ועוד פעם: דולק! דולק פה, דולק שם, ומי פילל אז שדולק זה יהיה הכלכלן הראשי בישראל והנגיד הראשון של הבנק הממלכתי...!

מאיר קרון

במקום זה עלי להקים ציון למורי ורבי מאיר קרון. הוא היה המנהיג של הנוער היהודי בגמנסיה. וכל החברים נשמעו לו ונכנעו לו ללא צל של התנגדות. בן להורים עניים מאד היה. אמו מתה עליו בהיותו בגיל רך, ואביו, פועל בבית זיקוק הנפט „גליציה", נפגע קשות בתאונת עבודה והיה הכרח לקצץ לו את האצבעות משתי הידים ורק בחסד ניתנה לו עבודה קלה בבית הזיקוק. היו מתגוררים במקום מרוחק כארבעה קילומטר מהעיר, ומאיר היה בא משם לגימנסיה, בחורף בדרך כלל בלי מעיל עליון. היה מפרנס את עצמו ע״י מתן שיעורים והיה מקובל בתור מורה ומדריך לתלמידים צעירים ממנו. הוא־הוא שארגן את החוגים הראשונים בגימנסיה והוא־הוא שארגן את הקורסים לעברית בעירנו. לשם כך הוא הזמין בפעם הראשונה לדרוהוביץ׳ את המורה לעברית רפאל סופרמן. איזו מהפכה התחוללה בעיר! כ־150 תלמיד ותלמידה נרשמו תוך זמן קצר לקורסים אלה והחיים הציוניים תססו.

קרון היה מחונן בכשרונות בלתי רגילים. הוא הצטיין כתלמיד ראשון במעלה לא רק בכתה שלו אלא בכל המוסד כולו. בעיקר הצטיין במתימטיקה והיו מספרים עליו שהיה בקי במתמטיקה „הגבוהה" כאילו גמר את האוניברסיטה. יחד עם זה היה אדיב ונוח והראה תמיד נכונות לעזור. אין איפוא פלא שגם המורים התיחסו אליו בכבוד.

בין מאיר קרון, תלמיד הכתה השמינית, וביני, תלמיד הכתה השנייה, נקשר קשר ידידות ממש. למרות היותו עסוק בכל מיני ענינים מצא לו תמיד זמן לשבת אתי ולשוחח בענין קרוב ללב שנינו: ציונות ועוד פעם ציונות. אני אהבתיו וגם הערצתיו ללא סייג.

אולם הקשר לא נמשך זמן רב. בקיץ הקרוב, כשבועיים לפני המועד שנקבע לבחינות הבגרות, נתנו החיים הקשים את אותותיהם וקרון חלה בשחפת, ולא בשחפת סתם, כי אם בשחפת אקוטית. את כל החברים שלו וגם את כל מכיריו אפף אבל כבד. ברור היה שאי אפשר להשאירו בבית אביו והנה אחד מחבריו לכתה שלא הצטרף לתנועה הציונית ושמו גרטנברג, בנו הצעיר של הגביר משה גרטנברג, בעל מכרות הנפט, הכניס אותו לארמון אביו ברח׳ מיצקיביץ׳, והעמיד לרשותו שני חדרים. כנראה, שהוא גם נתן את הכספים שהיו נחוצים לרפויו.

קרה נס ובניגוד לכל הנבואות של הרופאים הבריא קרון עד כדי כך שהיה ביכולתו לנסוע למקום הבראה, למראן אשר בטירול. בזמן שהותו שם התכתב אתי ולאחר שהתקדמתי במידת מה בעברית, היתה חליפת המכתבים בינינו בשפה זו. אל אלוהי ישראל! כמה הייתי רוצה לראות עכשיו את המכתבים שלו, או את מכתבי כתובים בעברית! אני משער כי פני היו מסמיקים מרוב השגיאות שהייתי מוצא בהם. ההתכתבות בעברית גרמה עונג רב לקרון ועוד יותר לי. הדבר עשה רושם רב גם בחוג שלנו ואצל משפחת הורוביץ עד כדי כך שמר ליכטנשטיין מצא לנחוץ לכבד אותי במילון עברי.

קרון נסע למראן בשלהי הקיץ. לפי עצת הרופאים היה עליו לבלות שם לכל הפחות שנה אחת — והנה פתאם, ללא כל הודעה הוא הופיע לחג הפסח. מצב בריאותו היה בכל רע. חום, אמנם לא גבוה, סימן־לואי של השחפת, לא עזב אותו, כפי שסיפר, במשך כל הזמן. הוא השתעל לעתים קרובות והשעול העלה דם.

הידידים החלו בהתיעצות מה לעשות. הרופאים יעצו שיחזור למראן, אולם הוא סרב בכל תוקף. גם למקום אחר באירופה, הדומה מבחינת האקלים למראן, לא רצה לנסוע. להשאר בדרוהוביץ׳ לא היה טעם, והנה הוא עצמו הציע שיסע לארץ־ישראל. שם — אמר — אויר חם ואני זקוק דוקא לחום ואני מקוה להבריא שם.

איני יודע מי דאג לצד הכספי. עובדה היא, שכעבור 3—4 שבועות יצא קרון ארצה. משם שלח מכתבים בודדים וכעבור חודשים מספר נפסק כל סימן חיים ממנו. אני על כל פנים לא קבלתי כל ידיעה וחושבני שגם משפחת הורוביץ לא קבלה כל ידיעה עליו.

בהגיעי ארצה השתדלתי לאסוף איזו ידיעות על קברו ולא הצלחתי. חושבני שמלאתי חובה קדושה בהעלותי על הכתב את השורות הנ״ל לזכרו של איש דגול שהיה יכול לעשות גדולות למען העם והארץ ואשר פתיל חייו נותק ללא זמן.

המנהיגות — ד״ר פכטמן

אכן, הודות לקרון ודרך הקורס העברי התודעתי לאנשים שהשתייכו לאגודה הציונית ושעמדו בראשה. התקרבתי אליהם יותר ויותר עד שנעשיתי לאחד משלהם. אם אני מדבר בלשון „אני", הריני מתכוון לא רק אלי אלא לכל חברי תלמידי הגימנסיה שהיו שותפים להתלהבות

לרעיון הציוני ומספרם היה לא קטן. שכן למי היה הכוח הנפשי לעמוד נגד הזרם השוטף ההוא שסחף כמעט את כל הציבור היהודי בגליציה? אני לא אחדש דבר וחצי דבר אם אתחיל לספר על מהלך הפעולה הציונית בעירנו. היא לא היתה שונה מהפעולה בכל עיר אחרת. כגון סטרי וסטניסלבוב ולבוב. הפעולה הצטמצמה בהרצאות, בהפצת ה„ולט" וה„וסחוד" וחוברות תעמולה, ובסידור נשפי חנוכה, אשר במרוצת הזמן נתעשר תוכנם אמנם, בעיקר ע"י צירוף דקלום עברי ובמשך 3—4 שנים זכה ביאליק בלבד ששירו, ודוקא „אל הצפור" הושמע ברבים. בכל הרצאה, בכל אסיפה, ובכלל כל מקום כבוד על הבמה, חולק לר' שלמה ליכטנשטיין, שהיה בא ומשקפי שמש על עיניו ועל ידו ר' יהושע שאואר. שניהם היו בגיל אחד ושתי הקרחות הנכבדות הבריקו באולם. אולם טרם התחילה ההרצאה שמענו את שני תלמידי החכמים מתווכחים לשם שמים והקהל, ובעיקר הנוער, התיחס לדבר בדרך כלל בכבוד. עלי להוסיף שר' יהושע שאואר פרסם בזמנו חוברת בשפה הגרמנית בשם: „עשרה מכתבים של יהודי פולני" ובה ביסוס הרעיון הציוני.

בראשית התנועה הציונית התקיימה בדרוהוביץ' אגודה ציונית אחת ויחידה בשם „קדימה" והשתייכו אליה סוחרים, בעלי מלאכה, פקידים וכו'. ה„אולם" של האגודה — אוי לאותו אולם — היה בהתחלה בביתו של מר לויטערבאך ברח' קובלסקה ואח"כ בביתו של עוה"ד טאובנפלד ברינק (בבית שלאחר מכן פתח בו את משרדיו „הבנק הפשמיסלובי").

מספר החברים הלך וגדל משנה לשנה. נוסד גם ארגון של נשים ציוניות — עוד לפני „ויצו" — בשם „מוריה" וארגון סטודנטים תלמידי האוניברסיטה בשם „מכבים". אך יחד עם זה גדלו הצרות והדאגות להחזקה ובאין אפשרות לשלם את דמי השכירות היתה מרחפת תמיד סכנת הפנוי מהאולם.

והנה נתקיימה ישיבת „הועד המקומי", הרשות הרא־שית הציונית בעיר, כדי למצוא מוצא מהמיצר. מישהו הציע לקנות את הבית של משפחת קליינר ברח' טרוסקביצ־קה (אח"כ גרונולצקה), שעמד להימכר במכירה פומבית. המציע היה בקי בענין ואמר שאפשר לקנות את הבית במחיר לא גדול ובתנאים נוחים כאשר חלק הגון מהמחיר ישאר כמשכנתא לזמן ארוך. ההצעה מצאה הד ואחרי בירור הענין ע"י חברי ועד עורכי הדין הוחלט — לאסוף כספים לא לתשלום דמי השכירות אלא לקניית הבית ההוא. בדרך זו נקנה ונוסד „הבית היהודי" („דום ז'ידובסקי") שבמשך הזמן שימש אכסניה לכל המוסדות הציוניים בעיר.

את המבצע ההוא הוציא לפועל — כאמור — הועד הציוני המקומי שבראשו עמד ד"ר משה פכטמן, עו"ד לפי מקצועו, העורך־דין הראשון שיצא מתוך שכבות „עמך". הוא היה קרוב לעם והעם היה קרוב לו.

גם לפניו היו עורכי דין יהודיים בעירנו — אולם הם התנכרו לעם והעם התנכר להם. מספרים כי פעם אחת קנה עו"ד ד"ר גלרטר, אחד מעורכי הדין מהסוג ההוא תפוחים בשבת בפרהסיה. ראה זאת רבי יוסף הירש מינצר, מחסידי סאדיגורה, (סבו של הושיה מינצר ממרחביה) וסטר לו על פניו פעם ושתיים. גלרטר הגיש נגדו משפט פלילי וכשר' יוסף הירש קבל את ההזמנה למשפט נתמלא רוגז וכעס וצעק: איזו חוצפה, אני רציתי להחזירו למוטב אחרי שהוא חילל את השבת בפרהסיה והוא מעיז עוד להגיש נגדי משפט! אלא מה, סוף, סוף כולנו בני ישראל ואני מוכן להתפייס אתו, כמובן אם יעמיד לרשות בית הכנסת שלנו לכל הפחות שני בקבוקי יי"ש, ודוקא חזק.

ד"ר פכטמן בא מתוך העם ואין פלא שהיה בין הראשונים שהצטרפו לתנועה הציונית. למעשה היה הוא המנהיג הציוני בעיר כמעט מהרגע הראשון ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, לאמור: עד שעזב את העיר. הוא עמד כמובן בראש הועד המקומי. הכבוד הזה עלה לו בדמים והיתה לו יד פתוחה עד לאין שעור. ד"ר פכטמן היה לא רק מהיר תפיסה ומהיר החלטה אלא ממש הר־געש שבכוח התלהבותו משך אחריו המונים. כוח העבודה שלו היה עצום ומכל סגולותיו אלה הפיקה התנועה הציונית תועלת מלאה.

על ידו עמד ד"ר אברהם באקנרוט, ג"כ עו"ד אבל הוא היה ההיפך הגמור מפכטמן. כל דבר היה שוקל שיקול רב, אפשר להגיד ממושך. ואין פלא שלפעמים היתה אי־הבנה בין שני המנהיגים, אולם לא בדברים שעמדו ברומו של עולם אלא רק בענינים קטנים. הלא שניהם היו מסורים לציונות ללא גבול וללא סיג.

אותו זמן (בשנת 1905 בערך) בא אלינו מסטרי ד"ר מיכאל רינגל, ולמרות שהיה צעיר, ולפי מעמדו רק סגן עו"ד, רכש לו את לבות כל החוגים הציוניים ואת כל היהודים בכלל תוך זמן קצר ביותר — וזה הודות לשקט הנפשי והטקט שלו. קשה לתאר שאדם בגיל של עשרים וכמה שנים יצטיין בשווי משקל כזה. הודות לשקט ולאלגנציה שלו הצטרפו לתנועה הציונית שכבות רחבות שלא היו נתונות להתלהבותו של ד"ר פכטמן.

אלה היו המנהיגים הרשמיים. על ידם היה חוג רחב של אנשים לאו דוקא נושאי תואר אקדמאי, אלא סתם סוחרים ובעלי מלאכה שנשאו את דגל ציון ברמה והיו מסורים לו בלב ונפש. לצערי נבצר ממני להזכיר את

כולם ואסתפק רק בשמות אחדים: אברהם פרנקל (אחיו של ירמיהו), ונתן לוונטל; אחי לייבוש, ובעיקר פייבל לאוטרבך. זה האחרון היה בן עשרים וכמה שנים ומהוריו ירש ירושה גדולה ויסד עסק טכסטיל בסיטונות. באותו זמן היה בעל לאשה ואב לשניים או שלושה בנים. אבל מה לו משפחה ומה לו עסק, אם צריך לעשות משהו לטובת הציונות. ההישג הגדול בפעולה הציונית המקומית היה גורם לו שמחה וסיפוק לא יתואר. הוא היה מחפש בין הסטודנטים הציונים כאלה אשר היו נזקקים לתמיכה והיה מעניק להם תמיכות בצורות שונות באין רואה. קשה לי לכתוב עליו בשלות נפש כשאני נזכר במסירותו לרעיון.

בחנותו של לאוטרבך היו עובדים בתור פקידים שני צעירים והם משה גרוס ועקיבא שניאור. בבוקר בהיר אחד לא באו לחנות, ואז התברר ש„ברחו" לוינה לשם השתלמות. הם עזבו את העיר בצורה זו מחשש שההורים לא יתנו להם להוציא לפועל את „מזימתם". גלגוליהם בחו"ל אינם ידועים לי. בסופו של דבר עלה עקיבא ארצה עם העליה השלישית. ומשה נתגלה כמשה גרוס־צימרמן הסופר הידוע.

לא פחות מפיבל לויטרבך התמסר לפעולה הציונית נתן ליבנטל. חנותו לשעונים ודברי זהב היתה מקום כנוס לעסקני התנועה בכל שעות היום. לעתים קרובות מספרם היה גדול עד כדי כך, שלא היה מקום לקונים. אין פלא שמצבו הכלכלי לא היה מפואר.

בהקשר זה יש עוד להזכיר את בונצי (אברהם) פריד־לנדר ואיצו זיסנין.

האגודות האקדמיות

אותו הזמן כללה האגודה האקדמאית „המכבים" כמה עשרות חברים ולאו דוקא מקרב השכבות העממיות בנות מסורת יהודית וחינוך יהודי אלא גם מבין חוגים מתבוללים לגמרי. כדאי להזכיר את האחים רומן ואוסקר אלכסנ־דרוביץ (את זה האחרון קראו משום מה יולק). בזמן הכנסם לאגודה לא ידעו צורת אלף ובמרוצת הזמן היו לציונים נלהבים ואוסקר היה במשך שנים אחדות יושב ראש האגודה (בנו נמצא כעת בארץ באחד הקיבוצים). חלק פעיל באגודה לקחו אחיו של ד"ר מ. פכטמן והוא ד"ר הירש פכטמן, אחי שמואל ומשה ואחרים. היקף עבודתם היתה חינוכית־לימודית. הם למדו בעיקר תולדות ישראל, תולדות הציונות, קראו את כתבי פינסקר, הס, והרצל. יחד עם זאת, היתה זאת אגודה אקדמאית ספוסית, אמנם בלי נשק. היתה מסדרת „קומרסים" כלומר מסיבות רשמיות, שבהן היתה מחייבת משמעת סטודנטית מסורתית. אחרי כל נשף חנוכה וחגיגות אחרות היו מסדרים „קומ־רסים" פומביים ומזמינים אליהם את כל סלתה ושמנה של התנועה הציונית. „קומרס" כזה היה גורם גם לשאינם סטודנטים עונג רב. בדרך זו היו הסטודנטים מוסיפים תבלין לפגישה האפורה היומיומית.

כדי לא לחזור עוד פעם על הארגונים האקדמאיים ברצוני להוסיף במקום זה עוד פרט אחד. כעבור שנים נוסדו עוד שתי אגודות אקדמאיות: אחת בשם „חברוניה" והשניה „חשמונאים". זו האחרונה השתמשה גם ב„נשק" וגם במושגים של „שועל" וכו', המקובלים באגודות סטודנטים הגרמניות (קורפורציות).

משפחת בודראצקי

אגודת „מוריה" היתה אגודה של כל הנשים הציוניות בעלות השכלה, בין אם בעליהן היו חברי התנועה ובין אם לא היו. היו מקרים שהבעל לא רק שלא היה חבר בתנועה, אלא אף התנגד לה, אם מבחינה רעיונית (כאלה היו מעט מאוד) או בגלל תלות בראש ועד הקהלה מבחינת הפרנסה (והם היו הרוב המכריע) — ואשתו היתה פעילה ב„מוריה".

בראש ארגון הנשים עמדה הגב' בודראצקי. היא עם בעלה שאול הגרו מרוסיה והסתדרו הודות לזה שהיא היתה מקורבת לחוגי מכרות נפט ובעלה היה מנהל העסקים של פירמת נפט. היו למשפחת בודראצקי שתי בנות והגדולה שבהן פפצ'יה היתה בבת עינם של ההורים. הגב' בודראצקי מסרה את מיטב זמנה ואת רוב דאגתה לעניני ציבור, לתנועה הציונית ולמעשי פילנטרופיה כאחת. כל יולדת עניה וכל נצרך בכלל היו בשדה פעולתה והם ניצלו את אדיבותה ככל שיכלו.

על יד ביתם של משפחת הורוביץ ובעיקר אחרי שההורוביצים עזבו את העיר היה זה הבית הציוני במקום. כל מנהיג ציוני וכל נואם וכל אורח חשוב שבא העירה היה מתארח בביתם גם מתוך כבוד לבעלי הבית וגם בגלל האדיבות של הגב' בודראצקי בהכנסת אורחים.

לבת הגדולה, והיא בת עשר בערך ניבאו עתיד גדול הודות לכשרון המוסיקאלי שלה — ולא התקיים נשף חנוכה, או אחר, שפפצ'יה לא תתן קונצרט לפסנתר. זה היה אחד מהחלקים החשובים של התכנית.

והנה ביום בהיר אחד הוזמנתי לבית בודראצקי. ואני אז עברתי מהכתה החמשית לששית. והוצע לי להכין את פפצ'יה לבחינות החצי־שנתיות בגימנסיה החל משנת הלימודים הבאה — לאחר שהיא הצליחה בבחינה האחרונה לגמור את הכתה הראשונה.

אין לי כשרון כדי לתאר את אשרי ואת גאותי לאור ההצעה הזאת. פפצ'יה בודראצקה, בתה של גב' בודראצקה

עצמה, ילדת הפלא הזאת ששמה היה נישא בפי כל העיר, תהיה תלמידתי! האם פעם העזתי לחלום על אושר כזה? אני לא הלכתי הביתה, אלא רצתי, אם לא עפתי, כדי לספר לאמי ולאחי על אושר זה. הידיעה התפשטה חיש מהר בין החבריה שלי והקנאה אכלה אותם. אולם אין שושנים בלי חוחים. הלימוד הזה גרם לי דאגות בלי סוף. פפצ׳יה עשתה אמנם חיל בלימודיה, וקיימה את כל מה שהיה מוטל עליה — אולם רגש האחריות לגורל בחינותיה היה כל כך גדול — שהעיק עלי באופן איום. והדבר נמשך שלוש שנים, ופעמיים בשנה, בזמן בחינותיה החצי שנתיות עברתי את שבעת מדורי הגיהינום. תמיד הייתי אומר לעצמי: בבחינה שולט הגורל העיור ומה אני אעשה אם חס וחלילה פפצ׳יה תכשל?! ונזכר אני שפעם אחת, בלילה שלפני יום הבחינה, התעוררתי מתוך דאגה שלא עברנו על פרק מסוים מגיאומטריה, ומקצוע זה היה בכלל הצד החלש של פפצ׳יה. אולם מן השמים רחמו עלי ודוקא הפעם קבלה במתמטיקה ציון טוב מאוד.

ארגון תלמידי הגימנסיה — מכס רוזנביש

השנה הזאת, שנת כניסתי לכתה הששית, היתה בשבילי חשובה גם מבחינה אחרת. מאז ארבע שנים, כשהייתי עוד תלמיד הכתה השניה, התפשטה הפעולה הציונית בין תלמידי הגימנסיה במידה רבה, ובכל כתה נוסדו חוגים ציוניים בני 10—15 תלמיד כל אחד, והיה צורך לאחד את כל החוגים בארגון אחד לשם הכנסת תכנית פעולה אחידה. מאידך היה כבר קיים אותה שעה ארגון ארצי בגליציה המזרחית ומקום מושבו היה בלבוב. הארגון ההוא הקיף את כל החוגים של תלמידי בתי הספר התיכוניים והיה צורך בגוף שייצג את החוגים שלנו בפני הנהלת הארגון הארצי. והנה באסיפה הכללית של מנהלי כל החוגים נבחר ועד מקומי ואני נבחרתי ליושב ראש שלו. הועד המקומי התחיל בפעולה נמרצת ובעזרת הועד הארצי עיבד תכנית אחידה. מהועד הארצי היינו מקבלים חוברות על תולדות הציונות כתובות בידי י. קירטון (שמו האמיתי צצקס, כיום רופא, ד״ר קוסטא בהרצליה). אולם לצערנו היה הדפוס לעתים קרובות משובש מאוד ולא הרבה נהנינו מהחוברות. גם חוברות אחרות היינו מקבלים מהועד המרכזי, שבראשו עמד משה פרוסטיג, לאחר מכן העורך של „הטאגבלאט". מובן שמלבד תולדות הציונות למדנו את דברי ימי ישראל ואת הגיאוגרפיה של ארץ ישראל, כלכלה וסוציולוגיה — ומה לא למדנו?

שבועיים או שלושה לאחר שהתחלנו לארגן מחדש את החוגים האלה פנה אלי חבר מאותה הכתה, אולם ממחלקה אחרת, והציע לי את עזרתו בעבודתי ובכלל שיתוף פעולה מלא. בהתחלה התיחסתי באי אמון לחבר ההוא. הכרתי אותו רק מרחוק וידעתי שהוריו הם מתבוללים גמורים, מומרים להכעיס, ומה הוא יכול לתרום לפעולה הציונית? אולם הוא עמד בעקשנות על הצעתו ולא הרפה ממני והיה פונה אלי בכל דבר כגדול כקטן. עבר זמן לא רב ולמדתי לדעת איזה אוצר של אופי, מסירות, יושר ודעת טמונים בחבר ההוא, ולאט לאט נקשר בינינו קשר ידידות לכל ימי חיינו, קשר לא ינותק.

החבר ההוא הוא מכס רוזנבוש. אביו היה עורך דין לפי מקצועו. מוצאו מבית יהודי פשוט מאוד אבל הוא עצמו רצה להיות מתבולל. הוא לא עסק בפוליטיקה, אבל הבית התנהל על טהרת התרבות הפולנית עם עץ אשוח בחג המולד ועם גוברננטה פולנית — עבור שתי הבנות. תמיד היתה בבית גוברננטה, ותמיד זקנה, שגמרה את הקריירה שלה בבתי האצולה הפולנית כגון אצל הפוטוצקים, לנצקורונסקים וכו׳. ואחד מתפקידיה היה להכניס בבית את המנהגים של אותם „החלונות הגבוהים". הגוברננטה היתה לבושה משי שחור משעות הבוקר הקדומות. ולא משי סתם אלא טפט. והשמלות שלה היו מרשרשות כעלי הצפצפה. ולתוך האידיליה האצילית־פולנית הזאת הכניס הבן היחיד והאהוב מכס, או איך שהיו קוראים לו: „משיו", מהפכה בצורת חלום המדינה העברית. היתה זאת לא מהפכה אלא יותר מזה, אסון ממש. ולא הרעיון הציוני כשהוא לעצמו היה האסון העיקרי. על זה אפשר אולי להתגבר. אלא מה? הבן הביא הביתה גם עתונים בעברית וגם — אוי לאותה בושה — באידיש. וכל זה לעיני אותה הגוברננטה שבנעוריה שרתה בבתים אריסטוקראטיים פולניים ממש.

כל התחנונים וההפצרות העלו חרס ומכס בשלו. להיפך, התלהבותו גברה מיום ליום. ולא היתה זו התלהבות קש. כל מחשבותיו היו מסורות לציונות, הן להעמקת הרעיון והן לבעיות הפעולה היומיומית. יתר על כן, מכס התחיל להזמין את החברים שלו הביתה וגם ישיבות החוגים התקיימו בבית האריסטוקרטי ההוא. לזוג שלנו, כלומר אני ומכס, התקשרו עוד שני חברים קשר הדוק, והם: אהרן לנדס וחיים לוזר (אלעזר) היס וארבעתנו היינו מבקרים בביתו לעתים קרובות מאוד. מלכתחילה ההורים לא היו מרוצים ביותר מהביקורים שלנו, כי הרי מוצא שלושתנו היה מן הרחוב היהודי, אולם במרוצת הזמן נוכחו לדעת שהשד איננו נורא כל כך, ובעיקר שאנחנו התיחסנו אל מכס כאל אח צעיר ומפונק, אלא שהבושה בפני הגוברננטה צרבה בלב. הגב׳ רוזנבוש היתה בתו של מר א. ה. זופניק, שבינתיים פרש מהתנועה

הציונית לגמרי. אולם בעיני הורי מכס היה עוד נחשב לציוני די נלהב ולעתים די קרובות פנו ההורים אליו שירסן קצת את התלהבותו של מכס. במקרים כאלה היה מכס עובר לגור בדירתו של סבא וגם אנחנו היינו מבקרים אצלו שם. מר זופניק היה תמיד מקבל אותנו ברוחב לב ובברכה: אה, דאס קוליגיום איזט שאן וויעדער דא* — והיה מספר לנו על עברו הציוני והיה גומר תמיד במלים קבועות ובטון קבוע: „ציוניזמוס — ביטע זעהר, שקל — ביטע זעהר, „די וועלט" — ביטע זעהר, נאציאנאל־פונד — ביטע זעהר, אבער ניכט דאס לעבען נעהמען". המימרה הזאת הכתה גלים והתקבלה על כל הציבור הציוני ובעידנא דריתחא, כשהיו מתמסרים לפעולה דחופה היה חבר אחד מרגיע את השני: „ציוניזמוס ביטע זעהר, אבער ניכט דאס לעבען נעהמען".

בסופו של דבר — ההורים נכנעו פחות או יותר — אולם דבר אחד דרשו ממנו — שילמד לרקוד — וזה משני טעמים: א) איך בן אדם צעיר יכול לבוא בחברה, כשיסע בקיץ לקריניצה או זאקופנה, או כגון דא, ואינו יודע לרקוד?! ו־ב) זה יותר נאה בשביל אחיותיו שתבאנה לקורס הרקודים בחברת אחיהם. למען שלום בית ובהשפעתי אני' הסכים מכס להירשם לקורס לרקודים אלא שאף פעם, או כמעט אף פעם, לא רקד ולעומת זה ניהל תעמולה ציונית בין המשתתפים בקורס, כבחורים כבחורות. ההורים, בראותם שממכס לא יצמח רקדן גדול אמרו נואש וויתרו לו. ובזה נסתיימה הקריירה שלו בתור רקדן.

מכס היה מעונין ביחוד בספרות ובפילוסופיה. הוא היה בעל סגנון מזהיר הן בפולנית והן בגרמנית וניבאו לו עתיד כעתונאי. למתמטיקה לא היתה לו כל זיקה ולגמרי לא השתתף בלימודים אלה. בשעת הלימודים כשהמורה היה נותן הרצאות במתמטיקה היה הוא מכין הרצאות לחוגים שבהם היה משתתף או היה מכין הצעות להרכב הועד הפועל הציוני הגדול והמצומצם. יתר על כן גם את הרכב הקבינט הראשון של המדינה העברית וכו'. וקרה פעם שהמורה, אחרי גמר הרצאתו קרא למכס כדי להוכח מה הוא תפס מההרצאה, והנה התברר שלא ידע ולא כלום. המורה התרגז ואמר: הלא ראיתי שכל הזמן כתבת ולא השתתפת בשעור, ודרש ממנו שיראה לו את מחברתו והנה התברר שמה שכתב היתה רשימת הקבינט במדינה העברית. לאשרו של מכס ולאושר כולנו — שכן כשלונו של מכס היה גם כשלוננו אנו — המורה היה אוקראיני והוא, באהדתו לתנועה הציונית בכלל ולהש־תתפות התלמידים בה בפרט — סלח לו.

* הקוליגיום שוב כאן.

בזמן הבחירות הראשונות לפרלמנט האוסטרי (על זה להלן), דרש מכס בכל תוקף מאביו שיצביע לטובת המועמד הציוני ד"ר ציפר. לאביו היה יותר קל לקפוץ מן הגג מאשר לעשות דבר פסול כל כך בעיניו. והיתה זאת טרגדיה ממש בבית. והמריבות והסכסוכים נמשכו כשבועיים עד שאנחנו, החברים שלו, הסברנו למכס שאסור לו לדרוש מאביו קרבן כזה.

אחרי בחינת הבגרות עבר מכס לוינה ונרשם באוני־ברסיטה ללמוד היסטוריה. אולם כל חופשה היה מבלה בעירנו והיה פעיל כאלו לא הפסיק את פעולתו כלל ועיקר.

הוא הקדיש את עצמו להוראה והיה מורה להיסטוריה, בהתחלה בבתי הספר התיכוניים היהודיים בלבוב ואחר כך נתמנה מנהל בתי ספר יהודיים בערים שונות בפולניה הקונגרסאית — ובסופו של דבר בטרנוב.

הקלגסים הנאציים שנכנסו לעיר זאת שמו קץ לחייו ולחיי בתו הצעירה. אלמנתו ובתו הגדולה מצאו את תנחומיהן בעליתן ארצה ובזה קיימו את חלומו של מכס. שתיהן מתגוררות בירושלים. הבת נישאה לרופא והיא אם לילד ולילדה.

הבחירות בשנת 1907

כידוע, החליט הקונגרס הראשון בבזל כי מטרת הציונות היא ליצור בית לאומי בשביל העם היהודי בארץ ישראל מובטח ע"י החוק הבין לאומי. הרצל האמין, כי בעזרת בעלי הון יהודיים מצד אחד והמדינות המעונינות להפטר מהיהודים שלהן מצד שני, יצליח תוך שנים לא מרובות לקבל את הצ'רטר (זכות) על ארץ ישראל. אולם כשהתקוה הזאת נתבדתה, הוכיחה המציאות, ז.א. המצב הקשה של היהודים בגולה ובעיקר בארצות מזרח אירופה, שעל ההסתדרות הציונית לעסוק לעת עתה בשיפור מצבם הפוליטי והכלכלי של היהודים במקומות מגוריהם. הציונים ברוסיה קבלו החלטה בנידון זה בשנת 1907 בהלסינגפורס, אשר בפינלנד (ברוסיה היה בלתי אפשרי לדון בענינים פוליטיים כאלה), ועל יסוד החלטה זו השתתפו הציונים ברוסיה בבחירות לדומה הראשונה, גם באוסטריה, ובפרט בגליציה, החליטה ההסתדרות הציונית שהפעולה לשיפור מצב היהודים (געגענוווארט־סארבייט) היא חלק מהתכנית הציונית ובהתאם לכך התחילה ליסד מוסדות לשם הקלת קבלת קרדיטים וכו'. כצעד ראשון נוסד בלבוב הבנק בשם: קרדיט אוניון. תוך זמן קצר נוסד סניף של אותו בנק גם בדרוהוביץ'.

הציונים השתדלו גם לחדור לועדי הקהלות כי הלא הרצל הכריז על הסיסמה של כיבוש הקהלות. השתדלו ולא הצליחו. השלטון הרשמי ביהודים היה בידי המתבוללים.

אולם כל הפעולות הנ״ל בקשר לגעגענוואַרטסאַרבייט היו בהיקף קטן, שלא התאים למטרות הנרחבות של ההסתדרות הציונית וצרכי הגולה. והנה ההתפתחות הפוליטית במדינת אוסטריה נתנה את האפשרות לפעולה רבת תוכן שתוכל לשפר את מצב היהודים שיפור ממשי.

עד שנת 1907 היתה זכות הבחירה לפרלמנט האוסטרי רק בידי האזרחים ששלמו את המס הישיר לקופת המדינה, כגון: מס ההכנסה וכו׳. וגם הם לא בחרו את נציגיהם באופן ישיר אלא משלמי מס היו מצביעים בעד בוחרים ורק הבוחרים שנבחרו ע״י משלמי המסים בחרו את הציר לפרלמנט. השכבות הנרחבות של היהודים, סוחרים ובעלי מלאכה זעירים, מתווכים וכו׳, לא היה חלקם בין משלמי המסים, ולא בין אלה שהיתה להם זכות בחירה לצירי הפרלמנט. והנה מסיבות שהסברתן אינה משתייכת לעניננו החליטה הממשלה האוסטרית להעניק את זכות הבחירה לכל אזרח (רק גבר) שגמר 21 שנים. לאמור: זכות בחירות ישירות, כלליות, שוות (לכל אזרח) וסודיות. רוח חדשה נשבה באוסטריה.

מצד אחד פתח החוק החדש הזה אפשרויות עצומות בפני ההסתדרות הציונית בגליציה, ולעומת זאת נשא בחובו סכנה גדולה לשכבה הדקה השלטת בועדי הקהלות ושייצגה את היהודים בעיריות ובכל מקום אחר. ובגליציה הסכנה היתה רצינית ביותר מכיון שברחוב היהודי, בין השכבות הרחבות שעכשיו קבלו זכות בחירה, שלטה ההסתדרות הציונית שליטה גמורה למרות שהציונים לא תפשו תפקידים רשמיים, ולכן החליטו הנציגים הרשמיים של היהודים לנקוט בכל האמצעים כדי שבבחירות המשמ־שות ובאות יוכלו להחזיק מעמד והרשויות הממשלתיות עמדו לצדם.

היתה צפויה מלחמה קשה בין השכבות הרחבות של האוכלוסיה היהודית שבראשה עמדו המנהיגים הציונים אדולף שטאנד, ד״ר יהושע טון, ד״ר ליאון רייך, ד״ר מיכאל רינגל, ד״ר מרדכי בראודה, ד״ר גרשון ציפר ואחרים מצד אחד, לבין השכבה הדקה העליונה שרסן השלטון היה בידיהם ושקראה לעצמה מתבוללים, למרות שבתוך מנהיגיה היו אנשים שהשפה הפולנית היתה זרה להם.

השלטון הרשמי על היהודים בדרוהוביץ׳ היה בידי יעקב פייאַרשטיין, עשיר גדול, נטול כל השכלה, אולם בעל לב טוב שלעתים קרובות עזר לפרט זה או אחר ע״י שתדלנות אצל השלטונות. אביו, אליהו, היה ראש ועד הקהלה והוא, יענקל, הגיע גם כן לאיצטלה זו וגם לאיצטלה של סגן ראש העיר. הוא היה תקיף בדעתו ומוכן לעשות את הכל כדי להשיג את מטרתו והמטרה היתה — לא לתת לשלטון להידרדר מידיו.

קודם כל גייס לשם כך את פקידי ועד הקהלה ואת פקידי העיריה היהודים ואת כלי־הקודש ואת כל אלה שפרנסתם היתה מבוססת על תמיכה מצד ועד הקהלה. כאמור, הסטרוסטה וכל יתר השלטונות, כגון ראש משרד מס ההכנסה ומנהל מחלקת הבריאות וראש העיר וכו׳ וכו׳, כל אלה עמדו לצד המתבוללים, כי המנהיגים הציונים היו נחשבים בעיני השלטונות כנושאי ההכרה הלאומית והגאוה הלאומית, העלולים לתבוע את זכותו של הכלל היהודי, בו בזמן שהמתבוללים היו מסתפקים בטובתם האישית ובשתדלנות במקרים בודדים.

המנגנון המארגן של הרשויות הנ״ל התחיל לפעול לפי תכנית קטלנית מעובדת מראש. משרד המס שלח לכל יהודי שהיה חייב איזה שהוא מס דרישה לשלם את הפיגורים תיכף ומיד, אחרת תמכר סחורתו במכירה פומבית. נציגי מחלקת הבריאות הלכו מחנות לחנות ומקיוסק לקיוסק ובדקו אם קוימו בהם כל התקנות של החוקים הסניטריים, ומובן שבאף מקום לא מצאו את הסדר הדרוש לפי החוק.

למחרת ביקור רשמי כזה הופיעו יועציו של יענקל פייארשטיין והבטיחו את עזרתו המלאה לכל מי שיתחייב לא להצביע בעד מועמדם של הציונים.

המועמד שלהם היה ד״ר ליבנשטיין ,עו״ד מלבוב, עשיר מופלג ואהוב על האצולה הפולנית, בעל קשרים ובעל השפעה עצומה בכל חוגי השלטון.

המועמד שלנו היה ד״ר ציפר, גם הוא עו״ד ידוע מלבוב, איש ידוע גם ביושרו, אחד מראשוני הציונים בגליציה, ונואם בחסד עליון. האמצעים לתעמולה שעמדו לרשותנו היו, כמובן, מצומצמים מאוד, — בו בזמן שלהם היו אפשרויות כספיות בלתי מוגבלות. לנו היתה רק התלהבות ללא גבול והודות לה רכשנו את כל הציבור היהודי בעיר.

התחילה התעמולה שלפני הבחירות. התעמולה שלהם היתה הפקודה של יענקל פיירשטיין. הם לא קראו לאספות עם מכיון שפחדו מפני תנועת הנוער הציוני פן יפוצצו אותן ומאידך לא היו להם נואמים.

לעומת זאת קראנו אנו לאספות פעמיים שלוש בשבוע ובכל פעם בא נואם אחר מהנואמים הטובים ביותר שלנו, כגון: אדולף שטאנד, ד״ר רייך, ד״ר בראודה ועוד. אחרי שהמתח הגיע לדרגה מתאימה בא המועמד כדי להציג את עצמו לפני קהל בוחריו. הוא בא בערב שבת כדי לבלות את השבת בעיר ולבוא במגע עם השכבות והארגונים השונים. לפי התכנית, הוא הגיע בצהרי היום לתחנת הרכבת הקטנה (ברח׳ גרונולדזקה) והציבור נדרש לבוא ולקבל את פניו. קריאה זו נשאה פרי. כל המגרש

שלפני התחנה היה מוצף אנשים נשים וטף. כשד"ר ציפר הופיע בחלון הקרון התפרצה קריאה: „הוך ציפר!" באותו מגרש חכתה כרכרה כדי להביאו למלון, אולם כשהתישב בה סילק המון העם את הסוסים, והכרכרה נסחבה ע"י אנשים דרך רחוב גרונולדזקה והרינק וחלק של רחוב סטריסקה עד למלון בולורד של שכטר, תוך קריאות: „הוך ציפר! תחי הציונות!" ורק בקושי רב התפזר ההמון.

בשבת אחרי הצהרים התקיימה אספה תחת כפת השמים בגנו של פאליק הלפרין (גיסו של ד"ר פכטמן), ברח' סלובצקי ושוב באו המונים ושוב אותה התפעלות. כעבור זמן קצר התחילו גם הציונים ואוהדי ד"ר ציפר שטרם היו מאורגנים בהסתדרות הציונית, לברך אחד את השני רק בברכה: „הוך ציפר". כל העיר היתה סוערת, ויענקל פיירשטיין הפסיד את הבטחון העצמי וכתוצאה מזה גדל הלחץ על הסוחרים ובעלי המלאכה הזעירים פי כמה וכמה. אם עד עכשיו השתמשו השלטונות רק באמצעי איום, התחילו עכשיו להוציא את האיומים לפועל. שליחי השלטונות בלווי המשטרה והדרכת אנשי סודו של פיירשטיין באו למקום שם היה מרוכז המסחר הזעיר בצורת קיוסקים, דוכנים וכו', והתחילו לפרק אותם. היו כאלה שנכנעו והבטיחו להצביע לטובתו של ליבנשטיין, אבל היו גם כאלה שעמדו במרדם. תזכר כאן אלטה מינצר (אמו של הושיה ממרחביה), בשעה שפרקו את הקיוסק שלה היא צעקה: „קחו לכם את הקיוסק! רמסו את הפרנסה שלי! אולם הוך ציפר!" והיא לא היתה היחידה. היו נשים בחודשים האחרונים של הריונן, שהתפללו שמוטב ולא תביאנה את הולד לאור העולם רק שציפר ייבחר.

אולם כל ההתלהבות הזאת לא נשאה פרי וליבנשטיין נבחר. ויש סיבות לדבר: זו הפעם הראשונה שהציונות יצאה לרחוב כדי להתמודד עם הפרנסים הרשמיים שלצדם עמדו השלטונות. הציבור שלנו היה מורכב מבעלי גיל צעיר למדי, ללא זכות בחירה, ואילו הקשישים לא היו מוכנים עוד מבחינה פסיכולוגית להמרות את פי פרנסי העיר.

ברם, הפעולה הזו לא היתה בכל זאת לשוא. הסיסמה הציונית יצאה מתוך ד' אמות של ה„ציון פאריין" למרחב. והנכונות לקרבנות, שלא היו קטנים כלל ועיקר, היתה בעלת חשיבות חינוכית עצומה. מי שזוכר את הימים ההם חושב אותם לדף מזהיר בתולדות הציונות.

הבחירות בשנת 1911

אלה היו הבחירות הראשונות בשנת 1907. בפעם השניה נערכו בחירות בשנת 1911. ושוב הופיעו אותם המועמדים: ליבנשטיין וד"ר ציפר. ושוב היתה אותה התלהבות ושוב אותם אמצעי הלחץ מצד השלטונות. אולם פיירשטיין ידע כי באותם אמצעים שבהם השתמש בבחירות הקודמות, לא יצליח הפעם, כי בינתיים גדל מספר הבוחרים הציונים ולכן שלח את אנשי סודו לבוחרים, שחשב אותם פחות או יותר נתונים למרותו, שיפקידו בידיו את כרטיסי הבחירה שלהם עד יום הבחירות. אולם גם בזה לא הסתפק, והחליט, כנראה, להוציא את מזימתו ביום הבחירות גופא. ביום שלפני הבחירות הובאו מפשמישל שתי פלוגות צבא. למרות שמספר הבוחרים היה גדול והיה אפשר להניח שגם ההשתתפות תהיה גדולה, מכיון שמלבד שני המועמדים היהודים האלה, עמדו לבחירות גם מועמדים מהמפלגה הסוציאליסטית (פ.פ.ס.) ומהמפלגה האוקראינית — סודרו הבחירות רק באולם אחד ויחיד — בתיאטרון הישן בגן שברחוב סטריסקה. אמנם הועמדו שם קלפיות, אולם רק דלת אחת בלבד נפתחה והיא שמשה כניסה וגם דלת יציאה. בניגוד לחוק שקבע כי משרדי המפלגות יהיו במרחק רב מאולם הבחירות, סודר משרד התעמולה של המתבוללים ברח' סטריסקה, ממש מול אולם הבחירות. לאותו המשרד באו הבוחרים לקבל את כרטיסיהם שלפני כן הופקדו בידי אנשי פיירשטיין. כאשר מסר המשרד את הכרטיס לבוחר, היה נותן בו סימן שהמחזיק בו הוא מאנשי שלומו של פיירשטיין — ורק לאנשים אלה ניתנה האפשרות להכנס לאולם ולקיים את זכותם. מי שלא היה בידו כרטיס כזה עם הסימן הידוע היה צריך לעמוד בתור שעות ארוכות. אולם גם בזה לא הסתפק פייארשטיין. כאמור, הבחירות היו חשאיות ופייארשטיין חשש שגם אנשיו, כביכול, כלומר, אלה שהפקידו את כרטיסיהם במשרדו, ירמו אותו ויצביעו לטובת ציפר. ולכן נתן פקודה שמי שמצביע לטובת ליבנשטיין עליו להצביע בגלוי ולמסור פתק פתוח לגמרי. אמנם הדבר הזה היה בניגוד לחוק, אבל היו"ר של ועדות הבחירות החליטו שהחשאיות היא זכות ולא חובה וכל בוחר רשאי לותר על הזכות ולהצביע בגלוי, אם רצונו בכך. המצב הזה נמשך מהשכם בבוקר ועד לצהרים. ההתמרמרות הלכה וגדלה משעה לשעה. השטח בין הרינק לבין רח' סטריסקה עד לגן (שבו היה נמצא אולם התיאטרון), היה מוצף יהודים ואוקראינים כאחד, כולם בעלי זכות בחירה, שלא ניתנה להם האפשרות להגיע אפילו עד לגן כדי לעמוד בתור לפני אולם הבחירות. תוך ההתמרמרות הזאת נפוצה שמועה חשאית שכאלו הציונים והאוקראינים עומדים לפרוץ את אולם הבחירות ולהרוס את הקלפי. שמועות אלה היו חסרות כל שחר, כי הצבא תפס עמדה ברח' סטריסקה, ע"י התיאטרון, וכדי להתפרץ לתוך האולם היה הכרח „לכבוש" קודם כל

את עמדת הצבא. אבל, כנראה ששמועות אלה הגיעו גם לאזניו של פייארשטיין והוא החליט לפעול. ובשעה שתים וחצי בערך אחה"צ ירה הצבא כמה פעמים בהמונים שעמדו בין הרינק ובין רח' סטריסקה. לרשותו של פייארשטיין עמד פקיד מנהל המחוז (סטרוסטווא) ליצקובסקי, שהיה ממונה על הבחירות והוא נתן הוראות לקצין שפקד על הצבא לירות. היה זה ביום 19 ליוני בשנת 1911.

התוצאות היו פטליות. כ־27 איש ואשה נשארו במקום הרוגים ופצועים. המספר הזה כלל את אלה שנהרגו בו במקום ואת הפצועים שמתו מפצעיהם. מספר הפצועים שהחלימו מפצעיהם אולם נשארו נכים היה הרבה יותר גדול. בין ההרוגים היה גם אחי לייבוש. בערך בשעה 2 בא הביתה לאכול את ארוחת הצהרים ולאחר שחטף מה שחטף הלך בכיוון לאולם כדי להצביע. היות ואחרי היריות הוא לא הופיע בבית, הלכנו, אמי ואני לחפש אותו ומצאנו אותו ע"י הקיוסק של גינטנר שכוב עם הפנים למטה ובגבו ששה כדורים. כמעט כל הנפגעים נורו בגב. והדבר מובן מאליו, כי לאחר שהנאספים ראו שהצבא מתכונן לירות, הסתובבו והתחילו לברוח, ובכל זאת הצבא ירה.

מקרה האסון ההוא לא השפיע על השלטונות להפסיק את הבחירות וליבנשטיין נבחר בלי כל תקלה נוספת. אולם הוא ויתר על המנדט ובסתיו של אותה שנה סודרו בחירות מחדש, ברם בבחירות האלה כבר לא השתתפו הציונים וזה על יסוד החלטה של הועד הארצי.

על פיירשטיין נפלה אימה מפני חרון אף העם ובאותו היום ברח ברכבת לוינה. הידיעה על המאורע הזה הגיעה לכל קצוי אוסטריה והסטודנטים הציונים בוינה התאספו בהמוניהם ליד תחנת רכבת הצפון וחכו לבואו כדי לנקום בו את נקמת הדם שנשפך. אך כשהוא יצא מן הקרון, אחד הנאספים מדרוהוביץ לא יכול היה להתאפק וצעקה פרצה מגרונו: „הנה הרוצח!" פייארשטיין הספיק עוד לברוח וכך ניצל.

למחרת המאורע וגם ביום שאחריו סודרו ההלויות בבית העלמין היהודי וגם בנוצרי. בהלוויות השתתפו המונים ונשבעו לנקום את הדם השפוך. ואמנם, בסתיו של אותה שנה התנקש צעיר בפיירשטיין בזמן שטייל ברינק בחברת אחיו איציק ועוד אנשים אחרים, ואותו מתנקש רצה לירות בו אך האקדח לא פעל ופייארשטיין ניצל גם הפעם הזאת. מאז נזהר מאד להסתובב בעיר ובעוד זמן מה הסתלק מהחיים הצבוריים.

לאחר המאורע ההוא התחיל התובע הכללי של המחוז בתביעות פליליות נגד האינטליגנציה הציונית בכלל ונגד הסטודנטים הציונים בפרט. ההאשמה היתה: הפרת שלום הצבור. נגד רובם, ובעיקר נגד אלה שקרוביהם נפגעו, בוטלו התביעות. בין היתר בוטלה התיעה נגד אחי שמואל וגם נגדי. אולם נגד אחרים הגיע הדבר לידי משפט בפני מושבעים ורק בקושי רב ואחרי מאמצים רבים זוכו הנאשמים. המשפט הקשה ביותר היה זה של רומן אלכסנדרוביץ', שהיה אותו זמן סגן עורך־דין.

פועלי ציון

אחר הופעת החוברת של ד"ר פסמניק על הציונות הסוציאליסטית נוסדה גם בעירנו אגודת פועלי ציון. בראשית קיומה לא הצליחה להוציא חברים מהארגונים הסוציאליסטיים הטהורים ולהעביר אותם לסוציאליזם ציוני. להיפך. חלק מהנוער הציוני עבר לאגודה חדשה זו, מחוגי תלמידי הגימנסיה עברו מעטים מאד. אולם במרוצת הזמן נעשו פועלי ציון גם בעירנו לגורם חשוב בין הפועלים היהודים.

בדרודהוביץ נולד מכס רוזנפלד, וחי בה עד גיל של כ־30 שנה. ד"ר מכס רוזנפלד הוא אחד מיוצרי ההלכה הראשיים של תנועת פועלי ציון העולמית. הוא עמד בקשרים הדוקים עם שזר ועם כתריאל ועם כל יתר המנהיגים מצד אחד, ועם ד"ר אופנהיימר מצד שני. ד"ר פרנץ אופנהיימר הצטרף תחת השפעתו של הרצל לתנועה הציונית. הוא הטיף להתישבות על יסודות קואופרטיביים. לפי המלצתו נוסדה „מרחביה" בצורתה דאז. לפי הזמנתו של רוזנפלד ביקר ד"ר אופנהיימר בעירנו ונתן הרצאה על שיטתו בפני הקהל הרחב, והרצאות אחרות, יותר מפורטות, כעין סמינריון לתלמידי האוניברסיטה. ד"ר רוזנפלד מת בהיותו בגיל של קרוב לארבעים. ולתנועה הציונית אבד כח יוצר חשוב מאד. חבריו הקרובים ביותר של ד"ר רוזנפלד היו ד"ר מישל מייזל, וד"ר זישע ברח"ש. ד"ר מייזל עזב את העיר שנים אחדות לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. עם יסוד התאחדות פועלי ציון וצעירי ציון, הצטרף ד"ר ברח"ש לתנועה זו והתקרבנו בפעולות יומיומיות. כדאי לציין שעם היותו סוציאליסט מרכסיסטי היה אדוק והיה מתפלל עטוף טלית גדולה לפי דוגמת טובי היהודים החרדים ומקיים את המצוות.

בין יתר חברי התנועה הזאת כדאי להזכיר את אליעזר רוזנבלט ומיכאל (מיכלי) ורדינגר, את אחיו ליאון, שהיה עו"ד, הרש בר אייזנשטיין, וכן הצטרף אליהם חיים לוזר הייס. בין יתר הפעולות של פועלי ציון כדאי להזכיר את נשפי הויכוחים ביניהם לבין המפלגה הסוציאל־דמוקראטית היהודית שגם היא גדלה בינתיים ועשתה נפשות בין פועלי בתי הזיקוק. דוברה הראשי של מפלגה זו היה ברוך פייארשטיין (לא קרוב של יענקל). עכשיו הוא נמצא

בארץ ונהנה מאד מכל מה שמתהוה כאן.

הויכוחים היו מתקימים בדרך כלל באולמות של פועלי ציון, ורק לעתים רחוקות באולם של הסוציאל־דמוקראטים. באסיפות אלה ישב ראש כרגיל זיגמונד אוניקל, שהיה מדבר תמיד גרמנית. הויכוח היה בדרך של נאומים לסירוגין. מכל צד נאמו נאומים וכל נואם השתדל להוכיח שלפי תורת מרכס או אנגלס הצדק דוקא עם מפלגתו הוא. כשהויכוח נמשך שעתיים ושלש והמתוכחים לא נזהרו יותר בדבריהם, היה אוניקל, בתתו רשות הדבור לנציג הס.ד., רגיל לומר: „טרם שאני נותן את רשות הדבור למר... הנני מוכרח להגיד שהוא אדם נבזה בדרך כלל. מר... בבקשה לדבר...” נשפי הויכוחים נגמרו לא פעם במכות נמרצות ושבירת כסאות — אבל בדרך כלל היו מענינים וחברי החוגים שלנו היו מבקרים בהם לעתים קרובות מאד.

בחינת הבגרות, „האור”, „תיאודור הרצל”

בשנת 1909 עמדנו בבחינת הבגרות: מכס, לנדס והיס וגם אנכי. מכס ניסה את כחו בלימודי המשפטים אולם התיאש תיכף אחרי הסמסטר הראשון ועבר לוינה ללמוד היסטוריה. היס ולנדס נרשמו בטכניון בלבוב ולמדו כימיה. את היס לא סיפקו הלימודים, והוא עלה ארצה כדי לחיות חיי פועל. הוא עבד כשנה בפתח־תקוה ולא פעם בדקו המעבידים את שריריו אם יצליח בעבודה, טרם שהסכימו לתת לו עבודה. אולם הכחות לא עמדו לו, וגורם חשוב לזה היתה מחלת העינים שממנה סבל מאז ילדותו. בגיל 14—15 היה נאלץ לבלות חדשיים בלבוב כדי להתרפא בקליניקה תחת פיקוח מומחים, אולם ללא הועיל. כשחזר מארץ ישראל המשיך ללמוד אולם גם הפעם בלי רצון והיה מזכיר בשמחה וברצון מצד אחד, ובצער מצד שני, את הימים שבילה בארץ.

לנדס גמר את חוק לימודיו וקבל משרה גבוהה בפירמה „גליציה” והתמחה בעניני גז. בעיקר שכלל את השיטה להפיק מהגז — גזולין (בנזין קל ביותר) מבלי שהגז יפסיד את סגולת הבעירה שלו. שיטתו זו נתקבלה ברוב חלקי העולם, מזכירים אותה בכל ספרי הלימוד.

בשנת 1930, כשכל פקידי „גליציה” היהודים פוטרו בגלל יהדותם הוא היה אחד מבין הארבעה שנשארו בתפקידם. כשפלשו הנאצים לאזור הנפט, הוא ואשתו היו הראשונים שנרצחו ע״י הקלגסים. אחרי השואה עלו שתי בנותיו ארצה. הבת הגדולה היא חברה בקבוצה „משמר השרון”, והצעירה גמרה פקולטה לכימיה בטכניון בחיפה ועובדת במקצועה בטכניון.

מקס רוזנבוש ואני נשארנו עוד למעלה ממחצית שנה בדרוהוביץ ושנינו הוזמנו להשתתף בועד הציוני המקומי והוטל עלינו לארגן את הנוער שלא היה מאורגן באגודות הנוער הלומד. בהתאם לרוח הזמן היה צורך לארגן את הנערים לחוד ואת הנערות לחוד. מקס ייסד אגודה לנערות בשם: „האור” ושם היה עיקר פעולתו. ואני, בעזרתו של מקס, ארגנתי את אגודת הנערים בשם: „תיאודור הרצל”.

תוך זמן קצר נעשה מקס אהוב על כל הנוער ול„האור” נהרו נערות מכל קצות העיר. להרצאותיו יצא שם, ולהאזין לדבריו באו לא רק הנוער בלבד אלא גם מבוגרים, בגלל צורתם הנאה של נאומיו ותכנם המענין. על ידו של מקס עמדה בעיקר צילה קומרקר שאז כבר פרסמה ספורים רבים בעתונות הפולנית, הציונית והכללית. התוצאה משיתוף הפעולה באגודת „האור” בין מקס וצילה היה: ספר בן 300 עמוד בשם „מונדנקטה” (פקידה במשרד עו״ד). צילה עבדה בתור פקידה במשרדו של העו״ד פרידמן. בספר זה, שהטנדנציה שבו היתה ציונית מובהקת, הנציחה המחברת את מקס בשם מקס אקסן. מאז התחילו החברים לקרוא למקס: „מקס עקשן”. צילה עלתה ארצה עם בעלה ד״ר סירקיס ומתה אחרי מחלה קשה כעבור שנים אחדות.

הפעולה ב„תיאודור הרצל” היתה בימים ההם פעולה חשובה ביותר. היה צורך לתת לנערים חינוך אידיאולוגי כדי להקנות את תורת הציונות ולהסביר את התופעות בעולם הכללי והציוני, דוקא לאותו חלק בנוער שלא ניתן לו להיהנות מלימודים בבתי ספר ממשלתיים.

יסדנו קורסים שונים והרבצנו תורה בחברי האגודה ככל האפשר. תוך שנתיים־שלוש הצלחנו להכשיר שורה שלמה של פקידים צעירים ושל שוליות בבתי מסחר ושל בעלי מלאכה בעלי הכרה ציונית. ואמנם, הם־הם אשר הפיצו את רעיון הציונות בין חבריהם ועזרו לגידול מספר חברי האגודה במידה נכרת. בקשר לכך יש להזכיר את הירש, את שטיירמן, את מקס אורנשטיין, שמיטב כוחם הוקדש לפעולות האגודה. עמוד התוך של האגודה היה יעקב אמבך. הכרנו איש את רעהו עוד ב„חדר” של וולף בנדר (כנויו היה: וולף „גילי”). לאחר מכן עברנו בצותא אל „חדר” אחר של יענקלה אקר. לאחר זמן יציאתנו מן ה„חדר” נפרדו דרכינו. לא ראיתיו שנים אחדות, אולם כשהודעתי ברבים על ייסוד האגודה „תיאודור הרצל” היה הוא מן הראשונים שהציע את השתתפותו באגודה זו. הוא היה בן לאב עשיר שהגיע לרכוש גדול ע״י נפט, אך למרות זאת התנדב ככל יתר החברים שלא היו בני אמידים כלל וכלל, וחי חיי צנע. לא פעם נשא בהוצאות

האגודה מכיון שאמצעיה לא הספיקו לקיים את כל התכניות שהיו ברצוננו לקיים.

בינתיים הגיעו אלינו הגליונות הראשונים של „הפועל הצעיר". ואני התחלתי להרצות לפני החברים על מטרות ארגון הפועלים בארץ ישראל. דברי מצאו הד חזק מאד וכעבור חדשים מספר הוחלט להתקשר עם מרכז „הפועל הצעיר" בארץ. וכן עשינו. הודענו לחברים בארץ שברצוננו להיות כעין רזרבה בשבילם. היה ברור לחברי אגודתנו שלהיות חבר ב„הפועל הצעיר" פירושו של דבר הוא: להגשים את הציונות הלכה למעשה. התחלנו לתכנן תכניות על דבר עליה קרובה לארץ. בינתיים באו הבחירות בשנת 1911 שהסתיימו באסון המחריד.

„דאס אידיש ווארט"

ועוד תפקיד הוטל עלי, והוא: עריכת עתון שבועי באידיש. ההסתדרות הציונית בדרוהוביץ היתה כבר אז מסועפת וסניפים וארגונים רבים ושונים מסועפים היו בה. בינתיים נוסד גם ארגון לתרבות הגוף בשם: „הכוח" עם עמנואל נאפה בראש. היה צורך להחזיק את כל הארגונים האלה ע"י עתון אחיד. עריכת השבועון ששמו היה: „דאס אידישע ווארט", גרמה לי שמחה רבה וצרות בלי סוף. העתון היה מופיע בתבנית גדולה ב־4 עמודים. למלא ארבעה עמודים או לפחות שלשה וחצי, פרט למקום שתפסו המודעות הייתי מתרוצץ מד"ר אחד לשני ומתחנן לפני כל אחד שיכתוב משהו בשביל העתון. ולא תמיד האירה לי ההצלחה פנים. וכל שהיה חסר הייתי אני בעצמי מוסיף. היה בעתון גם מדור לספרות ובו בעיקר תרגומים מהפרוזה העברית החדשה. הימים הקשים ביותר בשבוע היו לי יום רביעי אחה"צ וכל יום חמישי לפני צאת העתון. בזמן ההוא הייתי מבלה בבית דפוסו של ז'ופניק והייתי משגיח על העימוד וכל הכרוך בהופעת העתון, והייתי מוסיף מה שהיה נחוץ להוסיף. העתון היה מופיע ערב שבת בבוקר וחיכה לו כל הצבור היהודי בעיר ולאו דוקא הציוני בלבד. האדון ז'ופניק בעצמו, בראותו אותי עמוס דאגות וצרות, היה אומר לי: „מוכרח אני להגיד שחסר נסיון אתה. למה לך הטרחה הזאת? ומה הן התוצאות מכל זה? בסופו של דבר אתה מפרסם מאמרים של מחברים בלתי ידועים ונוסף לזה עוד באידיש. הבט, גם אני מוציא שבועון ביום ששי בבוקר (הוא התכוון ל„דרוהוביצ'ר צייטונג" שלו) ובו מאמרים משופרא דשופרא, כי את כלם אני לוקח מ„נייה פרייע פרעססע". שמחבריו הוא מוריץ בנדיקט והם כתובים בשפה גרמנית קלאסית".

חבל שלא יכולתי ללכת בדרכו.

בית ספר עברי

אסון הבחירות ב־19.6.11 דכא אותנו מאד ורק לאט לאט חזרו הארגונים היהודיים לפעולתם הרגילה וראוי לציין שבחורף שאהרי המאורע ההוא הכל כבר שב לאיתנו. עזרו בזה הרבה פעילים אינטליגנטיים, בעיקר עורכי־דין שזרמו מערים אחרות לעירנו. דרוהוביץ היתה עיר העסקים בגליציה המזרחית ועסקי הנפט קסמו בעיקר לאנשי משפט, כי היתה להם פרקטיקה עשירה ומעניינת וגם הכנסה יפה. סגן עו"ד קבל בדרוהוביץ משכורת הרבה יותר גבוהה מאשר בכל עיר אחרת. הועד המקומי השתדל גם למשוך אנשים ממקצוע זה, שנתפרסמו בתור פעילים בתנועה הציונית, ואם נזכור שבועד ההוא היו עורכי־דין, לא קשה להבין שהמאמצים האלה הצליחו. וכן השתקעו בדרוהוביץ ד"ר חיים טרטקובר, ד"ר אדולף זילברשיין וד"ר פיליפ קורנגרין, ד"ר משה טומבק, ד"ר סירקיס ואחרים שאת שמותיהם אינני זוכר עוד. הם השתתפו בפעולתנו היומיומית. ולא זו בלבד, אלא כמעט כולם תפסו מקומות חשובים בהסתדרות הציונית בעיר. ובפרט עשה ד"ר טרטקובר למען הפצת השפה העברית וספרותה. הזכרתי לעיל שהמורה הראשון לעברית היה רפאל סופרמן. הוא עזב אותנו כעבור שנתיים, בשנת 1905. עזיבתו גרמה להפסקה מסוימת בלימוד השפה. אולם כעבור שנה שוב באו מורים לעברית. הראשון ביניהם היה כביטנר מסטניסלבוב שמלבד לימוד השפה הטיף לטבעונות חמורה, כלומר להזנה ע"י פירות וירקות אפילו בלתי מבושלים. וכשהוא עזב את העיר, וכנראה שעלה אז ארצה, בא קרמריש, שהצטיין בכשרון פדגוגי מובהק. אולם הוא הגר לאמריקה כעבור שנתיים ואת מקומו תפס נפתלי זיגלבאום שנשאר במקום עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. זיגלבאום התמסר להוראת השפה במרץ שאין דוגמתו ובהצלחה רבה. לימוד השפה חדל להיות ספורט או מעשה חובבים ונעשה צורך יומיומי. זיגלבאום עשה הרבה גם להפצת ספרים וז'ורנלים עבריים. בתנאים נוחים מאד היה מקבל את החומר מבית המסחר של רובינזון בסטניסלבוב והיה מחלק אותו בין הקוראים עברית שמספרם גדל בינתיים. וכך היה מפיץ את ה„רשפים" של פרישמאן, את ספר האגדה של ביאליק ורבניצקי, ואת כתבי פייארברג ועוד. זיגלבאום נמצא היום בארץ עם בניו ועם בני בניו, וגם עכשיו עוסק הוא בהוראה למרות גילו.

בזמנו של סופרמן היו הקורסים לעברית עסקו הפרטי. אולם לאחר מכן, ואם איני טועה היה זה בזמנו של כביטנר ולבטח בזמנם של קרמריש וזיגלבאום, נוסד בית

ספר עברי תחת פיקוחו של הועד המקומי והמורה היה מקבל את משכורתו ממנו.

ניהול בית הספר לא היה מן הדברים הקלים, ובעיקר מבחינה תקציבית. ומאידך, גם תכנית הלימודים טרם היתה קבועה בכל הארץ וכל עיר עשתה בנידון זה כטוב בעיניה. הנהלת בית הספר שלנו נמסרה לד״ר טרטקובר ולאברהם פרנקל. שניהם עשו את פעולתם בנאמנות שאין דוגמתה. טרטקובר היה איש שאפשר לכנותו בתואר: קדוש. לכל דבר ציוני התיחס בקדושה וכולם רחשו לו יראת כבוד רבה. לאחר שטרטקובר עזב את דרוהוביץ׳, דאג מר פרנקל לבית הספר והוא נשא בעול הכבד כל הזמן. חברו הקרוב ביותר היה ד״ר זילברשיין. הוא היה בעל מוח צלול ומשפטן ממדרגה ראשונה. ולא רק משפטן, כי אם גם כלכלן והיה לו ענין רב בקואופרציה. את הענף הזה של הפעולה הציונית לקח לידיו. יחד עם זה התמסר לארגוני נוער ונשים. לאחר שד״ר זילברשיין עזב את דרוהוביץ׳ הוא עבר ללבוב ושם פתח משרד של עו״ד. אולם עיקר פעולתו היתה בשדה הקואופרציה היהודית בגליציה המזרחית. הוא גם נבחר כציר לסיים הפולני הראשון. אח״כ עבר לגנף והיה חבר הועד להצלת הפליטים היהודים וכו׳. הוא נפטר בגנף ב־1953. בקשר להוראת העברית יש לי להזכיר גם את משה צבי שטרנבך, יליד בוריסלב. הוא לא הורה בבית הספר שנועד בעיקר לתלמידים צעירים, אלא התמסר להוראת מבוגרים ובעלי השכלה והיתה לו בעבודה זו הצלחה מרובה. הוא היה איש נחבא אל הכלים וחי חיי צנע מבלי להשמיע מלת התמרמרות. אני חייב לו תודה רבה מכיון שהוא הוא שהכניס אותי להיכל השפה והספרות העברית. הוא גם האיש שאתו היו לי בעיקר חלופי דעות בעניני הספרות שלנו.

הנה כאלה היו השנים שלפני מלחמת העולם הראשונה, שנים של צמיחת הציונות בעירנו, אמנם בלי עליה גדולה לארץ כי עלה רק איש אחד והוא: טייך. היתה זו ציונות נוסח גליציה באותה תקופה. הציונות הזאת התבטאה בעבודה הסברתית וחנוכית ובסופו של דבר הביאה גם לעליה גדולה. אולם באותו הזמן טרם החלה.

הקונגרס בשנת 1913

למרות זאת היה כמעט כל הציבור היהודי הציוני רגיש לכל תופעה בתנועה. בשנת 1913 נקרא הקונגרס הציוני לוינה. הנהלת הרכבת האוסטרית הסכימה לתת הנחה במחיר הנסיעה לכל משתתפי הקונגרס, הן בתור צירים והן בתור אורחים. אעפ״י כן, הנסיעה לוינה והשהייה בה במשך 10—14 ימים היו כרוכות בהוצאות לא קטנות ובכל זאת נרשמו להשתתפות בקונגרס כמה עשרות איש. ביום הקבוע לנסיעה צורף לרכבת שיצאה לפנות ערב מדרוהוביץ׳ לפשמישל קרון מיוחד והוא מלא וגדוש אנשים ונשים מכל הגילים שנסעו לקונגרס. ברציף התחנה התאספו המוני אנשים וחברים מכל הארגונים, שרנו משירי ציון וקשטנו את הקרון בדגל כחול־לבן, ובשירת התקוה יצאנו את העיר. כמפקד הקרון נבחר פה אחד ד״ר זילברשיין.

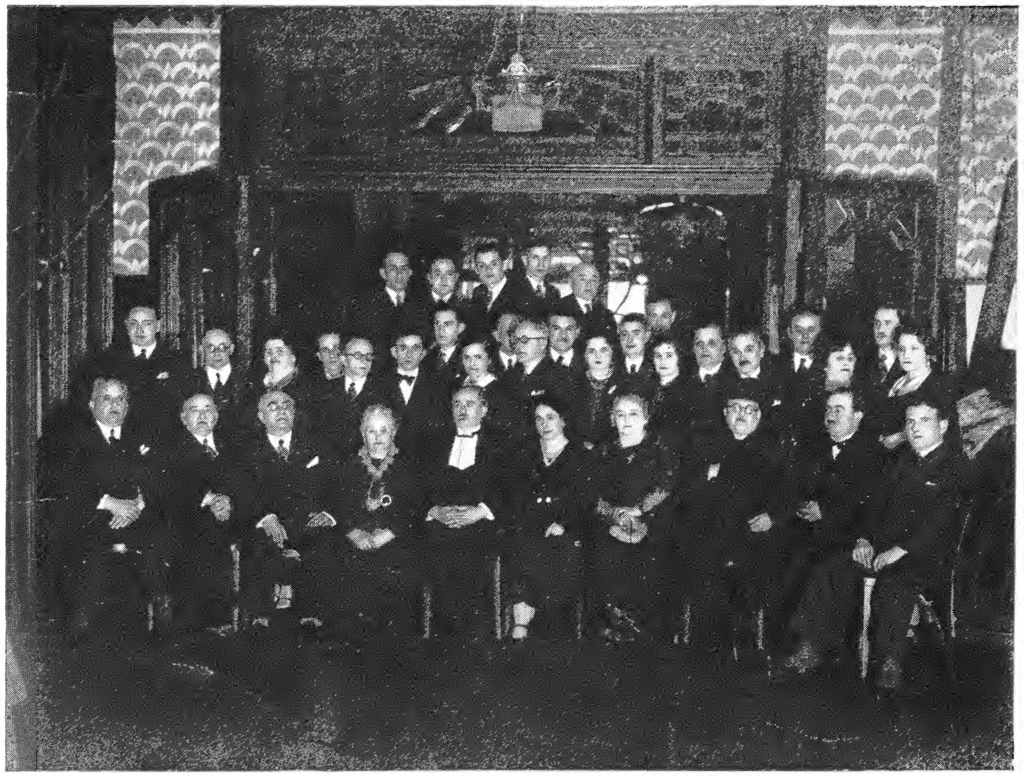
בפשימישל צורף הקרון לרכבת המהירה המיוחדת שהסיעה את משתתפי הקונגרס בלבד, ושתחנת מוצאה היה בצ׳רנוביץ. בכל התחנות שבהן התעכבה הרכבת הצטרפו אנשים מרובים. היה זה ליל שימורים והוא עבר עלינו תוך שירה ובמצב רוח מרומם. מ„תיאודור הרצל״ נסעו לקונגרס אמבך ואנכי. מכס רוזנבוש היה באותו זמן בוינה. בוינה נפגשנו עם נציגי ציבור הפועלים מארץ ישראל וא. ד. גורדון בראשם. באולם של המנזה אקדמאיקא יודאיקא סודר מטבח עבור הצירים והאורחים שרצו לסעוד בצוותא. שם היינו מבלים שעות רצופות בשיחות, ותכננו תכניות בדבר העליה ארצה. המלחמה שפרצה בשנת 1914 שמה לאל את כל התכניות האלה.

יסוד „ה. א. צ.״

ועוד מפעל אחד בעל היקף ארצי בוצע בעירנו לפני מלחמת העולם הראשונה, והוא: יסוד ההסתדרות של האקדמאים הציוניים (ה. א. צ.), שהקיפה את גליציה ולא רק את חלקה המזרחי אלא גם חלקים אחרים. הרעיון נולד בעירנו וכרקע שמשה העובדה שאותה שעה היו קיימים כבר ארגונים אקדמאיים בכל הערים ובעיירות שבכל הארץ והיה לא רק רצוי אלא ממש הורגש הצורך לארגן אותם בהסתדרות אחת ולתכנן תכנית פעולה אחידה, מכיון שהיו הבדלים ארגוניים חשובים בין הארגונים השונים. למעשה היו שלושה מיני ארגונים. היו ארגוני סטודנטים בעלי צורה רגילה כמו כל אגודה אחרת וההבדל היה רק בזה שבאגודה זו יכול היה להתקבל בתור חבר רק סטודנט באוניברסיטה או מי שהיה סטודנט. אגודות אלה עסקו בעיקר בפעולה תרבותית־השכלתית. האגודות מסוג זה — בעיקר בערים הגדולות באוסטריה, הוסיפו הרבה לביסוס ההלכה הציונית ולהעמקתה. כאגודה ראשונה יש להזכיר את „תיאודור הרצל״ בוינה ואת „בר־כוכבא״ בפראג.

בקצה השני עמדו הארגונים שחיקו את ארגוני הסטודנטים בגרמניה (בורשנשאפטען) ושמטרתם היתה:

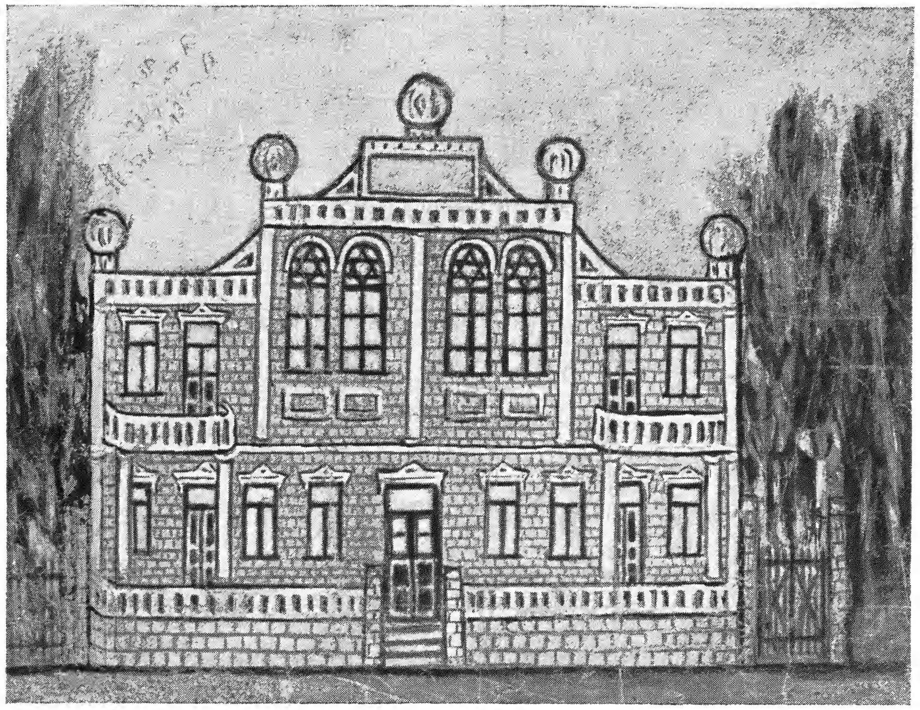
לוח XVII

מסיבת היובל לכבוד ד״ר מיריץ פכטמן

מסיבת היובל לכבוד ד"ר ליאון טאננבוים

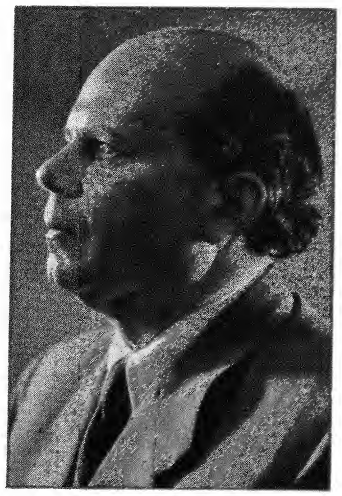
חזית של בית הכנסת של האדמו״ר מדרוהוביץ

האדמו״ר מדרוהוביץ ר׳ חיים שפירא
ור׳ יצחק מרדכי מגבוזדזיץ

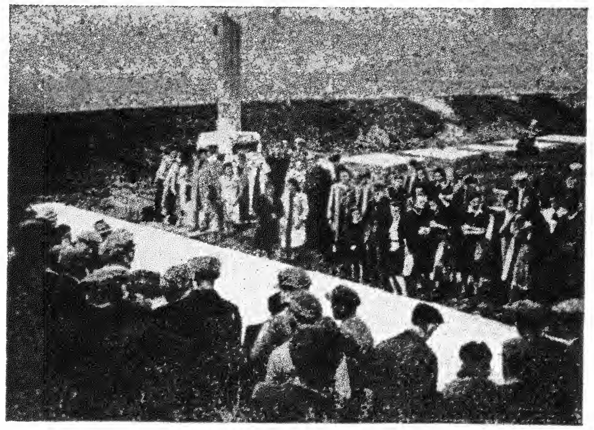

האדמו״ר המצייר ר׳ א. י. שפירא שליט״א

המשורר ש. שלום, בנו של האדמו״ר מדרוהוביץ

לוח XX

לזכר נשמות הקדושים שנהרגו על קידוש השם והעם

טיפוח „ההכרה הסטודנטית", אם אפשר להתבטא כך. בתוך אגודה כזו היו שלוש דרגות של חברים, ורק מי שעבר את שתי הדרגות הנמוכות היה עובר לדרגה הגבוהה והיה נחשב כ„חבר" (בורש) בעל זכויות מלאות. החברים היו מתאמנים בשימוש בנשק, ח"ו לא בנשק חם אלא רק בחרב כדי שיוכלו להתמודד בדו־קרב עם יריביהם. האגודות האלה היו גם משתמשות בסמלים לפי דוגמת האגודות הגרמניות לפי מסורת שנמשכה עוד מימי הבינים. מובן מאליו שאגודות אלה היו עוסקות גם בפעולה ציונית רגילה.

עד כמה שהתכנית נראית לנו כיום מוזרה מאוד, היתה לאגודות אלה חשיבות מיוחדת במינה. כבר בימים שלפני מלחמת העולם הראשונה היו הסטודנטים הפולנים והגרמנים מתנפלים על הסטודנטים היהודים בחירופים וגידופים הפוגעים ביהדותם. וחברי אגודות אלה היו עונים בחירופים מצדם, ובדו־קרב שהיה התוצאה הישירה מסכסוכים אלה היו מגינים על כבוד ישראל. כושר הסטודנטים היהודיים לעמוד בדו־קרב ולנצח הרים את קרנם של שאר הסטודנטים היהודיים, לכל הפחות בשטח האוניברסיטה. וגם זה היה דבר חשוב מאוד.

בין שני הקצוות האלה היה גם הסוג השלישי שאמנם שמר על צורת קבלת חברים (שלוש דרגות), אבל נמנע מלהשתמש בנשק.

בתנועת הסטודנטים הציונית מורגש היה הצורך ליסד ארגון שיאחד את כל שלושת הסוגים על רקע הפעולה הציונית, רקע שמאחד את שלושתם. ואת היזמה הזו לקחנו לידינו מכס רוזנבוש (שהיה בדרוהוביץ' בימי החופש) — ואני. פנינו בחוזרים אל הארגונים שבכל הערים, שם מצאה פניה זו הד חזק בארגונים אלה. לאחר שבמכתבים הובהרה התכנית — קראנו לועידת יסוד בדרוהוביץ'. לועידה זו באו חברינו מכל גליציה, ובלטו במיוחד אלה שהיו נחשבים כ„מנהיגי" הדור הצעיר, וכן באו לאוטרבך מפשמישל (כיום מנהל מחלקת הארגון של הסוכנות), שויג מזלוצוב (כיום ד"ר שתקאי, מנהל בית החולים בילינסון), והרבה אחרים. הועידה נמשכה יומיים ונסתיימה ביסוד ה. א. צ. ההנהלה הוקמה בפשמישל. בדרוהוביץ' לא היו די כוחות לשם מלוי תפקיד זה.

ר' חיימוניו — חברת יישוב ארץ ישראל

פרוץ המלחמה הפסיק את כל הפעולות הציוניות בכל הארץ וגם בעירנו. הנוער התגיס לצבא תיכף בהתחלת המלחמה. במרוצת הזמן התגיסו גם האזרחים המכובדים עד גיל חמשים וחמש. מהציונים שעמדו בראש ארגונים נשארו בעיר, או יותר נכון: חזרו אליה אחרי נסיגת הרוסים, — רק אברהם פרנקל מהותיקים ביותר, ועוד אחרים בני גילו. מהצעירים ד"ר ליאון טאננבוים ואנכי. מובן שהרבה לא יכולנו לפעול, בכל זאת עשינו את מה שאפשר היה לעשות בזמן ההוא. שמרנו קודם כל על קיום בית הספר העברי, חגונו את יום כ' בתמוז, וכו'.

לד"ר טאננבוים ולי ניתנה אפשרות להתחיל בפעולה חדשה לגמרי שעליה לא חלמנו אף פעם. ביום אחד קבלנו שנינו הזמנה לצדיק מסאדיגורה, ר' חיימוניו, לבקר אצלו בדירתו. הזמנה זו היתה הפתעה בשביל שנינו, כי לא יכולנו לתאר לעצמנו מהי מטרת הביקור. בשעה הקבועה הלכנו אל הצדיק. הוא קבל אותנו בסבר פנים יפות והתנצל על שהטריח אותנו באמרו שזה ענין לטובת הכלל, ופתח ואמר: בוינה, שמשם חזר לפני כחודש ימים, יסד הוא עם הרב מסאדיגורה אשר בבוקובינה, ועוד אדמו"רים אחרים, חברה בשם: „חברת יישוב א"י". מטרת החברה היא ליישב יהודים יראי שמים בארץ ישראל. לידי החלטה זו באו האדמו"רים אחרי התיעצויות מרובות מתוך הכרה שרק א"י יכולה לפתור את בעית היהודים. הוא עצמו עומד בראש החברה, אולם אין לו כל נסיון בפעולות מעין אלה ומבקש הוא אותנו שנדריכו בפעולה ציונית. השיחה נמשכה כשעה רצופה וקבענו עוד פגישה. ופגישות אלה הלכו ורבו. מתוך הפגישות הללו נוכחתי לדעת איזה יהודי יקר הוא ר' חיימוניו. הוא היה מקבל אותנו בכבוד בלתי רגיל, אע"פ שכל נושאי כליו הביעו בעין לא טובה שהרבי מקרב אליו „מגולחים" ובכלל יהודים הידועים כמחללי שבת בפרהסיה. אולם הוא לא שם לב לכל רינון זה, ולא פעם אמר שמי שמקיים מצות יישוב א"י כאלו קיים את כל המצוות. ר' חיימוניו בילה בדרוהוביץ' חודשים אחדים ושוב חזר לוינה ובגמר המלחמה קיים בעצמו את כל שאיפת הציונות. הוא עלה ארצה עם כל בני משפחתו המסועפת והשפיע על בניו שיעזבו את הרבנות ויתמסרו לעבודת כפים. הבנים עשו כדבריו. אחד מהבנים למד כריכת ספרים ומתקיים על מלאכה זו גם עתה. אחד מהבנים היה צייר. לפני שנתיים־שלוש קראנו על תערוכת התמונות שלו.

המשורר ש. שלום הוא נכדו של ר' חיימוניו.

התקופה האוקראינית

החיים הציבוריים בעיר חזרו למסלולם עם גמר המלחמה תוך כיבוש העיר ע"י האוקראינים. הועד המקומי הציוני, שחידש בינתיים את פעולותיו, החליט לקחת בידיו את רסן השלטון בועד הקהלה כדי להוציאו מידי המתבוללים וע"י כך לקיים את הצו של הרצל. כדי להוציא

לפועל משימה זו נבחרו חמשה אנשים למשלחת, שבראשה עמד ד״ר טאננבוים, ואנכי הייתי אחד מחבריה. בשעה שנקבעה נכנסנו חמשתנו למשרד ועד הקהלה, והיו״ר שלו, מר שטרנבך קבלנו באדיבות. ד״ר טאננבוים פתח בדברים אלה בערך: „כבודו יודע שכעת זמנים חדשים ואנחנו באנו...״ כאן הפסיק אותו שטרנבך באמרו: „יודע אני את מטרת בואכם, אין צורך בנאומים ארוכים. הא לכם המפתחות״. ד״ר טאננבוים נבוך, אולם את המפתחות לקח לידיו, וחתמנו על פרוטוקול. כך עבר השלטון ברחוב היהודי לידינו, הציונים.

דבר ראשון שעשינו היה החלפת השם „ועדת הקהלה״ בשם: „מועצה לאומית יהודית״. מהמועצה הזו הרחקנו את הפרנסים שהיו חברי הועד הקודם, והזמנו אליה את נציגי כל הארגונים היהודים הציוניים, לרבות „פועלי ציון״.

מצבם הכלכלי של היהודים בתקופת שלטון האוק־ראינים היה קשה מאוד. כל אוקראינה המערבית (גליציה המזרחית) היתה כעיר אחת נצורה. אין יוצא ואין בא. עירנו היתה קשורה בעסקי נפט גדולים לוינה, ובכלל עם ארצות המערב, אך קשר זה נותק כליל. המסחר הצטמצם עד כדי מכירת קרונות נפט ופרפין והובלתם לברודי או בכלל לגבולה המזרחי של הארץ. השלטון האוקראיני החרים את הכסף האוסטרי שהיה עדיין בעל ערך בשוק העולמי ובמקומו הכניס את הולוטה שלו חסרת כל ערך, מלבד ערך מקומי זעום. זה גרם להתרוששות המוני יהודים. אע״פ כן הלכו הלוך והתפתח החיים הלאומיים והציבוריים ברחוב היהודי. בסטניסלבוב נוסדה רשות יהודית עליונה שהכינה גם קונסטיטוציה בשביל עצמה ובשביל כל המועצות המקומיות. אנו טפחנו את ההכרה הלאומית ע״י הרצאות, כינוסים, ועידות וכו׳. הממשלה האוקראינית הכירה בשפה היהודית כשפה רשמית של האוכלוסיה היהודית. זה היה נצחון גדול של החלק הלאומי בציבור היהודי. וקוה קוינו שהיהודים יקבלו נוסף לזה גם אוטונומיה בשטחי התרבות, ההשכלה והחינוך. מן הראוי לציין שהמתבוללים, שעד קום המדינה האוק־ראינית היו מטיפים לתרבות פולנית, הפכו את עורם ונעשו פטריוטים אוקראינים והחלו להטיף להתבוללות בתרבות האוקראינית.

בתקופה זו פעל בעירנו ד״ר משה פאיארמן, אדם יקר, בעל השכלה עברית, שהצליח תוך תקופה קצרה לרכוש את הלבבות. ואמנם, הציבור היהודי הצטער צער רב כשעזב ד״ר פאיארמן את העיר.

במשך הזמן הורגש צורך חיוני להכין את העם לקראת אוטונומיה. בדרוהוביץ׳ נוסדה „קליה״ שרכזה את הפעולה התרבותית־לאומית בקרב הציבור היהודי, ובהתחשב עם התנאים הקשים שהיו קימים בימים ההם, אפשר להגיד בלי היסוס שהיא עשתה גדולות. היינו מתאספים יום־יום לשם שיחות חברים ופעמיים־שלוש בשבוע התקיימו קונ־צרטים והרצאות על עניני מדע ואמנות. אלה ואלה עמדו על רמה גבוהה. וכן היינו עורכים ויכוחים ואסיפות־עם על בעיות אקטואליות, והויכוחים היו לעתים קרובות סוערים למדי, כי הרי עמדנו לפני אוטונומיה לאומית והיה צורך לקבוע את תכנה ובנידון זה היו הדעות מחולקות, כרגיל.

חדשנו גם את הוצאת השבועון „דאס יידישע ווארט״ והעריכה שוב נמסרה לידי, אלא שעכשיו הוא הופיע בפורמאט קטן יותר מחוסר חומר כתיבה וחוסר ניר. העתון היה נדפס לא תמיד על ניר לבן, אלא לפעמים גם על ניר ורוד, חום וכו׳, ככל יתר העתונים שהופיעו באוקראינה המערבית. את הידיעות היינו מקבלים מהמועצה היהודית העליונה בסטניסלבוב. כאמור, היתה אוקראינה המערבית מנותקת מן העולם, כי היתה במצב מלחמה עם הרפובליקה הפולנית שהחזיקה בגליציה המערבית. הקשר היחידי היה דרך הונגריה והוא לא היה קל, מכיון שאחרי חודשים אחדים מגמר המלחמה, לא פעלו בסדר כל הרכבות שהיו שייכות לארצות החסות של אוסטריה־הונגריה. אחרי מאמצים רבים הצליחה הממשלה האוקראינית להקים קשר עם וינה ע״י אלחוט ומהקשר ההוא נהנתה גם המועצה היהודית בסטניסלבוב והיא היתה משמשת גם סוכנות מודיעין. דרך העתון שלנו היה הציבור היהודי מקבל קומץ ידיעות על המתהוה בעולם ובעיקר בעולם היהודי. לפעמים הגיע לדרוהוביץ׳ אחרי מאמצים וטלטולים רבים מישהו מחוץ לאוקראינה והיה מביא אתו עתון לועזי, ובמקרה כזה עשיתי את המאמץ הגדול ביותר כדי לקבל את העתון ולהעתיק ממנו את הידיעות.

כניסת הצבא הפולני

השלטון האוקראיני נמשך כששה חודשים בלבד, מנובמבר 1918 ועד אמצע מאי 1919. אור ליום 19 במאי נסוג הצבא האוקראיני אחרי קרב קשה בסביבה והצבא הפולני נכנס לעיר. אולם הוא נכנס לא כגואל שבא לשחרר את ארצו אלא ככובש ממש. אותו לילה סדרו החילים פוגרום קטן והרסו והשמידו את מה שאפשר היה להשמיד. רק מספר קטן של חנויות נשארו שלמות. אך רובן המכריע נשדדו. למחרת, ובמשך ימים אחדים, לא העיזו היהודים לעזוב את בתיהם כי נפשם היתה תלויה להם מנגד. מנהל בית החולים, ד״ר קוזלובסקי, השתדל לפני המפקד שישים קץ להשתוללות החיילים, אולם כל השתדלויותיו לא

נשאו פרי. להיפך, התחילו לרדוף את היהודים ולהכריח אותם להוציא לפועל כל מיני עבודות שחורות, כמו נקוי רחובות, בתי ספר, משרדים וכו', כלומר עבודות שאפשר היה לעשותן ע״י פועלים שכירים. בבצוע העבודות לא התחשבה המפקדה במצבם הסוציאלי של המבצעים. כל יהודי שבא תחת ידו של פולני היה מתאים לכל עבודה השחורה ביותר. יחסה של המפקדה, ואח״כ של הרשות האזרחית, לציונות היה שלילי בהחלט, יותר נכון: עוין. הפולנים לא יכלו לשכוח לציונים בגליציה המזרחית שבמחלוקת בינם לבין האוקראינים לעתידו של אותו חלק של אוסטריה הכריזו באופן רשמי על נייטרליות, והם פירשו הכרזה זו כתמיכה באוקראינים.

מובן שבמצב כזה לא היתה שום אפשרות לטפח כל פעולה ציונית. אולם כעבור שנה החלו החיים לחזור למסלולם. ההסתדרות הציונית חידשה את פעולותיה בהיקף ארצי, וגם בעירנו החלה פעולה מסועפת.

תולדות התנועה הציונית בדרוהוביץ' תחת השלטון הפולני — זוהי פרשה בפני עצמה, והיא ידועה פחות או יותר גם לדור שניצל מהשואה. בזה הייתי יכול לגמור, אולם מרגיש אני צורך נפשי להקדיש שורות אחדות לד״ר טאננבוים ז״ל, שהיה מנהיגם של הציונים הכלליים בעיר מאז קום השלטון הפולני ועד לרגעיו האחרונים. הוא היה בן למשפחה עניה ועוד בהיותו תלמיד הגימנסיה קיים את המשפחה ע״י מתן שעורים פרטיים כפי שהיה מקובל באותם הזמנים. למרות היותו עסוק בעבודה זו — מצא את הזמן הדרוש כדי להצטרף לחוגים הציוניים של תלמידי הגימנסיה ולשמש עוזרו הנאמן של מאיר קרון. ומאז ועד מותו לא שעמד בשורה הראשונה של התנועה הציונית, אלא הוא היה המנהיג של הציונות הכללית בעיר. מסור לרעיון הציוני ללא גבול, השתתף בכל פעולה ציונית ויהודית בכל כשרונו ובכל נפשו. למרות שכל אחד מאתנו עמד בראש אגף נפרד של התנועה הציונית — היתה בינינו הבנה מלאה ביותר וגם יחס ידידותי. גם לאחר שנבחר לסגן ראש העיר ולראש ועד הקהלה — נשאר צנוע כמו שהיה לפני כן והיה עוזר לכל מי שפנה אליו.

רצונו לעלות ארצה היה חזק מאוד. בשנת 1933 נסע לארץ ישראל כתייר, מתוך כוונה למצוא לו דרך כדי לבסס לו קיום — אולם חבריו לא מצאו לנכון לעזור לו בזה. אחרי שובו לדרוהוביץ' עשה עוד מאמצים רבים ושונים בכיוון העליה לארץ ישראל, אולם ללא הצלחה — וככה נשאר בנכר איש ששאיפתו היתה לחיות ולפעול בארץ.

ד״ר ליאון טאננבוים ז״ל

מאת ש. סגל

רבים הם האישים הדגולים שפעלו בעיר דרוהוביץ׳ בדורות האחרונים, אבל מכולם בולטת אישיותו הקורנת של ד״ר ליאון טאנֶנבוים ז״ל.

הדור שלנו — דור ציוני ולאומי — יזכור לתמיד את המנהיג ד״ר טאננבוים, שעמד במשך עשרות בשנים בראש יהדות עירנו ושמר על האינטרסים של הכלל והפרט הן כראש הקהל והן כסגן ראש העיר.

אנו זוכרים את ד״ר טאננבוים כראש הציונים בדרוהוביץ, שהופיע בכל אספות, כנוסים וקונגרסים. ידידו הקרוב והנאמן של ד״ר ליאון רייך וד״ר מיכאל רינגל ז״ל וכן של יתר מנהיגי יהדות גליציה. בדעתו התחשבו תמיד ולעצתו שעו רבים וכן גדולים.

בתקופת כהונתו כראש ועד הקהלה, שגשגה יהדות דרוהוביץ, הוקמו מוסדות צבוריים רבים ורוח ציונית שררה בתוך כתלי ועד הקהלה, אחרי שלטונו הבלתי מוגבל של ראש המתבוללים יעקב פאיארשטין וחוגו הידוע לשמצה.

רבים מאתנו זוכרים עוד את הבחירות בדרוהוביץ לפרלמנט האוסטרי בשנת 1911 בשעה שדם יהודי נשפך בחוצות העיר בפקודת המתבוללים פאיארשטין ולונשטין.

אחר כך באה התמורה הגדולה, כשהופיעו אחרי מלחמת העולם הראשונה — עורכי־הדין הצעירים בדרוהוביץ — באקנרוט, טאננבוים, אדלרסבורג, שניידר ואחרים. רוח חדשה היתה בעיר ונצחון הציונים בכל שטחי החיים היהודיים בעיר — היה מובטח.

כאמור עמד בראש כל הפעולות ד״ר ליאון טאננבוים. לבו וביתו היו פתוחים בכל עת לעזרת יהודי העיר. הוא לא ידע מנוחה במשך 24 שעות. כל חייו היו מסורים לאחיו בעיר ולפעולה ציונית רחבה.

ליאון טאננבוים נולד ב־1884.4.4 בבוריסלב־וולנקה מהורים, שמואל ודבורה לבית מנצברג. בגיל 16 נתיתם מאבוי שנספה בתאונת עבודה במכרת שעוה — בסור־לוטווינה.

בכוחות עצמיים גמר את הגימנסיה בדרוהוביץ, שלשם עברה המשפחה בשנת 1902. נרשם לאוניברסיטה בלבוב וקבל את התואר ד״ר למשפטים בשנת 1906. בזמן לימודיו התפרנס משיעורים, בעזרו גם לחנך ולפרנס שאר בני משפחתו. ב־1909 התחתן עם זיסל־זוסיה — לבית ליכטנשטיין.

אחרי גמר תקופת השרות בבתי־המשפט ואצל עורכי דין, השתקע בקביעות בדרוהוביץ. שם נולד בנו שמואל, החי אתנו בתל־אביב.

כבר בזמן לימודיו באוניברסיטה, לקח חלק פעיל בחיים הציוניים והחברתיים. מתקופה זו נשמרו בארכיונו הפרטי מספר מיסמכים בעלי ערך היסטורי רב. אהוב עליו וקרוב ללבו היה מכתב אישי של הסופר „שלום עליכם״, בו נאמר בין היתר: „זה הפעם הראשונה, ששלום־עליכם צחק משלום־עליכם״.

בשנות מלחמת העולם הראשונה התגורר עם משפחתו באוסטריה. בתְקופה ההיא התידד עם ד״ר ליאון רייך ז״ל. קשרי הידידות ביניהם עמדו עד מותו ללא עת של ד״ר רייך.

בסוף שנת 1917 חזרה המשפחה לדרוהוביץ. במאי 1918 נולדה הבת לוסיה. בתקופת שלטון האוקראינים בעיר, בשנים1918—1919, עברו על כל המשפחה לילות חרדה רבים, היות וד״ר טאננבוים, כעסקן צבורי, היה נושא ונותן עם השלטונות האוקראינים. מהתקופה ההיא תיאר ד״ר טאננבוים תמונה איומה ומחרידה: משמר אוקראיני הביא לתוך ביתו יהודי זקן החשוד כמרגל. נחרץ עליו משפט מות, שעמדו להוציאו לפועל בפרוזדור הדירה של ד״ר טאננבוים. אדם זה גר ברח׳ סולונה פינת מיצקביצ׳ה. בליל שבת הדליקה אשתו נרות ומרחוק נראתה השלהבת עולה ויורדת כאותות לצבא הפולנים, שחנה ברח׳ שוו. קשיזשה. רק הודות לעמידתו התקיפה של ד״ר טאננבוים ושדולי אשתו ניצל האדם ממות. אולם נאסר עליו לחזור לביתו והוא נשאר בבית טאננבוים חדש ימים.

אחרי מות אשתו בשנת 1942, ורצח בתו וחתנו בידי אוקראינים. הלך עם כל העדה באקציה השלישית, למקום הרכוז, בבית המשפט — הוא הוביל ביד נכדה מבית רפפורט. את מנת סם־המות שהיתה בידו חילק בינו ובין היתומה הקטנה.

את חלום חייו להשתקע בארץ־ישראל לא זכה להגשים, בקורו בארץ בשנות השלושים והמאמצים המרובים לא עלו בזמנו להשתקע בה.

זכרו ברוך אתנו לנצח.

הנוער של א״י העובדת

מאת **שימק פריץ איידלסהיים**

א.

קסנתי מלהעלות את המגיע לתנועות הנוער הציוניות בדרוהוביץ. אולם, כמי שהסתכל בתנועות הנוער מדמדומי נעוריו ועד התחלת השואה, ואשר לווה את תנועות הנוער שנים רבות, אנסה לתאר — כמיטב יכולתי — תנועות נוער אלו למען לא ישכחו מאות, ובמשך השנים — אלפים — בני הנוער אשר חיו ופעלו בתוך תנועות הנוער של א״י העובדת, בעירנו.

אין באפשרותי, לצערי, לכתוב מונוגרפיה על כל תנועות הנוער בדרוהוביץ, וגם לא על תנועות הנוער של א״י העובדת בלבד, בהם התחנכתי. הקורא המעונין בזה ימצא ספרות שלמה על הנושאים האלה. ברצוני כאן רק להעלות זכרונות אישיים, במיוחד על „השומר הצעיר" אשר לו אני חייב עבור ראשית חנוכי לציונות ולעבודה, ואחרי כן, להתאחדות פועלי ציון — (צ.ס.) — המפלגה אשר בה פעלתי בעשרת השנים לפני השואה.

ראשיתה של תנועת הנוער העברית בעירנו היא, בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה. ודאי תקראו באחד הפרקים בספר זה על „בחירות־הדמים" בדרוהוביץ בשנת 1911. וברי לי, שבמלחמת בחירות זו, בין ציונים ומתבוללים, השתתף גם נוער ציוני.

כבר לפני מלחמת העולם הראשונה, ובהמשכה פעלו בדרוהוביץ קבוצות נוער שנתארגנו בה בהשפעת „פועלי ציון". להרבה „דרוהוביצאים" זכורה, ודאי, קריאתו של אחד החברים, מאותו הנוער, לכבוש את הדואר („חברים, מיר זאלן איברנעמן די פאסט!") בשנת 1919. כוונתו היתה לכבוש את השלטון ע״י הנוער הסוציאליסטי בעת המאבק בין הצבא האוקראיני והפולנים.

כנראה שהגוף הראשון הנפרד של הנוער הציוני בדרוהוביץ, אשר התארגן במעין הסתדרות צופים יהודים, היה „השומר". הם התחילו בפעולה בסוף מלחמת העולם הראשונה, ויתכן כי הם הגרעין הראשון אשר יסד את „השומר הצעיר" בעירנו. אולם, ברור, כי בזמנים ההם לא היה לתנועה זו, עדיין שום צביון פוליטי, אלא פשוט — נוער עברי, לאומי. וראיה לכך, כי באחד העלונים של הגוף הזה, קראנו באריכות על תפילת מנחה אשר נערכה ביער שלנו „גורקה" באחד מטיולי שבת.

ב.

המחשבה הראשונה על הנוער החלוצי ועל א״י בכלל הגיעה אלי, ולרוב הנוער בני גילי, בשנים 1920, עת ראינו את „החלוצים" בעברם את „הרחוב שלנו" — „טרוסקביצקה, אותם הבחורים עם ה„צ׳ופרינות" (הבלוריות) השחורות והארוכות אשר ודאי היו מסתפרים רק פעמיים בשנה, עם נעליהם המאובקות תמיד, ומכנסי ה„בריצ׳ס", כשבפיהם שירי עם אוקראיניים. ספרו לנו, אז, כי אלה הם חלוצי רוסיה הלומדים חקלאות בפרמה אשר ברחוב „יורה", בכדי להכשיר עצמם לעליה לא״י. ואכן הבחורים האלה עבדו בהכשרה חקלאית ועברו עליהם צרות צרורות, אם כי איני יודע כיום בבירור, מי הם ואיה הם, בטוחני שהיו אלה אותם הבחורים אשר יבשו בצות והיו בין סוללי הכבישים הראשונים בא״י.

כך ראיתים אני בהיותי בן 8, וכך ודאי ראו אותם הרבה מבני גילי, ועליהם גם חשבתי כאשר הגעתי כ„גור" לתנועת הנוער החלוצית. כי מי מאתנו חשב באותם הימים, וגם הרבה שנים לאחר זה, כי אפשר לחיות בא״י מבלי להיות חקלאי או שומר שדות, או לכל הפחות עגלון.

אני זוכר כי בבית הכנסת של הרבי מסמבור — ר׳ יהושע הרשל — בו התפללתי עם אבי, היה מבקר יהודי בעל פונדק אשר בנו היה שומר שדות בא״י, והלה שלח לו צלום כשהוא רוכב על סוס ורובה בידו. זוכרני, איזו סנסציה, ואיזו גאוה היתה זו לכל בית הכנסת, כי „הרשלה שלנו" הוא שומר שדות!

עוד זכרון אחד מילדותי על אותו נוער, וזהו ה„פוחוד" (התהלוכה) היהודי היחידי אשר ראיתי. כי „פוחודים" היו אצלנו, בדרך כלל, מונופולין של הגויים. הייתי אז תלמיד

דרדקי ב„תלמוד תורה", וביום מסוים הוציאו אותנו מהחדר והובילו אותנו בכל רחובות העיר יחד עם ביה"ס העברי „בית יהודה", ועם עוד בני נוער, ו„הקרנצל פירֶרס" היו אנשי „השומר", בכובעי צופים ומקלות צופים ארוכים. ובכל העיר נשמעה השירה „מיר קומען זיך צוזאמען און די מאסן, ידישע לעגיונן וי אמול" — היה זה ביום אישור הצהרת בלפור.

אלה הם זכרונותי כילד, ועם התבגרותי ראיתי לפני את תנועת הנוער „השומר הצעיר" ו„סתם חלוצים". תמי־מים חשבו באותה תקופה כי „סתם חלוץ", אלה הם חלוצים בלי הגדרה מפלגתית. אבל למעשה, היו אלה ברובם חברי „השומר הצעיר" — מבוגרים, אשר מסיבות שונות לא יכלו להמשיך בתנועה החינוכית.

„על „השומר הצעיר" בעירנו אפשר לכתוב היסטוריה שלמה. היה זה יצור מיוחד במינו, עם סביבה מיוחדת, וטיפוסי בני־אדם מיוחדים. אזכיר כאן פליטת פה אופיינית לנוער זה. חבר „השומר הצעיר" בעוברו את הגן הציבורי, ניגש לאחד הספסלים ואמר לקבוצת אנשים: — „אנשים, אתם יודעים שעכשיו מתקיימת שיחה?", ולאחר שנוכח כי טעה, כי אין אלה חברי „השומר הצעיר", תקן עצמו, באומ־רו: — „סליחה, זה לא אנשים".

הכירותי עם „השומר הצעיר" באה בגיל 13, עם הכני־סה לגימנסיה הממשלתית, ובאותו זמן, היה זה טבעי, מאחר שהקן של „השומר הצעיר", היה עבור הנוער היהודי מעין סניף גימנסיה.

הקן היה באותו זמן, במקומו הטבעי, בחצר משפחת רץ אשר ברח' סוביסקיגו, קרוב ללאַן. במשך תקופה ארוכה הפך אולם זה ל„שם דבר" בכל העיר. מבחינת הסביבה ומבחינת המבנה התאים ביותר, כאלו נולד למטרה זו. תארו לכם, מקום מפגש זה — אשר ודאי לרבים מכם זכור הוא עדיין — אולם גדול עד כדי כך שאפשר לקיים בו בבת אחת שתים־שלוש שיחות („פוגאדאנקי") מבלי שהאחת תפריע לשניה. אולם אשר יכלו לרקוד בו „הורה" 40 איש בבת אחת. באולם היתה גם במה להצגות ופינת מלתחה. זה שלא היה חשמל וגם לא תנורים בחורף לא היוה גורם חשוב. לנו הספיקו עששיות נפט בערבים, ובאשר לקור — האולם היה כה מלא, בדרך כלל, — שלא הרגשנו בו. מענין כי גם השכנים אשר סבלו מצעקות עד למאוחר בלילה, לא חשבו שיתכן ובמקום זה יהיה אחרת. וכאשר נאלץ הקן, מדי פעם בפעם, לעבור מסיבות של רדיפה משטרתית, מהאולם הזה למקום אחר, שמח לחזור בהזדמנות הראשונה, לאותו אולם, כאילו חזר למולדתו.

ואם הזכרתי כבר אולמות של נוער, לא אוכל מלעבור על אולם נוסף „בית־יהודה — „דום ז'ידובסקי" כפי שנקרא בפי כולם. כל אחד מהנוער הרגיש עצמו כשותף בבית הזה. לבית זה היו באים גם כאשר לא היה משהו מיוחד לעשות בו. מספיק היה לשבת בחצר ולשיר בצוותא או לרקוד „הורה". וכשהחליט הנוער לרקוד ב„בית יהודה" לא עזרו צעקותיו של הארון שווארץ (שומר הבית) אשר היה מעונין לשמור על שלמותו. יכול היה אדון שווארץ לעשות „שווארץ" (שחור) ע"י כיבוי אורות וכד', אך הנוער המשיך ברקודיו גם בחושך.

לראשונה איחד הבית בתוכו את כל התנועה הציונית, אך גם לאחר שהתנועה גדלה והתחלקה לסיעות, והתפשטה לפינות שונות של העיר, המשיך בית זה — בעל החצר רחבת הידיים — לשמש מקום מפגש בכל חג לאומי או בכל עת צרה — כ„מאורעות בארץ", או איום של פרעות אנטישמיים. בכל מקרה כזה היה כל הנוער מתכנס ל„בית יהודה", ששימש מבצר הנוער העברי בעיר.

הרבה חלוצים יקרים, משפחות שלמות של חלוצים יצאו מאותם המקומות להכשרה ולעליה, וקשה להאמין ולחשוב כיום כי המקום איננו, הסביבה איננה, ויהודי מקום זה והנוער שלו אינם עוד...

ג.

טלטולים רבים עברו על הקן של „השומר הצעיר". מדי פעם בפעם, היה הקן נודד ממקום למקום בגלל רדי־פות של הבולשת הפולנית, אשר ראתה ב„השומר הצעיר" תנועה אשר מחנכת לא לחלוציות ולעליה לא"י בלבד, אלא גם מביאה את הנוער לידי הכרה סוציאליסטית אשר היתה בנגוד לאינטרסים של השלטון הפולני.

מדי פעם בפעם נמרטו מיטב אנשינו ע"י תנועות אנ־טי־ציוניות, אבל כל אלה לא היה בכוחם לעקור את שורשי התנועה בעירנו, ו„השומר הצעיר" התקיים כל השנים וחנך דור שלם של בני נוער. והמבקר היום במשקי השומר הצעיר — מרחביה, גן שמואל, ומזרע ימצא שם את הרא־שונים מבני העליה החלוצית מדרוהוביץ במספר די ניכר, ובמספר גדול יותר במשקים צעירים של התנועה.

אולם חבל על אלה אשר לא הגיעו.

ומעט על טיפוסי נוער זה —

רק אתמול הגעת ל„השומר" ומיד חל בך שינוי כללי. הליכתך השתנתה: הזדקפת, נשאת ראשך ברמה, הלכת ביתר בטחון. לבושך השתנה — התלבשת בפחות גנדרנות ויותר פשטות, גם בחורף חולצה עם צווארון פתוח ועד כמה שאפשר בלי כובע. ואפילו דבורך נעשה שונה. וכל אלה לא היו רק שינויים בבחינת „מן הפה ולחוץ", אלא היו חלק של רוח מיוחדת ואופי מיוחד. כך חושל ועוצב הנוער שלנו בכלל וב„השומר הצעיר" בפרט.

היו אצלנו באותה תקופה גם ארגוני נוער אחרים, של

א״י העובדת, כמו „פועלי ציון״ וה„התאחדות״, ובמשך תקופה קצרה גם „גורדוניה״, אבל הנוער בהא הידיעה היה עד לשנים 1927־28 מאוגד ב„השומר הצעיר״, וגם אחרי שקמו ארגונים אחרים היה הוא החשוב והחזק שביניהם.

ריבוי המפלגות בתנועה הציונית ותנועות החלוץ נתן גם אותותיו בעירנו. ובשנים 30—1928 היו קיימים בעירנו כמעט כל ארגוני הנוער של התנועה הציונית, מ„השומר הצעיר״ ועד בית״ר.

ד.

בשנת 1929 ביקר בעיר נתן ביסטריצקי. אם זכרוני אינו מטעני, היה ביקור זה בשליחות הקק״ל. אולם, פעולתו למען תנועת הנוער הציונית וליכודו של הנוער סביב הדגל הציוני היתה ללא שיעור. במשך שבועות מספר, נפגשו מדי פעם, תנועות הנוער של העיר ובילו בצותא עד לאחר חצות בשמעם על המתרחש בארץ תקותם, ולאחר מכן, שרו ורקדו בהתלהבות שנמשכה לפעמים גם עד אור הבוקר.

גם מאורעות הדמים בא״י בשנת 1929, הביאו להתעוררות רבה של הנוער היהודי, וקירבה אותו לדגל הלאומי.

התעוררות זו מחד, והתחרות בין התנועות אשר הכניסו יותר פעילות לארגון הנוער מאידך, נתנו באותה תקופה — 1930 — כמעט שליטה גמורה לנוער הציוני.

„השומר הצעיר״ אשר בזמנו התרכז בעיקר בנוער לומד, התחיל להתענין בנוער עובד. לעומתו הנוער הציוני אשר זכה לתמיכה רבה מצד ה„מצנטים״ ליכד סביבו נוער יהודי אשר קודם היה רחוק מהמחשבה הלאומית. גם הנוער הציוני הדתי מצא את מקומו בעירנו בתנועת הנוער הציונית „בני עקיבא״.

דף מיוחד במינו בתנועה הציונית בעיר כתב הסניף המקומי של התאחדות — פועלי ציון „האחוד״ אשר הוקם בשנת 1932. עד הקמתו היו הנציגים היחידים של א״י העובדת אנשי „השומר הצעיר״ עם מספר אנשים מהליגה למען א״י העובדת, אשר הגבילו עצמם לפעולה חינוכית ואוסף כספים למפעלי ההסתדרות בארץ. עם הקמת הסניף של „האיחוד״ (התאחדות — פועלי ציון — צ. ס.) השתנתה כל הקונסטילציה הפוליטית ברחוב היהודי ובתנועה הציונית.

הסניף של „האחוד״ הצליח לגייס לתוכו עשרות מפועלי בתי הזקוק „גליציה״ ו„נפטא״, ועל ידי זה נהפך לגורם חשוב גם ברחוב הלא־יהודי. המפלגות הסוציאליסטיות הפ. פ. ס. והמפלגה הסוציאליסטית האוקראינית ידעו כי בפעולות פוליטיות יש להתחשב במפלגת „האחוד״ כנציגת הפועלים היהודים. כתוצאה מכך החל גם הנוער של „האחוד״ לקיים קשרים ידידותיים עם הנוער הסוציאליסטי בעיר. דבר אשר הוכיח את חשיבותו בזמן השתוללות האנטישמיות בערי פולין. סניף „האחוד״ אשר התחיל את קיומו בשנת 1932 כדייר משנה של „יד חרוצים״ התפשט במשך הזמן לקהילה שלמה של ארגונים אשר תפשו בית שלם ברחוב מיצקביץ. כאן ריכזה המפלגה את כל הפעולות הפוליטיות והתרבותיות שלה. סניף „האחוד״ הקים את כל מכשירי התנועה בעיר, ובזה היה עיקר גדולתו. — הוקמו ארגוני נוער חלוצי — „גורדוניה״ ו„בוסליה״, הוקם „העובד״ אשר ריכז סביבו עשרות בעלי מלאכה צ. ס. אשר שאפו לעליה, הוקם האיגוד הספורטיבי „הפועל״, הוקמו איגודים מקצועיים עצמאיים ושגרו נציגיהם לאיגודים המקצועיים הקיימים. עד הקמת סניף „האחוד״ לא היתה באגוד המקצועי שום השפעה לתנועה הציונית, דבר אשר „האחוד״ השיג הודות לערנותו ופעילותו בשטח זה. גם בשטח העליה השיג „האחוד״ הישגים לא מבוטלים.

החלטתי אמנם לא להזכיר דמויות ברשימה זו, אולם, אחטא, אם כאשר אכתוב על נוער ציוני בדרוהוביץ לא אזכיר את „הדודה אידלקה״ המזכירה של הקק״ל בעירנו. היא היתה הרוח החיה של הקק״ל בעיר. היא היתה המרכזת הבלתי מפלגתית של הנוער מכל המפלגות. סביבה לוכדו כל נציגי הנוער, היא חינכה אותם לעבודה מעשית למען א״י. בהשפעתה נהפך אוסף הכספים עבור הקק״ל לגאוה של הנוער המאורגן.

תנועות נוער אלה חנכו מבחינה לאומית את הנוער הלומד והעלו את הרמה ההשכלתית של הנוער העובד. הן הגבירו את העזרה ההדדית והן אשר נתנו ליהודי העיר את הבטחון הלאומי והנכונות להגנה עצמית. כך שגם באותם הימים שלפני מלחמת העולם השניה כאשר התפרצויות אנטישמיות היו למאורעות רגילים בעיירות פולין, לא העיזו האנטישמים לנסות לפגוע ביהודי דרוהוביץ, בידעם כי הנוער היהודי בעיר מוכן להשיב להם מכה כנגד מכה. וזו לא פרזה. אנשי דרוהוביץ אשר היו באותה תקופה, ודאי זוכרים מקרה אופייני לדרוהוביץ. באחד מימי השתוללות האנטישמיות בפולין הגיעה תגבורת של סטודנטים־אנדקיים מלבוב לדרוהוביץ על מנת להתחיל בפרעות גם אצלנו. נקודת ההתחלה היתה צריכה להיות הריסת „בית יהודה״. הדבר נודע ליהודי דרוהוביץ וכל הנוער — נוסף למבוגרים — גויס מיד להגנה עצמית, ופרט להתבצרות בתוך „בית יהודה״, הקיפו את מקום המצאם של הפורעים מכל עבריו. והסוף היה כי הפורעים היו צריכים, בבושת פנים, ותחת חסות המשטרה לברוח מדרוהוביץ פן הנוער היהודי יפרע בהם. כזה היה הנוער בדרוהוביץ.

דף יפה כתב הנוער הציוני בכללו, והנוער של גוש א״י העובדת בפרט בהיסטוריה של חצי היובל האחרון של יהודי דרוהוביץ, וחבל רק כי מעטים מנוער זה עלו וכי רבים נשארו בגולה, ולמעשה גם שם לא נשארו...

זכרונות מדרוהוביץ

מאת ש. שלום

ילדות בגולה

א

מהלכים בשלג. הולכים בין המון אנשים. בלילה. לאור אבוקות. מוליכים ספר־תורה שנגמרה כתיבתו. ספר חדש. מישהו רוקד עם הספר ביד תחת חופה מתהלכת, לאור אבוקה גדולה. אש ושלג ואדם ותורה רוקדים. מהלכים בשלג. באפלה. המון רב.

ב.

שבת אחר הצהרים. שלהי קיץ. התרנגולות מנקרות בחצר. הדלי נח על קילון הבאר. ניטולי טיטה, הערל השיכור, עומד נשען אל הגדר, כופף ראשו אט־אט למטה, כלפי בית החזה ומשם הוא חוזר וזוקפו פתאום, בתנועה נמרצת. וחוזר חלילה. לא ניטולי טיטה שמו, אלא ניקולי דידה. ואולם אמו פולניה היתה ואביו גרמני. לימדתו אמו לדבר פולנית ואביו לא חפץ בכך. עמד וחתך את לשונו. הפך ניקולי דידה לניטולי טיטה. כך מספרים מפיו. עתה הוא עומד נשען אל הגדר, כופף ראשו אט־אט למטה, כלפי בית החזה וחוזר וזוקפו בתנועה נמרצת. באויר החמים זבובים רוחשים. העצים שליד השער תלויים ועומדים כבלתי־מוחשיים. ובלתי־מוחשית מתגלית פתאום דמותו של יהודי בורח וראשו שותת דם ושני ערלים רודפים אחריו. האחד קרדום בידו, השני — מטיל של ברזל. כצללים הם נעלמים מן העין, מן העבר השני, בנתיב הגן. ניטולי טיטה זוקף את ראשו בתנועה נמרצת, מבליט את עיניו וחוזר ומשמיט את הראש אט־אט, כמתנמנם, כלפי מטה, אל בית החזה.

ג.

העולה על הסולם בלילה מאחורי חלון בית הכנסת רואה ידי זקנים עסוקות בקילוף תפוחי־אדמה, בגלגול סיג־ריות, בנקישת מקטרת על השולחן המכוסה ספרים. שמות הוא שומע מלים שאין להן פשר. סדיגורה ובלז. פרנץ יוזף, ירום הודו והצאר, ימח שמו. מתים הרוגי פרעות שנכנסו לבית־כנסת ריק, עטפו טליתות ועמדו להתפלל בציבור. שדים שגורשו במקטרת הצדיק. הזגוגיות מתכסות הבל. היהודים בפנים מתחלקים לשנים, לשלושה, לאברים אברים. נצנוצי עינים. הבהוב מקטרות.

העומד על הסולם בלילה מאחורי חלון בית הכנסת יודע פתאום, כי צדק בפי המספרים. כי אכן מתים הם אלה היושבים כאן. כי אכן ישנו שד מאחוריו. הנה נגעו קצות אצבעותיו בכתפו. היצעק? אי־אפשר! היביט לאחוריו? אי־אפשר!

יש לרדת בעינים עצומות, לצעוד אחורנית פסיעה אחרי פסיעה ולהתעלף...

ד

הוא יחידי בעולם. איש לא ידע את אשר בחובו. אף הוא עצמו לא ידע. גוחן הוא על עצמו לפעמים ושומע משהו ומבין משהו, בשבתו בין סוארי העצים בחצר, בהתבוננו אל הקילון המוטה על הבאר, בהיאחזו בצמרת אילן בגן ושמים וארץ נעים־נדים לעיניו. ואולם רק אפס קצהו יראה, יבין. השאר מתעלם, נמשך לעצמו למברחוק. אילם, בדד, יחידי בעולם.

ה

חתונה בחצר הזקן, חתונת הבת היחידה. צריפים חדשים, „שאלאשים" ערוכים לסעודות בחצר ובגן. שולחנות עץ ארוכים וברוזים שחוטים עליהם, שורות שורות. הצוארים השותתים דם מופשלים כלפי מטה. אמבטאות, אמבטאות ודגים חיים בתוכם, „עירומים" וגדולי עין. חסידים מתהלכים מופשלי שרוולים, מגואלים בדם, מכוסים קשקשים מן הכותונות עד למגפים, אוחזים סכינים ארוכים בידיהם, מתעסקים, מנתחים, כותשים, קוצצים ומבשלים. בדודים וסירים גדולים, על כיריים משונים, תחת כיפת השמים.

שנים עשר שערי כבוד הוקמו לאורחים, כנגד שנים עשר שבטי ישראל. כל שער מקושט בדגלי השבט. ליד כל שער שני פרשים על סוסים, אחוזי חרב, מקושטי מלחמה.

המונים, המונים. מזמרים, בדחנים ו„כלי־זמר". במה באמצע. על הבמה זקנה רוקדת. זקנה מארץ־ישראל. מטפחת ביד. „יאזמה" על הראש. לקצב מחיאות של כפים אט־אט תנוע, אט־אט תיכוף. העינים עצומות. הפה פתוח כלפי מעלה. הגוף הרזה, הבלה מתלוה מבפנים לתנועות המחול. איזה ערגון. איזה רטט. איזו עצבות. הדמעות שמות מחנק לפה, נתלות בריסי העינים. איזה ריקוד! איזה ריקוד!

ו

הוא הקיץ מחלום. בחלומו והנה יהודים עניים מסובים אל שולחן ארוך והוא מגיש להם לאכול. חלות קלועות. דגים ממולאים. רגל קפואה. רעבים היהודים העניים, ואלה שלא קיבלו עדיין את מנתם מעווים פניהם מצער.

והנה הקיץ — והיהודים העניים נשארו יושבים שם ברעבונם... לעולמים...

ז

בחורף עוטים פרוות, עולים על רכבת ונוסעים מסבא האחד, הרבי שבגליציה, לסבא השני, אבי אמא, הרבי שבפולין דרוסיה. חסידים יושבים בקרונות, מסירים טלית ותפילין ושותים „לחיים". הנשים מביאות עוגות לקינוח.

נכנס אחד ודורש משהו. פספורט! מתחיל יהודי מגמגם, מראה דבר־מה. אגרוף נתקע בעינו. אשה צווחת.

מתחיל היהודי מתחנן. נכנסים שוטרים מלוא הקרון, עורכים אנדרלמוסיה, מקימים רעש.

משנסתלקו נשאר מקום אחד פנוי. זה מקומו של היהודי שגימגם והתחנן ועתה — איננו...

ח

בליל שבת קודש מתקדש הכל. האולם הגדול מלא יהודים רטובי זקן ופיאות ונערים, שפניהם מאירים ועיניהם יוקדות. הנרות שעל השולחן מרובים ו„החלב" מטפטף על גבי הפמוטות של כסף. בראש יושב סבא ו„אומר תורה". אין נושמים בשעה זו, אין משמיעים קול. רק לעתים תתמלט אנחה, יתפרץ שיעול. מרחוק, מחדר הנשים, פני שפרה, בת השמש, מבהיקים. מקרוב, לימין הזקן, כנענים לה, פני הדוד הבחור לוהטים, הפנים הרחבים, מחוסרי הזקן, ששתי פיאות־בקבוקים לצדיהם, כשני זקיפים על המשמר. וקרוב אליו, על הרצפה, שוכב ר' יודיל מסתגף, בפישוט ידים ורגלים ונותן שירמסוהו ברגלים, בשעה שנדחקים לשמוע תורה מפיו של הרבי. שני נערים ארוכי קפטן ופתוחי צוארון הכותונת עומדים ודורכים עליו בשתיקה. על גוף שחור, שזקן ועינים מבצבצות מתוכו כלפי מעלה.

ט

בקיץ חוזרים אל הזקן שבגליציה ואת שלהי הקיץ מבלים עמו בין ההרים, הרי הקרפטים: נוסעים לשם בקרונות, הגברים לחוד והנשים לחוד והטף והמשרתות לחוד. בסוף האורחה, על קרון החפצים יושב ניטולי טיטה ומחזיק את הכלוב עם התוכי בידו, זה שקורא „סוכר".

בבית החסיד המאכסן, ביער, שוחטים עגל לאורחים וצולים על מדורה. חסיד אחר רועה את העדר וחולב את הפרות לעיניהם. מרחוק חולפים חזירי בר כשהם אורבים לעדר.

הזקן, הרבי, עולה עם כולם בהרים, בלילה, כדי לראות מן הפיסגה את זריחת השמש. הולכים ביער עבות. פוגשים יהודי שורף פחמים, המכבדם בלחם חם רדוי מן התנור שבין העצים, והאש לעיניהם. על מער הפיסגה מתכנסים, עורכים „חצות", מתפללים „ותיקין" ורואים בהפציע החמה משולהבת ורדודה בבקעה ירוקה, בין הררי אורן. הזקן קורא „נפשי לה' משומרים לבוקר, שומרים לבוקר". השמים מתכסים פתאום עננים. ברקים ורעמים וגשם שוטף. חוזרים הביתה בנתיבות שאין להם קץ, בין גזעים לחים ועלים נוטפים וביצות ואגמי מים. מגיעים רטובים, סחופים, מבולבלים. מיבשים את הבגדים, את הגרבים והנעלים לפני התנור שהוסק. החדר דומה למרזב. קילוחי מים יורדים מכל צד. הגשם בחוץ איננו פוסק.

י

משם, „מבית אבא", מבני יעקב הגבורים שבתורה הוא זליג וורדינגר, האורח לשבתות בנאות קיץ אלה, בכפר. יהודי גברתן, בעל גוף גמלוני ופנים עגולים, מלאים, אדומים, מעוטרי זקן קצר, אפור. כשרוקדים הוא מרקד עם חבית של שכר ביד. כשיושבים לפוש הוא נושא שולחן וכל אשר עליו בשינים בלבד. אומרים עליו שכל יהודי הכפר שלו חיים מתיגרת ידו, מן האימה שהוא מפיל על ה„מאזורים" הערלים, אנשי הדמים המתגוררים ועושים במעינות הנפט. פעם אחת הציתו את ביתו עליו, כשהוא ומשפחתו שקועים בשנה. פרץ זליג וורדינגר החוצה, כותנתו לעורו, הוריד בתפיסת יד אחת את היצול מן העגלה והכה בו הכה ופצוע על ימין ועל שמאל, ולא יספו להטרידו עוד. כשיהודי נמצא בסכנה, מוקף בידי ליסטים, אין הוא צריך אלא להזכיר את שמו של זליג וורדינגר — ומיד הוא נגאל ותוקפיו נמלטים באימים. בשנים האחרונות מטפחת חבושה ללחיו. אומרים מין כיב יש לו, מין „פיסטל", מין פצע קטן שאינו נרפא. ואומרים שימות.

יא

בכפר הקרפטים הזה ניבט הר לתוך תהום. גשר נדבק לגרמיו של ההר וברדת הלילה עוברת רכבת. גיצים עשנים נישאים באופל.

שריקה.

המלבו פרצה השריקה ?

הנה הוא מחכה כל הימים לדבר. זו השריקה היתה הדבר. הנה הוא הוגה כל הימים בשם ובפה — ועתה נפגשו והיו לאחד. ואחד זה הוא עברו ועתידו, חידתו ופתרונה, אזנו הכרויה לבאר העולם.

יב

נכנס יהודי בהול, כשהוא רוכב על סוס אל חצרם שבכפר הקרפטים. ירד מן הסוס, קשרו למעקה האכסדרה, פרץ אל חדרו של סבא ונשק את ידו. קרב ולחש קטעי מלים אל תוך אזנו, יצא, עלה על סוסו, דהר ונעלם. סבא נשקף מן החלום ופניו החווירו. סימן מסר בידו: כל עוד שאין חייל עם רובה ניצב על הגשר — עדיין שלום בעולם. משניצב חייל עם רובה על הגשר — פרצה המלחמה. והנה ניצב חייל על הגשר עם רובה בידו...

יג

ישב ולמד עם רבו באכסדרה שליד הגן. פרק תהילים למדו. „למה רגשו גויים ולאומים יהגו ריק". רצדו קרני השמש בין עלי הגן. ליד הגדר עמדה רגינה הצהובה, בת השכן, ועיניה הבהירות הביטו בו ואזניה הקשיבו לניגון לימודו. „למה רגשו גויים ולאומים יהגו ריק". נכנסה אמא בבהלה. נטלתו בלי דבר דבר. הלבישתו איזה מעיל שאיננו שלו. נטלתו עמה. סחבתו ממש. המלמד החויר, גימגם, שאל. „הרוסים ליד הנהר" — פלטה אמא כלפיה מלמד הנבהל — „הרוסים ליד הנהר". בעגלה, באבק, בין רגלי המשרתות הירהר זכריה ברטש בפירוש המלים הללו.

יד

הולכים ביער אפל. כל המשפחה. משפחות רבות, צרורות על השכם. הילדים אחוזים בשולי הבגדים. הולכים בשקט, באימה, אמור אמרו להם כי יש משמרות מסתתרים ביער וכי בצעוק המשמרת „עמוד" אסור להניע אבר, שאם לאו יורים מיד, הורגים מיד. פוסעים בנשימה עצורה, בצעד כבוש. פנים ידועות מבהיקות וכבות. פרצוף זר חומק ועובר. נופלים על גבי גזעים עקורים וקמים. מבין ענפי האורן נושרים כוכבים. גושים אפלים שוכנים באופל.

פתאום קול קורא: „עמוד!"

עומדים קפואים, מאובנים. הנשימה עצורה.

טו

אנשים חיים בקרונות של בקר. רעבים הם. מעיר אל עיר הם נוסעים ועדיין לא הגיעו למחוז חפצם. היכן הוא — מחוז החפץ ?

בימים ההם עוברים תחנות מתות. כלבים מזי־כפן מקב־לים ומלווים אותם ביבבה. שמשות מנופצות מציצות מתוך בתי נתיבות ריקים ומכושפים.

עתים עומדים בשדה. מחנה צבא מרחוק. מקרוב, ליד הפסים עומדים חיילים מופשלי שרוולים ושוחטים פרים ופרות. בחבל שלרגליה מפילים את הבהמה אפרקדן. בהעברת סכין אחת על הצואר המתוח, אל מול העינים היוצאות, התמהות — שוחטים אותה, הדם מזנק למעלה. מכמה צוארים בבת אחת. תעלות, תעלות של דם. עד הפסים יגיע הדם. הרכבת נוסעת על פסים של דם.

טז

הילדה איננה. חושך בקרון. נוסעים ונוסעים. אולי נוסעים לארץ־ישראל ? שמה מוליכות כל הדרכים העוברות באפלה, במנהרות, מתחת לאדמה. שם קמים לתחיית המתים. שם יש כרמל ויש ירדן ויש יהודים הבוצרים ענבים. ושמש מאירה על פניהם של אותם יהודים. כך ראה אותם בסרט הראינוע שהציגו בביתם, הסרט היחידי שראהו בחייו. כך ראה אותם מאז בחלום ובהקיץ, מדי עצמו את עיניו.

שם נפגשים עם כל שאבד לו לאדם בדרך.

חושך ונחרה בקרון. נוסעים ונוסעים.

יז

עבים וגשם ושלגים ורוח. תרדמה, תרדמה ויקיצה אחרת. הימים הם אלה שעוברים ? השנים הן אלה ?

מישהו בקרבו יודע: יש מקום שעליו להגיע לשם. יש מטרה.

מישהו בקרבו יודע: אף זיק אחד מבית גנזיה של הנפש לא יכבה, בטרם יתלקח והיה ללהבה...

עלית זקני ז"ל

א

ארץ־ישראל היתה חלום חיי מיום פקחי עיני רוחי בעולם, ארץ־ישראל היתה לי כיקיצה אחרי שנת קפאון של דורות, בדרוך רגלי על אדמתה ראשונה. בה לחיות חפצתי. בה למות אשלים. לו רק עמי יחיה בה אחרי.

השם מולדת לא יכיל זאת. המושג הלקוח מארצות

אחרות לא יסבלנו. גורל, מחוז־חפץ, משא־נפש — מלים חיורות... הן בעמדי ראשונה, נער קטן, ביער ילדותי ובהתגלות אלי מעין נובע בין שרשי העצים — ידעתי כי מארץ־ישראל הוא נובע, המעין הזה. והנערה הראשונה שישבתי על ידה בקרון הפליטים והיא לוקחה מצלעי לעולמים — ארץ־ישראל נקרא שמה בלבבי. והדמעות הראשונות שאני זוכרן, לצלילי שיר על ארץ־ישראל שפכתין... זמר נודד היה האיש והוא פלאי. לבן פנים ולבן זקן ושערות ראשו יורדים תלתלים על כתפיו. והוא ישב באולם ביתנו אל מול האח המבוערת. ואנשים, נשים וטף עמדו מסביב לו. וחושך באולם. רק הגחלים הלוחשות מאירות את פניו. והוא שר ופורט על הנבל. ונפשי יוצאת בשוררו: „ירושלים, ירושלים, מיין טייער הייליג לאנד”...

אך לא חלומי בלבד היתה ארץ־ישראל. אני הפה לדורות הומים בדמי, נמשכים אל מקורם. „על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון” — הוא השיר הראשון שלימדני אבי. „על אם הדרך שמה מתגוללת שושנה חכלילת עינים”... „אנא חנוני, בידכם שאוני אל עדן גני” — זה שיר הערש אשר שרה אמי לי ולאחי ולשתי אחיותי. ואני ידעתי, כי השושנה המתגוללת על אם הדרך — זו כנסת ישראל, וכי „אנא חנוני, בידכם שאוני” — כלפי אומות העולם נאמר, וכי „עדן גני” — ארץ־ישראל היא.

בליל „הסדר” הראשון אשר אזכור, בהיות האולם מלא חסידים מפה אל פה, כלי הכסף והזהב שעל השולחנות הערוכים מבהיקים לאור עשרות הנרות והנפרשות, היין האדום, יין ארץ־ישראל (שנשלח אלינו בחבית חתומה מיקבי פרידמן החסיד הותיק), מכה גלי זוהר כעין האודם בתוך הגביעים העתיקים — קם זקני ז”ל האדמו”ר מדרוהוביץ מספת ההיסב הלבנה, הרקומה תכלת וארגמן ותולעת שני, כוסו בימינו הרועדת ושמאלו מחליקה על זקנו הבהיר, הארוך. רגע הוא מחריש. מפליג בעיניו התכולות מבעד משקפי הזהב הנוצצים אל מקומות לא ידעתי. ופתאום וזרם דמעות שוטף עובר את הזכוכיות של משקפי הזהב שלו, ריסי עיניו העצומות זעים ורוטטים בשלהבת הנרות. וקול לא שלו פורץ כיבבה מגרונו ואת כל חלל הבית הוא מקיף ובכל הלבבות הוא מכה, הכה ופעום והדהד, שלוש פעמים בזו אחר זו: „לשנה הבאה בירושלים! לשנה הבאה בירושלים! לשנה הבאה בירושלים!”

ב

כל ימי נסעתי לארץ־ישראל, משום שכל יהודי נוסע כל ימיו לארץ־ישראל, משום שאין פירוש אחר ליהדות אלא נסיעת תמיד לארץ־ישראל. כשהגיע ר פתחיה מרגנשפרוק במאה השתים עשרה לבבל וראה שם חוזה בכוכבים היתה השאלה הראשונה ששאלו: מתי יבוא המשיח?... וכשראיתי אני, נער יהודי בגולה, במאה העשרים לספירתם, כוכב נופל מן הרקיע היתה שאלתי־בקשתי הראשונה: „ציון תיבנה!” כדבר פליאה וסילוד נשמע לי בילדותי, כי יש מיני יהודים בעולם, שמחקו את שם ציון מסידור תפילה שלהם, ובכן במה עודם יהודים? אויר היהדות הוא אוירא דארץ־ישראל. כל המתכחש לה מתכחש לחייו. בית אבותי לא התכחש.

מצד אמי הנני מגזע „היהודי” מפשיסחה, החוזה מלובלין והמגיד מקוז׳ניץ, שהתעצמו בדורם לקרב את הקץ ונטלו אראלים נשמתם בלא עת. מצד אבי הנני נצר לרבי ישראל מרוז׳ין ז”ל וצאצאיו מסדיגורה. זה שנשבה למלכות, משום שרבבות יהודים נהרו אחריו והיה לו כסא של זהב, שהיה זקוק עליו: „דויד מלך ישראל חי וקיים”... אם אבי אבי, הרבנית הדסה פייגה׳לי, שעלתה עמנו ארצה ונפטרה בירושלים בגיל קרוב למאה, נכדת הרוז׳ינאי היתה, והיא ישבה למרגלותיו בבית־האסורים. והיא סיפרה לנו, כיצד באו חסידים והוציאום משם והעבירום לסדיגורה, אשר היתה נתונה אז לשלטון האוסטרים. בחבית מלאה דינרי זהב שוחדו אז שומרי בית־הסוהר, שפתחו לפניהם את השערים ונמלטו אתם יחד. משהגיע הרוז׳ינאי לסדיגורה לא נעשה לאזרח אוסטרי, אלא קנה לו תעודת־מסע תורכית, שהיה כתוב עליה „אזרח ירושלים”. מאז כל בני משפחתנו הם אזרחי ירושלים.

ובנה של אותה הדסה פייגה׳לי היה זקני ז”ל, אבי אבי, האדמו”ר מדרוהוביץ ר׳ חיים מאיר יחיאל שפירא, שנשרף באש אהבתו לציון, ושבאש השריפה הזאת אור לכל אלה שבאו במחיצתו ועלו עמו ציונה. ר׳ חיימוניו זה, כפי שכינוהו אוהביו המרובים, נתיתם מאביו ר׳ זליג׳ל, בנו של המוגליצאי, בשחר ילדותו, ונתחנך בבית אבי אמו הרבי הסדיגורה. בעודו נער קטן בא השר אוליפאנט לבית זקנו. הוא אוליפאנט האציל מאנגליה, שחלם בזמנו על שיבת היהודים אל ארצם ושביקש להשפיע על לב הרבי מסדיגורה, שיסכים עמו בתכניתו ויעמוד בראש המפעל. בגלל אזהרות שקיבל הרבי לפני כן מחוגי קנאים לא הביאה השיחה לידי שום תוצאות. משיצאו השר ואשתו וכל הפמליא שלו מבית הרבי ועלו על המרכבות המהודרות ונתרחקו מתחומה של החצר, פרצו כל העומדים שם באותו מעמד בצחוק גדול. בא לו איזה „סיר” מקושט עם פמליא של הולכי בטל וחפץ לתקן על רגל אחת מה שלא הספיק הקדוש־ברוך־הוא לתקן במשך אלף ותשע מאות שנות גלות. אתמהה. אותה שעה השתיקם הרבי מסדיגורה ז”ל בקפידה ואמר מתוך אנחה: „לו יהי בדרך הזה — ובלבד שהגאולה תבוא במהרה בימינו”...

כשהיה חוזר לפנינו זקני על הדברים האלה ברטט ובדביקות, מלה במלה, הוסיף ואמר, כי גורל חייו נחתך על ידיהם, שכן מאז ידע והאמין כי ארץ־ישראל עלולה להיבנות גם בדרך הטבע וכי בידינו הדבר לעשותו. חייו מאז לא היו אלא מחרוזת של ימים שהוקדשו כליל למען ארץ־ישראל ושלא היה בהם מחרוזת של ימים שהוקדשו כליל למען ארץ־ישראל ושלא היה בהם מקום לשום פניה אחרת. באבי נעוריו, עוד לפני הופעתו של הרצל סובב עם ר׳ חיים בק על חצרות קרוביו האדמו״רים לשם יסוד בנק לישובה של ארץ־ישראל. בראותו את פירוד הלבבות הגדול, המפריע לכל פעולה, כתב את ספרו „שלום ואחדות”, שהפצתו עלתה לו בכל הון ביתו, ושעשה רושם גדול וגם עורר רוגז גדול בחוגי החרדים, משום שהוא דורש בו שלום ואחדות גם עם העבריינים. בדרוהוביץ עיר מגוריו נעשו חצרו ובית הכנסת שלו בית ועד לכל אוהבי ציון, ובוינה, שלשם עברנו כולנו בראשית המלחמה הקודמת, יסד יחד עם שארי בשרו האדמו״ר יעקב פרידמן מבאהוש והרב שלמה פרידמן מסַדיגורה את האגודה „ישוב ארץ־ישראל”, היתה לעורר את החסידים ושאר החרדים לבנין הארץ ושעל השפעתה הגדולה בפולין יש לזקוף בעקיפין את יסוד כפר־חסידים. לבסוף זכה ועלה ארצה, כשהוא מעלה עמו את כל משפחתו ואת כל המשפחות התלויות בו לשם התישבות של עבודה, ועל העליה המופלאה הזאת יסופר כאן.

ג

הדבר היה בשנת ה׳תרע״ד 1914, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ואני אז נער כבן תשע שנים. בכפר הקרפאטים אוז׳וק שעל הגבול בין אוסטריה והונגאריה יבשנו אז בנאות קיץ. שם היה סבא מדרוהוביץ מטייל עמנו אל פסגות ההרים לראות בזריחת השמש. שם רכבנו על סוסים בלי אוכפים כדי להתאמן במלחמתה של ציון, ופעם אחת עבר דודי, הצעיר בבני סבא, נער משולח שנוצר כאילו לטפוח על פניו של סבא ועל כל חלומותיו, ועבר בדהרה על סוס דרך דלת אחת של הדירה ויצא בדהרה דרך הדלת השניה, והשאיר אחריו בית מלא שברי כלים ושברי לבבות, שהחרדה אחזתם אם אמנם ראוי יהיה הדור לקיומו של אותו חזון... ושם ריחף גשר בין שני צוקים על פי תהום, אותו אזכור כקשר אחרון ביני ובין נוף העולם. כי הבריחה המבוהלת מפני גייסות הצאר שהתקדמו לעבר כפרנו התיקה אותנו פתאום, למחרת שבת אחת, מכל מה שהייתי מחובר אליו כנצר לשרשיו. רק שנים רבות לאחר מכן, כשהקיצותי פעם בלילה, עם אשמורה שלישית, בכפר־חסידים שבעמק יזרעאל, ויצאתי מפתח אהלי וראיתי לפני את הכרמל ונקיקיו וסלעיו מוארים באור הלבנה המלאה, הרגשתי פתאום כאילו נרפא הפצע וכאילו חוברתי שוב בנבכי היותי אל נוף העולם.

נסענו משם בשלוש עגלות בכיוון להונגאריה, בדרך לוינה. השמועות על מעשי רצח ושוד ביהודים רדפו אחרינו. אפשר היה. וכן היה אנוס להעלות על כל עגלה גם את את העגלות קנה סבא בכספו, כי לשכור עגלה שוב אי־אפשר היה. וכן היה אנוס להעלות על כל עגלה גם את משפחת העגלון, שנמלטה בה יחד עם אבי המשפחה, בעגלה הראשונה ישבו הגברים, בשניה הנשים ובאחרונה המשרתים והמשרתות ואמא שלי. כי העגלון לא הסכים לנסוע עם „אנשי השירות”, אם מישהו מן „המשפחה” לא ישב בתוכם. ואמא, אף כי כבדה מאוד בגופה, קפצה מיד מעגלת הנשים ועברה לעגלה של אנשי השירות. ואותה שעה הגיד לנו סבא לבל יפול רוחנו בקרבנו, כי לארץ־ישראל אנו נוסעים. כל ימיו שאף לעלות לשם ולא היה סיפק בידו להינתק מעיר מגוריו, מן החצר ומן העדה. עכשיו שניתקוהו מן השמים שוב לא יחזור לשם. נדר נדר כי עם תום המלחמה ימכור ביתו ונחלתו שבדרוהוביץ ויעלה עם כולנו לארץ־ישראל. ועוד סיפר לנו באותו מסע על יהודים מופלאים שראה בילדותו, שהיו שוכבים לישון לבושי קפטניהם וחבושי השטריימליך לראשם, מקלם בידם ואזורם על מתניהם לבל יתמהמהו חס ושלום אף רגע קל בתקוע שופרו של משיח.

על הגבול ההונגארי באו גייסות והחרימו את הסוסים למען הצבא, ואנחנו נדדנו כמה שעות ברגל ועברנו לנסוע ברכבת שקרונותיה היו קרונות של בקר.

ד

חסד של אמת הוא החסד הנעשה למתים, או לעומדים למות, חסד שאין גמול עמו ושאינו מצפה לגמול. בקרון הרכבת מבודאפסט לוינה למדתי מפי ק י י ם המלמד את המאמר הזה ברש״י שבפרשת השבוע. מתים שראיתי בדרכים, מתי כפן, מתי מגיפה, מתים תלויים על עצים, שימשו לי פירוש מוחשי למושג הזה. קיים המלמד בא עם אמי מבית אביה שבפארצ׳יב כדי לחנך את ילדיה מדרוהו־ביץ. ובפרוץ המלחמה נשאר קיים זה אצלנו, מנותק ממשפחתו ומכל אשר לו בפולין דרוסיה. יהודי גבה קומה היה, בעל זקן ארוך, חום, ובעל גבות עבותות, שהסתירו מאחוריהן את שתי עיניו הזעירות והדוקרות, כשני גצים מתרוצצים. בעל חימה היה ובעל קול אדיר, שהיה מזדעק פתאום ומידרדר ללא סיבה לכאורה. בעברנו בלילה דרך היער מן העגלות, שסוסיהן הוחרמו, אל הרכבת שבתחנה הנידחת, אמרו לנו כי יש משמרות ביער, אשר בתתם פקודת פתאום „עמוד!” יש לעמוד מיד, שאם לאו הם יורים והורגים. אז הלך קיים בראש השיירה ומדי שמעו את קול המשמר היה חוזר עליו — למען נשמעהו היטב — בקולו האדיר,

בזעקה מחרידה: „עמוד!" והיה כל אדם נשאר עומד כמשותק כבר מאימתו של קול זה עצמו. מלבד זה היה קיים זועק גם בשנתו. היודעים אמרו, כי קורא הוא בשם אשתו וילדיו, שנשארו מנותקים ממנו הרחק הרחק תחת שלטון הרוסים. ויש שאמרו, כי הוא גוער בהם בשנתו.

חסד של אמת הוא החסד הנעשה למתים או לעומדים למות. הרכבת התגלגלה על פסיה בשלג, כשלימדני קיים את המאמר הזה. היא היתה גדושה יהודים. יהודים פליטים. יהודים חיילים בחופשה שנלוו אל בני ביתם הבורחים מערי הספר. נשים יהודיות מבוהלות. ילדים יהודים חיורים, קרועים ויחפים. חבילות חבילות יהודיות, שקים ומלתחות, צרורות ותיבות. צויחות ניסרו מדי פעם בפעם. אם מבקשת ילדיה. אשה איבדה את בעלה. רק אנחנו, כעשרים בני משפחה ושבעה משרתים ומשרתות, יושבים היינו על ספסלי הקרון קרובים זה לזה ודביקים זה בזה. ובלמדי את המאמר הזה עברני פתאום ברק הכרה מחרידה, שהטביע חותם על כל חיי שוב לא ירפה ממני עולמית. יהודים מתים עמדו פתאום לנגד עיני. קפואי עינים ולבני פנים ולבושי תכריכים מתחת לבגדיהם. מתי החורבן. הרוגי מלכות. טבוחי רומי להמוניהם. רבבות המתים שמימי האינקביזיציה, אשר הורי סיפרו לי עליה, מתים במדורות האש, מתים באניות שצללו אל פי תהום. אלפי המתים משנת ת"ח, מימי חמלניצקי, משחיטות אשכנז. מתים מבותקים בחרבות. מתים ניצלים על שפודים. מתים שעיניהם נעקרות מחוריהן. מתי הפרעות ברוסיה בשנת הולדתי, אשר שמעתי עליהם בשחר ילדותי, כי סבי מדרוהוביץ יסד אז ועד להגירת פליטי הפרעות האלה, והם התגוררו בשעתם בבית סבא ובבית הכנסת שלו, ונשארו מהם נשים עגונות, יתומים עזובים ונכים שלא זכו להגר, והמה מילאו את ימי ילדותי תאניה ואניה ואבל המתים, ועתה קמו גם המתים האלה והיו עמי ברכבת המתגלגלת בשלג. וקמו היהודים המתים של המלחמה. אלה ששמע מותם רדף אחרינו. אלה שנתלו על העצים בידי גייסות הצאר המתקדמים. אלה שנשרפו חיים בבתי הכנסיות. אלה שנהרגו כחיילים בחזית ואלמנותיהם ויתומיהם נוסעים עמנו ובוכים ברכבת הזאת. והיו לי פתאום גם כל הנוסעים החיים ברכבת — כעדת מתים. פחד אחזני. תחילה הייתי כמשותק. אחר כך מיששתי ידי קיים המלמד. להיוכח אם חי הוא או מת. יד גרומה, ארוכת אצבעות היתה לקיים המלמד. אחר כך צעקתי אל אמי בבהלה ונשתוממתי שהיא קמה ממקומה וניגשת אלי. ולא האמנתי למראה עיני... לא האמנתי כי המתים עלולים להתהלך כחיים.

ברק חרדה זה שאחז בי בכוח מעמיק והולך שוב לא הרפה ממני כל ימי חיי. מדי שבתי בין אחי היהודים היתה לי תמיד מעין יראה סתומה, כי מתים הם או עומדים למות.

והבינותי במשך הזמן מה קשה לו ליהודי להיות מקפיד על יחסיו עם חברו, להיות דייקן, מקיים דברו, עומד על האמת הן אפילו חיילים הגונים היו חולצים מחבריהם המתים את מגפיהם ונועלים אותם בקרה. וכל יהודי יודע בסתר נפשו כי רעהו ימות. אם לא בכפן הרי במלחמה, אם לא במלחמת הרי בהתנפלות מן המארב, אם לא בהתנפלות מן המארב הרי בפרעות, אם לא בפרעות אוקראינה הרי בפרעות אשכנז, זו הארורה שבאומות. אהה, כמה מאלה שנסעו עמי ברכבת הזאת נפזרו עצמותיהם עוד בטרם הייתי לנער. כמה מתו באיזונצו וכמה ביערות פולין, כמה גועו ברעב וכמה בגיפה. וכמה מהם שזכו לצאת ניצולים מזועות המלחמה ההיא נטבחו אחר כך באכזריותו של היטלר המרצח המזוהם. הנה ר' הערשל פרמינגר, יהודי נמוך קומה, שחור זקן ושחור עינים לוהטות, בעל מצח גבוה וחרוש קמטים, היושב במרחק שלושה ספסלים מאתנו ומתפלפל עם יהודים אחרים בסוגיה שבתלמוד שהוא יודע אותה על פה. עשרים וחמש שנה לאחר מכן נתחוהו אנשי ס. ס. לנתחים, שרפוהו באש ושלחו את אפרובקופסה חתומה לבני ביתו. הנה בנו של הרבי מקופיצ'יניץ הזקן, מבני משפחתנו, היושב בקרון השני, זקנו הדליל, המחודד בין אצבעותיו התזיזות ועיניו הכחל־חלות, הלופפות, נתונות באיזו נקודה „בעולמות העליונים". עשרים וחמש שנה לאחר מכן כלאוהו כלבי הדמים של היטלר במחנה הריכוז בבוכנוואלד. איזו התלהבות עליונה נכנסה בו בימיו אלה האחרונים. היה מפזז ומרקד בין האסירים, מוחא כפים ומזמר וטוען: „יהודים, יהודים, אשרינו שזכינו להיות כלואים כאן על יהדותנו ולא על שום עוון אחר". ומשראו המרצחים בכך התחילו מלקים אותו, פושטים אותו ערום וחוזרים ומלקים אותו לעיני כל אחיו, והוא בשלו: „יהודים, יהודים, אשרינו שזכינ להיות לוקים על כי יהודים אנחנו". וכה הלקוהו והלקוהו עד שיצאה נפשו.

אני יושב ברכבת הנוסעת בשלג, ואני נוסע עם מתים ועומדים למות. ואני יודע פתאום כי אי אפשר להתקיים עוד במועקה הזאת, וכי אם לא עכשיו תבוא הגאולה ואם לא בידינו תבוא ואבדנו כולנו בחשכת העד. „בְּעִתָּהּ" או „אֲחִישֶׁנָּה"? אין להתמהמה עוד. אחישנה, אחישנה, אחישנה?

ה

שמונה שנות מגורינו בוינה, מראשית המלחמה עד עלייתנו ארצה, עברו עלי כחלום מועקה אחד ברכבת בין תחנה לתחנה. רק לעתים רחוקות הבליחו קוי אורה של פנסים רחוקים בחשכת החלום הזה. דירתנו הראשונה בוינה, פראטר־שטראסע 48, קומה ד'. רעש המכוניות, החשמלית, בתי הקפה ובתי התענוגות אינו פוסק גם בלילה. בית ספר

איני מבקר. בבוקר אני משוטט לי ברחובות, נער משולח, במחוז הראשון האציל, במוזיאונים, ליד הנשים האורות של טיציאן והגברים האפלים של רמבראנד, בארמון שינברון המברך את הקהל יום יום בשעה זו מעל גזוזטרת ארמונו, בתנועת יד ובחיוך שהם שוים תמיד. ברובע התענוגות בשעת חילוף המשמרות של פראנץ יוזף קיסר פלוג־הזקן, שבאויסשטעלונג־שטראסע אשר עם הפראטר. גלגל הענק הסובב על צירו וקרונות מלאים אנשים תלויים עליו, סובבים ועולים עמו לגבהי שחקים וחוזרים ויורדים עמו לתחתית הקרקע. „מוריץ" הפיקח, ילד של עץ, והוא מפליא לענות על השאלות של הפיתוח העומד על גבו. „ברטה" השמנה, ששני אנשים אינם יכולים להקיף בזרועותיהם רגל אחת שלה. הראינוע הפתוח תמיד, שאינו פוסק להניע את סרטיו לא ביום ולא בלילה. כאן אפל תמיד. כאן חולפות לעיניך תמונות שאין להן קיצבה. כשדירות העבותות של הפראטר הנמשכות ונמשכות ואינן מסתיימות.

בלילה אני לומד תורה, ש"ס ופוסקים מפי הרב כץ מצ'רנוביץ, מי שהיה „העילוי" מבורשץ'. ענק הממלא בנפח גופו רבע של החדר, הנושם כמכונת קיטור ומוציא קולות מפיו כמקהלה שלמה. ניצוץ של פלאי היה בו ביהודי כביר זה. לא דיברנו בינינו בענינים פרטיים, ובכל זאת, בהתחמץ הלב בקרבי ממשהו שלא כשורה בחיי או בחיי סביבתי, ביצרי או ברוחי, הייתי מתודה לפניו בחצי הברה, מבליע רמזים בסוגיה שלמדנו, והוא הבין והביא מרפא ללב. בימים האלה גויסו רוב הגברים שבוינה לצבא והנשים מצאו חפץ גם בנערים כמוני. אז חזיתי מבשרי גורל עם הפקר בגויים, המשמש מטרה לבולמוס תאותם ולחיצי רעלם. ובימים אלה — ואנחנו כבר בדירתנו השניה באונטערע דונאו שטראסע — שמעתי מערשי בחצות לילה אותה צעקה של אשה שהפילה עצמה או שהופלה מן הגשר אל הנהר: „אדם, מה עשית?" והיתה לי הצעקה הזאת כל ימי חיי כתוכחת זועה כלפי גוי ואדם על כל אשר עוללו לנו.

אחר כך התחלתי בלימודי חוץ. תחילה גרמנית בלימוד עצמי, כשנערות השוער עוזרות על ידי לאַיית. אחר כך רומית ויונית מפי „הפרופסור". פרופסור זה עבר גדול היה לו. קתדרה במוסד מפורסם. פרס בעד מחקר מקורי בפילוסופיה. אחר כך השליך פתאום את הכל אחרי גוו ונעשה מלחך פינכה בבית זקני. כל היום היה אוכל משיירי הסעודות של המשפחה. היה מערבב בצלחת אחת פרורי דג מלוח וריבה, דבש ובשר וגריסים ואוכלם יחד. היה אוכל באצבעות בלי כף, כשלחייו מתנפחות ושיניו כוססות ברעש. אגב לעיסתו הייתי קורא לפניו בהומירוס או ביוליוס קיסר והוא היה מתקן את קריאתי מסביר ומשוה השואות עם מקומות או מקורות אחרים, כשלשונו אינה פוסקת לצטט ובית בליעתו אינו פוסק לבלוע. שני שירים ראשונים כתבתי אז בגרמנית והראיתים לו, והוא נתפעל מהם מאד ואמר לי שהדפיסם ב„די נייע צייט", עתון גרמני חשוב שהופיע אז בוינה. עתה אני מטיל ספק אם עשה כן. הוא היה אומר לי כי עתידי גדול יהיה בשירה הגרמנית, אלא שעלי לנער מעלי כבלי גיטו, תורת הורים ומורים. דבריו נכנסו בקושי אל לבי. אך הוא חזר והטיף ותלה את כל קיום שירתי ב„השתחררות" זו כפי שהוא קרא לה. גם שלום הבית או שלום העצבים בבית ההורים לא היה אז כסדרו, וזה הגדיל את המבוכה בלבי. לא ידעתי נפשי. נאחזתי בקורי בדים. סיפור היתולים התהלך בביתנו, כי בילדותי נגנבתי לצוענים והוחזרתי אחר כך כשאני שחור כזפת, ואני התחלתי להאמין ברצוני כי עז ובעצבות של פרידה, כי אמנם ילד מוחלף הנני. לא אני... אך המתיחות ביני ובין סביבתי, שלא ידעה מאומה על המתרחש בקרבי, נפסקה פתאום באורח מוזר. בלילות סבלתי מנדודי שינה. הייתי מדליק לי נר ליד מיטתי וקורא בספרים. כה הגעתי ל„דוד אלראי" של ד'יסראלי־ביקונספילד. מיד עם כניסתי אל הספר היה לי כאילו נכתב רק בשבילי. וכשהגעתי לאיזה פרק בו יסופר איך טיפס דוד אלראי מעל גדר של פרדס בארמון נסיכים ועלה על סוס מאוכף, שחיכה לו שם, כדי לעזוב הכל מאחוריו ולחוש בדהרה לעזרת עמו — נפלה מעלי פתאום כמסכת שעוה כל אותה „גרמניות" שאותו פרופסור מיואש ביקש להדביק בי. בכותנתי לעורי קפצתי ממיטתי — ואני אז בן אחת־עשרה בערך — ניגשתי עם הנר אל „המזוזה" שעל פתח החדר, הידקתי אצבעותי אליה ונשבעתי שלא אכתוב עוד שירים בגרמנית ושלא אכתוב שירים בכלל, עד שלא אדע לכתבם בלשון הקודש.

ו

את הנכר, את מועקת הגלות, את „ציון או המות" הייתי מרגיש ביתר שאת בפגישות „עמם", עם שליטי העולם הזה, עם הנכרים. תחילה ריחמתי עליהם. למדתי בתורה מה מר גורלו של עשיו, בהילקח ממנו הבכורה ולא ביושר. קראתי בתלמוד על ענשיהם הצפויים להם בעולם הבא. ידעתי כי הקדוש ברוך הוא איננו אוהב אותם. ורחמי נכמרו עליהם. ושאלתי את עצמי: מה פשעם שאני נולדתי יהודי, והם נולדו נכרים? מה חטאם שהחריבו את מקדשנו והגלונו מאדמתנו? הן אלוהים בחר בהם לשליחות נתעבה זו. בהם ולא בנו. העלי להתגאות באהבת אלוהים אותנו? עלי להתבייש בכך, כשם שהתביישתי בפני אחי או בפני אחיותי כשאמי העתירה עלי יתר אהבה. שויון צריך להיות בעולם. ואם אלוהים העדיפנו בלכתו אחרי אהבת לבו — אני אכסה חרפת אהבתו, אני אתקן אשר עיות. למענו אעשה זאת... וכשאלו

האלים, ראש כל ה„שקצים" שעל שפת הדונאו, העליבני פעם בגסות וקרא אחרי „יהודי ארור!" — המו מעי לו על משכבו בלילה. מה עלול להרגיש נער כזה, המעליב את חברו על לא דבר? מה עלול הוא לטעום בדם הנקי שהוא שופך ללא נימוק? האם הוא יכול לישון עתה על משכבו? אל אלוהים, לא הייתי חפץ להתכסות עתה בעורפו ואמרתי לו: — הנה גם אני יכול הייתי להעליב בך עתה, כאשר עשה לי אחיך, אבל אין אני עושה כן, כי על כן יהודי אנכי... מה עשה אותו דצוץ? רץ הביתה בבכיה וסיפר לאלו, כי העלבתיו והכיתיו הכה ופצוע. בא אלו במרוצה אל שפת הנהר. ישר וזקוף עמדתי. ידעתי ערך המעשה הטוב אשר עשיתי. הן מצוה מפורשת קיימתי: „לא תיקום ולא תיטור". והנה ניתכה עלי כחתף המכה הראשונה מאגרופו של אלו, ואחריה השניה והשלישית עד לאין שיעור. חפצתי לצעוק ולא יכולתי. עד כדי כך הדהימני עיוות הדין. אפילו להשיב לו מכה נבצר ממני, מחמת ריתחת הנפש. ואילו גם השיבותי — מה אני, הנער הגולה, בן עשר השנים, בפני „אזרח־וינה" פרא אדם זה, בן החמש־עשרה או השש־עשרה, שהיה מהלך בטו רובו של יום ומפיל חיתיתו על כל הסביבה? יושב היה תמיד באבול המדרגות של בית מגורינו במסיבת „שקצות" רבות, נערות שהקדימו להתבגר, בתוכן גם ארבע בנות השוער, זונות כולן, אשר שלוש מהן אהבוני, והרבי־עית, קתולית אדוקה ומצומקת, שנאתני שנאת מות. מדי רדתי במדרגות היתה ירקרקת זו משסה בי את אלו, והלה היה מקלל אחרי, יורק את רוקו, זורק אבני אחרי או מעפרני בעפר. ונעשתה לי היציאה מפתח ביתי לעינוי גיהינום.

עוד פעם ניסיתי לעבור על מידותי. אלו הלך לפני ושתי כוסות מלאות בירה בשתי ידיו. הוא יצא משולהב מבית המרזח והלך לאורך הרחוב. אני אחריו, מתבונן בערפו השמן, המיוזע. פתאום נפל גולדין של נייר מכיס מכנסיו, והוא לא הרגיש, נחפז לדרכו, נכנס לסימטה צדדית. הרימותי את הגולדין, רצתי אחריו, השגתיו. — אלו — קראתי במלוא לבב — גולדין אבד לך, הנה! — חכה — אמר אלו, הציג את כוסות הבירה על המדרכה, נטל את הגולדין מידי, ואחת, שתים תקע לי שתי סטירות בלחיי, ללד דבר דבר. ואז הכיתי חזרה, בפעם הראשונה בחיי. בכל חמת רוחי, בכל חרון הצדק הנעלב. באגרופי וברגלי ובשיני ובצפרני, הכה ופצוע והוסף... מה היה על אלו איני יודע. אשר לי — שן אבדה לי באותו קרב וכל מלבושי אגאלתי בדם.

לאט לאט השתלט עלי הפחד מפניהם, הפחד והשנאה. הרגשתי כי כל כך הרבה רעתם אלינו, עד כי רק מותנו עלול לגאול אותם מאותה הרגשת אשמה שאנו מעמיסים עליהם בקיומנו יום־יום. זכרתי חתולה, שאחד מהם הרג את גוריה. החתולה השתוללה. ואז נמנו הנערים וגמרו, כי מן ההכרח להרוג גם את האם, לבל תנקום בהם נקמת גוריה. והם עשו כן. בקור רוח. תפשו את החתולה בחבל עניבה, חתכוה בסכינים, נתחוה לנתחים בעוד אבריה מפרכסים. ואני ראיתי את הדם ושמעתי את היללה. ואני יראתי פתאום יראה גדולה לכנסת ישראל בגולה הנתונה בין הזאבים.

ז

בינתיים ובאיזונצו השתוללה המלחמה, נהרגו אלפים אחרי אלפים. כל חייל יהודי שבן בכור נולד לו היה עורך את פדיון הבן בדירתנו לפני סבא מדרוהוביץ'. הכוהן היה יושב והאב לבוש המדים היה מביא לפניו את התינוק המחותל על זרועותיו ופודה אותו, את ה„קודש לה'" במטבע של זהב. כמעט תמיד היה האב יוצא כבר למחרת לחזית, וכמעט תמיד היו שומעים כבר שבועיים או שלושה שבועות לאחר מכן, כי הוא נפל חלל או „נעדר" באיזונצו. זכורני את החיילים היהודים האלה, לוחמים אלמונים של מלחמה לא להם, נופלים בשדה קטל ואין פוקד את שמם... הקצין המדבר עברית רהוטה וחולם על צבא ישראל בארצו... ר' מנדלי האדמוני, משרת של קצינים, יהודי קטן וצנום, שלא נתן למספריים הצבאיים לגרוע אף שערה אחת מזקנו הדליל. עומד היה כל היום בתפילה, כשהתפילין מבצבצים מתחת לכובע החיילים שלו והטלית המקומטה מכסה על המדים כולם... ישעיה „פר", בחור אלים מדרוהוביץ', רחב גרם, כביר זרועות, בעל קול של אריה. הוא „נעדר" כבר ביום השלישי לצאתו לאיזונצו. עקבותיו לא נודעו...

וגם פראנץ יוזף קיסר מת. כל יהודי וינה התאבלו על מותו. לפני מיטתו עברו מאתיים פרשים על סוסים לבנים, אחריה הלכו בין רבבות אלפי המלווים גם כל הקהילה היהודית, הרבנים והאדמו"רים הפליטים, נכבדי העדה. מלכות אירופה מובלת לקבורה. הסוסים צועדים בסך. מרכבות מרכבות של זהב וכסף ונחושת קלל. לבושי פאר ומכלולים נוספים בהם, פוסעים אחריהם, בציציות ופיפים וחרבות שלופות. והכל שותקים. והיה משהו הרה־גורל בהלויה אילמת זו.

והמלך קארל בא במקומו. וציטה המלכה, אשר מתלחשים עליה כי שונאת ישראל היא. ואוטו יורש־העצר. ויום אחד אני רואה את שלושתם על מרכבה דוהרת, ללא מלווים — ואני משתומם, מחריש לדעת. ומבית הפארלמנט נשמעות יריות. ובחור יהודי מלָני ביתנו — אצלנו היו מוצאים מקום לינה הרבה מאנשי פולין וגליציה שנזדמנו באותם הימים לוינה — חוזר הביתה מעופר בעפר ומכנסיו קרועים. הוא נרמס ברגלים על ידי ההמונים הבורחים, בשעת המהומות, כשנפלו היריות ממשמרות הפארלמנט. ורואים

חיילים פשוטים ניגשים אל קצינים גבוהים, עד גנראלים בפסים אדומים על מכנסיהם, ומסירים את „הכוכבים" מעל צווארוני מדיהם, ויש אשר גם יכבדום במתת יד — והללו מקבלים בשתיקה ומתחמקים להם. והמשרתת מדברת עמי על זכות האדם העובד בעולם, ומשתתקת מיד כשמישהו נכנס אל החדר. ושומעים יריות כל הלילה, ובבוקר יוצא הקול כי העיר וינה חיילים יהודים שומרים עליה. ואמנם כמעט כן היה. חששו מאד לגורל התושבים היהודים בימי אנדרלמוסיה אלה, ימי המעבר ממלחמה לשלום, מקיסרות לריפובליקה, ונתארגנו כל חילות אוסטריה היהודים לאגודה אחת. ומכיון שאירגוני החיילים האחרים נתפרקו רובם ככולם, היה אירגון החיילים היהודים ימים רבים הגוש המלוכד ביותר והאחראי ביותר בשמירת העיר. כה התהלכו להם בחורי ישראל בענִיבת תכלת לבן על שרוול המדים האוסטרים ושמרו על עיר ואֵם בעולם. עיר לא להם, אשר מחר זרים ישמשלו בה, ואשר לאחר עשרים וחמש שנה תטאטא במטאטא השמד כל נפש יהודית מתוכה. קוממיות צעדו ברחובות, מגפיהם ניקשו בסדר ובמשמעת על המד־רכות, באותם הרחובות ועל אותן המדרכות אשר עשרים וחמש שנה לאחר מכן ראשי הקהילה ויקרי העדה, נשים ענוגות ותינוקות של בית רבן יהיו מצווים לגרד בצפרניהם את האשפה מעל אבניהם, וכל אשר יסרב אחת דתו לירייה בלב, למכת פרגול, לדריסת המגף הנאצי המסומר... בינתיים וחיילים יהודים מהלכים נאמנים על משמרתם.

ח

ובימים האלה ניתנה ההבטחה על זכותו של עם ישראל לשוב אל ארצו. ימים רבים לפני כן, בשעת המשא ומתן עם רבי המדינות בסאן רימו, היה זקני מדרוהוביץ' מתהלך כאדם לא מן העולם הזה. הושלך הס בבית. הוא לא אכל ולא שתה. חיכה לידיעות שתבואנה משם. ומשהגיעה טלגרמה כי יש חוגים של יהודים דתיים נרצעי הגלות, המפריעים בעד קבלת ההכרזה, וכי יש צורך שיבואו בעלי־סמך ויוכיחו כי הללו אינם מדברים בשם היהדות הדתית כולה — פתח אבי זקני את „ארון האש", הוא ארון הברזל שבו היו כל כספו וכל דברי הערך שלו שמורים, והושיב כמה יהודים יודעי כתוב, שהיו כותבים טלגרמות בנוסח אחד ומחתימים עליהן אנשים יראים ושלמים ומריצים אותן לסאן רימו. באותם הימים נוסדה על ידי זקני האגודה „ישוב ארץ־ישראל", שנועדה ללכד את כל היהדות הדתית למען בנינה של ארץ־ישראל ורבים מחבריה של אגודה זו הוחתמו אף הם על המברקים. ולא פסקו לכתוב ולהחתים ולשלוח — עד שלא כלתה הפרוטה האחרונה מן הארון. אותו יום ערב שבת היה ואף את כל הכסף שנועד לצרכי שבת הוציא הזקן על משלוח הטלגרמות. אף על פי כן איני זוכר שרעבנו באותה שבת. כולנו חיכינו דרוכים יחד עם הזקן לידיעות משם.

והידיעות הגיעו. תחילה בטלגרמה ואחר־כך בהוצאות מיוחדות של העתון הציוני בגרמנית „וינער מאָרגענ־צייטונג". זרם דמעות פרץ מעיני הזקן בחטפו את העתון מידי המחלק. הוא אסף את כולנו, את כל בניו וכלותיו, את בתו ואת חתנו, את הנכדים והנכדות ואת עובדי הבית, המשרתים והמשרתות, נתן לקרוא לפנינו את תוכן הידיעה וציוה עלינו לעמוד דום, משך רגעים אחדים, למען נזכור את המעמד הזה כל ימי חיינו ונספרהו לדור אחרון. „ישר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים. אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רינה". כשהוא צוחק ובוכה, בוכה וצוחק סיים את רגעי הדומיה בפרק תהילים זה. אחר כך ירד פתאום לרחוב, קנה אצל נער מוכר עתונים את כל טפסי ההוצאה המיוחדת שהיו בידו ועמד בעצמו, יהודי גדול בעל זקן ארוך, בהיר ומתבדר ברוח, לבוש קאפטאן של משי, עיניו שטופות דמעה מבעד למשקפי הזהב שלו, וחילק את העתונים חינם לכל יהודי, לכל עובר ושב, ואת העתון האחרון לחץ אל חזהו, שמר על לבו, וקולו גועה בבכי גדול ובשם המפורש: „ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה".

ט

אותו היום לא היה בו משום פליאה בשבילנו. זה היום קיוינו לו כל חיינו, וכשבא, בא כמובן מאליו. אנחנו לא למדנו את התורה כספר המת. ירושלים היתה בשבילנו עיר חיה. אלפי השנים של ההיסטוריה הישראלית היו מקופלים בשבילנו בתקופה זו שבה חיינו. החורבן כאילו תמול היה, והגאולה מן ההכרח שתבוא היום, או לפחות במהרה בימינו. החל מן הרמב"ם אשר פירש לפנינו „כעומד אחר כתלנו" את המאמר „אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד", וכלה בנבואות הקץ שבזוהר, בספר הישר, ב„מקוה ישראל" למנשה בן ישראל, אשר אבא היה נוהג להראותן לנו — חוט שני שבלב הוליכנו תמיד אל שיבת ציון ששעתה הגיעה. ועכשיו שהגיעה מן הראוי שנתכונן לה הכנה של ממש, ואין ממש אלא עבודת כפים. „יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך" — „אשריך בעולם הזה וטוב לך בעולם הבא". כאן, בגלות, בימי הבינתיים, אפשר היה לו לזקני להיות רבי, להמשיך בשושלת האדמו"רות. שם, בארץ הקדושה, על האדמה אשר בירכה ה', מן ההכרח שהוא ובניו ונכדיו ישובו אל העבודה ואל המלאכה כר' יוחנן הסנדלר בשעתו, כר' יצחק נפחא, כאשתו של הרבי גרשום מקיטוב שכיבסה לבנים בירושלים.

ה„יודנראט" בספטמבר 1941. ד"ר פכטמן (באמצע)

Arbeitsamt: ARBEITSAMT DROHOBYCZ
Уряд Праці: DIENSTSTELLE für JUDENEINSATZ
Urząd Pracy:

Nebenstelle: Nr. der Arbeitskarte: 8/6485
Відділ: Ч. карти праці:
Oddział: Nr. karty pracy:

Sozialversicherungskasse:
Соціяльна Каса Убезпеч.:
Ubezpieczalnia Społeczna:

M

Meldekarte
Карта зголошення
Karta meldunkowa

für / для / dla: Metzis Jozef

geboren am: / уродж. дня: / urodzony dnia: 18.11.1862
ledig, verh., verw., gesch., getr. leb.
семітн, жон., вдівець, розвед., сеп.
samotny, żon., owd., rozw., sep.

Beruf: / Фах: / Zawód: Ingenieur
Berufsgruppe: / Група фах.: / Grupa zawodowa:

Wohnort: / Місце замешкання: / Miejsce zamieszk.: Drohobycz
Strasse Nr. / вулиця ч. / ulica Nr.: 1

Sammelgemeinde: / Збірна громада: / Gmina zbiorowa:

JUDE

Unterschrift des Leiters des Arbeitsamts
Im Auftrage
Підпис Керівника Уряду Праці
Podpis Kierownika Urzędu Pracy
z. p.

כרטיס רישום של יוסף מציס

אחרי האקציה השלישית בבוריסלב (טוסטאנוביץ, באוגוסט 1942)

אזכרה לקדושי דרוהוביץ, בוריסלב והסביבה בשנת 1956

„יזכור"
הנואם: פרופ' הרשמן. על ידי מהנדס שטיפל, האדמו"ר מדרוהוביץ, ד"ר מרגלית, המשורר ש. שלום

אזכרה לקדושי דרוהוביץ והסביבה בתל־אביב בשנת 1953
הנואם: ד"ר שמחה מרגלית

תחילה חשב הזקן ללמוד בעצמו מלאכה. אלא שעד מהרה הכיר, כי איחר המועד ולא עוד אלא שמשכו הרעיון להיות עובד פשוט בארץ־ישראל, עודר, מסקל, מכבד את הרחובות. ואמנם בהגיעו לירושלים יסד אגודה של „בוני הארץ בגופם", והיו הוא וחסידיו ואנשי שלומו, חברי האגו־דה, יוצאים יום־יום לרחוב אחד מרחובות הבוכרים ועובדים שם משך שעות מסוימות ומרחיקים את האשפה ומישרים את הרחוב לקראת הסלילה, וכיוצא בזה מן העבודות באותה סביבה... לעת עתה, בוינה, הסתפק בהקניית „מלאכות" לבניו

אבי, בנו בכורו, למדן מופלג בנגלה ובנסתר, יודע נגן ומצייר, בחר תחילה בעבודה הקרובה אל לבו, בחכמת התשבורת והמדידה, ואולם משאמרו כי מלאכה זו בלבד לא תפרנס את בעליה בארץ־ישראל, נמצא אדם אחד שמכר לזקני בעד חלק מן הכספים שקיבל תמורת ביתו ונחלתו בדרוהוביץ' — „בית חרושת לחמרים חימיים", כלומר, מכונות יחד עם שמנים, חומצות, ניירות ותרכבות שונות לשם עריכת מלחמה ב„מזיקים" שבארץ־ישראל, ביתושים המביאים את המלריה, בחידקים, בזבובים ובכל מיני מחב־לים אחרים. אבי למד כבר שם בוינה את הנהלת בית החרושת הזה, ואני הנער למדתי את תורת הרכבת החמרים, מיזגתי ועירבבתי ובישלתי ובחשתי בדודים גדולים מיני תרכבות של שמנים ואבקות לפי מתכונים ידועים, מהם שנוצקו בבקבוקים, מהם שנארזו בחפיסות ומהם ששופכו על גבי נייר, שנעשה דביק ומוכשר לקלוט זבובים... מלבד זה נשאתי נפשי להיות סתת בארץ־ישראל.

הבן השני של סבא, ר' זֶליניו, יהודי צנום ובהיר זקן, כולו רוחניות, חתן לרבי מפאשיקאני שברומניה, שהיה עצור בימי המלחמה כנתין זר במחנה ריכוז ברומניה (כאמור היינו כולנו נאמנים מדור דורות לאזרחות ירושלים שלנו), ושחזר אך זה עתה שבור ורצוץ עם אשתו ההרה ועם בתם לוינה — למד תחילה נפחות. פניו השחירו מן הפיח וידיו נתקשו מן הפטיש ועל זאת היתה גאותו. ואולם לאחר ירחי מספר של „תורה" נפל למשכב, ואנוס היה לעבור למלאכה אחרת, קלה יותר ושוב נמצא אדם שמכר לו לזקני מכונות של „בית חרושת" אחר, של כריכיה חשמלית על כל אביז־זריה, ודודי ר' זליניו התחיל לומד מלאכה זו ונעשה „לשם נסיון" כורך ספרים כבר בוינה. כמדריכים ושוליות עבדו על ידו יצחק בוכבינדר ורעיתו, משפחת עובדים ישרה מפולין, ואברהם קסטנבוים איש דרוהוביץ', צנא מלא ספרא, שממנו קיבלתי ספרים עברים ראשונים לקריאה, בצירוף הערות ואילופים. גם הוא וגם יצחק בוכבינדר עלו עמנו יחדיו לארץ־ישראל. יצחק בוכבינדר עובד במלאכתו בתל־אביב עד היום הזה, ואברהם קסטנבוים הוא עתה ממנהיגי „הפועל המזרחי" בארץ.

הבן השלישי, יצחק, אדם בדוח וטוב־לב, עזב את לימודיו ההומניסטיים ולמד את מלאכת השענות, והרי הוא נאמן למקצועו זה בארץ עד היום. וכן עוד בן רביעי לסבא, הוא שנכנס על הסוס בדהרה דרך הדלת האחת של דירתנו בכפר הקארפטים ויצא בדלת השניה... הוא נועד להיות עוזר על ידי בהרכבת החמרים החימיים.

מלבדם התכוננו לעליה ולמלאכה גם החתן של סבא, בן אחיו של הרבי מגוואז'יץ. יהודי קטן, בעל זקן שחור ועגול, שהיה „מעומלן" בסבון למען יראה כמסופר. הוא היה „מבין במלאכה" עוד מבית אביו בעיירה. כל מיני מכשירים וכלי עבודה היו מצויים אצלו תמיד, ועומד היה כל היום עטוף טלית ותפילין ומצייר לפני ילדיו המתפעלים „מזרחים" ו„פרכות", קישוטים לסוכה ועיטורים לשבועות. וכן היה מתקן כל כלי, מסייד ומנגר ומתאים מפתחות. הוא היה מעוּתד להיות בחבורתנו „הממוּמחה לכל דבר" ו„אשר על הכלים", וכבר עתה היה הוא האורז את החפצים ומתקינם למסע. שמו היה ר' זליג, כשמו של בן הזקן, ושם אשתו — בת זקני — ריזייל, כשם אשתו של הנ"ל, וכדי להבדיל ביניהם היו נותנים בהם סימנים לפי שיעור קומתם וקוראים לזה זליג'ל הקטן ולאשתו רייזילי הקטנה, בשעה שלבנו של סבא קראו זליניו הגדול ולאשתו ריזילי הגדולה.

כמאסף וגזבר למחנה נבחר מי שהיה אז „הגבאי" של סבא, ר' יעקב הניג מסאדיגורה, שהוא ואשתו ובנו היו אף הם מוכנים לצאת עמנו לדרך ציונה. הקופה צריכה היתה להישאר משותפת גם לאחר היפתח בתי החרושת, וסעודת כולם משולחן אחד.

עבדו ב„בתי החרושת" גם שלוש בחורות, שבשעות הבוקר היו עובדות־בית אצל המשפחות ומבשלות. אף הן עלו עמנו ונעשו אחר כך בעלות בית בפני עצמן בארץ־ישראל.

י

לחשבון זה צריך עוד לצרף את סבתא הזקנה, אם זקני, הרבנית פייג'לי ז"ל, נכדת הרוז'ינאי, שנזכרה כבר למעלה. סבתא זו היתה מצבה חיה לתפארת הרוז'ינאית, ל„מלכות בית דוד" כפי שהיו חסידים רגילים לכנותם, או ל„מולכיס", כפי טאמי, שהיתה מגזע רביי פולין הבזים לצורה החיצונית, רגילה היתה לעקם את שמם. מסבתא זו שמעתי כי החסידות לא באה לעולם אלא להכין את ישראל לקראת עצמאותו, עצמאות של חירות ומשמעת כאחת. מפיה שמעתי גם את המשל שהמשיל הרוז'ינאי לחסידיו, כאשר שאלוהו על שום מה הוא וביתו מהדרים בלבושם ומקפידים בחיצוניות, שלא כמנהג הרביים האחרים. ועל זאת השיב הרוז'ינאי: „מעשה בפושט יד שנטה למות. קרא לפניו את

בניו על מנת לחלק ביניהם את הירושה. לזה סימא את עיניו, לזה קיטע את רגליו, לזה גידם את ידו וכיוצא בזה נתן מומים בכל ילדיו, כדי שיעוררו רחמים על עכמם בעיני המנדב, ותהיה פרנסתם מצויה. משהגיע לבן זקוניו, עלם יפה עינים עם טוב רואי, נקי כפים ובר לבב, נכמרו רחמי האב עליו והוא אמר: „לך, בן זקוני, איני מוריש שום מום, ומכיון שנותרת יחידי, יכול אתה להתפרנס על שלימות גופך בלבד". והנמשל: שליחי ישראל אשר קדמו לי אנוסים היו להתרפס לפני הקדוש־ברוך־הוא בשברון מתנים ובתמהון לבב, ואנחנו, דור אחרון לשיעבוד, במאור עינים ובקומה זקופה נשיג ממנו את המגיע לעמו..."

ואמנם, בזקנה זו ראיתי את הכוח הזה לחיות ככל האדם, בלי גינונים של התקדשות ובלי העויות של דביקות ועם זאת להאמין ולכוף על אחרים את האמונה, כי כל תנועה פשוטה בחיים — קודש היא. האכילה והשתיה, השיח והשיג, ההליכה לטיול והנסיעה לנאות קיץ — הכל כמצווה ועומד מפי הגבורה. רק באדם אחד מאותו גזע, באדמו"ר הישיש מהוסיאטין, היושב עתה בתוכנו בתל־אביב, ראיתי את הפשטות העילאית הזאת. הוא היחיד בין האדמו"־רים הזקנים שבא במגע עם אנשי הקבוצות והקיבוצים בארץ ישראל, והוא אולי היחידי בין אנשי הדת שלא שאל אותם על מקוואות, כשרות ועל מאכלים אסורים, אלא על מספר הנפשות החיות, על הפרות והצאן ועל גידול הירקות. עוד בסעודת האזכרה שנערכה בשנת כתיבת השורות האלה, תש"ג, ביום הפטירה של ר' ישראל מרוז'ין ז"ל בבית־הכנסת ע"ש נסים בק בעיר העתיקה, כשהרבי הישיש ניהל את „השולחן" ואלפי חסידים חיכו למוצא פיו, קרה הדבר שאחד ה„שרפים", חסיד בהול ופרוע, בעל פיאות ארוכות וזקן מדובלל, ניגש אליו קרוב־קרוב כדי להסתכל ב„כוונות" שלו ברטט ובזיע. ואז הוציא האדמו"ר הישיש מראה קטנה ומסרק קטן מכיס חזייתו והתחיל מתקין שערות זקנו וסלסולי פיאותיו הגזוזים לעיניו היוצאות של אותו „שרף".

כך, ואולי עוד למעלה מזה, היתה נוהגת סבתא זקנה זו, שבעלה מת עליה בעודה באיבה, ושמאז ישבה כששים שנה באלמנותה והיתה לעקרת הבית, לבין גבירה מתקופת האמהות בבית בנה בכורה האהוב. ר' חיימונ'יו, הוא זקני מדרוהוביץ'. כל דבר קטן או גדול בבית המסועף הזה היה נחתך על פיה. כל הגבאים והמשרתים ובני המשפחה היו סרים למשמעתה. וכל דבר חדש שנפל היה מגיע אליה ראשונה והיה נפתר על ידה בחכמה יתרה. נכד נין כי חלה — היתה היא הקובעת מי יהיה הרופא אשר יקרא, ולפניה ניתן דין וחשבון מפורט על פעולותיו. משרתת כי הגיעה לפרקה היתה היא מחליטה על נשואיה, מדברת עם החייטת על מלבוש המוהר וקובעת את מקום החתונה ומועדה. ואין צריך לומר, כי נהגה כן לגבי כל צאציה המרובים. והכל בקור רוח, בלי התרגשות, בלי הרמת קול.

רק פעם אחת ראיתיה „יוצאת מכליה" ומקבלת מיד את „ענשה". זה היה בחתונת נכדה, הוא דודי השען, בוינה. החתונה התקיימה באולם מלון קונטיננטאל, כמה ירחים לפני עלייתנו. הגברים סעדו ליד שולחנות ערוכים בחצי גורן, באמצע האולם. הנשים על יציע אחד, ואנחנו הילדים על יציע שני מנגד. היציעים היו בלי מעקות, ומדרגות מדורגות ירדו מהם אל האולם. לעין בלתי חדה נראו היצי־עים לאור הנברשות כנמצאים בגובה אחד עם האולם, והמדרגות כאילו אינן. כתום הסעודה עלה על שולחן באמצע האולם כנר יהודי מפורסם, ממוצא חסידי, שבא להנות את הרבי וביתו ביום שמחת לבם. הנשים שישבו ליד שולחן סבתא הזקנה עזבו מקומותיהן ביציע וירדו במדרגות לאולם, להיות קרובות יותר למנגן. אף הילדים שישבו עמי עשו כן. ביציע שמנגד נשארה רק סבתא הזקנה יושבת. ביציע שלי רק אנכי. הנגינה גברה ועלתה וכבשה את הלב. אנחות נשמעו באולם. הגברים אֶהֱהו ממתיקות. הנשים ניגבו דמעותיהן. והנה ראיתי מרחוק את סבתא הזקנה קמה מכוח הנגינה, עיניה נשואות למעלה, והיא מתחילה פוסעת, כמשוכה בידי אלמונים, בכיוון המדרגות היורדות אל האולם, אשר מעקה אין להן ואשר בטוח הייתי כי אין היא רואה אותן. חפצתי לצעוק ולהזהירה, אך המרחק בינינו היה רב מדי. התחלתי לרוץ לקראתה דרך האולם המלא, אך הספקתי רק לעזור להרימה מרצפת האולם, שלשם התגלגלה ונפלה מכל המדרגות. רגלה נשברה, וריפוי הרגל עיכב את עלייתנו במספר שבועות. ובזכרוני היא חיה תמיד, אשה דקת גיזרה ועדינה בהליכתה־טפיפתה זו, כשעיניה נשואות למעלה, על עברי הנפילה...

בפעם השניה הפליאתני כשנתיים לאחר מכן, ואנחנו כבר בירושלים, כחודש ימים אחרי מות הזקן. היא קראה אז אל חדרה את כל המשפחה. נכנסה הדורה בלבושה, רבב אין עליה, כדרכה. פתחה ואמרה: — „את בני זה, את ר' חיימונ'יו, אביכם וזקנכם, אהבתי יותר מכל הבנים, ואף מבתי היחידה אשר נולדה לי. כולם מתו עלי בעודי בחיים ובלבי התנחמתי ואמרתי: לו אך זה יחיה לפני. וגם זאת אמרתי בלבי: אם גם זה ימות, לא עלינו, אני לא אוכל לחיות עוד אחריו. והנה הוא מת. ועבר חודש ימים — ואני עודני חיה. ולא עוד, אלא שאני מרגישה בי שחפצה אני לחיות עוד. ואני מתביישת בכך..."

היא מתה רק שנים אחדות לאחר מכן, אחרי מאורעות תרפ"ט, כשכל אבותיה ואבות אבותיה ניעורו פתאום במחיצתה, והיא משוחחת אתם בקול, משך שבועות אחדים. כבת תשעים ושבע היתה במותה.

יא

בשלושים נפש, מהן בני המשפחה ומהן העובדים ובני ביתם, עלינו באדר תרפ״ב עם הרבי מדרוהוביץ׳ מוינה לארץ־ישראל. בשלושה קרונות של רכבת, שהיו עמוסים מכונות, רהיטים, חביות שמנים, גלילי נייר, ספרים וספרי תורה, ארגזי מלבושים ושקי כרים וכסתות, מלתחות וצרורות — התנהלה הכבודה. קריאת ה„שלום״ שפרצה מפי מאות המלוים, שבאו עם הרב הראשי צבי פרץ חיות ז״ל בראשם להיפרד מאתנו בבית הנתיבות בוינה — היתה שאגת געגועים אחת של שבט גולים אל ארצם ואל מולדתם. עד היום הזה מהדהדת בקרבי קריאה תהומית זו, כשוועת יאוש אחרונה של קהילה קדושה ואדירה הטובעת ויורדת תהומה. כחלום בתוך חלום עברה עלינו הנסיעה ברכבת, באניות ובסירות עד נמלה של יפו. וכשירד זקני ז״ל מן הסירה ודרך על אדמת הארץ ונפל על רגליו לנשקה ולחוננה ולהשקותה בדמעותיו, ראינו כולנו בחוש, כי זקוק הוא לרחמים גדולים, שלא תכלה הפתילה מעוצם השלהבת. כולנו עשינו כמותו. השתטחנו על אדמת המכורה וגעינו בבכיה.

אך לא הרי החלום כהרי פתרונו. לא שהתאכזבנו בהמשך השנים חלילה לנו. כוכב חיינו שהובילנו הלום, כוכב אמת היה. הכינו שרשים בארץ הזאת ושבטנו ישגה מדן ועד באר־שבע. מי בעבודה ומי בתורה, מי בחלוציות ומי בחזונה, מי מת מות קדושים, כאותו קלמן שפירא הי״ד, שנשחט בחורשת שנלר בירושלים, ביום הפטירה של זקני ז״ל ואנכי אספתי דמו. ומי חי חיי עמל ואמונה בשורות העובדים והבונים, או בפלוגות החיילים והחיילות העברים. ואולם בימים ההם, ימי הראשית, עלו כל תכניות הזקן בתוהו פור התפורר הכל. לקיים מה שנאמר על ידו תמיד: „ארץ ישראל לא תיבנה אלא על ידי אלה היודעים את הסוד של זריעה ללא קצירה, של בנין בית לא לשבת בו, של נטיעת כרם לא לחללו. כי בעוון שנאת חינם באָנו החורבן, ובזכות אהבת חינם תבוא הגאולה״.

מיד עם בואנו ירושלימה, אשר בה איוינו לשבת, נתברר כי כל אותה קניה של „בתי החרושת״ מיקח טעות היתה. המכונות היו עשויות להינוע בחשמל ובירושלים לא היה אז עדיין אף זכר לחשמל. תחילה רפו ידינו והיינו אוכלים מן המוכן ושותים מן היין המשומר של תפארת ירושלים. שיכורים היינו למראה עינינו, למשמע אזנינו, בלילות הסהר, בימי הזוהר הלבנים, מול חומת הר ציון, בבקעת הזיתים, בין הררי האלם וסלעיהם. ואחר כך נטלנו עצות ונשלח אלינו „ממציא״ מבעלי המלאכה הותיקים של ירושלים אשר המציא לנו מנועים מוסקים בנפט להנעתן של המכונות. מיד שכרנו את המרתפים הגדולים שבבתי כולל אונגארין, העמדנו את המכונות, הסקנו את המנועים העשנים ופרצנו אל העבודה. היינו כותשים ובוחשים, מרתיחים ומדביקים, אורזים ומשלחים, ופנינו שחורים מפיח הנפט הבוער ללא ארובות מוצא, וידינו צרובות ומחורכות ונשימתנו כבדה עלינו באטימות המרתפים, והזיעה שוטפת מכל גופנו. ונמצאו סוכנים ורוכלים, שהיו סובבים עם התוצרת שלנו וקוראים למלחמה הגדולה נגד „המזיקים״, יתושי המלריה, וחידקי הדיזנטריה והזבובים השחורים המפיצים את הטיפוס. גם בית הכריכה התחיל לעבוד „במלוא הקיטור״, במכונות החיתוך הגדולות ובמכבשים הכבירים, והוצאו כריכות לשוק שלא ראתה עוד ירושלים כמותן. אך עד מהרה נתגלה רזון בקופה המשותפת והתחילו בודקים בחשבונות ונתברר, כי יחס ההכנסה להוצאה הוא כיחס האחד למאה בערך. כלומר, על כל לירה ש„פדו״ הוציאו מאה לירות, ומעשרת אלפים הלירה שהיו אי־פעם בקופת העליה של הזקן לא נותר עוד אלא מעט מזער. עוד מאמצים נואשים אחדים, עוד שבועות אחדים של גסיסת המנגנון והנה „קמה״ העבודה „וגם ניצבה״. מכונות בית הכריכה היו הראשונות שנמכרו לנושים. על דודי הכורך מתה אז בתו השניה, התינוקת שנולדה וחלתה בארץ (— הייתי ער על יד עריסתה כמה לילות בבית החולים „משגב לדך״ בעיר העתיקה, והזריחות שראיתי אז, מעל גזוזטרת הקומה העליונה, על הר הזיתים והצופים ועל גגות ירושלים העתיקה, שוב לא תכבינה בי —), והמומי יאוש נתנו הוא ואשתו לעשות בשלהם מה שעשו. לימים נעשה פועל כריכה אצל בעלים אחרים והרי הוא ממשיך עד היום בעבודתו בתל־אביב. אחר כך בא תורן של מכונות „התעשיה החימית״. מה שנמכר נמכר, ומה שנשאר נשאר כגרוטאות שאין להן הופכין. חביות השמנים עמדו תחת השמש הלוהטת, נסדקו ונבקעו, והאדמה הצחיחה רוותה את תכנן. ומחסן הנייר, זה שהיה מונח גלילים גלילים בחצר עזובה שבבתי הבוכרים, זכה להוציא נשמתו ב„קדושה״. בליל ל״ג בעומר ערכו בו נערים שובבים „הדלקה״, שהציתוהו מארבע רוחותיו, ותעל שלהבתו אל שמי ירושלים, ויהי לאפר. אבי חזר אל מלאכת המדידה וזכה אחר־כך להיות במודדים את כפר חסידים, עם היותו גם „רבי״ לשארית חסידי הזקן. אני עברתי כמה גילגולים של עבודה ולימוד ועליתי לבסוף על הקרקע עם החסידים המתישבים ב„נחלת־יעקב״ וב„עבודת־ישראל״, שנתאחדו אחר כך בשם „כפר חסידים״, ושרבותיהם היו קשורים עם זקני ז״ל מי קשרי השפעה ומי קשרי משפחה. אך זוהי פרשה בפני עצמה.

ירחים אחדים אחר עלייתנו חלה זקני ז״ל את חליו האנוש ונסע לוינה לשם ניתוח. הניתוח לא עלה יפה, וזקני ז״ל שאל את הרופא כמה ימים נשארו לו עוד לחיות. — שבועיים — השיב המנתח. ביקש זקני ז״ל לשוב לארץ־

ישראל ולמות בה. אמר לו המנתח כי לא יוכל לשוב לארץ חי, אם לא יהא רופא מצוי על־ידו כל הדרך. זכה זקני ובין תלמידיו של אותו מנתח מפורסם נמצא רופא צעיר, ד״ר קוהלברג שמו, בן אחד מחסידיו הקרובים של הזקן, הלה התנדב לנסוע עמו ולהביאו ירושלימה. זמן־מה לפני מותו ביקר אצלו ח. נ. ביאליק ז״ל ביקור ראשון ואחרון ונסבה השיחה על הסוד של מצוות ביקור חולים ושל עריבות ישראל זה לזה. רגעים אחדים לפני יציאת הנשמה נתן אות והגישו לפניו את קופסת הקרן הקיימת שהיתה תלויה למראשותיו, והוא שילשל לתוכה לירה של נייר, שהיתה כנראה מוכנה אצלו לאותה מטרה. המלים האחרונות שיצאו מפיו היו: „אבא רחימאי... אמא ירושלים״.

מזכרונותי על העיר דרוהוביץ

מאת **האדמו״ר המצייר אברהם יעקב שפירא שליט״א**

חצר גדולה ושני בתים, חדש וישן, וגן יפה היו רכושנו בדרוהוביץ׳. חוץ מזה בית כנסת גדול, ובו אולמות לגברים ולנשים, מכילים מקומות לאלפים בנויים לתפארת. וארון הקודש, מעשה ידי אמן, בן חסיד, שהתמחה בחרושת הברזל בברלין, שימש דביר לעשרות ספרי תורה. וישיבה גדולה יסדנו שם, בהנהלת הרב קיטייגורודסקי, שעבר לגור בארה״ב אחרי צאתנו לארץ ישראל. וגם בית מרחץ משוכלל לזיעה ולאמבטיות ומקוה כשרה ונקיה, גם לטובת הכלל, נבנו בחצרנו על ידי הגבאי מר יוסף קולב ע״ה, שבתו וחתנו שיחי׳ גרים עתה בתל־אביב. מר קולב היה מבקר את אאמו״ר ז״ל פעמים רבות, בהיותו מנהל של שדה נפט גדול בבוריסלב. הבעלים היו צרפתים. פעם אחת שאל אותו אאמו״ר ז״ל איך הוא מתנהג בשבת. הוא נבהל ואמר, שאין לו ברירה אחרת, הוא מוכרח לעבוד כל ימות השבוע. אז אמר לו אבי ז״ל, כי אסור לו לחלל את השבת ויעץ אותו, שיוותר על משרתו. והוא ציית והצליח בעסקיו ושמו יצא למרחק בהתנהגות ומעשיו הטובים. אז מינה אותו האאמו״ר לגבאי בבית הכנסת שלנו, והוא שהתקינו ושיכללו לתפארת.

לפני כחמישים שנה, בהיותי יחיד במעוני, כי רעיתי המנוחה ז״ל ביקרה בו בזמן את הוריה בפולניה, עם היוולד לנו הבכור ש. שלום שיחי׳, התארח בדרוהוביץ׳ החזן המפורסם זיידל ראוונר עם כל המקהלה שלו. הוא התאכסן אצלי וכל הריפיטיציות להקונצרטים שלו, נערכו בבית־הכנסת של הנשים, בלווית תזמורת. ובה בשנה הגיעו השמועות הנוראות על הפוגרום בקישינב ואח״כ התחילו להגיע אלפי פליטים מרוסיה. הם נמלטו לנפשם בעירום ובחוסר כל. המאורעות האלה עוררו דאגה רבה בלב אאמו״ר ז״ל איך לבוא לעזרתם. והוא החליט לעשות קונצרט גדול בבית הכנסת שלנו, שבו ישירו מר זיידל ראוונר והמקהלה שלו קטעים מהקינות ו„אל מלא רחמים״ על הנהרגים על קדושת השם. לתכלית זו קרא אסיפה מכוננת, שבראשה עמד איש נכבד ונשוא פנים, מר אלטר הויזנר, שעשירי דרוהוביץ היו נרתעים קצת מפניו. להקונצרט באו אלפי אנשים מכל השדרות וגם בית הכנסת של הנשים מלא עד אפס מקום. לפני אמירת „אל מלא רחמים״ על ידי מר ראוונר ציוה אאמו״ר ז״ל לכבות כל המנורות ודממה וחשיכה השתררו באולם, עד שאחדות מן הנשים התעלפו. הקונצרט עשה רושם רב והוחלט לסדר אחריו הליכת מחאה לרובע של הגבירים, אילי הנפט, שנעדרו ולא השתתפו באסיפת הזכרון. אלפי אנשים התקדמו בהפגנה, גם שמשות נופצו, ולמחרת היום התחיל לזרום כסף רב לעזרת הפליטים. אבי ז״ל יסד ועד עזרה ובתור מזכיר שימש מר רפאל סופרמן. הוא היה בנו של חסיד טשורטקוב, שאביו ישב שבעה אחריו בזמן שהתחיל להתמסר למדע ולתרבות. מר סופרמן שימש אחר כך בתור ראש המורים העברים בתל־אביב. בבית הכנסת שלנו ערכו שלחנות ארוכים ואבי ציוה, שבני הישי־בה ישרתו את הפליטים להגיש להם האוכל שנתבשל במטבח שלנו. גם נערך סדר של פסח גדול לחמש מאות פליטים. ביניהם היו עורכי דין, רופאים ועוד אנשי מדע, אבל הם היו רחוקים מהיהדות עד שהרבה אנשים מבית הכנסת לא כיבדום אפילו בברכת שלום. אנחנו התקשרנו עם ועדות אחרות בלבוב וקראקא, לפליטים ניתנו הוצאות

הדרך עד קראקא ומשם ציידו אותם בהוצאות לארצות־הברית. אחר כך קיבלנו מכתבים מרבים מאותם הפליטים, שהם החליטו להתקרב אל היהדות החרדית ע״י הרושם שעשו עליהם תלמידי הישיבה, עם הפיאות הארוכות שלהם, שהם הגישו להם את המנות בדרך ארץ ובאהבה. תמיד חשבו את החרדים, שעומדים מרחוק מעזרה הדדית ואהבת ישראל, ובדרוהוביץ׳ נתגלה להם הפרצוף האמיתי של היהדות החרדית.

לפני כשלושים ושש שנה, כשנסעתי בלוית אאמו״ר ז״ל מוינה למכור כל הרכוש הנ״ל לצורך נסיעתנו ארצה ישראל התעכבנו כשבועיים בדרוהוביץ׳. הבית נקנה על ידי החסיד העשיר המנוח ר׳ אברהמ׳צי בקנרוט ואף כי בתקופה בין הקניה והתשלום, ירד ערך המרק הפולני פלאים והפדיון נתמעט, היתה שמחת אאמו״ר ז״ל גדולה מאד, שמשאת נפשו נתמלאה לצאת מהגולה ולרכוש נחלה על אדמת הקודש. ובאותו שבוע נערכה בבית הכנסת סעודת פרידה וכל אנשי העיר לקחו חבל בה. וכן באו אנשים חשובים מערי הסביבה, ובתוכם הד״ר רייך, המנהיג הציוני הידוע. את נאום הפרידה שלו סיים אאמו״ר במלים דלקמן: „עלי להודות לכם על כל הטוב והחסד שעשיתם עמדי, שהחזקתוני בכבוד רב כל אותן השנים, שהיה לי העונג לגור בתוככם. ומה אני השבתי לכם בעד כל אותם החסדים והכבוד? נתתי לכם ברכתי, בכל פעם ששיטחתם משאלות לבבכם לפני. יכול היות, שפעמים הרבה נתקיימה ברכתי לטובה, שהרי כבר אמרו חז״ל שלא תהא שום ברכה קלה בעיניך. אבל זאת זכרה לי אלוקי לטובה, כי בכל הזדמנות ובכל עריכת שלחנות, כנהוג, שתלתי במאמרי תורה, אהבת שלום ואחדות ואהבת ישראל ואהבת ארץ ישראל. אם תשמרו את הדברים האלה על לבבכם ותקיימו אותם, יהיה מצפוני נקי, כי לקחתי מכם וגם החזרתי לכם דברים טובים ומועילים. ואולם, אם חלילה תשכחו את הדברים האלה, אתם עושים ממני גרוע מסוחר״.

ולי אמר אאמו״ר, כי הוא התכוון להראות להם הלכה למעשה, בצאתו מן הגולה בזמן שיהודי פולניה התעשרו ושמש ההצלחה האירה להם, למען יצילו את נפשם ואת רכושם בעוד מועד, לטובתם ולטובת כלל ישראל. ולוואי והיו מחקים אותנו.

ב״ה, ירושלים, תשי״ז

הרבי מדרוהוביץ — רבי חיים מאיר־יחיאל שפירא זצ״ל

מאת יוסף קיטאי

א. דרוהוביץ

הרב הצדיק ר׳ חיים מאיר יחיאל שפירא או כפי שכינוהו אלפי מעריציו וחסידיו בקיצור ר׳ חיימוני, נולד בשנת תרכ״ד לאביו הרה״צ ר׳ אבי עזר זליג ולאמו הרבנית הדסה פייגה שהיתה נכדתו של רבי ישראל מרוזין, הצדיק הנשגב והנערץ בפי רבי החסידים והצדיקים שבדור. רבי ישראל מרוזין נאסר בשעתו על ידי שלטונות הצאר בגלל החשד שנפל עליו שהוא תומך בטורקיה וגם מתעתד למלוך על ישראל. מצד אביו ירש רבי חיים את הענותנות ואת הצניעות, לב נשבר ואת הרוח הנדכאת של מוגלניצה וקאזניץ ומצד אמו שהיתה בתו של הסדיגוראי הוא ירש את התפארת שבאצילות והוד מלכות רוזינאית־סאדיגוראית. שתי ירושות אלה היו למזיגה נפלאה שפארה את ר׳ חיים בלוית חן וענות תום. אחרי פטירתו של ר׳ אברהם יעקב מסאדיגורה עבר אביו של ר׳ חיים שהיה חתן סאדיגורה, לעיר סטריא. שם הוא לא האריך ימים, מחמת הסיגופים והצומות וגלגולי שלג שנהג בגופו. אחרי פטירת אביו עבר ר׳ חיימוני לדרוהוביץ.

אנשי עיר דרוהוביץ קבלו אותו בחיבה ונהגו בו כבוד כל ימי שבתו שם. דרוהוביץ דאז לפני חמשים שנה היתה במלוא פריחתה, כי בה היו מעינות הנפט. אמריקה של גליציה קראו לה היהודים. גבירים ונגידים צצו בה בין־לילה ויהודים מקרוב ומרחוק באו להאחז בה. השפעתו על תושבי העיר היתה רבה מאד והוא היה מנצל את ההשפעה הכבירה הזאת לפעולות צבוריות ומעשים טובים שיש בהם משום תועלת הצבור. בית המדרש הגדול, כליל היופי עם ה„חצר״ למען הרבי שבנו לו אנשי דרוהוביץ, שימשו מחסה ומקלט לכל קשה יום ומר נפש.

הרבי לא היה מעולם בעל מופת או פוקד עקרות ואת פחדו לא הפיל על סביבתו במופתים ובנסים. אף שותפות עם מכרות ובארות נפט לא נהל. התגדלות על אחרים לא הראה, תפארת היתה בו אבל לא התפארות. היו בו מידות תרומיות אשר משכו את הלבבות בתוך הקהל של דרוהוביץ וסביבתה והוא נפגש בעיר הזאת גם עם בריות מגושמות, גבירים ואדירים ששקעו במו״ט שערי הטומאה של הכסף. והיתה לו סבלנות כאותו הלל בשעתו, כלפי אותם היהודים. מעלה אחת יתירה הוא מצא בבני דרוהוביץ, יד פתוחה, ובמעלתם זו השתמש לטובת היהדות. בבואו שמה לא מצא בית דין מתוקן, הוא הלך והביא דיינים מומחים והקים בית דין לתפארת היהדות. הוא הושיב בבית המדרש שלו לומדים שישבו ועסקו בתורה. כל עיר שאין בה תורה עתידה להחרב, טרח הרבי והושיב בביתו ישיבה, והיה גם ריח תורה בעיר הנפט. בישיבה זו כהנו במשך שנים כראשי ישיבה הלומדים הגאונים האחים הרבנים ר׳ אברהם ור׳ רפאל קיטייגורודסקי שנדדו לאחר מלחמת יפן־רוסיה לגליציה. ובכלל היה ר׳ חיים מאיר עמוד התווך בכל מפעל של צדקה וחסד, ביחוד בשעה שפליטי רוסיה הציפו את גליציה. פעם התרכזו כ־1600 פליטים מרוסיה, שהוא האכיל אותם והשקה אותם ודאג לכל מחסורם. כחצי יובל שנים עברו על ר׳ חיים מאיר במפעלים דתיים, במעשי צדקה וחסד לטובת דרוהוביץ.

בעת הבחירות בשנת תרע״א, למוסדות השלטון המקומיים והממלכתיים, היה ר׳ חיים מאיר פעיל מאד ודרש מחסידיו להצביע בעד הרשימה הציונית. היה בזה משום העזה גדולה נגד תקיפי דרוהוביץ שהיו מתבוללים ועמדו בקשרים עם „הפריצים״ הפולניים ועוזרים בידם לשלוט במוסדות הממשל. ידוע שדרוהוביץ היתה אף מגואלה בדם בעת ההיא כשיעקב פייארשטיין שעמד בראש מתרפסי הפריצים, נתן הוראה לשוטרים האוסטריים לירות בקהל היהודים הבוחרים שנדחקו להצביע לטובת המועמד הציוני,

אבל הרבי לא נכנע. ישר בתוך תוכו, נכנע לצוו מצפונו בלבד, ולא ידע פחד מפני המתקיפים שהיו משתמשים נגד יריביהם באמצעים התוקפניים ביותר ואף באמצעי זיוף פסולים; הוא לא התחשב בדעת אדמו"רים אחרים שהיו לוחמים בציונות והעמיד את עצמו גלוי לצד הציונים השואפים לתקומת ישראל. הספקולנטים התקיפים בעלי מכרות הנפט אף על פי כן העריצוהו ואהבוהו, כי ידעו שקדוש שוכן ביניהם. עד תבוסת אוסטריה באלול תרע"ד ישב הצדיק במנוחה בדרוהוביץ.

ב. וינה

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה נדד מדרוהוביץ להונגריה ומשם בא לוינה. כאן ריכז מסביבו את צעירי האדמו"רים, ניני רוזין וסדיגורה וחוג של חסידים ויסד את החברה „ישוב ארץ ישראל" שאחרי המלחמה נספחה ל„המזרחי". הוא השתתף בקונגרס הציוני ה־12 בקרלסבד ובועידה העולמית של המזרחי שהתקיימה בעיר הזו. הוא היה עסקן פעיל בעניני החברה ובמשלוח חלוצים לארץ ישראל, הטיפול בצרכיהם ומלוא מחסוריהם היה עליו. הוא היה מברך את החלוצים באמרו: „אשריכם שזכיתם לכך הלואי ויהי חלקי עמכם בקרוב". הוא לא חס על כבודו ולא חשש גם לחסרון כיס. את הכסף האחרון שהיה בכיסו הוציא למשלוח טלגרמה למועצת השלום בסן־רימו לדרוש את ארץ ישראל ליהודים. ואח"כ כשאישרו בסן־רימו את זכויות היהודים על ארץ ישראל, קנה את כל ההוצאה המיוחדת של עתון וינאי ועמד ברחוב, הרבי בעצמו כשהוא לבוש חגיגית וחילק חינם לכל עובר ושב את העתון.

הרבי מדרוהוביץ התמכר בוינה ביחוד לעבודת בנין הארץ שהיתה תוכן כל חייו. חיבת הארץ נפלה לו בירושה מאת אביו שגם הוא שאף כל ימי חייו המעטים להשתקע בארץ ישראל וברצונו להשפיע על אשתו שתלך אחריו, הבטיח לה חלק בעולם הבא. עוד לפני הציונות ההרצלאית, טיפל וטרח רבי חיים בדבר יסוד בנק, שישמש הכשרה כספית לישוב הארץ. ביחד עם מר מאיר חיים בק מירושלים, השתדל לייסד בנק בעד עניני היישוב ולרכוש לזה את עזרתם של גדולי האדמו"רים והרבנים, אך כאשר עלתה התכנית של הרצל הסתלק מרעיון זה, בכדי למנוע פעולה מתבדלת.

ג. ירושלים

משפחת שפירא ישבה בוינה שמונה שנים ובשנת תרפ"ב זכה רבי חיימוני לעלות ירושלימה לפני חג הפסח יחד עם בני ביתו. הוא זכה וחלומו הנצחי ושאיפתו התמידית התקיימו. המנוח הביא לארץ גם את אמו הישישה שהיתה כבר כבת תשעים, שהכירה עוד את יוצרי התנועה החסידית בישראל. למרות שישב בירושלים רק זמן קצר בערך, הספיק להשפיע הרבה על כל החיים הדתיים והלאומיים והתחבב על כל חוגי הצבור בארץ ישראל ולא היו לו כל מתנגדים. הוא הספיק תוך הזמן הקצר הזה לרכוש לו את כל החוגים, חפשים וחרדים ואף של הישוב הישן. כולם העריצוהו והכירו את תכונתו הנאצלה ונפשו הטהורה ולבו הבוער אהבה לעם ישראל ולקדשי קניניו.

בסוף הקיץ תרפ"ג נתגלתה בו מחלת הסרטן. לא גילו את אזנו של הרבי על אותה הסכנה הצפויה לחייו, אלא שלחוהו לוינה, אולי תבוא משם ישועה. הוא נותח והניתות הצליח אלא הוא נחלש בגלל מחלת ריאות שתקפה אותו בעת שהותו בוינה. בכל ימי היותו בוינה לא מצא מרגוע לנפשו כי כלתה נפשו לירושלים, וחולשתו גברה עליו כל כך עד שסוכני האניות לא חפצו לקבלו בתור נוסע פן ימות בדרך. רק בעלותו על האניה והנה שמחתו על חזירתו לארץ הרימה את רוחו כל כך עד שחלפו ועברו כל סימני חולשתו ונהיה לבן אדם אחר. ימים מועטים לפני פסח שב מנסיעתו לוינה ומחלת הסרטן תקפה אותו מחדש ובאור ל־ל' ניסן תרפ"ד נפטר והלך לעולמו בשם טוב, למגינת לבם של אלפי מעריציו ומכבדיו. בלויה בירושלים השתתפו למעלה מעשרת אלפים איש וכל החוגים מן החפשים ועד החרדים הקיצוניים באו לחלוק לו כבוד אחרון. הוא היה אזרח ירושלים אולי יותר מאשר דרוהוביץ, כי לשמה ולמענה של ירושלים עבד כל ימי היותו רבי בדרוהוביץ.

ד. ממדותיו ותורתו

רבות מספרים על האיש המופלא, שהיה איש הרוח והלב הגדול, לב מלא אהבת ישראל, מידה שעברה עליו בירושה מאבותיו הגדולים. האמת והשלום והאחדות היו סימניו המובהקים של הנפטר הגדול הזה. אם עליו היו אומרים חסידיו ומעריציו „צדיק יסוד עולם", לא היה בדבר הזה משום תפארת המליצה, אלא שם תואר ממש, כנוי שהמנוח היה ראוי לו. סבו ר' אברהם יעקב זצ"ל מסאדיגורה, שעל ברכיו נתגדל ועל שולחנו התארח לאחר נשואיו, אמר על ר' חיים מאיר כשהיה עוד ילד קטן: „הוא כולו טוב". כי אמנם כולו טוב היה האיש הנפלא הזה: טוב לשמים וטוב לבריות. את ה' אהב ועבד בכל לבו ונפשו ובכל נימי נשמתו והצנע הלך עם אלקיו. אמו הדסה פייגה היתה מספרת עליו שבהגיע ימי חודש אלול, רגיל לכוות את אצבעות ידיו למען הסתגף ולמען הסתגל ליסורים של תשובה. כששאלוהו על פצעי כויותיו, היה משיב בטוב לב: אין דבר, נכויתי במקרה. וכך היה טובו לבריות. ביתו פתוח לרווחה בפני עניים ובפני כל מר נפש. מפתו חלק לעניים

ופרוטותיו האחרונות היה מפזר לנודדים ולקשי יום.

הדת והאמונה והיעודים הלאומיים, אהבת ישראל, ואהבת כל הנברא בצלם, כל אלה היו מתכונות נפשו ומקום היה לכול בלבו וברוחו. האדמו״ר היה אדם קדוש ובעל מדות תרומיות ונעלות ולא נמנע מקבל בסבר פנים יפות גם נאורים ומשכילים ואפילו חפשיים באמונות ודעות ובלבד שיהיו בנים נאמנים לעמם ולתחית ארץ האבות. הוא לא דחה אותם ולא הרחיקם, אלא להיפך, קרב את הלבבות והכניסם תחת כנפי השכינה והאומה. וככה התנהג הצדיק בכל ימי חייו. תורת ישראל שימשה לו מקור אהבה ולא סיבה לשנאה, לקרב ולא לרחק. במקום לשנוא אדם מישראל על עבירה שעבר, הוא אהב אותו על המצוה שהוא קיים. הוא שנא את מפיצי השנאה ואת המשניאים. כאן המפתח להבנת סבלנותו הגדולה כלפי העוברים על הדת, מדה שהיתה דרושה אז בדרוהוביץ המגושמת והשקועה במ״ט שערי ממון. הוא לעצמו היה אדוק שבאדוקים ולא וותר על אף קוצו של יוד, אבל הוא התהלך עם העוברים על הדת בלי כעס עצור ובלי שנאה כבושה.

הציונות או חבת ציון היתה אחת מאבני הפינה בהס־תכלות עולמו. היא התחילה עוד מלפני הרצל, בימי תקופת סיר אוליפנט. הוא בעצמו ציין את התחנה שבה נדלק בלבו נרה של ציון. בסדיגורה שהיתה חצר מלכים ישב זקנו רבי אברהם יעקב מוקף הערצת רבבות חסידים ברוסיה, רומ־ניה, אוסטריה הונגריה. הוא נודע אף בין הגויים. הוא היה הנציג של תפארת היהדות. חסידים היו נוסעים לראות את זיו פניו ואת חצר המלכות שבסדיגורה. ובאחד הימים בא לסדיגורה שר אנגלי מופלא סיר אוליפנט שחלם את חלום שיבת ישראל לארצו. השר האנגלי ביקש מהרבי שיעמיד את עצמו בראש המפעל לשיבת ציון. תשובתו היתה: „היהודים מצפים לגאולה נסית ולא טבעית״. אמנם הוסיף: „שאם תבוא בדרך הטבע גם כן תתקבל ברצון, העיקר שהיהודים יגאלו״. מאז נדלקה שלהבת בלב הנכד ואהבת ציון וירושלים בערה בו עד שיצאה נשמתו. אהבתו לארץ ישראל גדלה אצלו לא פחות מאשר אהבתו את ישראל. את כל הכבוד והיקר ושולחן מלכים שהיו לו בדרוהוביץ, זרק מאחרי גוו ועלה כשהוא בן 58 שנה. וכך אמר לבניו העולים: „אם תקבלו עליכם בעלותכם ירושלימה להתכונן לקראת רעב ללחם, פשוטו כמשמעו, עלו, ואם לאו היו פה באשר הנכם״.

השלום והאחדות היו אמרת חייו. בפשטותו ובענותנו־תו הנפלאה לא היה מעלה את רעיונותיו על גבי הניר ולא כתב אותם בספר. רק ספר קטן אחד הדפיס בחייו וגם זה רק בצורה של ילקוט ושמו „שלום ואחדות״. לספרו זה הקטן הקדיש הרבה עמל ועבר כמעט על כל הספרות התלמודית, הקבלה והחסידות. כשנסע מדרוהוביץ בא קהל גדול ורב של אלפי אנשים להפרד ממנו, באו מקיצוני החסידות ועד אחרון פשוטי העם. וכה היו דבריו אליהם: החזקתם אותי בכבוד כל ימי שבתי פה. מאומה לא חסרתי ואף בית מדרש כליל הפאר קיבלתי מכם ומה נתתי לכם אני? חוסו נא, איפוא, על כבודי וקבלו נא דבר מה גם ממני. השאירו נא בקרבכם לעד את „השלום והאחדות״ אשר התאמצתי לנטוע בכם״.

עיקר אחר מהשקפת עולמו היה רעיון העבודה ויגיע כפים. תורה זו הטיף רבי חיים מאיר לחסידיו בגולה וחזר עליה גם בבואו לארץ לירושלים. הוא ריכז סביבו חוג של חסידים, אנשי לבב שלמדו מפיו את תורת העבודה ויגיע כפים בתור עיקר גדול לתיקון האדם. והמנוח לא היה רק דורש בלבד, אלא גם נאה מקיים. בניו שבאו עמו לארץ משתכרים את לחמם מיגיעת כפיהם, מכריכת ספרים ושע־נות. הוא דבר בהערצה על עבודה גופנית. הרבי השתכן בירושלים בשכונת הבוכרים ובראותו מרחוק סבל מהעדה הבוכרית, צועד צעדים כבדים, עד שהאדמה רועדת תחתיו ומרים בידיו האדירות, ידי ברזל, ארון ענקי כשם שמרימים חבילת צמר גפן — פניו הנאים הוארו באור פלאות, מבעד למשקפי הזהב שלו בקעו מבטים חמים שלטפו את הגוף המגודל של הסבל, את כתפיו הרחבות ורגליו המוצקות כעמודים של שיש, כאילו הוא אומר לעצמו: „הרי לכם יהודי בעל כוחות, ברוך השם, מחיה נפשות להסתכל בו״. אלה שעמדו במחיצתו אז עמדו ותמהו תמיהה גדולה: נסיך זה לבית רוזין וקוזניץ, הבתים המלכותיים בחסידות, איך הוא מתפעל מיהודי הדיוט שכל ערכו בכתפיו המוצקות?

אחת ממידותיו היתה הענוה — ענותן כהלל בשעתו. כמה סבל עת חותנו ציוה עליו לחבוש לראשו את נזר האדמו״רות. „אילו פקד עלי להיות סבל, הייתי מקבל את הפקודה בשמחה, אבל להיות רבי לחסידים״. הוא היה מתקרב במיוחד לאנשים פשוטים ומשתדל לדבר בפשטות בלי סודות ורמזים וכוונות כדרך שאר האדמו״רים. הוא דיבר אל העם, אל בעל המלאכה והחנווני והפועל. הוא לא התרחק מהמוני בית ישראל ולא היתה קיימת מחיצה בינם לבינו. הוא היה רגיל לאמר: יהודים קדושים נתנו לנו כל כך הרבה אדמו״רים, מה אנו נתנו להם?

סבלנותו וטוב לבו התבטאו באופן נפלא גם בימי מחלתו — מחלת הסרטן. היסורים היו קשים מנשוא ובכל זאת לא נראה בו רגז עצבים כל שהוא משך כל ימי מחלתו. לא הקפיד על שום איש ונשא הכל בדומיה, בשמחה ובהב־לגה על יסוריו הנוראים והתאמץ להגביר בו את מידת האהבה וחבק את כל מקורביו באהבה. הוא נפטר כשאהבת ישראל וארץ ישראל בוערות בלבו בשלהבת יוקדת.

ה. זכרונות מחדרו.

בשנת 1911 באתי מסאדיגורה לדרוהוביץ ללמוד אצל הרב הגאון ר׳ רפאל קיטייגורודסקי בהישיבה שנוסדה שם ע״י האדמו״ר מדרוהוביץ. הישיבה התנהלה בחצרו של האדמו״ר ולמדו בקלויז ובגן הגדול שהיה שייך גם כן לחצרו של האדמו״ר. על האדמו״ר הנ״ל שמעתי עוד בסאדיגורה אבל כאן, בדרוהוביץ, הכרתי אותו בהיותי בן־בית אצלו.

האדמו״ר הוא נצר לרבי ישראל מרוז׳ין ז״ל, זה שנכלא ע״י הצאר הרוסי בגלל גינוני המלכות שהיה נוהג בהם בחצרו, כידוע מספרים שבחצרו של הרוז׳ינאי היה כסא של זהב שהיה חקוק עליו „דוד מלך ישראל חי וקיים״. אמו של האדמו״ר מדרוהוביץ, הרבנית הדסה פייגלה, שעלתה ארצה ונפטרה בירושלים בגיל קרוב למאה, נכדת הרוז׳ינאי היתה. בשבתו בבית האסורים ישבה הדסה־פייגה למרגלותיו והיא סיפרה לנו כיצד באו חסידים והוציאם משם והעבירם לסאדיגורה אשר היתה נתונה אז תחת השלטון האוסטרי. בחבית מלאה זהב שיחדו החסידים את שומרי בית הסוהר, ואלה פתחו לפניהם את השערים ונמלטו אתם יחד. משהגיע הרוז׳ינאי לסאדיגורה לא נעשה לאזרח אוסטריה אלא קנה לו תעודת מסע תורכית שהיה כתוב בה „תושב ירושלים״.

מאז כל בני המשפחה הם אזרחי ירושלים. זוכר אני, בזמן שהייתי בן־בית בחצרו של הרבי קיבלו אותי תמיד באדיבות ובכבוד. ביחוד חבבה אותי הזקנה וקירבה אותי מאד. ייתכן — בזכות בואי מסאדיגורה. שעות על שעות היתה משוחחת אתי והתענינה בכל פרטי הפרטים מהמתרחש בחצר סאדיגורה, מחיי העיר בכלל ומה„שולחנות״ שנערכו בשבת ובחגים. כמו כן היא הציגה אותי בכל ההזדמנויות בתור מי שלמד בסאדיגורה.

זוכר אני את האולם הגדול שהיה מרוהט יפה ונמצאו בו הרבה חפצים עתיקי יומין. אבל בכותל המזרח נשאר שטח „ערום״, בלתי מסויד, ומעליו כתובת „זכר לחורבן״. בנה של אותה הדסה פייג׳לה היה הרבי הארמו״ר מדרוהוביץ, ר׳ חיים מאיר יחיאל שפירא ז״ל (היה ידוע בעולם החסידים בשם חיים מוניו), או כפי שגם קראו לו „הרבי מדרוהוביץ״. אדמו״ר זה, שהיו לי הזכות והכבוד להיות במחיצתו כמה שנים, נשרף באש אהבתו לציון. את אהבתו זו הוא החדיר לכל אלה שבאו במחיצתו. ר׳ חיימוניו, כפי שכינוהו אוהביו המרובים, נתיתם מאביו ר׳ זליגל, בנו של המוגליצאי, בשחר ילדותו, ונתחנך בבית אבי אמו, הרבי מסאדיגורה. בעודו נער קטן ביקר בבית זקנו, השר אוליפאנט, האציל מאנגליה, שחלם על שיבת היהודים לארצם. הוא ביקש להשפיע על הרבי מסאדיגורה שיסכים עמו בתכניתו ויעמוד בראש המפעל. בגלל אזהרות ואיומים שקיבל הרבי לפני כן מחוגי קנאים לא הביאה השיחה לשום תוצאות.

בעולם החסידות הביטו על הענין הזה בביטול ובזלזול. בא לו איזה „סיר״ מקושט, עם פמליא של הולכי־בטל, וחפץ לתקן על רגל אחת מה שלא הספיק הקב״ה לתקן במשך אלף ותשע מאות שנות גלות...

אבל הרבי ז״ל חשב אחרת. הוא אמר מתוך אנחה: לו יהיה בדרך זו — ובלבד שהגאולה תבוא במהרה.

הרבה פעמים הזכיר הרבי מדרוהוביץ את הדברים האלה והוסיף כי גורל חייו נחרץ אז. שכן מאז ידע והאמין כי ארץ ישראל עלולה להבנות גם בדרך הטבע, וכי בידינו הדבר לעשותו.

כל חייו של ר׳ חיים מוניו היו שרשרת גדולה אחת של ימים שהקדישם כליל למען בנין ארץ ישראל. עוד לפני הופעתו של הרצל סובב עם ר׳ חיים בק על חצרות קרוביו האדמו״רים לשם יסוד בנק לישובה של ארץ ישראל. בראותו את פירוד הלבבות הגדול המפריע לכל פעולה כתב את ספרו „שלום ואחדות״ שהפצתו עלתה לו בכל הון ביתו. ספר זה עשה רושם גדול בצבור היהודי, אך גם עורר רוגז גדול בחוגי החרדים, שכן בספר זה הוא מטיף לשלום ולאחדות גם עם העבריינים.

בדרוהוביץ עיר מגוריו נעשו חצרו ובית הכנסת שלו בית ועד לכל אוהבי ציון. כותב השורות האלה, שביקר בהרבה חצרות של רביים והכיר אותם מקרוב, זוכר את הרבי מדרוהוביץ, ר׳ חיימוניו, בתור אחת הדמויות הנעלות והאצילות מגזע בית ריז׳ין שכולה אומרת כבוד ויקר כמנהיג אלפי חסידים אשר מעריציו ואוהדיו הרבים מצאו בו התמזגות נפלאה של גדלות בתורה, בנגלה ובנסתר, חכמה ועמקות חסידית, אהבת ישראל לקרובים ולרחוקים, אהבת השלום והאחדות, חיבת ארץ ישראל והתמסרות לבנינה, עסקנות ופעלתנות להרבצת התורה. הוא חיזק ואימץ את הישיבה בחצרו תחת הנהלתם של הגאונים ר׳ רפאל ואברהם קיטאיגורודסקי. הוא היה פה מפיק מרגליות והשמיע דברי תורה בכל עת מצוא. הוא הקסים בקלסתר פניו המזהירים, .המפיקים נוגה, חן ואצילות עילאית. הרבי מדרוהוביץ הצטיין בידיעתו המקיפה בהוויות העולם בכלל ובמצב היהדות בתפוצות השונות בפרט. יחד עם זאת הוא גם הצטיין בקשריו המרובים וביחסי הידידות עם כל החוגים שבקרב מנהיגי היהדות. קשריו אלה, ביחוד עם חוגי היהדות החרדית והתורנית ועם גדולי ישראל ואדמור״יו, עשוהו לאישיות רבת השפעה.

יחד עם כל מעלותיו וסגולותיו הנעלות הצטיין ר׳

חיימוניו בפשטותו ובצניעותו. הוא לא העמיד שום מחיצה בינו לבין קהל חסידיו וכל אחד ואחד מצא בו ידיד בלב ובנפש. זכות מיוחדת זכיתי שמיום הראשון לבואי דרור הוביצ׳ה קירב אותי מאד והזמינני לשיחה על סדיגורה ועל מצבי בלימודים. וכששמע כי אני מדבר עברית התחיל לדבר אתי עברית ומאז בכל הזדמנות דברנו רק עברית. הוא מסר לי תפקיד חשוב: לחנך את נכדו שלום׳ניו, הלא הוא המשורר הידוע ש. שלום. הוטל עלי ללמדו עברית, והוא שלם לי בעין יפה, ואף נתן לי מלבד זאת 2 כתרים, כדמי כיס, מדי שבוע בשבוע.

אלה שבאו במחיצתו היו כולם יהודים טובים, עסקנים, בעלי צדקה ותלמידי חכמים. אחדים מהם זכורים לי בשמו־תיהם: ר׳ שלמה שו׳ב, יהודי יקר שהצטיין במידותיו התרומיות, ובמיוחד שקד על מצוות הכנסת אורחים. ר׳ שלמה זה נהג לא להסב לסעודת שבת וחג בלי „מנין" אורחים מסובים לשולחנו. ומכיון שבבית הכנסת לא הספיק להשיג מנין אורחים היה רץ מקלויז לקלויז עד שהשיג מנין. הסעודה בלילי שבת בבית ר׳ שלמה שו׳ב לא נס־תיימה אף פעם לפני חצות. מתומכי הישיבה יש לציין במיוחד את ר׳ שלמה באקנרוט, ר׳ משה גרובר, ר׳ משה שטאהל, יוסף קולב, ר׳ שמחה סגל, אביו של שמעון סגל (בתל־אביב), ר׳ דוד שרייבר, נכדו של ה„חתם סופר", ידוע בשם „הנשיא" (שימש רוב ימיו נשיא „כולל" גליציה של קופת רמבעה"נ).

עוד היום מזכירים זקני דרוהוביץ את החתונה בחצר מדרוהוביץ, חתונת הבת היחידה של האדמו"ר. לשם כך הוקמו במיוחד צריפים חדשים, „שאלאסים", ערוכים לסעו־דות, בחצר ובגן. שולחנות עץ ארוכים — שנים עשר שערי כבוד הוקמו לאורחים, כנגד שנים עשר שבטי ישראל. כל שער מקושט בדגלי השבט, ליד כל שער שני פרשים אחוזי חרב ומקושטי מלחמה. המוני המונים זמרים, בדחנים ו„כלי זמר". החופה התקיימה על מגרש ריק עצום. התאספו שם יותר מעשרים אלף איש. למעלה משבועיים חגגו את החתונה הזאת, שהשאירה רושם רב על כל הסביבה.

זכיתי גם להיות נוכח בליל הסדר אצל האדמו"ר. האו־לם הגדול בו נערך הסדר היה מלא חסידים מפה לפה. כלי הכסף והזהב שעל השולחנות הערוכים הבהיקו לאור עשרות הנרות והנברשות. היין האדום, יין ארץ ישראל הבהיק באדמו, כעין האדום שבתוך הגביעים העתיקים. האדמו"ר ר׳ חיימוניו היה מיסב על ספת ההיסב הלבנה, הרקומה תכלת וארגמן ותולעת שני, כוסו בימינו הרועדת ושמאלו מחליקה על זקנו הבהיר הארוך. רגע הוא מחריש, מפליג בעיניו התכולות, בעד משקפי הזהב הנוצצים, אל מקומות לא ידעתים. פתאום — וזרם של דמעות שוטף ועובר את הזכוכיות של משקפי הזהב שלו וקול לא־שלו פרץ מגרונו ביבבה, ומילא את כל חלל הבית וחדר לכל הלבבות: לשנה הבאה בירושלים! הוא חזר על הפסוק הזה שלוש פעמים בזה אחר זה, ואני עוד היום זוכר את רגשי האהבה והחיבה שנסך בי אז בהכרזתו זו לציון. עונג רוחני היה להסתכל בו. הדור נאה בחיצוניותו, ללא רבב על בגדו, עיניו האירו במאור תורה ושפתותיו הביעו חכמה ודעת.

עם עלייתו לארץ בשנת תרפ"ב, כשירד מן הסירה ודרך על אדמת הארץ, נפל על רגליו ונשק את אדמת הקודש וגעה בבכיה. הוא נתערה כל כך בחיי הישוב על כל הצפון בתוכו, על אורותיו וצלליו, על ששונו ויגונו, עד שנעשה ממש חלק אורגאני מהישוב.

חורבנה של דרוהוביץ היהודית

מאת ד"ר שמחה מרגלית — ד"ר מ. דורנשטראוך

מבוא

בדרוהוביץ ובוריסלב (איזור הנפט המזרחי בפולין) היו לפני פרוץ מלחמת העולם השניה בערך 30,000 יהודים. באיזורי הספר של שטח הנפט ובמחוז דרוהוביץ גופא היו עוד 15,000. בסך הכל נמנו במחוז דרוהוביץ קרוב ל־45,000 אזרחים יהודיים. 3,000 יהודים בכל המחוז הצליחו להמלט לרוסיה וניצלו, 865 נשארו לאחר המלחמה בחיים בבונקרים ביערות ובמחבואים אחרים. 41,000 הושמדו לחלוטין הודות לשיטות ההשמדה הערומות ביותר של הנאצים.

בידי הגרמנים היו אָמנם חוקים אכזריים, ארגונים ופלוגות ביצוע, כשענינם להבטיח להם את קרבן השחיטה. עברי היער בברוניצה (במרחק 144 ק"מ מהעיר דרוהוביץ) „מארח" קרוב ל־16.000 קרבנות, „בית המטבחים בבוריס־לב" 8,000, ויתר מקומות ההשמדה הזמניים קרוב ל־6,000, יותר מ־12,000 הובאו עקב גרושם לבלזשץ ומאידאניק ושם נרצחו באכזריות נוראה.

זה הוא המאזן הסטאטיסטי, אם מותר להגיד — החוב הקטנטן של הנשארים בחיים תחת השלטון הגרמני באיזור הנפט, ויש לקחת בחשבון שבספטמבר 1943 הוכרזה פולין המזרחית כפנוית יהודים. רק בדרוהוביץ ובוריסלב היו קיימים שני מחנות הסגר בהם היו היהודים מופקרים. לשם הביאו גם יהודים שמצאום בחיים והכניסום לשרות עבודה למען הציוד הגרמני. שני המחנות הוקמו בירכתי חברת־שמן „קראפט" (קודם החברה בסקידים). בשנת 1944 סומנו כ־Herman Göring Werke, היהודים שהועסקו שם נמסרו לגיסטפו למעשה כעצורים.

הגיסטפו המציאה לחברת „קאראפטן" אותם יהודים שקעקעו באות W (Wehrwirtschaft) ו־R (Rüstung)

בין שני הצדדים הוסכם שבכל חדש יש להסגיר לגיסטפו אחוז מסוים (מדובר היה על 10% בכל חדש) ולהרגם ביער בברוניצה.*

ההעברה הזו בהשאלה של 2,600 עובדים עצורים מסו־מנים בשני המחנות הביאה לידי קיום „אקציות" בכל 7—8 שבועות בהן סורקו 500 עד 600 עצורים שהושמדו בברוניצה.

ב־23 במרס 1944 בהתקרב הצבא האדום ע"י טרנופול חוסלו כל מפעלי R (פולמין, גליציה ונפטה) והועברו לשטחים המערביים של פולין (יאסלו, גורליצה, לימאנובה ונוביסונץ). באותו יום הורחקו מהמחנה „גורקה" 3,000 שבויים רוסיים מערבה ברגל אף על פי שצעדו בקשי רב. חלק גדול מהם נורה עוד באותו יום בברוניצה. בשני המחנות R קויימה ההכרזה האחרונה (המכונה הכרזת־מות) בה דבר מפקד המחנה אוברשטורם־פיהרר הילדבראנד על פינוי בטוח ומאורגן יפה של כל העצורים ליאסלו.

כעבור שביעים הובילו פעמים, בכל פעם 20 רכבות משא את העובדים היהודים שהופתעו בלילה באקציה פת־אומית בכיוון לפלאשוב ומשם למאוטהויזן ולמחנות־מות אחרים שבאוסטריה. כ־60 איש נורו במקום עקב חולשתם. 15 יהודים נהרגו בזמן בריחתם. חלק קטנטן של הבורחים הצליח להגיע ליערות בוריסלב ולהסתתר בבונקרים.

זו היא מבחינה סטאטיסטית תנועת המספרים במאזן האכזרי ספוג דמים של הקרבנות היהודים במחוז בו־ריסלב.

יום ה3 ביולי 1941 — יומם הגדול של האוקראינים והפולנים

„הקיץ הקץ על יהודי דרוהוביץ ובוריסלב!" תחת צלילי הסיסמה הזאת, שהפיצום האוקראינים והפולנים חדורי הרוח הנאצית — נכנסו בערב של יום 30 ביוני, בשעה 8, הקלגסים הגרמניים לדרוהוביץ ולבוריסלב. תוך שעתיים הקרובות נכבשו ע"י הגרמנים טרוסקביץ, סחודניצה, אוריץ ועוד. בשעות המוקדמות של יום 1 ביולי 1941 השתוללו כבר בכל המקומות האלה פורעי הפרעות האוקראינים והפולנים לפי תכנית מוכנה לכל פרטיה. במשך 3 ימים רצופים רצחו יהודים. הקרבנות נרצחו בכל מקום שמצאה אותם יד המרצח: ברחוב, בחצר ובבית. הגרמנים הביטו על כל זה בשקט. אלה שניסו להמלט נעצרו ע"י הגרמנים ונמסרו למרצחים. בין הגרמנים למרצחים היתה שוררת הבנה הדדית מלאה בנידון זה. במשך כל שלושת ימי האימים האלה ירד גשם שוטף ללא הרף. כאילו בכו השמים על

* ראה את תעודת ההעברה של גיסטפו בדרוהוביץ חתום בידי בלוק, בשם „קרפטים" חתם מנהל בית זיקוק „גליציה".

המתרחש בארץ. במשך 3 ימים נשפך דמם של נשים, גברים וילדים חפים מכל פשע. בפרעות אלה שהתחוללו במשך 3 ימים אלה בדרוהוביץ, בוריסלב וסחודניצה, נפלו 900 קרבנות יהודים ונפצעו קשה 360 יהודים. בסחודניצה הובלו הקרבנות, לפי רשימה מוכנה מראש ע״י הפולנים והאוקראי־נים, אל תוך יער שבקרבת מקום, בגדיהם הופשטו מעליהם וכך הם נורו והומתו. הם היו מוכרחים עוד לפני כן לכרות לעצמם קבר במו ידיהם. בין התושבים היהודים הנכבדים של עיר זו קיפח את חייו אחד ממהנדסי הנפט הגדולים ביותר, יוסף בלוך. למען להביא את משחק הדמים הזה לידי קץ הפיצו הגרמנים בערב היום השלישי של הפרעות מודעות מודפסות שבהן הוכרז: „כל מי שירצח או שישדוד — ירה יירה.״

אנשי ה„גיסטאפו״ טרם הגיעו!

עם כניסת הצבא הגרמני שותקו כליל החיים הכלכליים. הדירות ובתי העסק שנעזבו מבעליהם נשדדו ע״י ההמון הנוכל ונגזלו על ידו. כל החנויות היהודיות, וכן אלו של הרוסים, נהרסו ונשדדו ונמסרו לידי „בעלים חדשים״ — לאלה שהצטיינו במעשיהם בימים הראשונים לכיבוש העיר בידי הגרמנים. האוקראינים והפולנים השתוללו נגד היהו־דים לעיני הגרמנים בצורה הגסה והמחפירה ביותר כדי להפגין בזה את שנאתם ליהודים. האוקראינים הגבילו את חופש תנועתם של היהודים בלי שהגרמנים דרשו זאת. ליהו־דים אסור היה איפוא לצאת מבתיהם, הם נלקחו ע״י האוק־ראינים לעבודות כפיה שונות, כגון נקוי הרחובות, הובלה, והם עונו על ידיהם במובנה הפשוט של המלה.

יחד עם זאת ניהלו האוקראינים נגד היהודים מסע השמדה. רק כעבור 7 שבועות הגיעו אנשי הגיסטאפו. הם פלשו לתוך הדירות היפות והנהדרות ביותר וכבר אז נרצחו על ידיהם 2 יהודים, פועלים שהיו מועסקים על ידיהם בכניסתם לאכסניותיהם.

בצפרני ה„גיסטאפו״

מאז כניסת ה„גסטאפו״ היו היהודים בדרוהוביץ נתונים בידי הנאצים, כשהם מחוסרי הגנה ונטולי זכויות. התחילה אז פעולת השמדה שיטתית נגד היהודים. נוסף לכך נכנסו לעיר אנשי המיליציה האוקראינית. במיוחד התחילה להראות את פעילותה מחלקה מיוחדת (מורכבת בעיקר מוינאים) שמתפקידה היה לבצע את פעולות הגירושים וה„אקציות״. בראש המחלקה הזאת עמד המפקד הֶטֶל. לידו הצטיין במיוחד יוסף פטר כפושע ממדרגה ראשונה, שהיה משסה בקרבנותיו את כלבו הנושך והתענג למראה התנפלותו עליהם. הרוצחים האכזריים ביותר במחלקה זו היו יארוש וקובארזיק.

בדרוהוביץ היה מטה גדול של ה„גסטאפו״, אשר אליו היו כפופים כל המקומות שבסביבה במה שנוגע לשאלות היהודים. תחת הנהלת מטה זה הושמדו היהודים בדרוהוביץ, בוריסלב, סטרי, זידאטשוב, בולכוב, סאמבור ועוד עיירות קטנות רבות.

ליהודים אסור היה לבקר בבתים צבוריים, בתיאטרון, בקונצרטים ובקולנוע. זו היתה רק פגיעה קטנה מצד הנאצים, כמוה היתה גם החרמת מכשירי הראדיו של היהו־דים, מכשירי הטלפון שלהם, פרוותיהם ותכשיטיהם, וכל הזכויות והנכסים שהיו ליהודים. אסור היה ליהודים להשתמש בשירותי הרכבת, המכוניות וכל כלי רכב אחר.

הקצין המחוזי וַטרמַן פרסם באמצעות הועד היהודי כרוז לאוכלוסיה היהודית אשר לכאורה היה בו אמנם משום הגבלה חלקית, אבל למעשה פירושו היה — שיתוק טוטאלי של החיים והקיום, תוך אזהרה על נקיטת אמצעים חריפים ביותר נגד מפירי ההגבלות האלה.

ואלה דברי הכרוז:

„אל הציבור היהודי בעיר דרוהוביץ!״

הועד היהודי נדרש בזה למלא אחרי כל הפקודות וההוראות המתפרסמות מטעם השלטונות ביחס לאוכלוסיה היהודית. מחובתו המוחלטת של כל אזרח יהודי לשמור ולקיים ללא דיחוי את ההוראות הניתנות מטעם הועד היהודי.

מטעם השלטונות הגרמניים מתפרסמות בזה הפקודות דלקמן:

1. סרטי זרוע

החל מיום 20 בספטמבר ש. ז. יש לענוד על הזרוע הימנית סרט ברוחב 8—10 ס״מ שעליו מצויר בצבע כחול „מגן דוד״. הסרטים מוכרחים בהחלט להיות נקיים ולא מקומטים, ובמידת רוחב לא־פחותה מהמידה הנ״ל. העבריינים ייענשו.

2. על האזרח היהודי לציית לכל פקודה שתינתן מטעם השלטונות הצבאיים או האזרחיים ל ע מ ו ד או להתקרב. כל נסיון של בריחה עלול לגרום לבורח תוצאות קשות.

3. בהופיע ברחוב גרמני במדים יש לפנות לו מקום ואגב כך גם להוציא את הידים מהכיסים.

4. כל מגע שהוא מצד האזרחים היהודיים עם השלטונות הגרמניים והמקומיים אסור בהחלט. עניני האוכלוסיה היהודית יקבלו את טיפולם כל אחד בנפרד אצל השלטונות המתאימים באמצעות הרפרנטים של הועד היהודי.

5. ההתקהלות של יותר מ־3 אנשים ברחובות או בככרות, כמו כן ההתרוצצות של הנוער היהודי ושל ילדים יהודיים — אסורות בהחלט.

6. כל מסחר ללא רשיון אסור.

א) הרוצה לעסוק במסחר, עליו לבקש רשיון לכך מאת מועצת העיר, באמצעות הועד היהודי (המחלקה הכלכלית).

ב) המסחר והמקח־וממכר בסחורות לכל סוגיהן ברחובות ובככרות, פרט לככר השוק המיועד לכך, ליד בית המרחץ, (שממנו גורשו היהודים ע״י אותה המשטרה הגרמנית), ליד רחוב קראשבסקי, אסורים.

3. אסור להימצא ללא צורך בככר השוק בימים שמחוץ לימי השוק הקבועים.

ד) מכירת טבק, סיגריות, „אבנים" למצית וכדומה, אסורה.

ה) המסחר בימי הראשון בשבוע ובימי החג, פרט למכירת חלב, אסור.

ו) התשלום בעד מצרכי מזון במחירים גבוהים מעל למחירים רגילים, וכן הצעת תשלום במחירים כאלה, אסור.

ז) הגונב סוסים, בהמות, עופות וסחורות חקלאיות, הריהו אשם בביצוע מעשה סבוטג׳ה נגד הזנת העם, ודינו — משפט מות. אותו עונש יינתן למי שנתפס בגנבה מחדש בלי להתחשב עם סוג הסחורה הגנובה.

ח) בעלי הבתים מצווים לשמור על הסדר והנקיון המוחלט בחצרות, במדרכות, ברחובות ובכל סביבות הבתים. בעד אי־ציות להוראה זו יוטל עונש קשה.

ט) ה„יודישער אורדנונגסדינסט" אחראי לביצוע כל ההוראות מטעם הועד היהודי. הארגונים של ה„אורד־נונגסדינסט" מצוידים ברשימות והוראות מתאימות, ובעד אי־ציות להוראותיהם ופקודותיהם ייענש העברין קשה.

דרוהוביץ, 10 בספטמבר 1941.
הועד היהודי, דרוהוביץ
ל. ס. מזכיר, ברנפלד מפ. רוזנבלום, יו״ר
אושר ע״י: ל. ס. המושל הכללי,
קצין המחוז בדרוהוביץ
קצין העיר וטרמן מפ.

בינתיים הפעיל ה„גיסטאפו" מתוך תכנון ומגמתיות שרירותיים את מבצע ההשמדה שלו. החלו כבאופן אוטומטי מאסרים המוניים של יהודים בכל מחוז בוריסלב ודרוהוביץ. ביחוד נפגעו בזה האינטליגנציה, אישים מבין מנהיגי האוכ־לוסיה היהודית ועשיריה. יהודים ענודי סרט „מגן דוד" נעצרו בלכתם ברחוב, הועלו על מכוניות משא גדולות, בצורה אכזרית. כן הוצאו יהודים מדירותיהם ללא כל סיבה, ולצהלת המוני האספסוף האוקראיני ובעזרתם, והועברו ללשכת ה„גיסטאפו" (שברחוב מיצקיביץ, בחוילתו של המרשאל יארוש) ושם נחקרו ונבדקו במשך שעות. אך הם לא חזרו יותר לבתיהם. עברו עליהם שם עינויים סדיס־טיים לא־אנושיים, אח״כ היו מובאים ליער, בראשונה בשעות הלילה ואח״כ גם לאור היום, ושם הומתו, כשהם כבר בין כך מפרפרים בין החיים והמות.

ליהודים לא ניתן כל שכר בעד עבודתם. הפועלים שעבדו עבודה קשה קבלו מנת לחם של 200 גרם, אותה מנה קבלו גם פועלי בתי זיקוק והעובדים בכבישים. המנה הזאת היתה מיועדת ל־24 שעות. גם הנשים השתדלו להכנס לרשימת העובדים כי חשבו ע״י זה להציל את חייהם. במשך 4 חדשים רצופים לא סופק בכלל שום מזון לשתי הערים האלה.

אי אפשר להעלים את השם פליקס לאנדא בתאור תולדות יהודי דרוהוביץ בזמן הרודנות החומה. תאורו:

פליקס לאנדאו יליד וינה, בשנת 1942, בן 35, הוא אחד מהמשתתפים בהתנקשות בקאנצלר האוסטרי אנגלברט דולפוס. בשנים 1941—1943 היה מנהל המדור המשקי של ISIPO ו־SD - תואר למראית עין, למעשה תלין אלפים. שמו קשור בסבל ועינויים של אלפי אנשים. ליהודי דרוהו־ביץ ובוריסלב היה שמו הסמל של מות והשמדה.

הגירוש

ביום ״2 במרץ 1942 קיבל ה„יודנראט" פקודה, שלפיה יש לבצע תוך 2 ימים „העברתם" של 2.000 יהודים מן העיר אותה הפקודה נתקבלה גם בבוריסלב. בתחילה חשבו כי הכוונה היא באמת להעברתם למקומות אחרים שבסביבה. תחת לחץ של ה„גסטאפו", ואיומיו בנקיטת אמצעי עונש קשים, נאלצו הסדרנים היהודים לבצע את פעולת הזוועה הזאת. התרחשו ביומיים אלה מחזות אימים. המגורשים רוכזו ע״י הנאצים בהמוניהם בבנין „סוקול" שברחוב מיצקיביץ, כשהם מלווים גם ע״י הסדרנים היהודים, וכך לוו המגורשים האלה ע״י אחיהם היהודים למקומות ההריגה שלהם, דבר שהיה ידוע היטב מראש לאנשי ה„גסטאפו".

כעבור יומיים הועברו האומללים האלה במכוניות משא לתחנת הרכבת ומשם למקום בלתי ידוע. לאחר 3 שבועות קבלו אי אלה מקרוביהם גלויות דואר שעליהן היתה מודבקת חותמת דואר של ראווה־רוסקה. בגלויות אלה הודיעו הכות־בים על „שלומם ומצבם הטוב". אחרי עבור 4 חדשים נודע כבר לכול כי דרך גירושם זו הובילה לתאי הגז שבעיירת סגירוב, אשר שם מצאו כולם את מותם האכזרי.

השחיטה השניה

ה„אקציה" המזעזעת ביותר היתה בימים 17—8 באוגוסט 1942. בכל אירופה הנאצית ניתנה פקודה למועד זה לביצוע „אקציה", שהיתה צריכה להביא מכסה של חצי מיליון איש אל תאי הגז שבמיידאנק, אושוויץ ובלזץ. ב„אקציה" זו, שצוינה אז כפעולה „נחוצה ממדרגה גבוהה", נלקחו מדרוהוביץ 3.000 יהודים ומבוריסלב והסביבה 4.000 יהודים. בביצוע ה„אקציות" האלה שיתפו פעולה שוטרים אוקראינים וגרמנים מכל הסוגים. הם הוציאו את האומללים מדירותיהם וממחבואיהם והובילו אותם ללא רחם כשאֵלות גומי ומוטות ברזל „פעלו" כאן את פעולתם. הם מחצו ראשים, שברו ידים ורגלים של כל אלה שהראו איזה היסוס קל ליציאתם. דם רב נשפך ומשמים נסחף שוב גשם כזרם, כאילו אלהים מלמעלה שופך דמעות... ברם החיה המשתוללת צחקה מתוך שביעת רצון. בפינת רחוב סקוטניצקה משליך אחד הנבלים ילד מהקומה השניה. „טמפו" (מהר) — מזרז המפקד. פה ושם נראים כבר בתים בוערים. לשונות אש מאירות את הרחובות, החצרות והמגרשים, ומתגלות תמונות זוועה מחרידות. איש „גסטאפו" פרץ בשמחה בהחזיקו בידו פקעת של שערות שהצליח לתלשה מעל ראשה של אשה צעירה בנסותה להציל את הילד שלה מצפרני האסון. ובצחוק שטני ענו לו כל קלגסי הבליעל שעמדו על ידו. מכוניות מלאות עברו בכוונים שונים. מובלים בהן „צאן האדם" לשחיטה, למחנות הריכוז. והנה תמונה שנחקקה בזכרון כסמל: אשה, שהוציאו מידיה את ילדתה באכזריות, הופיעה פתאום מתוך ההמונים הצפופים שעמדו מרוכזים ומוכנים להובלה ל„טראנספורט־המות", וברדפה אחרי הילדה דחפה בשטח המישור את אחד התליינים הנאצים בריחוק כמה מטרים ממנה. היא הלכה, כמובן, יחד עם ילדתה ישר אל תוך המוות. זוג עיניים ילדותיות, כחולות, לטש בתמהון ובבהלה לתוך כל ההתרחשות הבלתי מובנה הזאת... על פניה של האם היתה נסוכה מידת ההקרבה העצמית והמסירות המובנת מאליה לייצור הקטן והחף מכל פשע. בחיוך הטראגי שלה בא לידי ביטוי הכוח הבלתי נשבר של אשה שעליה לשמור על חיי הילד שלה ואשר עליה להיות נכונה למסור כל קרבן אשר לה.

ה„קרב" שנמשך שלשה ימים ושני לילות נגמר כמובן בהצלחה. לד"ר פראנק ולד"ר וכטר ולגנרל קצמן בלבוב נמסרו דו"חות טלפוניים: „3.000, חתיכות' 2.400 נתפסו חיים ו־600 נורו והומתו במקום. האקציה הצליחה".

הגיטו

אחרי השמדת 8.000 יהודים במחוז דרוהוביץ בחודש אוגוסט 1942 הוקם הגיטו לפי הוראת מפקד המחוז ידאייציק וממלא מקומו הד"ר גֶרגֶנס בשיתוף פעולתו של המושל הנאצי האיום האנקה. היהודים נצטוו להיכנס עד ליום 1.10.1952 לתוך הגיטו. כשטח מקום הגיטו סומנו ונועדו שבעת הרחובות הבאים: צ'אצקי, קובלסקה, גארבארסקה, קראשבסקי, ריביה, סקוטניצקה וחלק של רחוב שינקביץ'. בזמן הקמת הגיטו עוד הגיע מספר היהודים בדרוהוביץ ל־9000 נפש. 1000 יהודים הובאו לדרוהוביץ מכפרי הסביבה. במצב זה, כשהיהודים כולם מדרוהוביץ ומבוריסלב מרוכזים בשני גיטאות, אפשר יהיה בקלות גדולה יותר להשמידם. להקמת הגיטאות ואירגונם ניתנה עזרה ניכרת ל„יודנראט" מצד מפקד המטה הצבאי לנדאו. פעולתו התבטאה בזה שהעברת היהודים לגיטו נעשתה „קלה" יותר. לפי הוראתו באמצעות אנשיו נלקח מידי היהודים כל אשר להם, והם הורשו לקחת אתם אל תוך הגיטו חפצים שמשקלם הכולל לא יעלה על 50 ק"ג. מלבד זאת נשדד מהם הכל, ומה שלא מצא חן בעיני השודדים הושחת, הושמד והושלך על ידיהם החוצה דרך החלון והפתח. לנדאו הסתובב, בהחזיקו בידו האחת מגלב ובידו השניה אקדח, וניצח על המלאכה, תוך דרישות ונגישות לזריזות וקפדנות בעבודה.

בזמן ההעברה לגיטו מצאו 100 יהודים את מותם, בחלקם התאבדו או מתו מרעב. בחדר אחד, צר, ובתנאים סאניטאריים גרועים ביותר, הוכרחו להתגורר 2—3 משפחות.

מי שביקר בגיטו והסתכל במראהו החיצוני, ניהולו ואירגונו, עשוי היה להתרשם כי אין המצב נורא כל כך וכי בערך הכל בסדר. אבל רושם כזה נשתנה מיד לאחר שמבטו של המבקר נתקל בשלט שהתנוסס ליד מוצאי הרחובות ועליו ההודעה: „כניסת אריים לתוך הגיטו ויציאת היהודים מתוך הגיטו — אסורות, והעבריינים ייענשו עונש מוות". אף אחד לא העלה על דעתו שמקומות מגורים אלה שמשו ליהודים נקודות הכנה לבית הקברות, וכי ברחובות אלה, המלוכלכים והצרים, עוד יישפכו נהרי דם של אנשים חפים מפשע.

עוד לא הגיעה התארגנותו של הגיטו לסופה — והנה הוכרז על „אקציה" חדשה, וביום 23 ו־24 באוקטובר, כלומר: 3 שבועות לאחר שהובטח חגיגית מצד הגיסטאפו שלא תהיה יותר אקציה, הובלו שוב 2300 יהודים לבלזץ, ומהם 180 חולים, ששכבו בבית חולים ואי אפשר היה לטלטם, ונורו באופן אכזרי ושפל.

יומיים לאחר „אֲחסנת" היהודים במקום ריכוזם הובלו האומללים לתחנת הרכבת ע"י הגיסטאפו, בלווית המשטרה האוקראינית והוכנסו לתוך קרונות הרכבת שצורפו לרכבת הנוסעת לבוריסלב. בבוריסלב והסביבה צורפו אליהם עוד יהודים וכך הובלו אז לתאי הגאז של בלזץ 5800 יהודים.

עכשיו היה יותר מקום בשני הגטאות. היתה אפשרות

ל„שטח־החיים" גדול יותר. הבטחה ערמומית — אכזרית של התלין לאנדא ועוזריו דאנג, גינתר, גבריאל וכדומיהם שסו"ס הסתיימו כל האקציות היתה צריכה לבדח את הנשארים בחיים ולדרבנם לפעילות יעילה למען „ממלכת אלף השנים".

„המנהיג הבטיח הפעם ברצינות ותראו שהוא יקיים את הבטחתו", ככה דברו אנשי הגיסטפו בימים הראשונים בגטו ובעד הבטחות אלו הוציאו מידי היהודים את שרידי רכושם.

חייהם הנוגים והקשים של 5000 היהודים שנשארו בגיטו נמשכו בגיוונם. 1500 יהודים מתו מרעב. המיואשים איבדו את עצמם לדעת (ד"ר לנדמן ורעיתו וילדם). התחילו להתלחש על התמרדות מזוינת, אם כי לא היו כל אפשרויות לכך. בבוריסלאב — כל מי שהיו לו אמצעים כספיים ואומץ לב נמלט אל תוך היערות ולבונקרים. מחוסרי האמצעים ותשושי הכח ציפו לנס שיבוא והתפללו לרחמי שמים.

ה„אקציה" בימי 23 ו־24 באוקטובר 1942, בצורתה, בממדיה ובהיקפה הבליטה את מגמת הנאצים להשמדה טוטאלית של היהודים בכל מקומות הימצאם באירופה הנאצית. אקציה זו נעשתה לפי פקודתו הישירה של היטלר והיא בוצעה בבת־אחת בכל אירופה.

לא היה שיעור וסוף לחיים של יאוש ושל אפס־תקוה. אנשי הגסטאפו תפסו בכל יום יהודים שברחו מתוך הגיטו והחזירו אותם לתוכו. בכוונה לא הטילו עליהם ענשים כדי להראות בזה שאין ליהודים מה לפחד ושהם יכולים להישאר בעיר ולעבוד את עבודותיהם במסירות. ברם היהודים לא נתנו אמון בדבריהם. הם ידעו אותם כבר במידה מספיקה ואת הבטחותיהם. הם ברחו אל תוך היערות שליד בוריסלב, הם כרו להם בונקרים תת־קרקעיים בתוך העיר, מכרו את עצמם ל„אריים", רכשו לעצמם תעודות של אריים, ברחו לגבול ההונגארי, בקיצור הם עשו את כל שבגדר האפשר כדי להימלט משם. שכן להישאר בגיטו פירושו: מות בטוח.

פסיכוזה של אימה השתררה בכל מחנות הגיטו בפולין. עם כל זאת יש שחשבו, כי שנת 1943 תביא את המפנה לטובה, כי אולי יחדרו פתאום הפרטיזנים הרוסיים והם יביאו את הישועה ואת הסוף לעבדות. ברם, כשמכל התקוות באו רק אכזבות והיהודים החלו לברוח בהמונים, הוצאה פקודה על השמדה טוטאלית, ולשם ביצוע הפקודה הזאת נערכה — ה„אקציה בנובמבר" — שבוצעה בצורה זוועתית במשך חודש ימים. אנשי ס. ס. הגיסטאפו וה־ס.ד., הקומנדור בלוק מוינה פקדו על ה„יודנראט" באופן נמרץ לאסוף יום־יום 100 יהודים ולהביאם לבית־הכנסת שברחוב גארבאר־סקה. אם הפקודה פעם לא תבוצע כי אז תוכפל המכסה ואנשי הגסטאפו יבצעו בעצמם את הפקודה, מה שודאי יגדיל את מספר הקרבנות והם יובאו בזמן קצר יותר לבית השחיטה.

כך הוכרחו היהודים להביא במו ידיהם לאותו בית הכנסת את אבותיהם, אמותיהם, אחיותיהם ואחיהם, כפי שעשו זאת בפעם הקודמת ביום 25.3.42, כשלא היה ידוע עדיין ש„העברה" פירושה בעצם — מוות. הפעם כבר ידעו כולם באופן ברור שהם מובילים את משפחותיהם, ואחר כך אף הם עצמם, לקראת המוות, שכן היתה זו פקודה להשמדה טוטאלית.

לאחר 9 ימים הביאו את הקבוצה הראשונה לתחנת הרכבת ומשם לתאי גז בבלזץ.

למראית עין היה שקט בגטו ולפתע קרה ב־11 בנובמבר דבר אחר. הרוקח היהודי ריינר מצוייד בנשק התנפל על איש גיסטפו ורצה להרגו. מקרה זה גרם ליום חמישי ספוג דמים ב־12 בנובמבר 1942, בו התנקמו ביהודים.

בשעה 8 בבוקר אורגנה אקציה מהירה ומיוחדת במינה. כל יהודי עובר נורה. הרוצחים הגרמניים השתוללו ברחו־בות בנשק המעשן — והיהודים הלכו לעבודתם היום־יומית — ובקריאה „יהידי הסתובב" — נורה כל אחד מהם. 186 יהודים מצאו את מותם.

העזרה הסוציאלית העצמית

היה זה הארגון היחיד הרשמי והמוסמך שמתפקידו להגיש תמיכה ועזרה סוציאלית. מרכזו היה בקראקוב, תחת הנהלתו של ד"ר מיכאל ווייכרט. המקורות הכספיים לארגון זה היו כמובן מחו"ל והגרמנים היו שודדים מזה כמה שיכלו. במחלקה זו של העזרה הסוציאלית עבדו העסקנים החשובים ביותר של הצבור היהודי, ד"ר ליאון טאננבוים, לשעבר יו"ר ועד הקהלה העברית, נשיא מועצת המפלגה הציונית וסגן ראש העיר בדרוהוביץ. בצדו עבד ועזר תוך מסירות והקרבה עצמית הד"ר האוזמן, בעל בית־זיקוק לנפט בדרוהוביץ. עבודתם של האנשים היתה קשה ביותר. הם ראו בעיניהם את הסובלים חרפת רעב ומתנוונים מיום ליום, אך קטנה מאד היתה האפשרות שבידם לעזור להם. ימים ארוכים ושלמים ישבו במשרד של הארגון הזה אשר ברחוב שקולנה, מיואשים מהעדר עזרה וצפויים לסכנה בלתי נמנעת של „העברה" שבכל „אקציה". התוצאה שבכל „אקציה" היתה אחת ויחידה: — בלזץ או ברוניצה. אולם מפקד הגסטאפו בלוק הורה למסור לו בכל חודש דין־וחשבון מפורט על חלוקה צודקת ומתן התמיכות לבין האוכ־לוסיה היהודית של העיר. לדבריו היה עליו לקבל את הדו"ח הזה כדי להעביר אותו הלאה לגורמים הנחוצים. בקראקוב הושלמו ושופרו דו"חות אלה ע"י הגוברנר פראנק

עצמו ומצב הענינים תואר בהם בצורה יפה יותר, בהתאם לצורך. בעתונות שבחו״ל הופיעו ידיעות שלפיהן הועברו סכומי כסף עצומים לפולין בתורת סיוע ועזרה מטעם הגר־מנים ליהודים המסכנים שבפולין, כדי שיוכלו לעבור את הזמן הקשה של המלחמה ה„הומאנית״.

פעילותה של העזרה הסוציאלית נמשכה עד לחודש מרץ 1943. לאחר מכן היא חוסלה ועובדיה „הועברו״ לברו־ניצה. תפקידי העזרה הסוציאלית הוטלו מאז על המחלקה הסוציאלית של ה„יודנראט״ שלרשותה ניתנו בכל יום 2 ק״ג לחם למען חלוקתם בין היהודים, בעוד שמספר היהודים שחכו לזה היה 2.000. יום־יום הוצאו 60—50 טפסי קבלה לבית־החולים ויום־יום הוצאו 25 תעודות מוות. הכרחי היה למסור יום־יום לראש הגסטאפו דו״ח כמה יהודים עוד נשארו ואיזה סוג של עזרה נחוצה להם. בימים אלה הועלה בלוק בדרגה ובתפקיד, ולרגל זה הוא נשבע, כי הוא יעשה את כל מחוז דרוהוביץ „נקי״ מיהודים. הוא גם קיים את שבועתו. אחרי שבועה זו, שנתפרסמה בפומבי והיתה לשיחה בפי כל, נעלמו פתאום ראשי ה„יודנראט״, הד״ר רוזנבלאט וסגנו הד״ר רוהרברג, ועזבו את הגיטו לגורלו. העלמם של שני העסקנים גרם לפאניקה גדולה. למי שאפשר היה עוד לברוח ניסה לעשות זאת, שכן ידוע היה כבר לכל, כי השמדה כללית וסופית של כל היהודים שנשארו עוד בחיים היא מובטחת ובלתי נמנעת. ידידים טובים בני הגזע הארי, עודדו לבריחה, אבל רק בעצה, בלי שינקפו באצבע לסייע במשהו ממשי. אנשי הגסטאפו, שהסתובבו בלי הרף בגיטו, חייכו ושתקו, והכחישו כל שמועה שהושמעה בדבר זה. היו אז עוד בגיטו 3.000 יהודים. מצב זה נמשך עד לבואו של היום המר והנמהר, ה־15 בפברואר של שנת 1943.

היה זה ביום ג׳ בשבוע, 15 בפברואר 1943. ביום שלפניו הורגש כי משהו לא כשורה מתרחש בחזית הרוסית. התהלכו שמועות על תבוסה איומה של הווהרמאכט הגרמני. ביום זה לא הוציאו אנשים לעבודתם הרגילה. ניתנה פקודה לשמור על שערי הגיטו בקפדנות יתרה ובשעה 10 בערך הגיעו לגיטו שוטרים אוקראינים, כאילו לבדוק את מצב הנקיון ברחובות. בעוד זמן מה נכנסו בסערה לתוך הגיטו 25 אנשי גסטאפו וכ־100 שוטרי ס. ס., תפסו מהר עמדות ליד כל מוצאי הרחובות ומיד ראו שמוציאים בכוח את הקרבנות הראשונים, את אנשי ה„יודנראט״, מדירותיהם. הם הועלו על משאיות, בלווית מכות ומהלומות באֲלות ובקתות־רובים, ובמהירות עצומה הוסעו בכיוון הרחוב הראשי, המוביל לסאמבור. שני טנקים טעונים מכונות־יריה ליוו את השיירה המחרידה הזאת, בת 14 המשאיות ועליהן 450 יהודים שנתפסו תוך 2 שעות, ונסעה לברוניצה. הם הובאו לשם, לעיני ההמונים המקומיים, בקול זמרה של השוטרים האוקראיניים, והומתו באופן דלקמן:

באחו ירוק שליד היער המשתרע בצד העיר ניכרת היתה מאז הבוקר איזו תכונה ותנועה. היה זה יום חורף אפוף כפור. רוח קרה נשבה על גופות־אדם ערומים, גדולים וקטנים. במרחק לא רב עמדו על משמרתם ממיטב אנשי הגסטאפו ושוטרי ס.ס., מוכנים להתקיף. עדר צאן־אדם הערומים משותק הרצון, התקרב לפי פקודה אל הקבר ההמוני, שנכרה במדה מדויקת: 100 מטר ארכו, 10 מטר רחבו ו־1 מטר עמקו. השפתים לוחשות תפילה חרישית, הנפשות האומללות האלה משתוקקות כבר למצוא סוף־סוף את מנוחתם הנצחית. זוהי תפלתם האחרונה, אך כנראה עוד מוקדמת ובלתי מבוקשת עדיין מאת אלהים.

לפי פקודה שניתנה היו הנשים צריכות להיות הראשו־נות בתור. והנה יצאה מתוך הקבוצה אשה, כנראה האמיצה ביותר, ואחריה השניה, השלישית עם חיוך מר על הפנים, והנשק המודרני, האוטומטי, התחיל מדבר בשפתו. האשה הראשונה נפלה לתוך הקבר ההמוני ואחריה עוד 218 נשים. אלה שהיה להן מזל נורו ונפלו מיד עד מוות. אך היו כאלה שגם מותם לא בא להם על נקלה ובבת־אחת, והם רק נפצעו. לזה באה אז מאת מפקד המבצע בלוק פקודה שדרשה לקמץ כדורים; רק כדור אחד לתוך עורף וזה מספיק! כך מצאו להם אז את מותם בצורה האכזרית הזו 450 נפש. כלי הנשק נשתתק, נשתתקו גם השמים.

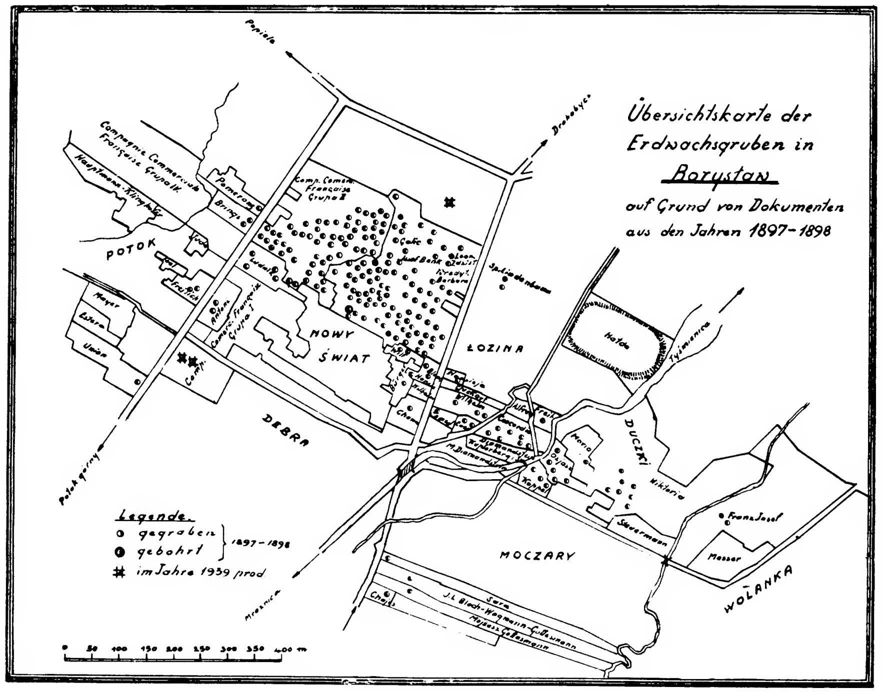
ושוב הוכח נסיון לדוגמה מצד המרצחים באותו יום בכל אירופה, כי את היהודים מחוסרי ההגנה ומחוסרי אונים אפשר להוביל לקברם אפילו כשהם ערומים.

בתי המלאכה העירוניים

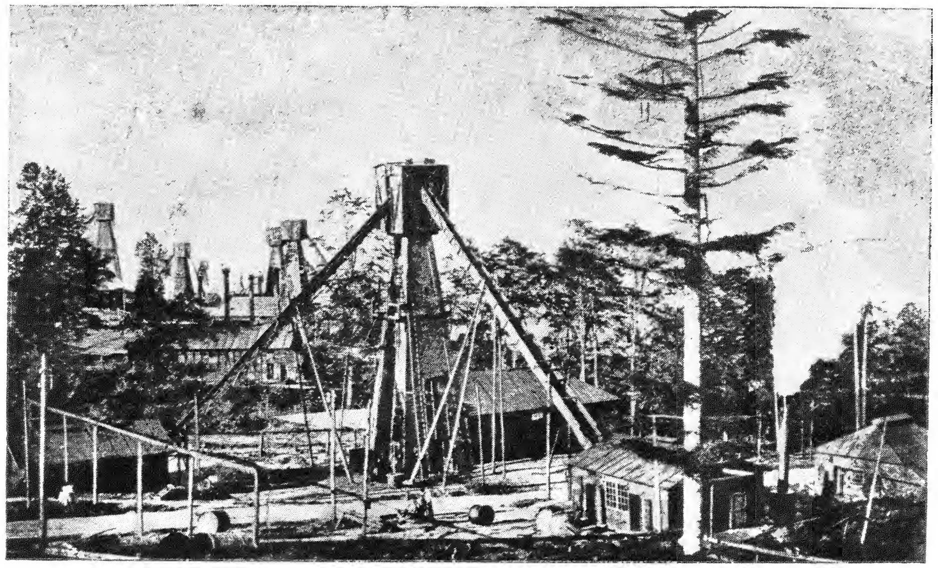
כדי לעצור את תהליך ההשמדה של יהודי דרוהוביץ הגה ה„יודנראט״ את הרעיון, לארגן בעלי מקצוע צעירים בקבוצות וליסד בית מלאכה, שתוצרתו תהיה מיועדת, כמובן, בראש וראשונה לתצרוכת הגרמנים. ד״ר רוהרברג, סגן ראש ה„יודנראט״, הצליח לרכוש לרעיון זה את הסכמת ראש עירית דרוהוביץ, הד״ר קוסטזשמסקי, אשר אף הכניס בענין זה אינטרפלציה אישית משלו לשלטונות הגרמנים.

בתי המלאכה האלה עבדו בשביל כל ענפי התעשיה. נעשו בהם גם עבודות־יד שונות, ונשי הס.ס. יכלו להזמין בשביל עצמן, לפי דוגמאות, דברים נהדרים לפי ביצוע מיוחד, ואוי ואבוי לאיזו פועלת יהודית אם ההזמנה לא בוצעה במועד המדויק. יהודים או יהודיות כאלה היו נלקחים מיד עם ה„אקציה״ הקרובה ביותר לשם חיסול מהיר לתמיד.

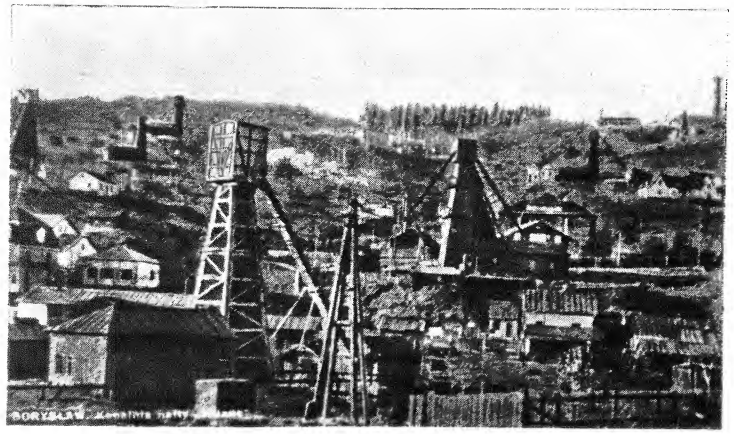
בתי המלאכה סבלו תמיד ממחסור בחמרי גלם, אשר לשם השגתם היה דרוש רשיון מטעם הנהלת העיריה. חלוקת חמרי הגלם הלכה והצטמצמה מיום ליום, וזה מתוך כוונה

מפת המכרות בבוריסלב

מכרות נפט בבוריסלב

„לפאקי"

בתי הזיקוק לנפט בדרוהוביץ

מסיבת פרידה לחלוצה ברכה קיטאיגרודסקה

לאפשר בהקדם האפשרי ביותר את חיסול בתי המלאכה ופינוים לשם הפיכתם למתקן השמדה. ההנהלה היהודית של בתי המלאכה עשתה את כל מה שביכולתה כדי להאריך את קיומם של מקומות עבודה אלה, אם כי שוטרי ס. ס. לא פסקו מלפעול למען זירוז חיסולם. במשך תקופה ניכרת נהנה בית המלאכה מחסינות למחצה, בו בזמן שבתוך הגיטו השתוללו ה„אקציות". אך עם בריחת ראש ה„יודנראט", ד"ר רוהרברג, ניטלה ממנו החסינות. הפועלים והפועלות היהודיים, שביצעו שם עבודות נהדרות, הועברו מעט מעט לעבודות שחורות שונות ועם ה„אקציות" שבאו אחר כך צורפו גם הם אל האומללים ויחד אתם הושמדו. מִשְׁפַּחַת מספר הפועלים שם עד למינימום חוסל ביום 21 ביולי 1943 בית המלאכה העירוני לחלוטין, ואלה שעבדו שם עבודה כה פוריה לטובת המשק הגרמני הוכרחו ביום בהיר אחד לעלות על המשאית שהועמדה ליד הבית ההוא ולנסוע בדרכם האחרונה — לברוניצה להשמדה.

קשה למסור היום מספרים מדויקים על תפוקת התוצרת בבתי המלאכה האלה. היו בכל זאת אי אלה מהם שהגיעו בייצור שלהם למספרים גבוהים למדי. ידוע לנו על ייצור של 2.000 שולחנות, 1,500 נעלי־בית מסוג לוקסוס, 5.000 מטר בד לבן, כ־2.500 מסגרות לתמונות, הרבה תכניות שהיו מיועדות בשביל מועצת העיריה לפי הזמנתה ועבודות צמר לפולוברים במספר רב ועוד חפצי בית שונים. המוצרים האלה ודאי נמצאים עוד כיום בשימוש אצל הרבה משפחות באוסטריה שמרצחי ס. ס. הביאו אותם לאחר ההשמדות כמתנות לביתם.

מחנה העבודה ב„היראבקה"

יש להגיד שלשלטונות הורמאכט בדרוהוביץ היתה מתמיד גישה חיובית בנוגע להשארת היהודים בשירותי העבודה. הודות למעמדו של האינג'ינר באקנרוט, שהיה איש מקצועי נעלה בשטח החקלאות, ומכובד מאד בעיני שלטונות המשטרה, עלה בידיו להקים מחנה עבודה חקלאי ב„היראבקה", אחד מפרברי העיר, במרחק שלשה קילומטרים מהעיר, ולהעסיק שם מספר יהודים, גברים ונשים. בסך הכל הועסקו שם 250 איש. בעוד זמן קצר הצליח האינג'ינר באקנרוט להקים מוסד נוסף יפה, שבו הועסקו הרבה יהודים שבאו מחוץ לדרוהוביץ. הונהג שם, בהנהלתו האישית, טיפול־לדוגמה בגידול שפנים, שהקיף 50 שפנים גזעיים. כמו כן טיפלו שם בגידול ירקות ממינים משובחים ואפילו בגידול צמחי רפואה. כעבור תקופה של חמשה חדשים לקיום המחנה הזה דרשו מנהיגי המרצחים והפקידים הנאציים לתפריט הארוחות שלהם אך ורק את המאכלים מתנובת המחנה היהודי שב„היראבקה". במחנה עסקו גם בגידול עופות. מספר העופות הגיע ל־1.000 ועובדיו היהודיים של המחנה הזה פיתחו לול נהדר לדוגמא אשר מעופותיו פיטמו את המרצחים. יום יום נאלצו עובדיו היהודיים של המחנה להביא להם הביתה מתוצרתם, תחת משמר הנאצים. אבוי היה למי שאיחר פעם בהבאת העוף. הוא איבד מיד את זכותו לענידת ה־"W" וב„אקציה הקרובה הוצא מהמחנה. עובדי המחנה הזה, וכן עובדי בתי המלאכה העירוניים קבלו לענידה את הסרט עם האות "W" – והרווירטשאפט — וזה הגן עליהם מפני כל רדיפות ו„אקציות". ברם כל זה הגן רק עד „שהכושי עשה את שלו". לאחר מכן יכול היה ללכת. גם מכאן, כעבור 9 חדשים של עבודה במחנה, הלכו הם בדרכם האחרונה לברוניצה.

בדו"חות המחלקה החקלאית של „הקארפאטן־אל־אקציונס גזלשאפט", חברת הנפט הידועה שהיתה ממונה על המחנה עד לחיסולו, נמצאים נתונים מספריים מענינים על יבולי הירקות מהמינים המשובחים, תוצרת המחנה. מהחודש דצמבר 1942 עד לחודש דצמבר 1943 סיפק המחנה את כמויות הירקות דלקמן: 4.000 ק"ג מלפפונים, 2.200 ק"ג עגבניות, 500 ק"ג צנון, 400 ק"ג בצל, כ־200 ק"ג פטרוזיליה וקרופ, 15.000 ליטר חלב, 700 ק"ג חמאה, ועוד מיני ירקות שונים.

✱

בשלש ה„אקציות" הראשונות והגדולות בדרוהוביץ ובבוריסלב וסביבותיהן הושמדו בעיקר נשים וילדים. נשארו איפוא עוד בחיים גברים, שברובם היו בעלי כושר עבודה אשר טולטלו ע"י קלגסי הנאצים בצורה כאאוטית ממקום עבודה אחד לשני ללא כל מטרה ותועלת. לפי כל הסימנים נראה היה כי המלחמה לא תיגמר בזמן הקרוב. עם ארגונם מחדש של חיי היהודים בגיטו, כשמספר תושביו קוצץ עד ל־3.500 נפש, הוקם ברחוב גארנקארסקה בית־מלאכה משני שעל ייסודו עמל במיוחד מפקד ה־ס. ס. הידוע, מינקוס. כל אחד מהמרצחים הללו חיפש לעצמו בדרך כלל שטח־פיקוח עצמאי משלו כדי שיאופשר לו באופן כזה לשדוד לעצמו את רכושם ועשרם של היהודים הנרצחים. בגלל זאת כדאי היה להם להקים בשביל היהודים בתי־המלאכהה שונים, שתקופתם קיומם היתה בדרך כלל קצרה מאד.

אולם בתי מלאכה אלה שימשו אך ורק לתועלתם של אנשי ס. ס. ומשטרת ס. ד. ולא לתועלת הכלכלית הכללית. המרצחים הספיקו כבר עד תקופת הזמן שאנו עומדים בה עתה, שנת 1943, לשדוד את כל עושרם של היהודים הנרצחים ולסחבו לבתיהם. המרצחים־השודדים התחילו מכאן ואילך לדאוג לטיפוח גופם. הוקמו איפוא בתי מלאכה לייצור נעליים, לתפירת בגדים, ומחלקה מיוחדת לבגדי גברות בשביל נשי המרצחים, מספרות עם שרותי מניקור ופדיקור

ומחסן עצום שהיה מלא כלים וחפצים אישיים שונים של העובדים היהודיים שהוחזקו במחנות השונים עד להובלתם להשמדה. אחרי כל העברת טרנספורט לברוניצה הובאו לשם משאיות מלאות מצרכים וחפצי־ערך שונים שהמושמדים היו מוכרחים להשאירם במקום הירצחם. במחסנים אלה הועסקו הרבה יהודים, תחת השגחתם של אנשי ס. ס., ותפקידם היה למיין את הבגדים, הנעלים וחפצי ערך אחרים לפי סוגיהם, תיאורם ומצבם. את כל סכום כסף, בשטרות ומטבעות, היו מוכרחים למסור מיד לאנשי ס. ס., ולא — נענשו בעונש מוות. וכך זרמו משם, בעיקר לאוסטריה, ארגזים ומזוודות גדולים ומלאים, שהיהודים עובדי המחסנים נאלצו להובילם במו ידיהם לתחנות הרכבת. היהודים נצטוו, תוך איום של עונש מוות, לדאוג לחמרי הגלם שהיו דרושים עד לאספקת התוצרת המוכנה במועדים קבועים. מפקד גדוד לייצור בבתי המלאכה המשניים האלה ולגמור את העבודה עד לאספקת התוצרת המוכנה במועדים קבועים. מפקד גדוד דֶנג הוציא פקודה לסנדלר לעשות בשבילו זוג מגפים מסוג לוקסוס תוך 8 שעות, ולא — יירה מיד במקום. בשעה השביעית למתן הפקודה הביא הסנדלר המסכן, תוך שמחת אושר מלאה, לרוצח הארור דנג את זוג המגפים. כהבעת תודה בעד זה באה צליפה בשוט הרכב בראשו של הסנדלר, שהפילתו בו במקום מתעלף ומחוסר־הכרה. הקלגסים המרצחים היו מתגלחים פעמיים ביום והיו המטרידים בזה את העובדים היהודיים באופן המעליב ביותר. היו מעמידים דרישות ונגישות בלתי אפשריות, אשר תוך איומים של רצח מיידי הפכו לאפשריות ולברי־ביצוע.

בתקופת קיומם של בתי־המלאכה המשניים היתה תפוקת התוצרת של היהודים בבתי המלאכה האלה כדלקמן: 450 זוגות מגפים, כ־2.000 זוגות נעלים (לגברים, לגברות ולילדים), מעל ל־3.000 תיקונים־נעליים, 900 חליפות וכמספר הזה חולצות ולבנים. היהודים האלה קבלו בעד זה תודתו של מפקד המחנה, שהוא באופן אישי השתתף בהובלתם לברוניצה ואת עשרים הקרבנות הקדושים הראשונים הוא המית במו ידיו הטמאות. המנהל היהודי (באופן רשמי מוכרח היה להיות אחד שכזה) שבבית־מלאכה משני זה היה אחד בשם וויינטראוב, כנראה מהנדס ממקצועו. תפקידו היה כזה של „קאפו" או של ממונה על הצוות. בהתאם לתפקידו זה ניכר היה גם בהתנהגותו.

מחנה ה־ס. ס. על ה„גורקה"

מתוך הרגשת הבטחון שהרגישו הגרמנים בארצות הכיבוש, ושאיפתם להפוך את הארצות האלה לגוף אחד עם „המעצמה בת אלף השנים", הם התחילו גם בפעולת בניה של בנינים חדשים. מפעל התעשיה הגדול ביותר לייצור לבנים שרופות, שהיה עומד בשטח ה„גורקה", נמסר לידי מפקדת הציוד למען ניצולו הרחב, ואנשי ה־ס. ס. דאגו אז למצוא את עובדי הכפיה הדרושים. ושוב היו היהודים מאושרים במציאת מקום עבודה, ובאופן כזה להינצל לפי שעה ממוות. בימי ה„אקציה" של אוקטובר 1942 נמצאו שם 1.200 יהודים מכל האיזור. המחנה היה מוקף שמירה מעולה של חיילים ומכונות יריה. כבר בשבוע הראשון בוצעו בחצר המחנה הזה ה„אקזקוציות" הראשונות.

ממרחק לא רב מהמפעל לתעשית הלבנים, דהיינו: קילומטר אחד מצד צפון, נמצא מחנה גדול של שבויי מלחמה, ובו כ־20.000 חיילים רוסיים. מתוך שני המחנות האלה היו נשמעות יום יום קולות יריה, וכפי שנודע אחר כך נעשו בכל יום „סלקציות", שבהן נורו 150—200 שבויים. ההתרחשויות האלה במחנה ההוא שימשו לאנשי ס. ס. שבמחנה היהודי לעבודות כפייה שב„גורקה" דוגמה של עידוד ללכת בדרכם, דרך של השמדת יושבי המחנה.

במשך חודש ימים, שלא בוצע בו אף אקציה אחת, הושמדו שם 50 יהודים. יכולת ההספקה של תוצרת לבנים הגיע לידי מצב ירוד, שכן המטרה העיקרית לקיום המחנה הזה היתה — השמדת שארית היהודים באותו האופן ובאותה הצורה כפי שנעשתה במחנה בלבוב שברחוב ינובסקה. בשני המחנות האלה היו יורים מתוך מגדלי השמירה על העובדים היהודיים שבמחנה וממיתים אותם ללא כל סיבה. למפקד המחנה הזה, הרצר, נמסר התפקיד המיוחד, להוציא באופן חשאי את פקודות החיסול האלה והמשטרה האוקראינית דאגה כבר לביצוע הפקודות. בחודש מרץ 1943 הובילו ממחנה זה 800 יהודים ל„גרודק יאגילונסקי". הרצר פקד אישית על הטרנספורט הזה. בהימצא הטרנספורט במרחק של 2 קילומטר לפני תחנת הרכבת הוצאו כל היהודים מהרכבת, הוכנסו אל תוך היער הקרוב והומתו תוך שכיבה ביריות. רוב הקרבנות האלה היו מתושבי בוריסלב והסביבה.

כל המחנות האלה, בעלי תקופות־קיום קצרות שימשו תחנות מעבר לחיסול מוחלט של היהודים באיזור זה כולו. לא עבר זמן רב — והנה ניתן האות להשמדה סופית ביום 21 במאי 1943.

מחנה הכפייה של חברת המניות „קאראפט אֶהל".

עם הקמת המחנה הזה ומחנה דומה לו בבוריסלב, הובטח, כי יופסקו הרדיפות וההשמדות של שרידי היהודים. המדובר הוא פה אך ורק במומחים מקצועיים מכל הסוגים שניצלו אותם ואת ידיעותיהם — וגם זה אך ורק כשעשו את עבודתם על הצד הטוב ביותר — ואשר רצו בדרך זו להציל את חייהם. היתה רווחת שמועה כאילו גרינג ערב

אישית בעד יהודים מסוג זה והשפיע על ה„פיהרר” להשאיר יהודים אלה בחיים. כל אסירי המחנות בדרוהוביץ ובוריסלב קבלו תוית "R" חתומה בחותמת הגסטאפו ומספר מיוחד, והוכנס לרשימת הצוות של עובדי־הערובה בחברת „קארפאטן איל. א.ג.”. בין הגסטאפו לבין ההנהלה הראשית של החברה בברלין היה הסכם, שלפיו מן ההכרח היה להשמיד מספר יהודים לפי אחוז מסוים. עובדי הכפייה היהודיים, שהיו כבר אז השרידים האחרונים בפולין „המטוהרת מיהודים” פוזרו ונשלחו למפעלים שונים. הגברים נשארו ללא נשים וילדים, כי הם הושמדו לפני כן. רק מעטים מאד הצליחו להציל את בני ביתם על ידי זה שהחביאו אותם אצל משפחות של אריים.

היהודים עבדו במפעלים דלקמן: בבית הזיקוק „גאליציה” — 12 מהנדסים, 70 פקידים, 1.200 פועלים, כ־200 נשים במחלקות המשק של המפעל. בבית הזיקוק „פולמין” עבדו — 7 מהנדסים, 15 פקידים, 45 פועלים, 8 נשים במטבח של המפעל שהוקם במיוחד בשביל העובדים היהודים. במפעל „נפטה”, שבעצם היה כמעט משותק לגמרי, עבדו — 3 מהנדסים במעבדה, 9 פקידים, 60—50 פועלים עונתיים.

מחנה הכפייה היה מורכב משני חלקים. חלק אחד היה מאוכסן בבתים שברחוב בוריסלבסקה מס. 6, מוקף גדר תייל. החלק השני היה בבתים שבאורך רחוב יאגלונסקה וגארנקארסקה. כל קשר של תחבורה עם העיר הופסק, הוקמה שמירה מצדדים שונים של המחנות וכל העולם יכול היה לראות ולהיוכח שתחת השלטון הגרמני עוד נמצאים יהודים, חיים ועובדים.

התמנו שני מנהלים למחנות אלה. מנהל המחנה שברחוב בוריסלאבסקה, באומגארטן, וזה שברחוב יאגלונסקה וגארנקארסקה, וויינטראוב. מחנות הכפייה האלה היו כפופים כולם למפקד העליון הילדברנד וסגנו מינקוס. במחנות היו מעבדות, אמבולטוריות, בתי מרקחת ומטבח מודרני, בקצור — כל הדרוש לצרכי הקיום של האדם. היו אף רופאים במחנות אלה, ומספרם בשני המחנות היה 15. להם היה חופש מסוים ורשאים היו אף לצאת לעיר לביקורי בית פרטיים. בעצם הרי כל אנשי ה־ס. ס. קבלו את טיפולם הרפואי אך ורק אצל הרופאים היהודיים. היה להם אימון מלא ברופאים היהודים ואף אמרו זאת בפירוש.

התזונה במחנות אלה לא היתה רעה, אף בהתחלת קיום המחנה. לעבודה הלכו בסך, שורות־שורות, תחת משמר מזוין של שוטרים אוקראינים. יום יום לפני העבודה ואחריה ניתנה הרשות להשמעת ערעורים ותלונות. במשך כמה חדשים נדמה היה כי גרינג באמת מקיים את הבטחתו ברם האכזבה המרה באה בחודש ספטמבר 1943, עם ה„אקציה” של היהודים בעלי התוית "R".

בבתי הזיקוק היו המנהלים האכזריים ביותר ב„גאליציה” קראוס ורינדפוס ששיתפו פעולה עם הגיסטאפו בכל עניני היהודים.

היהודים־השרידים האחרונים, מהנדסים, מנהלי חשבונות, מומחים לקידות, חימאים ובעלי מלאכה מאומנים, היו עובדים תוך חיי התנוונות ואיומים ועשו את כל המאמצים האפשריים כדי להטות עליהם חסדה של ברלין להשאירם בחיים. אבל — לשוא. בחודש יאנואר 1944 תוכננה באופן חשאי ובוצעה אקציה בתוך המחנות ומפעלי הזיקוק. 800 יהודים הובלו אז והומתו שם בברוניצה. היו אלה יהודים שמילאו תפקידים כה חשובים בשביל הציוד והחימוש הגרמני. היהודים בעלי תוית "R" התחילו בצורה המונית לברוח. הם יצאו מהמחנות באיזה אופן שהוא וברחו לאן שנשאום עיניהם. על מרד מזוין אי אפשר היה לדבר כלל. מאחורי גדרי המחנות ארבו ללא הרף אוקראינים ופאשיסטים פולניים, וכל מי שנתפס בחשד של נסיון ליציאה מהמחנה נמסר תיכף לידי הגסטאפו.

פקודת הזוועה של ד"ר גרגנס

במרחק של 9 קילומטר מדרוהוביץ, בצד דרום, נמצא מקום המרפא המפורסם טרוסקאביץ. טיבם של מעינות־הרפואה, המרחצאות והסידורים המודרניים שבמקום הזה מוצאים את הדם הרחק מאד מעבר לגבולות פולין. במקום מרפא זה היו מתגוררים עם פרוץ המלחמה בשנת 1939 150 משפחות יהודיות, שכללו 400 נפש. יהודים אלה, במרצם, בכשרם ובעבודתם הכלכלית רבת־השנים תרמו הרבה להרמת קרן המקום הזה. יחסיהם עם שכניהם הפולניים והאוקראינים היו טובים ביותר. הגרמנים ידעו את כל זאת, והם מצאו לנכון להעביר לידיהם את מתקני הרפוי. במקום המרפא הזה שהוא באותו זמן גנראלים גרמנים, פקידי ממשלה גבוהים ועסקני המפלגה. בצעדים אטיים, אבל בטוחים, נגשו הנאצים להכניס שנויים בכל המקומות שהיו תפוסים על ידי יהודים, כלומר: לנשל את היהודים מכל עמדותיהם במקום זה ולהכניס במקומם אוקראינים ופולקסדויטשן. במשך תקופת זמן ארוכה באופן יחסי לא פגעה ביהודי המקום הזה שום „אקציה”. חייהם של יהודי טרוסקאביץ זרמו להם לאיטם, אם כי כל אחד ואחד מהם הרגיש בלבו פנימה את הסיוט העומד לבוא עליו. ביום בהיר אחד קרה המקרה ש„זקן” היהודים, מר קראוס, היה זקוק להארכת תוקפה של תעודת המסע שלו. לשם כך היה מן הצורך לפנות לשלטונות המחוזיים המרכזיים שבעיר המחוז דרוהוביץ. קצין המחוז ד"ר גרגנס, יורשו הנאמן של קודמו, ידמציק, דפק באצבעו על מצחו וצעק: אתם, כלבים ארורים,

העודכם חיים בטרוסקאביץ? בשם אלהים, האיך יכולתי לשכוח אתכם, כאילו לא הייתם שם מעולם?" ואחרי כמה רגעים של הרהור־מה ניתנה למר קראוס תעודת המסע המאורכת בתוספת של פקודה, לשלוח לשלטונות דו"ח מפורט על מצב העסקתם של יהודי טרוסקאביץ בעבודה. מר קראוס, בלי לעלות במחשבתו שום חשש מיוחד בענין זה, נסע הביתה וניגש לעבודה בהכנת הדו"ח הנדרש.

יהודים נוסעים לתורכיה

באותו היום, 23 באוגוסט 1943, בשעה 2 בצהרים, בא המפקד האיזורי ד"ר גרגנס לטרוסקאביץ בלויית שני אנשי ס. ס. שלא השתייכו למטה המשטרה בדרוהוביץ. הוא הזמין אליו את זקן היהודים מר קראוס כדי שיביא לפניו את הדו"ח. ברור שהיה זה בלתי אפשרי להכין דו"ח זה תוך שעה אחת מאז שד"ר גרגנס דיבר על זה עם מר קראוס. ברם, דבר זה מספיק היה כדי לשמש סיבה להענשה. מר קראוס נאסר והועמד תחת משמר. כעבור שעתיים הועמד שוב בפני ד"ר גרגנס והלה פקד עליו לאסוף את כל היהודים תוך שעה אחת, כל אחד יביא אתו את חפציו בחבילה שמשקלה לא יעלה על 50 ק"ג, וכולם יעמדו הכן לפני בנין בית־הכנסת, שכן ממשלת תורכיה מוכנה לקבל למדינתה את כל היהודים. על כל היהודים לצאת עוד היום לתחנת הרכבת שממנה יסעו לתורכיה.

מר קראוס ועוד שני יהודים מה„יודנראט" המקומי ארגנו את התאספותם של היהודים המתגוררים בטרוסקאביץ, בהתאם לפקודת המפקד האיזורי הערמומי, אך בעת ובעונה אחת הגיעו מדרוהוביץ בדהרה לעיירה 4 משאיות מלאות אנשי גסטאפו. לא עברו יותר מ־10 דקות ומר קראוס הובל הראשון אל תוך היער ושם הומת ביריה. בשעת פעולת החיסול הזאת, שבה הומת גם הרופא האהוב־על־כל ד"ר רוהדפר יחד עם משפחתו, הדהדה בכל עיירת־המרפא בת־קולה של ה„אקציה", ותוך שתי שעות של המבצע הנאצי־נאַל־סוציאליסטי הקדוש נתפסו 320 יהודים, גברים, נשים וילדים, והובאו לרחבת בית־הכנסת. בתוך בית הכנסת השתוללו כבר להבות אש ששרפו את כל חפצי הקודש ועל מפתן המקום הקדוש הזה המיתו ביריות את 5 היהודים הראשונים. כעבור זמן קצר הגיע ד"ר גרגנס וצווה להעמיד את חלק מהיהודים המבוהלים עד מוות בצד ימין — יחד עם זאת הוא לחש משהו באזנו של אחד מקלגסיו. הלה — היה זה ולא אחר מאשר לאנדאו הידוע לנו כבר לשמצה — הבהיל את היהודים שמצד ימין אל תוך משאית ומיד נסעו משם בכוון ליער שליד עיר־המרפא. כעבור זמן קצר נשמעו 5 צרורות יריות ובה־בשעה ראו את יתר שלוש המשאיות מלאות אנשים וחבילותיהם, כשהן נוסעות בכוון לדרוהוביץ. לאלה נתמזל המזל לחיות עוד שעות אחדות, כי עליהם היה עוד לשרך את דרכם עד ברוניצה ולהישחט שם. בשעה 4 אחה"צ שהה כבר הד"ר גרגנס בחברת חוג משפחתו המצומצם לארוחת מנחה. היה כבר ביכולתו אז לבלות יפה, לזלול, לסבוא ולישון במנוחה...

לשכת העבודה בדרוהוביץ

לשכת העבודה בדרוהוביץ היתה מורכבת מ־3 לשכות. הלשכה הראשית שבדרוהוביץ, ברחוב סוביסקי בבנין בית היתומים, אחד הבנינים הנהדרים שבעיר תעשיתית זו. הלשכה השניה, כפופה לזו אשר בדרוהוביץ, היתה בבוריסלב, ו־2 לשכות עבודה להעסקת יהודים בדרוהוביץ ובבוריסלב. כל יתר לשכות העבודה שבכל האיזור היו כפופות ללשכה הראשית שבדרוהוביץ. מטרתן היחידה של לשכות אלה היתה לרשום את היהודים הבריאים ובעלי כושר עבידה כדי להקל על הכוונתם למקומות העבודה השונים בהתאם למקצועותיהם. מנהל הלשכה הראשית היה אחד בשם ברוינליך, ידיד טוב ועוזרו של הקצין הנאצי מייַנקה, ורוצח שהצטיין באכזריותו. סגנו, גילדנר, היה איש שדגל בעקרונות סוציאליים ואנושיים והיה עומד לעזרת היהודים ככל האפשר. התנהגות הנאצים ומעשיהם ליהודים היו לו לזרא, אם כי למראית עין נאלץ היה גם הוא, לפחות באופן תיאורטי, לשתף פעולה. לבסוף הוא בנה בונקר בחצר ביתו ונתן ל־20 יהודים להחבא בו. הדבר נתגלה והוא נאלץ בחשאי לעזוב את העיר כדי שלא יעלה בגורלו מה שעלה ליהודים שנתפסו בבונקר זה.

לעומת זאת היה כאמור המנהל שלו, ברוינליך, סמל השנאה הזוועתית, הרציחה האכזרית והבלתי אנושית. הוא ניצל לצרכיו האישיים את כל האמנים היהודיים והפועלים המוכשרים אחרי כן היכה אותם באכזריות ומסר אותם לטיפולם של אנשי הגסטאפו. על מקרה אחד מזעזע שהתרחש בביתו לא נוכל לדלוג כאן. הוא הזמין אצל צלם אמן וותיק, ברטולד שנקלבאך, ציור תמונה שלו בגודל טבעי, וגם צילום מוגדל של תמונתו. לביצוע הזמנה זו ניתן לאמן — כמו כל ההזמנות האלה — מועד קצר מאד ובלתי אפשרי. וכרגיל ניתנה גם הפעם ההזמנה תוך איום בעונש מוות במקרה של אי קיום מועד הביצוע. האמן שנקלבאך עבד יומם ולילה, כשהוא מלא חרדה ופחד על גורל חייו וגורל משפחתו. אולם היהודי הזה גמר את עבודתו למועד המדויק שנקבע והביא אותה למרצח לביתו. הלה שאל מה עליו לשלם בעד עבודתו. היהודי שנקלבאך לא דרש, כמובן, תשלום. הוא רק אמר את המלים האלה: „כפי שאדוני הדירקטור מבין, או רוצה להבין, לנכון". כתגובה לכך צווה עליו הדירקטור להסתובב ולהישאר כך בעמידה. הדירקטור

לא ירה בו. הוא זרק על ראשו ככר לחם באכזריות כזאת שהפילה את הצלם המסכן ארצה כשהוא זב דם. הוא גם הוסיף לו בעיטה חזקה ברגלו וצוה על משרתו לזרוק אותו החוצה. שבועיים לאחר מכן בוצעה ה„אקציה" של אוקטובר. הדירקטור ברויליך הוביל בעצמו אל משאיות־המוות את הצלם־האמן ומשפחתו — אשתו ושני ילדיו. הילדים הצליחו להימלט מתוך מקום הריכוז, אך ההורים הובאו לבלזץ.

אקציות טוטליות

עד ליום 20 במאי 1943 היו פעילים 6 מחנות־כפייה. מספר היהודים בגיטו היה אז 3.500 ומספר יהודי ה„אורדנונגסדינסט" 2.300 נפש. בבוריסלב היה אז מספר היהודים במחנה ס.ס. של ה„קרפט אהל א.ג." 2.500, כלומר: לרשות ההשמדה הכללית עמד עוד בכל האיזור מספר כללי של 8.300 יהודים מדולדלים, חסרי אונים ומשוללי כל תקווה לחיים. בגיטו וארשה לחמו היהודים באותו זמן, מה־19 לאפריל, בגבורה עילאית. הגרמנים לא סבלו התמרדות. בדרך כלל רווחו השמועות על מעשי נקם נוראים מצד הגרמנים כלפי היהודים. היו אי אלה מבין האריים בעלי יחס טוב ליהודים שבאו ועמדו מאחורי שערי הגיטו והזהירו על כך. בכל מקום אשר בו נמצאו עוד יהודים קמה פאניקה נוראה. נשים עם ילדיהן הקטנים התרוצצו מקצה אחד של המחנה אל הקצה השני. וכשאנשי משמרת ה־ס. ס. והמשטרה האוקראינית אישרו את השמועות התחיל הלחץ מצד היהודים ליד שערי הגיטו מתגבר ועולה לפרוץ את השערים ולברוח. השומרים עמדו חסרי אונים ולא העיזו לירות בבורחים. הם היו גם כן נרגשים מאד והראו יחס של רחמנות. ברם אף את אלה שראו איתם יוצאים משערי הגיטו, ראו אותם כעבור זמן מה חוזרה בתוך הגיטו; הם נתפסו על ידי עוברי־אורח אוקראינים שהיו נמצאים אז ברחוב והחזירום בכוח למחנה. בו ביום, בשעה 6 בערב, הגיעו מלבוב ומסטויסלבוב 25 משאיות ובתוכן אנשי הגסטאפו וה„שוצפוליציי". ידוע היה כי אנשי מפקדת המבצעים — אקזקוציונקומנדו — שבסטניסלבוב הם מהאכזריים ביותר. הם הטילו אימה וזוועה על היהודים בכל פולין המזרחית כמפקדת המרצחים האכזרית ביותר. אנשי המפקדה הזאת ביצעו בלילה אחד, של 21 בספטמבר 1941, השמדה אכזרית של 13.000 יהודים בבית הקברות דשם. בכל מוצאי הרחובות אפשר היה לראות משמרות שוטרים מוגברות ביום ובלילה ללא הפסקה כלשהי. לאוכלוסיה הארית ניתנה פקודה לא לצאת מהבתים.

כעת היה ברור מה עומד להתרחש בשעות הקרובות של הלילה. בשעה 2 של ליל ה־21 במאי נשמעו בלי הרף קולות של צרורות יריות. היו אלה סימנים לביצוע רצח המוני אכזרי ביותר. הקרב החד־צדדי התחיל. צעקות קורעות לב מתוך הגיטו הפסיקו מזמן לזמן את השקט הלילי והדיהן הגיעו למרחקים, בכל קצות העיר. אנשי משמרת הס.ס. הבטיחו כי למחנות ה־"W" וה־"R" לא יאונה כל רע. מה שמתרחש כעת — זהו רק חיסול הגיטו, שכן הוחלט שמן ההכרח, „לדאבונם", לחסל את כל הגיטאות שבאירופה בבת אחת ובזמן אחד. אולם המחנות ישארו ויושביו ימשיכו לחיות ולהתקיים עד יעבור זעמה של המלחמה. כזו היתה, כביכול, פקודתו האחרונה של ה„פיהרר".

בשעות הבוקר המוקדמות יצאו עשר המשאיות הראשונות שכהן גדושות קרבנות אדם בכיוון לברוניצה, וכעבור שעה אחת בערך חזרו, ובהן החבילות והחפצים, שהובלו אל מחסני ה„קרפטן אל א. ג." מיד התחיל במחסן מיון הבגדים. בשעה 9 בבוקר ידעו כבר באופן ברור כי אקציה זו תהיה „פרמננטית" והיא תמשך עד להשמדתו הסופית של היהודי האחרון. היהודים הוכרזו כ„חפשים כצפורי דרור" והאוכלוסיה הארית נדרשה באמצעות כרוזים פומביים לתפוס את כל יהודי שינסה לברוח ולמסור אותו לידי הגסטאפו. במקרה של התנגדות מצד היהודי ניתנה הרשות לאריים לשפוט באופן עצמאי בענין זה, כלומר: לחסלו בדרך הקצרה ביותר.

החיים היומיומיים במחנות לא הופרעו. בשורות סגורות, תחת משמר חזק מוגבר, הובלו היהודים כעבדים בלי שאף אחד יעיז להוציא הגה מפיו. המשאיות דהרו במשך כל היום וכל הלילה. מאי־אלה מקומות שבתוך הגיטו נראו שריפות. ברחבת ככר העיר הותקנו מתקני רמקול, למען טשטוש צעקותיהם האיומות של היהודים המובלים למקומות ההכוונה, ולמען מניעתן מלהגיע לאזני האוכלוסיה הארית. האריים, וביחוד האוקראינים יצאו לרחובות כדי לראות במתרחש וליהנות מצלילי המוסיקה, ובעבור על פניהם טורי משאיות קבלו בתשואות את פני השוטרים המלווים את המובלים בתוכן. מאחורי כל טור של משאיות נסע אוטו משוריין.

ביום 30 במאי היה הגיטו כבר ריק לגמרי. פה ושם עוד הבהבו בתים בשריפתם. על פני הרחובות הסתובבו אנשי גסטאפו, שוטרים אוקראינים ויהודים מה„אורדנונגסדינסט" שהוכרחו לעזור בגלוי מחבואים תוך איום בחיסול מידי של כל ה„אורדנונגסדינסט".

מבצע „טיהור הגיטו" נמשך עד ליום 10 ביוני 1943. ביום 6 ביוני שלפני כן, בשעה 6, גויסו באופן דחוף כל יהודי ה„אורדנונגסדינסט" והועמדו בשורות כפולות לפני הבית שבו היה שוכן ה„יודנראט". בני המשפחות שלהם הושמדו לפני שעה בברוניצה. כעבור כמה דקות הופיע מפקד ה־"SIPO" בכל הדרו, מאחוריו 12 אנשי הגסטאפו

חמושי נשק אוטומטי ו־24 שוטרים אוקראינים עם 5 מכונות ירייה. הושמעה הפקודה: „ימינה פנה"! הכוון — בית־הקברות, קדימה! וכך גם ה„אורדנונגסדינסט" היהודי בא על שכרו ותגמולו. 28 יהודים צעירים, אשר תחת לחצו של הגסטאפו במשך 3 שנים נשאו בעול קשה, על־אנושי, על־סוציאלי ועל־מוסרי, שילמו בעד שירותם זה בחייהם.

בבית הקברות הועמדו היהודים האלה בשתי שורות, שורה אחת בעמידה ושורה בכריעה ומפקד ה־ "SIPO" הכריז בקול את פסק הדין: „בשם ה„פיהרר", בעוון פעילות קומוניסטית ובעוון ביצוע פעולות לרעת הרייך הגרמני נידונו כל אנשי ה„אורדנונגסדינסט" למוות על־ידי תלייה, אולם הואיל והם עבדו בשרות מאורגן ומיוחד, במסגרת צבאית ממושמעת, ובמשך זמן מסוים אף היה בפעולתם משום שירות טוב, לכן יבוצע משפט המוות שלהם לא בתלייה כי אם בירייה!"

מאז נפלו שערי הגיטו ניתנה האפשרות לאוכלוסיה הארית כולה להיכנס לתוך הגיטו. היא באה בהמוניה כדי לחפש ולקחת את שללה ובהזדמנות חיפושים אלה היא הצליחה גם לגלות עוד 100 יהודים במחבואיהם ולמסרם לידי הגיסטאפו. ברם יהודים אומללים אלה היו כבר שלדי־אדם, מזי־רעב, שעמדו כבר על סף המוות.

לפי התור...

המפקדה לחיסול היהודים "Judenvernichtungs Kommando" המשיכה בפעולתה במרץ התחילה רווחת שמועה כי מפקד האיזור גרגנס, נסע לאחר האקציה בגיטו ללבוב כדי לקבל הוראות חדשות, ובלב דקר הפחד שהתור הגיע מעתה להשמדת המחנות. ביחוד התחילו לראות את השמועה הזאת כרצינית לאחר שהופיעה ידיעה ב„למברגר צייטונג", שלפיה יש בדעתו של הגנרלגוברנר פראנק לערוך ביקור באיזורי הנפט, אך בתנאי שאיזור זה יהיה כבר „טהור" מיהודים. התאמתותה של השמועה לא איחרה לבוא. ביום 10 ביוני 1943, בראשית האקציה ה„פרמ־ננטית" הנזכרת, הופיע פתאום בשעות של אחרי הצהרים פטרול חזק של אנשי גסטאפו ושוטרים אוקראינים בתוך מחנה העבודה של העיריה, הוציא משם את כל היהודים והוביל אותם לרחבת בית־המשפט המחוזי. באותה שעה בדיוק הוצאו גם כל היהודים בעלי התוית "R" מתוך בית הזיקוק „זנישיניה" שבלמברג, הובאו ל־"Piaskowa Góra" ושם נורו למוות. פחד מוות תקף איפוא את 3.000 העובדים היהודים שבמחנות הכפייה של דרוהוביץ ובוריסלב.

ישועה פתאומית, בלתי צפויה, באה אז מצד מנהלים ופרוקוריסטים יחידים שבהנהלה הראשית של „קארפאטן אהל" בדרוהוביץ. הישועה באה כתוצאה ממברק שנשלח על ידיהם לברלין ובו דרישה במפגיע להשאיר את קיומם של שני מחנות הכפייה. מנהלי המחלקות השונות של מפעלי הציוד קראו כל אחד את עובדיהם היהודים ומסרו להם את הבשורה המשמחת שברלין ממלאת את בקשתם שבמברק.

לא יהא זה הוגן לא להזכיר כאן את השם שולץ אגון ולציין לשבחו את התנהגותו היפה כאדם וכמנהל, אשר בכל הזדמנות הראה יחס טוב לעובדים ולפקידים יהודים, איפשר להרבה יהודים את קיומם וגם הציל חייהם. אגון שולץ, יליד המבורג, היה הפרוקוריסט השני שבהנהלה הראשית של „קארפאטן אהל א. ג.", בעל דעה מכרעת בהנהלת המפעל. הוא לא היה חבר במפלגה, אולם הודות לכשרונותיו הגדולים ורמתו התרבותית הגיע לעמדתו זו ויכול היה להישאר בה. שולץ היה פונה בשאלת היהודים אל הגסטאפו, הקים שם ממש שערוריה, וכמובן שסיכן בזה את מעמדו וקיומו, אך תמיד השיג מה שרצה. צריך היה לראות את שמחתו, תוך דמעות בעינים, כשהוא הצליח לשחרר מידי קלגסי ה־ס. ס. יהודי אחד, ופעם גם 150 יהודים בבת אחת.

„הריני מרגיש את עצמי מאושר על שביכולתי להודיע לכם כי נוכל להמשיך בעבודה הלאה יחד", אמר שולץ פעם במשרדו לאחד מזקני הפקידים שבהנהלה הראשית, מר ה. אברט, שלצערנו איננו כבר בחיים.

בעשותו בפעם האחרונה נסיון של השתדלות אצל הגסטאפו להצלת יהודי מחנה "R" הוא הודיע במפורש שאם לא תימלא בקשתו הוא יעזוב את עבודתו וילך לחזית. תוך התחשבות עם רצונו השאירו את השמדת היהודים האלה לאחרונה, כלומר עד לעזיבת ה„ווהרמאכט" את העיר.

חיסול מחנה „גורקה"

ביום 15 ביולי 1943, בדיוק בהתאם לתכנית ה„אקציה הפרמננטית" הובלו כל יושבי המחנה הזה, בלווית משמר מוגבר של אנשי ס. ס. ו־ש. פ. שהובאו לשם כך מלבוב, לתחנת הרכבת ומשם הובלו קבוצות קבוצות למקום הריכוז שבבית־המשפט המחוזי. במשך כל הלילה הובלו האומללים האלה לברוניצה ושם הומתו. באותם הימים עבדו צעירים פולנים ואוקראינים, בני 16—18, יומם ולילה וללא הפסקה, בכריית קברים המוניים שהיו מיועדים בשביל היהודים. קרה לפעמים שהאומלל עמד כשהוא כבר ערום וחיכה לירייה שתבוא מעורפו, הואיל וכורה הקבר טרם הספיק לגמור את מלאכתו... אל מקומות החיסול היו מובילים גם מטבחי־שדה ומזון בשביל הרוצחים הפראים. הם זללו נקניק ובשר קפוא ליד „עבודת הקודש" שלהם בטיהור אזורי הנפט מיהודים, כדי לאפשר לארכי־שטן פראנק בביקורו ביום 10.8.1943 לנשום אויר „טהור"...

מחנה ה״ס. ס. בהיראבקה

ביום 20 ביולי חדרו אל תוך המחנה 50 שוטרים אוקר־אינים והוציאו משם את כל העובדים היהודים, 260 במספרם, העלו אותם על משאיות שעמדו שם מוכנות לכך והובילו אותם בדחיפות למקום הריכוז שבבית־המשפט המחוזי. שם כינסו אותם לתוך אולם ישיבות גדול והודיעו להם שנידונו לפסק דין מוות. ביום המחרת, השכם בבוקר, הובלו כולם לברוניצה ושם הומתו.

ומה בדבר בתי המלאכה העירוניים?

כשביום 29 ביולי נמסרו מטעם הנהלת העיריה לעובדים היהודים אשר בבתי המלאכה לבצע תכניות עבודה חדשות, בודאי לא עלה על דעתו של מישהו כי כל הנמצאים שם בערב זה, לא יהיו יותר בחיים למחרת הערב הזה. ובאמת, מי יכול היה לחשוב שמסירת העבודות האלה שלביצוען היה צריך לפחות חדשיים, היתה רק מין אמתלא ואחיזת עינים כדי שהאומללים יחוסלו בבת אחת,, ללא כל ידיעה ותשומת לב מקודם, וללא כל אפשרות ונסיון מצד מישהו למניעת האסון. 155 צעירים וצעירות היו מועסקים אז בבית מלאכה זה. כולם בריאים ורעננים, כולם רצו מאד לחיות ולהתקיים עד לבוא השלום, לחזור ולהיות בני אדם חפשיים ומועילים לעצמם ולמולדתם. בבוקר השכם של יום 25 ביולי הוקף הבנין שבו נמצא בית המלאכה על ידי אנשי ס. ס. ושוטרים אוקראינים, וכל העובדים הוצאו על ידיהם מהמחנה בשצף ובבוז, בלוית מכות בקתי הרובים, הועמדו בשורה והובלו למקום הריכוז. גם אלה, כקודמיהם, הובלו לברוניצה וכעבור שעתיים אחרי הובלתם לשם פירקו מעל משאיות המוות שמלות קצרות, חולצות צבעוניות, גרבים דקים וכו׳.

המוהיקנים האחרונים

בשני המחנות שבדרוהוביץ ובוריסלב חיו עוד יהודים. בדרוהוביץ 1.800 ובבוריסלב 2.300, גברים ונשים. הם עבדו וחיו בתקווה כי יעברו בשלום את תקופת המלחמה, לאור כל ההבטחות הטובות שניתנו להם מצד אישים גרמניים שונים.

פריץ הילדברנדט בפיקודו

כל מחנות ״R״ בדרוהוביץ ובבוריסלב היו כפופים למפ־קדה אחידה בראשותו של פריץ הילדברנדט. עוזריו היו: מינקוס, מנצלינגר, שֶׁנבך. מפקדה זו של ס. ס. היתה כפופה למשטרת הבטחון שבדרוהוביץ. קבוצה קטנה ויחידה של יהודים, בת 35 איש, שכללה חייטים וסנדלרים, עברו בנפרד אצל הגסטאפו שברחוב יאנה. להם הובטחה גם כן הישארו־תם בחיים... את פריץ הילדברנדט הכל הכירו, עוד מה„אק־ציה״ בחודש אוגוסט 1942, והכל גם פחדו מפניו. אולם הוא הצהיר בפומבי כי ברצונו להיות בבחינת „אבא״ כלפי כל היהודים ובגישה כזאת הוא גם יתיחס אליהם. מה שהוא מבקש מאת היהודים הרי זה רק — משמעת, עבודה והפסקת כל נסיונות של בריחה. ברם מיד למחרת הצהרה לבבית זו, אם כי גם ללא כל קשר איתה, בוצעה ביום 14 בדצמבר 1943 „אקציה קטנה״ על אנשים שענדו, כביכול שלא בצדק, את התוית ״R״ ובפעם הראשונה הובלו כ־200 יהודים, מאלה שהובטח להשאירם בחיים, לברוניצה. כדבר הזה נעשה בעת ובעונה אחת גם ביתר מחנות ״R״ של „קארפאטן אהל א.ג.״ שבבוריסלב ובסטרי.

בימים אלה עוררה תמהון ידיעה שנפוצה, כי מאזור סטאניסלבוב יובאו 1800 יהודים למפעלי הזיקוק שבבול־כוב, שיעבדו שם בייצור הציוד והחימוש ויהנו מכל הזכויות כפי שנהנים מהן היהודים בעלי ״R״ שעודם בחיים. ביום 11 בינואר 1944 הביאו אותם לבולכוב הורו להם להסתדר העלו אותם במרמה על משאיות והובילו אותם להולובוטוב ושם חוסלו כולם תוך שעה אחת.

בכל יתר מפעלי ״R״ ידעו כבר ללא כל ספק את המצב לאמיתו. התחילו לחשוב על בריחה, ברם אפשרות כזאת היתה קיימת רק לאלה שהיה להם עוד כסף. והנה עברו שבועיים, וביום אחד מימי פברואר נלקחו כל המהנדסים, הפקידים והפועלים שבמפעלי ״R״ אשר בלמברג ובסטרי (לשכת הפיקוח האזורית של קארפאטן אֶהל א.ג.), הובלו למקום מסוים וחוסלו שם, כ ר ג י ל.

לשרידי היהודים בדרוהוביץ ובבוריסלב שנמצאו אז במחנות העבודה הרשמיים האחרונים נודע מיד על הדבר הזה. אף אחד לא השלה את עצמו בתקוה שיצא חי מהגהינום הזה. היו כאלה שהשלימו כבר עם מר המוות. אך היו גם כאלה שחשבו על בריחה וחיפשו את האפשרויות לכך. מפקד שני המחנות כינס אספות מיוחדות, בהן שוב הודיע על יחסו האבהי כלפי עובדי כפיה שלו ושוב הבטיח כי אלה שבדרוהוביץ ובבוריסלב יישארו בחיים, וכי קיבל על כך הבטחתם של הימלר, גרינג ואף היטלר עצמו (התליין הזה ביקר אמנם בברלין בימים אלה, אבל — למטרת קבלת פקודות חיסול חדשות משם). הוא הזמין אליו את המהנד־סים, דיבר אתם בידידות. ביקש מהם שיפעילו את לחצם על יתר היהודים שלא יברחו. הוא הוסיף ואמר שדבריו כנים, וכאשר אמר שהוא נשבע בחיי ילדיו ונותן את מלת הכבוד שלו, שלא יאונה אף לאחד כל דבר רע — נשמעו באולם הדי צחוק מבין הנאספים היהודים. הילדברנדט סיים את נאומו במלים אלה: אתם יכולים לחשוב מה שאתם רוצים, אך אני נותן לכם את מלת הכבוד שלי שאתם תישארו כולכם בחיים ולא יאונה לכם כל דבר רע״. מתוך שורות הנאספים נשמעה נהימה: כן, רק המוות.

בוריסלב — מדניץ — סכודניצה

תולדות היהודים בבוריסלב

מאת ד״ר נ. מ. גלבר

א

עד שנות הארבעים במאה הי״ט היתה בוריסלב כפר הררי ומספר תושביה היהודים היה קטן מאד. אך אחרי שנתגלה באדמותיה הדונג התפתחה בוריסלב במהירות יוצאת־מן־הכלל ומספר תושביה היהודים גדל משנה לשנה. יהודים מדרוהוביץ היו באים שמה לחפש דונג ונפט. חפרו בורות עד 40—70 מטר בעומק, ובלי שום אמצעי־זהירות היו מורידים בכדים גדולים אנשים והם חפרו שם והעלו מה שמצאו שם. הכל נעשה באופן פרימיטיבי ובלי מכונות. את האבנים היו זורקים והעניים היו מוציאים מתוכן דונג. אלה נקראו „לעפאקיס״. בעלי הבורות היו רק יהודים מכל קצווי גליציה, וגם הפועלים היו ברובם יהודים. עבדו גם איכרים נוצרים מסביבות דרוהוביץ. בתקופה הראשונה עד 1880 היו עסוקים 2500 פועלים יהודים ו־500 נשים יהודיות. הנשים הפרישו מהאבנים שהועלו את הדונג. את הדונג היו הותכים והפועלים שהיו עסוקים בהיתוך נקראו „שמאַלצר״. תהליך הייצור היה פרימיטיבי, כאמור, ונמשך עד שנות ה־90 של המאה הי״ט. מכל הסביבה היו נוהרים לבוריסלב יהודים ומצאו שם את פרנסתם. עפ״י רוב היו חוזרים לשבת למקומות מגוריהם בדרוהוביץ, בוליחוב, סקוֹלֶה.

רק מספר קטן התקע בבוריסלב. בשנת 1860 התגוררו שם רק 1000 תושבים. בשנת 1869 יש כבר ישוב יהודי מוצק עם בית־כנסת ו־12 בתי־מדרש פרטיים.*

טרם שהונהג בבוריסלב עיבוד תעשיתי עם מכונות מודרניות מונעות בקיטור או חשמל היו בין היהודים 4 סוגים של פועלים: 1) עובדים על פני האדמה, 2) העובדים בפנים הבורות, 3) Kuczynnerzy (4 העסוקים ברחיצת הדונג (ווּעשער).

בין המעבידים והפועלים היה מקשר שנקרא „פלוס־טאק״. היקף פעולתו וסוג עבודתו אינם ידועים. מלבד פעולותיו אלו היה הוא עוד ממלא תפקידי מפקח וקופאי. הוא טיפל גם בסידור מקומות לינה בשביל הפועלים, ביחוד הכפריים, שחיפשו עבודה בבוריסלב. בשנים הראשונות שילמו לפועלים בתוצרת המכרות.

האוכלוסיה היהודית גדלה משנה לשנה. בשנת 1890 נמצאו כבר 9.047, ובשנת 1900 — רק 7.986 יהודים על 11.631 תושבים. למרות מספרם הגדול לא מילאו תפקידים חשובים בתהליך התעשיתי של מכרות הנפט. עד ייצוב התהליך התעשיתי עבדו 2500 פועלים יהודים ו־500 נשים יהודיות, שהוציאו מהאבנים שהועלו מעומק האדמה את הדונג. שכר העבודה היומי של פועל היה 48 קרייצר, מזה ניכו לו 2 קרייצר בשביל קופת אגודתו. חצב (Hauer) קיבל 60 עד 80 קרייצר ליום. סבלי אבנים, כבסים (Wäscher) היו ברובם יהודים; „מסובבים״ (Kurbel dreher) איכרים רותניים ומאזורים [1]. מלבד פועלים אלה היו עסוקים בהיתוך הדונג רק יהודים.

בשנות ה־90 חלו שנויים מכריעים בהרכב הפועלים. ה„לאַנדר־באנק״ בוינה קנה שטחים מורחבים בבוריסלב והקים פירים (Schächte) לא לפי השיטה הישנה הפרי־מיטיבית, אלא במכונות מודרניות שהונעו בחשמל ובקיטור. הבאנק הגליצאי וה„לאַנדר־באנק״, שבידיהם רוכז הרוב המכריע של מכרות הנפט עשו מאמצים לדחוק את רגלי היצרנים הקטנים, ובעזרת משרד המכרות הממלכתי שהוקם בשנת 1880 ועי״י תקנות תחפורת Bergbau-Polizei-Vorschriften של הממשלה הצליחו במאמציהם אלה. לפי תקנות אלה היו מחסלים שיטות קודמות. המיכון של עיבוד נפט הביא לידי החשת הייצור וגידולו התרחב עד כדי כך שעוד לפני 1914 התקיימו 268 פירי קידוח והתפוקה השנתית עלתה ל־22.876 ציסטרנות.

היצרנים הקטנים וגם הבינוניים התחילו למכור את מכרותיהם ובורותיהם — דבר שהביא בשנים 1896—1898 לידי משבר קשה בקרב הפועלים היהודים, שנשארו בלי עבודה ופרנסה. יותר מ־2500 משפחות יהודיות בנות

6000 נפש, שהוצאו מתהליך הייצור והעיבוד היו ממש בסכנת רעב. הבנקים, בעלי המכרות קיבלו רק פועלים נוצרים, בטענה, שהפועלים היהודים הם בלתי מאומנים. מנהלי המפעלים שהיו נוצרים השיבו ליהודים, מחפשי עבודה, בגלוי ובחוצפה ממש: „לכו לארץ־ישראל״. גם הפועלים הנוצרים לא נתנו לקבל פועלים יהודים. בקושי רב הצליחו להכניס 170 פועלים בפירמות יהודיות, וזה לא בתור פועלים אלא רק כעוזרים, שואבי מים, שכירי יום, או מסיקים. כי הפועלים הנוצרים — אפילו המאורגנים ב„פ.פ.ס.״ — טענו שכל העבודות הן שטח מונופולין משלהם. קהלת דרוהוביץ וסניפה בוריסלב פנו אל העולם היהודי בקריאה לעזרה. הוקמו ועדי עזרה שגייסו כספים. „איקא״, „אליאנץ״ ו„גאליצישער הילפספעריין״ אספו כחצי מיליון גולדן.

הפועלים בעצמם פנו אל הקונגרס הציוני השני שהתכנס בעונה זו — באוגוסט 1898 — בבאזל. ד״ר הרצל נבחר ע״י הפועלים בבוריסלב, ששקלו שקלים, לציר בוריסלב לקונגרס. הקונגרס הציוני השני קיבל פטיציה חתומה ע״י 172 פועלים [2]. באחת הישיבות הראשונות הודיע ד״ר הרצל על פטיציה, ממנה יצא שמצב הפועלים רע מאד. במלים מספר תיאר ד״ר הרצל את חלקם של היהודים בתגלית הנפט, בייצורו ובמפעלים שהקימו. והנה אחרי שחברות זרות קנו את שטחי הנפט הורחקו הפועלים היהודים. הקונגרס בעצמו לא היה באפשרותו לעשות למענם דבר ממשי. ד״ר הרצל פנה אל ה„אליאנץ״ הוינאי והיא הבטיחה עזרה כספית. בא־כחה, ד״ר פרידלנדר, נסע לבוריסלב והרכיב ועד־עזרה מורכב מקורנהאבר, פומרנץ, ליכטנשטרן ואיהר, מנהל בית־הספר היהודי, ושני נציגי הפועלים. הבארונית הירש תרמה 10.000 פלורין. בעזרת ה„אליאנץ״ היגרו 500 פועלים לאמריקה.

ד״ר אברהם זאלץ שעמד אז בראש „אהבת ציון״ בטארנוב והיה עסוק בתכנית להקים מושבה גליציאית בארץ ישראל ראה בפועלים אלה חומר אנושי רצוי בשביל ההתישבות. הוא וד״ר שאול רפאל לנדא פנו אל חברות סיוע יהודיות וב־8 במרץ 1899 הציג ד״ר לנדא משלחת פועלים, שהגיעה לוינה, לפני פון גוטמן מבעלי מכרות פחם במהריש־אוסטראו ונעשו מאמצים להעסיקם במכרותיו. ד״ר לנדא עזר גם לד״ר זאלץ בגיוס מועמדים להתישבות בארץ ישראל.

באספה הכללית של „אהבת ציון״, שהתכנסה בטארנוב ב־25—26 באפריל 1899 נדונו תכניות לעלית 800 משפחות של הפועלים מבוריסלב. שני נציגים משלהם חיים פרידמן ויעקב שטרויזר תיארו באספה את מצבם העגום והמיואש ודרשו לעשות כל מאמץ כדי לעזור להם ע״י אפשרויות העליה. האספה החליטה לשלוח בזמן הקרוב ביותר 50 פועלים לארץ ישראל ולהכניסם שם במושבה „מחנים״ לעבודות שונות. לשם כך הוטל על ההנהלה לערוך גם איסוף כספים בכל קהלות אוסטריה לשם כיסוי ההוצאות הכרוכות בהעברתם.

„אהבת ציון״ שלחה כרוז בענין הפועלים בבוריסלב, ובו מובעת דרישה להעלות מספר מהם לארץ ישראל, ולשם כך יש צורך בכסף. את הכרוז הזה שלחו למוסדות יהודיים באנגליה, גרמניה וארצות אחרות. ד״ר לנדאו נסע גם לגרמניה ובא בדברים עם לשכות „בני ברית״. המגביות לטובת הפועלים הכניסו סכומים ניכרים [3]. אולם מכל תכניות העליה לא יצא שום דבר ממשי.

בתוך הפועלים שלא נקלטו בתהליך תעשייתי היו שני טיפוסים: עצמאים ושכירי יום [4]. הטיפוס הראשון היה מתפרנס על פי רוב מסרסרות, קבלנות כביכול ורווחים מן הצד; למרות עצמאותם היו חיים בדוחק. רובם היו „לאַבאקים״, אולם רק 60 היה בידם להתפרנס. מה היתה פרנסתם? הנפט שנוצר בפירים נצבר במיכלים גדולים ליד המכרות ומכאן הוא הובא באמצעות משאבת־לחץ (Druckpumpe) בצנורות לתחנת הרכבת למיכלים המרכזיים בני קיבול של 50,000 הקטוליטר. במקרים רבים לא היו הצנורות הולמים זה לזה, או צנור התפקע והנפט היה נוזל לרחוב, אז היו ה„לבאקים״, שהעמידו מתוכם משמרות, ממהרים בחביות וצוברים את הנפט ומוכרים אותו במחיר מוזל. לא פעם היו שומרי המכרות מחרימים את הנפט הזה כרכוש זר. במרוצת הזמן הוסלו ה„לבאקים״, שמספרם עלה ל־60, ע״י בעלי המכרות.

יתר מחוסרי העבודה נעשו בעלי עגלות, שומרי לילה וקבלנים לעבודות שונות. מצב הפועלים היה ממש נורא ואלה שעבדו כבר גרו בדירות רעועות, בצפיפות גדולה, בניגוד לפועלים הנוצרים ששוכנו ע״י בעלי המכרות בבנינים טובים ונוחים.

גם בעלי בורות נפט היהודים האמידים שינו את שיטות עבודתם, הם התאחדו בחברות, הוקם אפילו בנק יהודי למימון מפעליהם. אולם לא היה בכוחו לעמוד בהתחרות עם ה„לאַנדרבאנק״ ומפעלים אמריקניים, אנגליים וצרפתיים, שהתחילו לנצל את מכרות הנפט. גם התקנות החמורות בנדון ביצוע העבודות הכריחו את הפירמות הקטנות להתחסל. ממאות פירמות כאלה נשארו בשנת 1899 רק 2. כמובן שחיסול זה גרם לא מעט למשבר הנזכר לעיל.

בבוריסלב לא היתה קהלה עצמאית. היא השתייכה לקהלת דרוהוביץ ובבוריסלב עצמה התקיים ועד כלכלי בעל נציגות בדרוהוביץ. לאמיתו של דבר היתה בוריסלב

היהודית תלויה בכל עניניה בהחלטות הקהלה בדרוהוביץ. מסוף המאה הי"ט נעשו מאמצים להעמידה ברשות עצמה, אולם הקהלה בדרוהוביץ התנגדה לעצמאותה של בוריסלב. העצמאות הושגה רק בשנת 1928.

בבוריסלב היה קיים אמנם בית קברות, שהוקם בשנת 1886 על מגרש שתרמו דוד לינדנבאום ונוהל עד 1928 ע"י „חברה קדישא". בית העלמין הורחב בשנת 1913. מלבד זה היה בבעלות יהודי בוריסלב בית־מרחץ בבנין משלו. בשנת 1890 נוסד ע"י ה„אליאנץ" הוינאי בית ספר עממי יהודי עם 353 תלמידים. בשנת 1896 גדל כבר מספרם ל־403, ובשנת 1901 — ל־554 תלמיד. בית־הספר עבר אח"כ לרשת החינוך של הבארון הירש.

בכסלו תרמ"ז (1887) נוסדה בבוריסלב האגודה הרא־שונה של חובבי ציון, כדוגמת חובבי ציון שברוסיה. מטרתה היתה מכוונת ל־2 פעולות: 1) „לתמוך ידי עניי בני ישראל המבקשים מפלט בארץ־ישראל לחיות מיגיע כפיהם, בעבודת שדה ובחרושת המעשה, 2) להשתדל להרחיב את רעיון ארץ־ישראל בארצנו גליציה ע"י מכתב־עת מיוחד אשר בדעת אגודתנו להוציאו לאור אחרי כי ירחיב ד' את גבולנו וכסף הוצאותיו יינתן מכיס החברים המשכילים — לא מקופת האגודה, ואם המ"ע הזה ישא תבואה אז כל פריו יהיה קודש לקופת האגודה."

אגודה זו היא היחידה בגליציה שפרסמה את פרטי היקף פעולותיה ב„המגיד" [5]. לפי התקנות של החברה על: 1) „כל איש שיכתוב ידו לאגודתנו עליו לתת כסף קדימה לא פחות מ־50 קרייצר. העשיר ירבה והדל לא ימעט, ומדי חודש בחודשו 20 קרייצר. לקופת האגודה לבד מקבלים נדרים ונדבות, איש איש כנדבת לבו. 2) הכסף הנאסף ע"י החברה ישולח ישר מפה ליפו לראש אגודת חובבי ציון, כי עפ"י חוקי מלכות אסור לנו להתאחד עם האגודות אשר מחוץ לארצנו. משלוח הכסף למקום תעודתו יוכל להיות אחת לשנה או אחת לחצי שנה, כפי ראות ראשי האגודה והסכמת רוב דעות הנבחרים לפי המקום ולפי הזמן. 3) האגודה תתנהג עפ"י 12 נבחרים אשר ייבחרו מהחברים באספה הכללית עפ"י רוב דעות בכתב, אחת בשנה ועל פיהם יקום כל דבר האגודה. בחירתם תהיה לשנה אחת תמימה וייקראו בשם „ועד נבחרים". 4) כל מי אשר בשם ישראל יכונה יוכל להסתפח לאגוד־תנו בהסכמת רוב דעות הנבחרים בלתי אם הוחזק לאיש רע ובליעל המזיק לאגודה בתועבותיו. 5) חברי ועד הנבחרים הנ"ל יבחרו מתוכם אחד ל„ראש האגודה" ואחד למשנהו אשר ימלא מקומו בהיפקדו, וסוכן אשר קופת האגודה תינתן תחת ידו, וסופר ומזכיר המנהל את ספרי הפרטיכלים במשטר וסדר ורואה־חשבון, והמה יחדיו ייקראו בשם „ועד המנהיג". 6) הנבחרים יתאספו מדי חודש בחדשו: א) לטכס עצה על עסקי האגודה ועל הסדרים הדרושים לטובתה למען תוכל עמוד. ב) לקרוא אספות כלליות בעת הצורך. ג) לפקוד על שנים מהחברים לגבות את כסף ההתחייבויות חליפות בכל חודש. 7) אספה כללית אחת בשנה, בחול־המועד סוכות — ואז מוטל על ועד הנבחרים לתת דו"ח על פעולתם שפעלו במשך השנה ובכל עת צורך לפי ראות עיני הנבחרים על פי רוב דעות. והרשות אז בידי החברים לחוות דעתם בכל אשר יראו לטוב להאגודה הן בהצעות חדשות והן בביטול הישנות חברים" [6].

אגודה זו שאליה הצטרפו זמן קצר אחרי היווסדה 112 חברים הצליחה בפעולותיה והקימה אפילו בית־כנסת מיוחד „בית הכנסת של האגודה חובבי ציון".

אולם החסידים, שמספרם היה רב חתרו תחת האגודה והכריחו את הרב לבטלה. חתירות אלה נשאו פרי רק זמן קצר מאד.

בשנת 1891 נתחדשו המאמצים לייסד חברה חדשה ובראשית 1892 נוסדה בהשפעתו של הסופר העברי צבי אליעזר טלר, שהיה מורה באותה התקופה בבית הספר המקומי בבוריסלב, ע"י 50 צעירים אגודה לאומית „בני ציון" [7] שהקימה גם ספריה ואולם קריאה. עקב פירוד הדעות והרדיפה אחר הכבוד ירדה האגודה [8]. כדי להחזיק את האגודה ביקרו את העיר ב־23.VIII 1894 ד"ר פרידמן, מיכאל ברקוביץ ואחרים והצליחו להקים ועדה מורכבת מל. שוצמן כנשיא, ל. קויפמן כמזכיר, י. מולדאואר גזבר, קלהופר כספרן וחברי הועד י. ואַלדמן, ווילהלם רוזנפלד, י. שנפלד, מ. קרייסברג, א. שמער ור. הויזר. באמת הצליחו לחדש את החיים הציוניים ע"י הרצאות, נשפים וחגיגות [9]. לחברה הצטרפו מיד 80 חברים ומהם 20 נשים. במרוצת הזמן גדל מספר החברים ל־300 ומהם קרוב ל־100 נשים. לאמתו של דבר נוסדה חברה חדשה „אחדות" (אייניגקייט), ובאספה הכללית נבחר הועד הבא: ל. שוצמן נשיא, גצלט סגנו, ליאו קויפמן, שפיצמן, נאדל, רוזנפלד, רוטנברג, ז. ולדמן, מנדלסון, קלהופר, זינגר, שפייאר, יצחק אבן.

למרות החתירות מצד החסידים הקים כאן יצחק אבן באפריל 1893 בית־ספר עברי בשביל ילדים המבקרים בבתי הספר הכלליים כדי שיוכלו אחרי הצהרים להשתלם בשפה העברית.

בבוריסלב פעלו בשדה החינוך שני אנשים שנתפרסמו גם בספרות האידית והעברית. האחד הוא יצחק אבן והשני — צבי אליעזר טלר.

יצחק אבן נולד ברוזבאדוב בשנת 1861. נשא אחרי

מות אשתו הראשונה אשה שניה שהיתה ילידת בוריסלב. הוא התגורר בבוריסלב שנים רבות. פה הושפע ממשכילי דרוהוביץ, התפרנס ממלמדות ופרסם כתבות ב„מחזיקי הדת", ובעתונים אחרים. משנת 1893 היה עוזר קבוע ב„המגיד", שם פרסם מאמרים, תרגומים וספורים. בחיים הציבוריים בבוריסלב השתתף אבן והקים דור צעירים שהצטרף לתנועה הלאומית.. אחרי שלא הצליח בבית־הספר העברי בבוריסלב עבר בשנת 1895 ללבוב, יסד שם את בית הספר העברי „חנוך לנוער". פרסם ב־4 חוברות „דברי ימי ישראל" על טהרת המסורת הדתית.

הואיל וידע יפה את עניני הנפט בבוריסלב נכנס בשנת 1902 לעסקי נפט, אולם איבד את כל הונו ובשנת 1909 היגר לאמריקה ופה השתקע בניו־יורק בתור עוזר במער־כת „אוצר ישראל". התחיל לכתוב גם אידיש בעתונים שונים, ביחוד ספורי חסידים, שמהם התרשמו קוראי אידיש. משנת 1914 היה סופר קבוע בעתון היומי „דער טאג". את סיפוריו החסידיים פרסם בתור ספר „פון דער גוטאידישער וועלט" (1917), בו מתאר הוא את חיי החסידים וסביבתם היומיומית. אח"כ „פונ'ם רבי'נס הויף" (1922) (חלק ראשון „זכרונות און מעשהלעך" פון גוטע אידען — רוז'ין און סאדיגורה, חלק שני — טשארטקאב, הוסיאטין און דאס סאנדזער—סאדיגערער מחלוקת"). בעברית פרסם ספר על מחלוקת סאנדז—סאדיגורה. בשנת 1925 חלה ונסע לוינה לריפוי, שם נפטר בט"ז אדר תרפ"ה (12.3.1925).

טיפוס אחר לגמרי היה צבי אלעזר טלר. הוא נולד ב־18 ביולי (י"ז תמוז ת"ר) 1840 בזלוצוב. קיבל חינוך מסורתי אולם הושפע בכוון ההשכלה ע"י אחיו הקשיש המורה והסופר העברי ישראל טלר (1835—1921). אחיו היה שנים רבות מורה עברי בגאלץ ובשנת תרנ"ז עלה לא"י ושימש בתור מורה ברחובות ושם נפטר בשנת 1921. ביזמת אחיו נתקבל בשנת 1866 צבי אלעזר טלר כמורה עברי בבוטושאן, שם כיהן עד 1886 ובשנת 1892 בא כמורה לבוריסלב. עוד בנעוריו פרסם מאמרים ושירים בעתונות העברית. בשנת 1878, בימי הקונגרס הברלינאי, שטיפל בבעיה היהודית בארצות הבלקאנים פרסם בעברית ספר על שווי זכויות ליהודים. בשם „תעודת ישראל" (ברודי תרל"ח), תרגם לעברית את המחזה „היהודים" של לסינג, והדפיס גם אוסף שירים בשם „שפתי רננות", דרוהוביץ 1892), „קול אלהים", הגות לב בעשרת הדברים (דרוהוביץ תרנ"ז), את הספורים „מסתרים" (דרוהוביץ תרנ"ז), „נחלת אבות" (דרוהוביץ תרנ"ז), „שלומים" (דרוהוביץ תרס"ה), „עושר שמור" (דרוהוביץ תרס"ז), „אחרתי לבוא" (לבוב תרס"ה), „ציונה", שירים (דרו־הוביץ תרע"ב), „הד העם" שירים (דרוהוביץ תרע"ג).

בבוריסלב הדריך את הנוער בכוון עברי־לאומי וריכז את חוגי האינטליגנציה היהודית לפעולות תרבותיות יהודיות. מבוריסלב עבר לבית הספר בפומורזאני. נפטר שם בי"ט באדר תר"פ (1920).

יליד בוריסלב היה גם הסופר היהודי העברי ד"ר מיכל ברקוביץ. נולד בז' שבט תרכ"ה (1865). התחנך ברוח מסורתית בדרוהוביץ ובהיותו בן 13 עבר ללבוב, שם התוודע לחוג צעירים מהמשכילים. בהשפעתו של משה ברנפלד (אחיו של ד"ר שמעון ברנפלד) ומאיר מיימון, למידו של ר' נחמן קרוכמל, התחיל ללמוד שפות ומדעים. מצבו החומרי הקשה הכריח אותו להיות שוליא בבית־מסחר ובלילות התמסר ללימודים. פרסם כבר אז מאמרים וכתבות בעתונות העברית. בשנת 1886 החליט להתמסר ללמודים, עמד בבחינת הבגרות בעזרת ידידיו ד"ר אהרנפרייז, ד"ר יהושע טהון, ד"ר מרדכי ברוידא. אתם יחד היה ברקוביץ ממיסדי האגודה הציונית הראשונה בלבוב „ציון", השפיע השפעה לאומית־עברית על הנוער. פירסם יחד עם ד"ר אהרנפרייז חוברות באידיש. בשנת 1893 נכנס לאוניברסיטה בוינה ולבית־מדרש לרבנים. הצטיין בעבודותיו בשטח הבלשנות השמית. כשהופיע ד"ר הרצל עמד לימינו, תרגם לעברית את „מדינת היהודים" והיה מזכירו העברי והמתווך בינו ובין העולם העברי. ממיסדי השבועון „דער יוד" בקרקא ומעוזרי ה„וועלט". אחרי שובו לוינה השתתף במערכת „מונומנטא יודאיקא" ובהם פרסם מחקרים ופירוש לתרגום אונקלוס. משנת 1906 היה מורה דת בגימנסיות בביליץ. תרגם לעברית את הכתבים הציוניים של ד"ר הרצל והוציא לאור את ארכיונו וכתביו של הסופר העברי הסוציאליסטי אהרן ליברמן. נפטר בי"ח תמוז תרצ"ה (1935) בביליץ.

יליד בוריסלב היה גם המורה והסופר העברי אביגדור מֶרמֶלשטיין (אמ"ש). הוא נולד בבוריסלב בשנת 1850 לאחד מחלוצי מזקקי הנפט, ר' בנימין מרמלשטיין. קיבל חנוך מסורתי בצירוף עם למודי חוץ. עוד בנעוריו התמסר להשכלה אולם לא מצא בעיר מולדתו הזדמנויות להש־תלמות. הוא עבר לפשמישל, ופה, בהשפעת חוג משכילים בראשותו של אייזיק שאלתיאל גראֶבר, שהושפע מתורתו של ש. ד. לוצאטו, רחש חבה לרעיון יישוב א"י ותחיית השפה והספרות העברית. בשנת 1875 היה ממיסדי חברת ישוב א"י הראשונה בגליציה, שנוסדה בפשמישל ועשה רבות למען הרחבתה.

מרמלשטיין הוא מראשוני התנועה הציונית בגליציה ושנים רבות מלא תפקידים חשובים. הוא לא הסתפק רק בייסוד חברת יישוב א"י בעיר מגוריו אלא השתדל

להטיף לרעיון יישוב ארץ ישראל גם ביתר ערי גליציה.

עד 1876 היה מורה בפשמישל והנה לפתע פתאום עזב את העיר ויצא לסייר בארצות רבות. ביקר גם בהודו ויש אומרים גם ביפן. בדרך חזרה היה זמן קצר בא״י ומפליא הדבר שמרמלשטיין עצמו לא אהב לדבר על מסעותיו אלה.

בשנת 1879 חזר לגליציה והשתקע שוב בפשמישל. כאן ערך עד 1881 יחד עם אייזיק שאלתיאל גרבר דו־שבועון עברי „האוהב עמו וארץ מולדתו" ברוח התבול־לות והתקרבות לעם הפולני. הרעיון היה „לעורר את האהבה בלב אחינו ישראל להפולנים אדוני הארץ ומיטיבינו, ללמד את צעירינו לדבר כן בשפת עם הארץ היא השפה הפולנית למען אשר לא נהיה בעיניהם כאלמים אשר לא יוכלו לפתוח את פתחי פיהם". (גל׳ 12 עמ׳ 6). אולם אהבתו העזה אל השפה העברית הביאה אותו חזרה למחנה לאומי, כי מרמלשטיין לא היה יכול להסתגל לרעיונות ההתבוללות. נוסף לכך הגיעו הידיעות הראשו־נות על פרעות ברוסיה. התעוררות בקרב הנוער, תנועת ביל״ו, ובמרמלשטיין נעורו הזכרונות מימי פעולתו הלאו־מית בשנת 1875.

הוא הצטרף לתנועה הלאומית ושרת אותה בנאמנות עד יום מותו ב־14 בספטמבר 1925.

משנת 1882 היה הרוח החיה של כל פעולה הקשורה בחינוך יהודי, בישוב א״י ובמפעלים לאומיים. הוא היה אחד המורים העבריים הראשונים בגליציה שלימד לפי השיטה עברית בעברית. כתב גם מאמרים פובליציסטיים ב„המגיד" ושירים באספים ספרותיים: ב„אוצר הספרות" של גרבר וב„ספרי שעשועים" של יצחק פרנהוף. פרסם גם חוברות בעברית ובאידית, בהן הסביר באופן עממי את מהותה ומטרתה של הציונות. ביחוד התחבבו על קהל הקוראים חוברותיו: „דער ציוניסטישער סדר", (1893), „חנוכה ליכטער" (1897), „אבריף פון ציון צו אלע איהרע ליבע קינדער געשיקט דורך הציוני אויף תשעה באב שנת אלף תתכ״ה לגלותינו". (1894).

מרמלשטיין ניהל את בית הספר העברי בפשמישל עד צאתו משם בשנת 1912. אח״כהתגורר עד מותו בביליץ, שם התמסר למסחר.

ב

בשנת 1880 הגיע מספר היהודים בבוריסלב ל־7.363 (79%) על 9318 תושבים ובשנת 1890 ל־7.752 (74.4%) על 10.424 תושבים.

אחרי שנת 1890 חלה ירידה במספר האוכלוסיה היהו־דית במידה ניכרת, ככה, שבשנת 1900 נמצאו בבוריסלב 5.950 יהודים על 10.690 תושבים ובשנת 1910 על 12.767 תושבים רק 5.753 יהודים. באחוזים היוו היהודים בשנת 1900 55.7% ובשנת 1910 45.1%. במשך 30 שנה ירדה האוכלוסיה מ־79% ל־45.1% מכל האוכלוסיה המקומית.

חלקם של היהודים בתעשיית נפט אמנם הוקטן, אולם בכל זאת היה מעמדם די ניכר. מבין בעלי המכרות ומנהלי המפעלים התעשייתיים יש לציין 1) שוצמן ליפא שלקח חלק פעיל בפיתוח תעשיית הנפט בשנים 1881—1919 וגם בארגון היצרנים באגודה ארצית. בשנים 1905—1918 היה חבר העיריה ובשנים 1907—1916 גם ראש העיר; 2) מרמלשטיין מארק; 3) ליאופולד דיאמאנטשטיין; 4) לאזר ליפא; 5) יואחים קרפל.

מבחינה מינהלית טכנית מלאו תפקידים חשובים יהושע מרקוס אייזנשטיין, המהנדס יצחק שטיפל, ד״ר יואחים האוזמן, יוסף בלוך, שפרסם בשטח מקצועו מספר מחקרים.

כפי שהוזכר למעלה עשו יהודי בוריסלב מאמצים להקים קהלה עצמאית. עצמאות זו הושגה בימי השלטון הפולני הודות להשתדלותו של ליאו קויפמן. ב־18 באפריל 1928 נתקבל הרשיון מהוויבודצטבו הלבובי להפריד את יהודי בוריסלב וסביבתה[10] מקהלת דרוהוביץ ולהקים קהלה עצמאית. ב־10 בדצמבר 1928 הורכבה הנהלת הקהלה עם ליאו קויפמן כיו״ר מועצת הקהלה וליאו שוצמן כיו״ר הנהלת הקהלה. אחרי שהנהלה זו ביססה את יסודות הקהלה ומוסדותיה התקיימו ב־5 בנובמבר 1933 בחירות אל הקהלה. עקב מלחמת הבחירות הורכבו ההנהלה ומוסדות הקהלה ב־7 באוגוסט 1934. להנהלת הקהלה נבחרו: ליאו שוצמן יו״ר, אליהו קלינגהופר סגנו, הרב ד״ר יעקב אביגדור, אברהם אברהם, יהושע מרדכי אייזנשטיין, ליפא פייארברג, מנדל פריינד, דוד גרֶבֶּר ואייזיק הולצמן.

למועצה נבחרו: שטרן מקס, יו״ר, אברהם גורפינקל סגנו, מלך באקאַנרוט, שמואל בלוך, מהנדס אלעזר ליפא, נחום יאליס, משה לרמן, פייבל מלצר, נחום רוט, דוד שיינ־פלד, אברהם סגל, מרכוס שטרנבאך.

בבוריסלב נמצאו לפני השוֹאָה המוסדות הבאים: 1) תלמוד תורה א. עם 200 תלמידים בראש המוסד עמדו דוד שרייבר, ישראל ליפשיץ, אהרן אייזנשטיין. 2) בית ספר עברי „תרבות" ובראשו גב׳ פראַנד, גב׳ ז. גולדשטיין, המהנדס שטיפל. 3) תלמוד תורה ב׳ עם 100 ילדים בהנהלת מנדל פריינד ואייזיק וולף.

לקיום מוסדות אלה הקציבה הקהלה מדי שנה בשנה 5000 זהובים פולניים. ממוסדות־סעד יש להזכיר: 1) בית יתומים בהנהלת ד״ר מיכאל מייזל, 2) מועדון לילדי מחוסרי עבודה שנוסד ע״י גב׳ הלנה פומרנץ ואיזה

שוצמן. 3) „בנות ישרים". 4) גמ"ח בשביל עולים לארץ־ישראל.

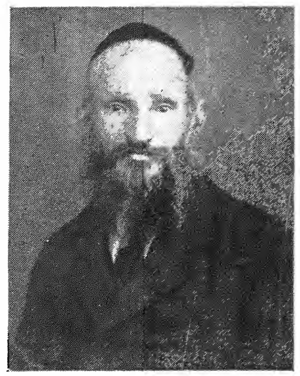
המנגנון הקהלתי היה מורכב מרב הקהלה (ד"ר אביג־דור יעקב) אבדק"ק דרוהוביץ, 6 דיינים, 6 שוחטים, מזכיר 2 פקידים במשרד הקהלה. התקציב השנתי של הקהלה היה 100.000 זהובים פולניים.

הערות

1. Dr. S. R. Landau: Unter Juedischen Proletarien ב־"Welt" 1898 Nr. 31.
2. Protokoll des Zionistenkongresses 1898 p. 48.
3. ד"ר ש. ר. לנדאו: שטורם אונד דראנג אים ציוניזמוס. וויען 1937, עמ' 164, 166 (בגרמנית).
4. אלכסנדר ברכש: „דער גאליצישער קאליפארניע" ב„אידי־שער ארבעטער", 1907, גליון 5, 8, 29.
5. „המגיד", תרמ"ח, גל' 49 (22.12 1887) עמ' 388—389.
6. נדפס בקורספונדנציה מבוריסלב ב„המגיד", תרמ"ז, גל' 2 (1887) עמ' 12.
7. „המגיד", 1892, גל' 17.
8. „המגיד", 1892, גל' 24.
9. „המגיד", 1892, גל' 15.
10. Okolnik woj. we Lwowie Z dnia 10.4.1928 L. A. D. 6843

לקהלה צורפו: פאפיעלע, סכודניצה דולהע, קרופיבניק נובי, לאסטובקא, מאידאן, אופאקא, זאלוביעץ.

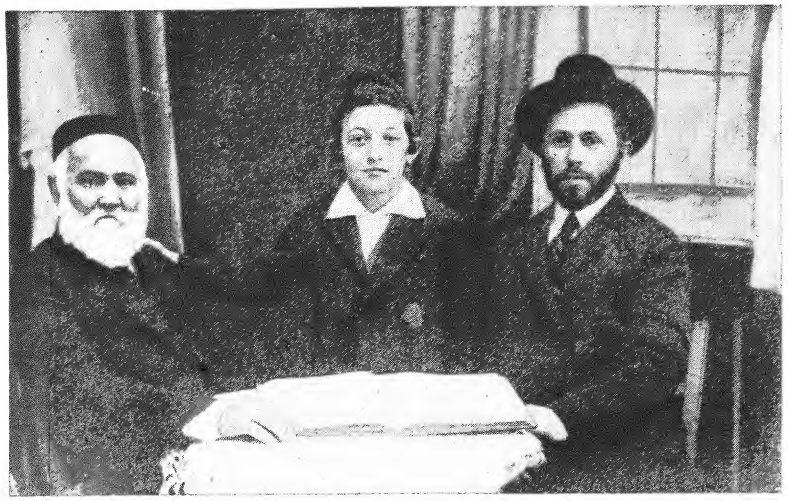
* מענין לציין שהישוב היהודי בבוריסלב היה מיוצג ביום הקהלות בלבוב בשנת 1878 על־ידי 2 נציגים: 1) א. ה. רינגל, 2) לייב נטע גרינבאום.

הרב רפאל קיטאיגורודסקי, ראש הישיבה
בדרוהוביץ—בוריסלב

קבוצת חלוצים מסכודניצה שעלתה לא"י בשנת 1924
יושבים: רפאל קיטאיגורודסקי ואשתו יהודית. עומדים: פנחס
קיטאיגורודסקי (נפל במלחמת השחרור), חנה הרצברג ז"ל,
יהודה קיטאי

שלושה דורות של בני סכודניצה בארץ. משמאל: הרב אליעזר
קיטאיגורודסקי, יוסף קיטאיגורודסקי ונכדו יוסף

בוריסלב כמרכז תעשיית נפט וחלקם של יהודי בוריסלב בתעשיה זו

מאת מהנדס יצחק שטיפל

במרחק של 9 קילומטר לערך, בדרומה של דרוהוביץ, שוכנת העיירה בוריסלב. זוהי עיירה קטנה שאינה נבדלת במאומה מיתר עיירות גליציה: בתיה קטנים, עלובים. רחובותיה לא מצוחצחים ביותר. תושביה הם ברובם יהודים המתעסקים בעיקר במסחר. חלק ניכר של האוכלוסיה הוא ממעמד הפקידים. ואעפ"י כן היתה בוריסלב ידועה בעולם הגדול. וזה לא בגלל איזו שהן זכויות שהאצולה הפולנית היתה רגילה להעניק בהן בימים אלה את יהודי החסות שלה. באותה הזמנים שבהן הוענקו זכויות כאלה היתה עדיין בוריסלב כפר קטן ובלתי ידוע, מוקף יערות־עד עבותים. מזה גם בא לה השם (bory sławne) (בפולנית: „יערות מפורסמים"). עוד היום רואים את שרשרת הרי הקרפטים ופסגותיהם, שמהן נראים בולטים הכפרים בוכאב וצ׳ישוב. שרשרת הרים זו נמשכת מהצד של בוריסלב לעבר הדרומי. כיום רואים מלבד זה עוד יער אחד — יער מגדלי הקידוחים, שאלפי פנסי החשמל שלהם עם אורותיהם הנוצצים בשעות הלילה מצטרפים לתמונה נהדרה ומרהבת עין.

בוריסלב חוננה מאת הטבע ביתרון מיוחד — הנפט, הגז והדונג. כשמדובר על בוריסלב הכוונה היא כרגיל גם לטוסטנוביץ ומראזמיר, שהיוו לפני כן רשויות מקומיות נפרדות, ורק בשנת 1933 הן מוזגו עם בוריסלב ונעשו לעיר אחת גדולה — בוריסלב.

התמונה על בוריסלב בספר ה„יזכור" לא תהיה שלמה אם לא ידובר בה גם על אוצרותיה הטבעיים ועל יהודי בוריסלב, שתרומתם לעיבוד אוצרותיה אלה ולניצולם היתה נכרת מאד.

בוריסלב הוא אחד המקומות המעטים בעולם אשר בהם נמצא דונג־אדמה בכמויות מרובות. הפקת הדונג ועיבודו נעשו בעיקר ע"י יהודים, כפי שאפשר לראות מתוך הטבלה המצורפת בזה.

ברצוננו למסור בזה סקירה כרונולוגית על האוצרות הטבעיים הנזכרים.

מציאותם של הנפט והדונג בתוך בטן אדמתה של חבל־ארץ זו שבקדמת הרי הקרפטים היתה ידועה לתושבי הסביבה הזאת עוד מזמן. ברם על החשיבות התעשייתית של אוצרות־טבע אלה נודע רק בסוף המאה ה־18, או יותר נכון: בראשית המאה ה־19. ידוע כי הדחיפה הראשונה לניצולם התעשייתי של אוצרות טבע אלו נעשתה ע"י יהודי מבוריסלב בשם אברהם שריינר.

כפי שמוסרת הכרוניקה משנת 1770 השתמשו כבר אז אכרי הסביבה בנפט הגלמי לצורך מריחת צירי העגלה וגלגליה. מסופר כי בשנת1771 כרו באר ובמקומם מים פיכו מתוכה נוזלים שמנים בעלי צבע חום. מקרים כאלה של הופעת נוזלי שמן בעת חיפוש מים, רבים מאד היו. היהודים ניצלו את הנוזלים האלה. הם אספום בחביות, מהלו אותם בזפת שהופקה בזמן ייצור פחמי עץ ביערותיה העבותים של הסביבה, ומכרום לאכרי הכפרים שבכל רחבי גליציה, אשר השתמשו בהם למשיחת גלגלי העגלות. כן מסופר, שבאי־אלה מהבארות הנזכרות הגיעו הנוזלים שהופקו מהן לכמויות ניכרות מאד. מהבארות שבכפר נאהויוביצה, למשל, כפר קטן בצפונה של דרוהוביץ, הופקו 6900 ליטר נוזלים במשך שנה. מחיר הליטר היה 5,25 קרויצרים, הווה אומר, שהסכום הכולל של ההכנסות ממכירת כמות הנוזלים השנתית היה 36,225 גולדינים.

היו בארות שהנוזלים שהופקו מהן היו מצבעים שונים ובעלי סמיכות שונה. יש שמצאו חומר נוזל זך בצבע אפור־צהוב שאפשר היה להשתמש בהם למטרות תאורה בלי כל צורך בעיבוד מוקדם. לעומתם היו נוזלים בעלי צבע חום כהה, אשר בזמן השימוש בו להסקה גרם לעשן רב והפיץ ריח רע. זהו החומר הידוע כיום בשם עטרן־הרים או זפת (smoła), ואילו הסוג הראשון הוא הנקרא כיום נפט.

בשנים 1816—1815 הופק הנוזל השמן בכמויות מרובות כאלה שאי־אפשר היה לעבדן כולם למשחת עגלות. מחיר המשחה ירד והעיבוד לא היה כדאי. יהודי בוריסלב התחילו איפוא לייצר שמן־מאור. הם הצליחו אף לרכוש להם את הזכיון לתאורת הרחובות בערי וינה ופראג בתוצרתם. יתר על כן, הנהלות הערים דרשו כמויות כאלה שנבצר היה מיהודי בוריסלב לספקן. בשנת 1817 החלו להאיר בתוצרת זו את רחובותיה של דרוהוביץ וסביבתה. גם פה לא הספיקו הכמויות.

תהליכי העיבוד של החומר הגלמי למשחת עגלות ולתאורה היו עדיין פרימיטיביים. היו מכניסים את החומר הגלמי לתוך דוד, עפ״י רוב עשוי נחושת, בכמות של ⅔ משעור הקיבולת שלו. את הדוד כיסו במכסה שהודק אליו בטיט או בחומר פלאסטי אחר, והעמידוהו על מדורת אש שהרתיחה את החומר הגלמי שבתוך הדוד עד לטמפרטורה מסוימת, ובמצב זה היו משאירים אותו למשך 3 ימים בערך. אחרי כן היו פותחים את הדוד ומוציאים מתוכו 2 חמשיות שמן מאור (נפט) ו־3 חמישיות משקע שחור וסמיך שהיה מתאים למריחה. למשקע זה היו מוסיפים חלק מסוים של טיט נטול חול, ובזה נוצרה משחת עגלות.

ייצור הנפט ומשחת העגלות היה כולו בידי היהודים. ולא רק בידי יהודי בוריסלב כי אם גם יהודים בערים אחרות. כך, למשל, מסופר כי הנפט הגלמי שהופיע בסביבות סלובודה ר. שליד קולומיאה, עובד ע״י יהודי קולומיאה למשחת עגלות וגם שווק על ידם.

בבארות שבבוריסלב היו מוצאים לעתים מרובות דונג אדמה ("lep") במקום הנפט הגלמי. בתחילה לא הוקדש לחומר זה כל תשומת לב, יען כי טרם ידעו בימים ההם להשתמש בחומר זה לאיזו מטרה שהיא.

מאז 1860 חל שינוי בזה. החל הביקוש לחומר זה, שהיה גובר והולך. שכן התחילו לייצר ממנו נרות. בשנת 1865 היו כבר בדרוהוביץ 22 בתי חרושת לנרות שהשתמשו לייצורם ב־55.000 צנטנרים (+10.000 ק״ג) דונג־אדמה. היו אלה בתי מלאכה לא גדולים שבעליהן היו יהודים (ליכטציהר).

הביקוש לדונג־אדמה היה גובר והולך, וזה בגלל התפתחותה של התעשיה הכימית. יהודי בוריסלב פנו עורף לייצור משחת העגלות ושמו פניהם בהתלהבות לעסקי דונג האדמה. מאז התחיל דונג־האדמה תופס את המקום המכריע. בכל אופן, אם מסיבות של קוניונקטורה ואם בגלל דרישות הגורמים הממשלתיים המוסמכים, בוצעו פעם בפעם קידוחים, תוך חיפושים קדחתניים אחרי דונג אדמה.

אחד מכותבי הכרוניקה של הימים ההם מתאר את המצב דאז כדלהלן: „חפירה ליד חפירה, בור ליד בור. כל שטח העמק של בוריסלב מלא חורים וחפירות ככברה. מיליונים של חביות ודליים היו בתנועה יומם ולילה ללא כל הפסק. כמו בנחיל של נמלים היו נמשכות ללא הרף בכל הסביבה העבודה וחריצות הידים. פועלים לאלפים היו שולים מתוך מעמקי הבארות את החומר המבוקש והעלוהו על פני האדמה.״

בשנת 1874 היו נמצאות על פני השטח שבין בוריסלב ובין וולאנקה קרוב ל־12.000 בארות, מהן 4.000 פעילות, וקרוב ל־10.000 פועלים, ברובם אכרים מכפרי הסביבה, היו מועסקים בהן. מזה יש לראות עד כמה רבה היתה ההתענינות במחצב זה. מתוך סקירה שנעשתה על סמך תעודות ומסמכים משנת 1898—1897 אפשר לראות באופן ברור למדי את מצב הענינים בנוגע לבארות אלה, וכן את שמות בעליהן. היו אלה ב־90% יהודים מבוריסלב ומדרוהוביץ. רוב הבארות היו נמצאות בשטח „נובי שוויאט״. אולם נעשו קידוחים לא מעטים גם בשטחים שבין בוריסלב ווולאנקה, בשטח לוז׳ינה, דוצ׳קה, ומרוזארי.

הבארות היו כרויות בגודל של 3 עד 4 מטרים מרובעים ובעומק של 4 עד 50 מטר. המרחק שבין באר אחת לשניה היה 6—7 מטרים. את קירות הבארות היו מקיפים קורות עץ וקרשים למען יגינו על הבאר מפני התמוטטות. תאונות בגלל התמוטטויות וכדומה, ביניהן גם מלוּוֹת מקרי מות, היו כמעט דבר יום ביומו.

התפוקה של כל באר היתה בהתחלתה בכמות של 30 עד 60 ק״ג ליום. לאט לאט החלה התפוקה לרדת. היו בארות שבהן נמשכה מידת התפוקה הגבוהה זמן ממושך.

כשנמצאה בבאר גם נפט, היו דולים ומסלקים אותו כתוצרת־לווי שאין צורך בה. לאחר שדללו את כל הבאר העמיקו אותה בחפירה ומצאו שוב דונג אדמה.

בדונג האדמה היו נמצאים גרגירי חול וסיגי אבנים ומן ההכרח היה לנקותו, יען כי הביקוש מחו״ל היה לדונג נקי מכל סיג ופסולת. נקוי הדונג נעשה לשדה פעולה מיוחד — התכת הדונג הגלמי. בשנת 1874 היו קיימים בבוריסלב 21 בתי־התכה, והחשובים שבהם היו אלה של מרמלשטיין, נטע הארץ, יחזקאל הירש.

בדונג האדמה השתמשו, לאחר ניקויו, לייצור פרפין ונרות („נרות כשרים״), וזה לא רק בבוריסלאב ובדרוהוביץ, שכן זה גם נשלח לארצות חוץ לאותן המטרות. ייצוא הדונג היה גדול למדי. לפי הנתונים הלקוחים מתוך רישומי לשכת המסחר בלבוב, הגיע ייצוא התוצרת הזו לחו״ל בשנת 1865 ל־150.000 קוִנטים. לפי אותם נתונים הגיע ערך הדונג והשמן שהופקו בבוריסלב בשנים 1865—1855 ל־15 מיליון גולדנים.

הפעילות הזאת הביאה לידי תעסוקת מספר רב של פועלים ומפקחים. ליד עבודת הפועלים היו מועסקים הרבה יהודים בקידוחי הבארות ובהובלת הדונג המופק. כמפקחים שימשו אך ורק יהודים. לבני מעמד מיוחד התגבשו אלה שהיו מועסקים כקופאים, או שלמים (קאסירער). הם אף הגיעו לידי הקמת בית מדרש מיוחד משלהם שהיה נקרא על שמם („קאסירער־בית־מדרש"), והתקיים עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה.

מבין השלמים יש להזכיר את ה"ה: י. מ. אייזנשטיין, שנהיה לאחר מכן יצרן נפט ונרצח ע"י האוקראינים עם פרוץ המלחמה, חנא באואר, משה ווייץ ועוד רבים אחרים שמתו מיתה טבעית עוד לפני כן.

בבוריסלב הוקמו גם בתי זקוק קטנים, בעלי כושר ייצור זעיר, כגון בית הזיקוק של „ליברמן ומרמלשטיין", „שוצמן ושות'", שהיה פעיל עד לפרוץ מלחמת העולם השניה. בדרוהוביץ הוקמו בתי זקוק גדולים, כגון בית הזיקוק של משה גרטנברג („די גרויסע פאבריק"), שהועבר אח"כ לפירמה A. G. Galicia בית הזיקוק של אלעזר גארטנברג, שהפך אח"כ לפירמה "A. G. Nafta" ולבסוף בית הזיקוק הממלכתי הגדול „פולמין".

מתוך רישומים שונים של שנת 1865 אנו רואים כי השטח שבין בוריסלאב לווֹלאַנקה, משני עברי הנהר טישמייניצה, היה זרוע כולו 5.000 בארות. כמספר הזה היו גם בארות נדולות.

מספר הפועלים היה בזמן הזה 5000—4 איש, והתוצרת השבועית של דונג — 6000 מטר־צנטנר. התוצרת השנתית של נפט גלמי — 90.000 מטר־צנטנר ושל דונג 25.200 מטר־צנטנר. מחירי התוצרת התנודדו בהתאם למידת הביקוש.

לבוריסלב החלו לזרום ממקומות שונים אנשים שחיפשו עבודה ופרנסה. שיטות העבודה היו עצמן פרימיטיביות מאד, בלתי סדירות ובלתי מגובשות. לא היה קיים כל פיקוח וכל תכנון מבחינה גיאולוגית.

בשנת 1874 היו קיימים למעלה מ־800 מפעלים. הרוב הגדול שבהם לא היה מבוסס למדי מבחינת ההון היסודי שלהם. מכאן התנודות של המפעלים האלה. כאחד המפעלים הגדולים שבין אלה יש להזכיר את זה של ישראל ליברמן, וכן את המפעל שנקרא לאחר מכן בשם "A. G. Borysław" שמניותיו נמצאו בידי היהודי הארטנשטיין. חברה זו היתה קיימת ופעילה עד לפרוץ מלחמת העולם השניה.

כדי להכניס סדר ומשטר במצב ענינים זה, ביחוד כדי לפקח על עניני הבטחון בעבודה, נפתחה בדרוהוביץ לשכה ממשלתית מחוזית לפקוח על המכרות שמתפקידה היה לנהל את הפיקוח על העבודה בכל המחוז.

המפקח על המכרות ווינדיקיביץ' ביצע בשנת 1874 ביקורי פיקוח בכל מכרות הנפט שבגליציה ומתוך הדו"ח שלו אנו רואים, כי השטח המנוצל בין ראטוצ'ין לבין וולאנקה כלל אדמות בהיקף של 150 „יוך", שעליהם נקדחו 12000 בארות ואשר 4000 מהן עודן פעילות. המרחק שבין באר אחת לחברתה היה 1,5 עד 4 קלאפטר. עומק הבאר היה 18 עד 20 קלאפטר. התוצרת הכללית הסתכמה בשנת 1873 ב־350.000 קווארט דונג אדמה (=3.500.000 גולדנים) ו־220.000 קווארט נפט גלמי (=880.000 גולדנים). מבחינה טכנית, מבחינה משקית וביחוד מבחינה היגיינית, לפי דעתו „מן ההכרח להכניס שינויים רבים".

בשנת 1886 נכנסו לתקפן תקנות משטרתיות לעניני מכרות. לפני קידוח באר מן ההכרח להוציא רשיון לכך מאת לשכת הפיקוח על המכרות. הרשיון ניתן רק בתנאים מסוימים. תוצאת התקנה הזאת היתה, כי רק מפעלים בריאים, המתנהלים על בסיס רציונאלי יוכלו להחזיק מעמד ולהמשיך בפעילותם. עם זאת נרשמו בשנת 1895 400 בארות חדשות בשנה ההיא.

באותה תקופת הזמן הומצאה שיטת התפוקה ע"י קידוח בארות. גרמה לכך עובדה שבוצעה ביזמת יהודי בשם אברהם שריינר.

אברהם שריינר היה, כהרבה יהודים אחרים, יצרן משחת עגלות. הוא השתמש לייצורו בדוד של נחושת, עם מכסה המחובר לדוד בטיט. מתחת לדוד הוא הבעיר אש קטנה, כמקובל, והניח את הדוד כשהוא מלא נפט גלמי במצב של התחממות במשך 3 ימים לשם הפקת הנפט הדלוח למשחת עגלות. בהרימו פעם את המכסה מעל לדוד הוא הבחין בצד הפנימי של המכסה טיפות של נוזלים זכים. הוא אסף את הטיפות האלה ונסה להדליקן. התברר לו כי נוזלים אלו אינם משאירים פחם וגם אינם מעלים עשן. הוא עשה נסיון שני. אסף טיפות נוספות של נוזלים אלה והובילן לרוקח לוקאשייביץ בלבוב שגם הוא בחן אותם, ולאחר כמה נסיונות נוספים הצליח הרוקח להפיק מהנפט הגלמי שהובא לו ע"י שריינר מבוריסלב נוזלים זכים שבדליקתם הם מעלים שלהבת יפה ובהירה. וכך נולדה, ע"י עירנותו של אברהם שריינר, ראשיתו של זיקוק הנפט הגלמי. שנת 1853 מסמנת איפוא, נקודת מפנה חשובה בתעשיית הנפט הגלמי. לוקאשייביץ זכה לתגא של ממציא ואף הוקמה לזכרו אנדרטה בקרוסנו, עיר הנפט והגז שבגליציה המערבית, ואילו אברהם שריינר, שלמעשה היה הוא הממציא האמיתי של זיקוק הנפט, נשתכח לגמרי.

אמצאתו של אברהם שריינר נוצלה מיד. במשך זמן קצר מאד החלו מוקמים בתי זקוק מרובים בבוריסלאב וגם

בדרוהוביץ. כבר בשנת 1855 השתמשו בנפט מזוקק לתאורת קרונות הרכבות ובנין בית החולים הכללי בלבוב.

עברו מאה שנה מאז הומצא התהליך של זיקוק הנפט, — והנה מה גדולה ההתקדמות שחלה בתקופה זו בתעשיית הנפט בכל העולם!

שנת 1855 היתה שנה של מפנה עצום בפעילותה של תעשיית הנפט. שכן עד אז היתה נתונה כל תשומת הלב אך ורק למציאת דונג האדמה, ברם מאז החלו לכוון את פעולות החיפושים והקידוחים בראש וראשונה למציאת הנפט הגלמי.

למפנה זה תרם תרומה ניכרת גם חוק המכרות. לפי תקנה מיום 16.11.1869 הוכנסו הנפט הגלמי ושמן האדמה לסוג המחצבים השייכים למדינה, כמו, למשל, מלח, וכו'. נגד התקנה הזאת יצא במחאה חריפה הסיים הגליצאי, ובשנת 1862 הופיעה תקנה חדשה שלפיה משתייכים המחצבים האלה לבעלי אותה קרקע שבה הוא מופק. למחצבים אלה נפתחו ספרי אחוזה נפרדים. כל בעל נכסים של קרקע יוכל לפתוח לו על אדמתו שדה נפט וגם יוכל להעביר את זכויותיו לנפט לאחר, אלא שהוא יישאר שותף ב־25% בלי שהשקיע בזה שום הון. מזה התפתח במשך הזמן עסק פורח של מקח וממכר בקרקעות, עסק שהיה נמצא כמעט תמיד בידי יהודים. בית הקפה של שֶנהולץ בדרוהוביץ, היה משמש כבורסה למסחר זה.

בעוד שעד אז היתה אפשרות של דריסת רגל לעסקי מכרות הדונג גם לאיש הקטן, הרי מאז היה דרוש לכך קצת הון. אמנם נוסדו קונסורציונים, אבל הם היו חלשים מדי כדי לגייס את ההון הדרוש.

בשנת 1886 נכנסו לתקפן התקנות החדשות לחוקי המכרות, אשר מבחינות רבות ושונות הסדירו את ענין הפקת הדונג והנפט. משטר העושק שהיה שורר עד כה בשטח זה נפסק, ואף צומצם מספרן של הבארות. בתקופה זו חלה גם ראשית קידוחי הבארות באמצעות מכונות. הרישומים הראשונים מבארות שנחפרו ע"י קידוח מכני הם משנת 1865. אמנם, רוברט דאניס, תעשיין מלבוב, הצליח לחפור באר בעומק של 40 קלאסטר, ואף הוסיף להעמיק עד ל־51 קלאפטר, אולם לא היה זה קידוח מכני. בהזדמנות זו יש להזכיר, כי הקידוח הראשון בעולם למטרת הפקת נפט, בוצע בשנת 1859 בוויילצה, ליד הנוֹבר. זמן קצר לאחר מכן נעשו בפנסילבניה שבארה"ב הקידוחים הראשונים. בשנת 1866 ביצע אלברט פאואק קידוח באר באמצעות מכונת קיטור בעומק של 250 מטר. בשנת 1884 הנהיג בבוריסלב את שיטת הקידוח הקנדית מק גארווי, שהובא לבוריסלב ע"י הפירמה ברגהיים מקנדה. בשיטה זו השתמשו עד 1920 בערך. מאז הגיעו בקידוחי בארות עד לעומק של 1000 מטר. ייצור הנפט הגלמי התחיל לגדול.

בשנת 1895 בוצע קידוח המכרה „יעקוב" בסחודניצה שליד בוריסלב, בקידוחים בעומק של 303 מטר, והכמות של התוצרת המופקת הגיעה להרבה ציסטרנות (ציסטרנה= 10000 ק"ג). פעולת קידוח זו גרמה במשך שנים ארוכות לבלימת התפתחותה של בורסלב, שכן חברות הקידוח שמו עיניהן בסחודניצה. רק משהתחילה להסתמן ירידה בכמות התוצרת בסחודניצה חזרה בוריסלב להיות שוב המרכז העיקרי. משנת 1901 מתחילה תקופת הפריחה של בוריסלב. נקדחו בארות בעומק של 1000 מטרים, ואף יותר מזה, שהפיקו תוצרת יומית של 50—100 ציסטרנות. לאלה היו שייכים המכרות אלברט (פוטוק), יוהננה 1 (בוריסלב) והרבה אחרים. גם בטוסטנוביצה בוצעו בשקידה קידוחים. תפוקת המכרות היתה גדולה מאד. ביום 13 ביוני 1908 בוצע בטוסטנוביצה קידוח המכרה "Oil City" בעומק 1016 מטר. הכרוניקה של הימים האלה מוסרת לנו בדבר המכרה הזה כדלהלן: „פעולת הקידוח באה בהסח הדעת. לא נעשו כל הכנות להפקת הנפט הגלמי. ב־24 השעות הראשונות יכלו שתי משאבות להפיק 140 ציסטרנות. כמות כזו בערך נשתפכה על פני מרחבי השדות והיוותה שם מעין אגם של נפט. התוצרת גדלה והלכה לעיני המסתכלים ממש. 8 משאבות עובדות ברציפות ואינן מסוגלות להשתלט על כל התוצרת. הנפט זורם אל תוך הנהר טישמייניצה, והלה מעבירו על מימיו, בכמות של מאות ציסטרנות, עד לנהר סטרי. מאות פועלים עסוקים במילוי אגם הנפט בעפר כדי לעצור את גידולו.

סחודניצה היתה עיירה קטנה, מאוכלסת ברובה יהודים, ושוכנת כ־11 ק"מ מדרום לבוריסלב. גם פה היו מפעלים יהודיים רבים ותפסו מקום חשוב בתעשיית הנפט.

בראש וראשונה יש להזכיר את חברת המניות „רר האג", ששמה שונה אח"כ Gazy Ziemne מניות החברה הזו היו בידי האחים יעקב וגוסטב גולדמן ואימרה פיסניקר, כולם יהודים שבאו מחוגי הפקידות. מפעל זה, שנוהל ע"י המהנדס יוסף בלוך, תפס מקום חשוב מאד בתעשיית הנפט. אחרי החברה הנ"ל יש להזכיר את "Urzycka Społka dla przemysłu naftowego" ששותפיו היו גארטנברג, שרייר, פייארשטיין. מייסדי החברה היו האחים אלעזר ומשה גארטנברג. מוצאם מכפר ריבניק, ליד הגדה הימנית של הנהר סטרי ששם החזיק אביהם בית מרזח כפרי. מבחינת כשרונותיהם נבדלו האחים זה מזה בהרבה. הבכור, אלעזר, היה בן אדם בעל נטיות מסחריות מרחיקות לכת. עוד בימי צעירותו הוא נמשך אחרי עסקי יער. מאחר שמכרות הדונג היו מורכבים הרבה עצים הקים אלעזר גארטנברג בריבניק מנסרה קטנה המופעלת בכוח מים,

וסיפק סחורות עץ לבוריסלב עצים מנוסרים. היקף המכירות שלו גדל מיום ליום והעסק שגשג.

האח הצעיר, משה, עסק במסחר החלב. הוא קנה חלב מהאכרים והובילו לסחודניצה ולבוריסלב. הוא היה מפורסם בשל מידת הדייקנות שלו, ועל כך גם כבדוהו. גם הוא הרחיב פעם בפעם את היקף פעילותו ועשה חיל בעסקיו. הרוח המסחרית הפעימה את שני האחים. הם השליכו מאחרי גוום את עסקיהם הקודמים והתחילו בשנת 1895 לעסוק בסחודניצה בקידוח מכרות, — ובתוצאות טובות. ההצלחה האירה להם פנים. הם ביצעו קידוחים של כמה בארות בעלות תפוקה גדולה. הם רכשו לעצמם בבוריסלאב שטח אדמה גדול, קדחו בו לאחר זמן קצר את המכרות „גארטנברג, ידביגה, פייארשטיין 5, ו—5 שרייר יעקב, ועוד.

לשם זיקוק הנפט הגלמי שלהם קנו את בית הזיקוק שהוחל בבנייתו מאת החברה. „אלעזר הירש שטרנבאך וגולדהאמר", והגדילו אותו עד שהיה נקרא בפי כל, „המפעל הגדול".

אחרי כמה שנים הם מכרו את „המפעל הגדול" יחד עם המכרות בסחודניצה לפירמה "A. G. Nafta". אלעזר גארטנברג הקים בדרוהוביץ בית זיקוק גדול, זה שהיה נקרא אח"כ "A. G. Galicija" ואילו האח משה בנה את בית הזיקוק „יאסלו".

מלבד זאת רכשו האחים גארטנברג מאת הנסיכה לרבומירסקה שטח אדמה של 400 „יוך" באוריטש, הגובל עם סחודניצה והקימו עליו מכרה גדול שהצטיין בכדאיותו ובניהולו הטוב. עד לפרוץ המלחמה היה המכרה הזה בידי משפחת גארטנברג. מכרה זה התפתח, בניהולו הטכני של המהנדס יצחק שטיפל, והגיע לממדים של מפעל גדול. בימי פרוץ המלחמה היה למפעל זה מעמד נכבד בתעשיית הנפט. למפעל זה היה מתקן של גאזולין משלו וצנורות נפט שהשתרעו עד לתחנת הרכבת בבוריסלב.

משה גארטנברג התגורר בדרוהוביץ וכאשר העתיק בראשית המאה העשרים את מקום מגוריו לוינה, הודיע העתון „נויה פרייה פרסה" כי גארטנברג מלך הנפט בא לגור בוינה.

מבין חמשת בניו היה בנו איגנאץ ידוע ביותר כחתשיין בממדים מרחיקי לכת.

כשמדובר על משה גרטנברג מן הדין להזכיר גם את אשתו חיה אותיליה. היא היתה בתו של חנוך רייגבירץ מקרופיבניק נאווי. מעשי הצדקה שלה והתנהגותה כלפי עניים חולים, אלמנות ויתומים היו מפורסמים בכל סביבותיה בדרוהוביץ, היא יסדה את בית החולים היהודי בדרוהוביץ, ולאחרונה — היא יסדה גם את בית היתומים היהודי בדרוהוביץ, אשר את חנוכתו לא זכתה לראות. מסיבת מחלה אנושה הובילה לוינה ועוד לפני שהרופאים בוינה הספיקו להתחיל לטפל בה היא נפטרה. אנו רושמים את הדברים האלה תוך הוקרה והכרה לאחת מבנותיה המהוללות של יהדות דרוהוביץ—בוריסלב, למזכרת נצח לנשמתה.

עלינו להזכיר פה במיוחד את הפירמה "Urzycka Spółka" שידעה להעסיק במפעלה אשר באוריטש אך ורק פועלים יהודים במקצועות שונים: מסגרים, נפחים, וכו'. הפירמה בנתה בתי מגורים ושיכנה בהם את פועליה וכך נהיתה אוריטש למושבה של פועלים יהודים עם בית כנסת משלהם, מקוה־טהרה, — שוחט וכו'. מעשי זוועה מתועבים בוצעו במקום ההוא ע"י הנאצים ימ"ש בשנת 1941. ההולנדי מויטן, בעל נכסי יערות לשעבר בפודהורצה, התחבר עם פרוץ המלחמה לנאצים, ומתוך תאוות־נקם שפלה ערך ביום בהיר אחד — היה זה בחודש יולי־אוגוסט — טבח דמים איום. קרוב ל־150 יהודים נרצחו ביום זה בבת־אחת, ובקבר אחיד אחד גדול טמונים הם, אנשי עבודה תמימים ושקדנים, גברים, נשים וילדים. נבצר מאתנו למנות את כל קדושינו בשמותיהם. אך ייזכרו־נא כאן המומחים לצנורות שלמה נורדליכט ווייגבל בינדר, המכראים וולף רוט, משה הלר ואביגדור הלפרן. יהיו־נא הדברים הרשומים כאן למזכרת נצח לנשמות הקדושים הללו.

עלינו להזכיר כאן את הפירמה אברהם באקנרוט ושרה־רבקה באקנרוט, שהקימו בסחודניצה מפעלי נפט יפים, שהיו קיימים תחת ניהולם עד לפרוץ המלחמה.

בינתיים הופק הנפט מתוך הבורות הקדוחים בכמויות גדלות והולכות. התפוקה נערכת ל־300 ציסטרנות ליום. טוסטאנוביצה ובוריסלב, ואף כל חבל דרוהוביץ, נמצאות כמו על הר געש. יספיק רק ניצוץ אחד — וכל בוריסלאב עלולה לחלוף עם העשן. ביום 17/6 הוכנסו שני גדודי צבא שעלה בידו להסדיר את תפוקת התוצרת בכוון של יצירת מלאי. אך השמחה לא ארכה הרבה זמן. ביום 4 ביוני 1908 פרצה דליקה, כתוצאה מפגיעת ברק, ומגדל הקידוח יחד עם המלאי נשרפו כליל. הדליקה היתה כה עצומה עד כי עמודי העשן והשלהבות היו נראים עד לסמבור. עדי ראיה מתארים את מראה הדליקה כדלקמן:

„...ים של אש, עטוף ענני־עשן שחורים, מפלי־אור בעלי רפלקסים בהירים וכתמים אדומים־כתומים, על רקע של עננים שחורים, תמרות־אש פתאומיות של נפט בוער— האירו למרחוק על טוסטאנוביצה ועל בוריסלב".

כ־4 שבועות נמשכה הדליקה והיא כובתה בידי יהודי בוריסלאב, שהצליחו להשתלט על האש ע"י שפיכת שקי חול על השלהבות, כשהם לבושים בגדי אזבסט.

הבאר שבה פגעה האש נוקתה אח"כ, אך התפוקה לא הגיעה שוב לכמויות הקודמות. בשנת 1909 היתה הכמות

המופקת 2905 ציסטרנות, בשנת 1913 רק כ־6 ציסטרנות.

***

שטחי האדמה שבסביבות בוריסלב הצטיינו בכמויות עצומות של גאז־אדמה שהופק מתוך הבארות יחד עם הפ־קת הנפט. במשך שנים רבות לא נערכה חשיבותו של הגאז. כמויות עצומות ממנו זרמו והתנדפו באוויר ללא כל ניצול. יתר על כן, בהרבה מקרים הביטו על הגאז כעל גורם מפריע בעת עבודת הקידוח והשתדלו רק לסלקו.

בשנים 1916—1937 הגיעה כמות הגאז המופק ל־5,314,000 ממ"ע. אם נקח בחשבון את העובדה שעד 1916 זרמו כל כמויות הגאז לאויר ללא ניצול, כי אז מותר לנו להניח שבמשך תקופת־זמן זו הופקו בבוריסלב יותר מ־10 מיליארדים ממ"ע של גאז.

ההתחלות של שימוש בגאז היו בסחודניצה, בשנים 1896—1897. כשהזדמן במקרה שבקרבת בית־מלאכה להת־כת הדונג היה נמצא בור קידוח פתוח שאינו מפיק כבר נפט, היו סותמים את לוע הבור במריש של עץ, נוקבים נקב קטן בן "1 בתוך פקק עץ זה ודרך נקב זה הכניסו צנור דק שהיה נמשך עד לדוד. באופן פרימיטיבי נוצל הגאז כחומר דלק. כמויות הגאז שזרמו מתוך בורות הקידוח לא היו נמדדים. על הגאז הביטו כעל איזו תוצרת־לווי נטולת ערך כלשהו. כשהיה שם נפט, העדיפו לנצל את הנפט כחומר־הסקה, כי בעד הגאז הרי צריך היה לשלם. ובדרך זו בוזבזו כמויות גדולות של שטחי אדמה.

במשך הזמן התחילו גם בבורסלב־טוסטאנוביצה לנצל את גאז האדמה לפי אותם הנסיונות שנעשו בזמנם בסבוד־ניצה. נמצאו מיד קבלנים שהניחו צנורות לשם הובלת הגאז לבורות־קידוח שונים. בשדה־פעולה זה עבדו הרמן דינסטאג ומוטל פומרנץ. התשלום בעד אספקת הגאז היה לא לפי כמות הגאז, כי אם לפי דוד־הקיטור. שכן כמויות הגאז לא היו נמדדות, כאמור, רק בשנת 1910 התחיל האינג'ינר יואכים האוזמן למדוד את הגאז. מכשירי העבו־דה היו פרימיטיביים וגם לא מדויקים. יואכים האוזמן השתמש באנמומטר, שהראה רק נתונים של אוריינטציה.

כעבור זמן לא רב באו לידי הכרה כי שיטת הפקת הגאז שנזכרה למעלה משפיעה לרעה על שיעור תפוקת הנפט, שכן עקב החתך ברוחבו של הצינור המיועד להפקת הגז מצטמצם שיעור מהירותה של זרימת הנפט. משום כך סילקו את מרישי העץ מבורות הקידוח. אכן, עלתה התפר־קה של בורות הקידוח, אבל בעת ובעונה אחת ירדו לטמיון כמויות עצומות של גאז, ללא ניצול כלשהו. התבז־בזות זו של הגאז באויר השפעתה רעה על אורך תקופת קיומו של בור הקידוח, שכן ע"י ז מתמעט הלחץ שבמעבה האדמה ואין הוא דוחף במידה הראויה את הנפט לתוך הבור

באותו הזמן נקדחו בטוסטאנוביצה הרבה מפעלי נפט לגאז. הגאז הבלתי מנוצל התנדף באויר. ברור כי מזה הורעל האויר. קרו מקרים לאין ספור של הרעלה בין הפועלים.

***

להתחלת הפקת גאזולין מהגאז גרם מימצא הגאזולין במכרה של הד"ר פרוינד בבוריסלב. מעל לטאנק של עץ היתה חבית שבקרקעיתה היה חור, ואשר לתוכו הוכ־נס פי צינור שהוביל את הגאז מתוך המכרה של הד"ר פרוינד. מתוך החבית זרמו מעל הצינור מים קרים והם שהפכו את הגאז שבצינור לגאזולין. הגאזולין שהופק בדרך זו זרם מתוך הצינור אל תוך החביות, שהיו מצוידות בסגירה הרמטית, ושעמדו במקום כשבעת ובעונה אחת מצטברים והולכים המים אשר בטאנק שמתחת לצינור.

תהליך פרימיטיבי זה הביא לידי הפקת גאזולין בשי־טת העיבוי. כבר בשנת 1917 הוקם ע"י המהנדס וורסטלמן מעל למפעל הנפט של דמבובסקי שבטוסטאנוביצה מפעל גאזולין גדול לפי שיטת העיבוי. ייצור הגאזולין לפי השי־טה הזאת יכול היה להתקיים רק בגאז בעל תכולה מעוטה של אויר. הגאז בבוריסלאב הכיל הרבה אויר. לכן לא התאימה שיטה זו לגאז זה. בשנת 1920 רשם המהנדס אר־טור לאנדס פאטנט על שיטת עבודה בתהליכי הספיגה ע"י פחם אקטיבי, המהווים בסיס לתעשיית הגאזולין, שיטה שהצליחה להתקבל במהירות והתפתחה באופן מזורז. המהנדס לאנדס נהיה איפוא ליוצרה של תעשיה גדולה.

המהנדס לאנדס, שנולד בבוריסלב, הושמד ע"י הנא־צים בשנת 1941, יחד עם אשתו, מבית היימברג בדרוהוביץ.

הוא היה יוצר תעשיה שהביאה לידי הרבה אושר. מכמות של 1 ממ"ע גאז הופקו 235 גרם גאזולין. לפי הרכב הגאז באוריץ' — 600 גרם.

בכל ההתפתחויות שתוארו לעיל לקחו היהודים חלק חשוב, בין כתעשיינים ובין כעובדים טכניים ואדמיניסטר־טיביים. מבין התעשיינים בבורילב יש להזכיר את ה"ה: משה איציק קורנהאבר, שהקים מפעלים בפוטוק; ליפה שוצמן ובניו מוריץ וליאון. מלבד מכרותיו שלו הוא גם יסד בשנות העשרים את הפירמה "Rela-Mela". עם פרוץ המלחמה הוא נסחב ע"י הרוסים לסיביר, ואחר סיום המלחמה חזר לפולין כשהוא שבור ורצוץ, ומת בגיל של זקנה מופלגת בעוני ובבדידות בדאנציג. בנו ליאון, שהיה הנשיא הראשון של ועד הקהלה בבוריסלב, נסחב אף הוא לסיביר ומת שם כבן־ערובה רוסי.

הרמן בלוך היה תעשיין ממדרגה גבוהה, אשר לו יש ליחס את תגלית של מאראשניצה. דוד פאנטו היה מייסד הפירמה.

מלבד בעלי תעשיה הגדולים האלה היו עוד הרבה יהודים בעלי מפעלים קטנים, כגון מנדלסון, מפעל בר ריסלאבסקי, מקס שטרן ועוד הרבה אחרים. ברגהיים הביא לבוריסלב את מק־גארביי מקאנאדה ויסד את הפירמה „ברהיים־מק־גארביי". לו יש ליחס את הנהגת השיטה הקאנאדית בקידוח המכרות.

מבין העובדים הטכניים יש להזכיר את מהנדס י. בלוך, מהנדס ליפה, מהנדס קסלר, מהנדס לאנדס, מהנדס וולפסטאהל, — כולם הומשדו ע״י הנאצים.

הרבה והרבה יהודים עבדו כמפקחים במכרות שונות. הם היו למעשה מנהלי המפעלים, אם כי כלפי לשכת־המכרות הממשלתית הופיעו כמנהלי המפעלים אנשים אחרים שנתמנו לשם כך במיוחד.

בשירות האדמיניסטרטיבי שישמו עפי״ר יהודים. בשורה הראשונה יש להזכיר את משה פרוינד, מנהל הפירמה הגדולה ביותר "Małopolska Spółka Akcyjna"

גדול היה מספר הפועלים היהודים, שהיו מועסקים במפעלי הנפט בבוריסלב, אם כעובדי קידוח מאומנים, או כעוזרים בעבודת הקידוח וביחוד כמסיקים מנוסים.

את התצרוכת במצרכים ובמכשירי קידוח וחלקיהם מילאו מפעלי מסחר יהודיים ובתי־מלאכה. מאלה יש להזכיר כאן את בית המלאכה „נאדל את כץ", מ. רינגלר, ש. פליססר ועוד, שייצרו מכשירי קידוח ממדרגה גבוהה.

מבין בתי המסחר יש להזכיר את אייפרמן, זימן, אליהו קלינגהופר, הפירמה .D.T.H (הבעלים: שפיצמן ווייל). להעמדת מכונת הקידוח ומכשירי הקידוח לרשותם של בעלי המכרות ולמקומות הקידוח דאגו הסוכנים ישראל הורשובסקי ויוסף שכטר, שנרצחו ע״י הנאצים בזמן ה„אקציה" השלישית בשנת 1942.

את התצרוכת בחמרי בנין מילאו המנסרות הרמן רוט, האחים קרייצברג וזיינבל רייטר. הרמן רוט היה גם קבלן לבנייה. הוא היה מסוגל להקים מגדל קידוח במשך 24 שעות. כשבמגדל קידוח פרצה דליקה והאש התחילה להתלקח, היה רוט הראשון במקום כדי שמיד עם תום עבודת כיבוי האש יוכל להתחיל בהקמת המגדל מחדש.

***

הנפט היה נובע מתוך המכרות בכמויות עצומות, עד שאי אפשר היה לאסוף את כולו והוא השתפך וזרם לתוך כל ביב ונהר. היהודים הם ששינו בזה את פני הדברים, והביאו לידי איסוף מלא של כל הנוזלים האלה. התהוותה אף „שכבה" מיוחדת של אנשים שעסקו באיסוף הנפט הזה, והמשתייך להם נקרא בגלל זה בשם lepak כלומר: „תפסן" — „אספן" מהמלה הפולנית łapać

ה„אספן" היה לתופעה מיוחדת בבוריסלב. אפשר היה להכיר אותו מרחוק. בדרך כלל היו אלה יהודים קשישים, עבדקנים, שבגדיהם משומנים וחדורי נפט, אסל ושני דליים על שכמו ומטאטא העשוי קני־סוף בידו. במטאטא הזה גרף ה„אספן" את הנפט אל תוך הדלי. הנפט היה נמכר בכמויות קטנות והשתמשו בו לאחר ניקויו ע״י חימום מפסולת וממים. עבודות הניקוי הזה היוו ג״כ עיסוק מיוחד. כאחד מבעלי עבודה זו יש להזכיר את שמואל גארפונקל. ה„אספנים" ועושי הניקוי ראו ברכה בעמלם ומצאו ב„מקצועם" את פרנסתם ברווח.

ברור, כי בפעילות תעשייתית ומסחרית בהיקף עצום כזה, כפי שתיארנו זאת לעיל, היו כמויות גדולות של גרוטאות ברזל ופסולת, או, כפי שזה היה נקרא, — ברזל ישן. גם זה היווה ענין להתעסקות. הברזל הישן נאסף ע״י יהודים ונמכר לסוחרי גרוטאות ברזל. המפורסמים מבין אלה היו: אייזיק רוטנברג, המכונה „מלאך", יוסף הירשבקר וברגמן.

עם התרבות מספר המכרות בבוריסלב, וביחוד בטוסטאנוביצה, הועמדה בוריסלב בפני בעיה חדשה. לכמויות כה עצומות של נפט גלמי לא היו מקומות שיווק. כושר־ייצורם של בתי־הזיקוק הקיימים לא היה מותאם ומחושב לכמויות אלה. מלבד זאת לא היתה בשביל כמויות אלה כל אפשרות של איחסון.

נוסד איפוא מפעל חדש — חברת האחסנה „פטרוליאה", אשר הקימה מבנים בשטחי אדמה נרחבים בשביל מחסנים ליד תחנת הרכבת. למפעלים הגדולים כגון „קארפאטי", „גליציה", "Urzyska Spółka gaz ziemnych" ועוד, היו מחסני מלאי משלהם ובהיקף נרחב (1000 ציסטרנות ועוד יותר מזה). מכרות קטנים איחסנו את הנפט שלהם אצל „פטרוליאה" נגד תשלום ב„נאטורה", כלומר תמורת נפט גלמי. הוקמו תחנות שאיבה שהובילו את הנפט באמצעות צנורות ל„פטרוליאה". וכך נולדה שיטת פעולה חדשה של מעבירי נפט ושל מקבלי נפט. גם בשטח זה היו פעילים הרבה יהודים.

הכמויות הגדולות של תפוקת המכרות גרמו לירידת מחירי הנפט. הממשלה כבר חשבה להתחיל להשתמש בנפט להסקת הקטרים, ואז הופיע הד״ר וואסרברגר, עורך־דין מלבוב, ויסד את איגוד יצרני הנפט. עו״ד זה שילם ליצרנים כמפרעה בעד נפט גלמי סכומי כסף בשיעור של 5 כתרים בעד כל מטר־צנטנר, והתמורה, הנפט, אוחסן במחסני המלאי. גם הממשלה באה לעזרת היצרנים עם הקמת בית הזיקוק הגדול „פולמין". התוצאה מפעולות אלה השפיעה לטובה: מחירי הנפט הגלמי התחילו לעלות והגיעו בשנות 1910—14 עד ל־1000 כתרים בעד מטר־צנטנר. גם ב„פטרוליאה" וגם ב„פולמין" היו מועסקים

הרבה יהודים, ומהם אף בתפקידים מינהליים של הצמרת.

הנה כי כן, היה בכוונתנו למסור סקירה על התפתחות תעשיית הנפט בבוריסלב, על חלקם של יהודי בוריסלב בתעשייה זו, על חייהם ומותם בפרק־זמן של כמה עשרות שנים. לא הכל ניתן היה לרשום ולמסור, שכן עברו כבר למעלה מעשר שנים מאז עזבתי את בוריסלב ואין בידינו שום מסמכים. מטרתנו היא להשאיר תמונה כלשהי על בוריסלב. מי שנשאר בחיים, אחרי שעברו עליו ימי האימים של הוואנדאליזם הנורא, הוא ייזכר בבוריסלב שלנו ואז ודאי דמעה תכסה עינו בשעת קריאת שורות אלה. ישמשו־נא שורות אלה למזכרת־נצח ליהודים אלה, שהיו ופעלו בבוריסלב, ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

בוריסלב עיר הנטפ

מאת יוסף קיטאי

המקום היחידי בעולם שבו היה הנפט במשך הרבה שנים מפעל של היזמה, כשרון המעשה, ההון ועמל הכפים של היהודים. היא העיר בוריסלב היושבת כעת בקצה המערבי של הרפובליקה הסובאטית אוקראינה לרגלי הקשת החיצונית של הרי הקארפטים מדרום לעיר הפלך דרוהוביץ.

בשנות 1772—1918 נכללה בוריסלב באוסטריה בארץ גליציה. זמן רב עד פיתוח תעשית הנפט ברומניה היתה בוריסלב מרכז הנפט הגדול ביותר באירופה, אכר־כך רק בפולין — מרכז זה יצרו ופיתחו יהודים — בבוריסלב נבע הנפט על פני השטח וגם נמצא שם דונג־אדמה או פארפינה טבעית לתעשית נרות. היהודים היו הראשונים שזיקקו נפט גלמי והוציאו ממנו שמן למאור. המצאה זו הביאה עושר ושפע של פרנסה לאלפי יהודים והקימה גדוד של אלפים פרוליטריים יהודיים עובדים קשה כרגיל בתקופה הראשונה של צמיחת הון תעשיתי גדול. מבעלי המכרות הנפט היה בוריסלב, משה גרטנברג שבחלקת שדהו הקטנה נמצא הנפט בשפע.

בעיירות ובכפרים שלרגלי הקארפאטים היו בימים ההם יהודים בעלי תורה ועבודה אשר בימות החול עבדו עבודה לא פחות קשה מזו של האיכרים האוקראינים ובשבת, בלבשם את מצנפת השבת ואדרת השבת היו חסידים מובקים בעלי תורה ומילי דחסידותא כאלה הכרתי הרבה בילדותי. במשך השנים שגרתי בסכודניצה הכרתי יהודי בוריסלב בכוסו בכעסו ובכיסו.

יהודי בוריסלב ידע איך לחיות, איך לבלות טוב. בעיר, מדרכות, מגרשים, הכבישים היה תמיד טיט ובוץ, ליכלוך אבל כסף היה ומה שלא הספיקו בבית המשיכו בטרסקאוויץ, בקריניצא, זאקופאנו וכו׳. הנוער בשם בוריסלבציק היה תמיד מוכן להרביץ, לתת בשניים בפרט לאלה הנוצרים שדחקו רגלם של יהודים. היו המון פועלים בשם מאזורים אלה שבאו ממזרח גליציה, היו אנטישמים אבל פחדו מהיהודים. במיוחד הכרתי יהודי בוריסלב בכיסם כשנוסדה הישיבה בבוריסלב. הכותב השורות האלה, זכיתי להיות הרבה שנים נושא כלים של הגאון ר׳ רפאל קיטייגורודסקיי. במוצאי שבת הגענו מדרוהוביץ לבוריסלב לאסיפת מיסדי הישיבה בבוריסלב. האסיפה היתה בביתו של ר׳ שעיה פוקסברג. תיכף הופיעו ר׳ איזיק גליק, ליפשיטש, קראכמל ברוך, ליבלה קסטנבוים, ברל איזנשטיין זה אחיו של ר׳ יוסף איזנשטיין מרמת־גן — השו״ב חאמידס שמעו וקלטו חדושי תורה ומילתא דבדיחתא מהגאון ר׳ רפאל. כמי סוחר תכשיטים מוציא כל פעם מה שהוא חדש. באור הבוקר התפזרו כל אחד לעסקיו כל אחד לדאגת יום יום אבל במקום התחיב כל אחד על סכום הרבה יותר מכפי כוחותיו ובמקום נוסדה הישיבה בעיר בוריסלב לתפארת ועוד היום ישנם הרבה אנשים שחושבים להם זכות וכבוד שזכו ללמוד ולקבל חינוך אצל הגאון.

עיירתי הקטנטונת מֶדֶניץ

מאת **יצחק הל־אור** (הלר)

כשמדברים על דרוהוביץ ובנותיה מן הנמנע הוא כי לא נייחד את הדבור גם על מדניץ, — אחת העיירות המענינות שבסביבת דרוהוביץ. היתה זו עיירה טפוסית, שמנתה כ־150 משפחות יהודיות ומסביבה 20 כפרים אשר בכל אחד מהם גרו כמה משפחות יהודיות. כבכל עיירה ועיירותיה של פולין וגליציה, כן גם בעיירתנו מֶדֶניץ התעסקו רובה ככולה של האוכלוסיה היהודית במסחר. אולם היה גם חלק, אמנם לא גדול, של אוכלוסית מדיניץ היהודית, שהתעסקו בחקלאות. היו אלה אכרים ממש, שחיו כל ימיהם מיגיע כפיהם ומעמלם הקשה באדמות כפריהם, אך יחד עם זאת היו יהודים בלבם פנימה וגם במראיהם החיצוני. אורח חייהם כאכרים לא הצליח לטשטש את קלסתר פניהם ולהסיר מעליהם את החן היהודי ואת האצילות היהודית. אני מעביר לפני עיני רוחי ,אחת אחרי השניה, את דמויותיהם של היהודים האלה, בעלי גופות בריאים וחזקים, כתפיים רחבות ופנים עטורי זקן־שיבה ופיאות ארוכות ומסולסלות. יופי ואיתנות השתמשו כאן יחד והתמזגו לאחידות מתאימה בגופות האלה. בריאותם של יהודים־אכרים אלה היתה מהפכה מתוך גופם ונדמה היה כי הנה עוד מעט יתפקע מעליהם מעילם מרוב בריאות גופם. יהודי כזה, שכל אחד מהם היה „בעל אחוזה" בכפרו, עבד בעצמו בשדותיו, יחד עם בניו, שבמראיהם ובצורתם החיצונית היו דומים לאבא.

ביחוד לא ימוש מזכרוני דמותם וקלסתר־פניהם של היהודים האלה בימות השבת. הנה עומדת לפני כאלו זה עכשיו, דמותו של ר' זלקי מישל ,אכר ובעל־בית במדיניץ, בהופיעו יחד עם בנו בליל שבת בבית־הכנסת דמתא. עוד ריח האדמה, שעובדה בעשר אצבעותיו ובאצבעותיהם של כל בני ביתו, לא סר מעליו וכאלו הביא אתו בכונה לבית אלקים את „ריח השדה" כדי להפגין בפני קהל המתפללים את עולמו היפה של הקדוש־ברוך־הוא. ר' זלקי מישל היה שקוע אמנם יומם ולילה בעבודתו בשדה, אבל יחד עם זה שמר על מצווה קלה כבחמורה — ביתו היה פתוח לרווחה לכל עובר רגל בכפרו — ובשמחה היה מארח כל יהודי — כי כל יהודי היה בכפר עדוד רוחני ופיזי — בסביבת הגויים שגרו תמיד ביניהם. חלום א"י — דווקא בין עובדי האדמה היה גורם חזק ומלא את כל לבבותיהם בתקווה, „ואולי יגיע הזמן שגם אנחנו נהיה עובדי אדמה בא"י, ונמשיך בעבודת הקודש בארצנו הקדושה".

זכורני עוד את השיחות המרובות שהתנהלו בינינו על נושא הציונות ושיבת ציון והריני חש עוד כיום את רגשי הסיפוק והעונג ששיחות אלו גרמו לי. שכן הנאה כפולה ומכופלת נהניתי משיחות אלו ויצאתי מהן תמיד ברכוש גדול : רכוש של סיפוק לאין שיעור לי־לעצמי, בתור בחור צעיר וציוני נלהב ורכוש של עידוד מוסרי רב־ערך והפגנת תעמולה ציונית שמצאתי בשיחותינו אלו לרחוב היהודי בעיירתנו...

הנה עוד דמות מענינית בין יהודי מדיניץ : „הבנקאי" היהודי בעיירה. היה זה ר' חיים זוסמן, אשר בנו מכהן היום כנשיא ארגון עולי דרוהוביץ באמריקה. יהודי גבוה וצנום, בעל הבעה אוהדת ומקובל מאוד על הבריות. מר זוסמן העמיס על גבו את עול סבלם של רוב בני העיירה ועזר להם במצוקתם הכספית תוך נאמנות ומסירות יוצאת מן הכלל. בהיותו בעל המונופולין היחיד למכירת טבק לכל הסביבה היה מביא בכל חודש את הסחורה שהוקצבה לו לשם חלוקתה בין הכפרים. בתקופת מלחמת העולם הראשונה ובשנים שלאחריה היה כידוע מחסור גדול בצרכי עישון והסחורה שהובאה לחנותו ונחטפה ממש מצד כל הלקוחות, ככה שתוך זמן קצר מאד, עפ"י רוב כך במשך יום אחד נצטבר תמורת הסחורה שנמכרה סכום לא קטן בקופתו.

והנה התחילה ה„פעולה" המתמדת והשגרתית של מר זוסמן : בזה אחר זה וגם בבת־אחת, נכנס לחנותו כל יהודי קשה־יום שהיה זקוק ל„עזרה ראשונה" ודחופה במצוקתו הכספית (ואיזה יהודי לא היה זקוק לעזרה זו אז...). מר זוסמן קבל את פני כל אחד ואחד מהם באותה מידת האהדה,

באותו סבר־הפנים, וללא כל פורמאליות ולא שום „משא ומתן" היה מחלק הלואה של גמ"ח כמעט לכל בני העיר. מעולם לא לחץ מר זוסמן על „לקוחותיו", לא תבע ולא נגש. מקבלי ההלוואות היו מחזירים את סכומי הכסף בעתם ובדייקנות מובנה מעצמה. ואם קרה שאחד הלקוחות לא היה יכול לעמוד בדייקנותו ולהחזיר את ההלואה במועדה — והתביש לבוא כבר לקבל עוד פעם גם אז לא נקט מר זוסמן בשום צעד נגדו. אדרבה: היה מקרבו ומעודדו והביע לו את נכונותו להמשיך במנהגו. ושלח את בנו נתנאל לקרב ולפייס את הסרבן.

אין לשער ואין לתאר את ערכה וחשיבותה של העזרה והתמיכה שנבעה מהתנהגותו זו של מר זוסמן ליהודי העיי־רה, אשר לא אחד מהם נתעזר על ידו במצוקתו ואפשר לו להמשיך בעמלו ובמשלח ידו למען המציא כלכלת ביתו, ולא את אחד מהם הציל מדכאון ומיאוש בשעת דחקו החמרי.

*

והנה מורי ורבי הרב רבי אשר לוי מרא דאתרא אשר מפיו למדתי תורה. דמות אצילה, בעל הדרת פנים, עטורי שערות שיבה. כל ימים חי חיי צנע וצניעות. מלא וגדוש תו־רה וידיעת־תורה, אחד מתלמידי החכמים הגדולים שבסבי־בה. מרחוק ומקרוב פנו אליו בשאלות תורניות והוא היה משיב בשקידה ובהתמדה. לא־פעם הזמינוהו קהלות חשובות ערים — ואמהות בישראל, לכהן־פאר אצלן, אולם הוא ויתר על חיי טרדה הקשורים ברבנות בערים גדולות. נפשו חשקה בתורה והוא העדיף חיי עוני שיש בהם אפשרות לשקוד בל־מוד התורה.

הוא היה מחסידי ומיקרי בֶלז, ממקורביו האינטימיים של האדמו"ר והרבה מהתנהגותו הושפעה ממידותיו החסי־דיות. עם כל היותו שקוע יומם ולילה בתורה ובתמידות היה מוצא לו תמיד זמן להתענין בכל מה שמתרחש בחיי העיי־רה והעיקר היה נותן את דעתו ותשומת לבו למתרחש בחיי דלת העם. שכן בהתנהגותו היומיומית היה חי את חייהם ומבין לאורחם. בגלל הליכותיו והתנהגותו כבדו אותו והע־ריכו אותו כל בני העיירה עד לכדי הערצה ממש.

*

ובהגותי בעיירתי הריני מעלה מנבכי זכרוני עוד טיפוס יפה ונפלא — החזן רבי קלמן שטריק, זה הבטלן הגדול שלא ידע צורת מטבע. זכורני כי היה מנהגו לטבול יום־יום לפני התפלה במקוה, ובימי מלחמת העולם הראשונה, כשסגרו השלטונות בימות חורף את המקוה ואי אפשר היה לטבול בה, היה יוצא בבוקר בבוקר עם גרזן בידו לנהר שמימיו הקפואים יצרו, כרגיל, שכבה עבה מאד של קרח, היה פותח לו בגרזן חור בתוך הקרח ונכנס לנהר, טובל במים וחוזר הביתה ומתפלל בהתלהבות עצומה. רבי קלמן היה ידוע כ„שותק" כי במשך כל ימות השבוע היה ממעט מאד בדיבו־רו ובשבת, לא היה מוציא בכלל מלה מפיו — פרט לתפלה. ואני נזכר כי בזמן ביקורי בשנת 1939 בחו"ל בשליחות אצ"ל, בהגיעי למדיניץ, נגש אלי היהודי הזה, ליטפני בכתפי בחיבה ובשפתו המיוחדת לו ספר לי על חלומותיו בלילות בהם הוא רואה את הכותל המערבי וממלמל דברים על קדושת הכותל וירושלים.

*

והרי עוד טיפוס של יהודי פשוט אך ישר ותמים בהלי־כותיו, — רבי מרדכי, האופה של העיירה. את כל עתותיו, ימים ולילות ממש, בילה בעבודתו, עבודת האפייה. את הכסף מרווחיו היה מצרף פרוטה לפרוטה, צובר סכום לסכום ומזמן לזמן היה עוזב את העיירה. נוסע להסתופף בצל החסידות ובמשך חודש היה שוהה בתור „יושב" אצל האדמור שב־גליציה סטרטין־סטרליסק־קינניץ, אצל כל אחד מהם במשך פרק זמן מסוים — וחוזר הביתה כולו רענן, שופע חסידות ויראת שמים.

לבסוף אזכיר אי־אלה דמויות מבני משפחתי הקרובים ביותר. בראש וראשונה אעלה נא את דמותו של אבי המנוח, ר' צבי הלר ז"ל, שהיה מתיחס למשפחת בעל ה„תוספת יום־טוב", היה סוחר ממקצועו ועל כך פרנסתו ופרנסת המשפחה. ברם, העסקן והתלמיד־חכם שבו, אהבת התורה והשתוקקותו ללימוד התורה התגברו בו ונצחו את הצורך במסחר. לכן היה מזניח את עסקיו הגדולים והזניח גם את המשפחה ועול פרנסתה ועסק בחסידות. היה מקובל מאד על הבריות והיה מקרב אנשים. ביתנו היה פתוח לכל נצרך. בשבתות ובחגים היו סועדים תמיד על שולחננו עניים. כשהיה חסר לפעמים אורח בעיירה, כגון בימות החורף הקשים, כשהעיירה היתה מנותקת מן העולם ומהסביבה, הרגשנו בשבתנו ליד השולחן את צערו של אבא בשבתו לבדו ואין אורח על יד השולחן. אבי היה בעל צדקה וידע איך לחלק את כספי הצדקה בין הנצרכים. אם קרה אסון ליהודי והוא ירד מנכסיו — עשה אבי ז"ל מאמצים למעלה מיכולתו כדי ל„שקם" אותו ולהח־זירו לאיתנו ולמצבו הקודם.

אבי ז"ל לא היה ציוני רשמי, אבל כשהתכוננתי לעלות ארצה לא התנגד לכך כלל, — אם כי הייתי בענין זה היחיד בכל העיירה. הוא אמנם לא דבר על זה מאומה אולם הכרת פניו ענתה בו כי לא רק שהוא השלים עם יציאתי מהבית ומהמשפחה כדי לעלות ארצה, אלא שהוא אף התגאה בכך. אבי וגם אמי המנוחה, זו האשה היקרה והצנועה צ פ ו ר ה ע"ה, היו מאושרים בלבם על שזכו כי בנם — יהיה החלוץ הראשון בעיירה לעליה ארצה. זכורני כי בעת פרידתי מהם

לרגל עליתי היתה הדרישה היחידה מצדם כלפי — כי לא אשכח להניח תפילין יום־יום. הם ראו בזה את הקשר החזק ביני לבינם והמשיכו בזה גם אחר־כך במכתביהם אלי ארצה.

מקרובי משפחתי הענפה בלטו עוד כמה טיפוסים מעני־נים. סבי, ר' מרדכי בליטנר, המתנגד היחיד במדיניץ, שהיה בקי גדול בתנ"ך ובפירושי המלבי"ם והיה רגיל להתווכח עם הרב דמתא — מעין ויכוח שבין חסיד למתנגד — בדברי תורה בהתלהבות שהיתה גוברת והולכת.

כדמות יפה ואצילה מבני משפחתי אזכיר גם את חותני, ר' יצחק מסינג וחותנתי פריל, ובתם האצילה בטקה, ובנם היחידי נחום זכרם לברכה. חותני היה בן־אוריין ואיש נעים בהליכותיו, מלובש יפה ונקי. בשבת לא לבש שטריימל וקא־פוטה ובעיירה מדיניץ היה הוא עי"ז בבחינת „נאור" ומודר־ני. בכל זאת, בגלל היותו תלמיד־חכם, בגלל גישתו היפה לבני אדם, הליכותיו היפות ושקידתו על מתן צדקה — מתן־בסתר — אהבוהו מאד, ולא בכדי היה מכהן בבית־הכנסת כ„בעל־קורא" שלא־על־מנת־לקבל־פרס, כי לא כל אחד זכה לכך בעיירתנו.

ככה עוברת לעיני כל הגאלריה של היהודים היקרים והצנועים ואני נזכר בשׂשונם וביגונם, כשהם סיפחו מדור לדור מסורת של אהבת־אחים, צניעות, עשיית־חסד ומתן־בסתר. כמה הוד וקדושה, אצילות ורוממות־רוח היתה מוש־רשת בכל אחד ואחד מהם!

ותוך טרדותיהם היומיומיות, בעבודתם המפרכת והקשה מהשכם בבוקר עד למאוחר בלילה, בחפשם פרנסה לבתיהם וטרף לטפם, לא שכחו אף פעם ללכת לפנות ערב לבית־הכנסת להתפלל ולשמוע שיעור בתורה וגם להקשיב לשיחות על המתרחש בעולם הגדול, — כי בית־התפילה, זה ה„מקדש־מעט" שלהם, ומקום־המפגש הקבוע לכולם בכל יום — נסובו השיחות על הדברים המתחדשים בעולם ועל המדיניות הבינלאומית, ושם אפשר להם לשמוע על דרכי המדיניות בעולם ומה מזה „טוב בשביל היהודים"...

וטוב היה להם ככה בעולמם הקטן, עולם ללא דאגות מיוחדות. שכן אף דאגת הפרנסה, זו הדאגה היחידה שלהם, אף היא לא תפסה מקום חשוב בלבותיהם ובמחשבותיהם. הם האמינו כי „מאַן דיהיב חיי יהיב מזוני". משום כך שמו את מעינם בחיפוש דרכים ואמצעים איך להתקשר יותר ויותר לאביהם שבשמים, איך להגביר את סיגופיהם, את ימי הצום של „שני וחמישי", „שובבי"ם ח"ת וכו'.

וביום בהיר אחד הקיץ הקץ על הכל — ועלי ואחי מאיר היחידים שנשארו מכל הקהלה הקדושה הזאת למלא את חר־בתי ולהעמיד נר־נשמה נצחי, מזכרת־נצח, לכל אלה שהז־כרתים כאן ואשר דמויותיהם מרחפות תמיד לנגד עיני. ופה אני מרגיש לחובתי הקדושה להזכיר את המשפחות היקרות, השכנים־הידידים, חובשי בית־המדרש, משפחות שטרנבאך, פאלק, אַפלדורף, שוצמאן, קופלר, אַקסלראד, פאך, קליין, זוסמאן, הרבסט, היזלר, לורברבוים, רבי ומורי הרב אליהו מאיר גולדברג, באדיאן, החכם הגאון רבי מנדל, משפחת ווילף, מזוזה, ליפשיץ, קופלר, יחיאל מישל דודי, אייזנר מרד כי, רעכטער, בויער, ואחרון־אחרון — אחי היקר והקדוש אורי ז"ל, שנפטר בכלא הרוסי בעד הציונות שלו. בין כל קדושינו היקרים שנפלו קרבן על מזבח הציונות באינקבי־זיציה הגדולה הנערכת שם זה למעלה משלושים שנה נגד יהודים אשר כל פשעם הוא — שאיפתם האנושית והטבעית לראות בבנין הארץ ובתחית עמם — תהא גם נשמתו צרורה בצרור חיי הנצח של אומתנו הנצחית!

*

על עיירת מדיניץ, על יהודיה, על הונם ורכושם, הקיץ הקץ ביום אחד ובבת אחת. השואה באה עליהם כחתף עם כניסתם של קלגסי התלין הגרמני ועזרו על־ידה גם גויי הסביבה ואף גויי העיירה.

נזכור נא את נשמותינו הקדושות והטהורות, נחרות־נא את זכרון כולם על לוח לבנו, ויהיו נא השורות הדלות האלה מצבה לעיירתנו הקטנה שכולם נפלו על קדוש השם — ולא באו לקבר ישראל, אגיד אנוכי קדיש על הורי ויקירי וקרובי, ושכני כולם קדושים וטהורים.

סכודניצה

מאת **יוסף קיטאי**

א. פני העיר

העיירה סכודניצה, מוקפת הרים ויערות, שוכנת ליד הכביש המוביל מדרוהוביץ לטורקה ונמשך הלאה להרי הקרפטים. במרחק 3 קילומטר מהעיירה שוטף ועובר הנהר סטרי. את העיירה מקיפים כפרים שונים: קריפיבניק, ריבניק, מיידאן־הלאוסק — מצד אחד; מצד שני — לאסטובה, אשונקה; ומצד שלישי, לעבר סקולה, הכפר אוריטץ, פרופרוסטינה, פודהורדצה, ועוד. העיירה סכודניצה לא הצטיינה בשום דבר מיוחד, מלבד מעיינות נפט שהיו בה.

עם כניסתך לתחומה של העיירה מיד הרגשת וראית ושמעת שאתה נמצא בשטח הנפט. שכן יומם ולילה הרעישו המנועים, בהוציאם ממעמקי האדמה את חומר הגלם שעיבדו ממנו את הנפט, הבנזין, ועוד דברים שונים. העיירה כולה התפרנסה וחיה מהחומר הזה. החומר נשלח לרחבי העולם והביא שפע ועושר לכל הסביבה אשר תושביה חיו מברכת אדמה זו ומצאו בה את קיומם.

היתה זו עיירה של חסידים וחרדים. תושביה היהודים היו כמעט כולם מהדור הקודם. שני בתי־כנסת היו בה. בית הכנסת הגדול, שנבנה ע״י משפחת באקנרוט, וה„קלויז הקטן", זה בית המדרש החסידי, שהוקם ע״י ר׳ מנדל זליגגר ור׳ אריש (אהרן) שטיין, מתושביה ועסקניה הראשונים של סכודניצה. בבתי כנסת אלה התפללו בצבור יום־יום בוקר וערב, ואחר תפלת ערבית התקיים שעור בגמרא או ב„עין יעקב". בשבת, בשעות של אחה״צ, נתן ר׳ אריש שעור במדרש רבה בפני יהודים קשישים.

הפרנסה היתה מצויה בשפע בין יהודי סכודניצה, שהיו בעלי מכרות נפט או שותפים לבעלי המכרות, או — עובדים־פקידים אצל בעלי המכרות. היו גם יהודים שעבדו כפועלים במכרות או במנועים. כן היו חברות שהעדיפו במיוחד פועלים יהודים. הפירמה היהודית „גארטנברג" העניקה לכל פועל יהודי שעבד אצלה 25 שנה — פנסיה לכל ימיו וגם שי בצורת שעון של זהב.

מצב הסוחרים היה טוב, ואי־אלה מהם אף נעשו עשירים, שכן הסביבה היתה כולה צפופה באוכלוסיה שהיתה צרכן גדול.

עד לשנת 1920 לא הורגשה בכלל האנטישמיות. אדרבה, היהודים עמדו בדרגה גבוהה משכניהם הלא־יהודים, שכן הרבה מהיהודים היו בעלי מכרות והתיחסו כלפי עובדיהם בצורה אנושית. כשהגיעו ימי חג נוצרי, או ימי בחירות לעיריה או לפרלמנט, היו נוהגים בעלי המכרות היהודיים וגם יתר היהודים העשירים, לחלק מתנות. במשך הרבה שנים שימש כראש העיירה מר אהרן לברבוים.

העיירה היתה מורכבת מרחוב אחד ארוך, וכל בתיה היו של יהודים, וזה, אע״פ שמחיר הקרקע לבנייה היה גבוה מאד. התגורר שם אמנם גוי אחד, אך שפת הדיבור שלו היתה כמעט אך ורק אידיש.

העיירה הקטנה הזאת היתה ידועה מאחר שממנה יצאו סכומי כסף גדולים לדברי צדקה שונים. ואכן, בגלל זה שיהודי סכודניצה היו נותנים צדקה ביד רחבה ביקרו בה שד״רים ונצי״גי מוסדות צדקה שונים כמעט בכל יום.

ביחוד הצטיינה העיירה סכודניצה בשנת 1914, עם פרוץ מלחמת העולם, במצוות הכנסת אורחים. העיירה שוכנת, כאמור, בדרך להרי הקרפטים, הנמשכים עד להונגריה. בחדשים הראשונים של המלחמה, אוגוסט, ספטמבר, אוקטובר 1914, עברו דרך העיירה 100.000 נפש מהפליטים שברחו מכל הסביבה הזאת להונגריה. תושבי העיירה הראו מדה גדולה של הכנסת אורחים. בכל בית יהודי בישלו ואפו יומם ולילה כדי להסעיד את לבם של הפליטים, ונתנו מקומות לינה לעשרות אלפי נפש חינם אין כסף.

העיירה הזאת התברכה באמת בתורה וגדולה במקום אחד. כדי לתאר את כל היהודים היקרים שבעיירה זו, את הטיפוסים השונים שהיו בה, על כל מעלותיהם וחסרונותיהם, יש צורך בחיבור ספר גדול. אני אסתפק בהזכרת אישים אחדים שהתבלטו ביותר בחייה של העיירה הזו. מתוך אנשי ה„כלי־קודש", אזכיר את הרב אייכנשטיין המכובד, את ר׳ אברהמצ׳י השוחט, את ר׳ קאציק, מלמד הגמרא, ואת ר׳

יוסף המלמד, שמלא גם את התפקיד של שמש. בעיירה היתה רווחת אימרה, שמי שלא טעם את טעם המגלב של ר׳ יוסל בערב יום כפור,* לא טעם טעם של יום כפור.

זכות גדולה היתה לעיירה סכודניצה, שגרו בה במשך כמה שנים הרב הגאון וראש הישיבה ר׳ אברהם קיטייגורו־דסקי ואחיו ר׳ אליעזר. שני אחים אלה הכניסו לעיירה את אור התורה ותודות להם נעשתה סכודניצה למקום תורה. מבין העשירים היתה ידועה בסכודניצה משפחת באקנרוט, מבין „היהודים היפים" — ר׳ אלימלך ב., איצ׳עלע טארן, נטע ברטפלד, טבל ברזם.

הגבירים היהודים בסכודניצה הצטיינו במעלה גדולה: עם היותם בעלי מכרות ועתירי נכסים, המשיכו ללכת בדר־כיו של עשיר העיר ר׳ אברהמצ׳י באקנרוט, ניהלו בית יהודי, באו בברית שידוכים עם משפחות רבנים ויחסנים. למרות היותו אישיות לא רק בעיירה כי אם גם בחוגי הממשלה, בכל זאת התנהג ר׳ אברהם׳צי, באקנרוט בצניעות ובפשטות, טיפוס של „עמך". כל מי שרצה יכול היה לתפוס אותו ברחוב לשם שיחה ולשם סידור ענין חשוב, וגם לבקר בביתו כמו בבית קרובו בכל שעה שרצה בכך, וכך התנהגה כל המשפחה.

היו אלה יהודים טובים, בני תורה ומלאי מעשים טובים, אוהבי רבנן ומרחמי רבנן, ששקדו מאד על קיום מצות הכנסת אורחים ומרבים במצוות צדקה לעניים בסכומים גדולים.

לאסוננו ולדאבון לבנו אין לנו שיור מכל היהודים היקרים האלה, מכל אלה הנשמות היקרות ומכל הרכוש וההון הרב הזה. אחדים מהם נצלו בדרך נס, אחדים מכל המשפחה הגדולה הזו נמצאים כאן בארצנו. כשאנו מהרהרים בדבר ומעלים על דעתנו גם את כל מליוני הדולרים שהלכו לטמיון, ואנו ממשיכים במחשבתנו: אילו היתה ליהודים היקרים האלה קצת יותר הבנה לציון ולבנינה — כי אז אחרים לגמרי היו פני הדברים.

בעיירה סכודניצה היו חסידים של אדמו"רים שונים. היו שם בעיקר הרבה חסידי בלז, שנסעו מזמן לזמן לבלז וגם שלחו לו „מעמדות". ראש קבוצת חסידי בלז היה ר׳ אהרן שטיין. בקבוצת חסידים זו התבלטו גם בני משפחת מילר.

אחד מבין העסקנים הפעילים ביותר היה ר׳ מנדל זלינגר, בעל הדרת פנים ודמות פאטריארכאלית. הוא היה גבאי בקלויז, חבר ב„חברה קדישא" ו„לינת צדק". בכל אלה היה מסור בגופו ונפשו. הוא היה בעל לב פתוח להושטת עזרה לכל נצרך. כל ימיו עסק בצרכי צבור באמונה. כל האדמו"רים שהיו מבקרים בעיירה היו מתאכסנים בביתו. בכלל יש להגיד כי כל אנשי העיירה היו תמיד דרוכים ומוכנים להגשת עזרה לכל נזקק. בעיירה היו מחפשים אחרי נצרך כדי לעזור לו.

בעיירה היו גם משכילים. נוסנבלט, רוטברג ומשפחת קיטייגורודסקי.

מזמן לזמן היה בא לעיירה מגיד ומופיע בבית המדרש. מגיד מהסוג הרגיל, הבינוני, היה ניגש בערב של יום חול פשוט לבמה או ל„עמוד" (שטנדר) שליד ארון הקודש, מכה בו בידו להשקטת הקהל ומתחיל בדרשתו. מגיד מהסוג הזה לא היה למדן גדול. דרשתו, שהסתובבה מסביב לפסוק בתהלים, או בקוהלת, לא הצטיינה בעמקות ובגאוניות. אך לא היה זה העיקר. שכן המטרה היתה לעורר את רחמנות הקהל על בני ביתו שהשאירם אי־שם בעניים. לאחר תפילת מעריב, עמד המגיד ליד הכניסה וצלחת בידו וקהל המתפל־לים היה זורק לתוכה מטבעות נחושת. מובן כי הוא לא צבר הון גדול מדרשותיו.

מגיד מסוג גדול יותר היה מופיע בדרשה בשבתות. בליל שבת היתה תלויה על דלת בית המדרש מודעה בנוסח הידוע: „מחר אי"ה, שבת פרשת... בשעה... ידרוש המגיד המפורסם בענינא דיומא". לשמיעת דרשת מגיד כזה היו נוהגים להקדים ללכת אל בית המדרש. מגיד מהסוג הזה היה למדן ובהמשך דרשתו היה נטפל לאיזו סוגיא בתלמוד ומקומות קשים בש"ס וליישבם בדרך הפלפול. למחרת יצאו לרחוב שני בעלי בתים יחד עם המגיד לאסוף כסף לטובת המגיד.

גם „משולחים" מארץ ישראל היו מבקרים בעיירה, שהופיעו לעתים בלבוש מוזר.

ב. ימים נוראים

בבית המדרש יכולנו תמיד להכיר באיזו תקופת שנה ולפני איזה חג או מועד אנו נמצאים. בואו של ר"ח אלול מורגש היה מיד בביהמד"ר בזה, שהתחילו מזמן לזמן באמירת „תהלים" וכן התחילו לעתים קרובות לבחון את השופר. חבורת נערים היתה נטפלת לשופר ומנסים כוחם בו. ברם, יוסל השמש, יהודי קפדן, שמלבד מקצוע השמשות היה גם מלמד דרדקי, היה רודף את הנערים כשרק הבחין כי הם מתחילים להתעסק בשופר. הוא היה לוקח מהם את השופר ומגרש אותם. שבוע ימים לפני ראש השנה התחיל השמש ללכת לילה־לילה על פני רחובות העיירה ולעורר את תושביה היהודיים לקום ל„סליחות". היה זה דוקא בשעות השינה העמוקות ביותר, ופתאום: הך בתריס! השמש

* לחסידים בפולין־גליציה יש מנהג — שמקורו במנהג עדות ספרדיות מסוימות — לספוג „מלקות" בערב יום־כפור אחה"צ. ה„מלקות" מבוצעות ע"י שמש בית־הכנסת במגלב, — רצועת עור מיוחדת לכך, והן מכפרות על עוונות שחייבים עליהם מלקות.

הכה בו בפטישו שהיה מיועד לכך, בהכריזו את מלות ההתעוררות המקובלות: „עורו נא, קומו נא לתפלת סלי־חות!" לא היה מנוס מזה, וחדורי חרדה, מהקור ומאימת יום הדין הממשמש ובא, גם יחד, קמנו והלכנו ל„סליחות".

את ימי ראש השנה בילו בבית הכנסת בתפילה תוך התלהבות. לתפילת „תשליך" לא היה צורך ללכת מרחק רב כי הנהר עבר בתוך העיירה. את מהותם וייחודם של עשרת ימי תשובה אפשר היה להכיר מעל פני כל יהודי. בערב יום הכפור היתה נסוכה פשוט אימה על כל העיירה. ענין ה„כפרות", הכנת נרות השעווה הגדולים לבית הכנסת, בקורי־בית לשם התפייסויות ובקשת מחילה מאחד לחברו. תפילת מנחה נערכה בשעה מוקדמת. עם כניסתך לבית הכנסת נתקלו עיניך במספר רב של „קערות" ועליהן כתו־בות של מוסדות שונים, וכל באי בית הכנסת, אפילו העני ביותר, היה זורק לתוך קערות אלה איזה סכום כסף שהוא.

בצדה של ה„בימה" היה עומד שמש בית הכנסת כשבידו רצועה והיה מצליף ללא הבדל בין עני לעשיר, בין תלמיד־חכם ועם־הארץ, את אותה מנת ה„מלקות".

פרק זמן זה של ערב יום כפור לפנות ערב היה רציני ביותר. האוירה היתה מתוחה, והיה מורגש כי עומדים לפני הופעה בפני בית־דין.

בית הכנסת התמלא כולו. הוצאו ספרי התורה מארון הקודש. היהודים היו לבושים קיטלים וטליתות, ופניהם זרחו באור של קדושה, דומים למלאכים.

לאחר תפלת „כל נדרי", שנערכה תוך התעלות והתלה־בות, נשארו הרבה מהמתפללים כל הלילה בבית הכנסת ובילו שם בלימוד תורה או באמירת תהלים.

יום הכפורים עבר כולו בתפלה ותחנונים. ברם לשיא ההתלהבות הגיעו המתפללים בעת תפלת „נעילה".

לאחר שגמרו את התפלה היו מחדשים את הלבנה.

המורה הראשון לעברית בסכודניצה

ר' שמואל יונה כהן היה טיפוס מענין ונדיר מאד גם בזמנו. הוא היה ספוג תורה וחכמה, ואם כי לא היה חניך האוניבסיטה, וגם בגימנסיה לא למד, בכל זאת עלה בידיעו־תיו ובהשכלתו על הרבה גומרי אוניברסיטאות. את הש־כלתו רכש לו בעצמו, תוך יגיעה רבה. הוא היה ציוני מסור בלב ונפש, והיה פעיל מאד בעבודה הציונית כמעט במשך 40 שנה. הוא היה מדבר בביתו ועם כל מכריו שמחוץ לביתו רק עברית. בשנות חייו התרופף מצב בריאותו. הוא סבל מקצרת. הרופאים אסרו עליו לעבוד, אבל הוא לא יכול היה להשלים עם זה. בעבודה הזאת שהמשיך בה קיפד את פתיל חייו, והוא נפטר ללא עת. יהודה ופנחס כהן שני בניו ספגו לתוכם את שתי אהבותיו של אביהם. אהבת העם ואהבת המולדת, והם ממשיכים בעקבות אביהם את חיי הפעילות והעסקנות בצרכי צבור בתל־אביב.

פסח הסבל

אלו נשאלתי בימי ילדותי מיהו אחד מל"ו הצדיקים המתהלכים בעיירתי, הייתי עונה ללא הסוס ופקפוק כי פסח הסבל הוא אחד מהם. היתה זאת דמות משונה של יהודי מאובק תמיד אבקת קמח. גבוה היה האיש ופניו מגושמים מאד. ידיו היו גסות וחזקות ביותר. זקנו היה משונה ביותר מאותם הזקנים שאינך שוכח אותם לעולם.

לכאורה זקן היה האיש, אולם כחו היה במתניו לפרוק מאות שקי קמח ביום אחד. בגדיו היו מטולאים וחבל עבה למתניו כל שעות היום. פרנסתו של ר' פסח היתה, כאמור, על סבלות. ובעיירתי לא היו רבים הנזקקים לסבל. בעל מחסן הקמח היחידי בעיירה היה מעסיק את ר' פסח בקבי־עות. חוץ מזה היו נמצאות עבודות סבלות בהזדמנויות שונות וביחוד בערבי פסח בזמן העברה מדירה לדירה, וכדומה. ר' פסח לא חי ברווחה, זה היה ידוע לכל. לבושו, מאכלו וכלי ביתו לא היו מהודרים. ובכל זאת מכובד היה הסבל הזה על כולם.

מי זה הראשון המקדים למקוה לטבול בבקרו של שבת בימי כפור לוהט, הרי זה ר' פסח. מי זה יושב כל הלילה בליל שבועות בבית הכנסת וקורא תקון ליל שבועות, אם לא ר' פסח. ומי זה נשאר בליל יום כפור בבית הכנסת כל הלילה וקורא תהלים — אף זה פסח הסבל.

לא היתה שמחת מצוה אחת בעיירה שמקומו של פסח הסבל נפקד בה. בכל מקום ובכל זמן ראיתיו בא ואינו נדחק, שמח עם בעל השמחה וסובל עם קשי היום.

בשבתות ובמועדים היה נוהג לעבור לפני התיבה להת־פלל שחרית או תפלה אחרת. הוא היה נוהג לקרוא בתורה בקביעות. לעולם לא ראיתיו טועה בשעת הקריאה בתורה, מכאן ראיתי שכנראה למדן גדול הוא האיש הזה. ורק, מפני ענותו בחר בסבלות. הרי זה לא יתכן אחרת.

קולו של ר' פסח היה צרוד ועבה. היה זה סבל גופני לשמוע אותו עובר לפני התיבה או קורא בתורה. משום מה בחרו דוקא בו למלאכת הקודש? אין זאת כי קדוש ונכבד מאד האיש הזה. ומי יודע אם בלילות אין הוא לומד תורה יחד עם אליהו הנביא, וכי מלתא זוטרתא היא?

יהודי רץ למקוה לטבול בחורף ובקיץ, אינו פוסח על שום תפלה, מקיים את כל התורה כולה בדחילו ורחימו, רץ ועושה גמילות חסד כל הימים, מתפרנס מיגיע כפיו, עוסק בתורה בכל שעת פנאי, לומד מדרש ואגדה בשבת אחה"צ. אכן, צדיק גדול הוא ר' פסח. אחד מל"ו הצדיקים הנסתרים. איזה מין חנינא בן דוסא המסתפק בקו חרובים והעולם קיים

ועתה דמותו שזורה במסכת העיירה סכודניצה הקטנה. קשה לי לשוב ולזכור את הקלויז בלעדי יהודי צנוע ופשוט זה. קשה לי לתאר שוב את חגיגת ברית מילה, חתונה, שמחת תורה, הקפות ושאר שמחות תמימות לסוגיהן בלי יהודי תמים ויקר זה. ומה רעד קולו הצרוד בקראו מנהמת לבו בשעת תפלת נעילה.

העיירה סכודניצה שלי חרותה בזכרוני לא בזכות הרב שלה ולא בזכות יהודים יפים ולמדנים אחרים כי אם בזכותו של ר׳ פסח הסבל.

שלום לעפרו באשר הוא.

***

בחודש ינואר שנת 1933 נפרדתי מקרובי ומידידי שבעיירתי סכודניצה. אמנם, לא נולדתי בעיירה זו, אולם במשך 20 שנה התגוררתי בה. קניתי לי שם חברים ורכשתי לי בה ידידים רבים. עיירה זו קרובה מאד ללבי. מי פלל אז כי יעלה בגורלי להקים מזכרת־מצבה בכתב לזכר העיירה הזאת ויהודיה. היו בה יהודים יקרים, אמונים עלי תורה ויראה ובעלי מדות טובות. העיירה היתה מפורסמת במעשי הצדקה שלה ובאדיקותה ברעיון הציוני לא רק מצד הנוער כי אם גם מצד הדור הקשיש וגם הזקנים.

מי היה יכול להעלות על דעתו כי עלי יהיה להספיד לא רק אנשים יחידים שבה אלא את כל העיירה! מי יכול היה להעלות על דעתו מחשבה כה מזעזעת על דבר השמדת כל יהודי העיר הזאת — זקן, טף ונשים בבת אחת?!

חורבן סכודניצה והסביבה:

קריפיוניק, ריבניק, מאידן־אוריטש, פריפרוסטינא.

זה היה ב־3 זמנים. ביום ו׳ תמוז שנת 1941 הגיעו הגרמנים לסכודניצה ועודדו את האוקראינים להרוג ולאבד את היהודים. באותו יום בשעה 12 הרגו את יוליס ויזר ואשתו — יהושוע ביטנר. חטפו את השוחט בעריש יעקיל, רתמו אותו בעגלה וסחבו אותו עד המונומנט של לנין, הרימו את המונומנט של לנין על העגלה וככה סחבו את בעריש והעגלה דרך הרחוב כאלו סוחבים אלקי ישראל בצעקות ובזלזולים. במשך 3 ימים עד ט׳ בתמוז תכנו מנהיגי האוקראינים האלק, בבשקו, סטמפיצא, באראן והכומר תכניות מפורטות לסדר פוגרום על יהודי סכודניצה והסבי־בה. התחילו להוציא מהבתים אנשים, נשים וטף והרגו באותו יום שבת, ט׳ תמוז, 198 נפשות.

הרב איכנשטיין ובניו	שמר יצחק
משפחת נוסנבלט	הויפטמן מניה ובעלה שמואל
״ ברטפלד נטע	וולף והערש לוברבוים
״ קנול	לוניק קלינגהופר
הערש וליפא גרטנברג	רוזנברג עוזיאל ובנו שמואל
הפכר (פלצר) ליזר ונתן	השוחט בעריש יעקל
באקנרוטה מלך בן אברהם	ובנו משה
וויינטרויב חיים	בירנבוים ליב בן יצחק
משפחת ברזם	טורן יצחק
באקנרוטה ישראל ומשפחתו	באקנרטה שלמה ומשפחתו
משפחת הויזר	משפחת וייסמן
קוהל אברהם ואשתו	משפחת גרטנר יצחק
השמש גולדפישר	השמש מוירר ומשפחתו
משפחת לנטנר משה	יהודים מהסביבה ביניהם
קלינגהופר	לנגהויער יחיאל
לנגנהויער מרדכי ובנו יוסף	הויפטמן ביניש
שטולבך וולף ומשפחתו	שטולבך ירחמיאל
וגם המשומדת פפקי	משפחת באס
קופפרברג ובעלה הנוצרי	לנדאו משה
ר׳ נחמן פסח	היזלר הירש
נימרק רוניק	דיאמנד אברהם
מצגר נחום	אבנפלד חנה ובתה בילה
אליה דיאמנד	כמה משפחות של פליטים
אבנפלד ליב ובנו אלישע	מדרוהוביץ
פסיל ברוך ומשפחתו	בנו של הרש רובינשטין
ביטנר מלכה	בנו של א׳ בליברג
בינדר אברהם ושלום	ועוד נער אחד ממאידן
שלמה בן אברהם קוהל	נהרגו בכדור אחד
מרגלית משה	
משפחת אברהם זלינגר	הרב הצעיר ברל ואחיו
״ מאיר זלינגר	צבי שוחט
אחיו של הרב אביגדור	הורביץ אהרון
יעקב	משפ׳ זלמן לב
משפחת רוטברג איזיק	באקנרוטה וואלף
״ הירשברג	פדרבוש ומשפחתו
2 בנים של מטיס שנידר	גינזבורג מרים ובתה פראדיל
משפחת חיים ביטנר, אשתו איזנשטין משה ומשפחתו	
רוזה ובנם הרש	שרקינגר וואלף
פסטר שמואל	וילף הערש
איזניר בלוך	משפחת נורגליד
בוקסמן מאיר ושלום ממאידן הערש בנו של יוסף גינזבורג	
זלינגר נפתלי	שטרק חנה
הויפמן ליזר ושלמה	שארף שמואל ומשפחתו

ביום השני חטפו שוב פעם נשים וילדים לחפור בורות כדי להשליך בהם את הנהרגים. כמה ימים שדדו הכל, כל מה שאפשר היה לסחוב. בזה נגמר הפוגרום הראשון.

בחודש אלול אותה השנה 1941 אספו את היהודים מהסביבה אוריטש פרופרוסטינה, חפרו בור והרגו אותם במכונת יריה. אחרי הפוגרומים האלה נפל פחד על יתר

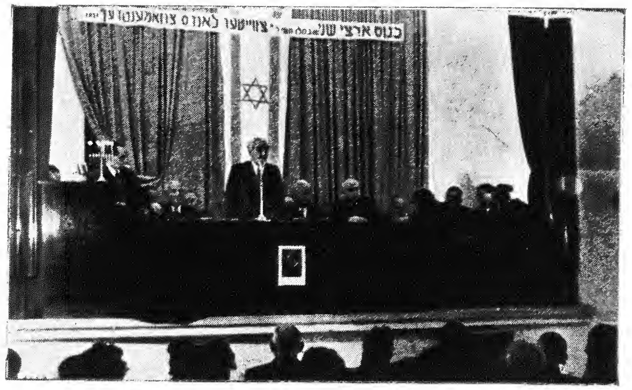
האנשים והמון אנשים ברחו. נשארו רק עוד 280 נפשות מהם מתו יום יום אנשים שכן הרעב והמחלות והצער היה הגורם להרבה מתים.

בחודש אוגוסט 1942 חטפו 60 נפשות הובילו אותם לרכבת בוריסלב, בינתיים מתו יום יום אנשים מרעב וכו׳ ביום 22.10 שנת 1942 קבלו פקודה שארית הפליטה לעזוב את סכודניצה. סכודניצה נשארה יודען ריין. ר׳ מנדיל זלינגר מת בביה״כ הגדול דרוהודביץ עטוף טלית וקיטל הפעם האחרונה ראתה אותו שולמית פסטר.

אנשי סכודניצה שנהרגו בדרוהוביץ: יוסי עמוס ומשפחתו, שטרוזמן שמעון, בירנבוים וולף, וואראנר פרידה, שמואל ומשפחתו, זלינגר יוסף ושני בנים, בירנבוים יצחק ובתו מלכה, בירנבוים אליה ומשפחתו, וואראנר מלכה ושני ילדיה, וואראנר רוזה אשתו של הרש ושני ילדים, באקנ־רטה ליבלה ואשתו ובנו. הקלגסים חללו בתי כנסיות, הפכו אותם לרפתות, הרבה ספרי תורה חתכו לחתיכות. נשארו 4 ספרי תורה אצל בבשא, הלכו כמה יהודים לקבל אבל לא קבלו. ככה נחרבו עיר ואם בישראל, מקום תורה, מקום צדקה, יהודים יקרים, אנשי מעשה יראים ושלמים הלכו ואינם. גדול השבר ואין נחמה.

תשמשנה השורות האלה כמצבה לפזורי קבר אחים של קדושי סכודניצה.

כבוד לזכרם!

הכינוס הארצי של יוצאי דרוהוביץ, בוריסלב והסביבה

הועד של ארגון יוצאי דרוהוביץ, בוריסלב והסביבה —
במדינת ישראל

יושבים מימין: הל־איר (הלר), פנחס כהן, מהנדס מגר, צבי צאום, ד"ר שמחה מרגלית, ד"ר דויטשמייסטר יחיאל, יוסף רייפלר, יוסף קיטאי.
עומדים מימין: א. צינאַר, י. בנקדורף, מ. קליינר, צבי אורנשטיין, צבי רייפלר, ו. טפר, ז. שפיגלר, מ. שטוק, מ. ראוור, י. אוברלנדר, צבי באואר, צבי ביטמן.

דברי הספד על קדושי סכודניצה

ברטט של קדושה וביראת כבוד אני עומד כאן להזכיר, להספיד, חורבן קהלת סכודניצה והסביבה. להספיד קהלה? איך להספיד קהלה, בזמן שיש להספיד המון ערים, המון קהלות? יותר משליש של עם ישראל הוצא להורג לעיני השמש, אנשים, נשים, וטף — ששה מיליון נפשות. חסר לנו משורר כביאליק לתאר את גודל האסון שקרה את עמנו. נחוץ לנו מקונן כירמיהו לקונן: מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יום ולילה את חללי בת עמי.

אני רוצה להזכיר רק מעט מזעיר מסגולותיה היקרות של קהלה קדושה זו, שאת זכרונה אנו מעלים כאן. סכודני־צה לא התפרסמה במוסדות מיוחדים. ס. התפרסמה בשתי מידות יקרות שחז״ל הרבו לדבר עליהן, בהכנסת אורחים וגמילות חסדים. אני עברתי הרבה ארצות וערים בארצות הגולה, אבל אף במקום אחד לא מצאתי שיהדרו אלה שתי המידות בדרגה כל כך טבעית, כמו בס.. לא היה שם מוסד צבורי בשם גמילות חסדים ולא היה בס. מוסד להכנסת אורחים, משום שכל בית היה בית הכנסת אורחים בפני עצמו, ובני הבית קיימו את המצוה בגופם ובממונם. זוכר אני יהודי מס. שלא ישב לסעודת שבת בלי אורחים. אזכיר משפחה בסביבת ס. שבזמן המלחמה העולמית, זמנים שקשה היה להשיג ככר לחם ובית משפחת שלמה ערדמאן ז״ל היה פתוח ביום ובלילה לכל עובר אורח בלי הבדל. כולם קיבלו אש״ל בלי שום תגמול, אפילו לא דרשו מאנשים שיברכו ברכת המזון. ואל תחשבו, שמדובר כאן על יחידים. יום יום ולילה לילה עברו אנשים לעשרות, שכן הבית היקר עמד על אם הדרך לדרוהוביץ. זוכר אני את ס׳ בזמן המלחמה העולמית הראשונה שעברו דרכה אלפי משפחות פליטים, שכן ס. על פרשת דרכים של הרי הקרפטים — כל הפליטים קיבלו אש״ל בלי שום גמול.

המידה הזאת של הכנסת אורחים היתה טבועה באופן טבעי אצל רבים מיהודי ס. עד כדי כך שהעיירה ס. התפר־סמה בין כל עניי הסביבה מבוריסלב ודרוהוביץ וכו׳ — חוץ מזה שכל אחד מהם קיבל נדבה הגונה קיבל כל אחד פעמיים בשבוע ביום שני וביום חמישי ארוחת צהרים בעין יפה. לא כולם היו גבירים, אולם כמובן שהיו גם כאלה בס.. אבל לא היה כל הבדל מעמד בין הגביר באקנרוט ז״ל, למשל, ובין הסבל ר׳ נחמן פסח ז״ל, בין הסוחר ובין היחסן הגדול ביותר הנשיא ר׳ דוד שרייבר ז״ל.

כל בית היה בית גמילת חסדים בפני עצמו. לא היה צריך שטר המלצה או ערבות, נכנס וקיבל כל אחד ולאו דוקא מי שהיו בטוחים בו שישלם, אלא דוקא מהירודים והחלשים, אלה זכו עוד יותר מהר לקבל אף שלא היה כל בטחון שיוכלו להחזיר אי פעם את ההלוואה.

העליתי לדוגמא מידות יקרות אלה ביום זכרון זה, כי מהקדושים האלה יכולים אנו ללמוד. גם כאן, בארץ, יש לעודד ולקרב אחד עם השני, לעזור להכניס גם כאן את המידות הנעלות האלה: הכנסת אורחים וגמילת חסדים. ויהיה זה הזכרון הטוב ביותר לנפשות היקרות והקדושות שנפלו בידי הטמאים.

ביום זכרון זה אנו צריכים לנטוע בלב ילדינו את זכרון השמדת עמלק! מחה תמחה את זכר עמלק! אין שלומים ואין שום תגמול לקדושים האלה. אנו מצווים לחנך את הדור הצעיר על זכירת מעשי העמלק! ונמצא מעט נחומים בשארית הפליטה אשר נשארו ושחלק מהם נמצא כאן.

נקים אנחנו מצבת נצח לקרובים שלנו ביער הקדושים שהוא יער בן ששה מיליון עצים כמצבה חיה לגולת אירו־פה שנחרבה. נוציא מספר שבו נשאיר זכר לדורות לכל אלה הנשמות שלא זכו להגיע עד הלום. יתכן שגם נתחיל לכתוב ספר תורה על שמם של הקדושים.

אין הזמן מרשה למנות את כל אותן מאות המשפחות מסכודניצה והסביבה. כולם היו טהורים וקדושים ויהיה זכרם ברוך!

במעמד זה נזכיר גם אלה מתושבי ס. שנפלו כאן במר־לדת בבנין הארץ: מיכאל בן יוסף גינזבורג והאיש הטוב והישר פנחס בן הרב אליעזר.

יהי זכרם ברוך!

ערב־אומקום

פון מ. גראס־צימערמאן

עטלעכע ווערטער אין דער שפראך פון די אומגעקומענע, וואס זייער אנדענק איז געווידמעט דער ספר זכרון. דראהאביטש־באריסלאווער יידן זייענן געוועזן פאלקס־מענטשן און אפילו די גבירים און די אינטעליגענטן, די גרובן־באזיצערס און די אדוואקאטן, וואלטן זיך געשעמט, צו מאכן דעם פריצישן, אנשטעל פון אסימילאנטן. דאס פאסט נישט פאר ערנסטע מענטשן. מ'האט גערעדט א פראסטן, קערנדיקן יידיש, אין שטוב און אין גאס, אין קאפע און אין ציון־פאריין,זאפטיקן „עמך"־יידיש, היי־מישלעך, גוטמוטיק, אביסל העזה'דיק האבן זיך אין אמת. די אזויגערופענע „העכערע שיכטן" האבן זיך אין דעם פרט נישט געגרויסט און נישט געיחוס'ט: זיי האבן זיך באטראכט פאר מענשען פון פאלק. אפשר איז דאס א שטיקל כאראקטעריסטישע אייגנארטיקייט פון דעם דראהאביטש־באריסלאווער ישוב.

איך אליין בין אוועק פון דראהאביטש־באריסלאוו מיט א האלבן יארהונדערט צוריק: א חסידיש ייִנגל, וואס האט זיך תמימותדיק געריסן פון דער פרומער שטוב צו דער אזויגערופענער „גרויסער וועלט", אין וועלכער אלע האבן ליידנשאפטלעך געגלויבט אין יענער פרע־היסטאָרישער צייט. דאס איז געווען דער ראמאנטישער גייסט פון דער השכלהביים שיידוועג פון די יארהונדערטער, וואס האט צושרויפט די אינערלעכע פעסטקייט פון די קלויזן. האב איך מיט א טרויריק הארץ איבערגעלאזט טאטע־מאמע און די משפחה, די חברים, די סביבה, די שטעטלדיקע אידיליע, די לאנדשאפט און דעם לעבנס־נוסח, מיט וועלכן מ'איז געווען געקניפט און געבונדן — און בין „אוועק" קיין ווין, לערנען. זיינען מיר דעריבער פארבליבן אין זכרון בלויז בלאסע דערמאנונגן פון דעם היימישלעכן „קאָנטינענט", זיין שטייגער, זיין אטמאספערע און זיין באזונדערער אַראָמאט — אבער עטלעכע וואכן פאר'ן אויסבראך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, פאר'ן אנהויב פון יידישן וועלט־אומגליק, איז מיר אויסגעקומען ווידער צו זיין אין דראהאביטש.

איך בין געקומען קיין פוילן ווי א שליח פון ארץ־ישראל, בין איך ארייַנגעפארן קיין דראהאביטש מקיים זיין כיבוד אב, זען דעם אלטן טאטן, דעם ברודער מיט דער משפחה, די שוועסטער און אמאליקע חברים. באלד נאך סוכות האט דעם ברודער'ס טעכטערל באדארפט אנהייבן לערנען אין ירושלימער אוניווערסיטעט. זי האט שוין געהאט א סערטיפיקאט. דערווייל גרייט זי זיך, לערנט דקדוק, נייט־איבער קליידלעך, שרייבט אריין „געדאנקן" אין א שמאלן מיידלעשן „טאגבוך" און ציילט די טעג. דער טאטע איז פול מיט בטחון און הארציקער זאָגעכץ פון „ליקוטים". ביי אים האט זיך גארנישט געענדערט. ער ווייסט, ס'זיינען חבלי משיח, ווארט ער.

דער מארק אין דראהאביטש איז נאך אלץ פול מיט יידן, וואס זיינען שוין אייגנטלעך אראפ פון מארק. ער איז דושנע, אנגעהיצט, צורודערט, שמעקט מיט ליקוי חמה. דער הימל פינצטערט מיט שווארצן רויך פון דער קומנדיקער וועלט־שרפה. דער בראנד־גערוך פילט זיך שוין. אין די טירן פון אפענע קראמען טריקענען יידישע סוחרים. זיי שטייען דא שוין פון דורות, אויף די אייגענע פלעצער, ווו זייערע טאטעס און זיידעס זיינען געשטאנען — אבער איצט, דאכט זיך, האבן די יידישע סוחרים מיט איינמאל פלוצים פארגעסן, אז אמאל פלעגט מען אין די קראמען לייזן געלט און פארדינען פרנסה. היינט שטייען זיי און קארטשן זיך פון מרה שחורה. שניט אין די פאליצעס איז פארשטויבט, פויערישע קאפטיכלעך זיינען אפגעבליאקעוועט און קאסעס אין די אייזן־קראמען זשאווערן. מען זעט נישט קיין קונה. שקצים מיט שטעקענס האלטן וואך. אפגעשטאנען פוסטע, פיינפולע טעג און וואכן אין קראם און עס פאלט נישט צו א זלאטי. די בענק האבן אפגעשטעלט די קרעדיטן. די „נארמאלע" דאגת פרנסה גייט אריבער אין דחקות.

קיינער ווייסט ניטש קלאר, אויף וואס דארף מען זיך ריכטן אין די איצטיקע טעג, אבער אלע זיינען איבערגעשראקן. די מאנסבילן דינט שוין אינגאנצן דער קאפ

נישט. זיי זיינען פול מיט דער בהלה פון צייטונג און ראדיא: בערלין און לאנדאן, רוים, וואשינגטאן, מאסקווע — האבן דערווייל די ווייבער זיך געמאכט הארץ און איבערגענומען דעם מסחר. ווערט אמאל פארבלאנדזשעט א פויערל פון מאראזניצע צי פון טוסטאנאוויץ, האט ער מורא אריינצוגיין אין דער יידישער קראם. פליט פארביי אנ׳ערפלאן, לאזט ער איבער אין מארק קלעמנדיקע שטילקייט. מענטשן שעפטשן צווישן זיך, גלייך אין שכנות ליגט א בר מינן. ווייבער זיפצן, פארברעכן די הענט, שווייגן מיט הימלגעשריי.

פון א נאענטן אפענעם שענק גרילצט ארויס א ראדיא־הילכער. דער הילכער שפייט מיט וועלטגעשיכטלעכער לאַווע: רעדעס, נאָטעס, מארשן, אולימאטום פון „פירער". אמאל איז דאס קליינע לעבן געווען פטור פון וועלט־געשיכטע. די „וועלט" איז געווען ווייט און האט נישט געטשעפעט די „פארוואָרפענע" פעריפעריע. היינט האט זיך דער וועלט־כאאס אריינגעריסן ביז אין לעצטן שטעטל. דער ראדיא־הילכער האקט איבער אלעמענס פאראומערטע קעפּ. א הונט בילט פארצווייפלט צום ראדיא. ער קאן שוין נישט פארנעמען דעס געפילדער. „טריומף!" — בילט צוריק דער הילכער: „פי־ר־ע־ר!".

דאס איז געווען יולי 1939 אין דראהאביטש, נישט אנדערש ווי אין אנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך פון פוילן. פאלט צו פארנאכט, ווערט דער פחד נאך קלעמנדיקער. אייזערנע שטאבעס פארהאקן די טירן פון די קראמן. דער מארק איז אויסגעלאשן. איך גיי אריין אין רבי׳נס קלויז, ווו איך האב פארבראכט מיינע יינגלישע יארן. די קלויז איז ליידיק, פארשפונען מיט אלט־זילבערדיקער פּאַוויטיניע. די ספרים אין די שאפעס זיינען פאר׳יתומט און די לאנגע טישן וויסט. קיינער וועט שוין דא נישט אריינקומען. יעדער זיצט ביי זיך אין שטוב און ווארט אויפ׳ן גורל. אין ציון־פאריין זיצן עטלעכע יונגע לייט און דומען איבער א פארטיע שאך. זיי ווארפן זיך איבער מיט די אנגענומענע שאך־ווערטלעך און איינער ברומט אונטער א ניגונ׳דל, וואס האט אמאל געזאלט זיין פריילעך. דאס הערצל־בילד אונטער דער צונויפגעווי־קלטער בלוי־ווייסער פאן טרויערט מיט גרויסע אפענע אויגן. אמאל פלעגן דא אריינקומען שטאטישע משכילים און אינטעליגענטן, בעלי בתים מיט חקירה און יונגע אדוואקאטן, קלויזניקעס מיט ספקות און „אנטוויקלטע" בחורים. איינער האט געקענט דארווין אויף אויסנווייניק און האט געהאט א לאנגן צעטל מיט ראיות, אז „גאָט איז נאטור". ער האט קארעספּאנדירט מיט מאקס נארדאו און געלייקנט אין השגחה פרטית — געציטערט און געלייקנט. דראהאביטש האט א טראדיציע פון „קענערס" מיט העזה.

דאס איז דראהאביטש אין די טעג פון ערב־פאניק. דראהאביטש איז געווען כמעט איין שטאט מיט דעם שכנותדיקן באריסלאוו: איין אימפעטיקע שטאט פון אר־בעט און שפע און ענערגישע אויפטוערס אין דער נאפט־עקאנאמיק, פון וועלכער דער ראיאן האט געלעבט. זיינען באריסלאווער יידן אויסגעוואקסן אין א טומלדיקן געדריי פון געסלעך, וואס וויקלען זיך אין פעטע בלאטעס. די בלאטעס פארפלייצן דעם „שראז" מיט א גלאנציק־גרוער „סמעטענע", געמישט מיט צושפריצטן רוי־פעטראָל, וואס די גאזן רייסן ארויס פון די גרובעס. די „סמעטענע" ציט זיך פון נאך סוכות ביז פסח און קאן זיך נישט אויסטריי־קענען, און אפשר איז איר אויך נישט קיין נפקא מינה. זי איז אזויצוזאגן דער „הערב" פון שטאט. זי האט א שארפן בייסיקן ריח און אריבערגיין זי קאן מען נאר אויף שמאלע, קרישלדיקע הילצערנע „שטעגן", וואס הענגען אויף גארנישט און הוידען זיך שטענדיק.

ארום די הויכע, שווארץ־פארגאָסענע הילצערנע נאפט־טורעמס וויקלען זיך בלויע נעפלן, וואס קומען פון די נאענטע קארפאטן־בערג. אויף די גליטשיקע שטעגן שטופן זיך יידן און פריצים, גרובן־מייסטערס אין לעדערנע קורטקעס, ארבעטער און קרעמער, חדר־יינגלעך און „משרתים", פויעריס און טרעגערס און די אזויגערופענע „לעפאקעס", וואס כאפן אויף מיט האָרענע ווידלן צושפריצטן רוי־נאפט, ארויסגעגאָסן אויף הפקר פון די קוואלן, קוועטשן אויס די אויפגעכאפטע ביסלעך פעטראל אין קענדלעך און טעפ און פארקויפן אין קליינע פאבריק־לעך די ארעמע „אוצרות".

אזוי האט מען געלעבט אין באריסלאוו אין יענע יארן, ווען איך בין פון דארט אוועק. די שטאָט איז געווען א מין „צוגרייטונג" צו דראהאביטש־באריסלאוו. יידן זיינען געווען על פי רוב הארעפּאשנע און קרעפקע: פעסטע פלייצעס, פּאַרמאַזאָליעטע הענט, גראבע קורטקעס און הויכע שטיוועל — נישט קיין „מיוחסים". אין אנהויב האט מען זיך פארנומען אין באריסלאוו און אין די ארומיקע דערפער מיט גראבן און אויסארבעטן ערד־וואַקס, וואס מ׳האט געפונען אין די פעלדער. איינמאל — דערציילט די פאלקס־מעשה — האט איינער א ייד מיט׳ן נאמן שריינער דערזען אויף זיין פעלד אזא מין „שווארץ וואסערל", וואס צינדט זיך אן און ברענט. דער ייד איז פאַרציטערט געווארן. איז ער אוועק מיט דעם וואסערל קיין לעמבערג, צו „מענטשן", באווייזן דעם חידוש. דערנאך האט ער

געגראבן ווייטער און טיפער און אויף אים קוקנדיק, האבן אנדערע יידן געטאן דאס אייגענע.

דאס איז געווען דער אנהויב פון דער פרימיטיווער נאפט־גרעבעריי אין באריסלאוו און אין דער סביבה. שפעטער זיינען צוגעקומען אויסלענדישע געזעלשאפטן, וואס האבן אראפגעבראכט זייערע טעכניקער און קוואליפיצירטע נאפט־ארבעטער פון די מערב־גאליצישע גרובעס און מען האט אנגעהויבן אנטוויקלן די נאפט־אינדוסטריע אין דראהאביטש־באריסלאווער ראיאן. אז מ׳האט נאכ׳ן זיידנס טויט „דערגראָבן ראָפּע" אויף זיינע פעלדער אין באריסלאוו, פלעגט דער פעטער וואָלציע, דעם זיידנס בכור, א הויכער,איבערגעבויגענער ייד, אליין א נאפט־גרעבער און א למדן, יעדן 1 און 15 פון חודש קומען צו גיין צו אונז אין שטוב, גלייך פון דער קאנצעלאריע פון „מעק גארווי׳ס קאמפאניע", און געבראכט מיט זיך א גרויסן לעדערנעם בייטל, אנגעשטאָפּט מיט געבונדענע פעקלעך ראָזעווע און בלויע עסטרייכישע באנקנאטן, וואס מ׳האט צוטיילט צווישן די שותפים, לויט די חלקים, וואס זיי האבן געהאט. עס פלעגט ווערן ליכטיק אין שטוב, ווען עס האבן זיך באוויזן די קאלירטע פעקלעך און מיר קינדער זיינען געווען זיכער, אז דעם אוצר שיקט אונז יעדן חודש דער קייסער פראנץ יאזעף אליין, וואס קומט ארויס פון דוד המלך.

אונזער משפחה האט זיך דעמולט שוין געהאט אריבערגעצויגן פון באריסלאוו קיין דראהאביטש. דער טאטע האט געוואָלט זיין נאענט צום דראהאביטשער רבי׳ין, גיין שבת צום „טיש", ייוינען ווי א „מענטש" און זען, אז די יינגלעך זאלן לערנען אין קלויז, ווי ס׳קער צו זיין, אין א שטאט, וואס פארמאגט א רינגפלאץ מיט גאזלאמפן און צוויי רבנים, וואס פירן צווישן זיך גרויס־ שטאטישע מחלוקת׳ן און יעדער פון די צוויי „רשכב׳גס" האלט דעם אנדערן פאר א „שטיק עם הארץ". דאס אלץ האט מען מישט אין שטעטל.ביי איין וועג האט דער טאטע מקפיד געווען, די יינגלעך זאלן נישט בראדזיען אין די באריסלאווער בלאטעס, וואס פארטראסקן די חסידישע בעקעשלעך ביז העט ארויף צום הויכן סאמעטענעם קאפעליוש, אונטער וועלכן עס קרייזלן זיך ווייכע, ווייס־בלאנדע פיאות — וואס׳זשע, מ׳עט זיך שעמן פאר׳ן גוי!

באריסלאווער יידן זיינען געווען ביי זיך היפש האפערדיק: אפשר נעמט זיך דאס דערפון, וואס אסך פון זיי זיינען געווען בעלי בתים פון ערד, אויף וועלכער זיי זיינען געזעסן און האבן ערלעך געארבעט, האט זיי דער באזיץ פון אייגנס צוגעגעבן זיכערקייט פון א בעל גוף און מ׳האט „נישט געפרעגט נאָך קיינעם". האט זיך אמאל פארגלוסט איינעם א „מאזור", וואס האט געארבעט אויף די פעלדער, צו דערטשעפן מיט א ייד, האט דער פארשווין באלד אויפ׳ן ארט באקומען דעם אמת׳ן פסק. איז א באריס־לאווער ייד דערגאנגען צו א שטיקל מעמד, פלעגט מען אויסטון די גראבע בורקע און די פארבלאָטיקטע שטיוול און זיך לאזן מאכן א שטאטישע „שיפקע" און „שטיוועלעטן" מיט צוג. דעם ווייב האט מען געמאכט א „מאדערן שייטל" און די יינגלעך — זשיפיצעס מיט א שפּאַלט. איצט האט מען שוין געקאנט אריבער קיין דראהאביטש, וווינען „ווי א מענטש". מען האט געשיקט די יינגלעך צום בעסטן מלמד און פארנאכט האט מען געלאזט „ארייננגיין" דעם לערער קאַנדל, „אפלערנען דייטש־און פויליש". דער לערער איז געווען א בייזער, נישט דערגאנגענער מלמד מלמד מיט א פארשוירן בערדל און א זיידן קאַפּל, פלעגט ער הייסן שריבן „דיקטאנדא" און האקן מיט א שארפער ווירע אויף די פארציטערטע יינגלישע פינגער. עס האט געשמעקט כמעט מיט שקאלעס. „דייטש־און־פויליש" האט מען ביים לערער קאנדל געלערנט ביידע אינײנעם, א מין שפראכן־געמויזעכץ, אויף וועלכן ער האט געהאט א מאנאפאל. גערופן האט מען דעם לערער: „פראפעסאר". ערשט שפעטער האבן יידישע טאטעס אנגעהויבן שיקן זייערע קינדער אין דער פוילישער גימנאזיע.

נעבן די יידישע גרובן־באזיצערס זיינען געווען אין באריסלאוו אסך יידן, וואס האבן געארבעט ביי יענעם. האבן די פועלים געמאכט א פאריין „יד חרוצים", געשריבן א פינקס מיט תקנות און זיך משתדל געווען ביי די בעלי בתים א הוספה אויף שכירות, ארבע כוסות אויף פסח און „עטלעכע ריינישׂ" צושטייער, אז מ׳דארף חתונה מאכן א מיידל. די פועלים זיינען געווען על פי רוב בעל־הביתישע ארעמע לייט, צווישן זיי לומדים און תהלים־יידן, ואס פלעגן אויפשטיין פארטאג לערנען, דאווענען און „זאגן", איידער מען שטעלט זיך ארבעטן. אין קלויז ביים לייענען האט מען זיי אויפגערופן צו די „געמיינע" עליות.

דערביי פלעגט מען דערציילן, אז אסך גבירים, פון די אויפגעקומענע, האבן זיך דווקא געהאלטן אין דער מעלה, נישט פארגעסן, אז מ׳איז אליין ערשט געווען א „גארנישט" און אין זינען געהאט, זיך צו „שטעלן שיין" לגבי אנ׳ארעמאן: ס׳איז דיין געלט? די פלוצימדיקע ההעשרות, וואס פלעגט טרעפן דא און דארט, פון היינט אויף מארגן, און דער פיבערדיקער ארויף און אראפ ביי די נאפט־גרובעס — יא דערגראבן, נישט דערגראבן — האבן דערפירט צו א געוויסער ברייטהארציקייט ביי

באריסלאווער יידן און ארויסגעבראכט ביי זיי א מין פאלקסטימלעך־סקעפטישן קוק אויף די „גליקן‟, וואס היינט ביי מיר און מארגן ביי דיר: געבוירן געווארן מיט געלט, דו נאַר איינער!

די גבירים זיינען געווען ארעמע לייט פון נעכטן און די קבצנים — מארגנדיקע מאגנאטן. האט מען זיך דעריבער ווייניק געגרויסט איינער איבער׳ן אנדערן. קאן זיין, אז אין דער דאזיקער גוטברודערישער צוגעלאזטקייט האבן זיך שוין לומדים אויך נישט געבלאזן איבער עמארצים: ס׳איז דיין תורה? מען האט אין דראהאביטש־באריסלאוו גענוצט דרך ארץ מיט א שמץ חוזק און זעלבסטאיאניע. מסתמא איז געווען אין דעם א שפור נאטירלעכער פאלקס־הומאר.

זיינען דראהאביטש־באריסלאווער יידן געזעסן אין קאפע און געפראוועט דארט פרימיטיווע בירזשע. מען האט געקויפט און פארקויפט פראצענטער פון א גרובע, געהאנדלט מיט „פעדטעלאך‟ און אפילו מיט „אכטלעך‟ פון א פראצענט, אויב ס׳איז א גרובע, וואס „גיט‟. האט מען געוואַרט אלעמאל אויף א נייעם „וויבוך‟. איז דאס בויערן צוגעגאנגען שווער, איז מען געפארן קיין טשארטקאוו „מזכיר‟ זיין ביים רבי׳ן.

ארום דער שפע האבן זיך געדרייט מעקלערס און ביר־רים, ווינקל־שרייבערס און מענטשן מיט „המצאות‟, שד־כנים און רבי׳שע אייניקלעך, ארטיסטן, וואס קומען פון לעמבערג „אפזינגען‟ און גייען דערנאך מיט א טעלער „צוזאמנעמען‟, און אזוי שיינע ארעמע לייט, וואס „נעמען‟ בלויז שיינע נדבות — אז נישט, נעמען זיי נישט. האבן יידן געגעבן צדקה, אונטערגעשריבן אין באנק א זשירא פאר א גוטן ברודער און באין ברירה אליין באצאלט. אחוץ דעם האט מען געקויפט אקציעס פון פאלעסטינא און געהאלטן בכבוד א העברעישן לערער, וואס האט אויס־געלערנט די מיידלעך, דעקלאמירן „אל הצפור‟ אויף חנוכה־אווענטן.

ביינאכט פלעגן אויסברעכן שרפות אויף די באריס־לאווער נאפט־פעלדער, וואס זייער פלאמען־אפשיין האט געשראקן ביז קיין דראהאביטש. קלינגען די „מאזורן‟ מיט גלאקן פון די הויכע הילצערנע נאפט־טורעמס. דער שלאף איז צוריסן און ווייטיקט און די טאטעס שרייען און „ראטעווען‟. זיי פאקן בעטגעוואנט, טראגן די שלאפנדיקע קינדער צו שכנים און שלעפן מיט הארמידער פעסלעך וואסער, וואס קאנען די פלאמען נישט לעשן.

צווישן גוטברודערישער ברייטהארציקייט און שפע, פשטות, ערד־נאענטקייט און פאלקס־חכמה האבן דא און דארט אויך אויפגעשפראצט שפורן פון אינטעלעקטועלער ראפינירטקייט און קינסטלערישן אויסדרוק־ווילן. דער בארימטער מאלער מאוריצי גאטליב, דער ביבל־אילוסטרא־טאר אפרים משה ליליען, דער מאדערניסטישער ליטעראט שולץ זיינען דראהאביטשער קינדער פון פארשידענע תקופות. געווען משכילים אין דראהאביטש, וואס האבן געשריבן אויף מענדלסאנישן דייטש געגראמטע וועלט־חקירה, אַ לאַ קלאָפּשטאָק, און אהרן זשופניק האט ארויס־געבען אויף דייטש מיט יידישע אותיות א פאטריאטישן וואכן־זשורנאל „דראהאביטשער צייטונג‟. אין דעם דאזיקן בלאט האבן געשטעלט ערשטע טריט שרייבערישע אנ־פאנגערס פון יענעם קאנט, וואס האבן זיך געריסן צו דער גרויסער וועלט און נישט געוווסט, ווו א טיר עפענט זיך. פארחלומטע קלויזניקעס האבן זיך געגריבלט אין דער „זענדונג מאזעס‟ פון פרידריך שילער און דעקלאמירט זיין פאפולער־פילאזאפישן הימן פון דער „גלאקע‟, ווי מען איז מעביר די סדרה. דערביי האט מען שוין געלייענט אויך דעם גאליצישן פילאזאף ר׳ נחמן קראכמאל און געבלאנדזשעט מיט עמקות און חריפות אויך אין ווערק פון דער מאדערנער ליטעראטור.

געבלאנדזשעט האט מען געהיים און געהיטן האט מען זיך מיט דער דאזיקער ליידנשאפט, ווי עס היט זיך א יינגל, מען זאל אים נישט „כאפן‟ ביי זיין ראמאנטישער ליבע. מען האט מורא געהאט אפילו פאר א פריינט, א ווארט ארויסצוזאגן — אמאל אבער האט זיך געמאכט, אז דווקא א ייד, א חסיד, האט דיר שטום צוגעווונקן מיט א האלבן בליק, האט זיך גוטמוטיק ארייגעטוליעט אין דיין באהאלטענעם סוד און איז געווארן א שטילער מעצענאט פון דעם איינזאמען קלויז־יינגל, וואס האט געגליט פון בענקשאפט נאך וויסן און פרייהייט. דאס איז געווען דראהאביטש: חסידות און לומדות און שטרענגע טרא־דיציע זיינען געווען דער כלל גדול. אין דער אייגענער צייט אבער האט זיך די לעבנס־פריינטלעכע גוט־ברודערי־שקייט פון דראהאביטשער ייד דערלויבט אמאל א מילדן שמייכל צו טון צו איינעם, וואס צאפלט, דערגיין אויף א נייעם דרך. צווישן הילצערנע קלויזן און גוי׳שע פעלדער, צווישן פאראומעטע סטראגאנעס און זאַטע־גערטנער, צווישן בעל־גאווהדיקע פולישע פריצים און דערשלאגענע אוקראינישע פויערימלעך, צווישן בלייכע מקובלים און האמעטנע פראסטאקעס, משכילים, חוזק־מאכערס און לופט־מענטשן מיט „פראיעקטן‟ האבן זיך יידישע יינגלעך געראנגלט מיט זייער ציטערקן לעבן און האבן זיך, מיט שרעק און חלומות, געריסן צום ברייטן שליאך.

אפגעריסענע זכרונות

(פונעם לעבן פון די יידישע ארבעטער און פאלקס־מאסן אין דראהאביטש און באריסלאוו)

פון ד"ר יחיאל דויטמייסטער

מיט א געפיל פון גרויס יראת הכבוד און מיט א געוואלדיקן ווייטיק אין הארצן, וויל איך שרייבן א פאר שורות וועגן לעבן און קאמף, פרייד און לייד, פון אונזערע טאטעס און מאמעס, ברידער און שוועסטער, ארבעטער, בעלי־מלאכות און קליינהענדלער, וואס זענען געווען דער רוב מנין און רוב בנין פון דער יידישער באפעלקערונג אין דראהאביטש און באריסלאוו און וועמען די חיהשע, דייטשע נאציס האבן אויף אזא שוידערלעכן אופן אומגעבראכט.

צו שווער איז דער ווייטיק, צו טיף איז דער טרויער, צו פריש און ברענענדיק איז נאך די וווּנד, צו שוואך איז מיין פען, צוקענען גענוג שטארק אויסדרוקן דעם גרענעצלאזן צער און צאָרן, וואס נעמט אונדז ארוםביים דערמאנען דאס אומגליק, וואס האט אונדז געטראפן.

איך וויל נאר, אז מיינע באשיידענע שורות זאלן זיין א בייטראג צו דער גרויסער ווארט־מצבה, וואס ווערט און וועט געשטעלט ווערן פאר אונדזערע טייערע קדושים, א בייטראג פארן קומענדיקן היסטאריקער, צוגעבן א גרויס און גאנץ בילד וועגן לעבן און אומקום פון מזרח־אייראפעישן יידנטום.

איך האלט פאר נויטיק לכתחילה אונטערצושטרייכן, אז איך פארמעסט זיך לחלוטין נישט אפצושפיגלען דאס גאנצע יידישע לעבן פון די לעצטע 60/50 יאר אין אונדזערע שטעט. איך וויל נאר בלויז אויף א פראגמענטארישן אופן, געבן איינצלנע עפיזאדן, איינצלנע געשיכטלעכע מאמענטן, בלויז טיילווייזע — ווי שוין דערמאנט „אפגעריסענע זכרונות" פון דעם לעבן און קאמף פון גרעסטן טייל פון דער יידישער באפעלקערונג אין אונדזערע צוויי שטאט. דאס וועט זיין נאר א שוואכער פרווו פון אנגעבן א סך־הכל פון פאקטן, וואס זענען געשען נישט נאר אין מיין צייט, נאר אויך א סך פריער.

איך האב נישט ביי דער האנט קיין שום מאטעריאלן, פון וועלכע איך זאל קענען ארויסנעמען פינקטלעכע דאטן און איך מוז זיך פארלאזן בלויז אויף מיין זכרון.

די מערהייט פון דער יידישער באפעלקערונג אין דראהאביטש און באריסלאוו האט זיך מיט 60/50 יאר צוריק פארנומען מיט האנדווערקעריי, קרעמעריי, מעקלעריי, האנדל און א ביסל מיט פרייע פראפעסיעס. די יידישע בעלי־מלאכות, ווי: שניידער, שוסטער, סטאליארעס, שלאסער, בלעכער, פארבער, טאקערס זייגער־מאכערס, דרוקער, קירשנער, היטלמאכער, שירעממאכער, שטריקנדרייערס, בערשטל־מאכערס א.א.וו. האבן אלע געפירט קליינע ווארשטאטלעך און שווער געארבעט פון פרי ביז שפעט אין דער נאכט, כדי צו פארדינען זייער חיונה. אין באריסלאוו ווא ס'זענען געווען וואקס־גרובע, האבן זיך שוין צו יענער צייט געפונען א חוץ בעלי־מלאכות און קליינהענדלער, אויך עטלעכע טויזנט יידישע ארבעטער, וועלכע האבן געארבעט אין די ארטיקע וואקס־גרובנס.

ווי מיר זעען, זענען שוין דענסטמאל, ווען אין אנדערע אייראפעישע לענדער האט מען נישט געקענט געפינען קיין יידישן ארבעטער אין דער שווער־אינדוסטריע אדער ביי די צווייגן פון דער אזוגערופענער אור־פראדוקציע, זענען שוין אין באריסלאוו געווען יידישע ארבעטער באשעפטיקט אין איינער פון די וויכטיקסטע צווייגן פון דער אור־פראדוקציע, נעמלעך אין די וואקס־גרובנס. געארבעט האבן זיי ביי די ערגסטע און אוממענטשלעכסטע באדינגונגען, פאר נישטיקע לוינען. דער ארבעטס־טאג איז געווען א לאנגער. פון פראטעסט אדער ווידערשטאנד האט אין יענער צייט קיין רייד נישט געקאנט זיין. קיין ארבעטער־ארגאניזאציעס, וואס זאלן זיך איינשטעלן, אננעמען פאר די ארבעטער און זיי העלפן, זענען נישט געווען. ס'איז אויך נישט געווען קיין שום ארגאניזאציע פון וועלכער נישט איז פארם פאר קעגנזייטיקער הילף. קיין שום פארזיכערונגען, קיין קראנקן־קאסעס זענען נישט געווען. די ארבעטער האבן מיט זיך

פארגעשטעלט א צעשטויבטע, דערשלאגענע, אויסגעמאטערטע און האלב־הונגעריקע מאסע, און יעדער איז געווען פארנומען מיט זיין אייגענעם גורל.

אן ארבעטער־משפחה פון 5—6 און מער נפשות, האבן געלעבט אין איין חדר, וועלכן א טייל משפחות האבן צעטיילט מיט ברעטער אויף א „צימער מיט אן אלקער". א גאנצן טאג, ביז שפעט אין דער נאכט, האט אין אזא חדר געפירט דער בעל־מלאכה זיין ווערקשטעל. זיין פרוי האט אין דעם זעלבן חדר געקאכט דאס ארעמע געקעכטס, און ביינאכט האט דער חדר געדינט פאר א שלאפצימער, ווו אויף פארשידענע געלעגערס און באנק־בעטלעך זענען געשלאפן אלע מיטגלידער פון דער משפחה און פיל מאל אויך א וועלכעס לערניינגל אדער „געזעל" (עלטערער ארבעטער). דאס מעבל איז געווען ארעם. די קליידונג ארעם. דאס עסן ארעם. דער הויפט דערנערונגס־פראדוקט איז געווען קארטאפל. די קארטאפל פלעג די באלעבאסטע צוגרייטן אין פארשידענע פאָרמען: אין העמדלעך און אן העמדלעך, געקאכטע און געבראטענע, צעשטויסענע און געריבענע, מיט זויער מילך אדער מיט זויערע אוגערקעס, לויט דעם באקאנטן פאלקס־לידל: „זונטיק בולבעס, מאנטיק בולבעס א.א.וו. — און אויף שבת א קוגל פון בולבעס"... פלייש איז אין די ארבעטער שטובן געווען א זעלטענער גאסט, געוויינלעך, נאר שבת. פאר א גאנצער משפחה פון 6/5 מענטשן האט מען געקאכט אויף שבת א האלב פונט פלייש, וואס איז כמעט תמיד באשטאנען פון לונג, און לעבער מיט הארץ. אין מיטן וואך איז דער „דעליקאטעס" געווען „קאליע קעז" ד.ה. געווענלעכער ווייסער קעז, ועלכען מען פלעג באקומען פאר א ביליקערן פרייז, צוליב זיין קאליע ווערן. קיין ווונדער, וואס פארשידענע אינפעקציע־קראנקהייטן, ווי אויך טובערקולאז, די אזויגערופענע פראַלעטארישע קרענק, זענען אין די ארבעטער דירות געווען גאר אפטע געסט.

אין די ראמען, וואס אין די לעצטע יארן פון 19טן יאָרהונדערט, האט דער קאפיטאליזם אנגעהויבן אריינצודרינגען אין די עקאנאמיש־אפגעשטאנענע עסטרייכישע פראווינצן, האָט זיך דאס אלגעמיינע בילד פונם לעבן פון די יידישע פאלקס־מאסן אין אונדזערע שטעט צו ביסלעך געענדערט.

אט די צוויי שטעט אונדזערע, ווי אלע אנדערע שטעטלעך אין גאליציע, (דעמלדיק עסטרייך), זענען פארפלייצט געווארן מיט ביליקע, פארטיקע ארטיקלען, ווי פארשידענע טעקסטיל־אויסארבעטונגען, לעדער, האלץ, און מעטאל־אויסארבעטונגען, וואס די פריש־אנטשטאנענע פאבריקן און פאבריקלעך האבן פראדוצירט. די קליינע בעלי־מלאכות האבן נישט געקאנט אויסהאלטן די קאנקורענץ פון די ביליקע פאבריקס אויסארבעטונגען, און זענען וואס אמאל מער געבליבן אן פרנסה.

דערצו איז נאך אונטערגעקומען די אנטיסעמיטישע פראפאגאנדע פון די ענדעקעס, (פוילישע נאציאנאל־דעמאקראטן). די ענדעקעס נעמלעך, וועלנדיק אפציען די פוילישע ארבעטער־מאסן פון דער פוילישער סאציאל־דעמאקראטישער באוועגונג, וואס האט זיך דענסמאל אנגעהויבן צו אנטוויקלען און באפעסטיקן אין גאליציע, און וועלנדיק אפווענדן דעם גערעכטן צארן און די טיפע פארביטערונג פון די ארעמע פוילישע ארבעטער און פויערים־מאסן, פונעם אמתן שולדיקן אין זייער נויט, ד.ה. פון די פוילישע פריצים און קאפיטאליסטן, האבן זיי אלס מיטל דערצו, ווי תמיד אויסגעקליבן די אנטיסעמיטישע העצע. זיי האבן געהעצט די נויטבאדערפטיקע פוילישע ארבעטער, פויערים און פאלקסמאסן קעגן די יידן, איינרעדנדיק זיי, אז זייערע אלע צרות שטאמען פון די יידן. ווייל אלע יידן זענען עקספלאאטאטארן, שפעקוליאנטן, און וווכערס. מיט זייער לאזונג: „סוואי דא סוועגא" (דער אייגענער צו זיינע אייגענע — ד.ה. קויפט נאר ביי אייגענע), האבן זיי געעפנט פוילישע קראמען, אויך די אוקראינער (רוטענער) האבן געעפנט די „קולקא ראלניטשע", (לאנדווירטשאפטלעכע געוועלבן), וועלכע האבן אפגעקויפט ביי די פויערים זייערע לאנדווירטשאפטלעכע פראדוקטן און גלייכצייטיק זיי צוגעשטעלט פראדוקטן פון ערשטן געברויך ווי: זאלץ, צוקער, נאפט, שוועבעלעך, טאבאק, לעדער און אנדערע ביליקע גאלאנטעריע און טעקסטיל — ארטיקלען. אויף אזא אופן האבן זיי ארויסגעשטופט דעם ייד פונעם האנדל און צוגענומען די ארבעט ביי די קליינע בעלי־מלאכות.

אין רעזולטאט אלזא, פון אזא עקאנאמישער ארויסשטויסונגס־פאליטיק און אין רעזולטאט פון דער עקאנאמישער אנטוויקלונג פון לאנד דורך אויפבוי פון פאבריקן און פאבריקלעך, זענען הונדערטער יידישע משפחות געבליבן אן פרנסה.

אין דער זעלבער צייט, זענען מיט איין פעדערשטריך ארום 6.000 יידישע ארבעטער פון די באריסלאווער וואקסגרובנס ארויסגעווארפן געווארן פון זייערע ארבעטספלעצער און געבליבן אן ברויט. געשען איז דאס אזוי:

די מערהייט אקציעס פון די באריסלאווער וואקסגרובנס האבן געהערט צו צוויי גרויסע באנק־הייזער אין ווין. די „קרעדיט אנשטאלט" און די „לענדער באנק". מיט אמאל האבן די צוויי דערמאנטע בענק באשלאסן

פטור צו ווערן פון זייערע קלענערע 86 קאנקורענטן פון די קליינע וואקס־גרובנס, כדי צו קענען ווערן די אליינהערשער אויפן מארק פון דער וואקס־פראדוקציע. מיט דער הילף פון די אנטיסעמיטישע דעפוטאטן פון ווינער פארלאמענט, דעם ווינער בירגערמייסטער און פארביסענעם אנטיסעמיט קארל לועגער און דעם גלח סטאיאנאווסקי מיט זייערע אנטיסעמיטישע פארלאמענטארישע גרופן פון עסטרייכישע און פוילישע קריסטלעך — סאציאלע פארטייען, איז זיי געלונגען, אז אין ווינער פארלאמענט איז אנגענומען געווארן א געזעץ, כלומרשט, „צום שוץ פון די ארבעטער”.

לויט דעם נייעם געזעץ, האט א וואקס־שאכט געמוזט האבן פאר זיך א פרייען שטח פון 3600 קוואדראטמעטער, אנשטאט דעם, וואס ביז דעם געזעץ איז גענוג געווען 700 קוואדראטמעטער. פארמעל איז דאס דאזיקע געזעץ באשלאסן געווארן לטובת דער זיכערקייט פון די ארבעטער, אבער פאקטיש האט דאס געזעץ געצילט דערצו, אז ארום 90 פראצענט פון די עקזיסטירנדיקע וואקס־גרובנס זאלן געשלאסן ווערן און בלויז 10 פראצענט זאלן בלייבן פונקציאנירן.

די צוויי אויבן דערמענטע בענק, האבן אדאנק דעם נייעם געזעץ אפגעקויפט פאר א ביליקן פרייז די קלענערע וואקס־גרובנס און זיי פארמאכט. אויף אזא אופן זענען ארום 6000 יידישע ארבעטער מיט איין מאל ארויסגעווארפן געווארן פון זייערע ארבעטס־פלעצער אויף דער גאס, נישט באקומענדיק אפילו קיין שום אנטשעדיקונג אזוי אז זיי אלע האבן פון יענעם מאמענט אן געמוזט הונגערן אין פולסטן זין פון ווארט.

קיין פראפעסיאנעלע ארגאניזאציעס, וואס זאלן קענען שיצן די רעכט פון די ארויסגעשטויסענע ארבעטער, זענען נאך דאן אין באריסלאוו נישט געווען. די פארצווייפלטע יידישע ארבעטער האבן געפרווט דורך שתדלנות זוכן פאר זיך שוץ. זיי האבן ארויסגעשיקט דעלעגאציעס קיין ווין צו די רייכע יידישע בעליבתים פון די דערמאנטע בענק, אויך צו דער „יק״א” אין פאריז, צו דער „יזראעליטישער אליאנס” אין ווין, און נאך צו אנדערע. אבער אן דערפאלג. די אנטוישטע און פארביטערטע יידישע וואקס־ארבעטער, נישט האבנדיק קיין מעגלעכקייט צו פארדינען אויף חיונה, פאר זיך און זייערע הונגעריקע משפחות, האבן גענומען דעם וואנדער־שטעקן אין האנט. דאס זעלבע האבן אויך געטאן די ארבעטסלאזע און פרנסה־לאזע קליינע בעלי־מלאכות, וואס זענען ארויסגעשטויסן געווארן פון זייערע ביז איצטיקע נעבעכדיקע עקאנאמישע פאזיציעס, צוליב דער אנטיסעמיטישער פראפאגאנדע אונטערן לאזונג „סווי דא סוועגא”, און צוליב דעם אנטוויקלונגס־פראצעס וואס די דארטיקע פראדוקציע איז איבערגעגאנגען צו העכערע פארמען, און זיי, די יידישע בעלי־מלאכות האבן נישט געקענט אויסהאלטן די קאנקורענץ פון די ביליקע פאבריקס־פראדוקטן.

איין טייל האט אויסגעוואנדערט קיין ארץ־ישראל, ווו די גאליצישע קאלאניזאציע געזעלשאפט „אהבת ציון” האט זיי קאלאניזירט אין דער גאליצישער קאלאניע „מחנים”. עטלעכע צענדליק משפחות האט די „יק״א” איבערגעפירט קיין קאנאדע. א טייל האט עמיגרירט קיין אמעריקע און נאך א טייל איז זיך צעפארן איבער די פארשידענע שטעט און שטעטלעך פון גאליציע, געפינענדיק ארבעט אין די דארטיקע נייאנטשטאנענע קליינע פאבריקלעך פון דער טעקסטיל אינדוסטריע, פון באקלייד אדער לעדער אויסארבעטונגען, פון האלץ־אויסארבעטונגען, אין די שאקאלאד און צוקערקעס־פאבריקלעך א.א.וו. דער גרעסטער טייל אבער פון די יידישע ארבעטער איז געבליבן אין אונדזערע שטעט און ביי זייערע ביז איצטיקע באשעפטיקונגען האבן זיי שווער פארדינט זייער חיונה.

אין באריסלאוו זענען א טייל פון די ארויסגעשטויסענע וואקס־ארבעטער געווארן לעפאקעס און ביי דעם נייעם פאך מיט שווערער און ביטערער מי, פארדינט זייער טרוקן שטיקל ברויט.

ווער זענען געווען די לעפאקעס ?

שוין אין יענער צייט, נעמלעך, זענען אחוץ וואקס־גרובנס געווען אויך אין באריסלאוו, טוסטאנאוויצע, סכאדניצע, און אומגעגנט, נאפט־גרובנס. פון די דאזיקע נאפט־גרובנס האבן גרויסע ענגלישע און אמעריקאנער נאפט־געזעלשאפטן ארויסגעצויגן מיליאנען. אויך א קליינער טייל באריסלאווער יידן, וואס אויף זייערע קליינע ערד נחלות, האבן די גרויסע נאפט־פירמעס אויסגעבויט נאפט־שאכטן, זענען שנעל בארייכערט געווארן. דער גערסטער טייל אבער, פון די באריסלאווער און דראהאביטשער יידן, וואס האבן מיט זייער שווייס און מיט געשעפט פון די נאפט־גרובנס די גרויסע נאפט־אוצרות, פאר די בעלי־בתים פון די נאפט־גרובנס, האבן אליין געלעבט אין דחקות, פארדינענדיק נאך א שווערער טאג און נאכט הארעוואניע, קוים דאס ארעמע שטיקל ברויט.

אבער, נאך ערגער פון די נאפט ארבעטער האבן געלעבט, די לעפאקעס. זיי האבן געצויגן זייער נעבעכדיקע פרנסה פון דעם, וואס זיי פלעגן שטיין אין די

גאסן מיט עמערס און בעזמלאך, צונויפגעפלאכטענע פון לאנגן גראז, אין זייערע הענט, און פלעגן פון צייט צו צייט צונויפשעפן די קיפעטשקע (ראפע), ד.ה. די שווארצע, פעטע פליסיקייט, וואס פלעגט זיך באווייזן פון מאל צו מאל, באלד דא, באלד דארט, אין די פּאסעס, אדער פשוט אויף דער גאס. געשען פלעג דאס נעמלעך אזוי:

די קיפיעטשקע, וואס מען פלעג ארויסבאקומען פון דער ערד, פלעג פליסן דורך רערן, וואס האבן זיך געצויגן פון די נאפט־גרובנס ביז די ראפינעריעס, ווו מען האט די קיפיעטשקע דעסטילירט. די רערן זענען געלעגן אדער פשוט, אויבן אויף דער ערד, אדער אין פאסעס, צוגעדעקט אויף א גאנץ פרימיטיוון אופן מיט ברעטער. גענץ אפט פלעג טרעפן, אז די רערן פלעגן פלאצן, און די טייערע, פעטע, שווארצע פליסיקייט האט זיך צעגאסן איבער דער גאס אדער אין די פאסעס.

צענדליקער און צענדליקער יידישע הארעפּאשניקעס, מענער און פרויען, פלעגן שטיין טאג און נאכט אויף די גאסן מיט זייערע גראז־בעזעמלעך און קאנען, אוןווארטן, ס'זאל מיט „גאטס הילף" פלאצן א קיפיעטשקע רער און דאן פלעגן זיי מיט די הענט און מיט די בעזעמלעך צונויפשלעפן די פעטע שווארצע פליסיקייט אין די עמערס אריין, און שפעטער פארקויפן אין ספעציעלע קראמען. צוליב דער קלעפּיקייט פון דער קיפיעטשקע, (קלעפּיק — איז אויף פויליש „לעפּקי") האט מען די דאזיקע ארבעטער גערופן „לעפּאקעס".

אט אזוי האבן ביי דעם נייעם פאך צענדליקער און צענדליקער יידישע משפחות „געמאכט א לעבן".

אט דער טאגטעגלעכער שווערער קאמף פאר עגזיסטענץ אין באגלייטונג פון דער חיהשער אנטיסעמיטישער פראפאגאנדע, וואס האט מיט יעדן טאג מער ארויסגעריסן דעם ארימען ביסן פון מויל ביי די יידישע ארבעטער און פאלקס־מאסן אין אונדזערע שטעט, האט ארויסגערופן און געשטארקט אין זיי דאס געפיל פון סאציאלן פראטעסט און נאציאנאלן באוווסטזיין. די ביז איצט צעשטויבטע און פארצווייפלטע, דערשלאגענע און פארווארלאזטע ארבעטער — מאסע, פון וועלכער יעדער יחיד איז געווען פארנומען מיט זיין אייגענעם שווערן לעבנס־גורל, הויבט איצט אן וואס אמאל מער צו פארשטיין, אז ס'פארבינד זיי אלעמען א געמיינזאמער גורל, אז זיי ליידן אלע אלס ארבעטער און אלס יידן און זיי הויבן אן זוכן אן ענטפער אויף זייערע אנגעווייטיקטע טאגטעגלעכע לעבנספראגן.

בייזאמען מיט דער טיפער ארעמקייט, איז ביי די ארעמע בעלי־מלאכות, נאפט־ארבעטער און לעפּאקעס, געווען א מעכטיקער קולטור־דראנג. און ווען אין די ארומיקע גרעסערע שטעט, ווי לעמבערג, קראקע, סטאניסלאוו האבן אנגעהויבן צו אנטשטיין יידישע ארבעטער־בילדונגס־פאריינען ווי: „פּאָרווערטס" „גלייכהייט" „ברידערלעכקייט" און „יד חזקה" („שילא" — אויף פויליש) זענען אויך אזעלכע פאריינען אנטשטאנען אין אונדזערע שטעט.

די נייע פאריינען זענען געשטאנען אונטער דער אנפירונג פון דער פוילישער סאציאלדעמאקראטישער פארטיי „פ.פ.ס.".

פארשטייט זיך, אז די נייע אנטשטאנענע פאריינען זענען נאך געווען ווייט דערפון, צו פירן א זעלבשטענדיקע פראפעסיאנעלע טעטיקייט, אדער צו ארגאניזירן הילף פאר די ארויסגעשטויסענע יידישע ארבעטער. אין די פאריינען איז געפירט געווארן א שטארקע אויפקלערונגס־ארבעט. די פאריינען האבן געהאט זייער אייגענעם ארגאן: „דאס יידישע פאלקס־בלאט", וואס איז ארויסגעגאנגען אין לעמבערג, אונטער דער רעדאקציע פון ד"ר הערמאן דיאמאנד.

„דאס יידישע פאלקסבלאט" האט אנגעפירט א שארפן קאמף קעגן ציוניזם, וואס האט דאן אנגעהויבן אלץ מער אריינדרינגען אין באוווסטזיין פון די יידישע פאלקס־מאסן.

מיט דער צייט האבן אנגעהויבן אין די דאזיקע פאריינען פארצוקומען הייסע דיסקוסיעס און קאמפן וועגן די ארגאניזאציאנעלע פאדערונגען פון די יידישע ארבעטער־מאסן. די יידישע ארבעטער האבן זיך נישט געקאנט אויסלעבן אין די ראמען פון דער פוילישער סאציאלדעמאָקראטישער פארטיי „פ.פ.ס." נאך לאנגע דיסקוסיעס און אינערלעכע קאמפן אין די פאריינען איז אין יאר 1906 פראקלאמירט געווארן אין קראקע די גרינדונג פון דער יידישער סאציאלדעמאקראטישער פארטיי זש.פ.ס. (זשידאווסקא פארטיא סאציאלדעמאקראטיטשנא).

אונטער דער אנפירונג פון דער ניי אנטשטאנענער פארטיי, זענען אויך אין אונדזערע שטעט ארגאניזירט געווארן אזעלכע זש.פ.ס. פאריינען. אין דראהאביטש האט מיט דער ארבעט אין פאריין אנגעפירט דער אדוואקאט ד"ר פרידמאן.

קיין באדייטנדן כוח האט די נייע פארטיי מיט זיך נישט פארגעשטעלט. דאך האט זי געהאט גרויסע פארדינסטן אויפן געביט פון פראפעסיאנעלער ארגאניזירונג פון די יידישע ארבעטער און פון קולטורעלער טעטיקייט צווישן די יידישע ארבעטער־מאסן. א דאנק ארגאניזאציאנעלער ארבעט, זעען מיר שוין אין די יארן פאר דער

ערשטער וועלט־מלחמה, ווי די דראהאביטשער און באריסלאווער יידישע ארבעטער ארגאניזירן ערשטער מאי דעמאנסטראציעס און שוין אלס גענוג באוווסטזיניקע ארבעטער זענען זיי גרייט צו קעמפן פאר זייערע דעמלטדיקע ארבעטער־פאדערונגען ווי: א 8 שעהדיקן ארבעטסטאג, פאר אפשאפן דעם וואלסיסטעם פון קוריעס, פאר אלגעמיינע, גלייכע, געהיימע און דירעקטע וואלן, א.א.וו.

איך דערמאן זיך, ווי ביי איינער אזא 1טער מאי דעמאנסטראציע אין דראהאביטש האט די פאליציי געפרווט צוצעטרייבן די דעמאנסטראנטן. דער פירער פון דעם דעמאנסטראציע־צוג, מיין מוטערס ברודער, דער שניידער ארבעטער, מענדל גלאסבערג, האט אויפקנעפלענדיק דאס העמד געשטרעקט די ברוסט פאר די אויסגעצויגענע שארפע זעבעל פון דער פאליציי און נישט געלאזט צוצעטרייבן די דעמאנסטראציע. ער איז דאן ארעסטירט געווארן פאר דעם חטא אפגעזעסן א צייט אין סאמבארער תפיסה. אין יאר 1942 האבן אים די חיהשע דייטשע נאציס דערמארדעט, צוזאמען מיט זיין גאנצער משפחה, כמעט. (נאר זיין זון, וואס האט זיך אפגעראטעוועט אין סאוויעט־רוסלאנד, לעבט היינט אין ישראל).

גאר גיך ווערט פאר א טייל מיטגלידער פון די זש.פ.ס. — פאריינען, און ספעציעל פאר די באריסלאווער וואקס־גרובן ארבעטער פארשטענדלעך, אז זיי ליידן נישט נאר אלס ארבעטער, פראלעטאריער, נאר נאך מער אלס יידישע ארבעטער. און נישט באקומענדיק פון זייערע אסימילירטע זש.פ.ס. — פירער קיין באפרידיקנדיקן ענטפער, אויף זייערע, אנגעווייטיקטע, ספעציפיש יידישע ארבעטער פראגן, ווערן א טייל פון זיי מיטגלידער פון די אינצווישן ארגאניזירטע פאריינען פון ארבעטער און האנדלס־אנגעשטעלטע ווי „אחדות", „אחוד", וועלכע האבן זיך געפונען אונטער דער אנפירונג פון „פארבאנד פון יידישע ארבעטער און האנדלסאנגעשטעלטע פועלי־ציון אין עסטרייך".

שוין אין די 90ער יארן פון פאריקן יארהונדערט, זענען אין דראהאביטש און באריסלאוו געווען פאריינען מיטן נאמען „חובבי ציון", וועלכע האבן זיך פארנומען מיט נאציאנאל־קולטורעלער און פאליטישער אויפקלערונג. שפעטער, מיטן אויפשוווּנג פון ציוניזם, זענען ארגאניזירט געווארן ציוניסטישע פאריינען. אבער די יידישע הארעפּאשנע מאסן האבן אין דער טעטיקייט פון די ציוניסטישע פאריינען נישט געפונען קיין ענטפער אויף זייערע אנגעווייטיקטע סאציאלע טאג טעגלעכע לעבנספראגן, און ערשט מיטן ארגאניזירן פון די נייע פאריינען, אונטער דער אנפירונג פון „פארבאנד פון יידישע ארבעטער און האנדלסאנגעשטעלטע „פועלי־ציון", ווערן די האנדלסאנגעשטעלטע און פיל ארבעטער מיטגלידער אין די ניי אנטשטאנענע פאריינען, זוכנדיק אלעזונג פאר זייערע סאציאלע און נאציאנאלע נויטן.

סיי די פאריינען פון „זש.פ.ס.", סיי די פון „פועלי־ציון", האבן אפט מיט דערפאלג דורכגעפירט שטרייקן פאר העכערן די ארבעטס־לוינען, קירצערן אברעטס־טאג און בעסערע ארבעטס־באדינגונגען. זיי האבן אויך אנגעפירט א פארצווייגטע, פאליטישע און קולטורעלע אויפקלערונגס־ארבעט צווישן זייערע מיטגלידער. די יידישע ארבעטער פון אונדזערע שטעט, דורשטיקע נאך וויסן, פלעגן מאסנהאפט באזוכן די פארטרעגע סיי פון פארשידענע ארטיקע ארבעטער־טוער ווי: פון דעם פריער דערמאנטן זש.פ.ס.־טוער אדוואקאט ד"ר פרידמאן, פון די פועלי־ציון טוער — ד"ר מאקס ראזנפעלד (געוועזענער רעדאקטאר פון פועליציוניסטישן שילער זשורנאל „נאשע האסלא", און געוועזענעם דעפוטאט פון פוילישן סיים, געשטארבן אין 1919, געפונענדיק זיך אויפן וועג צו דער אינטערנאציאנאלער סאציאליסטישער קאנפערענץ אין גענף), ד"ר בארכאזש, ד"ר הערש בער אייזנשטיין, סיי פון ארבעטער־טוער, וואס פלעגן קומען פון אנדערע שטעט.

ווי שוין דערמאנט האט באזאמען מיט דער טיפסטער ארימקייט געהערשט צווישן די ארבעטער און פאלקס־מאסן פון אונדזערע שטעט א מעכטיקער קולטור־דראנג. זיי האבן ליידער צוליב זייער עלטער, פארמאטערטקייט און דאגות פרנסה, שוין אליין נישט געקענט קיין סך לערנען, אבער זייערע קינדער האבן זיי געשיקט לערנען, כאטש זיי האבן אויף שכר לימוד פאר זייערע קינדער געמוזט אפשפארן זייער אייגענעם ביסן פון מויל.

אלט זייענדיק דריי יארן האבן די יינגלעך אנגעהויבן לערנען אין חדר, ווו די מלמדים מיט זייערע באהעלפערס האָבן געלערנט די יידישע קינדער מיטן אלטן קאנטשיקסיסטעם, צוערשט לייענען און שפעטער אויך חומש, רש"י, און גמרה. זייערע זעקס יעריקע קינדער האבן דאן די עלטערן געשיקט אין די פוילישע מלוכהשע פאלקסשולן און גימנאזיעס און גלייכצייטיק נאכמיטאג געלאזט זיי פארזעצן לערנען „יידישקייט" אין חדר. אזוי ארום האבן זיי געהאפט, אז זייערע קינדער וועלן זיך דורך לערנען וועלטלעכע לימודים, קענען שפעטער דערשלאגן צו א שענערן און מענטשלעכערן לעבן.

אבער לאנג האבן די ארבעטער קינדער נישט געקענט לערנען אין שול. די פרעמדע, נישט יידישע סביבה, אין וועלכער די יידישע קינדער האבן זיך געפונען, לערנענדיק אין דער פוילישער שול, די פיינטלעכע, אנטיסעמיטי־

שע באציונג פון די לערער צו די יידישע ארבעטער־קינדער, האט זיך שטארק איינגעקריצט אין דער עמפפינדלעכער נשמה פון יונגן קינד און פארוואנדלט די שול זיינע אין א טורמע. און ווען צו די ליידן און פיין פון די קינדער אין שול איז צוגעקומען דער הונגער אין דער היים, האט דער גרעסטער טייל פון די ארבעטער־קינדער, נאכן ענדיקן קוים עטלעכע קלאסן פון דער פאלקס־שול, פארלאזן די שול און געגאנגען זיך לערנען א פאך, כדי וואס שנעלער צו קענען העלפן די עלטערן אין דער פרנסה.

שווער און ליידנס־פול איז געווען דער וועג פון די יידישע לערן־יינגלעך. פארן לערנען זיך א פאך, האט דאס יינגל געמוזט באצאלן דעם מייסטער א פארהעלטנישמעסיק גרויסע סומע און דערצו נאך גְעמוזט אומזיסט אפארבעטן א דריי־פיר יאר. דורך די אלע יארן פון לערנען דאס פאך האט דאס לערניינגל געמוזט באדינען דעם מייסטער און זיין פרוי און טוען פאר זיי פארשידענע שטוב ארבעטן.

נישט בעסער זענען געווען די ארבעטס־באדינגונגען פון די יעניקע, וואס האבן אנגעהויבן צו ארבעטן אלס האנדלס?פראקטיקאנטן אין די פארשידענע קראמען. גאנץ פרי שוי̇ן האבן זיי געמוזט עפענען די קראמען, מאכן ארדנונג, אויספירן א גאנצן טאג ביז שפעט אין אוונט פארשידענע ארבעטן פון באדינונג סיי אין קראם און סיי אינדערהיים ביים בעל־הבית פון דער קראם.

מיט דער צייט דערגייען צו די לערניינגלעך און האנדלס?פראקטיקאנטן פון אונדזערע שטעט ידיעות פון אנדערע גרעסערע שטעט, ווי לעמבערג, קראקע, וועגן פאריינען, וואס האבן זיך געשטעלט פאר א ציל אויסצוקעמפן פאר די יונגע ארבעטער בעסערע לעבנסבאדינגונגען. ס'אנטשטייען אויך דאן אין דראהאביטש און באריסלאוו אזעלכע פאריינען, ארגאניזירט דורכן „יידישן יוגנטלעכן ארבעטער און האנדלספראקטיקאנטן־בילדונגס פאריין „יוגנט".

דא, אין די פאריינען ווערט אויך באפרידיקט דעם יוגנטלעכנס שטארקער דראנג נאך וויסן. מ'האט דא ארגאניזירט קרייזלעך, וואס זייער אויפגאבע איז געווען צו געבן די יוגנטלעכע ארבעטער א פאליטישע דערציונג און אויך א געוויסן סכום אלגעמיינע בילדונג. ס'זענען געפירט געווארן קורסן פאר עלעמענטארער בילדונג ווי ליינען, שרייבן יידיש, פויליש, חשבון, געשיכטע א.א.וו. מען האט ארגאניזירט פאפולערע וויסנשאפטלעכע לעקציעס אויף פארשידענע טעמעס, קורסן פון פאליטישער עקאנאמיע, היסטארישן מאטעריאליזם, מארקסיזם, ציוניזם, געשיכטע, פאלעסטינאגראפיע, ווי אויך פאפולערע, מעדיצינישע לעקציעס. מען האט ארגאניזירט דראמ־קרייזן און כארן. מען פלעגט די יוגנטלעכע לערנען זינגען פארשידענע ארבעטער און פאלקס־לידער. בשעת דעם לערנען זינגען די שאפ־לידער פון מאריס ראזנפעלד, האט מען די יוגנטלעכע צוגלייך באקענט מיט די פרעכטיקע אילוסטראציעס צו די לידער, פון דעם בארימטן, דראהאביטשער יידישן קינסטלער, אפרים, משה ליליען און די יוגנטלעכע זענען געווען שטאלץ פון דעם, וואס דער בארימטער קיסטלער איז אונדזערס א בן עיר.

אין די פאריינען איז געפירט געווארן א פראפעסיאנעלע טעטיקייט דורך אוועקשטעלן א „שוץ־קאמיטעט", פאר לערניינגלעך און האנדלספראקטיקאנטן. ס'איז געפירט געווארן א ספארט־טעטיקייט דורך ארגאניזירן אויספלוגן און גימנאסטישע איבונגען. אויך א פאליטישע טעטיקייט איז געפירט געווארן דורך באטייליקן פון די יוגנטלעכע אין פאליטישע אקציעס פון די עלטערע ארבעטער. דורכן אנטיילנעמען אין די גאסן־דעמאנסטראציעס פון 1טן מאי, אין מיטינגען, אקאדעמיעס און דורך פאליטישער אויפקלערונגס־ארבעט. מען פלעג אין די קרייזלעך באקענען די מיטגלידער מיט דער ארבעטער־באוועגונג אין לאנד, מיט פארשידענע ארבעטער־ארגאניזאציעס אין לאנד און אין אויסלאנד.

די ענטוזיאסטישע נאך וויסן לעכצנדיקע יידישע יוגנטלעכע זענען געווען דאנקבארע צוהערער, און האבן גענומען אן אקטיוון אנטייל אין די שמועסן.

איך דערמאן זיך, ווי ביי די פאפולערע שמועסן וועגן היגיענע, שעדהעכקייט פון ניקאטין און אלקאהאל א.א.וו. וואס איך האב אין די אוונטן געפירט מיט די יוגנטלעכע, פלעגן מיך די יוגנטלעכע חברים פשוט פארשיטן מיט פארשידענע פראגן. זיי זענען נישט מיד געווארן צו הערן די אויפקלערונגען, כאטש זיי זענען געקומען אין פאריין נאך א שווערן ארבעטס־טאג און די שמועסן האבן מיר געפירט צווישן אכט און 10 אינאוונט. איינער פון די פלייסיקסטע צוהערער איז דאן געווען אונדזער ליבער סעקרעטאר פון אונדזער „אירגון יוצאי דרוהוביץ'־באריסלאוו", חבר פיניע כהן.

ווי דערמאנט האט א גרויסער טייל פון די יידישע ארבעטער־קינדער אין אונדזערע שטעט, פארלאזט פרייצייטיק די שול און געוועזן געצוווּנגען צוגיין זיך לערנען א פאך, כדי צו העלפן די עלטערן פארדינען אויף ברויט. א קלענערער טייל פון די א ביסל בעסער סיטואירטע קינדער פון בעלי־מלאכית און סוחרים האבן פארגעזעצט זייער לערנען אין די שולן או שפעטער אין גימנאזיע.

אבער אין די פרייע שעהן פונעם לערנען אין שול, ווו זיי האבן זיך געפילט ווי געפענטעט פון דער פרעמדער, נישט יידישער, אנטיסעמיטישער סביבה, זענען זיי געגאנגען אין „יידישן הויז" (אין דראהאביטש אויף דער גרונוואלדסקע גאס און אין באריסלאוו אין א געסל, נעבן דער פאנסקי גאס.) ווו עס איז געפירט געווארן א פארצווייגטע קולטורעלע טעטיקייט אין די ארגאניזאציעס ווי „התקוה" און „השומר".

גאר שטארק איז אויסגעוואקסן דער „השומר" וואס האט זיך געשטעלט פאר אן אויפגאבע די גייסטיקע און פיזישע דערציונג פון זייערע מיטגלידער. דאס איז געווען די סקויטן־ארגאניזאציע, וואס איז געווען צוגעפאסט צו די נויטן און פראבלעמען פון דער יידישער שול־יוגנט. די ארגאניזאציע איז צעטיילט געווען אין קבוצות. פיר קבוצות האבן געבילדעט א פלוגה. אלע פלוגות צוזאמען האבן געבילדעט דעם „גדוד". צום גדוד אין דראהאביטש האט אויך געהערט נאך איין קבוצה פון נישט שול־יוגנט, וואס האט אגב געפירט אירע שיחות אויף יידיש, ווען אלע איבריקע קבוצות האבן געפירט זייער דערציונגס־טעטיקייט אין דער פוילישער שפראך. די מיטגלידער פון דער קבוצה זענען געווען הארציקע, לעבנסלוסטיקע, וויסן־דורשטיקע יוגנטלעכע ארבעטער, מיט וועלכע דער שרייבער פון די דאזיקע זכרונות זייער געוועזענער ראש קבוצה, איז געווען הארציק פארבונדן. קיין איינציקער, פון די טייערע יוגנט חברים איז נישט ארויס לעבעדיק פון די מערדערישע דייטשע הענט.

ס'זענען אויך געווען עטלעכע קבוצות פון שילערינס. איך דערמאן מיך, ווי אויף א געמיינזאמער שיחה מיט די חברטעס, האבן מיר מיט א פארכאפטן אטעם געהערט וועגן דער וווּנדערלעכער העלדישער געשטאלט פון דער פרוי אדיל קיקיניש, וואס האט אין אנהויב פון 18טון יארהונדערט געוווינט אין דראהאביטש. מען האט זי באשולדיקט, אז האט געהרגעט א קריסטלעך קינד, כדי צו האבן קריסטלעך בלוט פאר מצות אויף פסח. און מען האט אויך פארלאנגט פון איר, זי זאל אויסגעבן אירע מיטהעלפערס אין מארד. זי האט די גאנצע שולד גענומען אויף זיך אליין, כדי אזויארום צו ראטעווען די דראהאביטשער יידן פון טויט. מען האט זי אין לעמבערג פארמשפט צום טויט, דורך צובינדן אירע האר צום עק פון א ווילד פערד, וועלכעס מען האט מיט בייטשן געטריבן איבערן שטיינערנעם ברוק. איר איינציקע בקשה פארן טויט איז געווען, מען זאל איר געבן עטלעכע שפילקעס, מיט וועלכע זי האט פעסט צוגעשפילעט די זוים פון איר קלייד, ארײנשטעכנדיק די שפילקעס טיף אין פלייש פון אירע פיס, כדי איר לייב זאל חלילה נישט אנטבלויזט ווערן... בעת ס'ווילדע פערד וועט זי שלעפן איבער די גאסן...

דאס האט י. ל. פרץ אויסגענוצט אלס איינעם פון די מאטיוון אין זיינע „דריי מתנות".

ווי דערמאנט האבן אלע קבוצות און פלוגות געבילדעט דעם גדוד. ראש הגדוד איז געווען מיין טייערער חבר און פריינד, דער וויצע פרעזעס פון אונדזער אירגון, אינג' ה. מאגער, וועלכער איז טאקע אין איינקלאנג מיט דער חלוצישער אידעע פון „השומר", דער ערשטער פון אונדז עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

מען האט אין „השומר", ווי אין אנדערע סקויטן־ארגאניזאציעס, געלערנט דעם מארזע־אלפאבעט, געמאכט אויספלוגן, פארבראכט אויף דער פרייער לופט, אבער, ביי דעם אלעם נישט פארגעסן צו לייגן דאס הויבט געוויכט אויף חלוציש ציוניסטישע דערציונג. מען האט געלערנט העברעיש, יידישע גאשיכטע, געשיכטע פון ציוניזם, און פון דער חלוצישער באוועגונג און פאלעסטינאגראפיע. מיר האבן אין די קבוצות שטודירט ד"ר לעא פינסקערס „אויטאעמאנציפאציע", ד"ר טעאדאר הערצלס „יודנשטאט" א.א.וו. די שיחות, אויף אלערליי פאליטישע, וויסנשאפטלעכע און ליטערארישע טעמעס, האבן באריכערט אונדזער וויסן.

מען האט ארגאניזירט ליטערארישע אוונטן, חנוכה אוונטן. איך וויל דא דערמאנען דעם פלאמיקן פעסט רעדנער אויף אונדזערע חנוכה־אוונטן, דעם חבר משה'לה טאנענבוים, וועלכער איז דאן שווער קראנק געווארן, און די היטלעריסטישע בעסטיעס האבן אים א שווער קראנקן דערמארדעט. זאלן נאך דערמאנט ווערן כאטש נאך עטלעכע אקטיווע חברים פון דראהאביטשער „השומר", ווי מונדעק אבערלעדער, העניעק לבערמאן, שימעק ליבערמאן, (געשטארבן אין בליענדער יוגנט אויף טובערקולאז). פריינד מאנדעק, שמואל טייכער, מיזעס יוסף, סאמעק רודערמאן, הערמאן שפרינגער, (שפעטערער רעדאקטאָר פון „גלאס דראהאביצקא־באריסלאווסקי"), אלע אומגעבראכט דורך די דייטשע פאשיסטישע חיות מיט זייערע פוילישע און אוקראינישע מיטהעלפער.

די פארצווייגטע פאליטישע און קולטורעלע טעטיקייט פון די דראהאביטשער און באריסלאווער פאלקסמאסן, וואס איז אין צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איבערגעריסן געווארן, האט נאך דער מלחמה אויפגעבליט מיט נייעם כוח.

אין דעם נאך מלחמהדיקן יידישן פאלקס־לעבן אין אונדזערע שטעט, איז פארגעקומען א פארטיפונג פון דער

סאציאלער דיפערענציאציע און אין צוזאמענהאנג מיט דעם א אנוווקס פון דער צאל יידישע פראלעטאריער. ס'פירן ווייטער זייער טעטיקייט די פאליטישע ארבעטער־פארטייען ווי „בונד" (פריער זש.פ.ס.) און פועלי־ציון, וועלכע זאמלען די יידישע פראלעטאריער אונטער זייערע פענער. צוליב דער גרויסער ארבעטס־לאזיקייט, וואס האט געהערשט די ערשטע צייט נאך דער וועלט־מלחמה, פירן די דערמאנטע פארטייען א גרויסע הילפס־ארבעט. פ'ווערן געעפנט טייקיכן, ווו די ארבעטסלאזע און הונגעריקע יידישע פאלקס־מאסן באקומען פאר געציילטע גראשנס, א גלעזל טיי מיט צוקער און ברויט. די פועלי־ציון פארטיי אין דראהאביטש עפנט אויך אן ארבעטער קיך, ווו די פויפעריזירטע יידישע מאסן, האבן באקומען פאר א זייער ביליקן פרייז א געשמאקן און נארהאפטן און זעטיקן מיטאג. ס'הויבט זיך אן אינטענסיווע פראפעסיאנעלע טעטיקייט. ס'ווערן ווידער געעפנט קורסן פאר שרייבן, לייענען, און חשבון פאר עלטערע און יוגנטלעכע ארבעטער. ס'ווערן ארגאניזירט אפטע פארלעזונגען אויף פאליטישע, וויסנשאפטלעכע און ליטעראַרישע טעמעס.

די פוילישע מאכט הויבט אן רודפן די דערמאנטע פארטייען. די צענטראלע ארגאנען פון די דאזיקע פארטייען, די בונדישע „פאלקס־צייטונג" און פועלי־ציוניסטישע "ארבעטער־צייטונג", וואס פלעגן אפט, טראָץ דעם וואס די פוילישע מאכט האט זיי קאנפיסקירט, דאך אנקומען אין געהיים קיין דראהאביטש און באריסלאוו, פלעגן די איבערגעגעבענע פארטיי־חברים אפטראגן אין געהיים צו די ארבעטער אהיים, כדי די ארבעטער זאלן, טראָץ דער קאנפיסקאטע, דאך קאנען לעזן זייער צייטונג.

אט די מסירת־נפשדיקע ארבעט פלעגן אויספירן: די פועלי־ציון חברים: מאטל שליסלפעלד (סידער) איצט אין ישראל. דער שניידער־ארבעטער בערלין, דער נאפט־אנגעשטעלטער קערקער, און דער בונדישער שניידער ארבעטער משהלע פוגעל, אלע אומגעבראכט דורך די דייטשע רוצחים.

ס'פירט אויך אן אקטיווע פאליטישע טעטיקייט א קליינע גרופע יידישע קאמוניסטן. עטלעכע פון זיי ווערן ארעסטירט און פאראורטיילט אויף מערערע יארן תפיסה. צווישן אמדערע ווערט דורכן סאמבאָרער קרז־געריכט פאראורטיילט אויף 6 יאר: מארעק ראטנער, פון באריסלאוו, א סטודענט פון מעדיצין פון פראגער אוניווערזיטעט. נאכן אפזיצן 4 יאר, איז ער אין יאר 1939 באפרייט געווארן דורך דער סאוויעטן־מאכט און נאמינירט געווארן אלס וויצע־פרעזעס פון באריסלאווער שטאטראט.

באלד נאך דער מלחמה ווערט אויך ארגאניזירט א דראמ־קרייז אונטערן נאמען „יעקב גאדרן" אונטער דער אנפירונג פון באקאנטן דראהאביטשער דיכטער טוביע אדלער. דער קרייז פירט א ברייטע קולטור־ארבעט. ס'ווערן געפירט קורסן וועגן געשיכטע פון טעאטער און בפרט פון יידישן טעאטער, ווי אויך וועגן דער יידישער ליטעראטור. מיר פירן אויף פארשידענע טעאטער פיעסן אין דראהאביטש, באריסלאוו, און טרוסקאוויעץ. ס'האבן גענומען אקטיוון אנטייל אין דראמקרייז: העלא וואגשאל, (היינט אין חיפה) פרידקע ראבאך (היינט אין באר־שבע) שמואל פרידמאן, (היינט אין אוסטראליע), ווי אויך שוועסטער הודעס און מינע סאלדערפער, העשע מאנסבערג טאנענבוים, הערמאן שפרינגער, א. אנד. זיי אלע ווי אויך דער דיכטער ט. אדלער, זענען אכזריותדיק דערמארדעט געווארן, ווי נאר די דייטשע הארדעס זענען אריין קיין דראהאביטש.

דאס יידישע טעאטער אונטער דער אנפירונג פון ארטיסט הארט, האט יעדעס יאר חדשים לאנג געשפילט, האבנדיק תמיד א באגייסטערט צושויער פובליקום צווישן די יידישע פאלקס־מאסן אין אונדזערע שטעט.

די „ווילנער טרופע" האט אין איר טריומף צוג איבער די יידישע שטעטלעך אין פוילן — אין באריסלאוו אליין געגעבן 10 פארשטעלונגען א חוץ אין דראהאביטש און טרוסקאוויעץ. אויך די „הבימה" פון תל־אביב, האט בשעת איר באזוך אין פוילן, געגעבן עטלעכע פארשטעלונגען אין דראהאביטש און באריסלאוו. ביידע טרופעס זענען מיט א געוואלדיקער באגייסטערונג אויפגענומען געווארן פון די יידישע פאלקס־מאסן פון אונדזערע שטעט.

אין די לעצטע יארן פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה האט אין אונדזער שטאט אנגעפירט אן אינטענסיווע טעטיקייט דער „טאז" (טאָוואזשיסטוואָ אכראני זדראוויא) געזעלשאפט אפצוהיטן דאס געזונט פון דער יידישער באפעלקערונג. די לייטונג פון „טאז" אין באריסלאוו איז באשטאנען פון: פארזיצער, דירעקטאר לעא שוצמאן, דעמלדיקער פרעזעס פון דער יידישער קהילה אין באריסלאוו, (אין די ערשטע וואכן פון דער סאוויעטן רעגירונג, איז ער צוזאמען מיט זיין משפחה און אנדערע יידישע, פוילישע און אוקראינישע בירגער ארויסגעשיקט געווארן טיף אין רוסלאנד, ווו ער איז געשטארבן, זיין טאכטער איז פון רוסלאנד צוריקגעקומען און וווינט אין יפו). וויצע פאָרזיצער דירעקטאר ד"ר מיכאל מייזעל, אן איבערגעגעבענער, פארדינסטפולער געזעלשאפטלעכער טוער. אין די סעקרעטארן: ד"ר הויזער, (היינט אין וואלבזשיך, פוילן), און דער שרייבער פון די דאזיקע שורות.

די ארבעט פון „טאז" איז געווען א פארצווייגטע. אפשע פארלעזונגען איבערש היגיענישע פראבלעמען, וועגן אופן פון פארהיטן זיך פון פארשידענע קראנקהייטן, ווי טובערקולאז, אינפעקציאנס־קראנקהייטן, און אנדערע. עס זענען דורכגעפירט געווארן ריינליכקייטס־קאנקורסן. מיט פארטיילן זייף, דעזינפעקציאנס מיטלען, צאן בערשטלעך א.א.וו. „טאז" האט איבערגענומען די מעדיצינישע אויפזיכט איבער די קינדער פון די חדרים און תלמוד תורות און געגעבן די קינדער יעדן טאג מילך, קאקאא און פרישע זעמל צום פרישטיק. אין דער פארצווייגטער און וויכטיקער טאז־ארבעט האבן אנטייל גענומען אלע יידישע דאקטוירים פון אונדזער שטאט.

די פארצווייגטע און קולטורעלע טעטיקייט פון אונדזערע פאלקסמאסן, ווערט ווייטער מיט התלהבות פארטגעזעצט אין דער צייט פון דער סאוויעטן־מאכט.

מיט דעם פלוצלונגדיקן איבערפאל פון די דייטשע הארדעס דעם 21.6.41, ווערט איבערגעהאקט דאס אזוי ברויזנדע לעבן פון די דראהאביטשער און באריסלאווער יידישע פאלקסמאסן. גענץ ווייניק יידן קענען זיך ראטעווען פון היטלעריסטישן גהינם אנטלויפנדיק קיין סאוויעטרוסלאנד. מיר, די געציילטע, וואס זענען מיט דער מלחמה כוואליע פארטראגן געווארן אין די טיפענישן פון ראטן־פארבאנד, האבן אין יענע בלוט־יארן נאר פון ווייטן געקענט מיטשוידערן, מיטליידן און מיטפילן דעם טויט־געראנגל פון אונדזערע אומגליקלעכע ברידער און שוועסטער.

אט אזוי האבן אונדזערע טאטעס און מאמעס, ברידער און שוועסטער געלעבט, געשאפן, געקעמפט און זיך ארומגעטראגן מיט נאך פיל ברייטערע, שעפערישע פלענער, ביז די דייטשע מערדער האבן זיי אויף אזא אכזריותדיקן אופן אומגעבראכט. מיר וועלן אבער אונדזערע קדושים נישט פארגעסן. זיי לעבן צווישן אונדז, זיי לעבן אין אונדזערע הערצער, אין אונדזערע געדאנקען. זייער קדושים־טויט איז דער לעבנס־רוף צו אונדז, צום גאנצן יידישן פאלק אין גאר דער וועלט, מיר זאלן מיט אימפעט און עקשנות בויען א ניי, פריי יידיש לעבן, מיט ליבע און טרייהייט צו אונדזער פאלק, צו אונדזער יונגער מדינה, מיט ליבע און טרייקייט צו די יידישע פאלקסמאסן, צו זייער לעבן און קאמף, פאר א וועלט פון יושר און גערעכטיקייט.

דער חורבן פון דער קהילה דראהאביטש

פון ד״ר ש. מרגלית ד״ר מ. דורנשטראוך

3טער יולי 1941 דער גרויסער טאג פאר פאליאקן און אוקראינער

— „געקומען דער סוף אויף דראהאביטשער און באריסלאווער יידן״! — אונטער אָט די בלוטדורשטיקע און רוצחישע אויסרופן פון אוקראינער און פאליאקן וואס זענען געווען דורכגעדרונגען מיט מארד לוסט, האבן דעם 30 טן יוני 8 א זייגער אין אָוונט אינוואזירט די דייטשע האָרדעס דראָהאָביטש און באָריסלאוו.

במשך פון צוויי שעה האבן די דייטשן איינגענומען ערוסקוויץ סכאדניצע, אוריץ און אנדערע ישובים. אין די פרימאָרגן־שעה׳ן פון 1טן יולי 1941 האבן לויט פון אַ פריער, געענוי אויסגעארבעטן פלאן, געבושעוועט אין אלע ערטער אוקראינישע און פוילישע פאגראמשטשיקעס. דריי טעג נאכאנאנד האבן זיי געמארדעט יידן. די קרבנות זענען דערהגעט געווארן אויף יעדן ארט; אויף דער גאס, אין הויף אדער הויז. רואיק האבן זיך די דייטשן צוגעקוקט צו די הריגות. די וועלכע האבן געפרואווט אנטלויפן, זענען פארהאלטן געווארן דורך די דייטשן און איבערגעגעבן געווארן אין די הענט פון די מערדער. אין דעם פרט האט געהערשט צווישן די דייטשן און די פוילישע און אוקראינישע רוצחים א פולע איינפערשטענדיקייט.

אין די דריי גרויזאמע טעג האט אן אויפהער גרעגנט, ווי די הימלען וואלטן פארגאסן טרערן אויף דעם וואָס געשעט אויף דער ערד!

דריי טעג האט זיך געגאסן דאס אומשולדיגע בלוט פון דער יידישער באפעלקערונג! אין דעם דאזיקן פּאָגראָם וואס האט געבושעוועט אין דראהאביטש, באריסלאוו אי סכאדניצע, זענען געפאלן 900 יידישע קרבונות און 360 זענען שווער פארוואונדעט געווארן. אין סכאדניצע האט מען געפירט די קרבנות אין נאענטן וואלד לויט א ליסטע וואס עס האבן צוגעגרייט פאליאקן און אוקראינער. דארט האט מען זיי געהייסן זיך אויסטאן און אזוי זענען זיי דערשאסן געווארן. נאָר פּאַר זייער דער מאָרדונג זענען זיי געצוואונגען געווארן זיך אויסצוגראבן א קבר מיט די אייגענע הענט.

אין יענעם מאסן־מארד איז אויך אומגעבראכט געווארן צווישן דער צאל באקאנטע יידן פון סכאדניצע דער נאפט־אינזשינער יוסף באלך. צום סוף פון דער דאזיקר בלוטיקער שפיל, האבן די דייטשן אין די אוונט־שעהן פון דריטן פאגראם טאג פארשפרייט א געדרוקטן אויף־רוף — „א יעדער וועלכער וועט מארדן און רויבן, וועט דערשאסן ווערן!״

נאך איידער די געסטאפא איז געקומען!

מיטן ארייננמארש פונעם דייטשן מיליטער איז באלד פאראליזירט געווארן דאס ווירטשאפטלעכע לעבען. די פארלאזטע יידישע דירות און געשעפטן זענען אויסגעריבט און באגזלט געווארן פונעם דעיושעטן המון. אלע יידישע, וי אויך א טייל רוסישע געשעפטן זענען נאכן אויסראבעווען או צעשטערן, איבערגעגעבן געווארן אין די הענט פון נייע בעלי הבתים, צו די, וואס האבן זיך אויסגעצייכנט אין די ערשטע טעג ביים איינעמען די שטאט דורך די דייטשן. אויף אן אכזור׳יסדיקן און אומפארשעמטן אופן האבן די אוקראינער זיך געפרייט כדי צו דעמאנסטרירן פאר די דייטשן זייער שנאה צו די יידן. אָן דער פאראדנונג פון די דייטשן און שוין אויף זייער אייגענער אינציאטוו האבן זיי באגרענצט פאר די יידן א יעדע באוועגונג. יידן איז פארבאטן געווארן ארויסצוגיין פון די הייזער. מ׳האט זיי אבער דערפאר יא גענומען צו שווערע צוואנג־ארבעטן: צו אפרייניקן די גאסן, צו שלעפן משאות, און ביי דער ארבעט געפייניגט אויפן שווערסטן אופן.

צוזאמען מיט די דייטשן האבן די אוקראינער געפירט די פארניכטונגס־אקציע קעגן די יידן.

ערשט נאך זיבן וואכן איז אנגעקומען דִי געסטאפא. זיי האבן פארנומען די שענסטע און באקוועמסטע דירות, און שוין ביים ארייננקומען, האבן זיי דערהרגעט צוויי

יידן, וועלכע זיי האבן באשעפטיגט ביים איינארדנען זייערע וווינונגען.

אין די נעגל פון דער געסטאפא

מיט דעם אנקום פון דער געסטאפא אין דראהאביטש, זענען די יידן אויסגעליפערט געווארן אין די הענט פון די נאציס. זיי זענען בארויבט געווארן פון יעדע שוץ און רעכט. מיט זייער אנקום האט זיך אנגעהויבן די פלאנמעסיקע, סיסטעמאטישע אויסראטונג פון דער יידישע באפעלקערונג. ווי א צוגאב האט נאך סטאנציאנירט אין שטאט אן אוקראינישע מיליץ. אבער באזונדער האט זיך אויסגעטיילט מיט איר אכזריות א געוויסע אפטיילונג, (צוזאמענגעשטעלט דער עיקר פון ווינער), וועמענס אויפגאבע ס׳איז געווען דורכצופירן די „אקציעס" און צוואנג־גירושים. בראש פון דער אפטיילונג איז געשטאנען דער קאמענדאנט העטצל. צו הילף האט ער נאך געהאט דעם פארברעכער אזוף פעטער וואס האט זיך גאר „אויס־געצייכנט" אין זיין ארבעט ער פלאג אנרייצן זיין הונט און זיך צוקוקן מיט א ווילדער הנאה, ווי דער הונט רייסט שטיקער פון די יידישע קרבנות.

פון די אכזרי׳סדיקסטע רוצחים אין דער אפטיילונג זיינען געווען אויך יאראש און קובאריק.

אין דראהאביטש האָט זיך געפונען דער שטאב פון דער געסטאפא וואס צו אים האבן אונטערליגט אלע ארומיקע שטעטלאך און פון אים איז עס געווען אפהענגיק דער יידישער גורל אין דער גאנצער אומגעבונג.

אונטער דער אנפירונג פון דעם שטאב האט מען עס אומגעבראכט די יידן פון דראהאביטש, באריסלאוו, סטרי, זידאטשוב, באעכאוו, סאמבאר און פון א סך אנדערע קלענערע ישובים.

די יידן איז געווען פארשטייט זיך פאַרבאָטן, צו באַזוכן עפענטליכע הייזער, קאנצערטן, טעאטערס און קינאס. אבער דאָס איז דאך געווען דאס קלענסטע. מען האט אויך ביי זיי קאנפיסקירט די ראדיא־אפאראטן, טעלעפאנען, פוטערס, צירונג און אלע ווערטזאכן. מ׳האט זיי בארויבט פון א יעדע רעכט און מעגליכקייט. יידן איז געווען פארבאטן צו פארן אין באן, זיך באנוצן מיט אויטאס אדער אנדערע קאמוניקאציע מיטלען.

דער קרייז־קאמענדאט, וואטערמאן, האט פארעפנט־לעכט דורכן „יודנראט" אן אויפרוף צו דער יידישער באפעלקערונג וואס לפנים האט עס באדייט א טיילווייזע באַגרענצונג, אבער פאקטיש איז עס געווען די טאטאלע פראזאלעזירונג פון יידישער עקזיסטענץ און יידישן קיום. דער אפרוף איז באגלייט געווען מיט א ווארנונג אז מען וואט אנעמען די שטרענגסטע מיטלען לגבי די וועלכע וועלן עובר זיין אויף דעם פארבאט. און דאס זענען די ווערטער פונעם אויפרוף:

„צו דער יידישער באפעלקרונג אין דראהאביטש!"

„דער יידישער קאמיטעט ווערט דערמיט אויפגעפאר־דערט אויסצופאלגן אלע באפעלן און אנווייזונגען וואס ס׳פארעפענטליכט דער רעגירונגס־שטאב אין באצוג צו דער יידישער באפעלקערונג".

„ס׳איז די אבסאלוטע פליכט פון א יעדן יידישן ביר־גער אפצוהיטן און תיכף אויסצופירן די אנווייזונגען וואס ווערן געגעבן פונעם יידישן קאמיטעט".

די דייטשע מאכט האט דאן פארעפענטליכט פאלגנ־דיקע באפעלן:

1. ארעם־בענדער

פון היינט, דעם 20טן יולי ד.י. ווערט אויפגעפאדערט צו טראגן אויף דעם רעכטן ארעם א באנד פון 8 ביז 10 צענטימעטער די ברייט. אויף אים דארף אויפגעצייכנט זיין מיט בלויער פארב א „מגן דוד". די בענדער דארפן אומבאדינגט זיין ריין און נישט צעקנייטשט. די ברייט טאר נישט זיין ווינציקער פון דער אויבן אנגעוויזענער מאס. די וועלכע וועלן ניט אפהיטן, וועלן באשטראפט ווערן.

2. יעדער יידישער בירגער ווערט אויפגעפאדערט אויסצופאלגן אלע באפעלן וואס עס גיט ארויס די מילי־טערישע אדער ציווילע מאכט. דער פרווו צו אנטלויפן, אדער זיך דערנענטערן ביים באפעל שטיין בלייבן, קען ברענגען צו שווערע פאָלגן.

3. ביים אנטרעפן א מונדירטן דייטש, אויף דער גאס, דארף דער ייד אפטרעטן דעם וועג און דערביי ארויסנעמען די הענט פון די קעשענעס.

4. יעדער קאנטאקט מצד יידן מיט דער דייטשער אדער ארטיקער מאכט, איז שטרענג פארבאטן. אלע ענינים פון דער יידישער באפעלקערונג וועלן אנגענומען און באהאנדלט ווערן דורך דער אנטשפרעכנדיקער מאכט, נאר דורך דער פארשטייערשאפט פונעם יודנראט.

5. דאס פארהאלטן זיך פון מער ווי דריי מענטשן אין גאס אדער מארק, ווי אויך ארומלויפן פון יוגענטליכע און קינדער, איז שטרענג פארבאטן.

6. ס׳איז פארבאטן צו פירן וועלכן ס׳איז האנדל אן א דערלויבעניש.

א) ווער עס וויל זיך באשעפטיקן מיט האנדל, דארף בעטן א דערלויבעניש פון דער שטאט־פארוואלטונג דורך דער פארמיטלונג פונעם יודנראט. (ווירטשאפטלעכע אפטיילונג).

קבלת פנים ליוצאי דרוהוביץ מחוץ לארץ בביקורם בישראל

ב) האנדל־און דאס פארקויפן אלע ארט סחורות אין די גאסן און פלעצער אויסער דעם באשטימטן מארק־פלאץ ביי דער באד, (פון דער גאס קראַשעווסקי, ביים קהלשן מרחץ, האט די דייטשע פאליציי ארויסגעטריבן אלע יידן), איז שטרענג פארבאטן.

ג) ס׳איז פארבאטן זיך צו געפינען — אן א סיבה — אויפן מארק־פלאץ אויסער אין די פארן האנדל באשטומטען צייט.

ד) ס׳איז פארבאטן יידן צו פארקויפן טאבאק, ציגא־רעטן, צינד־מאשינקעס און דאסגלייכן.

ה) ס׳איז פארבאטן צו האנדלען זונטיק און חגא־טעג א חוץ דעם פארקויף פון מילך.

ו) ס׳איז פארבאטן צו פארדרן צאלן א העכערן פרייז אויף שפייז־ארטיקלען (העכער ווי געוויינלעך) אפילו נאר אן אנבאט איז פארווערט.

ז) דער וועלכער וועט גנבהנען פערד, בהמות, ער־פות אדער לאנדווירטשאפטליכע פראדוקטן, וועט באשול־דיקט ווערן אין סאבאטאזש און ס׳דערוואַרט אים טויט שטראף. דיזעלבע שטראף דערוואַרט אויך דעם, וועלכער וועט פארדעכטיקט ווערן אין גנבהנען אנדערע ארטיקלען.

ח) די בעלי הבתים ווערט פאראָרדנט אפצוהיטן ארדנונג און פולשטענדקע ריינקייט אויף די הויפן, טרעפ, אין די גאסן און ארום די הייזער. אויף דעם וועלכער וועט נישט אויספאלגן די אנווייזונג וועט ארויפגעלייגט ווערן א שווערע שטראף.

ט) דער „יידישער ארדנונגס־דינסט" איז פאראנט־ווארטלעך פארן אויספירן אלע אנווייזונגען פונעם „יודנ־ראט". די ארגאניזאציעס פון דעם „ארדנונגס־דינסט" וועלן באזארגט ווערן מיט די געהעריקע לעגטימציעס. פאר ניט צופאסן זיך צו די אנווייזונגען און באפעלן, וועט דער שולדיקער שווער באשטראפט ווערן.

יודענדאט דרוהוביטש

רוזענטאל, פארזיצער

דראהאביטש, 10טער סעפטעמבער 1941

ל.מ. סעקראטאר, ברנפלד

באשטעטיקט דורך ל.ס. הויפט פונעם־קרייז ראיאָן־קאמענדאנט אין דראהאביטש שטאט־קעמענדאנט וואטער־מאן מפ.

אינצווישן האט די געסטאפא פלאנמעסיק דורכגעפירט איר מערדערישע פארניכטונג. מען האט אנגעהויבן צו ארעסטירן מאסן יידן אין די ראיאָנען פון דראהאביטש און באריסלאוו. ספעציעל איז דערפון געטראפן געווארן די יידישע אינטעליגענץ, פערזענליכקייטן פון צווישן די מנהיגים און פארמעגליכע פון דער יידישער באפעלקערונג.

יידן, וועלכע זענען געגאנגען אויף דער גאס מיטן „מגן דוד" אויפן ארעם, זענען פארהאלטן געווארן און אויף אן אכזריותדיקן אופן זענען זיי אויפגעלאדן געווארן אויף די גרויסע לאסט־אויטאס.

אזוי האט מען אויך אן א יעדע סיבה ארויסגעשלעפט יידן פון זייערע וווינונגען פאר די אויגן פון דעם געמיינעם, צעווילדעטן אוקראינעשן המון וואס האט געהירזשעט און געוואלדעוועט פאר פרייד און צופרידנקייט. טאקע מיט זייער הילף אויעקגעפירט זיי אין די ביורא פון דער גאסטאפא (וואס האט זיך געפונען אויף דער מיצ־קיעוויטש גאס). די פארכאפטע יידן האבן זיך שוין מעהר נישט אומגעקערט אהיים לאנגע שעה׳ען האט מען איבער זיי זיך איזדיעקעוועט און רוצחיש געפייניקט. דערנאך האט מען זיי אפגעפירט אין וואלד, די ערשטע צייט נאָר ביינאכט, שפעטער אויך אין מיטן העלן טאג. דארט האט מען זיי אומגעבראכט, כאטש זיי האבן שוין אזוי אויך קוים געזשיפעט, זיך געפונען ווי צווישן לעבן און טויט.

די יידן האבן נישט באקומען קיין שום שכר פאר זייער ארבעט. יידן וואס האבן געטאן די שווערסטע ארבעטן, האבן נאר באקומען א פארציע ברויט פון 200 גראם. אזא פארציע האבן אויך באקומען די יידן וואס האבן געארבעט אין די נאפט־ראפינעריעס און ביים פלאסטערן וועגן. די פארציע איז געווען באשטימט אויף 24 שעה. פונדעסטוועגן האבן אויך פרויען באמוט זיך רעגיסטרירען ווי ארבאטערס כדי זיך צו ראטעווען דאס לעבן. במשך 4 חדשים איז נישט צוגעטיילט געווארן קיין שום שפייז אין די צוויי גרויסע יידישע קהלות באריסלאוו און דראהאביטש.

דער גירוש

דעם 23טן מערץ 1942 האט באקומען דער „יודנראט" א באפעל אז במשך פון צוויי טעג דארף דורכגעפירט ווערן די „אויסזידלונג" פון 2.000 יידן דעם זעלבן באפעל האט אויך באקומען דער „יודנראט" אין באריסלאוו.

אין אנהייב האט מען טאקע געמיינט אז מען וויל באמת אריבערפירן די יידן אויף אנדערע ערטער. אונטער דעם דרוק פון דער געסטאפא און בעיקר אונטער דער דראונג אז זיי וועלן שווער באשטראפט ווערן, זענען די מענטשן פון דער יידישער ארדנונגס־דינסט געצוואונגען געווען דורכצופירן די אקציע. ס׳האבן זיך אפגעשפילט אין די צוויי טעג גרוליקע סצענעס.

די צונויפגעטריבענע יידן זענען דורך נאציס פאר־שפארט געווארן אינעם „סאָקאל"־הויז, אויף דער מיצ־

קיעווויטש־גאס. די נאציס האבן זיך באדינט מיט דער ידישער מיליץ. ווי טראגיש דאס זאל ניט קלינגען, קומט דאך אויס אז יידן האבן געהאלפן דערנענטערן זייערע אייגענע ברידער צו די פלעצער פון אומקום.

נאך צוויי יסורימדיקע טעג האט מען געבראכט די אומגליקלעכע אין לאסטאויטאס צו דער באנסטאציע און פון דארט האט מען זיי אפגעפירט אין אן אומבאקאנטער ריכטונג.

דריי וואכן שפעטער האבן זייערע קרובים באקומען פאסטקארטלעך אויף וועלכן ס׳איז געווען דער שטעמפל „ראווארוסקא״. אין די קארטלעך האבן זיי געשריבן אז „זיי געפינען זיך אין א גוטן מצב״. נאך 4 חודשים איז שוין אלעמען באוואוסט געווארן אז די „אויסזידלונג״ האט געפירט אין די גאז־קאמערן, וועלכע געפינען זיך אין דעם שטעטל מאגיראוו און דארט האבן זיי אויסגעהויכט זייערע נשמות. דאס איז געווען זייער טראגישער סוף!

די צווייטע שחיטה

די שוידערליכסטע אקציעס זענען פארגעקומען אין די טעג צווישן 6טן און 8 אוגוסט 1942. אין אלע אקופירטע לענדער פון אייראפא האבן די נאציס באשטימט דעם טערמין אויף דורכצופירן אקציעס. זייער ציל איז געווען צו ברענגען א האלבן מיליאן מענטשן אין די גאז־קאמערן פון מיידאנעק, אושוויץ און בעלז.

אין דער אקציע, וואס איז באצייכנט געווארן ווי „בויטיק פאר העכערע צילן״, האט מען ארויסגעפירט פון דראהאביטש 3.000 יידן און פון באריסלאוו און אומגעגנט 4.000 יידן. אין דער אויספירונג פון דער דאזיקער אקציע האבן צוזאמענגעארבעט אוקראינישע און דייטשע פאליציי.

זיי האבן ארויסגעשלעפט די אומגליקלעכע פון זייערע דירות און באהעלטענישן. אָן אויפהער האבן געארבעט זייערע גומי־שטעקנס און שטיקער אייזן. זיי האבן געשפאלטן קעפ, געבראכן הענט און פיס ביי די וועלכע האבן נאר געוואגט צו שטעלן דעם מינדעסטן ווידערשטאנד. בלוט האט זיך געגאסן פון די אומגליקלעכע, פארבלוטיקס זענען געווארן זייערע קערפערס און גלידער.

און ווידער האט געגאסן פונעם הימל א רעגן, ווי גאט אליין זאל עס פארגיסן טרערן... אבער די צעהוליעטע חיה האט ווילד געהירזשעט פאר גרויס צופרידנקייט און הנאה.

אין עק סקוטניצקא גאס האט איינער פון די רוצחים ארויסגעווארפן א קינד פונעם צווייטן שטאק.

—„טעמפא, טעמפא!״ — יאגט אונטער דער אנפירער.

דא און דארט זעט מען הייזער ברענען. פייערצונגען באלייכטן די גאסן, די הויף, און די פלעצער ארום. ביי דעם שיין פון פייער אנטפלעקן זיך שוידערליכע בילדער. דאס געוויין און די יללות פון די קרבנות שרייען איבער די אויסוווּרפן מיט זייערע קללות און ווילדע געמיינע אויסרופן.

א געשטאפאוויטץ איז אויסגעבראכן אין ווילדער לוסטיקייט, האלטענדיק אין דער האנט א זשמוט האר וועלכן ער האט אויסגעריסן ביי א יונגער פרוי, בשעת זי האט געוואלט ראטעווען איר קינד. מיט א שיכור, פארשייט געלעכטער האבן אים אפגעענפערט און אונטערגעהאלפן די אויספוווּרפן וואס זענען געשטענען ארום אים.

פולע לאסט־אויטאס פארן אפ אין פארשידענע ריכטונגען. דאס פירן זיי יידן, ווי סטאדעס פי צו דער שחיטה אזוי א פירט מען זיי אין די קאנצענטראציע־לאגערן.

און אט איז מיר געבליבן אין זכרון א בילד איינגעקריצט ווי א סימבאל: אפרוי ביי וועלכער מען האט מיט געוואלט ארויגעריסן איר קינד, איז פלוצים ארויס פון דער צוזאמענגעדריקטער מאסע, גרייט צום טראנספארט. זי איז נאכגעלאפן איר מיידעלע, מיט קראפט האט זי אוועקגעשטופט איינעם פון די נאצישע הענקערס... ס׳פארשטייט זיך אז זי איז באלד געגאנגען צוזאמען מיט איר קינד גלייך אין תהום׳יקן טויט אריין... צוויי בלויע, אומשולדיקע, קינדערישע אויגעלעך האבן פארווירט און מיט שטוינונג געקוקט אויף דעם ניט פארשטענדליכן, משונהדיקן ארום. אויף דער מאמעס פנים איז געווען אויסגעגאסן די גרייטקייט און אנטשלאסנקייט צו פארטיידיקן דאס קליינע וועזן, דאס טעכטערל וואס איז פריי פון יעדער זינד. און איהר טראגישען שמייכל איז געלעגן דער אויסדרוק פון אומצע ברעכלעכער קראפט צו היטן דאס לעבן פון איר קינד און זיך מקריב זיין פאר איר...

די „שלאכט״ האט געדויערט דריי טעג און צוויי נעכט און ס׳פארשטייט זיך אז זי האט זיך געענדיקט מיט א. דערפאלג.

צום ד״ר פראנק, צום ד״ר וועכטער און גענעראל קאצמאן קיין לעמבערג האט מען ראפארטירט באריכטן דורכן טעלעפאן:

3.000 „שטיק״. 2400 האט מען געכאפט לעבעדיקע, 600 זענען דערשאסן געווארן אויפן ארט. די אקציע איז געלונגען.

געטא

נאכן אומברענגען 8.000 יידן אין דראהאביטשער ראיאן אין חודש אויגוסט 1942, איז געשאפן געווארן דאס

געטא לויט דער אנווייזונג פונעם קרייז קאמענדאנט יעראמציק, פון זיין נאכפאלגער ד״ר געגרעראס און מיט דער צוזאמענארבעט פון דעם רוצח, דעם נאצי־גענעראל האנקע.

די יידן איז באפוילן געווארן זיך איבערצוציען אין געטא ביז צום 1.10.1942 פארן שטח פונעם געטא זענען באשטימט געווארן פאלגנדיקע, זיבן גאסן: צאצקי, קובאלסקא גאבארסקא קראשעבסקי, ריביא, סקוטניצקא לאן און א טייל פון דער גאס שיענקיעוויטצש. אין דער צייט פונעם אנטשטיין פון געטא זענען נאך צוגעקומען קיין דראהאביטש 9.000 יידן, בלויז פון די ארומיקע דערפער זענען געבראכט געווארן 1.000 יידן. די כוונה איז געווען א קלארע: קאנצערנטרירן די יידן אין די צוויי געטאס דראהאביטש און באריסלאוו, און דאן וועט זיין א סאך לייכטער זיי אומצוברענגען.

צום אויפשטעלן און ארגאניזירן די געטאס האט דער יודנראט באקומען א קאנטיקע הילף דורך דער „געניטער״ האנט פון דעם קאמענדאנט פון מיליטערישן שטאב, לאנדאו, א דאנק אים איז אנגעקומען „ליכטער״ דאס אריבערפירן די יידן אין די געטאס. לויט זיינע אנווייזונגען האבן זיינע מענטשן קודם אויסגעראבעוועט די יידן, און ווען זיי זענען געבליבן ביי רעשטלאך פון זייער פריערדיקן האב און גוטס, איז זיי מער ווי 50 קילא פון זייערע חפצים און קליידונג ניט דערלויבט געווארן מיטצונעמען, דאס רעשט האבן ווידער צוגערויבט די דייטשע רוצחים. און דערביי זענען זיי געווארן ברייט הארציק, זאכן, פון קלענערן ווערט, האבן זיי ארויסגעווארפן דורך טיר און פענסטער, זאלן זייערע „ליבע״ פריינט אויך געניסן.

לאנדאו האט זיך ארומגעיאגט א פארטועגער, אין איין האנט א גומי־שטעקעלע, אין דער אנדערער א רעוואלווער און דירעגירט ווי א געניטער קאפעלמייסטער. ער האט געגעבן באפעלן געפאדערט, געדראט. געטריבן צו שנעלער און גענויער דורכפירונג פון זיינע פארארדנונגען.

דאס אריבערציען זיך אין געטא האט געקאסט דאס לעבן פון 100 יידן. א טייל זענען דערשאסן געווארן, א טייל זענען געשטארבן פאר הונגער, אנערע האבן מער ניט געקאנט אויסטראגן די יסורים און זיך אליין באפרייט פון די ליידן.

אין איין קליינעם צימער, אונטער די ערגסטע סאניטארישע באדינגונגען, האבן געוווינט צו 2—3 משפחות. ווער ס׳האט באזוכט דעם געטא האט געקענט מיינען לויט דעם אויסערליכן אויסזען אז ס׳איז גאָרנישט אזוי שלעכט, אלץ איז געווען ארגאניזירט און געפירט מיט ארדנונג און פינקטלעכקייט. אבער דער איינדרוק איז באלד פארשווונדן און א גרויל האט ארומענומען דעם באזוכער ווען ער האט איבערגעלייענט דאס שילדל ביים איינגאנג: „דער אריינגאנג פון אריער אין געטא און דער אורסגאנג פון יידן פון געטא־איז פארבאטן, ווער ס׳וועט עובר זיין דעם פארבאט, וועט באקומען טויט־שטארף!״ און דאך איז קיינעם נישט געקומען אויפן זינען אז די דאזיקע ווינערטער וועלןווערן דער בית הקברות פאר יידן. אז אויף די דאזיקע שמוציקע, און ענגע געסלאך וועלען זיך גיסן טייכן בלוט פון ריינע, אומשולדיקע מענטשן וועלכע זענען נישט באגאנגען קיין שום זינד...

מען האט נאך נישט געהאט פארענדיקט מיטן ארגאניזירן דעם „געטא לעבן״, איז שוין אויסגערופן געווארן א נייע אקציע, דעם 23—24 אקטאבער, דאס הייסט: דריי וואכן נאך דער „פייערליכער״ פארפליכטונג פון דער געסטאפא אז ס׳וועלן מער קיין אקציעס נישט פארקומען. ווידער האט מען אפגעשיקט 2.300 יידן קיין בעלץ. פון זיי האט מען אויף אן אכזריות׳דיקן אופן אויסגעשאסן 180 קראנקע וועלכע זענען געלעגן אין שפיטאל און מען האט זיי נישט געקאנט טראנספארטירן.

צוויי טעג נאכן אפהאלטן די יידן אין קאנצענטראציע פונקט, האט די געסטאפא מיט דער מיטהילף פון דער אוקראינישער פאליציי, געבראכט די אומגליקלעכע אויף דער באנסטאציע, זיי אריינגעפאקט אין די לאסט וואגאנען, צוגעשפעט די וואגאנען צו דעם צוג וואס גייט קיין באריסלאוו דארט האט מען צוגעטשעפעט נאך וואגאנען מיט יידן פון דער ארומיקער סביבה און אזוי האט מען געבראכט דעמאלט אין די גאז־קאמערן פון בעלץ 5.800 יידן.

די איבערגעבליבענע נידערגעשלאגענע צעוויטיקטע 5.000 יידן האבן ווייטער פארגעזעצט דאס לעבן פון יסורים און פיין. 1.500 יידן זענען געשטארבן פון הונגער די פארצווייפלונג און דער יאוש האט אנדערע דערפירט צו זעלבסטמארד. (ד״ר לאַנדמן מיט זיין פרוי און קינדער).

אין געטא האט מען אנגעהויבן צו מורמלען, צו סודן זיך וועגן א באוואפנטן ווידערשטאנד, כאטש ס׳איז נישט געווען קיין שום מעגליכקייטן או מיטלען דערצו. ווער ס׳האט געהאט געלט־מיטלען און א שטארקן ווילן, איז אנטלאפן אין די וועלדער און זיך אויסגעבויט בונקערס. דער, וועלכער האט נישט געקאנט אויפשאפן סיי דאס געלט, סיי גענוג כוח און ענערגיע, האט געהאפט אויף א נס און געבעטן צו גאט אויף רחמים.

די אקציע פון 23טן און 24טן אקטאבער 1942 אין

איר פארנעם, אין איר אופן און מעטאד, האט אנטפלעקט דעם ציל פון די נאציס: די טאטאלע פארניכטונג פונעם אייראפעישן יידנטום. דער פלאן פון דער אקציע אין אויסגעארבעט געווארן אויף היטלערס פערזענלעכען באפעל און זי איז דורכגעפירט געווארן אין איין צייט אין אלע דורך די דייטשן פארנומענע לענדער.

ס'איז נישט געווען קיין שום מאס און קיין שום ענד צו דעם יאוש און פארצווייפלונג פון טויט־ראנגלדיקן געטא. די געסטאפא־לייט האבן יעדן טאג געכאפט יידן וועלכע זענען אנטלאפן און זיי צוריק־געבראכט אין געטא. בכיוון האבן זיי אויף זיי נישט ארויפגעלייגט קיין שום שטראף, כדי צובאווייזן אז יידן האבן נישט וואס מורא צו האבן, זיי קענען רואיק בלייבן אין שטאט און ווייטער אנגיין מיט זייער ארבעט. אבער די יידן האבן שוין מער נישט געגלויבט אין זייערע רייד און אין זייערע הבטחות. צו גוט האט מען זיי שוין געקענט און געפילט... זענען א סאך אנטלאפן אין די טיפע וועלדער ארום באריסלאוו.

אין געטא האבן יידן אויסגעגראבן אונטערערדישע באהאלטענישן. מ'האט זיך „פארקויפט" צו אריער און זיך פארשאפט ארישע פאפירן, טייל יידן איז געלונגען אנטלויפן צו דער אונגארישער גרענעץ, קורץ, זיי האבן אלעס געטאן (אזוי האט מען געמיינט לכל הפחות), וואס נאר מעגליך געווען ביי יענע באדינגונגען, ווייל צו פארבלייבן אין געטא, האט געהייסן — א זיכערער טויט.

א פסיכאז פון שרעק און אימה האט באהערשט אלע לאגערן און געטאס אין פוילן. ס'זענען אבער אויך געווען יידן וועלכע האבן געהאפט אז דאס יאר 1943 וועט ברענגען די פרייהייט און אויסלייזונג. אפשר וועלן זיך פלוצים באווייזן די פארטיזאנער און זיי וועלן עס ברענגען די ישועה? אבער ווען נאך אלע האפנונגען איז געקומען די ביטערע וואר, האבן יידן אין גרעסערע צאלן אנגעהויבן צו אנטלויפן. ס'איז ארויס דער באפעל וועגן טאטאלער פארניכטונג און כדי דורכצופירן דעם באפעל, האט מען באשטימט.

די אקציע אין נאוועמבער

אין משך פון א גאנצן חודש האט זי געבושעוועט אויף דעם גרויטיקסטן אופן עס.עס. לייט און געסטאפא אונטער דער אנפירונג פון דעם קאמענדאנט, דעם תליון בלאק (פון ווין), האבן טרעארעזירט דעם יודנראט, זיי געטריבן איינצוזאמלען טאג־טעגליך 100 יידן און זיי ברענגען אין בית מדרש אויף דער גארבארסקא גאס. און געדראט, אויב דער באפעל וועט איין טאג נישט אויסגעפירט ווערן, וועט די געסטאפא פארדאפלען די נויטיקע צאל, און זי אליין וועט זיי צונויפזאמלען, נישקשה, דעמאלט וועט זיכער די צאל שטייגן און אין א קירצערער צייט וועלן זיי געבראכט ווערן צום אומקום.

אזוי זענען יידן געצוואונגען געווארן מיט זייערע אייגענע הענט צו ברענגען אין בית הכנסת, דעם זאמלפלאץ פון פארן אומקום זייערע טאטע־מאמעס, ברידער און שוועסטער. אויך פריער האבן זיי אזוי געטאן, (דעם 42.3.25), אבער דעמאלט האבן זיי נאך נישט געוווסט אז „איבערזידלונג" הייסט פאקטיש פירן צום טויט. אבער איצט איז שוין געווען פאר אלעמען קלאר וואס עס הייסט „איבערזידלונג", פריער די משפחה דערנאך וועט קומען די ריי אויף זיי אליין, ווייל קיין אנטרינונג און קיין רעטונג איז ניטא...

סאציאלע הילף

דאס איז געווען די איינציקע אפיציעלע באשטעטיקטע ארגאניזאציע וועמענס אויפגאבע איז געווען געבן סאציאלע „שוץ" און הילף. דער צענטער האט זיך געפונען אין קראקע אונטער דער לייטונג פון ד"ר מיכאל ווייכערט. דאס געלט פאר דער ארגאניזאציע, איז פארשטייט זיך, געקומען פון אויסלאנד און די דייטשן האבן דערפון געראבט וויפיל ס'האט זיך נאר געלאזט. אין דער אפטיילונג פון דער סאציאלער הילף האבן געארבעט די חשובסטע עסקנים פון דער יידישע באפעלקערונג: ד"ר לעאן טענענבוים, דער געוועזענער פארזיצער פון דער קהלה־פארוואלטונג, פרעזידענט פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע און וויצע־פרעזידענט פון דראהאביטשער שטאטראט. מיט אים צוזאמען האט געארבעט און געהאלפן מיט אן אומדערמידלעכער איבערגעבנקייט ד"ר האוזמאן, דער אייגנטימער פון א נאפט־ראפינעריע אין דראהאביטש.

זייער ארבעט איז געווען א שווערע און פאראנטווארטלעכע. זיי האבן מער ווי ווער טאג־טעגליך צוגעזען דעם עלנט, די יסורים, דעם הונגער און פיין פונעם געטאייד. אבער זייער קליין זענען געווען די מעגליכקייטן זיי צו העלפן. גאנצע, לאנגע טאג זענען זיי געזעסן אין ביורא פון דער ארגאניזאציע, וועלכע האט זיך געפונען אויף דער שקאלנא גאס, פארצווייפלטע און הילפלאזע אנטקעגן דער נויט און טיפן תהום פון געטא. אויף זיי אלע האט געהנגען די אומפארמיידלעכע שווערד פון פארהענדונג, די סכנה פון אקציעס וואס זייער ציל איז געווען בעלץ אדער בראניצע.

דער קאמענדאנט פון געסטאפא בלאק, האט באפוילן אים אפצוגעבן יעדן חודש א גענויען דין וחשבון וועגן דער יושר'דיקער צעטיילונג פון דער שטיצע צווישן דער יידישער באפעלקערונג אין דראהאביטש. דעם דין וחשבון

האט ער באדארפט כדי אים צו שיקן דעם גענעראל־גובערנאטאר אין קראקע.

די דאזיקע באריכטן זענען דורך דעם גובערנאטאר פראנק בכבודו ובעצמו דערגענצט און אויסגעבעסערט געווארן ווי ס׳האט זיך אים געלוינט, מען האט פארגעש־טעלט די ענינים אין א שיינעם ליכט, לויט די באריכטן האבן זיך דערנאך באוויזן ידיעות אין דער אויסלענדישער פרעסע אז די דייטשן האבן אריבערגעשיקט קיין פוילן גרויסע סומעס געלט אלס שטיצע פאר די ארעמע פוילישע יידן, זיי זאלן קענען איבערהאלטן די שווערע צייט פון דער „הומאנער״ מלחמה.

די טעטיקייט פון דער סאציאלער הילפס־ארגאניזאציע האט געדויערט ביז מערץ 1943. דערנאך האט מען זי ליקווידירט און די אנגעשטעלטע האט מען „אריבערגע־פירט״ קיין בראניצע.

דער עול פון הילף איז ארויפגעווארפן געווארן אויף דער סאציאלער־אפטיילונג ביים „יודנראט״. זי האט בא־קומען יעדן טאג 2 קילא ברויט אויף צוצעטיילן צווישן די יידן, דארט וואו עס האבן אויף דעם געווארט 2.000 יידן! טאג־טעגליך האט מען ארויסגעגעבן 60—50 באשטע־טיגונגען פאר קראנקע אויפגענומען צו ווערן אין שפיטאל און טאג־טעגליך האט מען אונטערגעשריבן 25 טויטשיינען. יעדן טאג איז מען געווען געצוואונגען צוצעשטעלן דער פארוואלטונג פון דער געסטאפא א גענויעם באריכט וויפיל יידן ס׳זיינען נאך דא, און אין וואס פאר א הילף זיי נויטיקן זיך.

אין יענע טיג האט מען דערהויבן בלאק צו א העכערן ראנג. ביי דער געלעגנהייט האט ער געשווירן אז ער וועט מאכן דעם דראהאביטשער ראיאן „יודנריין״. און ער האט די שבועה געהאלטן. נאך דער דאזיקער שבועה, וואס איז עפענטליך פובליקירט געווארן, און וואס האט דערדרוקט נאך מער די שטימונג אין געטא, זענען פלוצים פארשוואונדן געווארן די פארשטייער פונעם יודנ־ראט, ד״ר ראזנבלאט און זיין שטעלפארטרעטער ד״ר רוהרברג. זייהאבן איבערגעלאזט דעם געטא אויף זיין אייגענעם גורל. דאס פארשווינדן פון די צוויי עסקנים האט פארשטענדליך ארויסגערופן א גרויס פאניק. ווייל ס׳איז שוין געווען קלאר פאר יעדן אז ס׳דערנאנטערט זיך די לעצטע טאטאלע ליקווידאציע פון די יידן, און זייער גורל איז גע׳חתמ׳עט.

די אייניקע גוטע פריינט, ניט־יידין האבן צוגערעדט צו אנטלויפן, אבער זיי האבן נאר געגעבן עצות, קיינער פון זיי האט ניט געטאן עפעס ממשות אנטקעגן צוקומען מיט וועלכער ס׳איז הילף.

די געסטאפא־לייט האבן זיך אן אויפהער ארומגעדרייט איבערן געטא. זיי האבן געשמייכלט און געשוויגן, און אפגעלייקנט די פארשפרייטע קלאנגען וועגן אן אקציע. אין געטא האבן זיך נאך געפונען 3.000 יידן. דער מצב האט זיך נאך געשלעפט אזוי ביז ס׳איז אנגעקומען דער ביטערער טאג, דער 15טער פעברואר 1943.

געווען איז עס דינסטיק, א טאג פריער האט מען געפילט אז אויף דעם רוסישן פראנט געשעט עפעס. ס׳זענען ארומגעגאנגען קלאנגען אז די דייטשע ווערמאכט האט געליטן א גרויסע מפלה. אין דעם טאג האט מען נישט ארויס גענומען ווי געוויינלעך די מענטשן צו דער ארבעט. מען האט ארויסגעגעבן א שטרענגען בעפאל צו היטן די טויערן פונעם געטא.

אין די פרימארגען שעהן ארום 10 א זייגער זענען אנגעקומען אוקראינישע פאליציאנטן, לפנים קאנטראלירן די ריינקייט אויף די גאסן. א ווײלע שפעטער זענען אריין מיט א שטורעם 25 געסטאפא־לייט און 100 עסעס. פאלי־ציאנטן. זיי האבן שנעל פארנומען פאזיציעס ביי די אויסגענג פון די גאסן און גלייך האט מען געזען ווי מען ברענגט די ערשטע קרבנות. די ערשטע האט מען ארויסגעפירט די מענטשן פון די וואהנונגען או דעם „יודנראט״. באגלייט פון מערדערליכע קלעפ מיט שטעקנס און ביקסן־קאלבעס האט מען זיי אויפגעלאדן אויף לאסט־אויטאס און מיט ראשיקער שנעלקייט זענען זיי אפגעפארן דורך דער הויפט־גאס, אין דער ריכטונג קיין סאמבאר. צוויי באוואפנטע טאנקען האבן באגלייט דעם שוידערליכן צוג. 14 לאסט אויטאס האבן געפירט 450 יידן וועלכע מען האט צוזאמענגעטריבן במשך פון צוויי שעה.

זיי האט מען געפירט קיין בראנוצא. דארט האט מען זיי געבראכט פאר דעם דארטיקן צעיושעטן המון און מיט שאלנדיק געלעכטער און הירזשענדיק געזאנג פון די אוקראינישע פאליציי האט מען זיי אויסגעהרגעט מיט א באזונדערע רציחה און מיט א הנאה פון דער רציחה!

אויף א גרינער לאנקע נאבן וואלד, וואס שפרייט זיך אויס אין דער זייט פון דער שטאט, האט מען פון אין דער פרי אָן געזען אן אויסטערליש בילד:

ס׳איז געווען א פראסטיקער ווינטער־טאג. א קאלטער ווינט האט געבלאזן אין דורכגענומען די נאקעטע מענטש־ליכע קערפערס, אפגעטיילט אויף א קליינעם שטח זענען געשטאנען די געסטאפא־לייט און עס.עס.־פאליציי גרייט צום שיסן. די נאקעטע מענטשן עדה, פאראליזירט פון שרעק און טויט אנגסט האט זיך לויט באפעל דערנענטערט צום מאסן־קבר, וועלכער איז געווען אויסגעגראבן לויט

א געגויער מאס. 100 מעטער די לענג, 10 מעטער די ברייט און 1 מעטער די טיף. די ליפן האבן געשעפשעט א שטילע תפילה די פארפייניקטע אומגליקלעכע יידן האבן געווארט אז דער טויט זאל ווי אמשנעלסטן קומען און זיי אויסלייזן פון זייערע יסורים, דאס איז געווען זייער לעצטער ווונטש. אבער ווי עס זעט אויס, איז עס נאך געווען צו פרי גאָט האט נאך נישט געוואלט.

לויט אן ארויסגעגעבענעם באפעל האבן פרויען באדארפט זיין די ערשטע אין ריי. און אָט איז ארויסגעגאנגען די ערשטע פרוי, זעט אויס די מוטיקסטע, מיט א ביטער, סארקאסטיש שמייכל אויפן פנים. נאך איר די צווייטע, די דריטע...

דאס מאדערנע אויטאמאטישע געווער האט אנגעהויבן צו רעדן אויף זיין שפראך. די ערשטע פרוי איז גלייך אריינגעפאלן אין מאסנקבר, און נאך איר 218 פרויען!!! די, וועלכע האבן געהאט מזל, זענען געטראפן געווארן און באלד געשטארבן אויפן ארט, אבער געווען אויך אזעלכע וועלכע דער טויט איז זיי אפילו נישט לייכט אנגעקומען, זיי זענען פארוואונדעט געווארן און ארויסגעגאנגען אין גרויס יסורים. צו דעם איז געקומען דער באפעל פונעם קאמענדאנט בלאך, וועלכער האט אנגעפירט מיט דער אקציע, אז מעל זאל שפארן קוילן, א קויל אין נאקן און גענוג!

אָט אויף אזא שוידערליכן אופן האט מען אומגעבראכט 450 נפשות... אנטשוויגן איז געווארן דאס געווער און געשוויגן האבן אויך די הימלען... און ווידער האבן די רוצחים אין יענעם טאג באוויזן זייער „גלארררייכן" זג איבער הילפלאזע, בארויבטע יידן...

שטאטישע ארבעטס־לאגערן

כדי אפצוהאלטן אויף וויפיל ס'איז די אויסראטונג פון די דראהאביטשער יידן, האט דער „יודנראט" פארטראכט צו ארגאניזירן יונגע פאכלייט, שאפן ווארשטאטן וואס זייער פראדוקציע זאל גיין, פארשטייט זיך קודם־כל פאר די דייטשן. דעם וויצע־פארזיצער פון יודנראט ד"ר ראַרבערג איז געלונגען צו באאיינפלוסן און צו געווינען פאר דעם געדאנק דעם בירגערמייסטער פון דראהאביטש ד"ר קוסטוזצמסקי, וועלכער האט פערזענליך אינטערווענירט ביי דער דייטשער מאכט וועגן דעם ענין.

די ווארשטאטן האבן געארבעט פאר אלע צווייגן פון דער אינדוסטריע. מען האט דארט אויך אויסגעארבעט פארשידענע האנט־ארבעטן. פרויען פון דער עס.עס. האבן באשטעלט הערליכע האנטארבעטן לויט א באזונדערן מוסטער און אויספירונג, און ווי איז געווען דער יידישער ארבעטערין וועלכע האט ניט אויסגעפירט די באשטעלונג לויט דעם פארלאנג און צום טערמין. אזוינע יידישע ארבעטער זענען באלד אין דער נאענסטער אקציע אומגעבראכט געווארן.

די ווארשטאטן האבן די גאנצע צייט געליטן פון מאנגל אין רוישטאפן. כדי דעם רוי־מאטעריאל צובאקומען האט מען באדארפט א דערלויבעניש פון דער שטאט־פארוואלטונג. אבער פון טאג צו טאג איז פארקלענערט געווארן די צוטיילונג פון רוישטאפן. דאס איז געטאן געווארן בכוונה כדי ווי אמשנעלסטן צו ליקווידירן די ווארשטאטן, צעטרייבן די ארבעטער און זיי דערפירן צו אומקום. די יידישע לייטונג פון די ווארשטאטן האט פון איר זייט געטאן אלץ וואס איז מעגליך געווען כדי אויפצוהאלטן די עקזיסטענץ פון די ווארשטאטן און במילא די ארבעטספלעצער, כאטש די עס.עס. פאליציי האט ניט אויפגעהערט צו צוטרייבן מיט דער ליקווידאציע.

במשך פון א צייטלאנג, ווען אין געטא האבן געבושעוועט די „אקציעס", האבן די ארבעטער פון די ווארשטאטן געגאסן פון א כלומרשטער „אומבארירלעכקייט". אבער באלד איז אויך אוועק זייער פריווילעגירטקייט און די יידישע ארבעטער און אנגעשטעלטע וועלכע האבן פראדוצירט פרעכטיקע זאכן מיט די קלענסטע מיטלען, זענען אריבערגעפירט געווארן צו שווארצער ארבעט. אין די שפעטערע אקציעס האבן זיי שוין געטיילט דעם גורל פון די אנדערע יידן פון געטא דראהאביטש. אייניקע משפחות האבן אין די ווארשטאטן געארבעט ביזן ענטגילטיקן פארמאכן די ווארשטאטן, דעם 21טן יולי, 1943.

אין א שיינעם טאג זענען די, וועלכע האבן אזוי פראדוקטיוו געארבעט פאר דער דייטשער ווירטשאפט, פארלאדן געווארן, באגלייט מיט קלעפ און געשרייען אויף די לאסט־אויטאס און אוועק זייער לעצטן וועג קיין באראניצע.

שווער פעסטצושטעלן ביי היינטיקן טאג די גענויע צאל ארטיקלען וואס זענען אין יענע ווארשטאטן אויסגעארבעט געווארן, אבער טייל האבן דערגרייכט צו א גאר הויכער און פערפעקטער פראדוקציע. ס'איז באוואוסט אז ס'זיינען אויסגעארבעט געווארן 2.000 טישן, 1.500 פאָר לוקסוס הויזשיך, 5.000 מעטער ווייסע לייווענט, 2.500 רעמלעך צו בילדער, א סך איז אויסגעארבעט געווארן אויף דער באשטעלונג פון דער שטאט־פארוואלטונג, א גרויסע צאל שטריק־ארבעטן, סוועטערס און פארשידענע שטובזאכן. די דאזיקע אויסארבעטונגען געפינען זיך נאך זיכער היינטצוטאג אין באזיץ פון עסטרייכישע געזינדלאך צו וועלכע די עס.עס. רוצחים האבן אהיים געשיקט אלס מתנות.

דער ארבעטס־לאגער אין „היראבקה“

די „ווערמאכט“ אין דראָהאָביטש האט געהאט איר רעכענונג צו לאזן די יידן אין דער ארבעטסדינסט. א דאנק די באמיונגען פון אינזשענער־אגראנאם בקנרוט וואס איז געווען א גרויסער מומחה אין לאנדווירטשאפט און נאך דערצו זייער געאכטעט ביי דער פאליציי־מאכט אין שטאט. איז געלונגען אויפצושטעלן אַ לאנדווירטשאפטלעכן ארבעטס־לאגער אין איינעם פון געגנטן פון שטאט.

ס׳האבן דארט געארבעט ארום 250 יונגע מענער און פרויען. אין א קורצער צייט שפעטער האט דער אינזשינער געפועלט און ער האט געשאפן נאך אזא לאנדווירטשאפטלעכע פערמע. באקענראָט האט אנטוויקלט א שיינע ווירטשאפט וואו עס האבן געארבעט נאר יידן. ער האט אויך באשעפטיגט יידן וואס זיינען אנגעקומען פונעם ארום. מען האט דארט געפפלעגט 50 ראסאווע קראָליקעס, געפלאנצט פארשידענע גרינוווארג, אפילו פלאנצן אויף רפואות. ווען ס׳איז אוועק 5 חדשים נאך דער גרינדונג פון דעם לאגער, האבן די נאציס פארלאנגט אז פאר זייער געברויך זאלן נאר די יידן פון היראבקא צושטעלן די פראדוקטן.

אין לאגער האט מען אויך געהאדעוועט עופות, וואס זייער צאל איז דערגאנגען ביז 1.000. די יידישע ארבעטער האבן געהאדעוועט די הינער כדי מיט זיי אנצושטאפן די רוצחים. טאג־טעגליך האבן די יידן געמוזט צושטעלן אונטער דער שמירה פון די נאציס, זייערע פראדוקטן אין די הייזער פון די רוצחים, און ווינד און וויי איז געווען צו דעם ייד וואס האט חלילה פראזוימט צו ברענגען דעם עוף. ער האט תיכף פארלוירן דאס רעכט צו טראגן דעם ארעם־באנד מיטן אפצייכן „וו“ — און ביי דער נאענסטער אקציע האט מען אים אומגעבראכט.

די ארבעטער פון דעם לאגער, ווי אויך די, וועלכע האבן געארבעט אין די שטאטישע ווארשטאטן, האבן געטראגן די ארעמבענדער מיט דעם אפצייכן „וו“ (ווערווירטשאפט) און דאס איז געווען א שוץ פאר רדיפות און אקציעס. אבער דאס האט נאר אזוי לאנג געגאלטן ווי לאנג „דער נעגער האט זיינס אפגעטאן“. נאך 9 חדשים אפארבעטן אין דעם לאגער, האט מען די יידן אפגעפירט אויף זייער לעצטן וועג קיין בראניצע“.

אין דעם באריכט פון דער ווירטשאפטלעכער אפטיילונג ביי דער „קארפאטן אקציען געזעלשאפט“, א באקאנטע נאפט־געזעלשאפט, וועלכע האט געהאט די אויפזיכט איבער דעם לאגער ביז צו זיין ליקווידירן, געפינט מען פארצייכנט אינטערעסאנטע ציפערן וועגן די מינים ירקות וואס דער היראבקה לאגער האט פראדוציר׳ט פון חודש דעצעמבער 1942 ביז חודש דעצעמבער 1943.

במשך פון דער צייט האט דער לאגער צוגעשטעלט פאלגענדן קוואנטום: 4.000 ק״ג אוגערקעס, 2.200 ק״ג טאמאטן, 500 ק״ג רעטעך, 400 ק״ג ציבעלעס, 200 ק״ג פעטרישקע, און קרויט, 15.000 ליטער מילך, 700 ק״ג פוטער און נאך אנדערע פארשידענע גרינווארן.

אין אנדערע ארבעטס־לאגערן און ווארשטאטן

אין די ערשטע דריי גרויסע „אקציעס“ אין דראהאביטש און באריסלאוו האט מען בעיקר אומגעבראכט פרויען און קינדער. עס זענען פארבליבן איינצעלנע מענער מייסטנס ארבעטספעאיקע. די נאצישע אוסיוואורפן האבן זיך מיט זיי סתם ארומגעווארפן (כדי נאכמער צו צעטרמלען) פון איין ארבעטס־פלאץ אויפן אנדערן.

לויט אלע סימנים איז געווען פארויס צוזען אז די מלחמה וועט זיך אזוי גיך נישט ענדיקן. מען האט אויפסניי „ארגאניזירט“ דאס יידישע לעבן. די צאל איינוואוינער פון געטא איז שוין באשטענען ניט מער ווי פון 3.500 נפשות. דאן איז געגרינדעט געווארן אויף גראבארסקא־גאס אן אנדערע ווארשטאט בכדי צו שאפן דעם ווארשטאט האט באזונדער זיך באמיט דער עס.עס. קאמענדאנט מינקוס. א יעדער איינער פון די רוצחים האט געזוכט פאר זיך אליין א רויבפעלד כדי צוצענעמען וואס ס׳האט זיך נאר געלאזט ביי די יידן. האבן זיי טאקע צוליב דעם אויפגעשטעלט פארשידענע ווארשטאטן.

די נאצי־באנדיטן האבן ביז אין דער צייט אין וועלכער מיר האלטן, דאס הייסט 1943 אויסגערויבט דאס האב און גוטס פון די אומגעבראכטע יידן און עס אוועקגעפירט צו זיך אהיים. די מערדער האבן שטענדיק צום אלעם ערשט געהאט און זינען זיך אליין אנצושטאפן מיט דעם בארויבטן יידישן פארמעגן.

ס׳זענען אנטשטאנען ווארשטאטן אויסצוארבעטן שיך, ווארשטאטן צו נייען קליידער, מיט באזונדערע אפטיילונגען פאר די דאמען, די פרויען פון די מערדער. פריזוראנשטאלטן מיט באדינונג פאר מאניקור און פעדיקור. אין איין גרויסן מאגאזין האט מען געהאלטן די אלע ווערטזאכן און חפצים פון די יידן וועלכע האבן גאערבעט אין די פארשידענע לאגערן ביז צו זייער אומקום. נאך א יעדן פראנספארט קיין בראניצא זענען די לאגערן פול געווארן מיט די שטובזאכן און חפצים פון די ארויסגעפירטע, וועלכע זענען געווען געצוואונגען איבערצולאזן פאר די רוצחים זייער פון יארן איינגעשאפענעם פארמעגן.

אין די מאגאזינען האבן געארבעט א סך יידן ביי

דער אויסאַרטירונג פון די זאכן. אונטער דער אויפזיכט פון די עסעס. לייט, האבן די יידן געמוזט אויססאַרטירן קליידער, שיך, און ווערטזאכן לויט זייער צאל און גרויס, לויט דעם ווערט און צושטאנד. יעדער סכום געלט, אין באנקנאטן אדער מטבעות האט געמוזט תיכף אפגעגעבן ווערן צו די עסעס. לייט, אנדערש האט געדראט טויט שטראף. פון די־אָ מאגאזינען האט געשטראמט, הויפטזעכליך קיין עסטרייך, געפאקטע גרויסע קאסטנס און קופערטס וואס די יידישע ארבעטער האבן מיט זייערע אייגענע הענט געבראכט צו שלעפן אויף די באנסטאציעס.

אין די ווארשטאטן זענען די יידן געווען געצוואונגען אליין צו באזארגן דעם רוישטאף פאר די פראדוקטן און זיי האבן געמוזט אויסגעארבעט ווערן ביז צו דעם געגעבענעם טערמין אונטער דער דראונג דערשאסן צו ווערן, האט דער קאמענדאנט פון דער אפטיילונג ארויסגעבן א באפעל צו א שוסטער ער זאל אים במשך 8 שעה מאכן א פאָר לוקסוס שטיוול. זיבן שעה נאך דעם באפעל, האט דער אָרעמער שוסטער, א צעשטראלטער פון גליק, געבראַכט דעם פארשאלטענעם נאצי די פארלאנגטע שטיוול. אלס אוסדרוק פון דאנקבארקייט" האט ער באקומען מיטן רייט־ריטל איבערן קאפ פון וואס ער איז געפאלן באוווסטלאז אויף דער ערד, א באגאסענער מיט בלוט.

די נאציס האבן זיך געלאזט צוויי מאל אין טאג ראזירן פון די יידישע פריזירער, דערביי האבן זיי דערנידערוקט און געחוזקט. זיי האבן אָן אויפהער פארלאנגט אויסצופירן אוממעגלעכע ארבעטן נאר די דראונג פון טויט און די פייניקונגען האבן מעגליך געמאכט דאס אוממעגליכטע.

אין משך פון דער צייט וואס עס האבן עקזיסטירט די ווארשטאטן האט מען אויסגעארבעט פאלנדע ארטיקלען: 540 פאָר שטיוול, 2.000 פאר שיך, (פאר מענער פרויען, און קינדער) פארריכט 3.000 פאר שיך. 900 אנצוגע און די גלייכע צאל ווייסע וועש.

די יידן וואס האבן געארבעט אין די ווארשטאטן האבן דערפאר באקומען אלס „דאנק" פונעם קאמענדאנט דאס, וואס ער פערזענליך האט זיך באטייליקט אינעם אריבערפירן זיי קיין בראניצע און די ערשטע 20 קדושים וטהורים האט ער אליין מיט זיינע טמא'דיקע הענט אומגעבראכט. דער יידישער לייטער (לויטן געזעץ האט אזא געמוזט זיין) איז אין דעם ווארשטאט געווען א געוויסער וויינטרויב, אָן אינזשינער. זיין אמט איז געווען ווי דער אמט פון א „קאפו". ער האט אויסגעפירט גענוי די באפעלן און געזוכט נושא חן צו זיין אין די אויגן פון די נאציס.

א עס.עס. לאגער אויף „גורקא"

מיט דעם באוווסטזיין אז זיי זענען די זיגער פון די אקופירטע לענדער און און מיט דעם דראנג די לענדער אנצושליסן אין דער „טויזניאריקער אימפעריע" האבן זיי אנגעהויבן אויפשטעלן נייע בנינים. אויפן שטח גורקא האט זיך געפונען א גרויסע ציגעלניע. די עס.עס.־לייט האבן פאר איר געזוכט צוואנג ארבעטער.

די יידן זענען ווידער געווען גליקלעך צו געפינען א פלאץ פון ארבעט כדי לפי שעה אפשטופן דאס, וואס ס'דערוואַרט זיי. אין די טעג פון דער אקטאבער־אקציע 1942 האבן זיך דארט געפונען 1.200 יידן פון דעם גאנצן ראיאן. דער לאגער איז געווען ארומגערינגלט פון א מיליטער־וואך מיט מאשין־געווער. שוין אין דער ערשטער וואך זענען דארט אויסגעפירט געווארן די ערשטע עקזאקוציעס.

נישט ווייט פון דער ציגל־ברענעריי, בערך א קילאמעטער צפון־זייט פון וועג, האט זיך געפונען א גרויסער לאגער פון קריגס־געפאנגענע. דארט האבן געשמאכט 20.000 רוסישע זעלנער. פון די דאזיקע צוויי לאגערן צוויי לאגערן האבן זיך טאג־טעגליך געהערט שיסעריין. ווי מען איז דערנאך געוואר געווארן, האט מען דארט יעדן טאג דורכגעפירט „סעלעקציעס" אין וועלכע עס זענען דערשאסן געווארן א 150—200 געפאנגענע.

די נאצישע „אקטיוויטעטן" אין יענעם לאגער האבן געדארפט דינען ווי א מוסטער פאר די עס.עס.־לייט אין צוואנג־לאגער „גורקא" זיי זאלן חלילה ניט אפשטיין, נאר ווייטער אנגיין מיט זייער שיטה פון אומברענגען די יידישע ארבעטער, אין די חדשים וואס עס זענען נישט דורכגעפירט געווארן קיין אקציעס האט מען אין לאגער אויסגעמארדעט 50 יידן.

די פראדוקציע פון דער צוגלניע איז געפאלן, ווייל אייגענטליך דער ציל פון דעם דאזיקן לאגער איז געווען צו פארטילקן דער קליינער צאלאיבערגעבליבענע יידן. זיי האבן עס געטאן אויף דעם זעלבן אופן און לויט דעםביישפיל פון דעם לאגער אין לעמבערג וואס האט זיך געפונען אויף יאנאווסקא־גאס. אין דיביידע לאגערן האט מען פון די וואכטורעמס טאג־טעגליך געשאסן אָן א יעדע סיבה אויף די יידישע ארבעטער.

דער קאמענדאנט פון דעם לאגער הערצער האט אין דער שטיל ארויסגעגעבן באפעלן וועמען צו ליקווידירן, און די אוקראינישע פאליציי האט שוין געזארגט אז די באפעלן זאלן פינקטלעך אויסגעפירט ווערן. אין חודש מערץ 1943 האט מען פון דעם לאגער אריבערגעפירט קיין גרודעק יאגעלאנסקי 800 יידן. הערצער האט פערזענליך אנגעפירט מיט דעם טראנספארט. ווען דער טראנספארט האט זיך געפונען צוויי קילאמעטער פאר דער באן־

סטאַציע, האט מען ארויסגעשלעפט די יידן פון די וואגאנען און זיי אריינגעפירט אין נאענטן וואלד. דארט האט מען זיי אלע אויסגעשאסן. די אמייסטן קרבנות זענען געווען פון באריסלאוו און אומגעגנט.

די אלע לאגערן, וועלכע האבן פאר א קורצער צייט עקזיסטירט, האבן געדינט נאר צו קאנצענטרירן די איבערגעבליבענע יידן פון דעם ראיאן כדי לייכטער צו מאכן זייער פארניכטונג. און טאקע באלד, דעם 21־מאי 1943 האט מען געגעבן דעם צייכן פון טאטאלער אויסראטונג און ליקווידירן דעם לאגער.

צוואנגס־לאגער פון אקציע־געזעלשאפט „קארפאט איל"

מיט דעם אנטשטיין פון דעם לאגער אין דראהאביטש און אן ענליכן לאגער אין באריסלאוו, האט מען פארזיכערט אז מען וועט מער נישט רודפן און אומברענגען די נאך ביים לעבן געבליבענע יידן. עס האט זיך דא געהאנדלט נאר אין ספעציאליסטן און פאכמענער און אויב זיי וועלן זיך באמיען ווי אמבעסטן אויסצופירן זייער ארבעט, וועט זיי דאס אוודאי ראטעווען דאס לעבן. ס'האט געהייסן אז געריננג אליין זאל זיך האבן אנגענומען פאר דעם מין יידן און ער האט איבערגערעדט דעם „פירער" אז ער זאל זיי לאזן לעבן. אלע געפאנגענע אין די לאגערן פון דראהאביטש און באריסלאוו האבן באקומען דעם אפצייכן „ר", געחתמעט מיט דעם שטעמפל פון דער געסטאפא און פארזען מיט א ספעציעלן נומער. זיי זענען אריין אין דער רשימה פון די ארבעטער ביי דער געזעלשאפט „קארפאטן איל א.ג."

צווישן דער געסטאפא און דער הויפט־לייטונג פון דער אויל־געזעלשאפט אין בערלין איז געווען א הסכם לויט וועלכן עס איז נויטיק א געוויסן פראצענט יידן צו פארניכטן. די יידישע שקלאפן־ארבעטער, וועלכע זענען שוין דעמאלט געווען די לעצטע אין פוילן, די „אויסגעקליבנסטע" פון פאלק, זענען געווארן צעשפרייט און צעווארפן איבער פארשידענע אונטערנעמונגען. פארבליבן זענען נאר מענער, וועמענס פרויען און קינדער מען האט שוין געהאט אומגעבראכט גאר ווייניקע איז געלונגען אפצוראטעווען זייערע משפחות, אויסבאהאלטנדיק זיי ביי ארישע פאמיליעס.

יידן האבן געארבעט אין פאלגנדע אונטערנעמונגען:

אין דער נאפט־ראפינעריע „גאליציא" 12 אינזשינערן, 70 באאמטע, 1.200 ארבעטער, א 200 פרויען אין די ווירטשאפטס־אפטיילונגען. אין דער נאפט־ראפינעריע „פולמון" האבן געארבעט 7 אינזשינערן, 15 באאמטע, 45 ארבעטער, 8 פרויען אין דער קיך וועלכע איז געווען באשטימט נאר פאר יידישע ארבעטער. אין דער אונטערנעמונג „נאפטא" וועמענס טעטיקייט איז געווען כמעט פאראלאזירט, האבן געארבעט 3 אינזשינערן אין דער לאבאראטאריע, 9 באאמטע, 50—60 צייטווייליקע ארבעטער.

די צוואנגס־לאגערן זענען געווען צוזאמענגעשטעלט פון צוויי טיילן. איין טייל איז געווען איינגעקווארטירט אין די הייזער אויף באריסלאווסקא גאס 6. וואס איז געווען ארומגענומען מיט א דראטן־צוים. דער צווייטער טייל האט זיך געפונען אין די הייזער לענגס אויס די גאסן יאגלאנסקא און גארנקארסקא. יעדע קאמוניקאציע און פארבינדונג מיט דער שטאט איז געווארן איבערגעריסן. דער לאגער איז געווען באוואכט פון אלע זייטן און די גאנצע וועלט הייסט עס האט געקאנט זען אין זיך איבערצייגן אז אונטער דער דייטשער הערשאפט עקזיסטירן נאך יידן, זיי לעבן און ארבעטן.

עס זענען נאמינירט געווארן צוויי אויפזעערס איבער די לאגערן. דער אויפזעער איבערן לאגער אויף בריסלאווסקא גאס איז געווען בוימגארטן און איבער די לאגערן אויף יאגלאנסקא און גארנקארסקא איז געווען וויינטרויב. די־אָ שקלפנלאגערן האבן אונטערליגט דעם הויפט קאמענדאנט הילדבראנד און זיין געהילף מינקוס.

אין די לאגערן זענען געווען לאבראטאריעס, אמבולאטאריעס, אפטייקן, א מאדערנע קיך, קורץ — אלס וואס ס'איז נויטיג פאר דער עקזיסטענץ פונעם מענטשן. איןביידע לאגערן האבן זיך געפונען 15 דאקטוירים. זיי האבן געקאנט אין א געוויסער מאס זיך פרייער באוועגן. זיי האבן אפילו געהאט א דערלויבעניש ארויסצוגיין אין שטאט אויף פריוואטע וויזיטן. אלע עס.עס.־לייט האבן זיך נאר געהיילט ביי די יידישע דאקטוירים, האבנדיק צו זיי דעם פולסטן צוטרוי, און דאס האבן די ס.ס. לייט ניט איינמאל אליין אונטערשטראכן.

אין אנהייב איז דיע באשפייזונג אין די לאגערן געווען נישט קיין שלעכטע. צו דער ארבעט איז מען געגאנגען רייעס ווייז, אונטער דער באוואפנטער וואך פון אוקראינישע פאליציאנטן. טאג טעגליך פאר דער ארבעט און נאך דער ארבעט, איז דערלוביט געווארן ארויסצוקומען מיט אנקלאגעס און אפעלאציעס. אין לויף פון עטליכע חדשים האט מען טאקע געמיינט אז געריננג האלט זיין צוזאג, אבער אין חודש סעפטעמבער 1943 איז געקומען די ביטערע אנטוישונג, ווען ס'איז דורכגעפירט געווארן אן אקציע אויף די ארבעטער מיט דעם פריוועלעגירטן אפצייכן „ר".

די איבערגעבליבענע לעצטע יידן. אינזשינערן, בוכהאלטערס, באאמטע ספעציאליסטן, כעמיקער, און קונסט

האנטווערקער האבן ווייטער געארבעט, געפירט ווייטער דאס יסורימדיקע, צאנקנדיקע לעבן, געטאן וואס נאר אין זייערע מעגליכקייטן כדי צו וועקן חסד אין בערלין. אבער אומזיסט!

יידן, די באזיצערס פון דער צייגניש „ר״ האבן אנגעהויבן צו אנטלויפן אין מאסן. זיי האבן זיך דורך פארשיידענע מיטלען ארויסגעקריגן פון דעם לאגער און געלאפן וואו די אויגן האבן זיי געטראגן. פון א באוואפנטן ווידערשטאנד האט מען אפילו נישט געקאנט טראכטן. הינטער דעם צוים פונעם לאגער האבן אומאויפהערליך געלויערט די אוקראאינער אוןפ אשיסטישע פאליאקן און ווער עס איז געכאפט געווארן אונטער דעם פארדאכט פון פרווון אנטלויפן פונעם לאגער, איז תיכף איבערגעגעבן געווארן אין די הענט פון דער געסטאפא.

ד״ר גערגערנס שוידערליכער באפעל

9 קילאמעטער פון דראהאביטש, אין דער דרומדיקער זייט, געפינט זיך דאס בארימטע קוראָרט טרוסקאוויץ. זייענע רפואה־קוואלן און אויפן מאדערנסטן אופן איינגעארדנטע באד־אנשטאלטן האבן געהאט א שם ווייט איבער די גרענעצן פון פוילן. ביים אויסברוך פון דער מלחמה אין יאר 1939 האבען דא געוווינט 150 יידישע משפחות, וועלכע האבן צוזאמען געציילט א 400 נפשות. די יידן מיט זייער פלייס און פעיקייט און דורך יארנלאנגער דערפארונג אויפן ווירטשאפטליכן געביט, האבן א סך בייגעטראגן צו הויבן דעם ניווא פון דעם קוראָרט. זיי האבן אויך גוט געלעבט מיט די פוילישע און אוקראאינישע שכנים. די דייטשן האבן געוואוסט פון דעם און זיי האבן געפונען פאר ריכטיק איבערצונעמען אין זייערע הענט די הייל־אנשטאלטן. עס האבן דעמאלט דא געוואוינט דייטשע גענעראלן, הויכע רעגירונגס־באאמטע און טוער פון דער פארטיי.

מיט לאנגזאמע, אבער זיכערע טריט זענען די נאציס צוגעטרעטן איינצופירן ענדערונגען אויף די ערטער וועלכע האבן זיך געפונען אין יידישע הענט: ארויסטרייבן יידן פון זייערע פאזיציעס און אויף זייער ארט באזעצן אוקראינער און פאלקס־דייטשן. דורך א פארהעלטנמעסיק לענגערער צייט האט דא די יידן נישט געטראפן קיין אקציע. דאס לעבן פון די יידן איז לאנגזאם ווייטער געפלאסן, כאטש א יעדער האט ביי זיך אין הארצן געפילט אז דאס גרויזאמע דערנענטערט זיך.

אין איינעם א טאג האט פאסירט אזא זאך: דער עלטסטער פונאם יודנראט קראוס, האט באדארפט פארלענגערן זיין רייזע־דערלויבעניש. כדי דאס דורכצופירן האט מען זיך געדארפט ווענדן אין דער ראיאן־קאמענדאטור וואס האט זיך געפונען אין דער קרייזשטאט דראהאביטש.

דער ראיאן קאמענדאנט ד״ר גערגענס, דער געטרייער יורש פון זיין פארגייער יאדאמציק, האט געקלאפט זיך מיטן פינגער אין שטערן און געשריען:

— איר פארשאלטענע הינט! איר לעבט נאך אין טרוסקאווץ? אום געטעס ווילן! ווי אזוי האב איך געקאנט אן אייך פארגעסן? אזוי ווי איר וואלט דארט קיינמאל אויף דער וועלט נישט געוועזן!

און נאך א פאר מינוט נאכקלערן האט ער געגעבן קראוסן פאר־דערלויבניש און אונגעזאגט אז מען זאל אים שיקן א גענויעם באריכט וועגן דער באשעפטיגונג פון די יידן אין טרוסקאוויעצט.

קראוסן, וועמען ס׳איז גארניט איינגעפאלן עפעס אין דעם צו פארדעכטיקן, איז אהיים געפארן און צוגעטרעטן אויסצוארבעטן דעם פארלאנגטן באריכט.

יידן פארן קיין טערקיי

אין דעם זעלבן טאג, 23טן אויגוסט 1943 2 א זייגער נאכמיטאג, איז אנגעקומען קיין טרוסקאוויעצט דער ראיאן־קאמענדאנט גערגענס אין דער באגלייטונג פון צוויי עס־מענער וועלכע האבן ניט געהערט צו דעם פאליציי־שטאב אין דראהאביטש. ער האט פארבעטן צו זיך דעם הויפט פון די יידן, קראוסן, כדי ער זאל אים איבערגעבן דעם צוגעגרייטן באריכט.

ס׳פארשטייט זיך, אז במשך פון א שעה איז ניט מעגליך געוועזן צו צונויפשטעלן דאס, וואס דער נאצי־קאמענדאנט האט פארלאנגט. אבער דאס איז שוין געוועזן גענוג בכדי קראוסן צו באשטראפן. קראוס איז ארעסטירט געווארן און געשטעלט אונטער א וואך. נאך צוויי שעה האט מען אים ווידער געבראכט פאר ד״ר גערגענס, און ער האט אים באפוילן במשך פון א שעה איינצוזאמלען אלע יידן. זיי זאלן מיט זיך מיטברענגען א פעקל זאכן, וועמענס געוויכט זאל נישט איבערשטייגן 50 קילא. אלע יידן זאלן זיך פארזאמלען פארן בית מדרש ווייל די טערקישע רעגירונג איז גרייט אויפצונעמען אין איר מדינה אלע יידן. זיי דארפן נאך היינט ארויסגיין אויף דער באנסטאציע און פון דארט וועלן זיי פארן קיין טערקיי.

קראוס און נאך צוויי יידן פונעם אָרטיקן יודנראט האבן ארגאניזירט דאס צונויפזאמלען פון די טרוסקאוויצער יידישע איינוווינער, אין איינקלאנג מיט דעם באפעל פון דעם כיטרען קאמענדאנט. אבער אין דער זעלבער צייט זענען אנגעקומען מיט געלאף פון דראהאביטש פיר לאסט־אויטאס מיט צעיושעטע געסטאפא לייט.

ס'זענען נישט אוועק קיין גאנצע צען מינוט און קראוס איז דער ערשטער אריינגעפירט געווארן אין וואלד און דערשאסן געווארן. אין דער דאזיקער אקציע איז אויך אומגעקומען דער דורך אלעמען באליבטער ד״ר רוהדערפער מיט זיין משפחה. איבערן פרעכטיקן קוראַרט־שטעטל האט זיך געטראגן דער אפהילך פון דער דערמארדונג. אין די צוויי שעה פון אט דעם „הייליקן נאציאנאל־סאציאליסטישן אויפברויז״ האט מען געכאפט 320 יידן, מענער, פרויען און קינדער, און זיי געבראכט אויפן הויף פון בית מדרש. אינעווייניק אין מקום קדוש האט שוין געבושעוועט א פייער און פארברענט די ספרים און הייליגע חפצים. באַלד אויף דער שוועל האט מען דערשאסן די ערשטע פינף יידן. אביסל שפעטער איז אנגעקומען ד״ר גערגענס און באפוילן אז א טייל פון די צום טויט דערשראקענע יידן זאל מען אויסשטעלן אויף רעכטס. דערביי האט ער עפעס א שעפשע געטאן איינעם פון זיינע מאַנסטער: געווען איז דער נישט קיין אנדערער ווי לאנדאו, וועלכער איז אונדז שוין גוט באקאנט פון די פריערדיקע אקציעס.

ער האט עס די יידן פון רעכטס אוועקגעפירט אויף די לאסטאויטאס אין דער ריכטונג פונעם וואלד נעבן קוראַרט. דארט האט זיך באלד געהערט דאס אויטאמאטישע שיסן פון מאשין־געווער. אין דער זעלבער צייט האט מען געזען די איבריקע דריי לאסטאויטאס פול אנגעשטאפט מיט מענטשן און זייערע פעקלעך אפפארן אין דער ריכטונג פון דראהאביטש, זיי האט צוגעשפילט דער מזל צו לעבן נאך א פאר שעה ביז מען האט זיי געבראכט קיין בראניצע און זיי דארט אומגעבראכט.

4 א זייגער נאכמיטאג איז שוין ד״ר גערגענס געזעסן אין זיין ענגן משפחהקרייז ביי דעם נאכמיטאג־טיי, ער האט שוין געקאנט פיין פארברענגען, פרעסן און זויפן און רואיק שלאפן...

ארבעטספארמיטלונגס־אמט.

דער ארבעטס־פארמיטלונגס אמט אין דראהאביטש איז באשטאנען פון דריי אפטיילונגען. די הויפט־צענטראלע האט זיך געפונען אויף דער סאביעסקי־גאס אין דעם בנין פון בית־היתומים, איינס פון די שענסטע געביידעס אין דער דאזיקער פאבריקסשטאט. דער צווייטער פארמיטלונגס־אמט, וואס האט אונטערליגען דעם ערשטן, האט זיך געפונען אין באריסלאוו. די צוויי אמטן האבן געדארפט געבן ארבעט די יידן אין דראהאביטש און באריסלאוו. אלע אנדערע פארמיטלונגס־ביוראען אין דעם גאנצן ראיאן זענען געווען אונטערוואָרפן דער צענטראלע אין דראהאביטש.

דער ציל פון די ביוראָען איז געווען צו פארשרייבן די געזונטע און ארבעטספעיקע יידן און אויסזוכן פאר זיי ארבעטספלעצער. דער לייטער פון דער צענטראלע איז געווען איינער מיטן נאמען: ברוינליך, א גוטער פריינט און א ארויסהעלפער פונעם נאצי־אפיציר מיינקא, א היטלעריסט וואס האט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אכזריות. אבער זיין שטעלפארטרעטער גילנער, איז געווען אן אידעאישער מענטש און זיינע פרינציפן זענען געווען הומאניטארע און אפילו סאציאליסטישע. ער האט געהאלפן יידן ווי ווייט ער האט געקאנט. די אויפפירונג פון די נאציס און זייערע מעשים לגבי די יידן, איז אים געווען דערווידער. כאטש לפנים איז ער געווען געצוואונגען זיך צו באטייליקן לכל הפחות טעארעטיש אין זייערע טייוולאנישע מעשים.

בגנבה האט ער ביי זיך אין הויף אויסגעבויט א בונקער און דארט אויסבאהאלטן 20 יידן. די זאך איז אנטדעקט געווארן און ער האט אין דער שטיל פארלאזט די שטאט, כדי ניט צו טיילן דעמזעלבן גורל וואס עס האבן געהאט די יידן וועלכע מען האט געפונען ביי אים אין בונקער.

ווי שוין געזאגט איז דאס קעגנגעזעצטע פון אים געווען ברוינליך, דער לייטער פון צענטראלן פארמיטלונגס אמט. דאס איז געווען ווי דער סימבאל פון נאצישער אכזריות און רציחה. ער האט פאר זיינע אייגענע צוועקן אויסגענוצט די יידישע פאכלייט און פעאיקע ארבעטער, ער פלאג זיי מערדערליך שלאגן און שפעטער איבערגעבן אויף „דערגענצונג״ אין די הענט פון געסטאפא.

כאטש איין עפיזאד, וואס האט זיך אפגעשפילט ביי אים, מוזן מיר דערציילן: געווען איז עס אזוי; ער האט באשטעלט ביי א באקאנטן קינסטלער־פאטאגראף בערטהאלט שינקלבאך, ער זאל אים מאלן אין לעבנסגרויס, און אויך מאכן א פארגרעסערט בילד פון זיינס א פאטאגראפיע. אויסצופירן די באשטעלונג, האט ער געגעבן שינקלבאכן, ווי ער פלעגט זיך נוהג זיין זייער א קורצע צייט, און ווי שטענדיק, איז די באשטעלונג באגלייט געווארן מיט דראונג פון טויט־שטראף, אויב זי וועט ניט געמאכט ווערן צום טערמין.

דער קינסטלער שינקלבאך האט געארבעט טאג און נאכט ווייל ער האט געציטערט איבער זיין גורל און איבער דעם גורל פון זיין משפחה געענדיקט די ארבעטן צו דער באשטימטער צייט, איז ער מיט דעם אוועק צו דעם רוצח אין הויז.

פרעגט אים ברוינליך וואס זאל ער אים באצאלן פאר דער ארבעט. שינקלבאך האט פארשטייט זיך ניט פאר־

לאנגט קיין לוין, ער האט נאר בלויז ארויסגעשטאמלט:

— אזוי ווי דער הער דירעקטאר פארשטייט, אדער ווי דער הער דירעקטאר האלט פאר ריכטיק.

ווי אן ענטפער אויף דעם האט ברוינליך געהייסן אים זיך אוסידרייען און שטיין בלייבן. ער האט אים נישט געשאסן. ער האט נאר א שליידער געטאן אין דעם פאטאגראף א לעבל ברויט מיט אזא רציחה אז דער ייד איז אומגעפאלן, אוןפ ון זיין קאפ האט גערונען בלוט. ער האט אים נאך צוגעגעבן א פאר שטויסן מיטן פוס און באפוילן דעם באדינער אים ארויסווארפן.

צוויי וואכן נאך דעם זענען פארגעקומען די אקטאבער אקציעס. דער דירעקטאר ברוינליך האט אליין געבראכט צופירן צום טויטן־וואגן דעם קונסט פאטאגראף שינקל־באך, זיין פרוי און צוויי קינדער. די קינדער איז געלונגען צו אנטלויפן פונעם קאנצענטראציע פונקט אבער די עלטערן האט מען געבראכט קיין בעלץ.

די טאטאלע אויסראטונג פון יידן

ביז צום 30 טן מאי 1943 זענען נאך טעטיק געווען די צוואנגס־לאגערן. אין געטא האבן נאך געלעבט 3.500 יידן, אין באריסלאווער עסעס לאגער. „קראפאטן איל א.ג.״ האבן דעמאלט נאך געארבעט 2.500 יידן. אזוי ארום זענען געשטאנען פאר זייער אייגילטיגער ליקוויר־דאציע אינעם ראיאן 6.000 אוסיגעמאטערטע, הילפלאזע, בארויבטע יידן אָן וועלכע ס׳איז שוץ און אָן וועלכע ס׳איז האפענונג צו בלייבן לעבן.

אין דער צייט פון 19טן אפריל האבן אין ווארשעווא געטא העלדיש געקאמפט די איבערגעבליבענע יידן. עס האט זיך פארשפרייט א קלאנג אז די דייטשן ווען דער־פאר באצאלן, זיי זיך שרעקלעך נוקם זיין אן די יידן. ס׳זענען געווען געציילטע אריער ניט־יידן וועלכע האבן געהאט מיטלייד מיט די יידן, זיי האבן זיך אוועקגעשטעלט הינטער די טוירן פון געטא און זיי געווארנט.

אין אלע לאגערן און געטאס, וואו יידן האבן זיך נאר געפונען איז אנטשאנען א שרעקליכע פאניק, פרויען מיט קליינע קינדער זענען געלאפן ווי פארווירטע פון איין עק לאגער צום צווייטן. און ווען די עס־עס־וואך און די אוקראינישע פאליציי האבן נאך באשטעטיקט די קלאנגען אז די דייטשן וועלן נעמען נקמה אן די פארב־ליבענע יידן, איז דער דרוק ביי די טויערן געווארן אזוי גרויס, אז די לעצטע געטא־איינוווינער האבן אויפגעבראכן דעם טויער און זענען אנטלאפן. די שומרים זענען געשטא־נען מאכטלאז און נישט געוואגט צו שיסן. זיי אליין זענען געווארן ווי דערשיטערט און דערפילט א רחמנות צו די אומגליקלעכע. אבער דיזעלבע וואס מ׳האט געזען ארויס פונעם געטא, דיזעלבע האט מען שפעטער געזען אריינגיין אין געטא. זיי זענען פארהאלטן געווארן פון די אוקראינישע דורכגייער און די כוליגאנער האבן זיי מיט כוח צוריק אריינגעטריבן אין געטא.

אין דעם טאג, 6 א זייגער אויפדערנאכט זענען אנגע־קומען פון לעמבער און פון סטאניסלאוו 25 לאסט־אויטאס מיט געסטאפא־לייט און „שוצפאליציי״. ס׳איז געווען בא־קאנט אז די „עקזעקוציע קאמאנדע״ פון לעמבערג און סטאניסלאוו איז געווען די גרויזאמסטע אפטיילונג. זיי האבן אנגעווארפן א טויט שרעק אויף אלע יידן אין מזרח־פוילן. די רוצחים פון דער דאזיקער קאמאנדע האבן אין איין נאכט דעם 21 סעפטעמבער 1941 אויסגעמארדעט אין סטאניסלאוו 13.000 יידן!!

ביי אלע אוסגענג פון די גאסן האט מען געזען א פארשטארקטע וואך־פאליציי. זיי האבן געהיט אן איבע־רייס דעם גאנצן מעת־לעת. דער ארישער באפעלקערונג איז געגעבן געווארן א באפעל ניט ארויסצוגיין פון די הייזער. ס׳איז געווען פארויסצוזען וואס ס׳דערווארט אין די נאענטע נאכט־שעהן.

און אזוי איז עס געווען: צוויי א זייגער ביינאכט, (דעם 21טן מאי), האט מען געהערט אן אויפהער דאס קנאלן פון די מאשין־געווערן. זיי האבן עדות געזאגט אויף דעם שרעקלעכן מאסנמארד. די שלאכט פון איין צד האט זיך אנגעהויבן. הארצרייסנדיקע געשרייען האבן זיך געטראגן פונעם געטא, זיי האבן געשפאלטן די שטילקייט פון דער נאכט און זייער עכא האט אפגעקלונגען אין דער פינסטערניש און אין דער ווייטקייט...

איבער דער גאנצער שטאט האט די עס־עס־וואך פאר־זיכערט, אז אין די לאגערן ווו יידן באזיצן דעם אות „וו״ און „ר״ וועט גארנישט געשען. דאס וואס עס קומט איצט פאר אין געטא, זענען זיי געצוואונגען „צו זייער באדויערן״ אויסצופירן ווייל דאס איז דער באפעל פון דער העכערער מאכט, וואס האט באשלאסן אין איין צייט און אויף איינמאל צו ליקווידירן די געטאס אין גאנץ אייראפא. אבער די לאגערן וועלן ווייטער עקזעסטירן. די לאגער־איינוואוינער וועלן ווייטער קאנען אנגיין מיט זייער ארבעט ביז דער שטורעם פון דער מלחמה וועט אריבערגיין. אזוי איז (כלומרשט) דער לעצטער באפעל פונעם „פירער״ אליין.

אין די פריע פארטאג־שעהן זענען אפגעפארן אין דער ריכטונג קיין בראניצע די ערשטע צין לאסט־אוי־טאס, אנגעפראפט מיט מענטשליכע קרבנות. ארום א שעה שפעטער האבן זיי זיך אומגעקערט מיט די פעק

און חפצים פון די אוסיגעמאָרדעטע און אפגעפירטע זיי גלייך אין די מאגאזינען פון „קארפאטן איל א.ג.״ ווו מען האט תיכף צוגעטראטן צום סארטירן די זאכן. 9 א זייגער אין דער פרי איז שוין געוועזן פאר אלע קלאר אַז די אקציע איז א „פערמאנענטע״, זי וועט אזוי לאנג דויערן ביז מען וועט פארטילקן דעם לעצטן ייד.

די יידן זענען פראקלאמירט געווארן אלס „פאגלפריי״ און די ארישע באפעלקערונג איז אויפגעפאָדערט געווארן (דורך פארעפענטליכע פובליקאציעס אין די גאסן) צו כאפן די יידן וועלכע פרוווּן אנטלויפן און זיי איבערגעבן אין די הענט פון דער געסטאפא. אין פאל ווען דער ייד וועט שטעלן א ווידערשטאנד, ווערט געגעבן דעם ארישער די רעכט אים אליין צו משפטן, דאס הייסט, אים ווי אמשנעלסטן צו ליקווידין.

דאס טאג־טעגלעכע לעבן אין די לאגערן איז נישט געשטערט געווארן. אין רייען, אונטער א פארשטארקטער וואך, האט מען די יידן, ווי שקלאפן, געפירט צו דער ארבעט, זיי האבן נישט געוואגט ארויסצולאזן א הויך פון מויל.

די לאסט־אויטאס האבן געיאגט טאג און נאכט. פון עטלעכע טיילן אין געטא האט מען געזען, פייער, שריפות. אויף עפענטלעכע פלעצער אין שטאט האט מען אויפגעשטעלט הילכערס פון הויך־ריידער כדי צו פארטושן די שרעקלעכע הארצרייסנדיקע געשרייען פון די יידן, געפירטע צו אומקום. דאס זאל ניט דערגיין צו דער ארישער באפעלקערונג.

קריסטן, און ספעציעל אוקראינער, זענען ארויס אויף די גאסן כדי צו זען דאס שיינע ספעקטאקל און הנאה צו האבן פון דער קלינגנדיקער מוזיק... ווען די טויטוועגענער האבן זיך דורכגעטראגן פארביי אט דעם פעבל, האבן זיי מיט אוואציעס אויפגענומען די נאצישע־באגלייטער. נאך א יעדן טראנספארט איז נאכגעפארן א געפאנצערטער אויטא.

דעם 30 טן מאי איז שוין דאס געטא געווען פולשטענדיק אויסגעליידיקט. דא און דארט האבן נאך געטליעט פייערן פון פארברענטע הייזער. איבער די גאסן האבן פאטראלירט געסטאפא לייט, אוקראינישע פאליציאנטן און יידן פון „ארדנונגסדינסט״ זיי האט מען געדראט מיט באלדיקער פארניכטונג פון גאנצן „ארדנונגס דינסט״ אויב זיי וועלן נישט העלפן ביים אויפזוכן באהאלטענע יידן. דאס אויסרייניקן דעם געטא האט זיך געצויגן ביז צום 10טן יולי 1943. אומגעפער א חודש פריער דעם 6טן יוני 6 א זייגער האט מען אייליק מאביליזירט די יידן פונעם „ארדנונגסדינסט״ און זיי אויסגעשטעלט צו צוויי אין א ריי פאר דעם הויז ווו עס איז פריער געווען דער „יודנראט״. (זייערע משפחות האט מען נאך פריער מיט א שעה אומגעבראכט אין בראניצע).

א פאר מינוט שפעטער איז דערשינען דער קאמענדאנט פון „סיפא״ אין זיין גאנצער מיליטערישער פראכט. נאך אים צוועלף געסטאפאוויצעס באוואפנט מיט אויטאמאטיש געווער און 24 אוקראינישע פאליציאנטן מיט 5 מאשין־געווער.

ס׳האט זיך דערהערט א באפעל:

„אויסדרייען רעכטס! צום בית הקברות. מארש!

און אזוי האבן באקומען זייער לוין און שכר די יידן פון „ארדנונגסדינסט״. 28 יונגע יידן, וועלכע האבן אונטער דעם דרוק פון דער געסטאפא במשך פון דריי יאר געטראגן אן אוממענטשלעכע לאסט, אן אמאראלישע און אן אנטי־יידישע, האבן איצטער פאר אט דער דינסט זייערער בצאלט מיטן לעבן.

אויפן בית הקברות האט מען די יידן אויסגעשטעלט אין צוויי רייען. איין ריי שטייענדיק און די צווייטע קניענדיק. דער קאמענדאנט פון „סיפא״ האט פראקלאמירט אויפן קול דעם אורטייל:

— „אין נאמען פונעם „פירער״! פאר דער זינד פון קאמוניסטישער טעטיקייט און פאר פאראט קעגן דעם ,דייטשן־רייך׳, ווערט פאראורטיילט יעדער מאן פון דעם ,ארדנונגסדינסט׳ צום טויט דורך הענגען, אבער אזוי ווי איר האט געארבעט אין אספיעציעלע ארגאניזאציע, אין די ראמען פון מיליטערישער דיסציפלין און א געוויסע צייט האט איר געלייסטעט א גוטן דינסט, וועד אייך פארביטן דאס הענגען אויף שיסן!!...״

ווען עס גענען געפאלן די טויערן פון געטא, האט מען דערלויבט דער ארישער באפעלקערונג אריינצוקומען אהין. זיי האבן פארפלייצט אין מאסן דאס געטא. ווי היענעס גיריק נאך רויב האבן זיי געזוכט און גענישטערט אין אלע לעכער. ביי זייער זוכעניש האט זיי אויך געלונגען צו אנטדעקן נאך 100 יידן. אבער די אומגליקלעכע זענען מער נישט געווען קיין מענטשן, נאר פון הונגער אויסגעדארטע סקעלעטן, וועלכע זענען שוין סיי ווי געשטאנען אויפן שוועל פון טויט.

נאך דער ריי...

דאס ליקווידירן די רעשטלאך יידן מיט דער הילף פון דער יודענפערניכטונגסקאממאנדא איז ווייטער ענערגיש אנגעגאנגען. ס׳האט אנגעהויבן קורסירן א קלאנג אז דער ראיאן־קאמענדאנט איז געפארן קיין לעמבערג כדי צו באקומען נייע פאראדנונגען.

אין הארץ האט געפיקט די שרעק אז די ריי קומט איצט אויף די לאגערן. באזונדער האט מען אנגעהויבן זען אן ערנסטע געפאר פאר די לאגערן מיטן דערשיינען אין „לעמבערגער צייטונג" די ידיעה אז דער גענעראלגא־ווערנער פראנק האט בדעה אפצושטאטן א וויזיט דעם נאפט־ראיאן, אבער נאר בתנאי אז דער ראיאן וועט שוין זיין „יודנריין".

די באשטעטיקונק פון דער ידיעה האט ניט פארזוימט צו קומען. דעם 10טן יוני 1943, לויט די שוין פון פריער דערמאנטע „פערמאנענטע" אקציעס, איז פלוצים דערשינען אין די נאכמיטאג־שעה׳ן א פארשטארקטער פאטרול פון געסטאפא און אוקראינישע־מיליץ אין דעם שטאטישן ארבעטס־לאגער.

מען האט פון דארט ארויסגעשלעפט אלע יידן און זיי געבראכט אויפן פלאץ פארן הויז פונעם קרייז געריכט. פונקט אין דער זעלבער שעה האט מען פון דער נאפט־ראפינעריע „זניעשיעניע" אין לעמבערג ארויסגעפירט אלע יידן באזיצער פון דעם אפצייכן „ר". מען האט זיי אפגע־פירט קיין פאסקאווא גורא און זיי דארט אויסגעשאסן. א טויט־שרעק איז באפאלן די 3.000 יידישע ארבעטער אין די צוואנגסלאגערן פון דראהאביטש און באריסלאוו.

א נישט פארויסגעזעענע ישועה איז פלוצים געקומען דורך דער אינטערווענץ פון די דירעקטארן וועלכע האבן זיך געפונען אין דער הויפטלייטונג פון „קארפאטן איל א.ג." אין דראהאביטש. די ישועה איז געקומען אלס רעזולטאט פון א טעלעגראם וואס זיי האבן געשיקט קיין בערלין און אין וועלכער זיי האבן פארלאנגט די ווייטערדיקע עקזיסטענץ פון די צוואנגס־לאגערן. די דירעקטארן פון די פארשידענע געווערק־אונטערנעמונגען האבן צוזאמענגערופן אלע יידישע ארבעטער און זיי איבערגעבן די פריידיקע בשורה אז בערלין האט דערפילט זייער בקשה.

ס׳וואלט געווען אן אומרעכט ניט צו דערמאנען דא דעם נאמען פון דירעקטאר עגאן שולץ און ניט באצייכנען מיט לויב זיין שיינע, טיף־מענטשליכן אויפפירונג. ביי יעדער געלעגנהייט האט ער ארויסגעוויזן זיין באציונג צו די יידישע ארבעטער און באאמטע. ער האט אויפגע־האלטן א סך יידן און געראטעוועט זייער לעבן.

עגאן שולץ, א געבוירענער אין האמבורג, איז געווען דער צווייטער פראקוריסט אין דער לייטונג פון „קארפאטן איל א.ג." אין געהאט אן אנטשיי־דנדיקע דעה אין דער פירונג פון דער אונטערנעמונג. ער איז נישט געווען קיין מיטגליד פון דער פארטיי. אבער א דאנק זיינע גרויסע פייקייטן, און הויכער קולטור און בילדונג, האט ער דערגרייכט צו דער פיזיציע און זיך געקאנט אויף איר האלטן.

שולץ פלעגט ניט איינמאל זיך ווענדן צו דער געסטא־פא און פראטעזשירן יידן. ער פלעג דארט מאכן סקאנדאלן, ס׳פארשטייט זיך, אז גאר אפט האט ער געשטאלט אין סכנה זיין עקזיסטענץ, זיין אייגן לעבן, אבער שולץ האט כמעט תמיד אוסגעפירט. מען האט באדארפט זען זיין שמחה, ווען עס איז אים געלונגען אפצוראטעווען איין יידן, ווער שמועסט א 150 יידן מיט איינמאל.

— „איך בין גליקלעך וואס איך קען אייך מיטטיילן אז מיר וועלן ווייטער קענען צוזאמען ארבעטן" — האט ער איינמאל מיט טרערן אין די אויגן געזאגט צו איינעם פון די עלטערע באאמטע אין דער הויפט־לייטונג, ה. אבערט, וועלכער איז צום באדויערן שוין מער נישט צווישן די לעבעדיקע.

ביים מאכן א לעצטן פרווו אפצוראטעווען די לאגער־יידן מיטן אות „ר", האט ער אויסדריקלעך דארט דערק־לערט אז אויב מען וועט נישט דערפילן זיין בקשה, וועט ער פארלאזן די ארבעט און גיין אויפן פראנט. זיך רעכענמדיק מיט זיין וואונטש, האט מען איבערגעלאזט די דאזיקע יידן אויף צולעצט ס׳הייסט איידער די ווער־מאכט האט פארלאזט די שטאט.

די ליווידאציע פון דעם לאגער „גורקא"

דעם 15טן יולי 1943 געמוי לויט דעם פלאן פון „פערמאנענטער אקציע" האט מען געבראכט אלע איינ־וואוינער פון דעם לאגער אונטער א פארשטארקטער וואך — פון עס און ש.פ., וועלכע זענען ספעציעל פאר דעם צוועק געקומען פון לעמבערג — אין געפירט גרופע נאך גרופע צום קאנצענטראציע־פלאץ וואס האט זיך געפונען אין הויז פון דעם ראיאן געריכט.

במשך פון דער גאנצער נאכט האט מען די אומגליק־לעכע געפירט קיין בארוניצע און זיי דארט אומגעבראכט.

אין די טעג האבן טאג און נאכט געארבעט אן אפרו יונגע פאליאקן און אוקראינער ביים גראבן די מאסנגרי־בער. ס׳פלעגט אפט פאסירן אז דער קרבן איז שוין געשטא־נען א נאקעטער און געווארט אז די קויל זאל אים טרעפן אין נאקן נאר דער קברים־גרעבער האט נאך נישט געהאט פארענדיקט זיין ארבעט...

אויף די פארניכטונגס פלעצער האט מען אויך געבר־ראכט פעלד קיכן און שפייז פאר די רוצחים. זיי האבן ביי „דער הייליקער ארבעט" געפרעסן ווורשט און געפרוי־רן פלייש און געמאכט די נאפט געגענט „יודנריין", כדי דער תלין פראנק, וועלכער וועט קומען אויף א באזוך זאל האבן „ריינע" לופט צום אטעמען...

עס.עס. לאגער אין „היראבקא"

דעם 20טן יולי האבן זיך אריינגעריסן אין לאגער 50 אוקראינישע פאליציאנטן און האבן אראפגענומען פון די ארבעטספלעצער אלע יידן, 260 אין צאל. מען האט זיי ארויפגעזעצט אויף די לאסטאויטאס און מיט קלעפ און זידלערייַ זיי אריינגעטריבן, (ווי משונהדיק און ציניש...) — אינעם קרייז־געריכט! דארט האט מען זיי אריינגעפירט אין גרויסן זיצונגסזאל און זיי מודיע געווען אז זיי זענען פארמשפט צום טויט...

דעם אנדערן טאג, גאנץ פרי, ביי זונאויפגאנג, האט מען אלע אפגעפירט קיין באראניצע און זיי אויסגעשאסן.

און וואס איז מיט די שטאטישע ווארשטאטן?

ווען דעם 29 יולי 1943 האט די שטאטישע פארוואלטונג איבערגעגעבן די יידישע ארבעטער אין די ווארשטאטן נייע פלענער פון ארבעט, איז זיכער פון זיי קיינעם נישט איינגעפאלן אז אויף דעם אנדערן טאג וועלן זיי מער נישט זיין צווישן די לעבעדיקע. ווייל וועמען האט געקאנט איינפאלן אזי די באשטעלטע ארבעטן, וואס דארף נעמען א צוויי חדשים, איז נאר אן אויסרייד און א אויגן פארבלענדעניש — כדי די אומגליקלעכע צו קענען מיט איינמאל ליקווידירן?

אין יענע טעג זענען געווען באשעפטיקט אין דעם ווארשטאט 155 ייִנגלעך און מיידלעך, אלע געזונטע און פרישע, אלע האבן אוודאי געוואלט אויסהאלטן, לעבן, דערלעבן דעם שלום זיך אומקערן דאן אהיים, און זיין פרייע מענטשן, לעבן ווי מענטשן און זיין נוצלעך פארן לאנד...

דעם 30טן יולי פאַרטאָג האט די געסטאפא און די אוקראינישע מיליץ ארומגערינגלט דאס הויז ווו עס האט זיך געפונען דער ווארשטאט און מיט קלעפ פון ביקסן־קאָלבעס האט מען ארויסגעשלעפט אלע ארבעטער. מיט שפאט און חוזק און ריטמישן צוקלאפן פון די שטיוואַלעס, האט מען זיי אויסגעשטעלט אין א שורה און זיי אפגעפירט אויפן קאנצענטראציע־פלאץ.

אויך זיי, ווי די פריערדיקע, האט מען אפגעפירט קיין בראניצע און נאך צוויי שעה האט מען אפגעלאדן פון די טויט־וואגנס קורצע קליידלעך, קאלירטע בלוזקעס, דינע זאקן און א בארג מיט שיכלעך... שיכלעך...

די לעצטע מאהיקאנער

אין די צוויי לאגערן, אין דראהאביטש און באריסלאוו האבן נאך געלעבט 4100 יידן, (אין דראהאביטש 1.800 און אין באריסלאוו 2.300) זיי האבן געארבעט און געלעבט מיט דער האפנונג אז זיי וועלן ווי ס'איז דורכמאכן די ביטערע צייט אפגענארטע און צעבראכענע א האט זיך דאך געוואלט גלויבן אין די פארשידענע צוזאגן וואס זענען געקומען פון דייטשע גדולים.

פריץ הילדבראנדט אין זיין אמט.

אלע „ר" לאגערן אין דראהאביטש און באריסלאוו האבן אונטערליגט א ספעציעלע קאמאנדע פון וועלכער אין דער שפיץ איז געשטאנען פריץ הילדבראנדט. זיינע געהילפן זענען געווען מינקוס, מינצלינגער און שענבאך. די דאזיקע עס־עס־קאמאנדע איז געווען אונטער דער קאנטראל פון דער זיכערקייטס־פאליציי אין דראהאביטש.

א קליינע יידישע גרופע, 36 מאן, שניידערס און שוסטערס, האבן געארבעט אפגעטיילט נעבן דער געסטאפא אויף דער יאנא־גאס. זיי האט מען אויך צוגעזאגט אירבערצולאזן ביים לעבן...

פריץ הילדבראנדטן האבן אלע גוט געקענט נאך פון די אקציע אין יאר 1942 און אלע האבן פאר אים געציטערט אימת־מות. ער אבער, האט עפענטליכט דערקלערט אז זיין ווילן איז צו זיין ווי א „פאָטער" צו אלע יידן מיט וועלכע ער שטייט אין פארבינדונג. וואס ער בעט נאר, איז, זיי זאלן זיין געהאכזאם, ארבעטן, און אויפהערן צו פרווון אנטלויפן...

אבער שוין אויף מארגן נאך אט דער „הארציקער" דערקלערונג, האט מען דורכגעפירט, דעם 14 דעצעמבער 1943, א קליינע „אקציע" אויף מענטשן וועלכע האבן כלומושט אן רעכט־געטראגן אויפן ארעם דעם אפצייכן „ר" און דאס ערשטע מאל האט מען ארויסגעפירט 200 קיין באראניצע פון די וועלכע מען האט צוגעזאגט אז זיי וועלן בלייבן ביים לעבן. דאס זעלבע־און ווידער אין דער זעלבער צייט־איז אויך געשען אין די אנדערע לאגערן „קארפאטן איל א.ג." אין באריסלאוו און סטרי.

אין יעני טעג האט ארויסגערופן גרויס שטוינונג די נייעס אז פון דעם סטאניסלאווער ראיאן האט מען געבראכט 1.800 יידן אין דער נאפטראפינעריע באלאכאוו. די יידן, הט עס געהייסן זאלן ארבעטן ביי דער אויסשטאטונג און באוואפנונג פון דער ווערמאכט, און זיי וועלן געניסן פון די אלע פריווילעגיעס און רעכט וואס עס האבן די יידן מיטן אפצייכן ר„", וועלכע זענען נאך ביים לעבן.

דעם 11טן יאנואר האט מען זיי געבראכט קיין באלאכאוו, זיי פארזיכערט אז מען וועט זיי דארט איינארדנען, און שוין אויפן אנדערן טאג, דעם 12 יאנואר, האט מען זיי אונטערן אויסרייד. אז מען פירט זיי ערגעץ ארבעטן ארויפגעזעצט אויף די לאסט־וועגן און זיי געבראכט קיין האלובוסאוו ביי סטרי. דארט האט מען זיי געהייסן אויף

גיך זיך אויסטאָן און מיט אויטאָמאַטיש געווער אין שעה אלע אויסגעשאָסן.

אין אלע איבערגעבליבענע אונטערנאַמונגען האָט מען זיך שוין מער ניט איינגערעדט און מען האָט שוין ביטער געוווסט די אמת׳דיקע לאַגע. מען האָט אנגעהויבן טראַכטן פון אַנטלויפן. אבער מעגליכקייטן דערצו האָבן נאָר געהאַט די, וועלכע האָבן נאָך פאַרמאַגט געלט.

און אַט, זענען אַוועק צוויי וואָכן און אין איינעם פון די פעברואַר טעג האָט מען אַוועקגענומען אלע יידישע דירעקטאָרן, באַאַמטע און אַרבעטער פון די אונטערנעמונגען אין לעמבערג און סטרי, (פאַרזאַרגונגס־אַמט אין דער געגנט פון „קאַרפּאַטן איל א.ג.״), זיי געבראַכט אויף א באַשטימטן אָרט און זיי ווי „געוועגליך״ ליקווידירט...

די רעשטלעך איבערגעבליבענע יידן אין דראָהאָביטש און באָריסלאַוו, וועלכע האָבן זיך נאָך געפונען אין די אַרבעטס־לאַגערן, איז די זאַך באַלד באַוואוסט געוואָרן. קיינער האָט זיך שוין נישט גענאַרט מיט דער האָפענונג אַז ער וועט אַרויס א לעבעדיקער פון דעם גיהנום. ס׳זענען געווען וועלכע האָבן שוין שלום געמאַכט מיט דעם געדאַנק פון טויט. אבער אַנדערע האָבן געגאַרט צו אַנטלויפן און געזוכט א געלעגנהייט דערצו.

דער לאַגער־קאָמענדאַנט הילדעבראַנדט האָט צוזאַמענגערופן עקסטרא־פאַרזאַמלונגען אויף וועלכע ער האָט ווידער דערקלערט זיין פּאַטערלעכע באַציונג צו די צוואַנגסאַרבעטער און האָט ווידער געגעבן זיין צוזאָג אַז די אלע וועלכע געפינען זיך אין דראָהאָביטש און באָריסלאַוו וועלן לעבן. אַזאַ פאַרזיכערונג האָט ער פייערליך געזאָגט האָט ער באַקומען אפילו פון הימלערן, גערינגן און פון היטלערן אליין. (דער דאָזיקער תּלין האָט טאַקע באַזוכט אין יענע טעג בערלין, אבער צוליב אַן אַנדער ציל, צו באַקומען די צושטימונג אויף נייע ליקווידאַציעס). ער האָט צו זיך איינגעלאַדן די דירעקטאָרן און מיט זיי פריינדלעך געשמועסט און זיי געבעטן זיי זאָלן זיך באַמיען אַז די פאַרבליבענע יידן זאָלן נישט אַנטלויפן. ער האָט כסדר צוגעגעבן אַז זיינע ווערטער זענען אמת׳דיקע, און ווען אין גרויס עקסטאַז ער האָט געשוווירן ביים לעבן פון זיינע קינדער און דאַרויף געגעבן זיין „הער־וואָרט״, אַז ס׳וועט קיינעם נישט געשען קיין שום לעכטס־האָט זיך דערהערט אין זאַל צווישן די פאַרזאַמלטע יידן א געלעכטער.

הילדעבראַנדט האָט פאַרענדיקט זיין רעדע מיט פאַלגענדע ווערטער: — „איר מעגט זיך טראַכטן וואָס איר ווילט, אבער איך גיב אייך מיין הער־וואָרט אַז איר וועט אלע בלייבן לעבן און ס׳וועט אייך נישט געשען קיין שום שלעכטס״. —

פון די פאַרזאַמלטע רייען האָט זיך דערהערט א שעפּטשען:

— „יאָ, נאָר דער טויט!!״

אים 12 אַפּריל 1944 איז דער לעצטער רעשט יידן פון די אַרבעט־לאַגערן אַוועקגעפירט געוואָרן קיין פּלאַשוב ביי קראָקא ווי דער גרעסטער טייל פון זיי איז אומגעקומען.

קבלת פנים בתל־אביב למר הלמן מבראזיל (יליד דרוהוביץ)

קבלת פנים ליוצאי דרוהוביץ מחוץ לארץ בביקורם בישראל — בבית ציוני אמריקה באביב תשי״ז